

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXIV

Sa. 239

Nisan 2000

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2000

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

SAN, OYA: Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler (23 resim ile birlikte)	1
ERDAL, YILMAZ SELİM: Hagios Aberkios Kilisesi İskelet Topluğunun Antropolojik Açıdan İncelenmesi (8 resim ile birlikte)	23
UMUNÇ, HİMMET: "Decima Musarum": Anna Komnena'nın <i>Aleksiası</i> Üzerine Bir Değerlendirme	43
MERÇİL, ERDOĞAN: Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?	51
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: Kayseri'nin Yazır Köyü'nde Bir Selçuklu Mescidi: Yazır Camii (2 çizim, 9 resim ile birlikte)	59
KÂHYA, ESİN: One of the Samples of the Influences of Avicenna on the Ottoman Medicine, Shams Al-Din İtaqi	63
AK, MAHMUT: Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlası	69
TURAN, ÖMER: Bulgaristan'da Prenslük Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları	89
İPEK, NEDİM: Bafra'da Fiyatlar ve Ücretler (1914-1930)	101
OCAK, AHMET YAŞAR: Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış	129
de VIDAS, ALBERT: Modern Greece and the Sephardim of Salonica an Overview	161
DURU, REFAİK: Bademağacı Kazıları 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu (41 levha ile birlikte)	187

Çeviriler:

DAVISON, RODERIC H.: (Çev. Burak, Durdu Mehmet): Küçük Kaynarca Antlaşması'nda 'Dosyagrafa' Kilisesi	213
--	-----

Haberler:

İLHAN, M. MEHDİ: 35. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi (The 35 th International Congress of Asian and North-African Studies) Budapeşte, 7-12 Temmuz 1997 (3 resim ile birlikte)	223
---	-----

Kitap Tanıtma:

GÖYÜNÇ, NEJAT: Georgios Salakides: <i>Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.</i>	231
KIZILTOPRAK, SÜLEYMAN: Shai Har-El: <i>Ortadoğu'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı-Memlûk Savaşı; 1485-1491</i>	235
OCAK, AHMET YAŞAR: <i>Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives</i>	237
ŞAKIROĞLU, MAHMUT H.: John Covel: <i>Dr. John Covel Voyages en Turquie 1675-1677</i>	239

Nekroloji:

YAZICI, NESİMİ: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın Hayatı ve Çalışmaları (1 resim ile birlikte)	241
1999 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	253
İngilizce Özetler	383

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No. 1
06100-Sıhhiye/ANKARA
Tel: 310 23 68 (11 Hat)
Fax: 310 16 98
Internet: <http://www.ttk.gov.tr>
email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

BELLETEN

Cilt: LXIV

Nisan 2000

Sayı: 239

BAZI BULGULAR IŞIĞINDA
ANADOLU'DA KİMMER VE İSKİT VARLIĞI
ÜZERİNE GÖZLEMLER

OYA SAN*

Anadolu'nun kültürel birikiminde, yerleşik uygarlıkların yanısıra, Demir Çağ'da yağmacı ve saldırgan nitelikleriyle tanınan Kimmer ve İskit gibi göçebe toplulukların da etkin oldukları bilinmektedir; ancak, söz konusu toplulukların Anadolu'da ortaya çıkışları ve kültürel etkinlikleri, veri eksikliği nedeniyle, tam olarak kavranabilmiş değildir. Bu konudaki birikim, yazılı kaynakların yanısıra, az da olsa, kendi göçebe sanatlarına özgü bazı arkeolojik bulgulara dayanmaktadır ki, bunlar söz konusu göçebe toplulukların Anadolu'daki varlıklarını algılamada ve sanatsal etkinliklerini tanımlayabilmede yol gösterici niteliktedirler.

Günümüze kadar ulaşılmış kendilerine özgü yazılı kaynaklarının olmayışı, Kimmer ve İskit uygarlıklarını tanımlama konusunda bazı zorlukları gündeme getirmekle birlikte, bu konuda Grek¹ ve Asur kaynakları² tamamlayıcı bilgiler sunmaktadırlar. Anlaşılabildiği kadarıyla, kültürel karakterleri ve yaşam biçimleri açısından birbirine oldukça benzer olan bu iki topluluktan ön-

* Yrd. Doç. Dr. Oya San, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü DİYARBAKIR -TR

¹ Grek yazılı kaynaklarında bu topluluklar "Kimmeroi" ve "Skuthoi" olarak tanımlanmaktadır: Herodot, I, 15,73,74,103-106,130,216; II.22, 103, 110, 167; III. 134.; IV. 1-142; V. 40, 41, 84, VII. 10, 20, 52, 59-64; Ksenophon, *Anabasis*, IV. 7-8; *Cyropadia* I, 1.1-4; Thukydides, *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı* .I. 96, 97; Homeros, *Odysseia*, XI, 10-20; Strabon, *Geografika*, VII. 4,8; VI. 4,6; Diodorus Sicilius, *Bibliotheke Historike* II, 43.

² Asur kayıtlarında Kimmer ve İskitler'den ilk kez Esarhaddon (M.Ö. 680-668) dönemine ait olan Prizm B yazıtında "Gimirrai" ve "Asguzai" olarak söz edilir (LAR II, 517-633). Ayrıca Urartu'da "İş-gi-gu-lu" (UKN 127, 133, 286). Pers kayıtlarındaki "Saka" (H.C Rawlinson, "The Persian Cuneiform Inscription at Behistun", *Journal of the Royal Asiatic Society*, X, 1847) ile Tevrat'ta geçen "Gomer" ve "Aşkenaz" (*Genesis* X. 2-3) bu göçebelerle özdeş bulunmuşlardır.

celikle Kimmerler Anadolu'ya girmiş; dönemin yerleşik uygarlıklarının siyasal ve kültürel tarihinde bazı önemli değişikliklere neden olmuşlardır.

Kökenlerine sunulan değişik öneriler³ bulunmakla birlikte, genelde Kimmer anavatanının Donetz'deki bozkırlar olduğu; bu bölgenin İskitler tarafından işgal edilmesi sonucu, olasılıkla, Kafkasları aşarak bu yolla Anadolu'ya yayıldıkları (Herodot IV.1) kabul görmektedir⁴. Bu yayılım sonrasındaki siyasal ve kültürel etkinlikleri, yakın ilişkilerde buldukları çağdaş uygarlıkların kaynaklarında kendilerinden söz edilmesinden dolayı, daha belirgin bir hal alır. Bu çerçevede Kimmerler'in Anadolu'da gösterdikleri etkinlikler kronolojik açıdan irdelendiğinde, öncelikle Urartular'la ilişkileri gündeme gelmektedir. Van Gölü civarında odaklanmış konumuyla Urartu toprakları, kuzeyden gelerek Kafkas Dağları'nı aşıp Anadolu'ya giren Kimmerler için bir geçiş bölgesi durumundaydı. Olaylar, Kimmerler'in bu engeli aşuklarını ve Anadolu'ya giderek yayıldıklarını göstermektedir ki gelişmelerle ilgili bilgiler Asur kayıtlarında saklıdır.

Asur kralı II.Sargon'a yazılmış haber alma niteliği taşıyan bir mektupta⁵, Kimmer güçlerinin, I. Rusa (M.Ö. 743-714) egemenliğindeki Urartular'ı yenilgiye uğrattıkları yazılıdır. Bu olay, Urartu'nun batı İran'daki topraklarına gözünü dikmiş olan II. Sargon'u harekete geçirerek ünlü sekizinci seferini gerçekleştirmesine neden olmuştur⁶. Bundan sonra da Kimmer akınlarının devam ettiği; I. Rusa'nın ardılı II. Arğişti'nin (M.Ö. 714-685) uzun bir süre

³ Konuyla bağlantılı olarak bkz., Rostovtzeff 1969, 39; Tarhan 1976, 356; T. Sulimirski, "The Scythian Age in USSR", *Bulletin of Archaeology of London X*, (1977), 104; T. Sulimirski-Taylor, "The Scythians" CAH III/2, (1991), 556; Melyukova 1995, 27.

⁴ G. Poisson, *Avrupa'nın İskan Tarihi* 1950, 282 vd.; T. Sulimirski, "Cimmerian Problem", *Bulletin of the Institute of Archaeology of London II* (1959), 60, 62.

⁵ L. W. Waterman, *Royal Correspondance of the Assyrian Empire*, Ann Arbor, 1930, No. 197.

⁶ Bu sefer ve düşündürdükleri konusunda bkz., F.Thureau-Dangin, *La Huitieme Campagne de Sargon*, Paris, 1912; H.Rigg, "Sargon's Eighth Military Campaign", *Journal of the American Oriental Society* 62, (1942).; F.M. Wright, "The Eighth Campaign of Sargon II", *Journal of Near Eastern Studies* 2, (1943).; A.Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *Anadolu Araştırmaları* IV-V, (1976/7); L.Levine, "Sargon's Eighth Campaign", *Bibliotheca Mesopotamica* 7, (1977); W.Mayer, "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 c. Chr. Eine militärhistorische Würdigung", *Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft* 112, (1980); W.Mayer, "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 v. Chr. Text und Übersetzung", *Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft* 115, (1983); A.Çilingiroğlu, "Tanrı Assur'a Bir Mektup", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, (1984); O.W.Muscarella, "The Location of Ulhu and Uişe in the Sargon II's Eighth Campaign, 714 B.C.", *Journal of Field Archaeology* 13, (1986); P.Zimansky, "Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign", *JNES* 49, (1990).

kuzeye yönelerek bu atlı göçebelerle uğraştığı, ancak onlarla yaptığı savaşta (M.Ö. 707) yenildiği bilinmektedir⁷. Urartu'nun Kimmerler karşısında aldığı bu ikinci yenilgiden sonra, II.Argiştü egemenliğini M.Ö. 685 yılına kadar sürdürür ki, bunu, ülke topraklarını korumak amacıyla, Kimmerler'in kendi ülkesinden geçerek batıya doğru ilerlemelerine izin vermesiyle sağladığı kabul edilmektedir⁸.

II. Argiştü'den sonra başa geçen II.Rusa'nın (M.Ö. 685-645) Kimmerler'le birleşerek Şupria'yı⁹ tehdit etmesi¹⁰ ise, bu dönemde iki güç arasında olası bir anlaşmanın varlığına kanıt oluşturmaktadır¹¹. Ancak, Esarhaddon'un M.Ö. 673/672 yılında gerçekleştirdiği Şupria seferi, bu anlaşmanın Asur yararına sonuçlanmasını sağlamıştır¹². Diğer yandan, Kimmerler'le anlaşan II. Rusa'nın Asur'a karşı bir bağlaşma yaptığı; olasılıkla bazı Kimmer boylarını Urartu topraklarında bırakıp ana göç kolunun batıya ilerlemesini sağladığı da kabul edilir¹³. Kimmerler'in Frig başkenti Gordion'a saldırımları, böylesi bir olgunun gerçekliğinin bir diğer kanıtıdır. Bazı Kimmer boylarının ise, arkeolojik bulgularla desteklenmemiş olsa da, Paphlagonia üzerinden Karadeniz kıyılarına ulaştıkları ve Sinope'yi tahrip ederek burada yerleştiklerini yine yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz¹⁴.

Kimmerler'in Frigya üzerine gerçekleştirmiş oldukları sefere ilişkin bilgiler, daha çok gözlemlere ve varsayımlara dayalıdır. Gordion kazılarında saptanan tahrip tabakası, kuşkulu da olsa, Kimmer yıkımıyla ilişkili görülür¹⁵. Bu eylemde saldırının izleri özellikle Büyük Megaron ve Teras Kompleksi yapı-

⁷ Waterman, *age.* (n.5), No.197, 646; Çilingiroğlu 1994, 99.

⁸ Çilingiroğlu 1994, 99.

⁹ Şupria, Diyarbakır ile Tur el Abidin Dağları arasına lokalize edilir. Bkz: A.Çilingiroğlu *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*,1984, Harita. 2.

¹⁰ Tansuğ 1949, 537

¹¹ Tarhan 1984, 111. II. Rusa'nın Sevan Gölü civarında Kimmerler'e yerleşim izni vermiş olabileceği ve böylece Urartu'nun ana yerleşim alanlarına ilerlemeleri engellenerek, kuzeyden gelebilecek göçebe akınlarına engel olacağı düşünülmektedir (Çilingiroğlu 1994, 103); Karmir Blur'da Teişebaini kentinin kuruluşu, kralın atlı göçebelerin saldırılarına karşı izlediği değişik bir politikanın göstergesidir.

¹² LAR II. 607.

¹³ M.N.van Loon, *Urartian Art*, 1966, 20.

¹⁴ Strabon I, 3.21; Herodot IV.12. Trabzon'daki Ağırınış Dağı'nın adını "Kimmerius Dağı" olarak tanıtmaması da, bölgede Kimmerler'in varlığına bir diğer kanıttır (VII.4.3).

¹⁵ Mellink 1964, 63; De Vries 1980, 34; 1987,6.

ları yanısıra, savunma birimlerinde de gözlemlenmiştir¹⁶. Ayrıca, megaronlarda ve yönetsel yapılardaki yangın izleri de bu amansız saldırının diğer bir kanıtı olarak görülür¹⁷. Gordion'da Kimmerlerin kalıcı olduklarına ilişkin kanıtların olmayışı ise, bu yağmacı göçebelere kenti salt yağmalayarak geçip gittikleri yönünde bir görüşün ileri sürülmesine neden olmuştur¹⁸.

Strabon (I. 3.21), Midas'ın Kimmer saldırısı ardından duyduğu acı yüzünden canına kıydığını aktarır. Bu anlatım, Gordion'a yapılmış bir Kimmer saldırısının varlığının tek tarihsel kanıtıdır. Midas'ın böylesi bir yenilgi karşısında boğa kanı içerek intihar etmesinin doğruluğu kuşku götürür olmasına rağmen, arkeolojik bulgularla varlığı saptanan tahribin tarihinin belirlenmesinde ölçüt oluşturmaktadır. Midas'ın ölümü ve Gordion'daki Kimmer istilasıyla bağlantılı olarak Eusebios¹⁹, M.Ö. 696/95; Julius Africanus ise M.Ö. 676 yılını bildirir²⁰. Arkeolojik verilerle de desteklenen genel eğilim Eusebios'un verdiği bilgilerin doğruluğu yönündedir²¹.

Grek ve Asur kayıtlarından saptanabildiği kadarıyla, Kimmerler'in, Gordion tahribi sonrası, bu kez Lidya üzerine yöneldikleri, başkent Sardes'e farklı tarihlerde saldırılar düzenledikleri anlaşılmaktadır. Lidya kralı Gyges, kendi döneminde başgösteren Kimmer tehdidi nedeniyle, çağdaşı Asur kralı Asurbanipal ile diplomatik ilişkilere girer²². İlk Lidya-Kimmer karşılaşması başkent Sardes dışında gerçekleşir ve Kimmerler'in yenilgisiyle sonuçlanır²³. M.Ö. 667-644²⁴ ve M.Ö. 657²⁵ olmak üzere iki farklı tarih önerilen söz konusu bu Lidya başarısında Asur katkısının olup olmadığı bilinmezliğini korumaktadır.

¹⁶ Mellink 1991, 628-629.

¹⁷ R. S. Young , *A Guide to the Excavations and Museum*, 1968, 7, 31; De Vries 1980; 34-36.

¹⁸ Mellink 1964, 63.

¹⁹ Bkz: Mellink 1991, 624.

²⁰ Mellink 1991, 624.

²¹ Seramik buluntular ölçüt alınarak tahrip tabakasının tarihi için M.Ö. 700 civarı önerilir. G.Sams, *The Phrygian Painted Pottery of Early Iron Age Gordion and it's Anatolian Setting*, 1971, 23-29, 247 vdd; *Gordion Excavation 1950-1973: Final Reports IV*, 1994, 196; Özkaya 1995, 193.

²² LAR II, 784.

²³ Mellink 1991, 645.

²⁴ Kaletsch, (1958, 27) Kimmer saldırısı ve Gyges'in Asur'dan yardım istemesi için en erken tarihin Asurbanipal'in tahta geçiş yılı olan M.Ö. 668 olduğunu ve buna bağlı olarak da Kimmer yıkım tarihinin M.Ö. 667-664 yılları arasında bir zamanda olması gerektiğini öne sürer.

²⁵ Asur astrolojik kayıtlarına göre bu tarih önerilmektedir; L.F.Hartmann, "The Date of the Cimmerian Threat Against to Asurbanipal According to ABL", *JNES XXI* (1962), 25-37.

Asur kayıtlarından Kimmerler'in bu başarısızlık sonucunda amaçlarından vazgeçemedikleri, Lidya krallığı üzerine bir kez daha saldırdıkları anlaşılmaktadır. Özellikle bu kayıtlardaki "*Gimmiriler (Gyges'in) tüm ülkesini ele geçirip çöle çevirdiler*"²⁶ ifadesinden algılandığı üzere, ikinci Kimmer saldırısında Lidya'nın yenildiği öğrenilmektedir. Gyges'in ölümüyle sonuçlanan bu eylemin ardından, atlı göçebelerin Sardes'e ulaştıkları; ancak, akropolü ele geçirilmeden aşağı kenti yağmaladıkları arkeolojik olarak kavranabilmektedir²⁷. Diğerinde olduğu gibi, bu saldırı için de iki farklı tarih önerilmektedir ki, bunlardan ilki M.Ö. 652²⁸ diğeri ise M.Ö. 645'tir²⁹.

Gyges sonrasında başa geçen Ardys, Kimmer yıkımının yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak, aynı durumun tekrarını önleyebilmek amacıyla, Asur'a yönelir ve Asurbanipal'den yardım ister³⁰. Liderleri Dugdamma başkanlığındaki Kimmerler'in, Boğazlar yoluyla kuzeyden gelen Treler'le birleşerek Lidya krallığı üzerine M.Ö. 654 yılında³¹ üçüncü kez saldırmaları ise, (Strabon XIII.4.8), bu girişimlerden bir sonuç alınmamış olduğunu düşündürmektedir. Kazı verileriyle de desteklendiği üzere, bu saldırıya da direnen Sardes'te akropol ele geçirilememiş (Herodot I.15), daha çok aşağı kent zarar görek yağmalanmıştır³².

Frigya ve Lidya dışında, Kimmer varlığı, Batı Anadolu'da da kavranabilmektedir. Bölgede İon kentleri üzerine yaptıkları saldırılar yine yakıp yıkmaya ve yağmalamaya dayalıdır (Herodot I.6; Strabon I. 1,10 ve I.3, 21). Bunun arkeolojik açıdan en belirgin izleri, M.Ö.644/43 dolaylarında Efes'e gerçekleştirilen saldırılarda³³ (Strabon XIV.1.40) ve Magnesia³⁴ ile Klazomenai'de³⁵ yaptıkları tahribatlarda saptanabilmektedir.

²⁶ LAR II 785.

²⁷ Cogan-Tadmor 1977, 84 .

²⁸ Kaletsch, (1958, 28-29) Gyges'in Mısır'a yardım amacıyla paralı askerleri M.Ö 655-652 yılları arasında göndermiş olabileceğini kabul eder.

²⁹ Mellink 1991, 645.

³⁰ LAR II, 785.

³¹ Kaletsch 1958, 29.

³² G. M. A Hanfmann - A. H. Detweiler, "Report on the Third Campaign at Sardis", TAD XI/1 (1961), 19, fig.16; Mitten 1968,112, 151; Greenewalt 1987, 33.

³³ Boardman 1964, 91.

³⁴ Boardman 1964, 29.

³⁵ Klazomenai'de M.Ö. 700/670 yıllarına tarihlenen bir yangın tabakası Kimmer tahribiyle ilişkilendirilmiştir (C.Tanrıver, *Antik Metinler ve Arkeolojik Nüvizmatik ve Epigrafik Buluntular Işığında Klazomenai'de Khyton Sorunu*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, 1989, 15 vd.)

Strabon'un (I.3.21) anlatılarından, Kimmerler'in daha sonra Kilikia'da yenilgiye uğratıldıkları ve liderleri Dugdamme'nin öldüğü anlaşılmaktadır. Asur kayıtlarından öğrenilebildiği kadarıyla, daha sonra başa Dugdamme'nin oğlu Sandakşatru geçer³⁶. Bu dönemde neler olup bittiği konusundaki bilgilerimiz eksik olmakla beraber, Kimmerler'in Asur sınırında ve Anadolu'da etkinliklerini yitirdikleri; Lidya kralı Alyattes'in onları yenilgiye uğratıp Kızılırmak ötesine sürmesiyle birlikte (Herodot I.16) Anadolu'daki baskılarının sona erdiği düşünülür³⁷.

Olayların akışından da anlaşıldığı üzere, Kimmer tarihinin belirlenebilen önemli olayları Anadolu topraklarında geçmiş ve bölgede uzun süre siyasal olayların gelişmesinde etkili olmuşlardır. Bununla beraber, Demir Çağ'da Anadolu'nun siyasal ve kültürel hayatında tek etkili göçebe halkın Kimmerler olmadığı bilinmektedir. Benzeri bir karaktere sahip ve aynı bölgeden gelme İskitler de Yakındoğu ve Anadolu tarihinde bir süre etkili olmuşlardır. Bir çok varsayım eşliğinde kökenlerine sunulan öneriler³⁸ olmakla birlikte kültürel kimlikleri kavranabilen İskitler'in Kuzey Kafkasya³⁹, Güneydoğu Avrupa⁴⁰, Kırım⁴¹ ve Güney Sibirya'yı⁴² kapsayan geniş bir coğrafyaya yayıldıkları bilinmektedir.

İskitlerin Anadolu'daki varlığına ilişkin ilk bilgiler Urartu yazıtlarından edinilmektedir. I. Argiştî'nin (M.Ö. 786-764) Horhor kayalıklarındaki kroniğinde, *Iş-gı-gu-lu* ülkesine kadar ilerlediği yazılıdır⁴³. Benzeri isimle kralın Kanlıca Yazıtı'nda da karşılaşılır⁴⁴. İskitler'le özdeşleştirilen bu topluluğun yaşadığı topraklar, Kanlıca Yazıtı'nın konumu da dikkate alınarak, Gümrü'nün kuzeyine lokalize edilmektedir⁴⁵. *Iş-gı-gu-lu* ismine Toprakkale

³⁶ Tansuğ 1949, 544; Cogan-Tadmor 1977, 84.

³⁷ Tarhan 1976, 366.

³⁸ İskitler'in kökenlerine ilişkin öneriler hakkında bkz: Herodot (IV.11); Diodorus Sicilius (II.43.3); Pilinius (*Naturalist Historia*, VI.50); T.T. Rice, *The Scythians*, 1957, 38; Pouratz 1963, 66; Jetmarr 1964, 40; E.H. Minns, *Scythians and Greeks*, 1965, 187; Melyukova 1995, 31.

³⁹ Petrenko 1995,5.

⁴⁰ Melyukova 1995, 32.

⁴¹ Olkhovsky 1995,65.

⁴² N.A. Bokovenko, "History of the Studies and the Main Problem in Archaeology of Southern Siberia During the Scythian Period", NESIA, (1995), 225.

⁴³ UKN 127.

⁴⁴ UKN 133.

⁴⁵ *Işgigulu*, Gümrü'nün kuzeyinde, Yukarı Aras Vadisi'ndeki modern Spitak ve Kirovan arasına lokalize edilir. Bkz., M.Diakonov-S.M.Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, 1981, 45.

kaynaklı II. Rusa dönemine ait bir mühür üzerinde de tekrar tanık olunmaktadır. Mühürde okunabilen “*Iş-gi-gu-lu kralının oğlu Saga-dumtar'ın Argiştı oğlu Rusa'nın kentinden Mana ülkesine gittiği yıl*”⁴⁶ ifadesinden hareketle, adı geçen topluluğun Urartular'la bağlarının sürdüğü ve krallıkla bazı ilişkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünceden yola çıkılarak, II.Rusa ile sağlanan bir antlaşma gereği, İskitler'in Urartu topraklarını savaşmaksızın geçip Mana ülkesine yerleşmelerine izin verilmiş olabileceği kabul edilir⁴⁷. Ayrıca, II.Rusa'nın, doğudan gelebilecek saldırılara karşı önlem almak amacıyla, *işgigulu* ülkesinden aldığı İskitler'i Kuzeybatı İran'a yerleştirerek, Asur'la arasında bir tampon bölge oluşturduğu da düşünülmektedir⁴⁸. II. Rusa'nın Van Gölü çevresinde, Çavuştepe⁴⁹, Adilceviz⁵⁰ kalelerinde yaptırdığı bazı ekler ve sur duvarlarını güçlendirmeye yönelik inşa hareketleri de, Urartu topraklarında başgösteren İskit tehdidine karşı alınmış önlemler olarak yorumlanır. Bunun en belirgin kanıtları Çavuştepe'de ortaya çıkarılan İskitler'e özgü savaş aletleri ve koşum takımı aksamlarıdır ki, bunlar İskitler'in Urartu'ya yaptığı saldırıyı kanıtlayan bulgulardır⁵¹. Benzeri bir saldırının izleri, Urartu'nun Kafkas ötesindeki merkezleri olan Karmir Blur'daki Teişebaini⁵² ve Armavir Blur'daki Argiştihinili'de de saptanmıştır⁵³. İskitler'in Urartu topraklarına yönelik bu geniş kapsamlı saldırılarının diğer bir kanıtını da M.Ö. 609 yılına tarihli Babil kronikleri oluşturmaktadır. Diğer belgeleri doğrular nitelikteki bu kroniklere göre, İskitler iç bölgelere kadar ilerlemiş ve Yukarı Dicle Vadisi'ndeki Urartu topraklarını egemenlikleri altına almışlardır⁵⁴.

Urartu ile ilişkilerini gündeme getiren veriler bir yana, İskitler'in Anadolu'daki varlıklarını kanıtlayan diğer belgelerin Kimmerler'e oranla

⁴⁶ UKN 286.

⁴⁷ Çilingiroğlu 1994, 105.

⁴⁸ A.Çilingiroğlu, “Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları”, An.Ar. IX, (1983), 317.

⁴⁹ Erzen 1978, 17 vd.

⁵⁰ B.Ögün, “Die Urartaischen Palaste und die Bestattung-Brauche der Urartaer, Palast und Hutte”, (1982), 217.

⁵¹ Erzen 1978, 54.

⁵² Bir gece saldırısında ateş verilerek yıkıma uğratan kent stadelinde ele geçen ok uçları, kemik ve boynuz koşum takımı aksamlarının İskit kimliği bunu doğrular niteliktedir. Bkz., Barnett-Watson 1952, fig.4; K.Ohenesian, *Karmir Blur IV*, 1955, 111; R.D. Barnett, “Further Russian Excavation in Armenia 1949-1953”, *Iraq XXI-1*, (1959), 1-3; B.B. Piotrovski, *Urartu*, 1969, 178; Rolle 1977, 330.

⁵³ Rolle 1977, 330.

⁵⁴ D.J.Wiseman, *Chronicles of Chaldean Kings*, Londra, 1956, 62, st.72-73.64.

fazla yoğun olmadığı gözlemlenir. Bunlar arasında Lidya ile ilişkilerini dile getiren bilgiler Herodot'un (I.73) Lidya-Med savaşı içerikli anlatımına dayalıdır. Buna göre, Medler'den kaçan İskitler Alyattes yönetimindeki Sardes'e sığınır. Olayın sonucunda, Kyakseres İskitler'i Alyattes'ten geri ister, ancak olumlu sonuç alamaması üzerine, beş yıl süren Lidya-Med savaşı gerçekleşir. Grek kaynaklarında belirlenebilen söz konusu bu Lidya-İskit ilişkisi arkeolojik olarak kavranabilmiş değildir.

Daha sonraki dönemlerde İskitler'in Anadolu'daki varlıklarına ilişkin bilgiler Ksenophon'un anlatılarında yer alır. Onbin paralı Grek askerinin, Fırat Nehri'ni izleyerek Doğu Anadolu üzerinden kuzeyde Trabzon'a, buradan kara ve deniz yoluyla ana vatanlarına götürülüşünün anlatıldığı Anabasis'de (IV.VII.18), "*Bundan sonra dört plethron genişliğinde Harpasos Nehri'ne kadar ilerlediler. Buradan da İskitler'in memleketlerine girerek, bir ovada dört günde yirmi parasang gittiler...*" şeklinde geçen ifadelerden, M.Ö. IV. yüzyılda bazı İskit topluluklarının Anadolu'da hâlâ varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Yazılı kaynaklardan edinilen Kimmer ve İskitler'in Anadolu'daki varlıklarına ilişkin bilgiler, anılan toplulukların maddi bırakımlarıyla da doğrulanabilmektedir. Bunlar daha çok yağmaladıkları kentlerde ortaya çıkarılan bulgularla sınırlıdır. Gerek sistemli kazılarda ele geçen, gerekse satın alma yoluyla müzelere kazandırılmış olan eserler, sınırlı sayıda ve çok yönlü olmasalar da, söz konusu göçebe topluluklara ait somut arkeolojik bulgular durumunda olup, bu kültürlerin sanatsal ve dinsel boyutuna bazı yaklaşımlar getirebilecek niteliktedirler. Bunlar özellikle işlevleri açısından irdelendiklerinde, koşum takımları, hayvan betimli plakalar ve savaş aletleri olmak üzere üç başlık altında değerlendirilebilir.

Koşum takımları kapsamında ele alınabilecek ilk örneği, Çavuştepe'den bir yanaklık (psalia) oluşturmaktadır (Res.1)⁵⁵. Geme bağlantı sağlama işlevli kemik yanaklıktaki biçimselleştirilmiş hayvan başı göçebe hayvan stilinin özelliğini yansıtmaktadır. Öne doğru uzatılmış boynuzuyla bir koç ve kıvrık gagasıyla da bir kuş karışımından meydana gelen figür, fantastik bir yaratığı temsil etmektedir. Yine aynı yerden bir başka yanaklık örneği de, arka kısmı kırık olmakla birlikte, benzer özellikler sergilemektedir (Res.2)⁵⁶. Farklılık,

⁵⁵ Erzen 1978, Res. 41, Lev. XLVIIa; Hauptmann 1983, Lev. 5.16.

⁵⁶ Erzen 1978, Res. 41; Lev. XLVIIb; Hauptmann 1983, Lev. 5.15.

alt kesiminde iki adet yuvarlak çıkıntının var olmasında gözlemlenmektedir. Ayrıca boynuz sarmal biçimde yuvarlak verilmiştir.

Koşutlarını İskit kurganlarında⁵⁷ bulan Çavuştepe örneklerinin genel yapıları göçebe hayvan stiliyle bağdaşmaktadır. Yanaklıkların Anadolu dışındaki yakın benzerleri irdelendiğinde, genelde ve ayrıntılarda Poltava Bölgesi'ndeki Akjutinsk Kurganı⁵⁸, Ukrayna'da Kirovograd yakınındaki Zhurovka 432 no'lu mezar⁵⁹ ve Smela Bölgesi'ndeki kurgan bulgularıyla yakın koşutluklar içerdikleri görülür. Bunlara ayrıca Güneydoğu Avrupa kökenli bir örneği de⁶⁰ eklemek gerekir. Farklı bölge ve merkezlere ait bu bulgularla Çavuştepe örnekleri arasında saptanan benzerlikler, söz konusu Anadolu eserlerinin tamamıyla göçebe sanatı karakteri taşıdıklarını, özellikle İskit stili yansıttıklarını ortaya koymaktadır. Eserlerde kanıtlanabilen bu kültürel kimlik, Çavuştepe'nin İskitler tarafından yağmalanmasında olduğu gibi⁶¹, tarihsel olaylarla da doğrulanabilmektedir.

Yanaklıkların yanı sıra, hayvan betimli kayış dağıtıcıları da göçebe sanata özgü koşum takımı aksamaları arasında ayrı bir yere sahiptirler. Anadolu'da örnekleri ortaya çıkarılan bu aksamaların en çarpıcı olanları, buluntu durumları açısından da önemli veriler sunan, Norşuntepe'deki gömütte bulunanlardır. İçinde üç adet at iskeleti bulunan gömütten ortaya çıkarılan iki tunç örnekten birincisi grifon biçimindedir (Res. 3)⁶². Oldukça aşınmış olmasına karşın, figürdeki bazı ayrıntılar korunabilmiştir. Göz çevresini dolaşarak yukarı doğru bükülen boynuzlar ve bunun hemen altında yer alan aşağıya kıvrık verilmiş gaga ile üzerinde belirginleştirilen oluklar figüre etkili bir görünüm kazandırmıştır. Betim açısından Çavuştepe grifonu (Resim 1) ile çok benzer olan eserin bütün özellikleriyle göçebe sanatı ürünü olduğu belirgindir. İkinci örnek (Res. 4)⁶³, malzeme, biçim ve figürün işleniş bakımından öncekiyle benzer olmakla beraber, yüz hatlarındaki ayrıntıların işlenişinde, boynuz ve gaganın biçimlendirilişinde ve kayış geçme deliğinin for-

⁵⁷ Potratz 1963, Res. 28; Smirnov 1966 b-d; Petrenko 1995, Res. 13a; Skuthikoi Thesaurioi, Res. 10; FLS, Res. 44.

⁵⁸ Potratz 1963, Lev. 24. 1-4; V.J. Wiesner, "Die kulturen der frühen reitervölker", *Die Kulturen der Eurasischer Völker*, (1968), Res. 49.

⁵⁹ Skuthikoi Thesaurioi, Res. 11; Jacopsen 1995, Res.145.

⁶⁰ Petrenko 1995, Res. 16.

⁶¹ Erzen 1978, 55.

⁶² Hauptmann 1972, Lev. 69-1; 1983, Lev. IV-8a.

⁶³ Hauptmann 1972, Lev. 69-2; 1983, Lev. IV-8b.

munda farklılıklar içerir. Bu, her ikisinin farklı koşum takımlarına ait olduklarına kanıt oluşturmaktadır.

Çavuştepe örnekleri ile stilistik koşutluklar içeren Norşuntepe bulguları, M.Ö. VII. ve VI. yüzyıllara ait İskit mezarlarından ele geçen koç veya kuş başı betimli kayış dağıtıcılarıyla da yakın benzerlikler sergilemektedirler. Boynuz ve gagaların işlenişi bakımından Norşuntepe örneklerinden birincisi (Resim 3), Krasnador Bölgesi'ndeki Kelermes I Kurganı'ndan gelme kayış dağıtıcısı⁶⁴ ile özde benzerdir. Yine aynı kurgan kaynaklı diğer bir örnek⁶⁵, yapım tekniği ve figür işlenişi bakımından Norşuntepe bulgularıyla koşutluk gösterir. Bu kapsama, konu ve biçim olarak Norşuntepe örnekleriyle benzerlikler içermesinden dolayı, Karmir Blur'da 4 no'lu odada bulunmuş grifon başı betimli kayış dağıtıcısını da almak gerekir⁶⁶. Söz konusu koşutları ışığında yaklaşık aynı döneme ait olması gereken Norşuntepe gömütü ve bulguları, Çavuştepe örnekleriyle beraber göçebelere özgü sanat eserleri arasında sıklıkla karşılaşılan grifon betimlerinin⁶⁷ Anadolu'da da var olduğunu göstermeleri yanısıra, İskitler'in bölgedeki varlığında ve bir süre de olsa kalıcı olduklarında yol göstericidirler⁶⁸.

At koşum takımları arasında kuş başı betimli kayış dağıtıcıları diğer bir kümeyi oluşturur. Bu türün kazı bulgusu durumundaki yırtıcı bir kuş biçiminde (olasılıkla kartal) işlenmiş tunç örneği Sardes'ten gelmez (Res. 5)⁶⁹. Stilizasyonun sivri gagası üzerindeki ayrıntılar kabartma çizgilerle verilirken, göz bebekleri ayrıca vurgulanmıştır. Sardes örneği Anadolu'daki kuş başı betimli kayış dağıtıcılarının tek temsilcisi değildir. Samsun'dan geldiği belirtilen ve İstanbul Müzesi'nde korunan kartal başı biçimli örnek (Res. 6)⁷⁰ gerek gözleri, gerekse gaga yapısı ve boynundaki işlevsel deliklerin varlığıyla

⁶⁴ FLS, Res. 23; M.I.Artamanov, *Splendor of the Scythian Art*, Newyork, 1969, Lev. 7; Galanina 1985, Res. 8.19-20; Petrenko 1995, Res. 101.

⁶⁵ FLS, Res. 21; Galanina 1985, Res. 8.3-4; Jacopsen 1995, Res. 125.

⁶⁶ Barnett-Watson 1952; Rolle 1977, Lev.7b.

⁶⁷ İskit sanatında grifon Tunç standartlar ve çan şekilli tunç tepelikler üzerinde (Skuthikoi Thesouroi, Res. 34; Melyukova 1995, Res.29 e-f; Petrenko 1995, Res.29d, 43) ve hayvan savaşımı konulu eyer örtülerinde, keçi, geyik ve sığın gibi hayvanlara saldırırken betimlenmiştir (Phillips 1965, Res.91).

⁶⁸ Hauptmann 1972, 90 vd.

⁶⁹ Mitten 1968, Res. 7; H.Haufmann, "Eleventh and Twelfth Campaign at Sardis 1968-69", BASOR 199, (1970), Res. 11; Waldbaum 1983, Lev. 6, No. 85; P.Calmayer, "Zur Genese Altiranischer Motive", AMI 18, (1985), Res. 7.

⁷⁰ Meriçboyu 1997, Çiz. 6.

Sardes (Res.5) ve koşutlarına benzerdir. Bu tür bulguların özgün stillerinin Anadolu'daki yansıması durumunda, geliş yerleri bilinmemekle birlikte, yine İstanbul Müzesi'nde korunan iki örnek daha bulunmaktadır (Res. 7-8)⁷¹. Tunç olan bu örnekler de yırtıcı kuşlar şeklinde olup, boyun kesiminde kayışın geçmesine yönelik donanım içerirler. Daha yalın olmalarına karşın, koşutlarıyla ortak özellikler sergilemektedirler.

İskitler'le ilişkili bulunan ve M.Ö. 600 civarına tarihlenen⁷² Sardes bulgusunun bu kültürel kimliğinde yol gösterici iki örnek Boston Fine Arts Museum'da korunmaktadır⁷³. Bunların yanısıra, Sardes örneği yine tür, biçim ve baş ayrıntılarında yakın koşutlarını Karmir Blur⁷⁴ ve Kelermes Kurganı bulguları⁷⁵ arasında bulur. İstanbul Müzesi'nde korunan kayış dağıtıcıları da, Sardes bulguları ile içerdikleri stilistik benzerlikler dolayısıyla, bu değerlendirme kapsamına dahildirler.

Biçim açısından farklı olsalar da, tür olarak kayış dağıtıcıları sınıfında ele alınması gereken bir diğer örnek yine Sardes'te bulunmuştur (Res. 9)⁷⁶. Eserin gaga benzeri uzantısı, yivli ve kabartmalar içermektedir. Parçanın alt kesiminde toplam beş delik bulunmaktadır ki, bu özellikler eserin at koşum takımına ait bir kayış dağıtıcısı olduğunu gösterir. Bu nedenle Sardes kuş başı betimli kayış dağıtıcısıyla (Res.5) türdeş bulunarak aynı döneme tarihlendirilmiştir⁷⁷. Anadolu'daki koşutlarından ilki İstanbul Müzesi'nde korunan Van civarından bulunmuş bir örnektir (Res. 10)⁷⁸. Biçim açısından gaganadan çok domuz dişine benzeyen dağıtıcının altında, Sardes örneğine benzer şekilde, dördü yanda biri tabanda olmak üzere beş işlevsel delik bulunmaktadır. Bu türe özgü son Anadolu örneğini geliş yeri belirsiz olan ve yine İstanbul Müzesi'nde korunan bir diğer kayış dağıtıcısı oluşturur (Res.11)⁷⁹.

⁷¹ Meriçboyu 1997, Çiz. 4-5.

⁷² Waldbaum 1983, 40.

⁷³ Waldbaum 1983, Lev.6.

⁷⁴ Rolle 1977, Lev. 7-1; B.B. Piotrovski, "Teichebaini, centre ourartian di VII siecle avant notre ere et ses rapports avec les autres pays du monde antique", *Huiteme Congres International d'archeologie claique* Paris, (1969), Res. 3.6.

⁷⁵ Borovka 1928, Res. g-h; Galanina 1985, Res. 8. 21. 7; Petrenko 1995, Res. 10o.

⁷⁶ G.M.A Haufmann - A.H Detweiler, "Sardis Through the Ages", *Archaeology* 19/2 (1966), 90; "Excavation at Sardis", TAD XV/1, (1966), 75; "The Eighth Campaign at Sardis 1965", BASOR 1982, (1966), 10; Greenewalt 1987, 33; Bu alandaki "yukarı yanık tabakası" M.Ö. VII. yüzyılın ortalarındaki Kimmer yayılımıyla ilgili bulunmuştur.

⁷⁷ Waldbaum 1983, 10, 40.

⁷⁸ Meriçboyu 1997, Çiz.2.

⁷⁹ Meriçboyu 1997, Çiz.1.

Domuz dişi biçimli yapıtın gagaya benzer olan kesimi farklı olarak daha dik biçimde uzamaktadır. Bu örneklerin Anadolu dışındaki yaklaşık benzerlerine, özellikle Karmir Blur'da ele geçmiş olan İskit eserleri⁸⁰ arasında tanık olunmaktadır. M.Ö. VII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen⁸¹ Karmir Blur örnekleri ışığında sağlanabilen ilişkiler, bu grupta irdelenen eserlerin kaynağında göçebe sanat etkilerinin yadsınamaz düzeyde olduğunu kanıtlamaktadırlar.

Koşum takımı aksamaları olarak kullanılmış Çavuştepe'den gelme iki yalın yanaklık parçası (Res.12-13)⁸², biçimsel olarak domuz dişine benzer bir yapı sergiler. Diğer Çavuştepe örneklerinde olduğu gibi (Res.1-2), aksamaların uç kesimlerinin hayvan başı biçiminde sonlandırılmadığı ve yalın bırakıldığı dikkat çekmektedir. Uçları kıvrılarak sivri biten aksamaların her ikisi üzerinde de işlevselliklerine yönelik üç delik bulunmaktadır. Göçebe sanatında hayvan başı betimliler kadar yaygın olmayan bu tipteki yanaklıklar, koşutlarını Güney Rusya ve Kazakistan'daki kurgan bulguları⁸³ arasında bulurlar.

Koşum takımı aksamalarının diğer bir grubunu da gemler oluşturur. Norşuntepe at gömütünde kayış dağıtıcıları (Res.3-4) ile birlikte ele geçen üzengi biçiminde dizgin bağlantısı içeren ve ağızlık kesiminde birbirine zincir gibi geçmiş iki halka ile birlikte korunmuş olan bir tunç gem (Res.14)⁸⁴ grubunun ilk örneğini oluşturmaktadır. Bu tür gemlerin Anadolu'daki örneği Norşuntepe bulgusu ile sınırlı değildir. Amasya'nın İmirler Köyü kuzeyinde saptanan yağmalanmış gömütten ele geçen bir diğer gem de bu grup içine girmektedir (Res.15)⁸⁵. Norşuntepe örneği ile benzerlikler boyut, malzeme, biçim açısından yoğunlaşmaktadır. Söz konusu Anadolu örneklerinin kültürel kimliklerinde yol gösterici koşutları, göçebelere özgü at koşum takımları kapsamında değerlendirilen ve gelişim evreleri belirlenebilen⁸⁶ Güney Rusya'daki İskit kurganlarında⁸⁷ ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla, yuka-

⁸⁰ Barnett-Watson 1952, 144.

⁸¹ Barnett-Watson 1952, 134; Meriçboynu 1997, 4 vd.

⁸² Erzen 1978, Res. 42; Lev.XLVII c-d.

⁸³ Erzen 1978, 55; Kossack 1995, Lev. 20; Yablonsky 1995, Res. 58b.

⁸⁴ Hauptmann 1972, Res. 1, Lev. 69.1; 1983, Lev. 4.5.

⁸⁵ Ünal 1982, Lev.1-4.

⁸⁶ Teknik, biçim vb. özellikler ışığında gelişim evreleri baz alınarak düzenlenmiş örnek tablo için bkz. Bokovenko 1996, Res. 11.

⁸⁷ Kossack 1995, Lev.9, 10. 2, 3.

rıda irdelenen bütün aksamlarla birlikte bunların da göçebe sanat unsurları oldukları birkez daha açıklık kazanmaktadır.

İşlevleri kesin olarak belirlenememekle birlikte, içerdikleri figürleriyle göçebe hayvan stilinin belirgin özelliklerini taşıyan hayvan betimli plakalardan ilkinin Gordion'da bulunmuş olan kemik bir bulgu oluşturmaktadır (Res.16)⁸⁸. Arkasındaki bağlantı amaçlı eklentiden hareketle çapraz kayış süsü olarak nitelendirilen örnek, kartal-tavşan ikilisinden oluşmaktadır. Ana tema güçlü olan kartalın tavşanı avlaması esasına dayandırılmıştır. Ait olduğu döneme sunulan öneriler tartışmalı olmakla birlikte, özellikle konu içeriği açısından göçebe etkili olduğunda genel görüş birliği vardır⁸⁹. Eserin bu özelliği, benzerlerini Güney Rusya'daki çeşitli kurgan bulguları arasında bulunmasıyla da doğrulanabilmektedir⁹⁰. Dolayısıyla, göçebe sanatındaki benzer örnekler dikkate alındığında, kemikten üretilmiş Gordion örneğinin işlev ve içerdiği konuyla göçebe sanatı özelliği taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır. Bununla beraber, onun yerel üretildiğinde yol gösterici bazı ayrıntılar da dikkati çekmektedir. Özellikle kartal figüründe ayrıntıları vurgulamaya yönelik tarama çizgilerin Frig seramiğinde yaygın kullanımı⁹¹, bu konuda önemli bir kanıt oluşturmaktadır ki, bu da eserin göçebe etkili olarak yerel üretildiğini göstermektedir.

Gordion bulgusuyla benzer şekilde yine işlevi tam olarak belirlenemeyen diğer bir kemik örnek de Sardes kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Sarmal formulu vahşi hayvan gövdeli bir grifon betimi şeklindeki M.Ö. geç VII. - erken VI.yüzyıla tarihlendirilen⁹² aksam (Res.17)⁹³, konu, biçim ve işlenişyle göçebe özellikler yansıtmaktadır. Eserin bu özelliği, malzemeleri tunç da olsa, Doğu Kazakistan⁹⁴, Arzhan Kurganı⁹⁵, Chilikta Kurganı⁹⁶, Kırım-

⁸⁸ R.S Young, "The 1963 Campaign at Gordion", AJA 68, (1964), Lev.84; Tarhan 1984, Fig.5; Mellink 1991, Fig.45.

⁸⁹ Tarhan 1984, 117; F.Prayon, *Phrygische Plastik*, 1987, 146.

⁹⁰ Carter 1957, 12; Smirnov 1966, Res. 9; B.N.Grakov, *Die Skythen*, 1978, Lev.30; Jacopsen 1995, Res. 101; Melyukova 1995, Res.47c-d; Olkhovsky 1995, Res. 56.

⁹¹ E.Akurgal, *Phrygische Kunst*, 1955, Lev.14a; Özkaya 1995, Lev. 35-36.

⁹² Greenewalt 1990, 166vd.

⁹³ A.H. Detweiler - G.M.A. Hanfmann D.G. Mitten, "Excavation at Sardis", TAD XIV/1-2, (1965), Fig.3;"The Eighth Campaign at Sardis 1965", BASOR 182, (1966), Fig.9; Greenewalt 1990, Fig.35.

⁹⁴ Yablonsky 1995, Res.82.

⁹⁵ R. Rolle, *Die welt der Skythen*, 1980, Res.42.

⁹⁶ Yablonsky 1995, Res.43a.

Akburun Kurgan 5'te⁹⁷ ele geçen eserlerle yakın koşutluklar göstermesiyle de kanıtlanabilmektedir. Sonuçta, uzunca bir süre İskit, Sarmat ve Saka sanatında geleneksel yapısıyla varlığını sürdüren bu türdeki betimler dikkate alındığında, Sardes örneğinin de göçebe sanatı kapsamında, bir Anadolu türevi olarak değerlendirilmesi gerektiği kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Göçebe toplulukların Anadolu'daki varlıklarını kanıtlayan somut arkeolojik veriler arasında ok uçları, savaş baltaları ve kılıçtan oluşan savaş aletlerini de irdelemek gerekir. İki veya üç kanatlı, mahmuzlu ve yuvarlak sap delikli olmak üzere biçimsel zenginlik gösteren tunç ok uçları sayısal çokluk açısından ilk sırayı alırlar. Çavuştepe⁹⁸, Maşathöyük⁹⁹, İmirler Gömütü¹⁰⁰, Taşova-Ladik'te¹⁰¹ ortaya çıkarılanların yanısıra, Sivas Müzesi'nde korunan ok uçları¹⁰² bunların en güzel örnekleri arasında yer alırlar. Biçimsel özellikleriyle Anadolu toprakları dışındaki göçebe bulgularıyla benzerlik gösteren bu ok uçlarının kültürel kimlikleri de bu çerçevede belirlenebilmektedir¹⁰³. Köken olarak Kimmer ve İskitler'le ilişkili görülen bu türdeki savaş aletlerinin, daha sonra, uzun bir süre farklı coğrafyalarda değişik kültürlerce kullanıldığı bilinmektedir¹⁰⁴. Anadolu'da da benzeri şekilde farklı coğrafi alanlarda yaygın kullanım görmüş¹⁰⁵ olan bu türdeki ok uçlarının tamamını gö-

⁹⁷ FLS Res.58.

⁹⁸ Erzen 1978, Res.38.

⁹⁹ T.Özgüç, *Maşathöyük II*, 1982, Lev. 62.10-11.

¹⁰⁰ Ünal 1982, Lev.1.5-11.

¹⁰¹ Ünal 1982, Lev.3.

¹⁰² T.Ökse, "Sivas'ta bulunan İskit Tipi Ok Uçları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 65/65, (1994), 84, Res. 41-59.

¹⁰³ Bu türdeki ok uçlarının Anadolu dışındaki örnekleri için bkz: M.Ebert, *Südrussland, Skytisch-sarmatische Periode*, 1929, Lev. 29.1; E.H Minns, *Scythians and Greeks, A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from Danube to Caucasus*, 1965, Lev. 82.4; R. Ghirshman, *Iran, Protouraner Meder Achameniden*, 1964, Lev. 165; Jetmarr 1964, Res. 30; B.B Piotrovski, *Il Regino di Van; Urartu*, 1966, Res.79 i-m; Lev.82.4; Melyukova 1995, Res. 2-3; Olkhovsky 1995, Res. 6; Petrenko 1995, Res.9.

¹⁰⁴ O.W. Muscarella, *Bronze and Iron; Ancient Near Eastern Artifacts*, Metropolitan Museum of Art, 1988, 173.

¹⁰⁵ Bu türdeki ok uçlarının Anadolu'daki yaygınlığını gösteren bulgular arasında; Ayanis Kalesi (A.Çilingiroğlu, "Van-Ayanis Kalesi Kazıları", XII. KST, (1992) 201 vd; "Eski Çağlardan Urartu Krallığının Sonun Kadard Van", *Van*, İstanbul, 1995,61,64); Kerkenes Dağ (E.Schmidt, "Test Excavation in the City of Kerkenes Dağ", *American Journal of Semitic Languages* XLV, (1929), Res. 69.); Alishar (H.H. v.d. Osten, *The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-31*, Oriental Institute Publications, Chicago, 1937, Res.107 d.67); Kaman Kalehöyük II tabaka (S. Omuro "1987 Yılı Kaman Kalehöyük Kazıları", X/1.KST, (1988), Res. 6.5-8); Boğazköy-Büyükale I. ve II yapı katları (R.M. Boehmer, *Die Kleinfunde von Boğazköy, Grabungskampagnen 1931-1939*

çebelerle açıklamak beraberinde bazı olumsuzlukları da gündeme getirmektedir.

Savaş baltalarının kültürel kimliği, ok uçlarından farklı olarak, daha açık bir şekilde belirlenebilmektedir. İmirler (Res. 18)¹⁰⁶, Muş (Res. 20)¹⁰⁷ ve İstanbul Müzesi örnekleri (Res. 19)¹⁰⁸ bunların en iyi temsilcileri durumundadırlar. İmirler baltası tunç kovan saplı olup, namlusunda gagası halka şeklini almış olan bir kuş betimi yer alır (Res.18). Buluntu yeri bilinmeyen İstanbul Müzesi örneği de (Res.19) biçim ve donanımıyla İmirler baltasıyla koşutluk göstermektedir. Ayrıca kovanın ağız kenarı altında ahşap sapın tutturulmasına yönelik perçin delikleriyle beraber kovanlı kabzası da korunmuştur (Res. 21)¹⁰⁹. Bu türdeki kabzanın Anadolu'daki bir diğer örneği İmirler Gömütü bulguları arasında karşımıza çıkar ki (Res.22)¹¹⁰, bu da olasılıkla ahşap sapıyla birlikte aynı gömütte bulunan savaş baltasıyla (Res.18) ilişkilidir. Söz konusu bu Anadolu bulgularına biçimi, namlusu, perçin delikli sap kesimi ve stülize edilmiş olan kuş betimiyle benzerlikler gösteren göçebe sanat örnekleri¹¹¹, bunların göçebe kimliklerinin belirlenmesinde önemli çıkış noktaları vermektedirler¹¹².

Savaş aletleri grubuna ait diğer bir bulgu da yine İmirler Gömütü'nde ele geçmiş bir kılıçtır (Res.23)¹¹³. Paslanmış olması nedeniyle ayrıntıları pek belirgin olmamakla beraber, kabzanın düz sonladığı, altının ise kelebek şeklinde biçimlendirildiği belirlenebilmektedir. Benzeri türdeki kılıçların İskit ve Sarmatlar'da uzunca bir süre kullanıldığı bilinmektedir¹¹⁴. Bu belirlem

und 1952-1969, Berlin, 1972, Lev. 31. 901); Malatya-Değirmentepe (U.Esin-S.Harmankaya, "1984 Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı", IX. KST, (1987), Lev. IX.; Doğu Anadolu'da İmamoğlu II. tabaka (E.Uzunoğlu, "Malatya İmamoğlu Höyüğü 1987 Yılı Kazıları" X/1. KST, (1988), Lev. 4) ve Tarsus'un Orta Demir Çağ tabakası (H.Goldman, "Excavation at Gözlükule Tarsus 1936", AJA 41, (1937), Res. 33) örnekleri sayılabilir.

¹⁰⁶ Ünal 1982, Lev.1.2; Müller-Karpe 1995, Res. 2.1.

¹⁰⁷ B.B. Piotrovski, Skify I Urartu, *Vestnik dreviej istorii*, 1989 (4), 3vdd.; Müller-Karpe 1995, Res.2/2.

¹⁰⁸ Müller-Karpe 1995, Res.1.

¹⁰⁹ Müller-Karpe 1995, Res.1.

¹¹⁰ Ünal 1982, Lev.1.8; Müller-Karpe 1995, Res.2/1b.

¹¹¹ Skuthoi Thesauri, 61,67; M.P Gрязнов, *Southern Siberia*, Londra, 1969, Lev.38.

¹¹² Müller-Karpe 1995, 234.

¹¹³ Ünal 1982, Lev.1/1.

¹¹⁴ Jetmarr 1964, Fig.17; Smirnov 1966, Res.1,3; Skuthoi Thesauri, Res.56, 58; Melyukova 1995, Res.6; Petrenko 1995, Res.6.

gömütte göçebe kimlikleri belirlenebilen diğer bulgularla birlikte ortaya çıkarılması, kılıcın da bir göçebe bırakımı olduğunu doğrulamaktadır.

M.Ö. 8.yüzyıl başlarından itibaren yazılı kaynaklarda Anadolu'daki varlıkları dile getirilen Kimmer ve İskit gibi göçebe toplulukların izleri, arkeolojik kazılarla da saptanabilmektedir. Daha çok Anadolu'nun bazı kentlerinde yaptıkları yıkımlarla ortaya çıkan söz konusu toplulukların bırakımları arasında, az sayıda da olsa göçebe özelliklere sahip eserlerin önemi yadsınamayacak düzeydedir. Kazı bulgusu ya da değişik yollarla ele geçmiş ve bu çalışmaya konu edilmiş eserlerin sergiledikleri stilistik özellikler ve koşullarıyla yapılan karşılaştırmalar, bunların göçebe kültürel kimliklerini ortaya koyduğu gibi Kimmer ve İskit gibi toplulukların Anadolu'daki varlıklarını da kanıtlamaktadırlar. Bunlar etkisinde yerel üretilmiş örneklerin de olması, göçebelerin aynı zamanda Anadolu sanatına da kısmen katkıda bulduklarını düşündürmektedir. Genel anlamda göçebe sanat unsurları olarak değerlendirilen bu bulguların hangi topluluğa ait olduğu konusundaki sorunlar henüz bir kesinliğe ulaştırılamamış olmakla birlikte, İskit sanatı ve kültürünün özelliklerini yansıtanlar tanımlanabilmektedir. Buna karşın özgün Kimmer yapıtlarını tanımlama konusundaki bilinmezler güncelliğini hâlâ korumaktadır. Ancak, İskit ve Kimmerler'in aynı kültür dünyasına ait oldukları ve siyasi açıdan aynı coğrafi alana yayıldıkları¹¹⁵ dikkate alındığında tarihlerinde olduğu gibi sanatlarında da bir özdeşliğin olduğu düşünülebilir.

Sonuçta uzun bir gelişim süreci¹¹⁶ geçiren Avrasya göçebelerinin yarattığı durumundaki sanat ve bu kapsamdaki hayvan stili¹¹⁷ M.Ö. VII. yüzyıldan

¹¹⁵ R. Ghirshman, *Iran, from the Earliest Times to Islamic Conquest*, 1954, 97; Bokovenko 1996, 98.

¹¹⁶ Hayvan stilinin kaynağını, gelişim ve yayılımını belirlemeye yönelik sorunlar çeşitli bilim adamlarınca ele alınmıştır. Stilin kökenine ilişkin çeşitli görüşler konusunda bkz: Borovka 1928, 53 vd.; M.P. Griaznov, "The Pasyryk Burial of Altai", *AJA* 37, (1932), Lev.III; A.M. Tallgren, "Eurasian Animal Style", *Acta Archaeologica* (1932), 262 vdd.; Carter 1957, 30; M.Rostovtzeff 1969, 48,68, 104-106; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980, 63-69.

¹¹⁷ Geniş Avrasya bozkırlarının yarattığı düşünülen şematize hayvan betimleri göçebe sanatın bir anlayışı ve kendini anlatış biçimi olarak belirir. Özellikle hayvan betimlemelerinde özgün bir yapı sergileyen bu stilde Asya doğasına özgü hayvanlar yanı sıra düşsel yaratılarda betimlenmektedir. Göçebe hayvan stilinin konu anlatımlı ve tekil figürleri metal, boynuz, kemik, fildişi, ahşap ve tekstil üzerinde uygulanmıştır (Jetmar 1964, 232; Carter 1967, 20; Piotrovski 1987, 17)

sonra özgün şeklini alarak; başta İskit¹¹⁸ olmak üzere Sarmat¹¹⁹, Saka¹²⁰ ve diğer göçebe kültürlerde¹²¹ bazı farklılıklarla uygulandığı gibi göç, savaş ve diğer etkenlerle geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu sanat akımından özellikle İskit ve Kimmerler'le belirlenebilen ilişkilerinden dolayı Anadolu'da payını almış ve bundan etkilenmiştir ki, bunu gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik veriler doğrulamaktadır.

¹¹⁸ İskit sanatı ve evreleri için bkz: Piotrovski 1987, 17; Jacopsen 1995, 52; Melyukova 1995, 34.

¹¹⁹ Z.A. Barbarunova, "Early Sarmatian Culture", NESIA, 1995, 121 vd.; M.G. Moshkova, "A Brief Review of the History of the Sauramatian and Sarmatian Tribes", NESIA, 1995, 85.

¹²⁰ L.T. Yablonsky, "Some Ethnogenetical Hypothesis", NESIA, 1995, 214 vd.

¹²¹ M.Ö. VIII-II.yüzyıllar arasında özellikle Yenisey Bölgesi'nde yaygın olan Tagar kültürü de göçebe sanatı için ayrı bir önem taşır (A.L.Mongait, *Archaeology in the USSR*, 1961, 167; N.I Bokovenko, "The Tagar Culture in the Minusunsk Region", NESIA, 1995, 299; M.I. Podolskij, "Early Tagar Barrows Near the Village of Znamenka in Khakasia", *Ancient Civilization from Scythia to Siberia* 3/1, (1996) ,63vd.). Bu stil M.Ö. I.binyıl sonunda Ordos Bölgesi'ne ve Çin sınırına kadar yayılmıştır (Phillips 1965, 62).

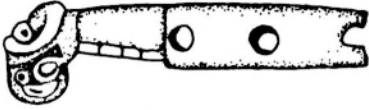
KISALTMALAR

- AJA *American Journal of Archaeology*
- AMI *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*
- An.Ar. *Anadolu Araştırmaları*
- Barnett-Watson 1952 R.D.Barnett-W.Watson, "Russian Excavation in Armenia", *Iraq* XIV/2, (1952), 134-147.
- BASOR *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*
- Boardman 1964 J.Boardman, *The Greeks Overseas*, Londra, 1964
- Bokovenko 1996 N.I. Bokovenko, "Asian Influence on European Scythia", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 3/1, (1996), 97-119
- Borovka 1928 G.Borovka, *Scythian Art*, Londra, 1928.
- CAH *Cambridge Ancient History*
- Carter 1957 D.Carter, *The Symbol of the Beast*, Newyork, 1957.
- Çilingiroğlu 1994 A.Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
- Cogan-Tadmor 1977 M.Cogan- H.Tadmor, "Gyges and Ashurbanipal, A Study in Literary Transmission", *Orientalia* 46, (1977), 65-85.
- De Vries K.De Vries, "Greeks and Phrygians in the Early Iron Age", *From Athens to Gordion. The Papers of Memorial Symposium for R.S.Young*, Phialdelphia, (1980), 33-48.
- Erzen 1978 A.Erzen, *Çavuştepe I*, Ankara, 1978.
- FLS *From the Lands of the Scythian, Ancient Treasures from the Museum of USSR, 3000 B.C - 1000 B.C*, Newyork, 1975.
- Galanina 1985 L.K.Galanina, "Frühskkythische zaumzeug-Garnituren", AMI 18, (1985), 87-119.
- Greenewalt 1987 C.H.Greenewalt, "The Sardis Campaign of 1984", BASOR 125, (1987), 13-54.

- Greenewalt 1990 C.H.Greenewalt, "Sardes Campaign of 1986", *BASOR* 26 (Sup.), (1990), 173-177.
- Hauptmann 1972 H.Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, 1972, 89 vdd.
- Hauptmann 1983 H.Hauptmann. "Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien", *Festschrift Für Kurt Bittel*, (1983), 251-270.
- Jacopsen 1996 E.Jacopsen, *The Art of the Scythians. The Interpenetration of Cultures at the Edge of Hellenic World*, Leiden, 1996.
- Jetmarr 1964 K.Jetmarr, *Art of the Steppes*, Newyork, 1964.
- JNES *Journal of the Near Eastern Studies*.
- Kaletsch 1958 H.Kaletsch, "Zur Lydischen Chronologie", *Historia* VII, (1958), 1-47.
- Kossack 1995 G.Kossack, "Geschichte und Aufgaben der archöologischen arforschung Mittelasiens ander Schwelle zur erahen Eisenzet", *Eurasia Antiqua* I, (1995), 232-246.
- KST *Kazı Sonuçları Toplantısı*.
- LAR D.D.Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II*, Newyork, 1968.
- Mellink 1964 M.Mellink, "Postscript on Nomadic Art", *Dark Ages and Nomads c.1000 B.C.* (1964), (Ed. M.Mellink).
- Mellink 1991 M.Mellink, "The Native Kingdoms of Anatolia", *CAH* III/2, (1991), 619-666.
- Melyukova 1995 A.I.Melyukova, "Scythians of Southeastern Europe", *NESIA*, 1995, 27-63.
- Meriçboyu 1997 Y.A.Meriçboyu, "At Koşumlarında Kayış Dağıtıcıları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 19/76, (1997), 2-9.
- Mitten 1968 D.G.Mitten, "Excavation at Sardis 1968", *TAD* XVII/1, (1968), 111-124.

- Müller-Karpe 1995 V.Müller Karpe, "Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu'daki Kovanlı Savaş Kazmaları", *M.Akyurt-B.Devam Anı Kitabı*, İstanbul. (1995), 233-34.
- NESIA *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, Berkeley, 1995, (Ed. J.D. Kimball - V.A. Bashilov- L.T.Yablonsky)
- Olkhovsky 1995 V.S.Olkhovsky, "Scythian Culture in the Crimea", NESIA, 1995, 63-82.
- Özkaya 1995 V.Özkaya, *İ.Ö.Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği*, Erzurum, 1995.
- Petrenko 1995 V.G.Petrenko, "Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age", NESIA, 1995, 5-27.
- Phillips 1965 E.D.Phillips, *The Royal Hordes*, Londra, 1965.
- Piotrovski 1987 B.B.Piotrovski, *Scythian Art*, Leningrad, 1987.
- Potratz 1963 J.A.H. Potratz, *Die Skythen in Südrussland*, Verlag, 1963.
- Rolle 1977 R.Rolle, "Urartu und Reiternomaden", *Saeculum XXVIII-3*, (1977), 291-339.
- Rostovtzeff 1969 M.Rostovtzeff, *Iranian and Greeks in South Russia*, Oxford, 1969.
- Skuthoi Thesaurioi *Skuthikoi Thesaurioi, Ethniko Arkhaiologiko Mouseio*, Atina, 1981.
- Smirnov 1966 A.P.Smirnov, *Die Skythen*, Moskova, 1966.
- TAD *Türk Arkeoloji Dergisi*
- Tansuğ 1949 K.Tansuğ, "Kimmerler'in Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. VII. yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", *Dil Tarih ve Coğrafya Fak.Der.* VII/1-4, (1949), 535-550.
- Tarhan 1976 T.Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VII.Türk Tarih Kongresi*, (1976), 355-369.
- Tarhan 1984 T.Tarhan "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *I.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1984), 104-109.

- UKN G.A.Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova, 1960.
- Ünal 1982 V.Ünal, "Zwei Gräber eurasischer Reiternomaden im Nordlichen Zentrakanatolien", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 4, (1982), 65-82.
- Waldbaum 1983 N.B.C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis, Finds Through 1974*, Cambridge, 1983.
- Yablonsky 1995 L.T.Yablonsky, "The Material Culture of the Saka and Historical Reconstruction", NESIA 1995, 201-235.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

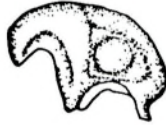
Resim 4

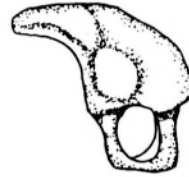
Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Oya San

Resim 12

Resim 13

Resim 14

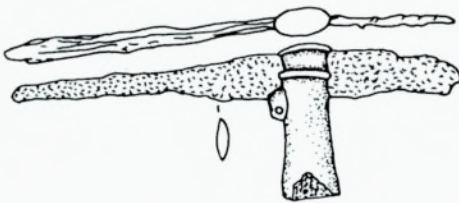
Resim 15

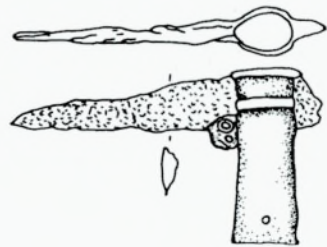
Resim 16

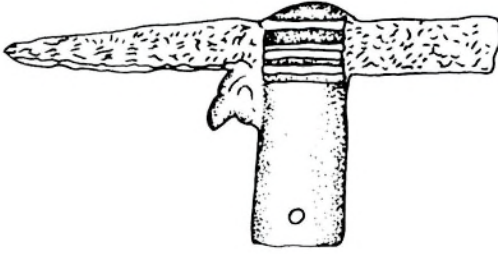
Resim 17

Resim 18

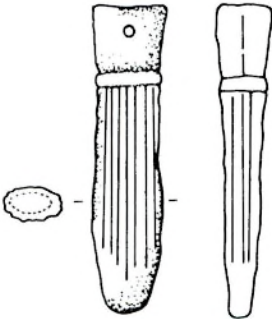
Resim 19

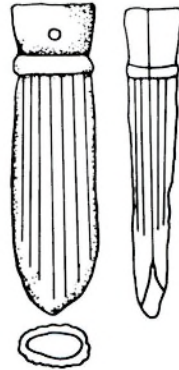
Resim 20

Resim 23

Resim 21

Resim 22

HAGİOS ABERKİOS KİLİSESİ İSKELET TOPLULUĞUNUN ANTROPOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

YILMAZ SELİM ERDAL¹

1. GİRİŞ

Eski insan topluluklarının morfolojik yapısı üzerine çalışan antropologlar, inceledikleri topluluğun genetik özelliklerini belirlemenin yanı sıra, bunların çevresel faktörlerden ne düzeyde etkilendiğini de anlamaya çalışırlar². Bilindiği gibi, insan vücudunun boyut ve biçimi, genetik ve çevresel etmenlerin etkileşimi sonucunda şekillenmektedir³. Ancak, çevre ve genetik yapının etkisi, insanın bütün doku ve organları üzerinde aynı düzeyde değildir⁴. Hatta aynı organı oluşturan farklı bölgeler üzerinde çevrenin baskısı farklılaşabilmektedir. Yürütülen birçok araştırmada, çevresel etmenlerin boy uzunluğuna etkisinin, kafatası ve yüz iskeletine oranla daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır^{5,6}. Her ne kadar kafatasının boyut ve biçiminin kalıtımından sorumlu genlerin sayısı ve yapısı bilinmemekle birlikte^{7,8}, çevresel etmenlerin kafatası üzerindeki etkisinin vücudun diğer bölgelerine oranla sınırlı olması nedeniyle^{9,10}, kafanın boyut ve biçiminin topluluklar arasındaki biyolojik uzaklığın saptanmasında daha etkili olabileceği sonucu çıkarılabilir.

¹ Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, 06532 Beytepe, Ankara.

² Susanne C. 1977 Heritability of anthropological characters. *Human Biology*, 49:573-580.

³ Susanne C. 1977 573-580.

⁴ Susanne C. 1975 Genetic and environmental influences on morphological characteristics. *Annals of Human Biology*, 2:279-287.

⁵ Saatçioğlu A. 1975 Türkiye'de antropolojik bazı karakterlerin sosyo-ekonomik gruplar arasında gösterdiği değişimler üzerinde biyometrik bir inceleme. *Antropoloji* 7:165-173.

⁶ Duyar İ. 1990 10 yaş grubu çocuklarının antropometrik ölçülerinde eşeysel ve sosyo-ekonomik konuma göre görülen farklılıklar. *AÜ DTCF Dergisi*, 34 (1-2): 69-79.

⁷ Molnar S. 1992 *Human Variation: Races, Types and Ethnic Groups*. New Jersey: Prentice Hall. ss. 139-154.

⁸ Ubelaker DH. 1989 *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington: Taraxacum. ss.119-121.

⁹ Saatçioğlu A. 1975 ss. 165-173.

¹⁰ Duyar İ. 1990 ss. 69-79.

Yukarıda belirtilen bakış açısı göz önünde bulundurulurken bu çalışmada, Geç Bizans dönemine tarihlendirilen Hagios Aberkios Kilisesi'nden gün ışığına çıkarılan insan iskelet topluluğunun¹¹ kafatasları antropometrik açıdan incelenmektedir. Elde edilen değerler, incelenmiş diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılarak aralarındaki biyolojik akrabalık ilişkileri saptanmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak topluluğun boy uzunluğu incelenerek, çevresel etmenlerin topluluk üzerindeki etkisinin de belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2. MATERYAL VE METOT

Bursa ili, Gemlik ilçesi Kurşunlu beldesinde yer alan Hagios Aberkios Manastır Kilisesi (Resim 1), Gemlik Körfezi'nin güney sahilinde, Gemlik-Mudanya karayolu üzerinde ve sahile bakan bir yamaçta kurulmuştur. Kilise, Kurşunlu Belediyesi'nin katkılarıyla, Bursa Müzesi Müdürlüğü tarafından oluşturulan bir ekiple 1995 yılında kazılmıştır. Manastıra ait ilk bilgiler, Bizans kaynaklarına göre 9. yüzyıla kadar götürülmekle birlikte^{12,13}, MS 1162 yılına tarihlendirilen *typkonda* bu manastırın I. Manuel Kemnenos (MS 1143-1180) döneminde, Nikephoros Mystikos tarafından yeniden inşa edildiği belirtilmektedir^{14,15}. Bu kaynakta manastırın adı "*Güneşin Altarı*"dır¹⁶. Bizans döneminde pek önemi olmamakla beraber, bulunan bir kitabeden bölgenin en önemli manastırı olduğu vurgulanmaktadır. Kilisenin 19. yüzyıldaki adı Hagios Aberkios'tur. Kesin olarak inşa tarihi bilinmeyen manastır, mimari özellikleri açısından MS 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁷.

Araştırmanın konusunu oluşturan materyal, kilisenin çeşitli bölgelerinden ele geçmiştir. Bunlardan ilki naosun¹⁸ güney duvarına çok yakın bir yerde saptanan yarım beşik tonozlu çukurun oluşturduğu mezar odasıdır. Horasan harcı ile örülme mezarda, dağılmış durumda ve kafatası olmayan iske-

¹¹ Hagios Aberkios Manastır Kilisesi'nden günışığına çıkarılan iskelet kalıntılarını incelemize izin veren ve yardımlarını esirgemeyen Bursa Müzesi Müdürü Sayın Öcal Özeren'e ve Müze çalışanlarına teşekkür ederim.

¹² Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 Kurşunlu Hagios Aberkios Manastır Kilisesi 1995 yılı temizlik ve kurtarma kazısı çalışmaları. *VII. Kurtama Kazıları Semineri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, ss. 149-160.

¹³ Ötügen Y., Durukan A., Acun H. ve Pekak S. 1986 Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV. Ankara: Vakıfkar Genel Müdürlüğü yayınları, ss. 76-79.

¹⁴ Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 ss. 150.

¹⁵ Mango CV. 1968 The monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia. *Dumbarton Oaks Papers*, 22, ss. 169.

¹⁶ Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 ss. 150.

¹⁷ Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 ss. 149-160.

¹⁸ Naos: Halkın ibadete katıldığı yer.

let kalıntularına rastlanılmıştır. Ayrıca, narteksin¹⁹ kapı girişinde yer alan kırık bir lahit kapağının altında, tamamen dağılmış gövde kalıntılarıyla beraber toplam 30 adet kafatası gün ışığına çıkarılmıştır. Bu mezar çukurundan hareketle araştırmacılar, narteksin *krypta* (iskeletlerin atıldığı mezar odası) olarak kullanıldığını vurgulamaktadırlar²⁰. 14. yüzyıla tarihlendirilen bu iskeletlerden başka, narteksin dışında yapılan sondaj çalışmaları esnasında da iskeletlere rastlanılmıştır. Bu alandan 19. yüzyıla tarihlendirilen toplam 6 mezar ele geçirilmiştir²¹. Bu çalışmada, Bursa Müze Müdürlüğü tarafından Hagios Aberkios kilise manastırında yürütülen kazılarda günışığına çıkarılarak, Geç Bizans dönemine (14. yüzyıl) tarihlendirilen insan iskelet kalıntıları ele alınmaktadır.

Hagios Aberkios kilise manastırının naos ve narteksinde saptanan iskelet kalıntıları, mezarların *kripta* olarak kullanılması nedeniyle, birbirlerine karışmış biçimde ele geçmiştir. Bu nedenle bireyi oluşturan kemikler ayrı ayrı değerlendirmeye alınmış; birey sayısı, yaş ve cinsiyet tayinlerinde kemik sayımı yapılmıştır. Öncelikle, aynı bireye ait olabilecek uzun kemikler eşleştirilmiş; bu işlemlerde kemiklerin boyut, biçim ve anatomik ayrıntıları dikkate alınmıştır. İncelenen materyale ait kemiklerin sayısı ile topluluğun en az kaç bireyden oluştuğu Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1: Hagios Aberkios Kilise Manastırı’ndan Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntıları

	Örnek Sayısı	Birey Sayısı		Örnek Sayısı	Birey Sayısı
Kafatası	21	21	Femur	34	23
Humerus	20	19	Tibia	34	27
Radius	6	6	Fibula	3	3
Ulna	1	1			

Çizelge 1’de de görüldüğü gibi kafalar dikkate alındığında toplulukta 21 birey mevcuttur. Buna karşın, humeruslar 19, femurlar 23, tibialar ise en az 27 bireyin varlığına işaret etmektedir. Daha narin görümlü ve küçük boyutlu olan radius, ulna ve fibula kemiklerine göre, birey sayısı bir ila altı arasında dağılım göstermektedir. Bu tür karışık gömülerde, topluluğu oluşturan

¹⁹ Narteks: Naosa girişi sağlayan ön mekân

²⁰ Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 ss. 153.

²¹ Özeren Ö. ve Çorum B. 1997 ss. 153.

en az birey sayısının saptanmasında, eldeki en fazla kemik dikkate alınmaktadır²². Buradan hareketle, Hagios Aberkios kilise manastırından ele geçen iskelet kalıntılarının en az 27 bireye ait olduğu söylenebilir.

İskeletlerin yaşlarının belirlenmesinde kafatası dikişlerinin kapanması dikkate alınmış; dikişlerin hem dış (*exocrania*) hem de içte (*endocrania*) gösterdiği kapanma derecelerine bakılmıştır^{23,24,25}. Uzun kemikler, yaşlandırma amacıyla kullanılmamıştır. Cinsiyetin belirlenmesinde kafatası ve uzun kemikler ayrı ayrı ele alınmış; kafalarda *nuchal crest*, *inion*, *arcus superciliaris*, *margo supraorbitalis*, *processus mastoideus*, *tuber frontale* gibi bölgelelerin gelişim dereceleri ile genel yapısı dikkate alınmış, uzun kemiklerde kütlelilik, uzunluk ve kas tutunma bölgelerinin gelişim dereceleri gibi kriterlere başvurulmuştur^{26, 27, 28, 29}.

İskelet kalıntılarının boyut ve biçimlerine ilişkin özelliklerinin saptanması amacıyla kafatasından 18 ölçü alınarak, 11 endis hesaplanmıştır. Alt ve üst üyelere ait kemiklerin ise en büyük uzunlukları dikkate alınarak, bireylerin boyları hesaplanmıştır. Ölçü ve endisler Olivier³⁰ ve Brothwell'in³¹ tanımladığı biçimiyle kullanılmıştır. Boy uzunluklarının hesaplanmasında ise Pearson³² ve Trotter-Gleser³³'in, cinsiyetleri de dikkate alarak, Beyazlar için geliştirdiği formüller kullanılmıştır. Saptanan değerler SPSS programına yüklenerek temel istatistiksel işlemleri yapılmıştır. Cinsiyet gruplarının karşılaştırılmasında *tek yönlü varyans analizi*, topluluklar arasındaki farklılıkların saptanmasında *student t* testi kullanılmıştır.

²² Ubelaker DH. 1989 *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington: Traxacum. ss.29-35.

²³ Ubelaker DH. 1989 ss. 83-84.

²⁴ Olivier G. 1969. *Practical Anthropology*. Springfield:Charles C. Thomas ss. 171.

²⁵ Krogman WM ve İşcan MY. 1986 *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield: Charles C. Thomas. ss. 110-123.

²⁶ Krogman WM ve İşcan MY. 1986. *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield: Charles C. Thomas. ss. 189-243.

²⁷ Ubelaker DH. 1989 *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. ss. 52-55.

²⁸ Brothwell DR. 1981 *Digging up Bones: The Excavation, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*. Oxford University Press (British Museum (Natural History)). ss. 56-63.

²⁹ Olivier G. 1969. *Practical Anthropology*. Springfield:Charles C. Thomas. ss. 170.

³⁰ Olivier G. 1969.

³¹ Brothwell DR. 1981. ss. 82-89.

³² Olivier G. 1969 ss. 289.

³³ Brothwell DR. 1981. ss. 101.

3. BULGULAR

Demografik yapı: Hagios Aberkios Kilisesi'nde yürütülen kazılarda ele geçen iskeletlerin tamamı erişkindir. Hem kafatası hem de gövde kemiklerin *in situ* konumlarını kaybetmiş biçimde ele geçmesi nedeniyle, topluluğu oluşturan bireylere ait kemikler ayrı ayrı ele alınarak cinsiyetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen cinsiyet dağılımlarından hareketle Çizelge 2 hazırlanmıştır. Çizelge 2'de dikkati çeken nokta, toplulukta hem kafatası hem de uzun kemikler açısından erkeklerin kadınlardan daha fazla bireyle temsil edilmesidir. Az sayıda örnekle temsil edilen radius'un sıklığı bir kenara bırakılırsa, erkeklerin % 60,9 ile 78,9 oranında, kadınların ise % 21,1 ile 39,1 oranında bir sıklığa sahip oldukları görülmektedir. Bu verilerden hareketle, topluluğu oluşturan bireylerin yaklaşık 2/3'ünün erkeklerden oluştuğunu söylemek mümkündür (Çizelge 2).

Çizelge 2: Hagios Aberkios Kilisesi Topluluğunda Cinsiyet Dağılımı

	Erkek		Kadın		Toplam
	n	%	n	%	n
Kafatası	15	71,4	6	28,6	21
Humerus	15	78,9	4	21,1	19
Radius	3	50,0	3	50,0	6
Ulna	-	-	-	-	1
Femur	14	60,9	9	39,1	23
Tibia	18	66,7	9	33,3	27
Fibula	-	-	-	-	2

Morfolojik yapı: Hagios Aberkios Kilisesi topluluğunun kafatasından alınan ölçü ve endisler, Çizelge 3 ve 4'te sunulmuştur. Kafa yüksekliği, kafa uzunluğu, kafa kaidesi uzunluğu, alın ve çevre gibi kafanın boyutunu yansıtan ölçülerde cinsiyet grupları arasında farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı; buna karşın yüz, burun, göz çukuru gibi yüzün biçimini yansıtan ölçüler açısından ise anlamsız olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3).

Kafatasının boyutuna ek olarak, biçiminin belirlenmesine yönelik hesaplanan endisler, topluluğun orta genişlikte bir baş (*mesocran*), genişliğine göre orta yükseklikte kafa (*metriocran*), uzunluğuna göre yüksek kafa (*hypsocran*), yukarıdan bakıldığında elmacık kemikleri görülmeyen (*cryptozygy*) ve orta derecede geniş yüz (*mesene*), orta derecede geniş (*metriometopia*) ve normal ölçülerde ayrışık alın, orta genişlikte burun

(*mesorhine*), geniş damak (*brachystaphyline*) ve yüksek göz çukuru (*hypsiconch*) biçimine sahip olduğu belirlenmiştir. Erkek ve kadınlar arasında, kafa ve yüz endislerinde önemli bir farklılık saptanamamıştır. Bununla birlikte alın, damak ve yükseklik-uzunluk endisleri açısından her iki cinsiyet grubunun farklı endis kategorilerinde yer aldıklarını vurgulamak gerekmektedir. Şöyle ki, erkekler çok ayrışık alın, geniş damak (*brachystaphyline*) ve yüksek kafa yapısına (*hypsycran*); kadınlar ise normal ölçülerde ayrışık alın, orta genişlikte damak (*mesostaphyline*) ve orta yükseklikte kafa (*orthocran*) biçimlerine sahiptirler. Erkekler ve kadınların kafa biçimlerini gösteren bazı endisler açısından farklı kategorilerde yer almalarına karşın, farklılıklar istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde değildir ($P>0.05$), (Çizelge 4).

Çizelge 3. Hagios Aberkios Kilisesi Topluluğunda Kafatası Ölçülerinin Dağılımı

Ölçüler	Erkek			Kadın			Genel			F
	n	X	Sd	n	X	Sd	N	X	Sd	
Kafa Uzunluğu	15	180,53	4,25	5	176,10	2,19	20	179,43	4,27	4,87*
Kafa Genişliği	13	142,46	6,96	3	136,00	3,97	16	141,25	6,90	2,32
Basion-Bregma Yüksekliği	11	138,91	5,72	4	126,13	5,11	15	135,50	7,95	15,37*
Basion-Nasion Uzunluğu	12	102,46	3,17	4	97,75	4,29	16	101,28	3,93	5,63*
Basi-alveolar Uzunluk	8	93,31	5,90	3	95,50	1,32	11	93,91	5,07	0,38
Biastion Genişlik	15	109,87	3,82	4	104,13	3,47	19	108,66	4,38	7,34*
Yüz Genişliği	8	131,31	3,54	3	128,33	5,51	11	130,50	4,10	1,17
Yatay Kafa Çevresi	12	520,08	7,51	4	504,50	4,04	16	516,19	9,66	15,22*
Minimum Alın Genişliği	14	95,64	4,06	6	93,92	3,06	20	95,13	3,80	0,86
Maksimum Alın Genişliği	13	121,19	5,81	5	114,80	3,77	18	119,42	5,99	5,10*
Üst çene Genişliği	10	93,15	3,81	4	92,88	3,75	14	93,07	3,65	0,02
Üst yüz Yüksekliği	10	69,55	3,52	4	67,63	5,20	14	69,00	3,96	0,66
Göz çukuru Yüksekliği	9	34,56	2,47	4	35,25	1,76	13	34,77	2,22	0,25
Göz çukuru Genişliği	10	39,70	3,08	4	38,88	2,39	14	39,46	2,84	0,23
Damak Uzunluğu	10	44,70	2,47	5	44,50	1,54	15	44,63	2,15	0,03
Damak Genişliği	5	39,30	1,57	2	38,25	3,18	7	39,00	1,89	0,40
Burun Yüksekliği	10	52,35	2,75	4	52,75	3,66	14	52,46	2,89	0,05
Burun Genişliği	10	24,75	1,59	5	24,60	,96	15	24,70	1,37	0,04

* $P<0,05$

Endislerin dağılım aralığı (W), topluluğun oldukça belirgin bir çeşitliliğe sahip olduğuna işaret etmektedir (Çizelge 4). Örneğin, kafa endisi ortalamasına göre topluluk orta genişlikte (*mesocran*) kafalı iken, bireylerin % 25'i uzun (*dolichocran*), % 31,25'i orta genişlikte (*mesocran*), % 37,50'si yuvarlak (*brachyocran*), % 6,25'i ise çok yuvarlak (*hyperbarchyocran*) kafalıdır. Üst yüz biçiminde ise, topluluğu oluşturan bireylerin % 9,09'u geniş ya da alçak (*euryene*), % 63,64'ü orta genişlikte (*mesene*), % 27,27'si ise dar ya da yüksek (*leptene*) yüz yapısına sahiptir. Örnek olarak seçilen bu endislerin dışındakilerde de durum benzerdir. Endis değerlerinde görülen bu dağılımdan hareketle, Hagios Aberkios Kilisesi topluluğunun oldukça çeşitli kafa ve yüz biçimine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 4. Hagios Aberkios Kilisesi Topluluğunda Kafatası Endisi Değerleri

Endisler	Erkekler			Kadınlar			Genel				F
	n	X	Sd	n	X	Sd	N	X	Sd	W	
Kafa endisi	13	78,96	5,05	3	76,79	3,03	16	78,55	4,71	72,05-86,32	0,50
Yükseklik-genişlik endisi	9	97,70	1,93	3	92,63	6,62	12	96,11	3,99	87,19-100,00	4,93
Yükseklik-uzunluk endisi	11	76,59	4,42	4	71,42	3,12	15	75,21	4,05	67,97-86,04	1,54
Transvers alın-kafa endisi	13	67,03	4,05	3	68,83	4,76	16	67,37	4,08	61,13-75,29	0,46
Transvers alın endisi	13	79,26	4,10	5	82,24	4,42	18	80,09	4,28	77,07-87,61	1,82
Transvers kafa-yüz endisi	8	94,52	4,18	2	91,89	6,15	10	94,00	4,36	87,54-100,38	0,55
Yüz derinliği endisi	8	92,12	4,43	3	96,55	2,96	11	93,33	4,15	88,00-100,49	2,49
Üst yüz endisi	8	53,54	1,81	3	52,81	5,61	11	53,34	2,96	47,39-58,59	0,12
Göz çukuru endisi	9	87,48	3,49	4	90,75	2,44	13	88,48	3,48	82,76-93,06	2,82
Damak endisi	5	91,38	6,05	2	83,55	5,02	7	89,14	6,95	80,00-97,62	2,17
Burun endisi	10	47,33	2,95	4	47,52	2,57	14	47,39	2,75	43,13-52,43	0,01

Bütün değerlerde $P>0,05$ anlamlılık değerinden daha büyüktür.

İskeletlerin kafa ve yüz biçimlerinde gözlenen çeşitlilik, aslında bu topluluğu oluşturan bireylerin ırksal dağılımında kendini daha iyi ifade etmektedir (Çizelge 5). İskelet kalıntılarının karışık biçimde ele geçmesi nedeniyle, bireyi oluşturan bütün morfolojik özellikler ırksal yapının belirlenmesinde kullanılamamış; yalnızca kafa ve yüz biçimleri dikkate alınmıştır. Kafa biçiminden hareketle yapılan ırksal incelemede toplulukta, Akdeniz ırkının kaba (Resim 2a ve b) ve narin yapıları (Resim 3a ve b) ile Alpin (Resim 4) ve Dinarik (Resim 5a ve b) ırklarının varlığı belirlenmiştir. Toplulukta en yaygın ırk grubunu % 61,9 ile Akdeniz ırkının kaba ve narin yapıları oluştur-

maktadır. Alpinler % 14,29 iken Dinarikler yalnızca % 9,52 sıklığıyla temsil edilmektedir (Çizelge 5).

Çizelge 5. Hagios Aberkios Kilisesi'nden Ele Geçen İskeletlerin Irksal Dağılımı

İrk	n	%
Akdeniz (kaba)	11	52,38
Alpin	3	14,29
Karışık	3	14,29
Akdeniz (narin)	2	9,52
Dinarik	2	9,52
Toplam	21	100,00

İskeletlerde boy uzunluğunun belirlenmesine yönelik birçok hesaplama yöntemi bulunmakla birlikte, Anadolu'da en çok kullanılan formüller Pearson³⁴ ile Trotter-Gleser³⁵ tarafından geliştirilenlerdir. Pearson formülüne göre toplulukta boy ortalaması 161.5 cm olup, değerler 146.9 cm ile 179.1 cm arasında dağılmaktadır (Çizelge 6). Erkekler 166.7 cm ile kadınlardan (150.5 cm) 16.2 cm daha uzundur. Bu değerler dikkate alındığında, toplulukta yer alan erkeklerin Martin'in sınıflamasına³⁶ göre "orta", kadınların ise "orta altı" boy yapısına sahip olduğu söylenebilir. Boy uzunluğu açısından iki cins arasında belirlenen farklılık, istatistiksel açıdan da anlamlıdır (P< 0,05).

Çizelge 6: Pearson Formülüne Göre Hagios Aberkios Kilisesi Topluluğunun Boy Uzunluğu (cm)

	Erkek			Kadın			Genel				F
	n	X	Sd	n	X	Sd	N	X	Sd	W	
Femur	11	168,3	4,67	8	151,9	2,82	19	161,4	9,18	148,1-179,1	77,20*
Humerus	10	164,4	4,41	2	153,2	0,88	12	162,5	5,91	152,6-170,0	11,88*
Radius	3	164,9	1,72	1	147,0	-	4	160,4	9,05	147,0-166,5	80,78*
Tibia	14	167,4	4,23	7	148,7	2,43	21	161,2	9,77	146,9-177,0	116,03*
Ortalama	38	166,7	4,44	18	150,5	3,06	56	161,5	8,61	146,9-179,1	193,58*

* İki cinsiyetin boy ortalamasında belirlenen farklılıklar istatistiksel açıdan önemlidir (P<0,05).

³⁴ Olivier G. 1969. *Practical Anthropology*. Springfield:Charles C. Thomas. ss. 289.

³⁵ Brothwell DR. 1981 *Digging up Bones: The Excavation, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*. Oxford University Press (British Museum (Natural History)). ss. 101.

³⁶ Olivier 1969 ss. 105.

Trotter-Gleser formülünün kullanılmasıyla topluluk için saptanan ortalama boy uzunluğu 166.5 cm olup, 148.3 cm'den 186.2 cm'ye kadar dağılan değerlere rastlanmıştır (Çizelge 7). Bu formül yardımıyla saptanan değerler, toplulukta kısa boylulardan uzun boylulara kadar geniş bir dağılım olduğunu göstermektedir. Erkekler için ortalama boy uzunluğu 172.2 cm ile Martin'in boy sınıflamasında "uzun boy", kadınlar 155.5 cm ile "orta boy" kategorisinde yer almaktadır. Cinsiyetler arasındaki farklılık yaklaşık 17 cm'dir. Pearson formülünde olduğu gibi bu formülde de, cinsler arasındaki farklılık önemlidir ($P<0,05$) (Çizelge 7).

Çizelge 7. Trotter-Gleser Formülüne Göre Hagios Aberkios Kilisesi Topluluğunun Boy Uzunluğu

	Erkek			Kadın			Genel				
	n	X	Sd	n	X	Sd	N	X	Sd	W	F
Femur	11	172,90	5,77	8	154,54	3,58	19	165,17	10,50	149,69-186,17	62,90*
Humerus	10	171,97	4,41	2	157,85	1,07	12	169,61	6,80	157,09-177,52	18,90*
Radius	3	170,95	2,00	1	148,31		4	165,29	11,44	148,31-172,84	96,45*
Tibia	14	172,17	4,31	7	152,71	3,00	21	165,68	10,15	150,56-181,88	113,74*
Ortalama	38	172,23	4,55	20	155,49	6,11	58	166,46	9,50	148,31-186,17	139,48*

*İki cinsiyetin boy ortalamasında belirlenen farklılıklar istatistiksel açıdan önemlidir ($P<0,05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Hagios Aberkios topluluğunda kafatasının biçim ve boyutunu gösteren değişkenler değerlendirildiğinde, hem kadınlar hem de erkeklerin heterojen bir morfolojiye sahip oldukları söylenebilir. Kadınlar ve erkekler arasında, özellikle kafanın uzunluğuna ilişkin ölçülerde, anlamlı bir boyut farklılığına rastlanması, cinsiyete dayalı farklılığın bir ürünü olabilir^{37,38}.

Hagios Aberkios kilise topluluğu, Akdeniz ırkının kaba ve narin yapılarının yoğunlukta olduğu bir topluluktur. Bununla birlikte topluluk, Alpin ve Dinarik ırklarını da barındırmaktadır. Bu durum, yalnızca bir cins için değil, her iki cins grubu için de geçerlidir. Boyut açısından anlamlı farklılıkların

³⁷ Olivier G. 1969. *Practical Anthropology*. Springfield:Charles C. Thomas. ss. 127-169.

³⁸ Krogman WM ve İşcan MY. 1986 *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Springfield: Charles C. Thomas ss. 189-200.

saptanmasına karşın, kafa ve yüz biçimi açısından her iki cinsiyet grubunun benzer olduğu görülmektedir. Bu, kadın ve erkeklerin topluluğun genetik heterojenliği içerisinde birbirlerine biçim açısından benzediklerinin; başka bir deyişle, aynı gen havuzunun parçası olduklarının bir göstergesidir.

Hagios Aberkios kilise topluluğunun genetik açıdan gösterdiği heterojenliğin anlaşılabilmesi için, topluluğu Anadolu insan topluluklarıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede, Anadolu insanların genetik değişimini tarihsel süreklilikte ele almakta yarar vardır. Anadolu'da fosil buluntuların azlığı nedeniyle, Neolitik dönemden önce yaşamış insan topluluklarının biyolojik özellikleri hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Ancak, Neolitik dönemle birlikte yoğun biçimde karşımıza çıkan yerleşik yaşam ve ölümlerin belirli bir mekana gömülmesi sayesinde korunma şartlarının iyileşmesi, bu toplulukların biyolojik özelliklerinin de öğrenilmesini olanaklı kılmaktadır. Nitekim, önemli sayıda bireylerle temsil edilen Çatal Höyük³⁰, Çayönü⁴⁰ ve Aşıklı Höyük^{41, 42} gibi yerleşim yerlerinden ele geçen insan iskelet kalıntıları, az sayıda örnekle temsil edilen diğer topluluklarla birlikte değerlendirildiğinde, Neolitik dönem Anadolu topluluklarının çoğunlukla Akdeniz ırkının kaba ve narin yapılarının oluşturduğu, görece homojen bir genetik yapıya sahip oldukları söylenebilir⁴³. Her ne kadar, Çatal Höyük'te azımsanamayacak miktarda Alpin ırkının temsilcilerine rastlansa da⁴⁴, bu durum Neolitik dönem için yapılan genellemeyi engellemektedir⁴⁵. Anadolu topluluklarında genetik çeşitlenmenin önemli sayılan ilk örnekleri Tunç

³⁰ Ferembach D. 1972 Les hommes du gisement neolithique de Çatal Höyük. *Türk Tarih Kongresi*, ss.15-21.

⁴⁰ Özbek M. 1990 Son buluntuların ışığında Çayönü Neolitik insanları. *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 161-172.

⁴¹ Özbek M. 1992 Aşıklı Höyük Neolitik insanları. *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. ss. 145-160.

⁴² Özbek M. 1993 Aşıklı Höyük Neolitik çağ insanları. *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. ss. 201-212.

⁴³ Özbek M. 1994 Anadolu insan ırklarının tarihsel gelişimi. *XI. Türk Tarih Kongresi*. ss. 45-68.

⁴⁴ Ferembach D. 1972

⁴⁵ Özbek, Çayönü topluluğunda saptanan yuvarlak kafalı bireyin, Alpin ırkının temsilcisi olmaktan çok, Akdeniz ırkına girebileceği düşüncesindedir. Özbek, M. 1994 Anadolu İnsan Irklarının Tarihsel Gelişimi. *XI. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Basımevi. ss:45-68.

Çağı'nda karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu dönemde beliren heterojenlik, Kansu⁴⁶, Şenyürek^{47,48} ve Bostancı⁴⁹ gibi araştırmacılar tarafından Anadolu'ya dışardan göçlerle açıklanırken, Cappieri^{50,51}, Ferembach⁵², Saatçioğlu^{53,54} ve Özbek⁵⁵ gibi araştırmacılar, Anadolu'da yaşayan insanların genetik yapısındaki "mikroevrim" sürecinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak, şunu hemen belirtmek gerekmektedir ki, Dinarik ırkının ilk temsilcilerinin Karataş⁵⁶, Kusura⁵⁷ ve Müsgebi⁵⁸ gibi yerleşmelerde görülmesi bu döneme rastlamaktadır. Anadolu insan topluluklarının genetik çeşitliliğinde görülen sıçrama, Klasik devirlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde incelenen insan iskelet kalıntılarında, tamamen homojen bir morfolojik yapıya rastlanması son derece güçtür. Gerçekten de, topluluk düzeyinde ele alınmış ve ırksal yapısı belirlenmiş topluluklara baktığımızda (Çizelge 8), Topaklı⁵⁹ gibi görece homojen gruplara rastlanılmakla birlikte, büyük oranda heterojen bir

⁴⁶ Kansu ŞA. 1976 Rassengeschichte der Turkei. *Belleten*, 40:353-399.

⁴⁷ Şenyürek MS. 1941 Anadolu Bakır çağı ve Eti seknesinin kraniyolojik tetkiki. *Belleten*, 5:219-234.

⁴⁸ Şenyürek MS. 1948 En eski Anadolu halkının kraniyolojik tetkiki. *III. Türk Tarih Kongresi*, 204-212.

⁴⁹ Bostancı E. 1969 *Sardis Kazılarında Çıkan Kafataslarının İncelenmesi ve Eski Anadolu Halkları ile Olan Münasebetleri*. Ankara: AÜ DTCF Yayınları, No:185.

⁵⁰ Cappieri M. 1969 *The Mediterranean Race in Asia before the Iron Age*. Miami: Field Research Projects Coconut Grove.

⁵¹ Cappieri M. 1972 *Genotypical and Phenotypical Homogeneity of the Ancient Population of Anatolia*. Miami: Field Research Projects Coconut Grove.

⁵² Ferembach D. 1967 L'orgine de la race Alpine. *Scientia*. 5-6:225-235.

⁵³ Saatçioğlu A. 1978 *ABO Genleri Yönünden Türkiye'nin Yeri ve Bu Ülkedeki Gensel Çeşitlilik Üzerine Biyometrik Bir İnceleme*. Ankara: AÜ DTCF Yayınları, No: 282.

⁵⁴ Saatçioğlu A. 1982 A survey onm the racial types of Anatolian skeletal remains. *AÜ DTCF Dergisi*, 30:193-209.

⁵⁵ Özbek M. 1994 Anadolu insan ırklarının tarihsel gelişimi. XI. Türk Tarih Kongresi. ss. 45-68.

⁵⁶ Angel JL. 1970 Human skeletal remains at Karataş. *Lycia*, 62:253-259.

⁵⁷ Kansu ŞA ve Atasayan M. 1939 Afyonkarahisar civarında Kusura hafriyatında meydana çıkarılan Bakıçağı ve Eti devrine ait iskeletler üzerinde tetkikler. *Türk Antropoloji Mecmuası*, 19-22:272-313.

⁵⁸ Çiner R. 1964 Bodrum-Müsgebi kazısı iskele t kalıntılarının tetkiki. *Antropoloji* 1 (2):56-79.

⁵⁹ Güleç E. 1988 Topaklı popülasyonunun demografik ve paleoantropolojik analizi. V. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, ss.347-357.

morfolojik yapıya sahip oldukları söylenebilir. Klazomenai⁶⁰, Topaklı⁶¹, Hagios Aberkios gibi topluluklarda Akdeniz ırkının kaba ve narin yapıları yoğunlukta iken, Datça-Burgaz⁶², Dilkaya⁶³, İznik⁶⁴, Panaztepe⁶⁵, Erzurum⁶⁶ ve Aziz Nikolaos⁶⁷ gibi topluluklarında Alpinler daha yoğundur. Çizelge 8’de yer alan bütün topluluklarda, bir ırkın diğeriyle genetik karışımını gösteren örneklerin sıklığı azımsanamayacak düzeydedir. Nitekim, belirli bir ırk grubuna dahil edilen bireylerin, bazen bu ırkın “tipik” örnekleri olmadıklarını, diğeri bir deyişle, genetik karışım içerisinde bulduklarını vurgulamak gerekmektedir. Bütün bu veriler, Anadolu’nun yakın dönemlerinde genetik açıdan heterojen bir yapıya sahip olduklarına işaret etmektedir.

Çizelge 8. Bazı Anadolu Topluluklarında Irksal Dağılım (%)

	Klazomenai	Datça-Burgaz	Topaklı	Dilkaya	İznik	Hagios Aberkios	Erzurum	Aziz Nikolaos
Akdeniz	30,8	17,4	43,8	10,0	21,0	9,5	20,4	30,0
Eurafrikan	15,4	-	34,9	5,0	24,9	52,4	7,4	-
Alpin	30,8	65,2	2,3	50,0	25,4	14,3	40,7	55,0
Dinarik	-	-	-	15,0	3,3	9,5	7,4	5,0
Karışık	23,0	17,4	15,0	20,0	25,4	14,9	24,1	10,0

Bu çeşitlilik içerisinde, Hagios Aberkios Kilise topluluğu, en çok hangi topluluğa benzemektedir? Bu soruyu yanıtlamak amacıyla oluşturulan grafik-

⁶⁰ Güleç E. 1989 Klazomenai iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Belleten* 207-208:565-582.

⁶¹ Güleç E. 1988.

⁶² Sevim A. 1996 Datça/Burgaz iskeletlerinin paleoantropolojik değerlendirilmesi. *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 1-17.

⁶³ Güleç E. 1987 Van Dilkaya iskeletlerinin paleoantropolojik incelenmesi. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 369-380

⁶⁴ Erdal YS. 1996 İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

⁶⁵ Güleç E. 1989 Panaztepe iskeletlerinin paleoantropolojik ve paleopatolojik incelenmesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28:73-95.

⁶⁶ Bilgin T, Sülün T, Özbek M ve Beyli M. 1995 Yakınçağ Anadolu insanlarında yüz iskeletlerinin biyometrik incelenmesi. *İÜ Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 29 (1):57-64.

⁶⁷ Erdal OD. 1997 Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’nden Çıkarılan İnsan İskeletlerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

lere baktığımızda (Çizim 1-3), Hagios Aberkios topluluğunun Topaklı⁶⁸, Klazomenai⁶⁹, Boğazköy⁷⁰ (Çizim 2 ve 3), Panaztepe⁷¹ ve İznik⁷² (Çizim 1) topluluklarına benzediği söylenebilir. Aslında, bu topluluklar arasında hem zaman, hem de mekân açısından en yakın topluluk, İznik Roma Açık hava Tiyatrosu'ndan ele geçen Bizans topluluğudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Hagios Aberkios topluluğu ile İznik topluluğunun morfolojik açıdan birbirlerine benzerliklerinin daha ileri düzeyde olması beklenmekteydi. Ancak, iki topluluk özellikle kafanın boyutunu yansıtan ölçüler açısından önemli farklılıklara sahiptir. Bu farklılık iki grubu oluşturan bireylerin ırksal dağılımlarıyla ilişkili gibi görünmektedir. Her iki topluluk gen havuzlarının içerisinde Anadolu'da, bu dönemde yaygın biçimde rastlanan ırk gruplarını (kaba ve narin yapılı Akdeniz, Alpin ve Dinarik ırkları) barındırmaktadır. Buna karşın farklılık, topluluklarda saptanan ırkların oransal dağılımlarında kendini göstermektedir. İznik topluluğunda Alpin, Akdeniz ve Eurafrikan ırklarının sıklığı görece benzer düzeydedir (yaklaşık % 20-25 oranlarında, Çizelge 8)⁷³. Buna karşın Hagios Aberkios topluluğunun büyük bir bölümünü Eurafrikanlar oluşturmakta; Alpin ve Akdeniz ırkının örneklerine görece düşük oranda rastlanılmaktadır. Bu dağılım, iki topluluğun kafa, yükseklik-uzunluk, üst yüz ve burun endislerinin ortalama değerlerinde kendini göstermektedir (Çizim 1).

⁶⁸ Güleç E. 1988 Topaklı popülasyonunun demografik ve paleoantropolojik analizi. V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, ss.347-357.

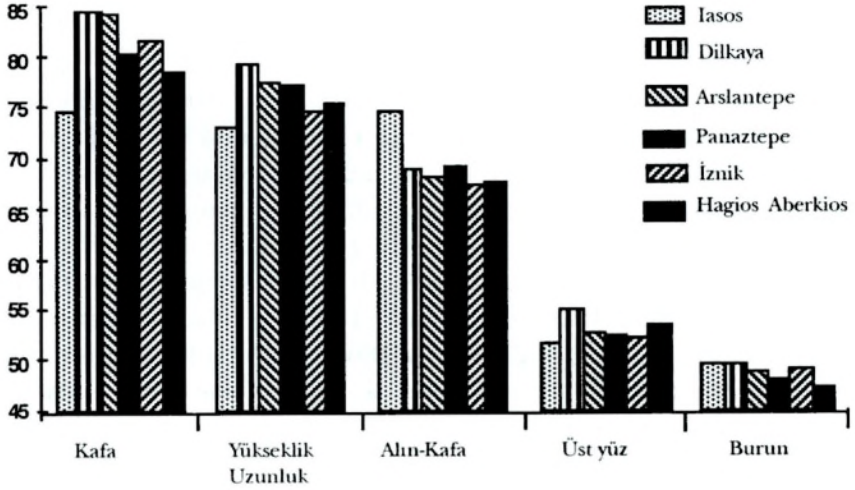
⁶⁹ Güleç E. 1989 Klazomenai iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Bulleten*, 207-208:565-582.

⁷⁰ Wittwer-Backofen U. 1987 Anthropologische untersuchungen des Byzantinischen freidhofs Boğazköy-Hattusa. IV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 381-399.

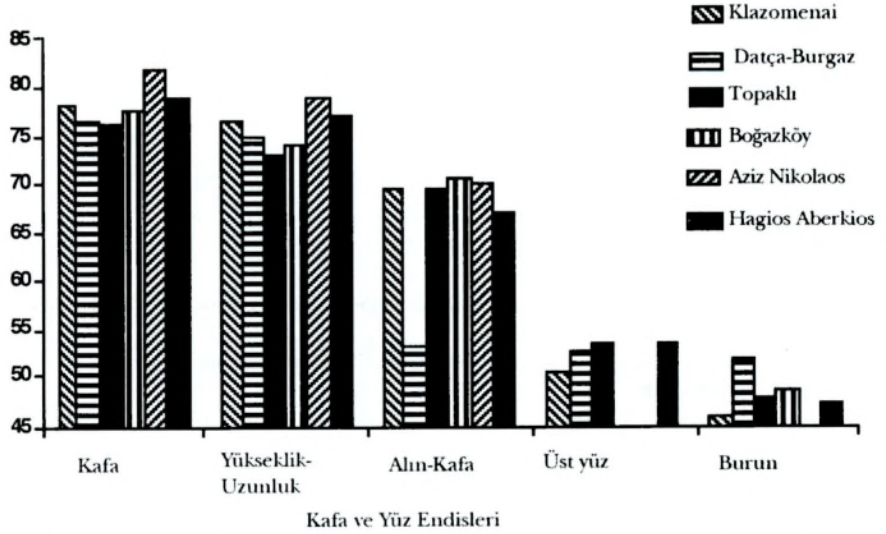
⁷¹ Güleç E. 1989 Panaztepe iskeletlerinin paleoantropolojik ve paleopatolojik incelenmesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28:73-95.

⁷² Erdal YS. 1996 İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁷³ Erdal YS. 1996

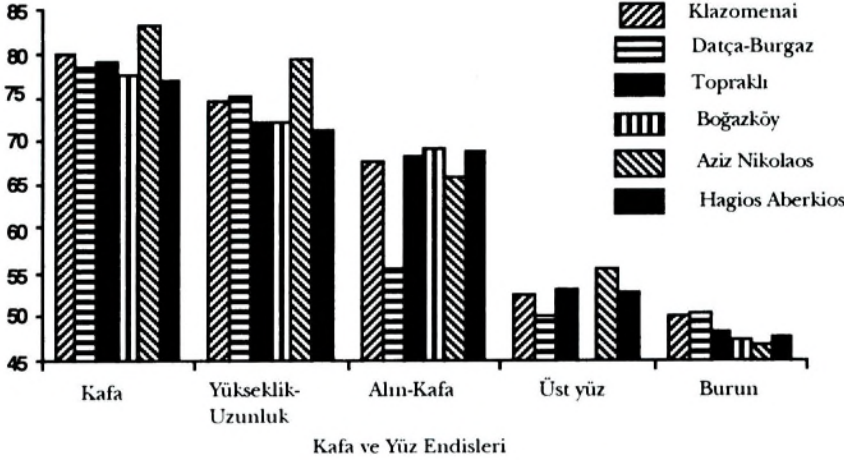

Çizim 1. Anadolu'da Bazı Eski İnsan Topluluklarında Erişkinlerin Kafa ve Yüz Biçiminin Dağılımı

Çizim 2. Anadolu'da Bazı Eski İnsan Topluluklarında Erkeklerin Kafa ve Yüz Biçiminin Dağılımı

Hagios Aberkios topluluğunun Topaklı⁷⁴, Klazomenai⁷⁵ ve Panaztepe⁷⁶ topluluklarıyla benzerliği ise bunların çoğunlukla Akdeniz ırkının kaba ve narin yapılarından oluşmasından kaynaklanabilir (Çizelge 8). Diğer bir deyişle, birbirlerinden zaman ve mekân açısından uzak olan bu grupların, morfolojik benzerliği, adı geçen toplulukların irksal dağılımıyla bağlantılı olabilir.

Çizim 3. Anadolu'da Bazı Eski İnsan Topluluklarında Kadınların Kafa ve Yüz Biçiminin Dağılımı

Boy uzunluğu açısından değerlendirildiğinde, Hagios Aberkios topluluğunun erkeklerde Datça-Burgaz⁷⁷, Topraklı⁷⁸, İznik⁷⁹, Panaztepe⁸⁰ ve Aziz

⁷⁴ Güleç E. 1988 Topaklı popülasyonunun demografik ve paleoantropolojik analizi. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, ss.347-357.

⁷⁵ Güleç E. 1989 Klazomenai iskeletlerinin paleoantropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Belleten* 207-208:565-582.

⁷⁶ Güleç E.1989 Panaztepe iskeletlerinin paleoantropolojik ve paleopatolojik incelenmesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28:73-95.

⁷⁷ Sevim A. 1996 Datça/Burgaz iskeletlerinin paleoantropolojik değerlendirilmesi. *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, ss. 1-17.

⁷⁸ Güleç E. 1988 Topaklı popülasyonunun demografik ve paleoantropolojik analizi. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, ss.347-357.

⁷⁹ Erdal YS. 1991 İznik Geç Bizans Dönemi İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından İncelenmesi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁸⁰ Güleç E. Panaztepe iskeletlerinin paleoantropolojik ve paleopatolojik incelenmesi. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28:73-95.

Nikolaos⁸¹; kadınlarda ise Dilkaya⁸², Aziz Nikolaos⁸³ ve Gordion⁸⁴ topluluklarına benzediği görülmektedir (Çizelge 9, Çizim 4 ve 5). Ancak, Gordion⁸⁵, Datça-Burgaz⁸⁶ ve Hagios Aberkios topluluklarında, cinsler arasındaki farklılık, diğer topluluklara oranla daha belirgindir (Çizelge 9). Sevim⁸⁷, Datça-Burgaz topluluğundaki farklılığın nedenini, dışardan yapılan evlilikle (*exogami*) açıklamaktadır. Hagios Aberkios topluluğundaki durum, genetik yapı farklılığından çok, bu toplulukta cinsiyetlerin belirleme yönteminden kaynaklanabilir. Bu çalışmada cinsiyet, (kafatası dışında) kemiklerin boyu, kütleliliği ve anatomik ayrıntıları dikkate alınarak yapılmıştır. Bu nedenle, Hagios Aberkios topluluğunda kadınların görece kısa boylu çıkmasında, bireylerin cinsiyet tayininin uzun kemiklere dayanarak yapılmasının etkisi gözardı edilmemelidir. Her iki cinse de dahil edilebilecek (ara değerlere sahip) kemiklerin boy hesaplanmasında gözardı edilmesi nedeniyle, cinsler arasındaki farklılık artmıştır.

Çizelge 9. Bazı Eski Anadolu Topluluklarında Boy Uzunluğu

Topluluk	Trotter-Gleser				Pearson			
	Erkekler		Kadınlar		Erkekler		Kadınlar	
	n	X	n	X	n	X	n	X
Çatal Höyük	28	169.8	40	157.3	-	-	-	-
Karataş	72	166.3	58	153.5	-	-	-	-
Lidar (OTÇ)	6	164.0	6	163.3	-	-	-	-
Klazomenai	6	164.3	3	152.7	6	161.2	3	150.9
Gordion Roma*	27	166.1	18	156.6	27	169.9	18	153.4
Datça/Burgaz	8	170.6	8	149.8	8	167.5	8	148.3
Lidar (Roma)	10	163.6	7	158.3	-	-	-	-
Dilkaya	41	168.3	34	156.7	41	163.9	34	153.0

⁸¹ Erdal OD. 1997 Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nden Çıkarılan İnsan İskeletlerinin Antropolojik Açından İncelenmesi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁸² Güleç E. 1987 Van Dilkaya iskeletlerinin paleoantropolojik incelenmesi. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 369-380.

⁸³ Erdal OD. 1997.

⁸⁴ Çiner R. 1971 *Gordion Roma Halkı Femur ve Tibia'larının Tetkiki*. Ankara: AÜ DTCF Yayınları No:194.

⁸⁵ Çiner R. 1971

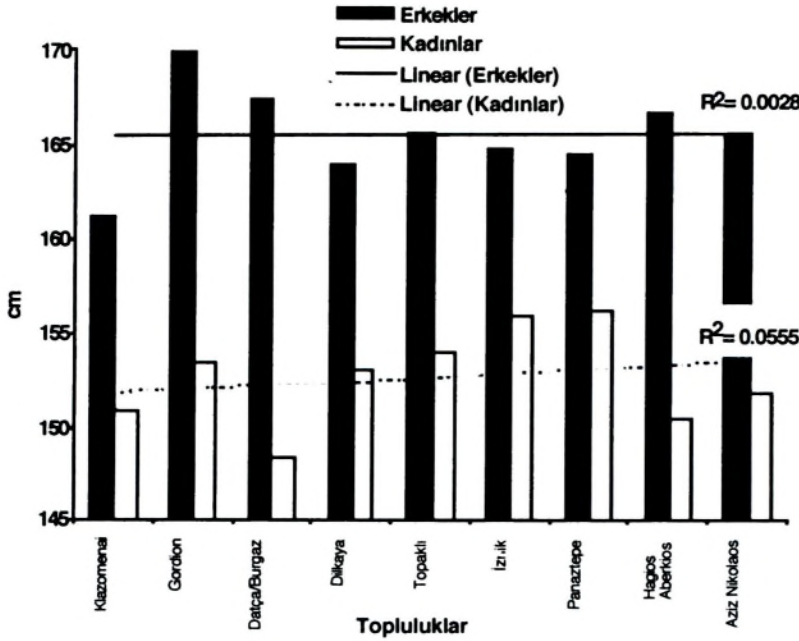
⁸⁶ Sevim A. 1996

⁸⁷ Sevim A. 1996

Topaklı	38	169.9	33	162.9	33	165.6	32	154.0
İznik	62	171.2	15	161.5	61	164.9	15	155.9
Panaztepe	17	170.8	21	160.4	17	164.6	21	156.3
Hagios Aberkios**	38	172.2	20	155.5	38	166.7	18	150.5
Aziz Nikolaos	12	172.0	11	155.3	10	165.5	11	151.7

* Femur kemiğinden hesaplanan değerler kullanılmıştır.

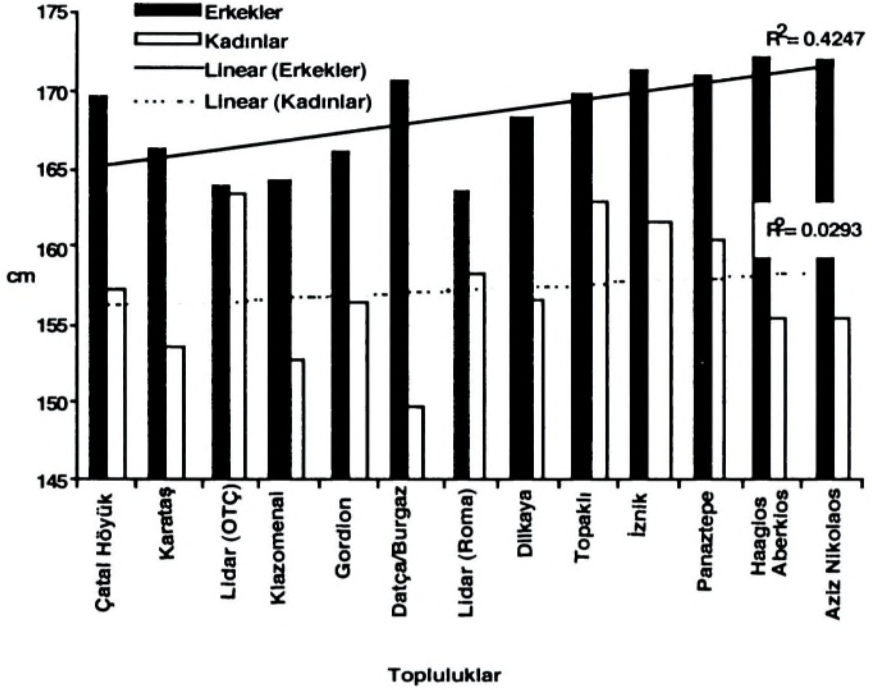
** Uzun kemiklerden hesaplanan boyların ortalaması alınmıştır.

Çizim 4. Pearson Formülüne Göre Bazı Anadolu Topluluklarında Boy Uzunluğu Dağılımı

Anadolu topluluklarının boy uzunluğunun gelişimi dikkate alındığında, her iki formülde de, Neolitikten günümüze hafif de olsa bir artışın varlığından söz edilebilir (Çizelge 9, Çizim 4-5). Bu artış, özellikle Trotter-Gleser formülüyle hesaplanan erkeklerin boylarında daha belirgindir. Sözü edilen artışta, görece yavaş olan kültürel değişimin, özellikle de beslenmenin etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü, insanın boy uzunluğu ile sosyoekonomik

mik yapı ve beslenme alışkanlıkları arasında önemli bir korelasyon mevcuttur⁸⁸.

Çizim 5. Trotter-Gleser Formülüne Göre Bazı Anadolu Topluluklarında Boy Uzunluğu Dağılımı

Çizimde dikkati çeken diğer bir nokta ise, kadın ve erkeklerin boy uzunluğundaki farklılığın giderek artmasıdır. Bilindiği gibi, *makroevrim* sürecinde, günümüze yaklaştıkça kadın ve erkekler arasındaki cinsiyete dayalı boyut farklılıklarında genelde azalma gözlenmektedir⁸⁹. Cinsler arasında boyut farklılığının giderek azalması, bazı araştırmacılarca alet teknolojisinin ge-

⁸⁸ Duyar İ. 1990 10 yaş grubu çocuklarının antropometrik ölçülerinde eşysel ve sosyo-ekonomik konuma göre görülen farklılıklar. *AÜ DTCF Dergisi*, 34 (1-2): 69-79.

⁸⁹ Frayer DW. 1978 The evolution of the dentition in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe. Kansas: Lawrence.

lişimi, yaşam biçiminin değişimi⁹⁰ ve cinsler arası iş bölümüyle⁹¹ ilişkilendirilmiştir. Buna karşın Wolfe ve Gray⁹², avcı-toplayıcı ve tarım topluluklarını ele alarak cinsiyete dayalı boyut farklılığında beslenme koşullarının etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar, erkeklerin boy uzunluğunun çevresel etmenler, özellikle de beslenmedeki değişimden kadınlardan daha fazla etkilendiğini ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki, beslenme ve çevresel koşullarda meydana gelen olumlu yöndeki değişimden erkeklerin daha fazla etkilenmesi sonucu boyları artarken, kadınlardaki değişim daha alt düzeyde meydana gelmektedir⁹³. Bu durum, iki cins arasındaki farklılığın giderek artmasına yol açmaktadır. Anadolu topluluklarında kadın ve erkeklerin boy uzunluğundaki farklılığın giderek artması, Wolfe ve Gray'ın bulgusuyla açıklanabilir. Şöyle ki, Anadolu topluluklarında cinsler arasındaki boyut farklılığının artışı, Neolitik'ten itibaren çevresel kaynaklarda meydana gelen değişimden, erkekler kadınlara oranla daha fazla olumlu yönde etkilenmiş olabilir. Bu durum, iki cins arasında boy uzunluğunun giderek farklılaşmasına zemin hazırlamaktadır. Benzer bulgu, Duyar'ın farklı sosyoekonomik gruplarda yer alan çocuklar üzerinde yürüttüğü çalışmada da⁹⁴ saptanmıştır. Düşük ve yüksek sosyoekonomik gruplar arasında belirlenen farklılıklar, erkeklerde kız çocuklarından daha ileri düzeydedir. Bütün bu bulgular, cinsiyete dayalı boyut farklılıklarında çevresel, özellikle de beslenme koşullarının ne düzeyde etkili olduğunun ipuçlarını taşımaktadır.

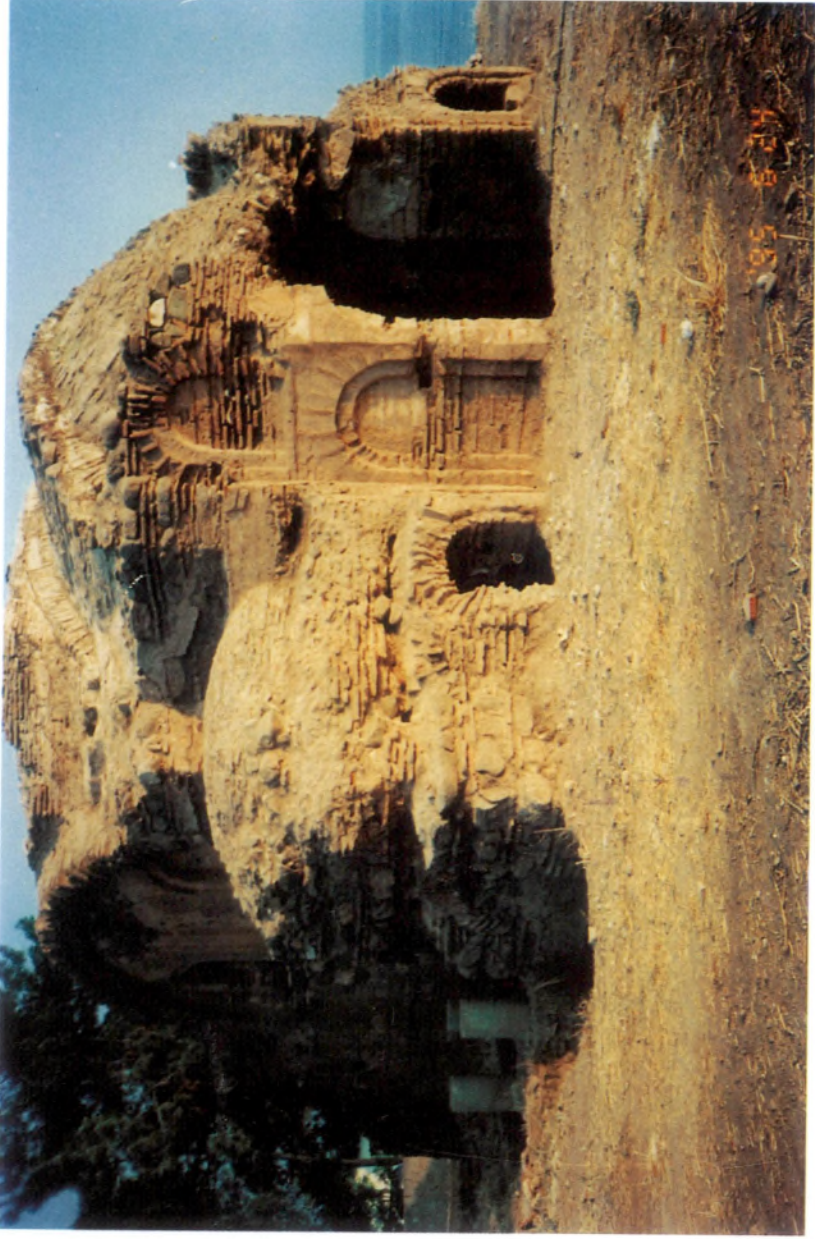
⁹⁰ Brace CL. ve Ryan AS. 1980 Sexual dimorphism and tooth size differences. *Journal of Human Evolution*, 9:417-435.

⁹¹ Frayer DW. 1978 The evolution of the dentition in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe. Kansas: Lawrence

⁹² Wolfe LD. ve Gray JP. 1982 Subsistence practices and human sexual dimorphism of stature. *Journal of Human Evolution*, 11:575-580.

⁹³ Wolfe LD. ve Gray JP. 1982 ss. 577-579.

⁹⁴ Duyar İ. 1990 10 yaş grubu çocuklarının antropometrik ölçülerinde eşysel ve sosyoekonomik konuma göre görülen farklılıklar. *AÜ DTCF Dergisi*, 34 (1-2): 69-79.

Resim 1: Hagios Aberkios Manastır Kilisesi'nin (Kuşunlu-Cemlik) Apsis Yönünden Görünümü

2a

2b

Resim 2a, b: HA'95 SK-6 numaralı erişkin erkek iskeletinin kafatasının üstten (2a) ve yandan (2b) görünümü. Orta genişlikte bir kafatası biçimiyle Akdeniz ırkının iri yapılarının morfolojik özelliklerini göstermektedir.

3a

3b

Resim 3a, b: HA'95 SK-4 numaralı erişkin erkek iskeletinin kafatasının üstten (3a) ve yandan (3b) görünümü. Görece alçak ve uzun kafa biçimiyle Akdeniz ırkının narin yapılarının morfolojik özelliklerini yansıtmaktadır.

Yılmaz Selim Erdal

Resim 4: HA'95 SK-14 numaralı erişkin erkek iskeletinin kafatasının yandan görünümü. Yuvarlak ve görece yüksek kafa biçimiyle Alpin ırkının özelliklerini yansıtılmaktadır.

5a

5b

Resim 5a, b: HA'95 SK-15 numaralı erkek iskeletinin kafatasının üstten (5a) ve yandan (5b) görünümü. Ard kafa kemiğindeki yassılaşımla birlikte oldukça kısa ve yüksek bir kafa biçimine sahip olan iskelet, Dinarik ırkının morfolojik özelliklerini yansıtmaktadır.

"DECIMA MUSARUM": ANNA KOMNENA'NIN ALEKSİASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HİMMET UMUNÇ*

1651 yılında Paris kraliyet basımevi Anna Komnena'nın (1083–1144?) ünlü eseri *Aleksias*'ın açıklamalı ve Latince tam çevirisini yayınlar. Çeviriyi yapan ve baskıya hazırlayan kişi, Pierre Poissin adında humanist bir cizvittir. Aslında, önceki yüzyıllarda, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, *Aleksias*, bazı Rönesans humanistlerince ele alınmıştır; ayrıca, eserin özgün Yunanca baskıları, Venedik Aldine ve Basel Frobenius gibi büyük Rönesans yayınevleri tarafından yayınlanmıştır¹. Ancak, 1651 Paris Latince baskısı, gerçekten en kapsamlı ve titiz bir şekilde araştırılmış ve çevirisi en iyi yapılmış olanıdır. Nitekim, XIV. Louis'nin Adalet Bakanı ("Chancelier de France")² ve Fransız Akademisi'nin kurucularından olan Pierre Séguier'ye yazdığı "ithaf mektubunda," Poissin, *Aleksias*'ın "değerli bir eser" (*dignum opus*) olduğunu, fakat geçmişte "horlandığını, ihmal edildiğini ve unutulduğunu" (*spretum, abiectum et obrotum*)³ belirtir ve hazırladığı yeni baskı ile eseri karanlıktan aydınlığa kavuşturduğunu vurgular⁴. Ayrıca, Poissin, coşkulu bir ifade ile, gençlik yıllarından beri *Aleksias*'ı Latinceye çevirerek kamuoyuna sunma arzusu ile yanıp tutuştuğunu açıklar⁵ ve Anna Komnena'yı "ilham tanrıçalarının (*musa*'ların) onuncusu ve bir bakıma Bizans'ın Pallas'ı" olarak yüceltir⁶.

Böylece, Poissin, mitolojik çağrışım ve mecaz yoluyla Anna Komnena'yı bir yandan Homeros'tan beri şiirsel yaratının ve sanatın kaynağı sayılan il-

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi ve Başkanı,

¹ Bkz. Pierre Poissin'in "İthaf Mektubu," *Annae Comnenae Alexias, Sive De Rebus Ab Alexio Imperatore Vel Eius Tempore Gestis Libri Quindecim*, bas. haz., Pierre Poissin (Parisii: E Typographia Regia, 1651), sig. a iv.

² Bkz. a.e., sig. i i^v.

³ A.e., sig. a iii^f ve a iv^f.

⁴ Bkz., a.e., sig. a iii^f: "*dignum Opus e tenebris in lucem publicam nunc emergit.*"

⁵ Bkz., a.e., sig. eiiii^v: "*Iam tum ab adolescentia ... ingenti desiderio flagraui Alexiados Annae Comnenae explicandae Latinis litteris, [et] luce publica donandee.*"

⁶ A.e., sig., sig. a iii^v: "*Anna ea est Comnena, decima Musarum, et Pallas quaedam Byzantinae Graeciae.*"

ham tanrıçaları gibi görerek, diğer yandan onu aklın ve bilgeliğin tanrıçası olan Pallas Athena ile özdeşleştirerek, onun *Aleksias*'ta sergilediği coşkulu duygusallığını ve klâsik kültürle biçimlenmiş bilgeliğini ifade etmektedir.

Poissin'in *Aleksias*'a olan derin ilgisinin nedenlerini bilmek veya tahmin etmek konumuz dışındadır. Belki de Anna Komnena'nın, çoğunlukla Fransız komutan ve şövalyelerden oluşan birinci haçlı ordusu hakkındaki gözlemleri⁷ bu ilginin bir yönü olabilir. Fakat, *Aleksias*, Poissin'in ilgi nedenlerinin ötesinde, konu ve içerdiği bilgiler bakımından çok boyutlu bir eserdir. Daha açık ifade etmek gerekirse, *Aleksias*, 11. yüzyılın ikinci yarısı ile 12. yüzyılın başlarında Adriyatik kıyılarından Anadolu'nun doğusuna, Tuna boylarından Kudüs'e kadar uzanan topraklarda yaşayan, yurt edinen, fetihler yapan, savaştan ve geçit arayan ulusların ve toplulukların siyasal, toplumsal, askerî, kültürel, dinî, ahlâkî, etnik ve ekonomik bir öyküsüdür. Bu öyküye dinamizm ve yapısal bütünlük veren ve tüm olayların kesişme noktasını oluşturan öğeler ise, İmparator Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kişiliği, düşünceleri ve eylemleridir. Başka bir deyişle, Anna Komnena, babası Aleksios Komnenos'un öyküsünde, çağının öyküsünü yazmıştır. O, bir yandan tabası için görkemli bir övgü (*encomium*) amaçlarken diğer yandan olayları irdelemede ve gözlemlenmede duygusal ve ön yargılı bir yaklaşım içinde olmaktan kendini alamamıştır. Bu duygusallık, gerek anlatımına gerek olaylara bakışına şiirsel bir incelik vermiş, onu bir romancının duyarlılığına sürüklemiştir. Bu bakımdan, eser, 11. ve 12. yüzyıllara yönelik tarih ve kültür araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak olmasına rağmen, bilimsel anlamda ve yöntemde yazılmış bir tarih olarak görülmemelidir.

İşte bu çalışmamızın amacı, *Aleksias*'ı, bu özelliklerinin yanı sıra, Türk kültürü ve tarihi için önemi bakımından değerlendirmektir. Ancak, bu değerlendirmemiz, eserin çok boyutluluğu ve konu zenginliği için bir ölçü kabul edilmemelidir. Değişik yaklaşımlarla pek çok kapsamlı değerlendirmelerin yapılabileceği bir gerçektir.

Aleksias üzerine yapılacak bir değerlendirmede Anna Komnena'nın kişiliği ve yetiştiği çevre ile ilgili bazı gerçeklerin vurgulanmasında yarar var. Bu konuda en özgün kaynak, yine *Aleksias*'tır. Gerek yukarıda atıfta bulun-

⁷ Bkz. *The Alexiad of Anna Komnena*, İng. çev., E.R.A. Sewter (1969; y.bas., London: Penguin, 1988), özellikle ss. 309 v.d. Metin ile ilgili alıntılar ve atıflar için, yazımızda bu baskıyı kullandık. Yazıda geçen tüm çeviriler tarafımızdan yapılmıştır.

duğumuz Pierre Poissin'in açıklamaları gerek sözünü ettiği Rönesans dönemi kaynakları, temelde *Aleksias*'a dayanmaktadır. Eserinin önsözünde Anna Komnena, özlü fakat anlamlı bir ifade ile kendini şöyle tanıtır:

Ben, İmparator Aleksios ve İmparatoriçe İrini'nin kızı, "Eflatun"⁸ içinde doğmuş ve büyümüş Anna. Edebiyat hakkında bilgisiz değildim, çünkü en ciddi öğrenimimi Yunan dilinde yaptım; ayrıca, konuşma sanatında deneyimli idim. Aristoteles'in eserlerini ve Platon'un dialoglarını baştanbaşa okudum ve zihnimi dört yüksek bilimle⁹ güçlendirdim¹⁰.

Buradan açıkça görülmektedir ki Anna Komnena, klâsik çağ kültür ve edebiyat değerlerinin oluşturduğu güçlü bir eğitim görmüş ve özellikle 9. yüzyıl ortalarından itibaren etkisini kaybeden ikonoklazmın sonrasında Bizans'ta gelişmeye başlayan hümanizmanın 12. yüzyıldaki büyük temsilcilerinden biri olmuştur¹¹. Nitekim, felsefe, edebiyat, konuşma sanatı ve diğer laik öğretim alanlarının büyük önem kazandığı ve eğitim programlarının bu alanlarda yoğunlaştığı Bizans hümanizmasının bütün etkilerini *Aleksias*'ta görmek mümkündür. Gerek babası Aleksios'u anlatırken gerek bir olayı veya izlenimi betimlerken sık sık klâsik çağ mitolojisine, edebiyatına, tarihine ve felsefesine atıfta bulunmakta, yazar ve filozoflardan alıntılar yapmaktadır¹². Anlatımı ise, klâsik konuşma sanatının bütün özelliklerini taşımakta, söz sanatları ile bezenmiş, şiirsel, coşkulu, çağrışım boyutları olabildiğince geniş bir nitelik kazanmıştır. Örneğin, "zaman" ve "tarih" kavramlarının ilişkisini

⁸ "Eflatun" (*porphyra*) . Bizans İmparatorluk sarayında imparatoriçenin oturduğu kısmın adı idi ve burada doğan İmparator çocuklarına Prens veya Prenses anlamında "Porphyrogeniti" denilirdi. Ayrıca, eflatun rengi, Bizans İmparatorluk ailesinin rengi idi.

⁹ Ortaçağ öğretim programı içinde yer alan bu dört bilim dalı (*quadrivium*), geometri, matematik, astronomi ve müzikten oluşuyordu ve öncelikle okutulan diğer üç bilim dalını (*trivium*) tamamlıyordu. Gramer, konuşma sanatı ve mantıktan oluşan *trivium*, *quadrivium*'un bir tür ön şartı idi.

¹⁰ *The Alexiad*, s.17 : "I, Anna, daughter of the Emperor Alexius and the Empress Irene, born and bred in the Purple, not without some acquaintance with literature—having devoted the most earnest study to the Greek language, in fact, and being not unpractised in Rhetoric and having read thoroughly the treatises of Aristotle and the dialogues of Plato, and having fortified my mind with the Quadrivium of sciences."

¹¹ Bizans'ta ikonoklazm ve neoklassizm ile ilgili olarak bkz. Steven Runciman, *Byzantine Style and Civilization* (Harmondsworth : Penguin, 1975), ss. 82 v.d.

¹² Bkz. *The Alexiad*, ss. 17,18,37,173,176,178,321 *et passim*.

açıklayan aŒağıdaki sözleri, onun anlatımının güzelliğini ve gücünü açıkça ortaya koymaktadır:

Karşı konulamayan ve hiç durmadan akan Zaman ırmağı, ister hiç kayda değer olmasın, ister büyük ve anılmaya değer olsun, hayata gelen her şeyi sürükler götürür ve zifiri karanlığın derinliklerine gömer. Böylece, oyun yazarının da dediğı gibi, Zaman, "görölmeyenleri karanlıktan ışığa çıkarır ve gözle görölenleri karanlığa sarar sarmalar." Ancak, tarih bilimi, Zaman ırmağına karşı çok güçlü bir set oluşturur ve bir dereceye kadar onun karşı durulmaz akışını durdurur. Bir bakıma, suyun üzerinde yüzenlerden tutabildiklerini sımsıkı yakalar ve unutulmuşluğun derinliklerine süreklenmelerini engeller¹³.

Görölüyor ki zaman ve tarih ilişkisi, ölümlölük ve ölümsölük bağlamı içinde ele alınmış ve mecazlarla dolu şiirsel bir anlatımla verilmiştir. Böyle bir anlatımı, ancak klâsik çağ kültür, edebiyat ve konuşma sanatı geleneğı içinde görmek mümkündür. İşte, Anna Komnena'yı yetiştiren ve onun eserinde en güzel ifadesini bulan Bizans humanizmasının gücü, bu geleneğın canlılığından kaynaklanmaktadır. Halbuki aynı dönem Batı Avrupası'nda, özellikle klâsik Lâtin kaynaklarından gelen düşünce, kavram, imge ve biçimler, allegorik yorumlama ve anlatım yöntemiyle çarpıtılmış, anlam zenginliğı daraltılmış ve tamamen Hıristiyanlık öğretisinin ifadesi haline getirilmiştir; pagan tanrıları ile Ovidius'us *Metamorfozlar (Değışimler)*'de anlatığı mitolojik öykülerden bazıları, Hıristiyanlık öğretisinin, mistisizminin ve ahlâk kavramlarının allegorik anlatımları olarak algılanmışlardır¹⁴. Ancak, 14. yüz-

¹³ A.e.s. 17: "The stream of Time, irresistible, ever moving, carries off and bears away all things that come to birth and plunges them into utter darkness, both deeds of no account and deeds which are mighty and worthy of commemoration; as the playwright says, it 'brings to light that which was unseen and shrouds from us that which was manifest' [Sophocles, *Ajax*, 646]. Nevertheless, the science of History is a great bulwark against this stream of Time; in a way it checks this irresistible flood, it holds in a tight grasp whatever it can seize floating on the surface and will not allow it to slip away into the depths of Oblivion."

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Erwin Panofsky, *Renaissance and Resuscitations in Western Art* (1965; y.b., London: Paladin, 1970), ss. 1-113; D.C. Allen, *Mysteriously Meant: The Rediscovery of Pagan Symbolism and Allegorical Interpretation in the Renaissance* (Baltimore: Johns Hopkins, 1970), ss. 1-247; Himmet Umunç, "A Veiled Language: The Classical Origins of Renaissance Allegory," *Hacettepe University Bulletin of Humanities*, X, 2 (Haziran, 1979), 104-118.

yılda Petrarca, Boccaccio ve çağdaşlarının öncülüğünde batı humanizma akımı başlamış ve klâsik çağ kültürünün yeniden doğuşu gerçekleşmiştir¹⁵. Bu bakımdan, Anna Komnena'nın humanizmasını ve *Aleksias*'ın biçim ve içerik niteliklerini daha iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için Ortaçağ Batı Avrupası'ndaki düşünce hayatının bu gerçeklerini gözden uzak tutmak gerekir.

Anna Komnena, *Aleksias*'ı, hayatının son döneminde, kardeşi Johannes'e karşı giriştiği siyasal manevranın başarısız olması sonucu manastıra çekildiği dönemde yazmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eser, temelde Aleksios Komnenos hakkında dolaylı veya kapalı bir övgüdür. Ancak, Anna Komnena bu amacını açıkça ifade etmekten sanki kaçınmış¹⁶ ve övgüsünü olayların ayrıntılı anlatımı içinde gizlemiş gibidir. Yer yer de olsa açıkça yaptığı övgüler, onun bu temel amacının birer göstergesi olarak kabul edilebilir. Aleksios'un kişiliğinde, tüm erdemlerle bezenmiş, tanrısal nitelikler taşıyan ve her bakımdan kudretli imparator idealini yansıtmıştır. Aslında, imparatorun tanrısal bir kişilikle tasvir edilmesi gerçeği, Roma imparatorluk geleneğinin temelinde vardı ve Bizans'ta da devam etmiştir. Runciman'ın da belirttiği gibi, imparatorluk kavramının içerdiği kudret, ululuk ve iktidar düşüncelerini vurgulamak amacıyla, özellikle kabartma heykellerde, imparator, maiyetindeki kişilerden daha büyük oranda gösteriliyordu¹⁷. *Aleksias*'ta da Komnena'nın ifade ettiği imparatorluk kavramı, sanattaki bu uygulamanın, yazıdaki bir örneği olarak kabul edilmelidir; o da babası Aleksios'u yücelterek olağan insan ölçülerinin üstünde göstermiştir.

Hiç kuşkusuz, Türk tarihi ve kültürü bakımından, *Aleksias*, Bizans kaynakları içinde en başta gelenidir. Türklerle ilgili Bizans kaynaklarının 6. yüzyıla kadar gittiği bilinen bir gerçektir¹⁸. Aslında, Hunlardan sonra Doğu Avrupa'ya ve Tuna boylarına gelerek yerleşmeye başlayan çeşitli Türk boyları bir yandan Bizanslı misyonerler aracılığı ile Hıristiyanlığı kabul ederken bir yandan da komutan ve savaşçı olarak Bizans ordularında görev almaya başlamışlardır¹⁹. Örneğin, Pannonia'nın komutanı İldigız adında bir Türktü;

¹⁵ Bkz. Panofsky, *a.g.e.*, ss. 10 v.d.

¹⁶ Örneğin krş. *The Alexiad*, ss. 17-18.

¹⁷ Bkz. *a.g.e.*, ss. 37 v.d.

¹⁸ Bkz. R. Saffet Atabineu, *Les Turcs à Constantinople du Ve au XVe siècle* (İstanbul, 1954), ss. 22 v.d.; Himmet Umunç, "Batılılar Gözüyle Türkler ve Türkiye", *Türk Dili*, LI, 414 (Haziran, 1986), 417-439 [s.419].

¹⁹ Bkz. Atabineu, *a.g.e.*, s. 22 ve Umunç, *a.g.m.*, s. 419.

imparator Herakleios'un ordusunda en seçkin savaşçı birlikler Türklerden oluşmuş bölüklerdi²⁰. 11. yüzyıla gelindiğinde, bu Türk boyları eski etkinliklerini sürdürmekte, ancak geçen yüzyıllar içinde Bizans'la ilişkilerinde çeşitli gelişmeler olmuştur. Bizans'ın kurnazca ve etkili bir şekilde yürüttüğü siyasi manevralar sonucu, Türk boyları birbirleriyle sürekli savaş durumuna sokulmuş ve Bizans'ın çıkarları doğrultusunda ilişkilerini düzenlemeye teşvik edilmişlerdir. Bu ilişkilerin askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel yönleri *Aleksias*'ta ayrıntılı olarak ifadesini bulmuştur. Kumanlar, Peçenekler, Uzlar ve diğer kuzey Türk boylarının yaşayışları, savaşçılığı, örf ve adetleri, giyimleri, siyasi ve ekonomik yapıları ile ilgili pek çok ayrıntı, Osmanlılar öncesi genel Türk kültürünün Balkanlardaki ve Doğu Avrupa'daki durumunu aydınlatıcı niteliktedir. Bu bakımdan, Komnena, Türk kültür tarihine önemli katkı sağlamıştır. Bu katkının çok daha önemli boyutu, Anadolu Türkleri ile ilgilidir. 11. yüzyılın ikinci yarısında başlayan fetihler sonucu Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamış ve çeyrek yüzyıldan az bir süre içinde İstanbul ve Marmara bölgesi için stratejik bir konumda olan İznik'e kadar gelmişlerdi²¹. Bu dönemde Bizans-Türk ilişkileri büyük yoğunluk kazanmış ve belki de en kapsamlı ifadesini *Aleksias*'ta bulmuştur.

Bu arada, Aleksios'un imparator olduğu 1081'den önceki dönemde Bizans büyük bir iç kargaşa içine sürüklenmişti. Obolensky'nin açıkladığı gibi, ağır vergiler ve isyanlar sonucu ekonomik hayat iflâs etmiş, askerî ve sosyal bunalımlar kontrolden çıkmıştı; ayrıca, Batıda Bizans'la savaş içinde olan Kumanlar ve diğer güçler İstanbul surlarına kadar yaklaşmıştı²². Bu koşullar altında Bizans'ın gücü zayıflamış ve imparatorluğun sınırları, Komnena'nın vurguladığı gibi, batıda Edirne'de, doğuda ise Boğaz sırtlarında fiilen bitiyordu²³. Gerçekten, İznik'i kendisine başkent yapan Kılıçsalan karşısında Bizans büyük bir korku içindeydi. Aleksios'un ilk hedefi, Kılıçsalan'ın gücünü kırmak ve Türk tehlikesini uzaklaştırmaktı.

İşte, Obolensky'nin de vurguladığı gibi, Aleksios, yeniden örgütlediği askerî gücü ve ince diplomasiye dayalı akılcı dış politikası ile parçalanmakta

²⁰ Bkz. Atabinen, *a.g.e.*, s. 22 ve Umunç, *a.g.m.*, s. 419.

²¹ Bkz. Umunç, *a.g.m.*, ss. 420 v.d.

²² Bkz. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Empire: Eastern Europe, 500 - 1453* (1971; y.b., London : Cardinal, 1974) ss. 279 v.d.

²³ Bkz. *The Alexiad*, s. 206: "But at the time we are speaking of, the boundary of Roman power on the east was our neighbour the Bosphorus, and on the west the city of Adrianople".

ve dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmıştı²⁴. Bu amaçla, Anadolu Türklerine karşı da geleneksel Bizans siyasi manevraları içinde olmuştur. *Aleksias*'ta da görüldüğü gibi, İznik'i geri almak için düzenlediği başarısız bir iki askerî harekât ile Çaka Bey'e karşı giriştiği adalar savaşı dışında, Anadolu Türklerine karşı ciddi sayılabilecek seferler düzenlemekten kaçınmıştır. Bazı küçük yerel çatışmalar olsa da bunlar herhangi bir etki sağlamamıştır. Ancak, kullandığı çeşitli siyasi oyunlar ve entrikalar çok daha etkili olmuştur. Bir yandan, Çaka Bey ile Kılıçaslan veya İznik Valisi Abulkasım ile Selçuklu Sultanı veya Tutuş ile Süleyman Şah arasında olduğu gibi, Türk liderleri arasında düşmanlığın ve siyasi husumetin oluşmasına yol açmış²⁵ diğer yandan da Bizans soylularının kızlarını Türk şehzadelerine ve komutanlarına gelin olarak vermiş ve onları kendi etkisi altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca, para, nişan ve makam tahsisi²⁶, misyonerlik, çeşitli ikramlar ve sefahat vaadleri kullandığı en etkili yöntemler arasında sayılabilir²⁷.

Türklerle ilgili tüm gözlemlerde ve anlatımlarda Anna Komnena tutarlı bir yaklaşım ve görüş içinde değildir. Bizans'ın çıkarlarına hizmet ettikleri zaman Türkleri övmekte ve onların erdemlerini vurgulamakta, fakat Bizans'a karşı savaştıkları zaman onları kötülemektedir. Bu yaklaşımını doğal karşılamak gerekir; Türklerin Anadolu'daki varlığı Bizans için en büyük tehlike olmuştur ve Anna Komnena bu gerçeğin bilincindedir. Bu bakımdan, Türklere karşı karışık duygular besler.

Sonuç olarak denilebilir ki *Aleksias*, Kılıçaslan dönemi Türk tarihi için önemli bir kaynaktır, fakat eleştirici ve irdeleyici bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

²⁴ Bkz. Obolensky, *a.g.e.*, ss. 280, 289 *et passim*.

²⁵ Bkz. *The Alexiad*, ss. 274 v.d. *et passim*.

²⁶ Bkz. *a.e.*, ss. 198 v.d. *et passim*.

²⁷ Bkz. *a.e.*, *passim*.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DEVRİNDE TÜRKÇE'NİN RESMÎ DİL OLMASINI KİM KABUL ETTİ?*

ERDOĞAN MERÇİL

Son yıllarda devletin de kabul ettiği "Dil Bayramı" kutlamalarında (13 Mayıs) yanlış bir değerlendirme görülmekte ve Türkiye Selçukluları döneminde Türkçe'nin resmî dil olarak Karamanoğlu Mehmed Bey (1261-1278) tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Nitekim "Dil Bayramı" kutlamalarında gerek medyada ve yazılı metinlerde, gerek ders kitaplarında bu şekilde açıklamalar yapılmaktadır¹.

Peki bu durum nasıl ortaya çıkmıştır veya bu konudaki değerlendirmeyi kim başlatmıştır? Kanaatimce ima yoluyla da olsa bunu ilk başlatan Ord. Prof. Fuad Köprülü'dür. O, 1918'de kaleme aldığı, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde², önce XIX. yüzyıl tarihçilerinden Hayrullah Efendi (? -1866)'den bir alıntı yapıyor, "... Badehu Dîvan tertip olunup tahriyat ve evâmirin cümlesi Lisân-ı Fârsî üzere yapıldığından, Lisân-ı Türk mahvolmak derecesine gelmişti. Binâenaleyh Dîvan'da kıraat olunacak evrâkın mecmûu Lisân-ı Türkî üzere olup, elsine-i sâire ile tekellüm olunması muhkem yasak oldu." Hayrullah Efendi bu olayın tarihini de h. 10 Zilhicce 676/4 Mayıs 1277³ olarak veriyor. Görüldüğü üzere burada olayı kimin gerçekleştirdiği belirtilmemiştir. Ancak üç sahife sonra aynı eserinde Prof. Köprülü⁴, Türkçe o devirde (yani Türkiye Selçukluları devri) yazı dili olarak pek şâyi bulunmamakla beraber, daha Sultan Veled'den önce Anadolu'da aruz vezniyle Türkçe tasavvufî manzumeler, menkıbeler, hikâyeler yazıldığı da muhakkak gibidir." şeklinde bir ifade kullanıyor ve buna ait verdiği notta ".. Karamanoğlu Mehmed bey'in Türkçe'yi resmî lisan yapması münasebetiyle

* Bu yazımız 13'üncü ClÉPO-Sempozyumu (21-25 Eylül 1998-Viyana)'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Bk. Koprman K.Y., (Koordinatör), *Tarih I Ders Kitabı*, Ankara 1993, s. 177. M.E.B.Y.; Merçil, E. (Koordinatör), *Lise İçin Tarih I Kredili Sistem*, İstanbul 1992, s. 241.

² Bk. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul 1918, s. 262, 267 not. 2. Ayrıca bk. Hayrullah Efendi, *Tarih-i Âl-i Osman*, I, s. 110.

³ 10 Zilhicce 676'nın miladi karşılığı 4 Mayıs 1278 olmalıdır.

⁴ Bk. Köprülü, aynı eser. s. 267 not. 2.

verilen tafsilâta.." bakınız diyor. Prof. Köprülü daha sonra kaleme aldığı başka bir eserinde⁵," (Hicri 676)'da Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'yı zaptettiği zaman divan işlerinde yalnız Türkçe kullanılmasını emretmiş ve bir rivayete göre eski kâtiplerden birtakımı katlettirmiştir" diyerek olayı Karamanoğlu'nun gerçekleştirdiğini açıkça kabul ettiği gibi bunun için kan da döktürmüştür.

Köprülü'den sonra Türkçe'nin resmî dil olmasıyla ilgili bilgi veren bilim adamı Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı'dır. Onun *Anadolu Beylikleri*⁶ adlı kitabında da olayın yaratıcısı Karamanoğlu Mehmed Bey'dir, "Şemsüddin Mehmed Bey, Gıyasüddin Siyavüş'ü hükümdar ilân eyledikten sonra Farsça olan resmî muharreratı (mektuplar, yazılı kağıtlar) kaldırarak onun yerine Türkçe muharreratı koydu. Rahmetli hocam buna ilgi çekici bir sebep de bulmuş, "Bu suretle divandan çıkan yazılar ve gelecek cevapların Türkçe olması kendisi için emniyeti mücip oluyordu" demiştir.

Öte yandan Prof. Dr. Ş. Tekindağ İA. Karamanlılar maddesinde (s. 319) bu konuda kısa da olsa doğru bilgi vermektedir, "Konya önünde akdolunan divanda, dergahta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanmamağa karar verildi"⁷. İbrahim Artuk⁸da, Tekindağ'ın verdiği bilgiyi tekrarlıyor. Ancak Prof. Tekindağ'ın, bu konuda zikrettikleri, belki de kısa olduğundan daha sonraki araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş görülmüyor.

1965'lerde Prof. Dr. İ. Kafesoğlu'na göre, Türkçe'nin resmî dil olmasının kahramanı Karamanoğlu Mehmed Bey'dir, bu konuyu "bugünden sonra divanda, dergahta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil konuşulmayacaktır" şeklindeki bir fermanla çözmüştür. Görüldüğü üzere divanda alınan bu karar, artık Karamanoğlu Mehmed Bey'in fermanına dönüşmüştür.

⁵ Bk. Anadolu'da Türk Dil ve Edebiyatının tekâmülüne bir bakış, *Türk Tarihinin Ana Hatları* serisi, Akşam Mat. İstanbul 1930, s. 5.

⁶ Bk. *Anadolu Beylikleri ve Akkoynulu, Karakoynulu Devletleri*, Ankara 1969², s. 5-6.

⁷ Aynı mlf., "XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine aid araştırmalar Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar" *Tarih Dergisi* sayı: 19 İstanbul 1964, s. 91-92. Bu ikinci makalede bir-iki fazlalık varsa da olayın anlatımı genelde doğrudur.

⁸ Bk. "Sahte Selçuklu Sultanı Cimri", *Tarih Dergisi*, sayı: 13, İstanbul 1958, s. 156. Buna mukabil Ali Sevim'e göre, karar aldırın Mehmed Bey'dir, bk. "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", *Belleten* sayı 97, Ankara 1961, s. 67.

⁹ Bk. Selçuklular mad. İA. s. 410.

Prof. C. Cahen¹⁰ ise bu olayı ve nedenini şöyle açıklıyor, "Bütün bunların arasında en çok şaşılacak şey ise, Türkmenler'in Arapça'yı ve hattâ Farsça'yı bilmemeleri nedeniyle Anadolu'daki Selçuklular'da daha önce asla görülmemiş birşeyi Türkçe'yi kullanan bir divan kâtipliğini kurmuş olmalarıydı." Cahen'in verdiği bu bilgide ne Karamanoğlu'nun ne de divan toplantısının zikri geçiyor. Ayrıca ortaya bir de divan kâtipliği çıkıyor ki, Cahen bu bilgiyi Yazıcızâde Ali'nin *Selçuk-nâme*'sinden almış olmalıdır.

1970'te Prof. Dr. Faruk Sümer¹¹, bir takdim tehirle Mehmed beğ vezir oldu deyip, Türkçe'nin resmî dil olmasının kararının divanda alındığını belirterek doğruyu ifade ediyor.

Bundan sonra Türkçe'nin resmî dil olmasıyla ilgili yazılanlar bu olayı Karamanoğlu Mehmed bey'in gerçekleştirdiği şeklindedir. Yine 1970'te Prof. Dr. N. Kaymaz, Karamanoğlu'nun faaliyetlerini ön plâna çıkarıyor,¹² "Bu arada Mehmet Bey, her yöne haberler yollayarak, bütün Türkmenleri davet etmiş, divân toplantıları, tayinler ve tevcihler yapmış ve, o günlerde, Anadolu Türkünün, yabancı idaresinden olduğu kadar, yabancı baskısından da ne derece bunalmış bulunduğunu gösteren meşhur tarihi fermanını yayınlamıştır."

Önce olayı doğru olarak yorumlayan Prof. Dr. O. Turan¹³, daha sonra Mehmed Bey divan toplantısında bu mühim kararı almıştır demektedir¹⁴. Türk dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyeleri de bu konuda fikirlerini belirtiyorlar. Rahmetli Prof. Dr. F.K. Timurtaş, *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara 1976, s. 330)'nda olayı şöyle açıklıyor, "Karamanoğlu Mehmed Beg... devlet idaresini vezir sıfatıyla ele aldıktan sonra, 15 Mayıs 1277 (H. 10 Zilhicce 675) dellâl çağırarak, şu fermanı her tarafa yayıyor: "Şimden gerü divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır". Yine aynı bölümden Prof. Dr. N. Yüce¹⁵ de bu konuda, "Resmî yazışmalarda, edebî ve ilmî eserlerde Farsça ve Arapça geleneği Anadolu Beylikleri zamanında da devam ettiği gibi, İran Kültürünün tesiri daha da

¹⁰ Bk. *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 290. Türkçe trc. Yıldız Moran, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984², s. 283.

¹¹ Bk. "Anadolu'da Moğollar", *SAD I*, Ankara 1970, s. 52.

¹² Bk. *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970, s. 173.

¹³ Bk. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 321.

¹⁴ Bk. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 562.

¹⁵ Bk. Türkler (Türk dili) mad. *İA*. s. 495.

arttı. Bu duruma ilk tepki 1277'de Karamanoğlu Mehmed Bey'in "bu günden sonda Divan'da dergahta, bâriğâhta, mecliste, meydanda Türkçe'den başka dille konuşulmayacaktır" mealindeki meşhur yasağı olmuştur" şeklinde bir açıklama yapıyor. Her iki öğretim üyesine göre, kararı tek başına Karamanoğlu Mehmed Bey almıştır, burada ne Selçuklular'dan ne de divandan bahis vardır.

Prof. Dr. Nezihî Aykut¹⁶'a göre de, Cimri'nin vezirliğini üzerine alan Mehmed Bey bu arada devletin resmî dili olarak Farsça yerine Türkçe'yi kabul ettirmiştir.

Öte yandan biz de Türkçe'yle ilgili kararı divan toplantısında Karamanoğlu Mehmed Bey'in aldığı belirterek bu yanlış yorumu devam ettiriyoruz¹⁷.

Yukarıdakilere benzer bir yorum, Karamanoğlu Mehmed Bey'in devlet işleri dahil her yerde Türkçe konuşulmasını emretmesi, Küçükdağ ve Arabacı adlı araştırmacılar tarafından da yapılmıştır¹⁸. Prof. Dr. Refik Turan¹⁹'a göre de, Divan toplantısında Mehmed Bey Türkçe hususunda mühim bir karar almıştır.

Daha etraflı bir araştırmayla örnekleri belki de çoğaltmak mümkündür. Ancak bu konuda özellikle Türk araştırmacıların neler yazdıklarını belirtmek açısından zikrettiğimiz örneklerin yeterli olacağı kanaatindeyim.

Yukarda belirttiğimiz araştırmacıların verdikleri bilgilere bakarsak 1277'deki Türkçe'yle ilgili kararın baş mimarı Karamanoğlu Bey olduğu anlaşılmakta ve Selçuklu divanı hiç söz konusu edilmemektedir. Araştırmacılar bu olayda Karamanoğlu Mehmed Bey'i nedense aşırı derecede önemsemiş ve ön plâna çıkarmışlardır.

Peki Türkçe'yle ilgili bu durum nereden ortaya çıkmaktadır? Bunu anlayabilmek için her hâlde Selçuklu devrinin kaynaklarını gözden geçirmek gerekiyor. Türkiye Selçukluları devrini yaşamış müelliflerden biri Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî'dir. Aksarayî Selçuklu Devleti'nin hizmet-

¹⁶ "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş (Cimri)'un Sikkeleri", *Belleten* sayı: 203, Ankara 1988, s. 477.

¹⁷ Merçil, E., *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 161.

¹⁸ Bk. *Selçuklular ve Konya*, Konya 1994, s. 113.

¹⁹ Bk. *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, İstanbul 1995, s. 111.

tinde bulunmuş ve eseri *Müsameretü'l-Ahbâr ve Musayeret ül-Ahyar*'ı h. 723/m. 1323'de yazmıştır. Aksarayî'nin konumuzla ilgili olarak yazdıkları şöyledir²⁰, "Cimri taraftarları Konya'da saltanat sarayının bütün mal ve hazinesini yağmaladılar. Selçuk Devleti'nin bu eski başşehri şimdi de Cimri'nin saltanatına boyun eğdi. Alçak bir şeytan Süleyman tahtına oturdu. Cimri'nin adına hutbe okundu ve para kesildi. Beraberinde getirdiği çapulcular her tarafta talana ve yağmacılığa koyuldular.." Aksarayî'nin verdiği bilgilerde ne Türkçe olayı ne de Karamanoğlu Mehmed Bey'in ismi geçmektedir.

Türkiye Selçukluları ile ilgili kaynaklardan biri de Farsça *Anonim Selçuk-nâme* adıyla bilinen eserdir. Hicri 765/m. 1363-1364 yılına kadar olayları ihtiva eden bu *Selçuk-nâme*²¹'ye göre, "...Ansızın bir şahıs (Cimri) ortaya çıkarak ben İzzeddin Keykavus'un oğlu şehzade Mes'ud'um dedi... Türkler baş kaldırdı... derken bu şahıs buldular. Onu bahane ederek Konya'nın üstüne askerle yürüdüler. Karaman, Eşref, Menteşe Türkleri'nden 10 bine yakın bir ordu Konya'ya geldi... Türkler kale kapılarını ateşe verdiler, şehri ele geçirdiler 8 Zilhicce 677/22 Nisan 1279²². O şahıs tahta oturdu, adına hutbe okuttular. Karaman'ın en büyük oğlunu kendine vezir edindi." Bu kaynağımızda da Türkçe konusunda ve Karamanoğlu'nun ismi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Karamanoğulları'na ait *Şikârî Tarihi* de, "Sultan Alâeddin, Cimri namında bir haramiyi habs eylemişti; Karamanoğlu habisten çıkarub, Konya'ya

²⁰ Bk. *Müsameret ül-Ahbâr, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, nşr. O. Turan, Ankara 1944, s. 123-124./Trk. trc. *Selçuki Devletleri Tarihi, Aksaraylı Kerimeddin Mahmûd'un Musameret el-Ahyar adlı Farsça tarihinin tercümesi*, Türkçe'ye çvr. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943, s. 205.

²¹ Bk. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi* III, Tıpkıbasım ve Türkçe trc. Prof. Dr. Feridun Nâfız Uzluk, Ankara 1952, Farsça metin, s. 59-60, Türkçe trc. s. 39.

²² Bu tarih de münakaşalıdır. Prof. Kaymaz (aynı eser, s. 172 not. 136) bu tarihi konu ederek şöyle bir neticeye varıyor, 7 Zilhicce 675/12 Mayıs 1277. Daha sonra bu tarihle ilgili nottaki açıklaması ise, "Tarih *Anonim Selçuknâme*'den alınmıştır. Fakat burada yanlışlıkla sene 676 olarak gösterilmektedir (s. 60). İbn Şeddad aynı ayın dokuzuncu Perşembe gününü veriyor (Bk. *Baybars Tarihi, Al-Melik Al-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Türkçe'ye çeviren:Ord. Prof. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 90). Halbuki ayın dokuzu değil, yedisi Perşembe'ye geliyor. Onun için *Anonim*'in kaydını seneyi düzelterek almayı tercih ettik" şeklindedir. Ancak *Anonim Selçuknâme*'nin verdiği tarih 677'dir (Bk. Uzluk, s. 60). Bu bakımdan o tarihi yani 677'yi alırsak olay 1279'da geçmiş olmaktadır. Burada esas olarak Cimri adına basılan h. 675/m. 1277 tarihli parayı kabul edersek, olayın tam tarihini 8 Zilhicce 675, yani 13 Mayıs 1277'yi bulabiliriz.

hâkim eyledi." şeklindeki haberle konumuz hakkında suskun kalıyor²³. Ayrıca Türkiye Selçukluları tarihiyle ilgili bilgi veren bazı müelliflerin eserlerinde de bu hususta bir habere rastlayamıyoruz²⁴.

Devrin ve daha sonraki tarihçilerin pek haber vermediği bu konuyla ilgili elimizde tek bir kaynak mevcuttur. Bu İbn Bibî'nin eseri *El-Evamirü'l-Alâ'ie fi'l-Umur il-Alâ'ie*'dir²⁵. İbn Bibî Türkiye Selçuklu devrinin canlı şahitleri arasındadır ve eserini 679 yılı sonlarında 1281'de yazmıştır. Bu yazım yılı, Türkçe'yle ilgili kararın alındığı tarihten 3-4 yıl sonraya düşmektedir. İbn Bibî bu hususta ne diyor²⁶, "Cimri'yi şehre getirdiler, Devlethanede sultanların makamına oturtular... Ertesi gün Cimri'yi büyük bir ihtişam ve debdebe içinde çok sayıda komutan (serheng), sayısız cevghandar, süslü candarlar, silahdar ve camedarlarla birlikte ata bindirip şehrin etrafında gezmeye çıktılar. Dönünce divan kurdular. Her tarafa makam sahibi kimseleri ve taraftarlarını (eshab-ı manasib ve taraftaran-ı memalik) çağırarak için fermanlar çıkardılar, "Bu günden sonra hiç kimse divan'da, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil konuşmayacak" diye karar aldılar (karar çünan nihadend). Birkaç gün işleri yolunda gitti. Vezirlik Karamanoğlu Mehmed Beğ'e verildi".

İbn Bibî'nin verdiği bu bilgiye baktığımızda alınan kararlar ilgili olarak Karamanoğlu Mehmed Beğ'in ismi geçmemektedir. Ayrıca divandaki bu olayın haberini, müellif karar aldılar diye noktalamaktadır. Yani bu kararı tek bir kişi değil, bu sırada divanı oluşturan kişiler almıştır²⁷. Belki o divana Karamanoğlu Mehmed Beg de dahildir, ancak kaynaktan açık ve seçik bir şekilde kararda etkili olduğu hususunda bir bilgi yoktur. Diğer taraftan

²³ Mesud Koman, *Şikârinin Karaman Oğulları Tarihi*, Konya 1946, s. 44.

²⁴ Bk. Hamdullah Müstevfi, Gaffarî, Osmanlı devri tarihçilerinden bazıları, Cennabi, Münecimbaşı Ahmed efendi, Ahmed b. Mahmûd (*Selçuknâme*), Mehmed Neşri.

²⁵ Önsöz ve fihristi hazırlayan Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara 1956/Türkçe trc. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara 1996, Kültür Bak. Yay.

²⁶ Bk. s. 692 ve 696/Trk. trc. II, s. 205 ve 209; Yazıcızâde Ali, *Tarih-i Alî Selçuk*, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü ktp. nr. 1390, vr. 503.

²⁷ Burada belki de divana katılan görevlileri de belirtmek gerekir. Genelde Türkiye Selçukluları Büyük Divanı; vezir, naib, müstevfi, tuğraî, emir-i arz, işraf-ı memalik, atabey ve pervaneden oluşmakta idi, bk. Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 89. Ancak bu sırada belki de genişletilmiş bir divan söz konusudur. Konya'ya hâkim olan Türkmen gruplarının reisleri ve onlarla birlikte hareket eden devlet büyükleri de büyük bir ihtimalle adı geçen toplantıya katılarak bu kararı almışlardır.

Karamanoğlu bazılarının iddia ettiği gibi, bu divan toplantısından önce değil, birkaç gün sonra vezir olmuştur.

Netice, bundan böyle bu yanlış yorumu düzeltmenin zamanı gelmiştir. Türkçe hususundaki kararın Karamanoğlu Mehmed Beğ'in fermanı ve yasağıyla değil, Selçuklu Divanı tarafından alındığını ifade etmek daha doğru olacaktır kanaatindeyim.

KAYSERİ'NİN YAZIR KÖYÜ'NDE BİR SELÇUKLU MESCİDİ: YAZIR CAMİİ

MEHMET ÇAYIRDAĞ

Kayseri'nin merkez köylerinden, şehrin 15 km kuzeyinde olan Yazır¹ Köyünde, bugüne kadar yıkılmadan kalmış bulunan cami, şimdiye kadar ilgililerce görülememiş ve bu sebeple herhangi bir neşriyata da girmemiştir. Bu yazımızda bilinmeyen bu küçük mescidi tanıtacağız.

Mescidin kapısı üzerinde bulunan 80x60 cm ebadındaki mermer kitabe, dört satır halinde

امر عمارة هذه المسجد جامع في أيام
دولت السلطان الاعظم غياث الدنيا و الدين
علي يد العبد الضيف الي رحمة ربه فخر اور بن عبدالرحمن
في سنة ثمان وستين وستمائة

yazılıdır. Tercümesi: Bu câmi mescid'in îmarı Büyük Sultan Gıyaseddin'in devleti günlerinde Abdurrahman'ın oğlu, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul Fahrâver tarafından altıyüz altmış sekiz senesinde (1269/70) emredildi.

Görüldüğü gibi mescit Anadolu Selçuklu sultanlarından III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında² Fahraver isimli bir şahıs tarafından inşa ettirilmiştir. Kitabede yer darlığı sebebi ile sultanın esas ismi olan Keyhüsrev ve yazılması âdet olan babasının ismi Kılıç Arslan (IV) yazılamamıştır. Örnekleri bazı ki-

¹ Yazır Oğuzların 24 boyundan biri olup Bozoklar'ın Ayhan kolundandır. Damgaları Y ve X şeklindedir. Prof. Dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara 1972, s. 241-243 ve levhalar. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde aynı isimde köyler bulunmaktadır. Kayseri'deki Yazır Köyü'nün yanında yine Oğuz boy isimleri olan Kızık, Salur ve Karaev(li) köyleri bulunmaktadır.

² III. Gıyaseddin Keyhüsrev Moğol tahakkümü dönemi Anadolu Selçuklu sultanlarından olup babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın 1266 yılında öldürülmesi üzerine küçük yaşta tahta çıkarılmış, 1284 yılına kadar 18 yıl sözde saltanatta bulunarak bu tarihte 28 yaşlarında babası gibi öldürülmüş, yerine II. Gıyaseddin Mesud geçirilmiştir. Devri Moğol işgali, Memluklu Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi, Hatiroğlu ve sahte Selçuklu sultanı Cimri (Alaaddin Siyavuş) isyanları gibi karışıklıklarla geçmiştir. Prof. Dr. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İst. 1971, s. 531-584.

tabelerde görüldüğü gibi bina "mescid-i câmi" (cemaatla namaz kılınan yer) olarak isimlendirilmiştir. Devrinin kitabelerinde cami ve mescid ayrı ayrı ve tek olarak yazılmaktadır. Mescidi yaptıran Abdurrahman'ın oğlu Fahrâver hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Küçük kitabelerde görüldüğü gibi bina "mescid-i câmi" (cemaatla namaz kılınan yer) olarak isimlendirilmiştir. Devrinin kitabelerinde genellikle cami ve mescid ayrı ayrı ve tek olarak yazılmaktadır. Mescidi yaptıran Abdurrahman'ın oğlu Fahraver hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Küçük bir köye Selçuklu döneminde bir mescit yapılması ve bunun da bugüne kadar kalabilmiş olması gerçekten dikkat çekicidir.

Caminin mimarisine gelince; bina bazı tamirler görmüş ve ilaveler yapılmış olmasına rağmen asliyetini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Dikdörtgen bir plana sahip olup ortada devşirme dört mermer sütun ve sütun başlığına basan kemerlerle câmi harimi, kible duvarına paralel üç sahına ayrılmıştır (bk. plan). Üzeri, kemerlere yaslanan ahşap hatıllı düz toprak damla örtülmüştür. Akıntıyı önlemek için sonradan bunun da üzeri betonla kaplanmıştır. Sütunlar ve başlıklar çeşitli tarzda olup binaya eski yapılardan nakledilmiştir. Caminin dağa doğru kuzey yukarısında bulunan mezarlığın batı kenarında, şimdi kalıntıları görünen eski bir kiliseden bahsedilmektedir. Binadaki devşirme malzemenin bir kısmı bu kalıntudan temin edilmiş olmalıdır. Zaten çevrede Türk dönemi öncesi eski yerleşimi gösteren bazı mimari parçalar bulunmaktadır. Câmi köyde meyilli bir araziye oturtulmuş, bu sebeple dağ tarafında bulunan kuzey duvarı dolgu sebebi ile sağır kalmıştır. Bina içten sıvalı olup güneyde, mihrabın iki yanında, sonradan genişletilmiş iki büyük, doğu ve batıda da birer küçük pencereleri bulunmaktadır. Arkadaki sütunlardan itibaren harimin bir kısmı bölünerek üst kısmı kadınlar mahfeli, altı da kışık mescit yapılmıştır. Minber ve kürsü yeni olup mermer malzeme kullanılmıştır.

Caminin orijinal taş mihrabı sonradan kat kat boyanmıştır. Kullanılan yumuşak taş sebebi ile bazı kısımları aşınmış olmakla birlikte asliyetini muhafaza etmektedir. Yarım altugen kesitli mihrap nişinin içinde uğur motiflerinden oluşan geometrik firizin meydana getirdiği küçük dekoratif kemeri bulunmaktadır. Nişin iki yanında derin zikzak motifli ve lokmalı başlıklı sütunçeleri vardır. Mihrap derinliği beş sıra mukarnasla taçlanmıştır. Bu mukarnasların altında, nişin üst hizasında Kur'an'dan bir kelimenin tekrar edildiği yazı firizi bulunmaktadır. Yazılar bozulmuş ve boyanmış olduğu için okunması mümkün olamamıştır. Mihrabın etrafındaki motif çerçevelerine ge-

lince, en dışta yarım yıldızlardan meydana gelen bir bordür, bunun yanında içe doğru pahlı satıhta geometrik bir örgü, bundan sonraki geniş satıhta sekizgenler ve sekiz kollu yıldızlardan oluşan girift bordür bulunmaktadır. Mihrabın kavsara kemerini lotus (nilüfer) çiçeği firizi dolaşmaktadır. Klasik Selçuklu tarzındaki mihrabın elemanları itibariyle döneminde birçok örnekleri olduğu gibi, bilhassa niş içindeki geometrik motifli kemeri ve mukarnas altı firizi ile Konya Hacı Ferruh Mescidi mihrabına benzerlik göstermektedir³.

Camiye kuzey-batıdaki cümle kapısından girilmektedir. Kapı içten üç dilimli kemerlidir. Sonradan değişen dış yüzü kaş kemerli olup, 18 ve 19. yüzyıl Kayseri konaklarındaki kapı süslemelerinde kullanılan basit çarkifelek ve rozetlerle süslenmiştir⁴. Kapı üzerinde yukarıda zikredilen kitabe bulunmaktadır.

Batı duvarının dışından taş merdivenle, Kayseri'de mahalle mescitlerinde örnekleri çokça görülen dört ayaklı kule (köşk, minber) minareye⁵ ve dama çıkılır. Kapı önündeki tek şerefeli uzun minare yakın zamanlarda yapılmıştır.

Cami genel olarak dıştan araları derzli kesme taşlarla yapılmış olup birçok tamirler geçirmiştir. Halkın bildiği son üç tamir birinci dünya harbi esnasında, 1969'da ve 1975'te yapılmıştır. Güney cephede duvar arasında boydan boya uzanan ahşap bir giriş bulunmaktadır. Bu cephede Hicri 1261 tamir tarihini hâvi, köfeki taşa yazılmış küçük bir kitabe daha vardır. Dış cephede orijinal taşlarda, aynı dönem Selçuklu yapılarında görülen taşçı işaretleri bulunmaktadır⁶.

Câmi önünde, suyu, hayvanların su içtiği yalıklara sürekli akan, geçen asra ait bozulmuş mermer kitabeli bir çeşme bulunmaktadır.

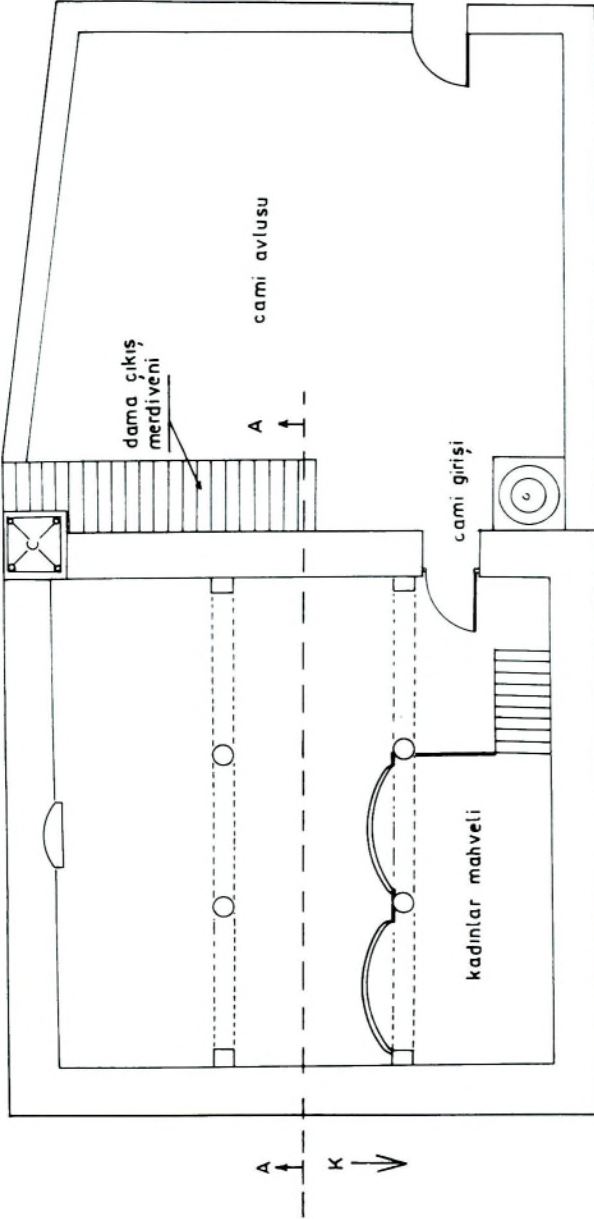

³ Ömür Bakırcı, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976, s. 137-139, şek. 16, res. 48, 49, 50.

⁴ Necibe Çakıroğlu, *Kayseri Evleri*, İst. 1952; Prof. Dr. Vâcıt İmamoğlu, *Geleneksel Kayseri Evleri*, Ankara 1992.

⁵ Dr. İlhan Özkeçeci, *Kayseri Cami Mimarisinde Minber Minareler*, Kayseri 1993.

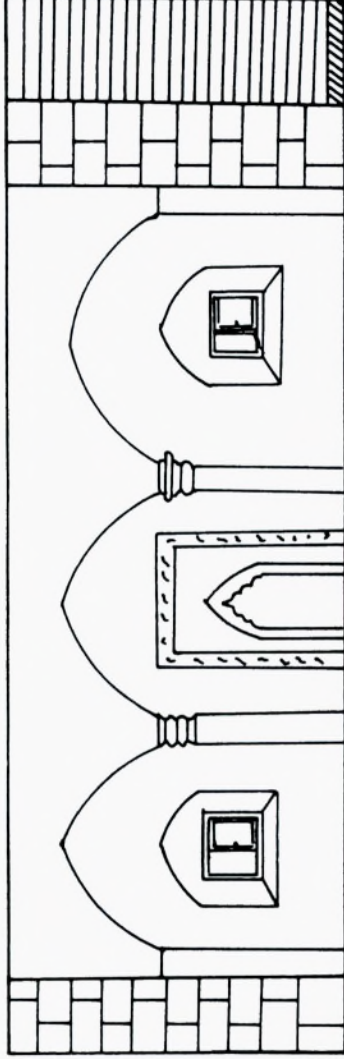
⁶ Karşılaştırma için bakınız, Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri," *Türk Etnografya Dergisi*, 1982, s. XVII, s. 79-108; Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İst. 1989.

YAZIR KÖYÜ CAMİ PLANI ölçek 1/100

Çizen: Nejat Uçak

Mehmet Çayırdağ

A-A KESİTİ ölçek 1/100

Çizen: Nejat Uçak

Res. 1 – Yazır Camii

Res. 2 – Yazır Camii ve eşmesi

Mehmet Çayırdağ

Res. 3 – Yazır Camii kapı üstü süslemeleri ve kitabesi

Res. 4 – Cami kitabesi

Res. 5 – Cami içinden grnş

Res. 6 – Deşirme stn baştklarından birisi

Mehmet ayırdağ

Res. 7 – Mihrap

Res. 8 – Mihraptan detay

Res. 9 – Kşk Minare

ONE OF THE SAMPLES OF THE INFLUENCES OF AVICENNA ON THE OTTOMAN MEDICINE, SHAMS AL-DIN ITAQI

ESİN KÂHYA*

Anatomy is a discipline which needs to know human body very well. However, even the earlier times human being certain coincidence to learn it by the means of some accidents and fights in order to obtain their nutrition. We learn it through the wall pictures which were drawn by the human of that period of time. After then, certain people were interested in human anatomy in order to treat people. It means that anatomy became a fundamental branch of medicine, although, they did not make human dissection which was the method of anatomy. In *Corpus Hippocraticum* there is limited anatomical knowledge.

When we talk about classical anatomical knowledge, generally we mean Hippocratic and Galenic anatomy¹. Galen wrote a book named *De Usu Partium* and some other works. In those works he explained the human anatomy and the function of the systems, depending on mainly animal anatomy. He made dissection on certain animals as pigs, apes etc. and accepted that human body resembled their structures. For instance, his explanation on muscles shows that he took the anatomical structures of muscles of human being from apes, as is seen the explanations of the muscles of the extremities.

As is known that in Islam in earlier period of time, nearly all of the classical medical works were translated from Greek and Latin into Arabic and the scientists who lived in the World of Islam had opportunity to learn earlier anatomical knowledge through them. Among them can be mentioned Rhazes (IX.cent.), Ali b. Abbas (Haly Abbas) (X. cent.) and Avicenna. In ge-

* Prof. Dr. Esin Kâhya D.T.C.F.'de öğretim üyesidir.

¹ Aristotle was also interested in anatomy, but in general he focused on animal anatomy and made precious observations on them. Even nowadays, his knowledge on them are accepted as correct; for instance he gave information about certain sea animals and their life which are accepted as correct. He also explained basic structure of human body with the theory of 4 elements and 4 humours.

neral when they prepared their works they depended on those classical works, especially Hippocrate's and Galen's.

Avicenna (980-1037) was the famous physician who lived in Islamic World in the eleventh century. He was interested in physics, chemistry, astronomy, mathematics, music and philosophy, but he became famous because of his studies on medicine. He wrote many books on this subject, Among them can be mentioned *Kitab al Adviya al Kalbiyye*², *Risala fi al-Hindiba*³, *al-Kanun al-Sagir*⁴ etc. However they were merely brief risalas on certain branches of medicine. But his famous work, *Qanun* was different from the rest of his work. It was a kind of medical encyclopaedia which consisted of 5 books.

Avicenna had great influence on the following medical studies and especially by the means of the last famous work. It was translated to Latin in the thirteenth century by Gerard of Cremona and its Latin version was published in 1527 and 1544. Its Arabic text was also published several times until the end of the seventeenth century in the West. For that reason, it created enormous extensive influence on the early Western medical studies⁵.

It had not only influence on the Western medical men but also on the physicians in the Ottoman Empire. His work, *Qanun* was accepted as a handbook of medical sciences and it was on the curriculum in the medical madrasas until nearly the end of the first half of the nineteenth century in East. For, after the new medical school was founded in 1827, the medical madrasas continued their activities in the following years and it was on the curriculum.

Avicenna's famous work, *Qanun* contained information about all of the medical subjects. In the first book there are information about the theory of humours, anatomy, pathology (very briefly) and public health. Avicenna explained whole structures of human body classifying them in systems as skeleton, muscles, etc. as is seen in modern books of anatomy, nowadays. There

² Some version of this risala are found in Süleymaniye, Bagdatlı Vehbi, 2255, Fatih 3627/1 and 5316/4, Shehid Ali Pasha, 2031/1 and 2092/15, Laleli 1647/2.

³ There is a version of this manuscript in Suleymaniye, Ayasofya, 6363.

⁴ There are two versions in Suleymaniye, Fatih, 3593 and Reisulkütüb 103/4.

⁵ See, İbn Sina, el-Qanun fi't-Tıbb, I. Book (trans. Esin Kahya), Ankara 1995, pp. XXXVIII-XLIII.

is an explanation about the functions of organs which can be named as physiology, nowadays.

The second book is on the simple drugs. He gave information about the usage of the simple drugs and the preparation of the drugs for what kinds of diseases they could be used.

The third volume is about pathology. He explained the diseases of whole human body, beginning from the head to the feet. He gave symptoms and prognosis of the diseases.

Surgery and contagious diseases are explained in the fourth book. Avicenna also gave explanation about the contagious diseases in this book. Complex drugs treated in the 'Akkrabadin', fifth book⁶.

Avicenna had great influence on the Western and Eastern medical studies; especially al-Qanun was very effective on their studies. One of them was Itaqi who lived in the Ottoman Empire in the seventeenth century. His book was named *Tashrih al-Abdan ve Tarceman al Kibale-i Faylasufan*⁷.

Tashrih al- Ebdan is the only illustrated monograph on anatomy written in the Ottoman Empire. Some historians of medicine claimed that this work was simply translation of Ahmed b. Mansur's *Teshrih al Abdan* which was written in the fourteenth century. Mansur's work is also an illustrated monograph on human anatomy, but it is shorter. Itaqi's work explains the subjects in detail. It is about 276 pages; Ibn Mansur' work is merely 25 pages. Itaqi used this work and its anatomical illustrations, but he also put some other illustrations which were taken from Vesalius' *Fabrica* (1543). *Tashrih al-Abdan* also contains some other illustrations which could be drawn by Itaqi, himself.

Shems al-Din Itaqi lived in Shirvan until 1604. In those days there was a war between the Ottoman Empire and Iran. As a result of this Itaqi lost his family and some of nearest friends, and he had to live his motherland. He

⁶ Its first book was translated from Arabic to 'Turkish by myself and it was published by AKM in 1995. Although its first Turkish translation was in Ottoman and its translator, Mustafa of Tokat preferred the terms and technical terms in Arabic or he used certain Persian words instead of Arabic terms. It means that the second translation was really the first Turkish translation of al-Qanun of Avicenna.

⁷ It was published in English in Islamabad among the 100 Islamic Works (no 85a) in 1986 and in Turkish in Ankara 1996 (trans. with some notes by Esin Kahya).

came to Istanbul. In there Grand vizier, Recep Pasha helped him. Itaqi wrote the book, mentioned above, in order to thank the Sultan Murad Han IVth and Recep Pasha. He said that when he prepared his book he used Avicenna's famous work, *al-Qanun* and Rhazes *al-Havi (Continens)* and Bagdadi's works.

The plan of Itaqi's work is nearly same as the first book of *al-Qanun*. However, it is typical plan of any book of anatomy, for even nowadays. Itaqi, also began his book with explaining the 4 elements and 4 humours, and then he gave the characteristics of each organs. However, he separated the organs into two main groups; simple organs and complex organs. This classification is found in Avicenna. He also classified the organs into two main groups and also said that simple organs were the organs which consisted of the same structure, as blood, bone and muscle etc. but complex organs were different, like the system of respiration and digestive system. From this explanation we think that Avicenna and Itaqi described each simple organ as a kind of tissue.

In general, although Avicenna excepted Galenic anatomy and explained the organs depending on it, time to time, his explanations are different from his; for instance, his explanation of the bones of the extremities are quite different from Galenic anatomical knowledge⁸. His explanation about the division of the vessels of upper extremities are also different from the Galenic explanation⁹. We can increase the examples on this matter. However, depending on such information, some physicians claimed that Avicenna should have been made dissection, although he had never mentioned it.

When we look at the Itaqi's book, we can define certain resemblance between Avicenna's and Itaqi's explanations. However, Itaqi also gave certain information which are quite different from Avicenna's information in some points. However, the resemblance between Itaqi's work and Avicenna's *al-Qanun* is natural. For, Itaqi have known the earlier anatomical knowledge very well as a physician. But he made certain contribution and in some point he did not accept neither Galenic anatomy nor Avicenna's. One of them can be defined in the explanations of the nerves. For instance, Galen said that

⁸ Ibn Sina (Avicenna), *al-Qanun*, Bagdad, v.1, p.36.

⁹ Galen, *De Usu Partium*, New York 1968 (Eng. Trans. M. Tallmadge), v.2, pp. 691-692.

there were 7 cranial nerves, and the first cranial nerves were optic nerves. Although Avicenna accepted his classification, he mentioned olfactory nerves but he did not add it into the classification of the cranial nerves. Itaqi added this pair of nerves into his cranial nerves classification as the first pair of cranial nerves. In addition to them, Itaqi also gave different knowledge about the function of the third, fourth and fifth cranial nerves from Avicenna's.

Itaqi's explanation about the embryo is also different from Avicenna's. Here Itaqi preferred to give information comparing different physicians' opinion and one of them was Avicenna's.

As is known that Ibn Nafis (13.cent.) discovered the lesser circulation and we know that Itaqi knew well his famous book, *Sharh-i Tashrih l'Ibn Sina*. This book is a commentary written on the anatomical part of al-Qanun. Ibn Nafis explained the lesser circulation in the five different places of this book. Although Itaqi mentioned Ibn Nafis among the physicians whom he used their books when prepared his work, he did not realise the difference between the other physicians' and Ibn Nafis' explanations. For that reason, he still gave classical information about the lesser circulation.

Itaqi was the first physician in the Ottoman Empire who showed Western influence very clearly. Although he used classical books of anatomy, and Avicenna's *al-Qanun* was the most important of them, he used Vesalius famous book, *Fabrica* (1543) which was accepted the first book of modern anatomy in which Andreas Vesalius showed that dissection should have been used as a research method of anatomy. Itaqi did not only copy some of the illustrations of this book, but also used its explanation as well. One of the clues which shows us that he used *Fabrica*, is the explanation of the functions of the muscles of the neck.

As a conclusion we can say that Itaqi used Eastern and Western sources very well, but for him, Avicenna had quite different place among them.

Itaqi also used Ahmed b. Mansur's book's illustrations in addition to *Fabrica*, Vesalius' book. We can have chance to compare the two different kinds of illustrations. Ahmed b. Mansur's work had no perspective, contrary to *Fabrica*.

But I should said that Itaqi also gave some illustrations or in better word, some schemata which were probably drawn by himself; these schemata are suitable the explanations in his text. Some of the samples are seen in the explanation of the cranial nerves.

BARTINLI İBRAHİM HAMDİ VE ATLAS'I

MAHMUT AK*

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı coğrafya yazıcılığı alanında, İslâm coğrafyasının temel eserleri incelenerek bunların tercüme ve şerhleri yapılmış, *Menâzırü'l-avâlim* ve *Cihânnümâ* gibi standart eserler yazılmış, Ebubekir Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın mesaisiyle coğrafya ilminde hayli mesafe alınmıştı. Bu arada batı menşeli eserler de gözden geçirilerek bu alandaki yeni gelişmelerden de haberdar olunmuştu. İşte bu zemin üzerinde yeni eserler kaleme alındı. Ancak bu yüzyıldaki coğrafya çalışmaları orijinal eserler olmaktan çok Batı'da kaleme alınan eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesine hasır edilmişti. Fakat bunlar arasında İbrahim Hamdi Efendi'nin *Atlas'ı*, kitabî kaynaklar yanında yazarın müşahede ve duyduklarına da dayanması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu önemine rağmen yazar ve eseri bu yüzyılın başlarına kadar gerekli ilgiyi görmemiştir.

İbrahim Hamdi ve *Atlas'ı* ilk tanıtan Mehmed Tahir olmuştur. İbrahim Müteferrika ile ilgili bir yazıya zeyl olarak Ahmed Tevhid'deki nüshadan istifadeyle Yalova hakkındaki bilgilerin neşri bir yana bırakılırsa, bundan sonra yazar ve eserin önemi anlaşılacak sınırlı da olsa bazı çalışmalar yapılmış ve eserden belirli kısımlar yayımlanmıştır:

Eserin I. cildi olan Ahmed Tevhid'deki nüshanın 1934 yılında kendisine intikaliyle *Atlas'la* ilgilenmeye başlayan T.M.Yaman, önce Konya ve havalisi ile ilgili bilgileri neşir etmiş¹, sonra da eseri ve yazarı tabiatıyla elindeki nüshaya istinaden tanıtarak yazarın memleketi ve civarı hakkında verdiği bilgileri yayınlamıştır². Kemal Samancıoğlu Bartın'la ilgili çalışmasında *Atlas'tan* Yaman'ın yazdıklarına dayanarak istifade etmiş, muayyen kısımları iktibasen tekrarlamıştır³. Necdet Sakaoğlu da Amasra'ya dair eserinde *Atlas'taki* bölge

* Y. Doç. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ T. M. Yaman, "200 Sene Evvel Konya, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'ye Göre", *Konya*, II/22-23(1938), 1208-1219

² Aynı mlf., "Cihannüma'nın İlaveli Nüshası", *Ülkü, Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, XV/85 (Mart 1940), 41-49; XV/86(Nisan 1940), 147-154; XVI/87(Mayıs 1940), 248-257.

³ *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Ankara 1941, s. 159-161.

ile ilgili bilgileri yine Yaman'dan alarak aynen kullanmıştır⁴. İbrahim Hamdi hakkında en geniş incelemeyi yapan C. Orhonlu da önce yazarı ve eseri etrafıca tanıtmış⁵, daha sonra da, Lehistan, Rusya, Kırım ve Balkanlar arasındaki stratejik önemi büyük bir bölgede yaşayan ve zaman zaman Osmanlı-Lehistan siyasetini yönlendiren Müslüman Tatar oymağı Lipkalar'ı ele aldığı yazısında⁶ Bartınlı'nın bu kavim hakkında verdiği bilgileri kullandığı gibi ilgili kısmın metnini de yayınlamıştır⁷.

Dolayısıyla eserin mahiyeti ve XVIII. yüzyıl coğrafyacılığındaki yeri ortaya çıkmış görünmekle beraber, teknik ve şekli açılarından olduğu kadar muhteva analizi ve kaynakları itibarıyla da bazı hususların ele alınması ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu gaye ile burada hususiyle, üzerinde fazla durulmamış olan *Atlas*'ın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasının⁸ eserle, etrafındaki ilavelerin de yazarla ilişkisi, eserin kaynakları, özellikle *Cihannümâ* ve *Menâzirü'l-avâlim* ile irtibatı konularının vuzuha kavuşturulması hedeflenmiştir.

a) Coğrafyacı İbrahim Efendi:

İbrahim Efendi hakkındaki bilgiler, tümüyle eserinde bir vesileyle kendisiyle ilgili olarak verdiği malumata dayanmaktadır. Buna göre yazar, bugün Bartın iline bağlı Ulus ilçesine tabi⁹ Gökbel Dağı'nın batı eteğindeki Endüz Çiftliği/Küçük Endüz Köyü'nde doğmuştur¹⁰. Ailesi yazara göre Oniki

⁴ *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, İstanbul 1987, s. 100-102, 105, 107, 112.

⁵ "XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", *Tarih Dergisi*, XIV/19(İstanbul 1964), 118-140; burada özellikle alt başlıkların tamamı verilmese de eserin muhtevasını yansıtabilecek ve istifadeyi kolaylaştıracak şekilde, varak numaraları da gösterilmek suretiyle *Atlas*'ın fihristi de yayınlamıştır: s. 136-140.

⁶ "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası*, XVI(İstanbul 1971), 74-75, 83-84.

⁷ A.A. Adıvar(*Osmanlı Türklerinde İlim*, haz. A. Kazancıgil-S. Tekeli, İstanbul 1982⁴), F. Taeschner("Osmanlılarda Coğrafya", trc. Hâmid Sadî, *Türkiyat Mecmuası*, 1928, II, 271-314; "Djografiya(Epoque Ottoman)", *Et*², Paris 1963, II, 602-605.), İ. H. Akyol("Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 511-571.), J. H. Kramers("Coğrafya" mad., tevsî eden İ. Hakkı Akyol, *İA*, III, 202-220) ve C. Türkyay(*Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul 1959) Osmanlı coğrafyacılarını inceledikleri çalışmalarında İbrahim Hamdi ve eserine yer vermişlerdir. Ancak yazar ve eser *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde değerlendirilmiştir(M. Ak, "Coğrafya (Osmanlılar Dönemi)", İstanbul 1993, VIII, 65).

⁸ Es'ad Efendi Ktb., nr. 2044.

⁹ Metin Tuncel, "Barın" mad., *DİA*, V(İstanbul 1992), 89.

¹⁰ Mehmed Tahir'e göre, Endüz köyü Neziroğlu denilen köydür (*OM*, III, 317, n.2). Ancak T.M. Yaman, Bartın ve Safranbolu civarında Endüz veya Neziroğlu adıyla köyler bulunmadığını, kesin olmamakla beraber bunun Ulus'a bağlı "Düz" köyü olabileceğini söylemektedir(*a.g.m.*,

İmam'dan Zeynelabidin'e kadar uzanmakta, babasının ismi Seyyid Bayram, dedesinin ise Seyyid Hüseyin'dir. Her ikisi de ziraatle uğraşmaktadır. Babası, II. Mustafa'nın(1695-1703) Balkan seferleri dolayısıyla Tımsıvar'da bulunmuş, dönüşte Edirne'de vefat etmiş ve Mihâl Köprüsü başında gömülmüştür¹¹. İsmi vermediği annesi tarafından dedesi de Uluyayla'nın Pedil Yaylası'nda Owayüzü kazasından Toğça adlı çiftliğin sahibi Nuh Bali'dir¹². Yazar, diğer akraba ve ecdadı hakkında da eserinde hayli bilgi vermektedir¹³.

İbrahim Hamdi, çocukluk ve gençlik yıllarında, işlettiği çiftlik dolayısıyla askerî görevleri olduğu anlaşılan babası Bayram'ın II. Mustafa'nın seferlerine katılmasıyla Balkanlar'a gelmiş ve önce Yanova'ya, bu kalenin düşmesi üzerine de Tımsıvar'a yerleşmiştir.

Tahsilini 1716'da elden çıkmasına kadar 20 yıl ikamet ettiği Tımsıvar'da tamamlamıştır. Zaten ilme aşına bir *aile*den gelen yazar, diğer hocaları yanında özellikle tasavvuf bilgilerini ve ruhi terbiyesini Selim Dede'den(ö.1713) almıştı. Yazarın verdiği bilgilere göre, Selim Dede Zenta seferi sırasında güzergah hususunda padişahı uyarmış, ancak pusulası padişaha ulaşmamıştı. Nitekim II. Mustafa dönüşte Tımsıvar'a uğradığında bunu yeminle teyid etmiştir. Padişah şeyhe, Yarmata Köyü'nü vakf ettiği gibi tekkesini de teccid etmiştir. Selim Dede hac niyetiyle İstanbul'a geldiğinde III. Ahmed(1703-1730) ile de görüşmüş ve büyük ikram görmüştür¹⁴.

İbrahim Hamdi'nin asıl hocası el-Hac Eyyub Efendi'dir. Hocasından önceleri Sarf ve Nahiv öğrenmiş, 1713 yılında da *Kadı Beyzavî Tefsiri*'ni okumaya başlamıştır. Eyyub Efendi, tasavvufla uğraşmak arzusunu kabiliyeti olmadığını ileri sürerek kırmıştı¹⁵. Tımsıvar'da dersiâm olan Peçuylu *Pirî Ahmed Efendi* de yazarın hocaları arasındadır. Celvetî tarikatına mensup olan Ahmed Efendi, şehrin elden çıkmasından 3 yıl önce ailesiyle Medine'ye gitmiş ve orada vefat etmiştir¹⁶.

XV/85(Mart 1940), 42, n. 6). Kemal Samancıoğlu ise, Neziroğlu'nun Bartın sınırlarına yakın köylerden birinin mahallesine olduğunu, ancak buranın İbrahim Hamdi'nin tarifine uymadığını ileri sürmektedir(*İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Ankara 1941, s. 160, n. 15).

¹¹ T. Yaman, *a.g.m.*, XVI/87(Mayıs 1940), 249 vd.

¹² Aynı mlf., *a.g.m.*, s. 254.

¹³ Aynı mlf., *a.g.m.*, XV/86, 152; XVI/87,249-250,254-255.

¹⁴ İbrahim Hamdi, *Atlas*, Süleymaniye-Esad Efendi Ktb., nr. 2044, vr. 253b-254a.

¹⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 253b-255a.

¹⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 248b.

İbrahim Hamdi Tımişvar'daki ikameti sırasında çeşitli vesilelerle *birçok yerde* bulunmuştur: Kraldan, Avusturya'dan İslam ülkelerine zıbık madeni ihracı için ruhsat alan tek kişi olan Nişovalı İbrahim Zaim ile birlikte maden mübayaası ve İstanbul'a sevki için Erdel'in başşehri olan *Erdel Belgrad*'na gitmiştir¹⁷. Tımişvar'ın elden çıkmasından sonra 1131 (1718-1719)'de *Tirnova*'ya gitmişse de¹⁸, bundan sonra ikamet merkezi *Hotin*'dir. İş gereği 1721'de *Kilî*'de bulunmuştur¹⁹. 1727 yılında memleketi *Amasra*'ya gelen yazar²⁰, 1733-1734 yıllarında *İstanbul*'da Akbıyık Camii Mahallesinde oturmuştur²¹. 1736-1737 seferleri sırasında cebeci ocağı mensubu olması sebebiyle orduda bulunan İbrahim Hamdi'nin, 1736 yılında orduyla birlikte *İsakçı*'da olduğu anlaşılmaktadır²². Kendi ifadesiyle bütün ömrü sınır boylarında geçen²³ yazar, 1737 yılında da Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa (1736-1737) komutasındaki orduya dahil olarak Sancak-ı Şerif ile *Kartal*'da²⁴ ve *Babadağı* kışlağındadır²⁵. İbrahim Efendi 1749 yılında annesini ziyaret etmek üzere *memleketine* gelmiş ve yoğun şekilde eserinin telifiyle meşgul olmuştur²⁶. Yazarın eserini telif ettikten sonra ne kadar yaşadığı bilinmemektedir. Aşağıda da üzerinde durulacağı gibi, daha sonra eseri gözden geçirip bazı notlar ilave ederken verdiği bir tarihten²⁷ hareketle onun en azından 1176(1762) yılına kadar hayatta olduğu ileri sürülebilir.

İbrahim Hamdi ikamet ve seyahatleri sırasında çeşitli *görevler* de üstlenmiştir: Her şeyden önce memleketinden Balkanlar'a babasıyla birlikte askeri bir gaye ile geçmişti. II. Mustafa'nın Zenta dönüşü Tımişvar'da Karakol Köşkü'nde Selim Dede ile olan konuşmasını, cebeci neferi olması sebebiyle

¹⁷ "... husûsan zıbık ma'deni olup iklim-i Asya ve Avrupa'da bundan gayri zıbık ma'deni ma'lûm değüldür. Nâmık-ı hurûf Niş-ovalı İbrahim Za'im ile ma'an varup vâfir alup Tımişvar'a götürüp anlar İstanbul'a götürürler idi. Dört ve beş dirhemini bir paraya virürler ve diyâr-ı İslâm'a İbrahim Za'im'den gayri kimse çıkarmamak Kral tarafından fermân verilmiş idi" (İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 262b).

¹⁸ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 183a.

¹⁹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 279b.

²⁰ T. Yaman, *a.g.m.*, XV/85(1940), 42.

²¹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 130a-b.

²² İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 179b.

²³ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 114a.

²⁴ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 283b.

²⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 177b.

²⁶ T. Yaman, *a.g.m.*, XV/85(1940), 42.

²⁷ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 190a.

köşk karşısında selama dizilmiş askerler arasında bulunduğu için duyabildiğini belirtmesinden²⁸, yazarın *cebeci neferi* olduğu anlaşılmaktadır. 1720 yılında düşünülüp 1721'de başlanılan Hotin Kalesi'nin tamiri sırasında görevli bulunan İbrahim Efendi, önce *Cebehane Kâtibi*, daha sonra da *Hotin Defterdarı Kâtibi* olmuştur. Kalenin tamirinde önemli görevler üstlendiği anlaşılan yazar, bu sırada malzeme alımı için çeşitli yerlere seyahatlerde bulunmuştur. Nitekim bu gaye ile Kili'ye gitmiş ve inşaat için gerekli keresteler onun tavsiyesi üzerine Boğdan Voyvodası'na yazılarak istenmiştir. İbrahim Efendi, Hotin muhafızı *Abdi Paşa'nın* (ö. 1722) *kâtibliğini* de yürütmüştür. İstanbul ve diğer yerlerle yapılan yazışmalar onun tarafından gerçekleştiriliyordu²⁹. Lehistan'da bulunan Lipka Tatarları'nın dilini de öğrenerek onların dilinden Paşa'ya gelen yazışmaları Türkçe'ye, Paşa'nunkileri de onların diline çeviriyordu³⁰. Lehistan devlet teşkilatındaki önemli mevkileri ve bölgenin stratejik ehemmiyeti dolayısıyla kısmi serbestlik kazanmış olan bu kavimle olan bütün diplomatik ilişkileri yazar takip ediyordu³¹. Hotin Kalesi'nin yıkılması için aralarında İbrahim Efendi'nin de bulunduğu kale idarecilerine Boğdan Voyvodası Mihail Rakoviça tarafından rüşvet teklif edilmiş, ancak onun bu cüreti merkeze bildirilince azl edilerek yerine Ligor (Gika İskerletzâde) getirilmiştir³². Yazarın İsakçı ve Babadağı'nda bulunuşu da cebeci ocağına mensubiyeti sebebiyle askerî gaye ile olmuştur.

Tımışvar'ın 1716'daki muhasarası sırasında kalede mahsur kalan İbrahim Hamdi bu hadise sonunda maddeten de büyük zarara uğramıştı. Zira şehirde önemli miktarda mal ve emlak sahibi idi³³. Onun İbrahim Zaim ile birlikte zıbık madeni mübayaasıyla uğraştığına daha önce temas olundu. Aslında yazarın ailesi her iki taraftan da varlıklı idi. Ecdadı yüzyıllardır çiftlik sahibi ziraatle uğraşan insanlardı. Babasından intikal eden hisse dışında kendisi de satın almak suretiyle Ulus'ta hayli arazi sahibi olmuştu. Ancak arazisinin kardeşi Seyyid Halil tarafından kullanıldığını ve kendisine bir faydası olmadığını belirtmektedir³⁴.

²⁸ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 254a.

²⁹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 275a-277b, 279b.

³⁰ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 341b.

³¹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 340b.

³² Cengiz Orhonlu, "XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası", *Tarih Dergisi*, XIV/19 (İstanbul 1964), 122-123.

³³ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 255b.

³⁴ T. Yaman, *a.g.m.*, XVI/87 (1940), 249.

Kendi verdiği bilgilerden, İbrahim Hamdi'nin maddi varlığı yanında resmi hayatında da ciddi, ahlaklı ve sorumluluk sahibi bir insan ve çok yönlü bir şahsiyet olduğu istidlal olunmaktadır. Çeşitli dilleri öğrenmeye olan istidadını Lipkalarla olan yazışmalarda gösteren, aynı zamanda seyahat etmeyi de seven yazar, Hotin Kalesi'nin tamiri bittiğinde Abdi Paşa'nın emriyle bu faaliyeti bir tarih manzumesiyle anlatmış, böylece şairlik vasfını ortaya koymuştur. Söylediği manzumeyi Ruscuklu Gümüş Kolçak-oğlu Bekir Ağa-zade talik yazısı ile taşa resm etmiş, kendisi de onu taşa hak etmiş ve tezhibini de yapmıştır. Buradan da onun şâir, hakkâk ve müzehhib olduğu anlaşılmaktadır. Hazırlanan taş İbrahim Efendi'nin gayreti ile kale üzerine konulmuştur. Yazar gayretleri sonucunda "yerli ocağından 200 akça vazife ve yarım kese atıye ve bir kisve-i hasene" ile taltif edilmiştir³⁵. İbrahim Hamdi başka eserlere de tarih söyleyip hakkâklık yapmıştır: 1724/1725'de vefat eden oğlu Seyyid Abdurrahman'ın mezar kitabesini yazarak taşa nakş etmiştir³⁶. Kayımoğlu Zaharcıbaşı Mehmed Ağa'nın yaptırdığı hayratın yazı ve nakşı da ona aittir³⁷. Yazardan günümüze intikal eden en önemli miras hiç şüphesiz coğrafyaya dair eseri *A t l a s* 'dır:

b) *Atlas*: Farklı Bir Coğrafya Kitabı:

İbrahim Hamdi eserini, T.M.Yaman'ın aksi istikametteki görüşüne rağmen³⁸ 2 cild olarak planlamıştır. Ancak günümüze ulaşan, eserin II. cildir³⁹. 1329 yılında eserin Tarih-i Osmanî Encümeni üyelerinden Ahmed Tevhid'in kütüphanesinde bulunduğu bilinmektedir⁴⁰. Ahmed Tevhid de Talat Mümtaz Yaman ile birlikte yürüttükleri bir çalışma için 1934 yılında Kastamonu'ya bir ziyarette bulunmuş ve Safranbolu, Bartın ve civarı için önemli bilgiler ihtiva eden bu eseri yanında götürmüş ve dönüşünde Yaman'a hediye ederek, İstanbul'da bir terekeden satın aldığı bir vesileyle söylemiştir. Yaman, elindeki nüshayı başı ve sonu noksan, 346 varaktan ibaret, güzel bir nesih ile ve 23 satır esasıyla yazılmış olarak tavsif etmektedir⁴¹.

³⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 276b.

³⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 275b.

³⁷ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 278a.

³⁸ T. Yaman, *a.g.m.*; XV/85(1940), 42, n. 4. Mehmed Tahir de eserin II cild olduğunu ifade etmektedir (*OM*, III, 317, n. 2).

³⁹ Süleymaniye-Esad Efendi Ktb., nr. 2044.

⁴⁰ *TOEM*, I/3, 188.

⁴¹ T. Yaman, *a.g.m.*, XV/85(1940), 41.

Yaman'ın tanıttığı bu nüshanın muhtevasına bakıldığında¹² eserin birinci cildi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu nüsha, 1942 yılında Kastamonu'da çıkan yangında Yaman'ın bütün kütüphanesiyle birlikte yanmıştır¹³. II. cildin ilk satırının cümle sonuyla başlaması ("olup lisânların tekellüm iderler"), bu cildin baş tarafının da noksan olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Daha ileride 60b, "Nil'ün iki gölü" diye bitmekte ve müteakip sahifenin "vardır" ile başlayacağı bir önceki sahifenin alt köşesindeki özel işaretle (garib, ayak)¹⁴ belirtilmekte ise de, 61a'nın ortalarındaki başlık "Râbi'; Bahr-i Siyâh ki ..." olduğuna göre en azından ilk üç denizin yazıldığı bölümlerin noksan olduğu söylenebilir. Bu cild sonu itibariyle tamdır. Es'ad Ef. nüshası (nr. 2044), talik hattıyla ve 23 satır esasıyla 509 vr. olarak yazılmıştır. 442a'dan itibaren sahife içindeki metnin genişliği ve daha sonra da satır sayısı değişmekte, 446b'den itibaren de 29 satır esas alınmaktadır. Bu kısımlarda Avrupa memleketleri anlatılmaktadır.

Eserin *teelif tarihi* için üzerinde durulan çeşitli tarihler vardır: T. Yaman, kullandığı nüshada zikir edilen bazı tarihlere de atıflarda bulunarak eserin H.1142-1162 yılları arasında(1729-1749) yazıldığını ve 1163(1750) tarihinde de müsveddesinin bitmek üzere olduğunu belirtmektedir¹⁵. Gerçekten de yazar, eser içerisinde çeşitli yerlerde telif tarihini söylemektedir. Ancak bu tarihler *1 Rebiülevvel 1163/10 Ocak 1750*¹⁶, *24 Rebiülevvel 1163/2 Şubat 1750*¹⁷ ve *25 Zilkade 1163/26 Ekim 1750*¹⁸ şeklinde değişiklik arz etmektedir. T. Yaman'ın I. cild üzerindeki tespitleri ve II. cild üzerinde yapılan çalışmalarla, aslında ilgili bölümlerin kaleme alındığı zamanı belirten bu değişik tarihler, *Atlas*'in temize çekilmeyip müsvedde halde kaldığını göstermektedir. Zaten II. cildin müellif tarafından gözden geçirilerek tashih edildiği anlaşılmaktadır. Bu nüshada kenara düşülen "mükerrerdür" kaydıyla iptal edilen kısımlar¹⁹ yanında, metin kenarındaki birçoğu yazara ait çeşitli ilave ve tashihler de bu fikri teyid etmektedir.

¹² T. M. Yaman, "200 Sene Evvel Konya ...", *Konya*, II/22-23(1938), 1209 vd.

¹³ C. Orhonlu, *TD*, XIV/19(1964), 117, n. 9; 127.

¹⁴ Yazma eserlerde sahife sırasını belirtmek amacıyla bir sonraki sahifenin ilk harf veya kelimelerinin, bir önceki sahifenin alt köşesine yazılması işlemine ayak, garib, reddade, çoban vs. denilmesi hakkında bk. M. Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İstanbul 1985, s. 5.

¹⁵ T. Yaman, *a.g.m.*, XV/85(1940), 42.

¹⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 159b.

¹⁷ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 166a.

¹⁸ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 509a(Haüme).

¹⁹ Meselâ Mısır'daki Kus şehri için bk. *Atlas*, vr. 14b, 27b.

Söz konusu *ilaveler*, "*minhu*", "*sahh*" ile biten ve "*tasdik*" ile başlayan ilaveler olarak 3 grupta incelenebilir. Bunlardan "*minhu*" ile bitenler de imlâ ve tezyinat bakımından yine 3 gruba ayrılmaktadır⁵⁰. Bu ilavelerden talik hatıyla yazılı olan "*minhu*" ve "*sahh*" ile bitenlerin yazarın elinden çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. "*Minhu*" ve "*sahh*" ile biten ilavelerin aynı el tarafından yazıldığı *Nüzhetu'l-müştâk*'dan alınan bir kaydın ilavesi sırasında düşülen işaretlerden de anlaşılmalıdır⁵¹. Genellikle kısa ve cümle düşüklüklerini gideren, bazen de metni tamamlayan ve metnin irtibatı belirtilen ilaveler olarak, "*sahh*" ile bitenlerin yazara aidiyeti ise kesindir. Zira Hotin Kalesinin tamirinin anlatıldığı kısımda metinde gireceği yer gösterilerek "Ta'lik yazusun taşa resm idüp târihin bu fakîr on iki beyt kadar ve inşâd ve taşa hakk ü tezhîbi dahi bizümdür" denilmiş, sonuna da "*sahh*" konulmuştur⁵². Yazarın, Hotin muhafızı Abdi Paşa adına Hotin Defterdar Kâtibi olduğu ve Lipka yazışmalarını takip ve tercüme ettiğini belirttiği notun sonu da "*sahh*"lıdır⁵³. Bunlar tarzında olup da metni tamamlamak üzere çeşitli eserlerden alınan ilavelerin sonuna bazen de faydalanılan eserin adı yazılmıştır. Nitekim Osek Köprüsü ile ilgili bir ilavenin sonunda "*min-Coğrafya-yı Kebîr*" kaydı vardır⁵⁴. Yazara ait ilavelerden biri ve görülebildiği kadarıyla eserdeki yazara ait son tarihi taşıyan not olarak *15 Cemaziyelevvel 1176* (2 Aralık 1762) tarihli kayıt, zelzele sonucunda yıkılan Edirne Muradiye Camii'nin "müceddeden ta'mîr ve yapıdırılması bâbında fermân-ı âlî ve Sadrîa'zam mektûbu sâdir" olması hakkındadır⁵⁵.

"Tasdik" ile başlayan ve okunaklı bir nesih hatıyla yazılı olan ilaveler öncekilere göre daha geç tarihli ve bazılarının sonu mühürlüdür⁵⁶. Rus imparatoriçesi II. Katerina ile Avusturya imparatoru arasında 1201 (1787) tarihinde gerçekleştirilen meşhur politik toplantı ile ilgili kayıt da bu cümledendir⁵⁷. 1201 (1787) tarihli ve Hacerü'l-kayy adlı bir taşla Rodos'ta yaşayan

⁵⁰ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 125a, 14b, 82a.

⁵¹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 82a.

⁵² İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 276b.

⁵³ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 341b.

⁵⁴ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 243b; ayrıca bk. vr. 176b.

⁵⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 190a. Bu notun sonunda işaret yoksa da bir varak sonra (vr. 191a) gelen ve sonu "*minhu*" ile biten ilave ile aynı hatla yazılmış olmasından ve sonu "*sahh*"lı ilavelere de olan yakınlığından hareketle yazara ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 122a, 125a.

⁵⁷ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 294.

Cinci Hoca namındaki "özge kimesne"nin tecennün eden zevata mualece oluşu ile ilgili ve 1094(1682-1683) yılında İstanbul'a geldiğinde Yeniçeri Ağası'nın oğlunu bu suretle iyileştirdiği konusundaki notun sonundaki "bu fakirin ta'rifıyla de Sarây-ı Sultanî'de bazı mukarrebîn ile görüşüp taşın seyr edildiği ayne'l-yakîn meşhûd olmuştur" şeklindeki ifadeden⁵⁸ ve İstanbul bahsinde meşhur kılıçla ilgili olarak "Sey-i şeddad" adıyla Defter-i Hazine'de kayıtlı olduğu ve kendisi tarafından defalarca "sey-i padişahî" için hazırlanmışının anlatıldığı kayıttan⁵⁹, bu gruba giren ilaveleri yapan şahsın Enderun halkından ve I. Abdülhamid'e(1774-1789) yakın biri olduğu, muhtemelen eseri temellük ettiği anlaşılmaktadır. Bazı ilavelerin sonunda herhangi bir işaret yok ise de takdim edilen sistemin takibiyle bu gibi kayıtların bağlı olduğu grup tespit edilebilmektedir⁶⁰. Sonuç olarak eserin 1163(1750) yılında müsveddesinin tamamlandığı, ancak daha sonra bizzat yazar tarafından müsvedde metnin tashih ve ikmal edildiği söylenebilir.

Eserin ilk cildi ve dibâcesi noksan olduğu için *ismi* de meçhul kalmıştır. İbrahim Müteferrika makalesine yazılan zeyilde eserden "coğrafyaya dair bir kitab" olarak bahs edilmekte⁶¹, T. Yaman da kullandığı nüshanın iç kapağı üzerinde bilahare yazıldığı, yazının şeklinden anlaşılan ve nesih hatla "*Atlas-ı İbrahim Hamdi Efendi 1163*" şeklinde bir kayıt bulunduğunu belirtmektedir⁶². Eseri tam olarak gören yegane insan olduğu anlaşılan Mehmed Tahir ise eserin ismini "*Atlas*" olarak vermektedir⁶³. Osmanlı coğrafyacılarının Coğrafya karşılığı olarak eserlerine "Atlas" adını verdikleri bilindiğine göre M. Tahir'in, eserin ismini doğru olarak yazdığı söylenebilir.

Atlas'in muhtevasma gelince; baş tarafında diğer Osmanlı coğrafyacıları gibi önce arzın tarifi, hareketleri, hey'et konularına yer verilmiş⁶⁴, ilk cil-

⁵⁸ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 39b. Buradaki "özge kimesne" Cinci Hoca'nın Sultan İbrahim devrinin siyasetle iç içe olan meşhur siması olmadığı görülmektedir. Zira Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselen bu şahsın 29 Ekim 1648 tarihinde idam edildiği bilinmektedir (İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III, 413 vd.).

⁵⁹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 122a. Bu ilave, "tasdik" ile başlamakta ve sonunda da mühür bulunmaktadır.

⁶⁰ Meselâ, 1164/1750-51 tarihli Karamankapısı yangını hakkında sonu işaretsiz, ancak "minhu" ile biten ilavelerle aynı hatla yazılan kayıt için bk. *Atlas*, vr. 155b.

⁶¹ *TOEM*, I/3, 188.

⁶² T. Yaman, *a.g.m.*, XV/85(1940), 42.

⁶³ *OM*, III, 317, n. 2.

⁶⁴ T. M. Yaman, "200 Sene Evvel Konya ...", *Konya*, II/22-23(1938), 1209

dinde Anadolu şehirleri, ikinci cildde de, Afrika, Avrupa ve Amerika şehirleri anlatılmıştır. Şehirlerin okunuşu, tül ve arz daireleriyle bazılarının ait buldukları iklim belirtildikten sonra coğrafi tavsifine geçilmiş, birtakım folklorik malzeme de ilave edilmiştir. Eserde, şehirler dışında madenler, dağlar, nehirler, göller ve denizler gibi diğer coğrafi unsurlara da yer verilmiştir. Ancak, eserde üst ve alt başlıklardaki tenasübü gösterecek şekilde muayyen bir terminolojinin kullanılmadığı, tertibe dikkat edilmediği görülmektedir.

İbrahim Hamdi, önemli bir kısmını görevi gereği gerçekleştirdiği seyahatleri sırasında *müşahedelerine* dayanan orijinal bilgilere de eserinde yer vermiştir. Nitekim *Atlas*'ta, memleketi ve havalesiyle, Tımışvar ve Hotin civarı başta olmak üzere birçok Rumeli şehirleri, Lehistan'da yaşayan müslüman Tatar oymağı olan Lipkalar, bu arada İstanbul hakkında çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Yazar eserinde kendisinden "bu fakîr"⁶⁵, "câmi' u'l-hurûf"⁶⁶, "câmi' u'l-hurûf-ı fakîr"⁶⁷, "râkımü'l-hurûf"⁶⁸, "nâmık-ı hakîr"⁶⁹ şeklinde bahs etmektedir.

Yazar gidemediği yerler için de başkalarından *duyduğu* çağdaş ve yeni bilgileri eserine almıştır. "*Sikatdan menkuldür* ki"⁷⁰ gibi genel ifadeler dışında, zaman zaman sözlü kaynaklarını ismen de belirtmiştir. Nitekim Yanova'dan Tımışvar'a gelişlerini yaşı küçük olduğu için iyi hatırlayamayan İbrahim Efendi, buralarla ilgili bilgileri hocası *Eyyub Efendi*'den almıştır⁷¹. Petersburg ve civarı için kaynağı, esaretleri sebebiyle oralarda 6 ay bulunup kendilerine konak ve tayinat tahsis olunmuş olan Özi ve Hotin muhafızları *Yahya ve Kolçak Paşalardır*⁷². Atlas denizi sahillerinden bahs ederken bir de-

⁶⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 276b.

⁶⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 120b, 298a, 341b.

⁶⁷ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 336a, 337a.

⁶⁸ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 208a.

⁶⁹ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 262b.

⁷⁰ Meselâ sıcak günlerde barınılmak üzere Topkapı Sarayı'nda bir yer altı odası (*serdâb*) bulunduğunu güvenilir kişilerden duyduğunu belirtmek için bu ifadeyi kullanmıştır (*Atlas*, vr. 125b).

⁷¹ C. Orhonlu, *TD*, XIV/19(1964), 119.

⁷² İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 306a. Buradaki Yahya Paşa, İ. H. Danişmend'in Özü muhafızı olduğunu da belirttiği (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, IV, 26), Mısır valiliğinden sonra Kapdan-ı Derya olan (3 Temmuz-29 Eylül 1743), Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın

niz hayvanının tarifi için oralarda bulunduğu anlaşılan tabib *Corci*'nin şehadetinden faydalanmıştır⁷³. Peçuy ve Budin hakkındaki malumatu hocası *Pirî Ahmed Efendi*'den almıştır⁷⁴. Erdel halkının büyük bir has ekmek pişirip, sekiz çift öküzün koşulduğu bir arabaya yükleyerek II. Süleyman'a(1691-1695) hediye ettiklerini, o sırada orduda sipahi olarak bulunan ve bu ekmeğe dokunduğunu söyleyen yüz yaşındaki Hotin Yerli Ağası *İbrahim Ağa*'dan duymuştur⁷⁵. I. Mahmud'un(1730-1754) 1146 (1733-1734)yılında Ayasofya Camii'nde yaptığı tamiratı bizzat tedkik etmesi yanında söz konusu tamir faaliyetleri ve camiin binasına dair mimarî özellikleri Kayyımbaş *Arnavud Hoca*'ya dayanarak eserinde açıklamıştır⁷⁶.

Bu orijinal bilgiler yanında eserin önemli bir kısmı *kitabî kaynaklara* dayanmaktadır:

Eserde en fazla kullanılan kaynağın Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ*'sı olduğu görülmektedir. *Atlas* ile *Cihannümâ* arasındaki ilişki değişik çalışmalara konu olmuştur. T. Yaman, İbrahim Hamdi ve eserini incelediği çalışmasına başlık olarak "Cihannüma'nın İlaveli Nüshası" ifadesini seçmesi yanında, metin içinde de bu konuyla ilgili olarak "eser, tamamıyla *Cihannümâ*'nın aynidir" hükmünü vermiş, fikrini teyid için de her iki eserden metinler olarak mukayeselerde bulunmuştur⁷⁷. Bununla birlikte *Atlas*'ta yazarın memleketi ve havalisi hakkında *Cihannümâ*'dan farklı bilgiler verdiğini belirtmiş ve önemine binaen bunları yayınlamıştır. F. Sarıcaoğlu da, Yaman'ın verdiği bilgilere nazaran I. cildin Müteferrika neşri *Cihânnümâ*'daki Ebubekir b.

damadı Hatib-zade Yahya Paşa (a.g.e., İstanbul 1971, V(*Osmanlı Devlet Erkânı*), 212) olmalıdır. Bu tavsife uyan Yahya Paşa'nın birinci imrahor Yahya Ağa olarak Galata'da Kürkçükapısı'nda bir çeşme yaptırması hakkında bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1 (Ankara 1982³), 330.

⁷³ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 434a.

⁷⁴ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 359b.

⁷⁵ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 366a.

⁷⁶ İbrahim Hamdi, *Atlas*, vr. 125b. Sultan I. Mahmud bunun dışında daha sonra da, Ayasofya'da tamirat veya faaliyette bulunmuştur. Nitekim 1153(1740) yılında cami içinde kütüphane tesis etmiş, ayrıca 23 Zilkade 1155(19 Ocak 1743) tarihinde bizzat kendisi tarafından açılan ve Ayasofya'ya bitişik olarak Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun tarafında yer alan bir imaret yaptırmıştır (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982³, IV/1, s. 327-328).

⁷⁷ T. Yaman, a.g.m., XV/85(1940), 41-44.

Behram'dan alınan tasvirlerle, II. cildin ise birinci telif *Cihânnümâ* ve ayrıca Dimeşki'nin *İhtisâr-ı Tahrîr-i Atlas Mayor*'una zeyl olduğu kanaatindedir⁷⁸.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta Yaman'ın, yaptığı mukayeselerde matbu *Cihannümâ*'ya dayanmış olmasıdır. *Cihannümâ*'nın tamamlanmış bir versiyonunun olmadığı, birinci ve ikinci telif çalışmalarıyla her iki telif arasında birinci telifi tamamlamak ve ikinci telife hazırlık yapmak üzere yürütülmüş telif gayretinden ibaret 3 tahrir safhası bulunduğu; ayrıca *Atlas Mayor*'u tercüme eden Ebubekir b. Behram'ın da birinci telif nüshasının kenar notlarına ve ara safhaya müdahaleleri yanında ikinci telif ve ara safhaya zeyl olarak bir eser yazdığı; nihayet İ. Müteferrika'nın *Cihannümâ*'yı "neşir" vasfı kazandıracak bir gayretle bastığı, hatta matbu nüshanın 422. sahifesinden itibaren Ebubekir'in eserinden nakillere başlayacağını belirttiği bilinmektedir⁷⁹.

Bu bilgilere ilaveten Kâtib Çelebi'nin her üç safhada, Ebubekir b. Behram'ın da gerek *Cihannümâ*'ya müdahaleleri sırasında gerekse *Cihannümâ Zeyl*'inde Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-avâlim*'ini kullandığı; İ. Müteferrika'nın da baskı sırasında *Cihannümâ* üzerinde Kâtib Çelebi ve Ebubekir'in gerçekleştirdiği bütün çalışmaları gözden geçirerek bir "neşir" vücuda getirdiği; ayrıca söz konusu eserlerin tümü üzerindeki mukayeseli çalışmalarla İ. Müteferrika neşri *Cihannümâ*'nın önemli ölçüde *Menâzirü'l-avâlim*'e dayandığı tespit edilmiştir⁸⁰. Şu halde *Atlas*'ta da *Menâzirü'l-avâlim*'in doğrudan veya takdim edilen sistem dahilinde kullanılmış olması tabiidir. Nitekim Selanik bahsinde camilerin *Menâzirü'l-avâlim*'in tertibine uygun olarak yazıldığı, muhtevada da benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu camilerden Sinan Paşa Camii'nin kiliseden camiye çevrilmesi hakkında Âşık Mehmed'in düştüğü 4 beyitlik manzumede tarih mısraı, eser ve müellif adı

⁷⁸ *Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Kaynakları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplık, nr. YLT E 44, EK I, s. 128-129.

⁷⁹ *Cihannümâ*'nın baskısı dolayısıyla bu üç Osmanlı coğrafya aliminin çalışmaları arasındaki ilişkinin mahiyeti ve burada ismi geçen müellifler ve eserleri hakkında bk. F. Sarıcaoğlu, "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimeşki-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s.121-142.

⁸⁰ Mahmut Ak, *Menâzirü'l-avâlim (Tahlil-Metin)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1997, basılmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplık, nr. Dr. TE 116, s. 112-136.

verilerek *Atlas*'a alınmıştır⁸¹. Yine Köstendil şehri de İbrahim Hamdi'nin *Menâzırü'l-avâlim*'i kullandığını açıkça göstermektedir. Zira Âşık Mehmed takib ettiği sistem gereği Köstendil şehri, ılıca ve dağınyı ayrı yerlerde ele almışken, İbrahim Efendi şehir ve ılıcaya dair bilgileri iktibas suretiyle Köstendil maddesinde *Menâzırü'*dan yazmıştır⁸². *Menâzırü'*da dağ hakkında ve-

81 "Selefe geçen Sinan Paşa nesârâdan alup câmi' itdükde *Menâzırü'l-avâlim* sâhibi Âşık;

Bu deyr-i köhne lâ-şek ehl-i İslâm ma'bedi oldı
deyü târih dimiş" (*Atlas*, vr. 205b).

82 **Köstendil:** Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ve feth-i tâ-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele-i meksûre ve yâ-i müsennât-ı tahtıyye ve âhiri lâm iledür. ...

... Köstendil arz-ı müstevevedür ve belde-i nezihedür ve sûri yokdur ve medîne-i mütevassıttadır ve enhâr-ı sagîresi vardır ve halkınun şirbi kanavâtıdandır ve Köstendil'ün salât-ı cum'a ikamet olunur cevâmî'i ve esvâk-ı âmiresi vardır ve on iki mevzı'da germâbları vardır ... Köstendil'ün simârından sîbi enfes ve ateybdür. Ta'mda ve râyihasında misk ta'mı hiss olunur (*Menâzırü'l-avâlim*, vr. II, 22a).

Germâb-ı Köstendil : Medîne-i Köstendil'de yenâbî-i germâb kesirdür ve on iki mevzı'da vâkı' olan yenâbî' için ba'zı erbâb-ı müberrât hasbeten li'llâh kâr-gîr ile bika'-ı müstahkeme binâ idüp her birinde bir câme-kân ve bir dârü'l-gusl ve dârü'l-gusl içinde bir havz ve ba'zun dârü'l-gusllerinde havzdan mâ-adâ kurnalı hucreler binâ idüp husûsan Beğ Ilıcası didükleri germâbun binâsı mükellefçe vâkı' olmuştur ve bu germâblarun ekseri şedidü's-sühüne ve râyihası bûy-ı kibrît-âlûddur ... (*Menâzırü'l-avâlim*, vr. I, 122a).

Kılındı çün nemâz içinde 'Âşık didi târihin

Bu deyr-i köhne lâ-şek ehl-i İslâm ma'bedi oldı

(Âşık Mehmed b. Ömer, *Menâzırü'l-avâlim*, Süleymaniye-Hâlet Efendi Ktb., nr. 616, vr. II, 16a).

Memleket-i Köstendil: Zamm-ı kâf ve feth-i tâ ile elli dört derece tül ve kırk iki buçuk derece arzında etrâfi cibâl ve sahrâ-misâl yerde bir belde-i mütevassıta ve kazâ ve livâdur.

Sûri yok ve hurda enhâr ve eşcârı çokdur. ... bir nev' miski ve elması olur. ... Cevâmî' ve esvâk-ı âmiresi ve on iki yerde ılıcaları vardır. Halkınun şirbi kanavâtıdandır. Lâkin dağlardan ırmakları akup hadâyıkını sakyıder. ...

Kasaba-i mezbûrenün germâbesi vâfirdür. On ikisinin üzerine bazı ehl-i hayr kâr-gîr kubbeler ve magseller binâ itmişler, cümleden Beğ Ilıcası mükellef vâkı' olmuştur. Bunların âbi şedidü's-sühüne ve kibrît râyihalıdır (*Atlas*, vr. 208b).

rilen bilgiler de *Atlas*'ta sonu "minhu" ile bitecek şekilde kenara ilave edilmiştir⁸³.

Sonuç olarak *Cihannümâ*'nın İbrahim Hamdi tarafından yoğun olarak kullanıldığı bir gerçek olmakla beraber, C. Orhonlu'nun da belirttiği gibi⁸⁴ *Atlas*, "*Cihannümâ'nın ilaveli bir nüshası değil*" yazarın kendi müşahede ve duyduklarına dayanan orijinal bilgilerle ikmal edilen, doğrudan veya dolaylı olarak *Menâzırü'l-avâlim* ile desteklenen, Osmanlı coğrafya yazıcılığı içerisinde kendine has yeri olan bir eserdir.

Zaten İbrahim Hamdi *Atlas*'ta Osmanlı coğrafyacılığının bu temel eserleri dışında *daha birtakım yerli ve yabancı*, bu arada batı menşeli tarih ve coğrafya kitaplarının da adını vermektedir. Bazıları *Nüzhëtü'l-müştâk*, *Mu'cemü'l-büldân*, *Kitâb-ı Bahriye*, *Hitây-nâme*, *Künhü'l-ahbâr*, *Cenabî*, *Müneccimbaşı*, *Enîsü'l-müsâmirin*, *Coğrafyâ-yı Kebîr*, *Strabo*, *Plinius*, *Platon* olan eser ve yazarları hakkında açıklayıcı bilgiler ve *Atlas* ile ilişkileri konusunda C. Orhonlu'nun tespitleri ilk safha için yeterlidir⁸⁵. Ancak İslam tarih ve coğrafya yazıcılığı geleneğinin bir sonucu olarak kaynakların teselsül halinde bir eserden diğerine intikal ettiği hatırlanmalı ve burada ismi geçen eserlerin hepsinin İbrahim Hamdi tarafından görülmemiş olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yazar kaynakları kullanırken dikkatli davranmış, makul olmayan fikirleri tenkid ettiği gibi⁸⁶ kullandığı kaynaklarda mevcut, ancak zamana uymayan

⁸³ **Cebel-i Köstendil:** Bu cebel belde-i Köstendil'ün cânibi şarkisindedür. Arzınun iki tarafından biri sâbıku'z-zikr Cebel-i Eğri-su'ya müntehidür ki Eğri-su didükleri nehr beynehümâyî fâsıldur ve bu cebelün tülü ilâ-haysü mâ-şâallâh mümteddür ve bu cebelün ba'zı mevâzı'ında ma'den-i fidda ve zeheb vardır ki bundan hâsıl olan sîm ü zer Kıratova dârü'd-darbında meskûk olur ve bu cebelün aaleb mevâzı'ı bişe-zârdur (*Menâzırü'l-avâlim*, vr. I, 145a).

Cebel-i Köstendil: Şehrün cânibi şarkisinde bir tarafı Eğri-su didükleri nehr arasını fasl ider. Bu cebelde ma'den-i fidda ve zeheb olup bundan hâsıl olan sîm ü zer Kıratova dârü'd-darbında meskûk olur. Cebelün aaleb mevâzı'ı bişe-zarlıkdur (*Atlas*, vr. 208b).

⁸⁴ C. Orhonlu, *TD*, XIV/19(1964), 131.

⁸⁵ C. Orhonlu, *TD*, XIV/19(1964), 127-133.

⁸⁶ Meselâ pek çok eser ve harıtaaya müracaatla bilinmeyen bölgeler hakkında bilgi verdiğini söyleyerek kendisini öven Kâtib Çelebi'yi, Endülüs'den başka bir tarafı yazmadığını, belki de buna ömrünün yetmediğini belirterek tenkid etmiş ve bu mevzulara kendisinin de çok şeyler kattığını eklemiştir: "Zikr olunan bilâd-ı Endülüs'den gayri kütüb-i kadîmede Rum şehirleri

düşünceleri de fark etmiştir. Melik Müeyyed'in (Ebülfida) Rumeli'den bahsettiğini de buraların onun zamanında feth edilmemiş olmasından kaynaklandığını belirterek mazur görmüştür⁸⁷. Kendisinden önceki Osmanlı coğrafyasının bütün mahsullerini görüp incelediği anlaşılan İbrahim Hamdi Efendi'nin birikimi, coğrafya ilminin XVII. yüzyıla kadar ulaştığı merhaleyi de bilmesine imkân tanıyordu. Dünyanın yuvarlaklığını misalleriyle izah etmiş; zaman ve mekân açısından iklimleri, enlem ve boylamları klasik coğrafya bilgilerini ve coğrafi keşiflerin sonuçlarını göz önünde tutarak rakam değerleriyle açıklamış; med-cezir hadisesini, hava ve rüzgâr hareketlerini incelemiş; ancak batı menşeli eserler yanında Ebubekir Efendi'nin eserini de bilmesine rağmen belki de o zaman için klasik kabulün tesirinde kalarak, kainatın merkezinin arz değil güneş olduğu şeklindeki yeni fikre eserinde yer vermemiştir⁸⁸.

İbrahim Efendi'nin eserinin başka eserleri etkilediği ve benzerlerinin kaleme alındığı da söylenebilir. Nitekim *Atlas-ı Cihân* adlı coğrafya eserinin⁸⁹ Bartınlı'nın II. cildiyle paralellik arz ettiği görülmektedir⁹⁰. Ayrıca *Atlas*'ın gerek I. cildinden, gerekse II. cildinden orijinallik arz eden önemli kısımların değişik yazarlarca yayınlandığı, başlangıç kısmında yazar ve eser üzerinde yapılan araştırmalar değerlendirilirken belirtilmiştir.

Bu çalışmayla *Atlas*'ın Es'ad Efendi nüshasının (nr. 2044), eserin II. cildi olduğu teyid edilmiş; ancak buradan hareketle eserin müsvedde olarak kaleme alındığı, büyük ihtimalle tebyiz olunmadığı, müsvedde metnin daha sonra bizzat yazar tarafından gözden geçirilip cümle düşüklüklerini gider-

kemâ-yenbağî mezkûr olmayup ba'de'l-feth yazılan târihler ve resm olunan haritalardan gayri alâ-kadri't-tâka ahz u nakl olundu deyü Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*'sında tahrir ider. Lâkin henüz iklim-i Endülüs'den gayri bir iklim'e dahi zafer-yâb olmamış yahud ömr vefâ itmemiş; câmiu'l-hurûf müste'inen bi'llâhi teâlâ efrencün cedid coğrafya ve haritalarına mürâcaat ile tûl ve arz ve mehmâ-emken bilâd ve nevâhileri zikrine şurû' iderüz" (*Atlas*, vr. 120b).

⁸⁷ "Melikü'l-müeyyed bu bâbda ma'zûrdur. Zirâ anun zemânında henüz bilâd-ı Rûm ehl-i İslâm'a kühnü ile ma'lûm olmamış idi. *Muhtasarü'd-düvel* sâhibi Ebü'l-ferec Malaü dimişdür ki ... bu kelâm cümleden sıdk u savâba evfak ve kabûle ehakk olup sâhibü'l-beyt edrâ mâ-fi'l-beyt vefkunca evlâ budur ki bu bâbda *Muhtasarü'd-düvel* düstürü'l-amel ola." (*Atlas*, vr. 120a-b).

⁸⁸ Yazarın coğrafya alanındaki görüşleri için bk. C. Orhonlu, *TD*, XIV/19, (1964), 133-136.

⁸⁹ Millet Ktb., Ali Emiri Ef.-Coğrafya, nr. 75; Bu eserin İstanbul Üniversitesi nüshası II cild olup *Tercüme-i Tarih-i Mühendis Karyo* adını taşımaktadır: TY nr. 5976-5977.

⁹⁰ F. Sarıcaoğlu, *Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, s. 129, n. 45.

mek ve metni ikmal etmek üzere kenarlara ilavelerde bulunulduğu, yazar dışında bir şahsın da kenarlara metni tamamlayıcı eklemeler yaptığı, bunların, aralarındaki imla ve tezyinat yönünden muayyen bir tasnife tabi tutulabileceği gösterilmiştir.

Ayrıca, önemli ölçüde *Cihannümâ* kullanılarak, ancak bu arada başta *Menâzirü'l-avâlim* olmak üzere başka eserlerden de faydalanılarak, yazarın müşahede ve duyduklarına dayanan orijinal bilgilerle de zenginleştirilerek kaleme alınan *Atlas*'ın, günümüz çalışmalarında müstagni kalınmayacak bir eser olduğu; metnin verildiği ve yazarın zikr ettiği kaynaklarla eser arasındaki gerçek ilişkinin gösterildiği bir çalışmaya ihtiyaç olduğu görülmüştür. Başta Tımışvar ve Hotin civarı olmak üzere Balkanlar'la ilgili bilgiler yanında, özellikle İstanbul ve havalisi hakkındaki bilgilere ilaveten, İstanbul bahsinde, başşehir olması sebebiyle devletin teşkilat ve teşrifatıyla bazı ekonomik konulara dair verilen malumatın hemen değerlendirilmesi gereken orijinal malzeme olduğu tespit edilmiştir⁹¹.

⁹¹ İbrahim Hamdi, İstanbul'da ikamet ettiği evin Top arabacıları kârhanesi karşısında olduğunu söyleyerek, Top arabacıları kışlasının yeri hususunda bilinenleri tashih veya ikmal edecek yeni bilgiler vermiş olmaktadır (C. Orhonlu, *TD*, XIV/19(1964), 123, n. 31).

E K

İLAVELER:

1

Hatt-ı nesihle.

39b>*

Acâyibât-ı Mısır'dan 7. acayib olarak işlenen Hacerü'l-kayy adlı taşla ilgili olarak verilen 1,5 satırlık malumatı tasdik babında "tasdik-i Hacerü'l-kayy" başlığı ile yapılan 1201 tarihli ilave:

Rodos'da yaşayan Cinci Hoca namındaki "özge kimesne"nin bu taşla özellikle tecennün eden zevata mualece oluşu, bu cümleden olarak 1094'de İstanbul'a geldiğinde o sırada tecennün eden Yeniçeri Ağası'nın oğlunu Kapdan-ı Derya Hasan Paşa'nın tarifıyla iyileştirdiği, "bu fakirin" tarifıyla de Saray-ı Sultani'de bazı mukarrebîn ile görüşüp taşın seyredildiği "ayne'l-yakin meşhud olmuştur".

*

122a<**

Yine "Tasdik" başlığı ile İstanbul bahsinde meşhur kılıçla ilgili kayıt. "Seyf-i şedda" adıyla Defter-i Hazine'de kayıtlı olduğu ve kendisi tarafından defalarca "seyr-i padişahi" için hazırlandığı.

*

125a<, 143a<, 143b>, 144a<, 231b>, 294a<,

2

82a<

İklimlerin başlangıcı ile ilgili olarak İdrisi'nin *Nüzhetü'l-müştâk*'ından nakil.

* İlavenin sağ kenarda olduğunu göstermektedir.

** İlavenin sol kenarda olduğunu göstermektedir.

*

112b<

Anber ile ilgili küçük bir ilave.

*

121a<

Mu'cemü'l-büldân'dan ilave.

*

127a<

Fatih Cami'i'ni itmam ve Fatih'in diğer hayratını ilave.

*

128b>

Sultan Ahmed Camii ve türbesi hakkında

*

162a<

Şeyhülislam'ın teşrifatı hk.

*

176b>

Pürevadi bahsinde *Coğrafya-yı Kebîr*'den istifade

3

"Sahh"lı ilaveler, genellikle kısadır ve cümle düşüklüklerini tamamlarlar:

83a<, 89b>,90b>,98a<, 143a<, 175b>,176a<, 177b>.

Hotin bahsinde;

276b>

"Ta'lik yazusun taşâ resm idüp târihin bu fakîr on iki beyt kadar ve inşâd ve taşâ hakk ü tezhîbi dahi bizümdür"sahh.

* **Sah**'lı ilavelerin yazara aidiyetine delildir!

4

"minhu"lu ilaveler.

(Bu ilavelerle 2 nolu ilaveler aynı hatla yazılmış, muhtemelen aynı elden çıkma)

115b<, 116a<, 118a<, 125a<, 129b>, 131b>, 138a<, 144a<, 155b>(minhu yok ama hat aynı; 1164 tarihli Karamankapısı yangını hk.), 159a<.

BULGARİSTAN'DA PRENSLİK DÖNEMİNDE TÜRKLERİN SOSYAL VE SİYASAL KURUMLAŞMA ÇALIŞMALARI

ÖMER TURAN

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Sultanına bağlı, Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu. Prenslık yaklaşık olarak bugünkü Bulgaristan coğrafyasının Tuna nehri ile Balkan Dağları arasındaki kısmını, Vilayet ise Balkan Dağları'nın güneyinde kalan yerleri kapsıyordu¹. Bulgaristan Türkleri için yeni bir dönem başlamıştı. Yüzyıllardır sahibi ve hâkimi olarak üzerinde yaşadıkları topraklarda artık bir azınlık olarak varlıklarını sürdürmek durumundaydılar. Bu yeni statülerine hiç mi hiç hazırlıklı değillerdi. 1877-78 Harbi'nde öldürülenler ve canlarını kurtarmak için Anadolu'ya göçmek zorunda kalanlardan² dolayı nüfusları yarı yarıya azalmıştı. İdareciler, askerler, varlıklı kesim, aydınlar ve seçkin din adamları bu topraklardan kaçmak zorunda bırakılırken geriye fakir, cahil, hakkını aramasını bilmeyen, kendi tabirleri ile "başsız bir gövde" kalmıştı.

1878 yılında Berlin Antlaşması'yla kurulmasından 1908 yılında bağımsızlığını elde etmesine kadar geçen 30 yıllık Bulgaristan Prenslığı döneminde Türkler ve Müslümanlar, dinî, siyasî, iktisadî ve kültürel bakımdan baskılar ve haksızlıklara maruz bırakılarak Bulgaristan'ı terketmeye zorlandılar. Böylece 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında gerçekleştirilmek istenen fakat tamamlanamayan Türkler ve Müslümanlardan arınmış bir Bulgaristan yaratma çalışmalarını sürdürdüler. Bu şartlarda Bulgaristan'da şeref ve namusuyla varlığını sürdürmekten umudunu kesen Türklerin Anadolu'ya göç-

¹ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin Bulgaristan Türklerine tesiri, Bulgaristan Prenslığı'nin kuruluşu ve bu dönemde Bulgaristan Türklerinin çeşitli açılardan durumu için bk. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998. 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı ile birleşen Doğu Rumeli Vilayeti'nin kuruluşu, teşkilatı, söz konusu vilayette Türklerin durumu ve Vilayet'in Bulgaristan Prenslığı ile birleşmesi ile ilgili olarak bk. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

² 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında canlarını ve namuslarını koruyabilmek için Türklerin Rumeli'den Anadolu'ya göçleri için bk. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 11-130.

leri devam etmiştir³. Resmî istatistiklere göre 1880 yılında Bulgaristan Prenslığı'nde ve 1884 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'nde yapılan sayımlarda -ki Harbten sonraki ilk sayımlardır, Doğu Rumeli Vilayeti 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı ile birleşmiştir -toplam 802.597 Müslüman tespit edilmiş iken, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yapılan 1910 sayımında bu rakam 602.085'e düşmüştür. Bulgaristan resmî rakamlarına göre 1880/84 yıllarında Müslümanların nüfusu toplam nüfusun % 26.91'ini teşkil ederken, 1910 yılında bu nisbet % 13.18'dir. Ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız bu şartlarda, Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'ın iç politik hayatında ciddi bir varlık göstermelerinin beklene-meyeceği tabii olarak ortaya çıkar⁴.

Bulgaristan'da Prenslığın kurulmasını müteakip, Berlin Antlaşması'nın bir gereği olarak, Anayasa'yı hazırlamak üzere Tırnova'da Şubat 1879'da teşkil edilecek 230 veya 231 üyeli Kurucu Meclis'in 89 üyesi için yapılan seçimlerde, çeşitli engellemelerle sadece bir tane Türk seçilebilmişti. Kurucu Meclis'teki diğer 12 Türk üyeden Vidin müftüsü din adamı olduğu için tabii olarak, 11 tanesi ise Türk adayların seçilmelerinin engellenmesi ve seçilenlerin de çeşitli bahanelerle reddedilmesi üzerine Türklerin de temsilini sağlamak amacıyla Rus Genel Valisi Dondukov tarafından atanarak sözkonusu Meclis'e gelebilmişlerdi. Bu çerçevede Tırnova'daki Kurucu Meclis'te Türk üyelerin kayda değer bir varlıklarından söz edemiyoruz⁵.

Bulgaristan'ın kuruluş yıllarında Anayasal rejimin yerleşmesi konusundaki çalışmaları ile tanınan Black'a göre, Prenslığı'nin ilk yıllarında Müslümanların oyları Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun komiseri Nihat Paşa'nın kontrolünde idi⁶. Ayrıca Müslümanlar, buldukları bölgelerdeki inandıkları muteber kişilerin tercihleri istikametinde oylarını kullanıyorlardı. Meselâ, 1900 yılında Şumnu'dan İçişleri Bakanı Petrov'a yazılan bir mektup, burada yaşayan 80.000 Türkün Esat Efendi ve Kesimzâde isimli iki ileri gelen kişinin sözünü emir telakki ettiklerini ve bu iki kişinin sayesinde partilerinin Şumnu'dan 9 milletvekilini Sobronya'ya göndermeyi garantilediklerini bildiriyordu⁷.

³ 1879-90 dönemi göçleri için bk. İpek, s. 130-154.

⁴ Bulgaristan Prenslığı'nde Türklerin nüfusu için bk. Turan, s. 98-118.

⁵ Turan, age, s. 215-217.

⁶ C.E. Black, *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*, Princeton University Press, 1943, s. 207.

⁷ Hoover Institution Archives (HIA), The Collection of Racho Petrov, Dosya 1, No. 68/p.

Prenslüğün ikinci döneminde Bulgaristan Türklerinin ileri gelenlerinin Sofya'daki Komiserlik yanlısı (Abdülhamid'çi)-Jön Türkler yanlısı gibi farklı siyasi kamplara bölünmeleri ve aralarındaki şahsî menfaat çekişmeleri gibi sebepler yüzünden Sofya'daki Komiserliğin eskisi kadar tesiri kalmazken zaman zaman Müslümanların oyları değişik partilere de dağılmıştır. Nitekim 1908 yılında yapılan seçimlerde Bulgaristan Parlamentosu'na giren on Türk milletvekilinin yedi tanesi Stanbulovist (Demokrat), bir tanesi Radostlovist, bir tanesi Çiftçi Partisi'nden ve bir tanesi de bağımsızdır⁸. Oylardaki bu dağılıma tabii olarak Müslümanların çıkarabilecekleri milletvekilinden daha az sayıda milletvekili seçtirebilmeleri ile neticelenmiştir⁹.

Prenslük döneminde Bulgaristan Müslümanları umumiyetle hükümetlerle iyi münasebetler kurmak istemişler, bu itibarla iktidarda olan parti lehine oylarını kullanmışlardır¹⁰. Dönemin önemli gazetelerinden *Balkan*'da çıkan bir yazı Bulgaristan Türklerinin politik tercihleri konusundaki tipik tavırlarını yansıtır: "Biz Müslümanız. Daima hükümetten yanayız. Yani Müslümanların hak ve hürriyetini koruyan her hükümetin tebaasıyız"¹¹. Bu meyanda aşırı milliyetçi veya Rus yanlısı olmayan, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içerisinde olmak isteyen ve Bulgaristan Türklerine de diğer partilere nazaran daha ılımlı yaklaşan Stambulovist (Demokratik) Parti'yi desteklemişlerdir¹².

Sobranya adı verilen Bulgaristan Prenslüğü Parlamentosu'nun ilk onbeş yılındaki Türk milletvekillerinin sayısı hakkında çok net rakamlar veremiyoruz. Doç. Dr. İbrahim Yalınov'un Meclis tutanaklarındaki yoklama listeleri üzerinde yaptığı incelemeye göre, 1880'de yapılan seçimlerde Türklerden 15, 1882'de 13, 1884'te 22, 1887'de 25, 1890'da 15, 1893'te 9, 1894'te ise 8 veya 9 milletvekili seçilmiştir. Ancak bu rakamlar çok kesin değildir. Bulgar veya başka bir millettten olduğu halde soyadı Türk soyadına benzediği için bu listede Türk sayılmış milletvekilleri veya tam tersi olabilir. S. Baklacı ise, 1880 yılında teşkil edilen II. dönem Meclis'te 20 Türk milletvekilinin bulunduğunu iddia etmektedir¹³.

⁸ *Balkan*, S. 511, 20 Temmuz 1324.

⁹ *Balkan*, S. 9, 22 Temmuz 1322.

¹⁰ Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) 78, No. 4662, s. 285-292.

¹¹ *Balkan*, S. 348, 12 Kanun-i Sani 1323.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemi Bulgaristan Evrakı Tasnifi (A. MTZ. 04), No. 97/8, 106/10.

¹³ *Güven*, 19 Ekim 1994, S. 41-42, s. 2.

Halbuki Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu Komiserliği'nin 1896 yılında İstanbul'a göndermiş olduğu bir raporda, bu yıla kadar Sobranya adı verilen Bulgaristan Milli Meclisi'ne her genel seçimde ancak 5-6 Türk milletvekilinin engelleri aşarak seçilebildiği belirtilmektedir¹⁴. Aynı belgede, Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu komiseri Niyazi Bey'in gayretleri ile 1896 Martı'nda yapılan dokuzuncu dönem Sobranya seçimlerinde ilk defa olarak 13 tane Türk milletvekili seçildiği ifade edilmektedir¹⁵. Nitekim dönemin Bulgaristan'da çıkan Türk gazetesi *Emniyet*'in haberine göre, Türklerin önceki yılların aksine bu kadar çok sayıda milletvekili çıkarabilmelerini bazı Bulgar gazeteleri çok yadırgamışlar ve "Sobranya'nın geleneksel açılış nutkunu Prens meşhur Bulgar siyasilere değil de Müslüman milletvekillerine karşı yapsın" şeklinde tenkid etmişlerdir¹⁶. Bu belgelerdeki ifadeler Yalımov ve Baklacı'nın verdikleri rakamları desteklememektedir. Herhalde mezkur zabıtların büyük bir dikkatle yeniden incelenmesi gerekmektedir. Bulgaristan resmi Parlamento istatistiklerine göre, 1899 Mayıs'ında yapılan seçimlerde 9, 1901 Şubat'ında 9, 1902'de 12, 1903'te 12, 1908'de ise 10 Türk milletvekili seçilebilmiştir¹⁷.

Çok büyük zorluklarla seçilen Müslüman milletvekillerinin önemli bir kısmının Müslümanların meselelerini Parlamento'ya getirip orada savunabilecek kadar yol yordam ve Bulgarca bilmemeleri, dil noksanlığı sebebiyle oturumları dahi takip edememeleri büyük bir eksiklikti¹⁸. *İttifak* gazetesinin "Biz resmî lisanı (Bulgarca) bilmeyen, orada (Sobranya) bir iş beceremeyecek islâm mebuslar yerine islâmların mekteplerine iane ve hal ü ahvallerini mümkün mertebe söyleyebilecek Bulgarların seçimi daha iyi olur."¹⁹ yorumu

¹⁴ BOA, A. MTZ. 04, No. 40/64.

¹⁵ BOA, A. MTZ. 04, No. 40/64; Aynı rakamı Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın evrakı arasında bulunan milletvekilleri listesinden de tespit edebiliyoruz: Bk. HIA, The Collection of Ferdinand I, Dosya No. 6; Ayrıca İngiliz konsolosluk raporlarındaki bu rakamın teyidi için bk. PRO, FO 78, No. 4755, s. 293.

¹⁶ *Emniyet*, S. 44, 25 Teşrin-i Sani 1312.

¹⁷ Bulgaristan Prensliğinde yapılan Parlamento seçimlerinde seçilen Türk milletvekillerinin isimleri için bk. Turan, s. 222-226.

¹⁸ Baklacı'nın tesbitlerine göre Bulgaristan Parlamentosu'nun II. Dönem milletvekillerinden Hüseyin Hacı Ahmet, 12 Nisan 1880 tarihinde, diğer Türk milletvekilleri adına, Bulgarca bilmediklerinden resmî evrakı Türkçe imzalayabilmek için izin istemiştir. Aynı şekilde Sobranya'nın 3 Ekim 1884 tarihli oturumunda milletvekili Toma Kırçev, "Bulgarca yazmayı bilmeyen seçmenlerin Türkçe bültenleri geçerli sayılsın" teklifinde bulunmuştur." Bk. *Güven* (Sofya), S. 41-42, 19 Ekim 1994, s. 2.

¹⁹ *İttifak*, S. 170, 24 Ağustos 1324.

çok dikkati çekicidir. Prenslik döneminde seçilen Türk milletvekillerinin tamamına yakını, diğer liberal ve Bulgar milliyetçisi partilere nazaran, İstanbul ile iyi ilişkiler içerisinde olmak yanlısı ve mevcut partiler içerisinde kendilerine en yakın buldukları mutedil Stambulovist Parti'yi desteklemişlerdir²⁰.

1900'lü yılların başlarından itibaren Bulgaristan Türkleri'nin İslâm okullarında müfredat programlarının birleştirilmesi, öğretmenlerin birliğinin temini, muhtaçlara yardım, Müslümanlar arasında kardeşlik duygularını güçlendirerek birliklerini sağlama ve bir siyasî birlik teşkili gayesiyle cemiyetler kurma ve partileşme imkânları aradıklarını görüyoruz. Bu çalışmalarda 1899-1904 yılları arasında Bulgaristan Komiseri olarak Sofya'da bulunan aktif ve çalışkan bir mizaca sahip Ali Ferruh Bey'in harekete geçirici olmak manasında katkıları oldu. Evvela eğitim birliğinin sağlanması için 1900 yılında "Terakki-i Maarifi İslamiye" adında cemiyetler kurulmaya başlandı²¹.

Bu meyanda ilk defa Müslüman milletvekillerinin bir grup halinde birlikte hareket etme teşebbüsüne geçtiklerini görüyoruz. 1901 Martı'nda Sofya'daki Osmanlı Komiserliği'nde toplanan Türk milletvekilleri, Müslümanların haklarını korumak için çalışacaklarına ve bunun için takib edilecek yolun mevcut partiler içerisinde ehven-i şer olan Stambulovist güçlerle birlikte hareket etmek olduğuna dair hazırladıkları bir belgeyi imzalayarak Osmanlı Komiserine sunmuşlardır²². Her halde alınan bu kararın bir uzantısı olarak, bütün Türk milletvekillerini bünyesine alamasa da, 1902 yılında Sobranya'da diğer partilerden bağımsız dört kişilik bir Türk grubunun varlığına şahid oluyoruz²³. Bu grubun müessir ve uzun ömürlü olduklarına dair hiç bir işaret yoktur. Bu başarısızlıkta herhalde grubun Türk milletvekillerinin tamamını kapsamamasının önemli bir rolü vardır. Nitekim ertesi yıl yapılan seçimlerde kazanan 12 milletvekilinin tamamının Stambulovist Parti'den olduklarını görüyoruz.

²⁰ BOA, A. MTZ. 04, No. 69/62. Stambulovistler de Müslüman milletvekillerinin kendilerini destekleyeceklerine garanti gözüyle bakıyorlardı. Nitekim Stambulovistlerin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Danef, Sofya'da görüştüğü İngiltere temsilcisine Müslüman milletvekillerinin hükümetlerini destekleyeceğinden emin olduğunu bildirir. PRO, FO 78, No. 5217, s. 53-54.

²¹ Gayret, S. 253, 12 Temmuz 1316.

²² BOA, A. MTZ. 04, No. 69/62.

²³ PRO, FO 78, No. 5217, s. 53-54.

Karavelof'un Başbakanlığını yaptığı Demokratlar ve Liberallerin koalisyon hükümeti, Bulgaristan seçimlerinde her şeye rağmen önemli olan Türklerin rolünü azaltmak istiyorlardı. Doğrudan doğruya Türkleri bu Anayasal haktan mahrum etmenin kendilerini çok zor bir duruma sokacağını, netice alamayacaklarını anlayarak bu sefer Türk (Müslüman) Çingenelerin oy hakkını ellerinden aldılar. Müslüman milletvekilleri Ekim 1903'te müftüler ve İslâm okulları ile ilgili şikayetlerini Bulgaristan Parlamentosu başkanına sunarlarken, Berlin Antlaşması'nın 5. maddesine aykırı olan bu durumun da düzeltilmesini istediler²⁴. Bir netice alınmadı. Bunun üzerine Dr. Marko Markof ile gazeteci Mustafa Ragıp "Türklerin bu seçim hakkından mahrum olmaması için" bir kampanya başlattılar²⁵.

31 Aralık 1905 tarihinde bu iki şahsın öncülüğü ile Müslüman Çingenelerin oy haklarının geri verilmesi için Sofya'da Müslüman olan ve olmayan Çingenelerin delegelerinin iştirak ettiği bir kongre yapıldı²⁶. Kongre adına Sobronya başkanlığına müracaat edildi. Yine bir netice alınmaması üzerine yukarıda adı geçen şahısların da iştirakiyle teşekkül ettirilen bir heyet Filibe, Hasköy, Varna, Ruscuk, Razgrad, Pazarcık gibi Müslüman Çingenelerin yoğun olarak buldukları yerlerde toplantılar yaparak haklarını aradılar²⁷.

Temo'nun ifadesine göre "Türk Çingeneleri o vakitler, Razgrad, Pazarcık gibi şehir ve kasabalarda oldukça okumuş ve ticareti elde etmiş, toplu bir halde bulunuyorlardı"²⁸. Mustafa Ragıp, Pazarcık'ta düzenlenen mitingde çok alkış olduğu şu konuşmayı yapar: "Ey Çingene milletdaşlar ve sev-

²⁴ Tamamı 28 maddelik bu layiha için bk. BOA, A. MTZ. 04, No. 107/79.

²⁵ Dr. Marko Markof, Türkler tarafından sevilen ve oy verilen Bulgar politikacılarından eski bir bakandır. İbrahim Temo'nun hauraunda "bizim karaoğlan" diye bahsettiği ve "Kartallı Çingene", "koca Çingene" lakablarını aldığı bildirdiği Mustafa Ragıp ise bir Jön Türk'tür. Askeri Tıbbiye talebesi iken Temo'nun istibdad aleyhine bir şiirinin üzerinde bulunması üzerine tutuklanmıştır. Haydarpaşa Askeri Hastahanesi Eczacısı Mustafa Efendi'nin yeğenidir. Mustafa Ragıp daha sonra Türkiye'den kaçarak Bulgaristan'a gelir. Ruscuk'ta İskender ve Ahmed Beylerin çıkarmakta oldukları *Tuna* gazetesinde çalışmaya başlar. Temo ile birlikte buradan Bükreş'e geçerler. Orada Temo ile birlikte II. Abdülhamid aleyhtarı *Hareket* isimli broşürü basarak yabancı postalarla Türkiye'ye yollarlar. Temo daha sonra Mustafa Ragıp'ı Romanya'dan Berlin'e gönderir. Berlin'de İttihat ve Terakki'nin bir şubesinin açılması faaliyetlerine katılır. Bk. *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 34-38, 57-58, 103-104, 168, 189.

²⁶ BOA, A. MTZ. 04, No. 137/60.

²⁷ Turan, age., s. 226-228; Temo, s. 168.

²⁸ Temo, s. 168-169.

gili kardeşler! Ben, eski Çingenerler Kralı hanedanına mensubum ve sizin prensinizim. Avrupa'da tahsilde bulundum, dünyayı dolaştım. Sizin Bulgaristan'da uğradığımız haksızlığı ve Bulgar Hükümeti'nin sizi insan yerine koymadığını işitip geldim. Sizin bu meşru hakkınızı iade ettirmeye çalışacağım. Biz yerli Balkan Çingenerleri bir kaç lisan biliriz, biz Garbın İngilizleri gibiyiz. Bugün sizden bu meşru hak alınrsa, Çingene olmayan Türklere de sıra gelecek ve bütün Bulgaristan'da bulunan Türklere bu haktan mahrum edilecek. Bu haksızlığı protesto etmek üzere dolaşyoruz. Bu protestonameyi bütün Türklere imza etmeli ve sizi himaye eden bu gospodine (Markof) vermelişiniz. Yaşasın dünya üzerindeki Çingenerler, yaşasın doğruluk." Bu gösterilerden korkan Bulgar hükümeti, Mustafa Ragıb'ın çıkarmakta olduğu *Efkâr-ı Umumiyye* gazetesini kapattı ve O'nu çok kötü bir şekilde sınır dışı eder²⁹. Başlatılan hareket bu şekilde maksadına ulaşmadan bastırılır.

1905'i takip eden yıllarda Müslümanların haklarını koruyabilmek ve alabilmek için sosyal/siyasal maksatlı cemiyet ve parti arayışları sürmüştür. Bu cümleden olarak, *Tuna* gazetesinin baş yazıdan verdiği habere göre, Mart 1906'da Ruscuk Türk gençleri bir Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyye kurdular. Ruscuk'taki fakir Müslüman talebelere ve şehrin muhtaçlarına yardım maksadıyla daha sonra cemiyetin tüzüğünde değişiklikler yaparak hizmetlerini geliştirdiler³⁰. 1906 Aralık'ında Cemiyet yararına bir tiyatro eseri sahneye kondu³¹. Ruscuk'tan ve Filibe'den kurban derileri toplandı. Bu şekilde sağlanan parayla fakir çocuklar giydirdi³².

1906 baharından itibaren Bulgaristan'daki Müslüman öğretmenlerin birliğini ve Müslüman okullarının programlarını birleştirip geliştirmeyi temin maksadıyla bir "Muallimin-i İslâmiyye" Kongresi'nin toplanması girişimlerine şahid oluyoruz³³. Bir kaç aylık bir hazırlık devresinden sonra söz konusu kongre, ilk seferinde Bulgaristan'daki bütün Müslüman öğretmenleri bir araya getiremediyse de, Varna'dan Vidin'e kadar Kuzey Bulgaristan'daki

²⁹ Mustafa Ragıb Romanya'nın Köstence şehrinde doktorluk yapmakta olan İbrahim Temo'ya sığınır. Orada öğretmenlik yapar. Temo ile birlikte istibdad aleyhtarı faaliyetleri yürütür. Bk. Temo, s. 168-169.

³⁰ *Tuna*, S. 178, 4 Nisan 1322.

³¹ *Tuna*, S. 387, 18 Kanun-i Evvel 1322.

³² *Tuna*, S. 399, 8 Kanun-i Sani 1322; S. 403, 16 Kanun-i Sani 1322; S. 405, 18 Kanun-i Sani 1322.

³³ *Tuna* S. 203, 4 Nisan 1322.

14 yerden 26 öğretmenin iştirakiyle Tahir Lütü Efendi'nin başkanlığında Şumnu'da 31 Temmuz - 4 Ağustos 1906 tarihleri arasında toplandı. Kongre'de ilkokullarda rastgele olan eğitim programlarının birleştirilmesi, Rüştiyelerde gerekli reformların yapılması ve onların da eğitim programlarının mümkün olduğunca birleştirilmesi, gerekli ders kitaplarının hazırlanması, köy öğretmenlerinin yaz kurslarında yetiştirilmesi tartışıldı. Yeni ders yılının kitapları seçildi. Kongre'de Muallimin-i İslâmiyye Cemiyeti'nin kurulması kararlaştırıldı. Tahir Lütü Efendi Cemiyetin başkanı seçildi. Cemiyet, takip eden yıllarda yaptığı davetler ve verdiği ilanlarla üyelerinin sayısını daha da arttırdı. İlanlarda eğitimin önemi vurgulanıyor, Bulgarlardan sonra Bulgaristan'daki ikinci büyük grup olmalarına rağmen, eğitim başta olmak üzere yaşadıkları geriliğin ve fakirliğin sebebi olarak gerek nüfus çoğunluklarını ve gerekse kanuni haklarını kullanmamaları gösteriliyordu. Her yıl bir başka şehirde topladığı kongrelerle Müslüman öğretmenleri bir araya getirdi. Öğretmenler Türklerin eğitim meselelerini ve kendi problemlerini dile getirdiler. 1-4 Temmuz 1907'de Ruscuk'ta toplanan ikinci kongreye 43 kişi katılmıştı. Üçüncü kongre ise 6-9 Temmuz 1908 tarihleri arasında Varna'da toplandı. Başlangıçta cemiyetçilik faaliyetlerine şüphe ile bakan öğretmenler II. Abdülhamid karşıtı Genç Türklerin önderlik ettiği bu faaliyete kuşku ile bakular ve uzak durdularsa da, zaman içinde Cemiyet ağırlıklı olarak varlığını hissettirdi. Cemiyet, öğretmenler cemiyeti olmakla birlikte, aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin aydınlarının, eğitimcilerinin bir araya geldikleri, bir çatı altında toplandıkları bir yerdi³⁴.

"Dilde, fikirde ve işte birlik" şeklinde formüle ettiği düşünceleriyle bütün Türklerin birliğini savunan büyük fikir ve aksiyon adamı İsmail Gaspıralı 1906 baharında Bulgaristan'a gelir. Ruscuk Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyye'sini ziyaret ederek önemli bir miktarda bağışta bulunur³⁵. *Tuna* gazetesinde çıkan yazısında o günlerde Bulgaristan Türkleri arasındaki Türk-Tatar ihtilafını tenkid ederek aradaki farkın sadece şive farkı olduğunu, Bulgaristan Türkleri'nin birbirleriyle uğraşacakları yerde birliklerini güçlendirerek ilerlemeleri gerektiğini savunur. Bunun için her şehirde bir "Cemiyet-i İslâmiyye" kurulmalı, her şehirdeki bu cemiyetlerin başkan veya

³⁴ Bulgaristan'da Türklerin eğitiminde ve Türk öğretmenlerinin birliğinde çok önemli bir yer tutan bu cemiyetin mahiyeti, faaliyetleri ve kongreler için bk. Turan, s. 209-212; Osman Kesioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 99-108.

³⁵ *Tuna*, S. 191, 20 Nisan 1322; S. 194, 24 Nisan 1322.

başkan yardımcılarını bir araya gelerek "Meclis-i Umumi" teşkil etmeli, burada tüm Bulgaristan Türklerinin meseleleri görüşülüp kararlar alınmalı, sonra her cemiyet bu kararları kendi bölgesinde uygulamalı, nihayet Bulgaristan'da bir Müslüman partisi kurulmalıdır. Bulgaristan'da mevzuat buna uygundur. Böylece Bulgaristan'da Müslümanların uyuşup kalmış olan kuvvetleri harekete geçer. Bulgaristan'da Müslümanlar başkalarının partilerinin partizanı olacaklarına kendi milletlerinin partisinin partizanı olurlar. İçlerinden bir bakan çıkar. Bakkallık, kahvecilik gibi küçük şeylerle tatmin olacaklarına büyük şeyler düşünürler, isterler...³⁶

Gaspıralı'nın bu görüş ve telkinlerinin Bulgaristan Türkleri arasında 1906 baharında başlayan dernekleşme ve partileşme teşebbüslerinde herhalde önemli bir rolü olmuştur.

5 Temmuz 1906 tarihli *Balkan* gazetesinde "Ecnebi İdaresindeki Müslümanların Tutacağı Yol" başlıklı bir yazı yayınlandı. Bu yazıda maddeler halinde aşağıda sıralanan görüşlere yer veriliyordu:

1. Müslümanlar birlik olup memleketin mevcut partilerinden ayrı bir parti yapmalıdırlar.

2. Partinin amacı hakim milletin sahip olduğu hakları Müslümanlara da sağlamak olmalıdır.

3. Mevcut partilerin kendi aralarındaki mücadelelerine karışılmamalıdır.

4. Kendilerini alâkadar etmeyen meseleler için hükümetle bozuşulmalı, kendi hakları ise açıkça istenmelidir.

5. Müslümanlar, müftü seçimi, İslâm vakıflarının idaresi, İslâm okullarına öğretmen tayini ve seçimi, nikah yapılması, İslâm meclisine üye seçilmesi gibi kendilerine bırakılmış meselelerde ihtilaflarını hükümetin müdahalesini gerekli kılacak noktaya getirmemelidirler.

6. Seçimlerde İslâm partisi diğer partilerin oyununa gelerek kendi haklarını kendi çiğnememelidir.

7. Müslümanlar iktidara yahut iktidara yakın partiye yakın olmalıdır.

³⁶ *Tuna* S. 227, 2 Haziran 1322.

8. Müslümanlar Meclislere sadece zenginlerini değil, her iki dili bilen ve hak arayabilecek insanları seçmelidir.

9. Müslümanların bir sürü Cemiyet-i Hayriyyeleri ve olanı biteni millete anlatacak iki dilli gazeteleri olmalıdır³⁷.

Bu beyannamede, diğer partilerin bünyesinde Bulgaristan Müslümanlarının haklarını savunmanın mümkün olmadığı, bunun için diğer partilerden ayrı olarak Müslümanların kendi partilerini kurmaları; kendilerini ilgilendirmeyen konular için diğer partilerin iç meselelerine karışmamaları ve onların bu çekişmelerine alet olmamaları, kendilerine tanınan hakların kullanılması esnasında ortaya çıkacak ihtilafları kendi aralarında halletmeleri, dışarıdan bir müdahaleye meydan bırakmayacak şekilde kendi haklarını tam olarak kullanabilmeleri, Müslüman milletvekillerinin muktedir ve Bulgarca'yı da bilen kişiler arasından seçilmesi, Müslümanların zayıflarının haklarını koruyacak ve onları birlik halinde tutacak kurumları ve Türkçe/Bulgarca çıkacak gazetelerinin olması savunuluyordu.

Çok genel ifadeler kullanılsa da burada söz konusu edilen "ecnebi idaresi"nin Bulgaristan yönetimi, "Müslümanların" ise Bulgaristan Müslümanları olduğu anlaşılıyordu. Beyanname'yi kaleme alanların böyle kapalı bir üslubu kullanmak mecburiyetinde kalmaları, bu fikirleri değil icraya dökmek açıkça dile getirmenin bile çok kolay olmadığını gösteriyordu. Bir çağrı mahiyetindeki bu beyanname Müslümanların partileşmesi ihtiyacını ve arzusunu ortaya koyup bu konuya dikkatleri çekmiş ise de iki yıl daha bu konuda müşahhas bir gelişmeye rastlamıyoruz.

1908 Şubat'ında aynı *Balkan* gazetesinde arka arkaya yayınlanan iki yazıda, Bulgaristan'daki 600.000 Müslümanı temsil eden bir hizip, bir fırka ve bir lider olmadığından şikayet edildi. Yazılarda bu eksikliğin en önemli sebebi olarak Müslümanlar arasındaki cehalet ve bağnazlık gösteriliyor, Bulgaristan Müslümanlarını temsil edenlerin, onların şeriatını öğretenler ve gösterenler olduğu vurgulanarak, onların içine partizanlık katılmaması ve onlara partizanca baskılar yapılmaması isteniliyordu³⁸.

Aynı yılın Nisan ayında Sofya'da Avukat Hafız Sıtkı'nın etrafında toplanan bir grup Türk bir beyanname yayınlayarak şu görüşleri savundular:

³⁷ *Balkan*, S. 10, 23 Temmuz 1322.

³⁸ *Balkan*, S. 350, 15 Kanun-i Sani 1323; S. 351, 16 Kanun-i Sani 1323.

Meşrutî bir ülke olan Bulgaristan'da herkesin milli ve dinî haklarını korumak ve geliştirmek hakkı vardır. Bunun yolu da Müslümanların cemiyetler kurmalarıdır. Son otuz yıl içerisinde Bulgaristan'da Müslümanlardan çok daha az sayıda olan halklar cemiyetler kurdular, ilerlediler. Müslümanlar böyle yapmadıkları için ilerlemediler, geri kaldılar. Müslümanlar okullarını, camilerini, evlerini, vakıflarını ve tarlalarını koruyup geliştirebilmek için birlik olmalılar. Partizanlık yapmamalılar. Komşularının yaptıkları gibi cemiyetler kurmalılar. Bu cemiyetlere seçilenlerin Sofya'da bir merkezi olmalı, hükümet nezdinde Müslümanları temsil etmeli ve yapılan haksızlıkları önlemeliler. Bu cemiyetler bir tüzük yapıp yayınlanana kadar biri başkan, biri yardımcı ve gerisi de üye olmak üzere beşer kişiden teşekkül etmelidir. Bu cemiyetler Sofya'da daimi bir merkez seçmek ve Anayasa çerçevesinde Bulgaristan Müslümanlarının haklarını savunabilmek hususlarındaki görüşlerini ve alacakları kararlarını, şimdilik Sofya'da teşekkül eden geçici Merkez Cemiyete bildirmeleri millet namına rica olunur³⁹.

Bu beyannameyi müteakip Avukat Hafız Sıtkı ve arkadaşları, dönemin *Balkan* gazetesinde haber verildiğine göre, Bulgaristan Müslümanlarının 30 senedir kaybolan haklarını talep ve takip için tüm köy ve kasabalarda Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurmak maksadıyla Nisan ayında Eski Cuma (Tırgovişte), Osman Pazarı (Omurtag) ve Şumnu'ya geldiler. Üç gün boyunca pek çok köyü gezdiler. Şumnu Müslümanlarını üç gruba bölerek kurulacak bu cemiyetlerin kendilerine sağlayacağı faydaları anlatılar. Ahaliden büyük alâka gördüler. Sokaklar doldu⁴⁰. Aynı günlerde Müslümanlara yapılan haksızlıkları önlemek ve haklarını korumak maksadıyla Varna'da Müftü Efendi'nin başkanlığında bir Cemiyet-i Hayriyye-i İslâmiyye kuruldu. Her mahalleden birer temsilci seçildi⁴¹. Sofya'da kurulan İslâm Cemiyet-i Hayriyye'si son senelerde kapanan İslâm mektebinin ihyası için faaliyetlere girişti⁴². Ancak 1908 yazında Türkiye'de II. Meşrutiyetin ilânını takip eden

³⁹ *Balkan*, S. 407, 21 Mart 1324.

⁴⁰ *Balkan*, S. 433, 20 Nisan 1324.

⁴¹ *Balkan* S. 461, 23 Mayıs 1324.

⁴² Bu münasebetle verilen haberden öğrendiğimize göre Sofya'da 200 civarında Müslüman aile kalmıştır. Eskiden düzensiz de olsa devam eden okul kapanmıştır. Dolayısıyla camiye devam edecek cemaat de yetişmemektedir. İstanbul hükümeti Sofya'daki yegâne açık cami olan Banya Başı Camisi'nin tamamen harap olmaması için imamlar ve hademelere verilmiş üzere bir miktar para göndermektedir. Ancak cami yine yeterince temiz değildir. Sofya'daki Osmanlı Komiseri Kamil Bey parasını cebinden ödeyerek camiyi temizletmiş, pencerelerini düzene sokmuştur. Bk. *Balkan*, S. 464, 27 Mayıs 1324.

günlerde Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederek krallık oldu. Bulgaristan Türkleri için yeni bir dönem açıldı.

Sonuç olarak, Bulgaristan Türkleri, kendileri için tam bir felaket olan 1877-78 Osmanlı-Türk Savaşı'ndan sonra ilk defa olarak azınlık statüsüne düştükleri Bulgaristan Prensliği'nde 1900'lü yıllara kadar belli sayılarda milletvekilleri çıkarabilmiş iseler de, bir manâda canlarını ve mallarını koruyup kurtarabilme ve ayakta kalma mücadelesi verdiler. Savaşta ve savaşı takip eden günlerde yaratılan terör havasıyla Türkler önemli bir ölçüde göç etmek zorunda bırakılmış, kalanlar ise sindirilmişti. Bu dönemde Sofya'daki Osmanlı Komiserliği Bulgaristan Türkleri'nin haklarını arayan ve onlara sahip çıkan yegâne yer idi. Ancak 1900 yılından sonradır ki Türkler kendi kendilerine bir şeyler yapma, cemiyetleşme ve partileşme çalışmaları içerisine girebildiler. Prenslik döneminde Bulgaristan Türkleri arasındaki Abdülhamitçi-İttihatçı çekişmesi bir yandan halk arasında cemiyetleşmeye ve siyasete ilgiyi artırırken, aynı zamanda onların birliğini ve birlikte hareketini önleyen bir faktör oldu. Bulgaristan Türklerinin, bir parti kurabilmeleri ancak çok sonraları gerçekleşebildi.

BAFRA'DA FİYATLAR VE ÜCRETLER (1914-1930)

NEDİM İPEK*

1914-1930 yılları arası Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemin siyasi ve askerî özellikleri kaynaklara istinaden birçok araştırmayla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sosyal ve ekonomik yönlerini ele alan araştırmalar ise oldukça sınırlıdır. Oysa, dönemin olaylarının daha iyi anlaşılabilmesi için ekonomik gelişimin yanı sıra gıda maddeleri ve tüketim mallarındaki fiyat hareketlerinin ortaya konması zarurîdir. Değişik tarihlerdeki fiyat hareketleri, narh defterlerine, sicillere, gazetelere ve konsolosluk raporlarına istinaden çeşitli çalışmalarda incelenmiştir. Fiyat hareketlerinin incelenmesinde faydalanılacak ana kaynaklardan birisi de *Belediye Meclisi Karar Defterleri*'dir. Bu defterlere istinaden yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır¹.

Çalışmanın asıl kaynağını 1914-1930 tarihleri arasındaki kararları ihtiva eden üç ciltlik *Bafra Belediye Meclisi Karar Defterleri* oluşturmaktadır. İlk iki defter Arap harfleri ile üçüncü defter ise Arap ve Lâtin harfleriyle tutulmuştur. Kararlar, sivillerin vermiş oldukları dilekçeler ile belediye görevlileri veya resmî kurumların çeşitli konularda yazılı müracaatları üzerine alınmıştır. Kararlar, belediye bütçesi, belediye vergileri, narh ve rayiç mazbataları, esnafa verilen cezalar, aydınlatma, temizlik ve asayişle ilgilidir. Kararların altında başkan ve azaların imza ve mühürleri bulunmaktadır.

Çalışma sahamızı teşkil eden Bafra kasabası Samsun şehrinin kuzey-batısında Kızılırmak'ın mansıbı itibarıyla iki km yukarısında kurulmuştur. XX. yüzyılın başlarında etrafı meyve ağaçlarıyla çevrili olup binalar taş ve ağaçtan inşa edilmiştir. 1915 yılı itibarıyla, 2.500 hanede 11.000 nüfuslu bir kasabadır². Canik Mutasarrıfı Hamid Bey'in notlarına göre kasabanın 1919 tarihin-

* Ondokuzmayıs Üniv. Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Oktay Gökdemir, " Belediye Meclisi Kararlarına Göre İşgal Yıllarında Akhisar'da Fiyatlar (1920-1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, İzmir 1991, 183-200.

² Mart 1331 tarihli karar: *Bafra Belediye Meclisi Karar Defteri (BMKD)*, I, 75.

deki nüfusu ise 8.316 idi³. Başlıca ürünleri tütün, buğday, mısır, yulaf, arpa ve sebzedir. Havyar, balık yumurtası, tavuk, yumurta, deri, ceviz ve kereste ihracat ürünleri arasında yer alır⁴.

A- GIDA FİYATLARI

1- Ekmek : Ekmek Türk sofrasının vazgeçilmez bir unsurudur. 1914-1930 tarihleri arasında Bafra kasabası halkı ekmek ihtiyacını çeşitli kaynaklardan karşılamaktaydı. Halkın bir kısmı ekmeği kendisi pişirmekteydi. Diğer grup ise yerli kadınlar tarafından pişirilen veya fırınlarda üretilen ekmeği satın alıyordu. Kasabadaki askerî birliklerin ekmeği ise ahaliye ait fırınlarda pişiriliyordu⁵.

Kasaba dahilinde XX. yüzyılın başlarında 15 fırın, 1925 yılında ise günde toplam 700 ekmek üretebilecek kapasiteye sahip on üç fırın bulunmaktaydı. Kadınların sattığı ekmekler yerli undan yapılırken fırınlar fabrika mamulü birinci sınıf undan ekmek imal etmekle mükellefler⁶. Bu kurala riayet etmeyerek daha düşük dereceli undan ekmek pişirenler zabıta memurlarınca tespit edilmesi halinde para cezasına çarptırılmaktaydılar. Söz konusu ekmekler ise müsadere ediliyorlardı. Ancak, yapılan tahkikat sonucu düşük dereceli unun kullanılmasının kasdî olmadığı anlaşılırsa, fırın sahibi herhangi bir cezaya çarptırılmazken söz konusu ekmekler Belediye Meclisi'nin tespit ettiği fiyatla halka satılmaktaydı. Gramajı noksan olan ekmekler müsadere edilerek yardıma muhtaç ahaliye ücretsiz dağıtılırken, sağlığa zararlı olanlar ise imha edilmekteydi⁷.

Ekmek fiyatları Belediye Meclisi'nce belirlenmekteydi. Fırın sahipleri, maliyetin artması halinde fiyatların tekrar ayarlanmasını talep etmekteydiler. Talep üzerine konuyu araştıran Belediye Meclisi maliyetin arttığını belirlemesi halinde narhı yükseltiyordu. Belirlenen ekmek narhını yeterli bulmayan ekmekçi esnafı zaman zaman unları olduğu halde ekmek çıkarmayabiliyordu. Bu gibi esnafa sadece para cezası veriliyordu. Örneğin, Eylül 1916 ta-

³ Halit Eken, "Samsun'da Asayişin Sağlanması Yolunda Mutasarrıf Hamid Bey'in Aldığı Tedbirler", 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler 16-20 Mayıs 1914, Samsun 1914, s. 36.

⁴ Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1320, s. 89.

⁵ 5 Eylül 1337 tarihli karar: BMKD, I, 188, 265/15.

⁶ 21 Mart 1341 tarihli karar: BMKD, II, 106/10; Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1320, s. 163.

⁷ 16 Nisan 1330, 3 Mart 1339, 4 Nisan 1339 tarihli kararlar: BMKD, I, 6/8, 293/1, 301/14.

rihinde tayin olunan beş kuruşluk narhı yeterli bulmadıkları için üretimi durdurmak suretiyle ahaliyi ekmeksiz bırakan esnafa ceza kanununun 257. maddesi hükmünce 50 kuruş para cezası verildi⁸.

Fırınlarda ücret karşılığı hamurkâr ve yevmiyeci ismiyle işçi çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Fırın sahipleri çalıştırdıkları işçiler için belediyeden ruhsat almak zorundaydılar. Ruhsatsız çalışan işçiler tespit halinde nakdî para cezasına çarptırılmaktaydılar⁹. İşçi ücretleri ve bunların ekmeğin maliyetine tesirine dair elimizdeki kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmadığından ücret artışlarının ekmeğin maliyetini ne ölçüde etkilediğini ortaya koyacak durumda değiliz.

Ekmeğin fiyatlarını etkileyen bir diğer unsur yakacak fiyatlarındaki artıştır. Örneğin, Mart 1928'de Belediye Meclisi, mevsim dolayısıyla un ve odun fiyatlarının sürekli artması üzerine ekmeğin kilosunun geçici bir süre için 30 kuruştan satılmasına ve durumun ilgililere ve bütün ahaliye duyurulmasına karar verdi¹⁰.

Ekmeğin fiyatlarının belirlenmesinde en önemli etken un fiyatlarındaki dalgalanma oldu. Şüphesiz unun maliyetini en fazla etkileyen unsur buğday, arpa ve mısır fiyatları ile navlun ücretlerindeki değişkenliktir. Bir nolu tabloda görüleceği üzere hububat fiyatları 1916-1924 yılları arasında on bir ile on üç kat arttı¹¹.

Tablo I
Hububat Fiyatları
(1916-1924)

Hububatın cinsi	Birim miktarı	Yıllar			
		1916	1917	1918	1924
Buğday	Kilo	1	1.12	15	13
Arpa	"	0.75	0.87	9	9
Mısır	"	0.87	1	10	10
Birim miktarına düşen fiyatlar kuruş olarak verilmiştir.					

⁸ 9 Mart 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 37/40; 5 Eylül 1332 tarihli karar: *BMKD*, I, 160.

⁹ 23 Nisan 1924 tarihli karar: *BMKD*, II, 52/77; 5 Kasım 1928 tarihli karar: *BMKD*, III, 13/528.

¹⁰ 1 Mart 1928 tarihli karar: *BMKD*, III, 56/79.

¹¹ 2 Şubat 1331 tarihli karar: *BMKD*, I, 136; 17 Mayıs 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 56/91.

Unun maliyetini etkileyen bir diğer unsur öğütme masrafıdır. Kaza dahilinde un fabrikası ve yel değirmenleri olmayıp köylerde *karadere* adı verilen su değirmenleri vardı. Bu değirmenlerde öğütme ücreti 1/16 oranında aynı olarak alınmaktaydı. Başka bir ifadeyle 100 kiloda 6 kilo 250 gram un alınmaktaydı¹². Buna değirmene getir götür nakil masrafının da ilâve edilmesi gerekmektedir. Ancak, bu değirmenler ahalinin ihtiyacını karşılayacak kapasitede değildi¹³. Bafra'da fırınların imal ettiği *has ekmeğin* unu Vezirköprü kasabasındaki fabrikadan temin ediliyordu. Söz konusu unlar, her hafta Kızılırmak üzerinden kayıkçılar marifetiyle Bafra'ya naklediliyorlardı. Bir torba unun nakliye ücreti 60 kuruştı. Ancak, zaman zaman kayıkçı ve kayıkçı reisleri fahiş fiyatlar alabiliyorlardı¹⁴.

Un fiyatlarındaki artış şüphesiz ekme fiyatlarının da yükselmesine sebebiyet veriyordu. Bir çuval has unun fiyatı Nisan 1914 tarihinde 95 ile 108 kuruşa çıkınca has ekmeğin kıyyesi 63 ve yerli ekmeğin kıyyesi 53 paraya yükseldi¹⁵. Kazanın un ihtiyacının temin edilebilmesi için her hafta en azından 250 torba unun Vezirköprü kasabasından Bafra'ya nakledilmesi gerekiyordu¹⁶. Ancak, söz konusu nakliyat düzenli değildi. Aralık 1915 tarihi itibarıyla bir çuval unun fiyatı 145-150 kuruşa çıkınca ekmeğin kıyyesi 90 para oldu. Alınan tedbirlere rağmen un fiyatlarındaki artışın önüne geçilemediği için kısa bir süre sonra bir torba un 175 kuruşa, ekmeğin kıyyesi ise 105 paraya yükseldi¹⁷.

Un fiyatlarını kontrol altına alabilmek için narh uygulamasına geçildi. Fakat, belirlenen narh üzerinden Bafra kasabasına un ve zahire ithal edilemediği gibi, bazı esnaf da narha riayet etmedi. Sonuçta, kasaba dahilindeki fukaranın büyük bir kısmı un temin edebilmek için Bafra Belediyesi'nin kapısına yığıldı. Konuyu çözümlenebilmek amacıyla Belediye Meclisi'nde un tüccarları ile yapılan müşterek toplantıda piyasada bin çuvalı aşkın un bulunduğu, yeni gelen unun maliyeti ile evvelce tespit edilen narhın arasında büyük bir farkın olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine narh uygulamasının kaldırılarak erzak satışının geçici bir süre serbest bırakılmasına karar verildi. (28 Aralık 1916)¹⁸.

¹² 30 Mart 1335 tarihli karar: *BMKD*, I, 203.

¹³ 21 Mart 1341 tarihli karar: *BMKD*, II, 106/10.

¹⁴ 5 Şubat 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 16/120.

¹⁵ 19 Nisan 1330 tarihli karar: *BMKD*, I, 7/23.

¹⁶ 2 Şubat 1331 tarihli karar: *BMKD*, I, 134.

¹⁷ 30 Kânûn-ı evvel 1331 tarihli karar: *BMKD*, I, 132, 133.

¹⁸ 15 Kânûn-ı evvel 1332 tarihli karar: *BMKD*, I, 167.

Serbest piyasa ekonomisi uygulaması bazı muhtekirlerin hile ve dolaplarından dolayı temel gıda maddelerinde görülen kıtlığı ortadan kaldırmadığı gibi pahalılığın tahammül olunamaz bir noktaya gelmesine sebebiyet verdi. Bunun üzerine, 14 Ocak 1917 tarihli Belediye Meclisi kararıyla, birinci sınıf un (çuvalı 350 kuruş), ikinci sınıf un (çuvalı 280 kuruş), halis birinci yerli un (batmanı 30 kuruş), arpa unu (batmanı 15 kuruş), mısır unu (batmanı 18 kuruş), âlâ buğday (ölçeği 20 kuruş), yulaf (ölçeği 12 kuruş), mercimek, nohut, fasulye (kıyyesi 4 kuruş), pirinç (okkası 15 kuruş), bulgur (okkası 8 kuruş) ve âlâ tuzsuz yağ (okkası 23 kuruş) gibi gıda maddelerini kapsayacak bir şekilde tekrar narh uygulamasına geçildi. Belirlenen narhdan fazlaya erzak satan ve alanlar hakkında kanunî işlem yapılması ve *iktisad-ı mahalliyi* ihlâl ettikleri gerekçesiyle örfî idareye teslim edilmesi hususunda zabıta memurlarına gerekli tebligat yapılması kararlaştırıldı¹⁹. 1924 yılında da unda narh uygulaması mevcut olup, buna riayet etmeyenler para cezasına çarptırıldılar²⁰.

Bafra kasabasının un ve zahire ihtiyacını temin maksadıyla yerli tüccarlardan Kefelizâde Yusuf, Osman ve Halid Efendiler taraflarından hususî bir şirketin kurulmasına teşebbüs edildi. Dörder lira sermaye ile *Zahire ve Dakik Şirketi* namıyla kurulacak olan şirket, Bafra kazasının genel ihtiyacını temin için herhangi bir menfaat gözetmeksizin savaş müddetince erzak ve zahire getirecekti. Yalnız her çuvalın fiyatına nakil ve sair masraflar karşılığı beş kuruş ilâve edilecekti. Bunun iki kuruşu nakliye esnasında meydana gelecek olan zarar ziyan karşılığı tutulacaktı. Herhangi bir zarar görülmediği takdirde bu fonda biriken paranın şehit çocuklarına dağıtılacağı taahhüt edilmekteydi. 2.100 lira sermaye ve *Şirket-i Harbiyye* namıyla kurulması teklif edilen bir diğer şirket de hükümetin vereceği listeye göre yardıma muhtaç asker aileleri ile kimsesiz olanlara ve orduya sermayesine mal satmayı ve elde edilen gelirin 1/5'ini hastahaneye ve şehit çocuklarına vermeyi taahhüt ediyordu. Bu taleplerin incelenmesi için bir komisyonun oluşturulması kararlaştırıldı²¹. Bu şirketlerin kurulduğuna dair bir kayda rastlayamadık. Ancak, Canik Sancağı dahilinde zahire ve erzak celbi ve uygun bir fiyatla dağıtımı amacıyla oluşturulan şirketler, kurucularının asıl amaçlarının askerlik hizmetini tecil etmek olduğu gerekçesiyle 22 Temmuz 1917 tarihli Mutasarrıflık emriyle lağvedildiler²².

¹⁹ 1 Kânûn-ı sâni 1332 tarihli karar: *BMKD*, I, 162.

²⁰ 4 Mart/21 Nisan 1340 tarihli kararlar: *BMKD*, II, 35/18; 51/76.

²¹ 2 Şubat 1332 tarihli karar: *BMKD*, I, 172.

²² Canik Mutasarrıfı'nın 15 Kânûn-ı sâni 1334 tarihli tezkiresi: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)*, *Dahiliye İrade-i Umumiye (DH.İ.UM)*, nr. 20-2/2-37.

Temmuz-Ağustos 1917 tarihlerinde Bafra'nın bir aylık iâşe stoğu vardı. Mutasarrıflık, Sancak dahilinde ileride herhangi bir sıkıntı çekilmemesi için kendi sermayeleri ile zahire getirmek üzere Amasya ve Çorum'a tüccarlar gönderdi. Ancak, Amasya ve Çorum Mutasarrıflıkları söz konusu nakliyata izin vermediler. Bunun sonucu olarak 20 Eylül 1917 tarihinde Samsun'da fırınlar ekmeğ çıkaramadı ve iâşe darlığı had safhaya ulaştı. Sancak dahiline zahire nakli zorlaştıkça ekmeğin okkası 80, 90 ve hatta 100 kuruşa kadar yükseldi²³.

Kasım 1918'den sonra piyasa fiyatlarında hissedilir oranda düşmeler başlayınca has ekmeğin kıyyesi 45 kuruşa, yerli ekmeğin kıyyesi 30 kuruşa, mısır ekmeğinin kıyyesi 20 kuruşa indirildi. İleriki tarihlerde birinci has ekmeğin kıyyesi 35 kuruşa, yerli ekmeğin kıyyesi ise 25 kuruşa düşürüldü. Aralık 1929 tarihinde ekmeğin fiyatı 23 kuruş olarak belirlendi²⁴.

Tablo II
Bafra Belediye Meclisi Narh Mazbatalarına Göre Ekmek Fiyatları
(1914-1929)

Tarih	Kuruş	Tarih	Kuruş
Nisan 1914	1.57	Mayıs 1923	22
Aralık 1915	2.25	Şubat 1924	22
Eylül 1916	5	Ocak 1925	30
Ekim 1918	35	Ağustos-Eylül 1925	28
Kasım 1918	45	Eylül 1927	24
Mayıs 1919	35	Ekim 1927	26
Eylül 1919	20	Aralık 1928	29
Eylül 1920	20	Ocak 1929	29
Şubat 1921	23	Mart 1929	27
Ekim 1922	22	Temmuz 1929	24
Nisan 1923	25	Aralık 1929	23
Birim miktarı kıyye.			

²³ Canik Mutasarrıfı'nın 15 Kânûn-ı sâni 1334 tarihli tezkiresi: BA, DH.İ.UM, nr. 20-2/2-37.

²⁴ 7 Teşrin-i sâni 1334 tarihli karar: BMKD, I, 186; 8 Ekim 1927 tarihli karar: BMKD, III, 4/501.

Netice itibarıyla, savaş döneminde ekmeğin kıyyesi 63 paradan 45 kuruşa kadar yükseldi. Savaşın fiilen sona ermesi ile fiyatlarda hızlı bir düşüş başladı. İleriki tarihlerde hububat hasadına göre inişli çıkışlı bir seyir takip eden ekmeğin kilosu Mayıs 1930 tarihinde 16 kuruş seviyelerinde idi.

Tablo III

Bafra Belediyesi Rayiç Mazbatalarına Göre Ekmek Fiyatları
(1914-1930)

Tarih	Kuruş	Tarih	Kuruş
Nisan 1914	1.22	Ocak-Şubat 1924	19.50
Aralık 1915	1.75	Nisan 1924	20
Eylül 1916	4	Mayıs-Ekim 1924	22
Kasım 1918	35	Kasım 1924	25
Mart-Haziran 1919	30	Aralık 1924	28
Eylül-Kasım 1919	20	Ocak-Temmuz 1925	26.50
Haziran-Aralık 1920	22	Ağustos-Eylül 1925	25
Mart-Mayıs 1921	20	Mart-Mayıs 1926	24
Haziran-Ekim 1921	21	Eylül 1927	19
Kasım-Aralık 1921	23	Ekim 1927	20.51
Şubat-Nisan 1922	23	Nisan-Kasım 1928	21
Mayıs-Temmuz 1922	21	Şubat-Mayıs 1929	23
Ağustos-Ekim 1922	19	Temmuz-Aralık 1929	19
Kasım-Aralık 1922	17	Ocak-Şubat 1930	18
Mart-Nisan 1923	18	Mart-Mayıs 1930	16
Mayıs-Kasım 1923	17.25		
Birim miktarı kilo.			

2- Hayvan Ürünleri: Et fiyatının oluşmasında en önemli unsur herhalde kesimlik hayvan fiyatlarıdır. Canlı hayvanların serbest piyasa fiyatlarına dair bir kayda rastlayamadık. Aslında, hayvan satış fiyatları, piyasanın durgun veya canlı oluşu, arz-talep dengesi, satılacak hayvanın dağda veya ormanda yetiş-

miş olması ve hayvanların besili olup olmamasına göre oluşmaktaydı. Bu nedenle, her cins hayvan için tek bir fiyat tespit etmek mümkün değildir.

Kasabada zaman zaman kesimlik ve çift hayvanı darlığı oluyordu. Bu darlığın sebeplerinden birisi hayvan hırsızlığıdır. 1917'de kaza sınırları dahilindeki hayvan hırsızlığı dikkati çekecek derecede yaygındı. Çalınan hayvanlar daha ziyade Vezirköprü ve Havza gibi komşu kazalarda satılmaktaydı. Hayvan hırsızlığını önlemek ve alım-satımı kontrol edebilmek için bir pazar mahalli tespit edildi. Burada bir de memur istihdam edildi. Memur, kasabaya getirilen hayvanların kanuna uygun tezkire ve şehâdetnamesinin olup olmadığını kontrol etmek ve hayvanları damgalamakla görevliydi. Pazar harici satılmaya çalışılan hayvanların müsadere edilerek badehaneye kaldırılmasına, bu karara aykırı hareket edenlerin cezalandırılmasına karar verildi. Badehanedeki hayvanlardan kesimlik olanlar et halinde, diğer hayvanlar ise canlı olarak ihtiyaç sahiplerine satılacaktı²⁵.

Kasaplar tarafından hayvan pazarından satın alınan mallar mezbahane kesilmekteydi. Kesimlik hayvanlardan seferberlik öncesi hayvan başına iki, üç kuruş damga resmî alınıyordu. Ancak, seferberlikte bütün ticarî malların fiyatları yükseldiğinden vergilerin de artırılması yoluna gidildi. Buna göre: Mezbahada kesilen koyun ve keçiden 2, camız ve sığırdan 5, kasaba dışına çıkarılan camız derisinden 10, sığır derisinden 7.5, koyun ve keçi derisinden bir kuruş alınması kararlaştırıldı²⁶. Hayvanlar kesim öncesi belediye baytarı tarafından muayene edilmekteydi. Mal sahibi bu iş için 1927 yılında hayvan başına 50 kuruş *baytariyye ücreti* ödüyordu²⁷. Kanunen mezbaha haricinde hayvan kesimi yasaktı. Ayrıca, damızlık ve çift hayvanlarının kesimi de yasaktı²⁸. Bu hükümlere aykırı olarak kesilen hayvanların etleri muhtar, nahiye müdürü veya belediye reisinin emri ile müsadere edilirdi. Müsadere edilen etler fakir fukaraya dağıtılırken hayvan derileri ise müzayede usulüyle satılarak elde edilen hasılatın Belediye Sandıklarına gelir kaydedilmesi kanun hükmüydü²⁹.

²⁵ 1334 tarihli karar: *BMKD*, I, 258/53.

²⁶ 2 Mart 1337 tarihli karar: *BMKD*, I, 258/53.

²⁷ 10, 27 Aralık 1927 tarihli kararlar: *BMKD*, II, 26/572; 29/582.

²⁸ 24 Kânûn-ı sâni 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 14/115.

²⁹ 9 Ağustos 1339 tarihli karar: *BMKD*, I, 311/45; 13 Kânûn-ı evvel 1339 ve 5 Şubat 1928 tarihli kararlar: *BMKD*, III, 3/85, 49/61.

Mezbahada kesilen etler, hususî araba ile kasaba dahilinde bulunan kasaplara getirilip dağıılmaktaydı. Et nakli için 1914 senesinde Bafra Belediyesi tarafından 1.390 kuruş bedelle *et nakil arabası* yaptırıldı³⁰. Bu işte temizlik işlerinde kullanılan at ve arabacıardan faydalanılmaktaydı. Bu ise, kasabanın temizlik işlerini aksatıyordu. Bu nedenle, sıhhi kurallara uygun olmak şartıyla et nakil işinin müzayede usûlüyle bir kişiye ihalesi kararlaştırıldı³¹.

Kasaplar, belediyenin belirlediği narh üzerinden eti satıyorlardı. Narhdan fazlaya et satanlar, hastalıklı hayvan kesenler ile sağlığa zararlı veya ölü hayvan eti satanlar tespit edildiği takdirde nakit para cezasına çarptırılıyorlardı³².

Et fiyatlarının yılın belirli zamanlarında tespit edildiği anlaşılmaktadır. Belediye, et narhını borsaya göre belirlemektedir. Genelde, et tüketiminin arttığı Ramazan aylarında, hayvan hastalığı salgını olduğu zamanlarda ve kuzulama ve yavrulama dönemi olan ilkbaharda kasaplık hayvan sayısı azalmaktaydı. Netice itibarıyla et üretimi arzı karşılayamıyordu. Açık, kasaba haricinden getirilen kesimlik hayvanlarla kapatılmaya çalışılıyordu. Bu ise et fiyatlarının yükselmesine sebep oluyordu. Bu nedenle, ilkbahar aylarında et fiyatları ve buna paralel narhda düşmeler tespit edilmekteydi. Ayrıca, savaş yıllarında, talepten fazla üretim yapılamaması, Rum şekaveti sonucu 40 bini aşkın hayvanın telef olması ve hayvan hırsızlığının artması dört nolu tabloda görüldüğü üzere fiyatların sürekli yükselmesine sebebiyet verdi.

Dört nolu tabloda zikredilmeyen ürünler hakkında defterlerde pek fazla malumat yoktur. Bununla birlikte 1917'de sütün litresi 3 kuruş, âlâ yağlı peynirin kıyyesi 20 kuruş, çerkes peynirinin kıyyesi 12 kuruş, çökeleğin kıyyesi 6 kuruş ve yumurtanın adedi 20 paradır.

³⁰ 19 Nisan 1330 tarihli karar: *BMKD*, I, 4/15.

³¹ 25 Haziran 1330 tarihli karar: *BMKD*, I, 32.

³² 3 Mayıs 1330 ve 19 Mart 1339 tarihli kararlar: *BMKD*, I, 8/29, 298/8; 5 Şubat 1928 tarihli karar: *BMKD* III, 50/62.

Tablo IV
Bafra'da Et Fiyatları
(1914-1930)

Etin cinsi	Yıllar													
	1914	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1928	1929	1930
Alâ koyun/kuzu		16	50	80	90	75	65	75	100	80		80		
Evsat koyun/kuzu	7				75			50	70		75	70	80	50
Alâ sığır	5	12	40	60	60	55		50	50	60	55	60	60	40
Evsat sığır		8			45	40	45	40	40				50	
Keçi	5	12			65					60	55	60	60	40
Alâ camız		10	25		50			40	40	50	45	50	50	30
Evsat camız		8			30			30	30					

Sadeyağın fiyatı ise beş nolu tabloda görüldüğü üzere mevsimlere göre değişkenlik arz etmektedir. Genellikle haziran-ekim dönemi yağ fiyatlarının en düşük olduğu zamandır. Kasım ayından itibaren yağ fiyatlarının yükselmeye başladığını ve ocak-mayıs arasında fiyatın neredeyse ikiye katlandığını tespit edebiliyoruz.

Tablo V
Sadeyağ Fiyatları
(1917-1930)

Yıllar	Aylar	Kuruş	Yıllar	Aylar	Kuruş
1917	-	60	1926	Şubat	234
				Mart-Nisan	258
				Mayıs	157
1923	Aralık	110	1928	Ocak	195
				Nisan-Ekim	170
				Kasım-Aralık	195
1924	Ocak-Şubat	140	1929	Şubat-Mayıs	280
	Nisan	230		Haziran	157
	Mayıs	200		Temmuz-Aralık	172
	Haziran-Temmuz	150			
	Ağustos-Ekim	180			
	Kasım-Aralık	200-250			
1925	Ocak	312	1930	Ocak-Şubat	188
	Şubat-Mayıs	300-313		Mart	196
	Haziran-Eylül	170		Nisan	156
	Kasım	190			
Birim miktarı kilo.					

3- Meyve, Sebze ve Bakliyat: Kasaba halkı genelde bahçelerinde ürettikleri sebze ve meyveleri tüketmekteydiler. Bu nedenle, hububatta olduğu gibi sebze ve meyvede dışarıya bağımlılık yoktu. Bafra kazası sınırları dahilinde her çeşit ürün yetiştirilebildiğinden sebzenin mutedil bir fiyatla satılması gerekmektedir. Ancak, 1914 yılının yaz aylarında bazı muhtekirler her tarafta 15 paraya kadar satılan taze fasulyenin kıyvesini 3 kuruşa ve sakız kabağının tanesini de 2 kuruşa satmak cüretinde bulunabiliyorlardı. Söz konusu muh-

tekirliğin önünü alabilmek için hayvan ürünlerinin yanı sıra sebze ve meyvelere de mevsimine göre fiyat konulması hususunda Belediye reisine yetki verildi³³.

1914-1920 yılları arasında meyve ve sebze üretiminde kasaba dahilinde herhangi bir kıtlık vak'ası tespit edemedik. Sürekli yağın yağmur ve Müslüman çiftçilerin zorunlu olarak kasabaya göç etmesi sonucu 1921 yılının hasadı bir önceki yıla göre %90 azaldı. Yetkililer çiftçilere tohumluk zahire, orak ve saban gibi zirai âlet dağıtmak suretiyle üretimin %30 nisbetinde artırılmasını plânladılar³⁴. Söz konusu darlığın fiyatlara tesirine dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

³³ 12 Haziran 1330 tarihli karar: *BMKD*, I, 28.

³⁴ 20 Kânûn-ı evvel 1337 tarihli karar: *BMKD*, I, 271/36.

Tablo VI
Belediye Rayiç Mazbatalarına Göre
Meyve, Sebze ve Bakliyat Fiyatları
 (1914-1920)

Malın cinsi	Birim miktarı	Yıllar				
		1914	1915	1917	1919	1920
Armut	Kıyye	0.75	0.50			1
Bakla	"			1.50		
Bamya	100 adet	1.25	1			
Bezelye	Kıyye			2		
Ceviz	"	1.50	1			
Domates	Kıyye	0.50	0.50			0.50
Elma	"	0.50	0.25			
Enginar	Adet		0.50	1		
Erik	Kıyye		1			0.75
Hıyar	Adet	0.25	0.12			0.12
Ispanak	Kıyye	2.50				
İncir	"	0.75	0.75			
Kabak	Adet			0.75		
Kara bakla	Kıyye	1		5		
Kara kabak	"	0.25	0.25			0.12
Kara lâhana	"			1.50		
Kavun/karpuz	"	1	0.75			0.50
Kestane	"	1	0.75			
Kiraz	"	1.50		5		
Kuru soğan	"		0.75			1
Lâhana	"	0.25	0.50			
Mercimek	"	1	1			
Nohut	"	1	1	5		
Patates	"	0.75	0.75		0.20	0.87
Patlıcan	Adet		0.50			0.07
Pazı pancarı	Kıyye			1.50		
Sakız kabağı	Adet					0.12
Sarımsak	Kıyye	2	2			2
Taze fasulye	"	1.25				
Taze soğan	Bağı			1		
Üzüm	Kıyye	1.50	2			
Birim miktarına düşen fiyatlar kuruş olarak verilmiştir.						

B- YAKACAK FİYATLARI

Kasabada halk odun ve kömürle ısınırken aydınlatma için de gazyağı kullanmaktaydı. Resmî kurumlar, yakacak ihtiyaçlarını ihale usûlüyle temin etmekteydiler³⁵. Resmî kurumların ve halkın başlıca yakacak maddesi olan odun kaza sınırları dahilindeki hususî ormanlardan temin edilmekteydi. Ormanlardan elde edilen odunlar öküz arabalarıyla üç saat içinde kasabaya nakledilmekteydi³⁶. Odun yüklü öküz arabaları kasaba dahilinde gelişi güzel dolaştırılmak suretiyle odun satışı yapılmaktaydı. Bu karışıklığa son vermek amacıyla, 1915 yılında kasaba dahilinde bir odun pazarının kurulması plânlandı³⁷.

Genel savaş esnasında kasaba dahilindeki yakacak fiyatları hakkında elimizdeki defterlerde herhangi bir kayda rastlamadık. Odunun kilosu 1919 yılının Mart ayında 20, Kasım ayında ise 30 paradır. 1920 yılının ilk on ayında bir kuruş olan odunun kilosu Kasım 1920-Şubat 1922 tarihleri arasında 30 paradır. Odunun kilosu 1922-1930 tarihleri arasında uzunca bir süre bir kuruşa satıldı.

Kasabada tüketilen kömürün cinsi ve nereden getirildiğine dair herhangi bir kayda rastlamadık. Kömürün kilosu Kasım 1919'da 5 kuruş iken Mart 1920'de 12.20 kuruşa kadar yükseldiyse de aynı yılın sonunda 6 kuruşa düştü. 1921-1924 yılları arasında 2.30 ile 7.20 kuruş arasında değişen fiyatlardan işlem gördü.

1914 yılında Canik Sancağı dahilinde gazyağı darlığı vardı. Kasaba yetkililerinin birçok teşebbüsü sonucu Canik Mutasarrıflığı Bafra'ya 150 teneke gazyağı tahsis etti. Söz konusu malı Gazhane Mültezimi İsmail Efendi teneke başına 3 kuruş kâr payı ile kasabaya nakletti. Böylece bir teneke gazyağının maliyeti 31 kuruş 62.5 santime çıktı. Belediye kasaba dahilindeki kimsesizlere sarfetmek üzere teneke başına 8 kuruş zam yaptı. Netice itibarıyla, gazyağının tenekesinin 40 kuruşa satılması kararlaştırıldı³⁸.

³⁵ 16 Kasım 1927 tarihli karar: *BMKD*, III, 17/542.

³⁶ 21 Mart 1341 tarihli karar: *BMKD*, II, 106/10.

³⁷ 2 Şubat 1331 tarihli karar: *BMKD*, I, 134.

³⁸ 31 Kânûn-ı sâni 1330 tarihli karar: *BMKD*, I, 53.

Tablo VII

Bafra'da Gazyağı Fiyatları
(1919-1930)

Yıllar	Kuruş	Yıllar	Kuruş
1919	22-35	1925	38-40
1920	22-35	1926	38-39
1921	40-50	1927	39-40
1922	25-37	1928	39-40
1923	30-35	1929	39-40
1924	35-40	1930	39-40
Birim miktarı kilo.			

C- İNŞAAT MALZEMESİ FİYATLARI

Bafra kasabasında kamuya ait binaların inşası veyahut tamiri için gerekli malzemeler Belediye Meclisi'nin tespit ettiği rayice göre satın alınmaktaydı. Elimizdeki defterlerde inşaat malzemeleri ile ilgili rayiç listeleri sekiz nolu tablodan anlaşılacağı üzere 1919 tarihinden itibaren başlamaktadır. Bu da seferberlik esnasında Bafra kasabasında kamuya ait binaların tamir edilmediğini göstermektedir. Dört, beş yıllık bir aradan sonra söz konusu binaların tamir edilmesi gündeme geldi. Bu süre zarfında kasaba dahilinde meydana gelen Rum şekaveti dolayısıyla 120.448.000 kuruş değerinde 40.149 baş hayvan, 81.636.300 kuruş değerinde 544.242 ölçek hububat yağma edilirken, 8.340.000 kuruş değerinde 278 hane, 2.360.000 kuruş değerinde 236 ambar, 4.440.000 kuruş değerinde 222 mağaza, 3.170.000 kuruş değerinde 317 samanlık ve 350.000 kuruş değerinde 7 değirmen tahrip edilmişti³⁹⁾.

³⁹⁾ 11 Teşrin-i evvel 1339 tarihli karar: *BMKD*, I, 320/54.

Tablo VIII
Rayiç Mazbatalarına Göre İnşaat Malzemesi Fiyatları
 (1919-1928)

Malzemenin cinsi	Birim miktarı	Yıllar						
		1919	1920	1923	1924	1925	1926	1928
Boya	Kıyye				100			
Çakıl	m3							220
Çimento	Kıyye		10	16	10	17/12		
Çinko	"	20			70/80	60	100	
Çivi	"		50/60	40/32	30/35	30/35	25/32	25
Demir	"				20			
Gömme kilit	Adet				200/250			
Kereste	m3					6.500	6.500	5.000
Kilit	Adet			300	500			
Kireç	Kıyye		8	7	8/10	10/5		
Kiremit (Avrupa)	Adet		10		10	20	16	
Kiremit (yerli)	"	0.8	1.1	1.4/1.2	1.2/2	2		2
Kum	Araba	55	55	50/100	50	75/100		
Kum	m3						300	200
Kurşun	Kıyye				40	55		
Kürek	Adet				25			
Kürek ve maşa	"			50				
Menteşe	"			20/25	20			
Musluk (büyük)	"				80			
Musluk (küçük)	"				40			
Sürgü	"			40				
Tahta	m3							6.000
Taş	Araba			100		100		
Taş	m3	400				800		
Tuğla	Adet		1.2	1	1.2	1.3/1.5	1.5/1.8	1.5
Tutkal	Kıyye			100	100	120		

Birim fiyatları kuruş olarak verilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dönemde Hükümet Konağı, Jandarma hizmet binası ve cephaneliği, salhane, tevkifhane, Nur-ı İbrahim Camii, Tayyar Paşa hamamı, kasaba dahilindeki mektepler, Ziraat Bankası deposu, askerlik şubesi ve Duhan inhisar idaresi binaları, kanalizasyon ve su şebekesi ile metrük emvâlin tamir edilmesi söz konusu idi. Bayındırlık faaliyetlerinin 1924 yılında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

D- NAKLİYE VE TAŞIMA ÜCRETİ

1924 yılına kadar ulaşım ve nakliye vasıtası olarak sadece hayvan gücünden faydalanılmaktaydı. Köylüler, kasabaya binek hayvanları veya arabaları ile gelip gitmekteydiler. Tahsildar ve sıhhiye memuru gibi devlet memurları ise kiralık hayvanlarla görev mahalline ulaşmaktaydılar. Herhangi bir memurun görevli olarak köye gitmesi gerektiğinde ilgili devlet dairesi belediyeden rayiç talep etmekteydi. Bu talep üzerine piyasa araştırması yapan Belediye Meclisi hayvanların yevmiye ücretini tespit etmekteydi⁴⁰. Belirlenen rayiç ile serbest piyasa arasında fark bulunup bulunmadığına dair elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır.

Nakliyatı dahilî ve haricî nakliyat olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kasabanın ihraç ürünleri Alaçam ve Samsun iskelelerine nakledilmekteydi⁴¹. Posta nakliyatı Bafra-Samsun arasında 1923 yılında haftada üç gün yapılmıyordu. 1923 yılında bu iş için aylık 12.000 kuruş sarf ediliyordu⁴². Nakliyat işinde at, katur, merkep, deve, manda, öküz gibi hayvanların yanı sıra tek veya çift hayvanlı arabalar kullanılmaktaydı. Kasaba dahilinde kamuya ait binaların inşası veya tamiratında gerekli olan malzemenin nakli için manda ve öküz gibi yük hayvanı veyahut tek veya çift atlı arabalar kiralanmaktaydı⁴³.

⁴⁰ Aslında, Vilâyet Belediye Kanunu'na göre: belediye hududu dahilinde kiralık binek ve yük hayvanı ile araba ulaşım ve nakliyat ücreti tarifeleri belediyeler tarafından tanzim edilecekti. 1293 tarihli Vilâyet Belediye Kanunu: *Düster*, I. tertip, IV, İstanbul 1289, s. 538-539.

⁴¹ *BMKD*, II, 2/79.

⁴² 23 Ağustos 1339 tarihli karar: *BMKD*, I, 313/48.

⁴³ Kasabadaki kiralık veya hususî binek ve yük hayvanı ile arabalardan belediyece belirli bir oranda rüsüm alınmaktaydı. Ancak, mal sahibi rençberlik yapıyorsa veya askerlik hizmetini ifa ediyorsa bu vergiden muaf tutulmaktaydı. 3 Eylül 1332 tarihli karar: *BMKD*, I, 152. Hayvan sahipleri hayvanlarını kasabada belediye tarafından gösterilen yerlere bağlamak zorundaydılar. Bu kuralı ihlâl edenlere para cezası veriliyordu. 12 Temmuz 1339 tarihli karar: *BMKD*, I, 310/41. Araba sürücülerinin kasaba dahilinde dikkatsizlik sonucu bir kişiyi çığnemeleri veya yolu tahrip etmeleri nakit para cezasını gerektiren bir suçtu. 28 Mayıs 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 58/97.

Kiralık binek hayvanının yevmiye ücreti, yem ve saman masrafı biniciye ait olmak üzere 1921 tarihinde 200 kuruştur⁴⁴. Haziran 1922'de ise 170 kuruş olarak tespit edildi. Ancak, hayvan iki veya daha fazla gün için kiralanıyorsa yem ve saman masrafı biniciye ait olmak şartıyla günlük 200 kuruş idi⁴⁵. Temmuz 1923 tarihinde bir çift mandanın yevmiye ücreti 500 kuruş, bir çift öküzün yevmiyesi ise 300/400 kuruştur. 1922 yılında öküz arabası yevmiyesi 400 kuruş, tek atlı araba yevmiyesi 400/500 iken 1923'de 300 kuruş, çift atlı arabanın yevmiyesi ise 600 kuruştur. Hayvanâta en fazla ihtiyaç hissedilen temmuz-aralık döneminde hayvan yevmiye ücretleri artmaktaydı. Örneğin, Temmuz-Aralık 1923 döneminde hayvan yevmiyesi 3 lira olarak tespit edildi⁴⁶. Bafra'dan Samsun'a eşya nakleden hayvan sahiplerine Eylül 1922'de batman başına 15 kuruş ödendi⁴⁷. Yaylı arabanın Bafra-Alaçam arasındaki gidiş dönüş ücreti ise 1924 yılında 18 liradır⁴⁸. 1929 yılında yaz veya kış mevsimi fark etmeksizin at yevmiyesi iki liradır. Yük hayvanlarının 1929 yılı itibarıyla belediye sınırları dahilinde veya vilâyetler arasındaki bir günlük kazançları belediyenin tespitlerine göre şöyledi: Çift atlı fayton ve yük arabaları 150, tek atlı yük arabaları 100, deve ve katır 100, merkep 50 kuruştur⁴⁹.

Belediye Karar Defterleri'ndeki kayıtlara nazaran kasaba dahilindeki nakliyat işlerinde 1924 tarihinden itibaren hususî ve ticarî olmak üzere yirmiyi aşkın otomobil ve kamyon gibi motorize araçlar hizmete alındı⁵⁰. 1929

⁴⁴ 28 Mayıs 1337, 2, 31 Kânûn-ı sâni 1337 tarihli kararlar: *BMKD*, I, 263/91; 255/48; 272/37.

⁴⁵ 29 Haziran 1338 tarihli karar: *BMKD*, I, 283/30. Kiralık hayvanların maliyetini ortaya koyabilmek için yem masraflarının da bilinmesi gerekmektedir. Arpa, yulaf, saman ve ot gibi hayvan yemi olarak kullanılan ürünlerin fiyatları mahsül ayının olup olmamasına göre değişiklik arz etmektedir. Arpanın kilosu 1916'da 30 para, 1917'de 35 para, 1918 ve 1924 yıllarında 9 kuruş, 1926 yılında ortalama 12 kuruştur. Yulafın kıyyesi ise 1915 yılında 25 para, 1920'de 30 para, kıyahın (taze ot) kıyyesi 1915'de 12 para, 1920'de 15 para, otun kilosu 1924'te 5/8 kuruş, 1925'te 8 kuruş, 1926'da 6 kuruş, 1928'de 5/7, 1929'da 6/9, 1930'da 4/7 kuruştur. Samanın kilosu 1919'da 7, 1924'de 9/10, 1925'de 9 ve 1926'da 8, 1928'de 6/8, 1929'da 10, 1930'da 4/7 kuruş arasında değişmektedir. Bir binek hayvanının bir aylık yem ve saman bedeli 1.200 kuruş olarak belirlenmiştir. 24 Mayıs 1337 tarihli rayiç mazbatası: *BMKD*, I, 263/8.

⁴⁶ 19 Haziran 1339 tarihli karar: *BMKD*, I, 308/36.

⁴⁷ 2 Eylül 1338 tarihli karar: *BMKD*, I, 286/37.

⁴⁸ 1 Kânûn-ı sâni 1340 tarihli karar: *BMKD*, II, 7/95.

⁴⁹ *BMKD*, III, 200/148.

⁵⁰ Belediyeye kaydedilen söz konusu vasıtalar *vesika* ve *hususî* numara verilmekteydi. *Vesika* ve hususî numarası olmayan vasıtaların kullanımı yasaktı. 25 Ocak 1928 tarihli karar: *BMKD*, II, 58/99; III, 44/44. Motorlu araçlara park, tamirat ve lastik değişimi için kasaba dahilinde hususî yerler ayrılmaktaydı. Bu amaçla, Kasım 1927'de kasaba dahilinde beş *taka mahalli*

yılında otomobilin bir günlük kirası 20 lira, kamyon kirası ise 25 liradır⁵¹. Motorlu araçların 1929 yılı itibarıyla belediye sınırları dahilinde veya vilâyetler arasındaki bir günlük kazançları belediyenin tespitlerine göre şöyleydi: Binek otomobilleri 2.50, yük otomobilleri 3 liradır⁵².

Kasabada kullanılan diğer bir nakil vasıtası ise kayıklardır. Vezirköprü ve Bafra iskelesi arasında seyr ü sefer eden kayıkçılar ve reisleri yevmiye hesabıyla çalışmayıp her sefer için gidiş-dönüş ücreti almaktaydılar. 1924 senesinde bir torba unun nakil ücreti 60 kuruştur. Kayıkçılar zaman zaman bu fiyatın iki misli ücret talep edebiliyorlardı⁵³. 1927 yılında, tayfalar bu iş için yaz aylarında 2.5-4 lira, kış aylarında ise 4-8 lira arasında bir ücret alıyorlardı. Reisler ise tayfalardan bir lira daha fazla ücret talep ediyorlardı⁵⁴. 1929 yılında belediyenin tespitlerine göre bir kayıkçının günlük kazancı bir liradır⁵⁵.

E- ÜCRETLER

Kasaba dahilinde çalışan nüfusu asker, memur, çiftçi, tüccar, esnaf, zanaatkâr ve amele şeklinde gruplandırabiliriz. Asker ve memurlar hariç diğer meslek grubunda olanlar belediye tarafından tutulan deftere kaydolunarak çalışma ruhsatı almakla mükellefler. Ruhsatsız işçi ve usta çalıştıran işveren ile ruhsatsız çalışanlar tespit edilmeleri halinde para cezasına çarptırılmaktaydılar⁵⁶.

mevcuttu. 23 Kasım 1927 tarihli karar: *BMKD*, III, 23/563. Park mahalli olmayan yerlerde ve özellikle sokak ve cadde ortasında trafiği aksatacak bir şekilde park etmek veya gidiş-gelişe engel teşkil edecek bir şekilde yaya kaldırımlarının üzerine araba bırakmak kesinlikle men edilmişti. Ticari arabaların işlerini daha düzenli yapabilmelerini temin maksadıyla *tevakkuf mahalli* adı verilen duraklar yapılmıştı. Durakların önüne konan levhalarda ise durakta en fazla bulunabilecek araç sayısı yazılıydı. Araçlar, söz konusu duraklarda muayyen bir süre bekleyebiliyorlardı. Yukarıda belirtilen yasaklara riayet etmeyen şoförler nakit para cezasına çarptırılmaktaydılar. Suçun tekrarı halinde ceza miktarı artmaktaydı. *BMKD*, III, 14/531, 38/26; 42/40; 38/28; 39/30; 45/46.

⁵¹ Temmuz 1929 tarihli karar: *BMKD*, III, 207/166.

⁵² *BMKD*, III, 200/148.

⁵³ *BMKD*, II, 16/120.

⁵⁴ *BMKD*, III, 16/539.

⁵⁵ *BMKD*, III, 295/49.

⁵⁶ 24 Şubat 1924 ve 22 Mart 1924 tarihli kararlar: *BMKD*, II, 27/159, 42/43.

Tüccar ve esnafı tütün tüccarı, hayvan tüccarı, simsar, bakkal, kasap, manifaturacı, uncu, eskici, yağcı, balıkçı, samancı, halıcı, kömürçü, sütçü, pazar esnafı ve seyyar satıcılar (boğçacı, elbiseci, bıçakçı, orakçı, ipçi, bakkırcı, bezci vs.) şeklinde tasnif edebiliriz⁵⁷. Özellikle kasaba dahilinde tütün ticaretiyle meşgul bir hayli sermayedar mevcut olup işyerlerinde pek çok işçi istihdam etmekteydiler⁵⁸. 1929 yılında Bafra kasabesindeki seyyar tüccarlar günde üç lira, hayvan tacirleri ve seyyar satıcılar 50 kuruş kazanmaktaydı⁵⁹.

Zanaatkâr ve işçileri aşçı, şekerci, bozacı, çarıkçı, kahveci, çörekçi, yoğurtçu, simitçi, köfteci, limonatacı, şıracı, ekmeççi, hamurkâr, garson, demirci, "perükâr" (berber), arabacı, tuzcu, tabakçı, şerbetçi, balıkçı, saatçi, börekçi, şoför, helvacı, inşaat ustası, dülgere, marangoz, taş ustası, sıvacı, badanacı, nakkaş, bozacı, hızarıcı, baltacı, lağımçı ve duvarcı şeklinde gruplandırılabiliriz⁶⁰. Zanaatkârlar meslekteki maharet ve kıdemlerine göre çırak, kalfa, usta veya işbaşı, usta işçi, adı işçi veyahut birinci sınıf, ikinci sınıf şeklinde kategorilere ayrılmaktaydılar⁶¹.

Söz konusu defterlerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre usta ve vasıflı veya vasıfsız ameleler günde 10 saat çalışmakta ve buna karşılık işverenden

⁵⁷ Esnafın dükkân önüne ticarî mal koymak suretiyle yaya kaldırımlarını işgal etmeleri yasaktı. Yasağa uymayanlar para cezasına çarptırılıyorlardı. Bu cezaya rağmen söz konusu fiillerin önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Nisan 1928 tarihli karar: *BMKD*, III, 68/118. Kahveciler ise kahvehanelerinin önüne gidiş geliş engel olmayacak bir şekilde ruhsatıye resmî vermek şartıyla sandalye koyabiliyorlardı. 4 Nisan 1928 tarihli karar: *BMKD*, III, 66/110. Seyyar satıcıların ise sokakların dar olması sebebiyle kasabanın pazar günü olan perşembe günleri haricinde gidiş-geliş engelleyen sergi açmaları, caddelerde küfe ve tabla ile satış yapmaları veya üstü açık gıda ürünleri satmaları yasaktı. Sadece eski pazar yerinde belediyeden ruhsat almak şartıyla daimi olarak sergi açabiliyorlardı. *Düstur*, I. tertip, III, İstanbul 1289, s. 520.

⁵⁸ *Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1320*, s. 162.

⁵⁹ *BMKD*, III, 295/49.

⁶⁰ *BMKD*, III, 200/148, 295/49.

⁶¹ Ustabaşlarla dülgere, taşçı, marangoz, hızarıcı, boyacı ve sıvacılardan 1926 senesi için beşer lira, karagöz, hokkabaz, cambaz, tiyatro ve sinemalardan gayr-i safi hasilalarından % 10, dükkân levhaları ile tütün tüccarı ve birinci sınıf manifatura mağazalarından beşer lira, ikinci sınıf manifatura mağazalarıyla birinci sınıf bakkaliye ve kunduracı esnafından üçer lira, ikinci sınıf bakkaliye ve sair küçük esnafla han, kahvehane, aşçı, kebabçı ve sair esnaftan 50 kuruştan 100 kuruşa kadar, sergilerden beher gün için 100 kuruş resm alınacaktı. Belediye vergi ve resimler kanununun XIV. maddesine göre dükkânlarla ticarî ve sınaî müesseselerinin Türkçe levha asmaları mecburi idi. Yabancı dildeki ifadeler Türkçe metnin altına yazılabilecekti. Ayrıca, levhaların kırmızı zemin üzerine beyaza boyanmış harfler ile yazılması gerektiği müessese sahiplerine tebliğ edilmiştir. 8 Mayıs 1926 tarihli karar: *BMKD*, II, 182/74; 25 Ocak 1928 tarihli karar: *BMKD*, III, 43/41.

dokuz ve on nolu tablolarda belirtilen miktarda yevmiye almaktaydılar⁶². Tablolardan da anlaşılacağı üzere amele yevmiyeleri yaptıkları işlere göre değişkenlik arz etmektedir.

⁶² 9 Ağustos 1924 tarihli karar: *BMKD*, II, 74/144.

Tablo IX

Usta ve Amele Yevmiyeleri
(1915-1926)

Meslek	Yıllar							
	1915	1919	1920	1922	1923	1924	1925	1926
Amele	10	80	100/150	100/120	125/100	80/150	120/150	120/150
Badanacı					250	200	300	
Baltacı				250				
Boyacı						300	400/500	
Camcı							400	
Çeşme ustası							400	
Çivici							400	
Dam ustası						250		
Demir ustası					300	500		
Duvar ustası				300	300		400/500	400/500
Dülger		200	200		200/300	200/350		
Hararcı			200					
Hızarcı				250				
İnşaat ustası	25						300/400	
Kaldırım ustası								300/400
Kiremit dizicisi					200	300	300	
Lağımçı				250		300	400	
Marangoz		150				300/500	350/400	450
Sıvacı		150			250/300	300	500	
Su yolcusu								400
Taş ustası		200	250		250/300	250/400	400	
Usta				400	200	500	300/400	400
Yağlı boyacı						400		

Yevmiyeler kuruş olarak verilmiştir.

Kasaba dahilinde çalışan memurları merkezî idareye bağlı bürokratlar ve belediye çalışanları olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Merkeze bağlı bürokratlar : Kaymakam, Tahakkuk memuru, Tahsildar, Müftü, Müezzın, Tahrirat kâ-tibi, Tapu memuru, Eytam müdürü, Mahkeme baş kâtibi, Zabıt kâtibi, Süvari mübaşiri, Piyade mübaşiri, Gardiyan, Orman memuru, Sıhhiye memuru, Mal müdürü, Mal muavini, Varidat kâtibi ve diğerleridir. Belediyede görev yapan-

lar ve aylık gelirleri on bir nolu tabloda gösterilmiştir⁶³. Savaş yıllarında, belediye çalışanlara zaman zaman maaşları ödenememiştir⁶⁴.

Tablo X
Usta, Zanaatkâr ve İşçi Yevmiyeleri
(1928-1929)

Meslek	Yıllar		Meslek	Yıllar	
	1928	1929		1928	1929
Demetçi: İş başları Usta işçiler Adi işçiler		0.60 0.30 0.25	Marangoz: Birinci sınıf İkinci sınıf	4 3	
Duvarcı: Birinci sınıf İkinci sınıf	3	4.50	Nakkaş İş başları Usta işçiler Adi işçiler		3 2 1
Dülger İş başları Usta işçiler Adi işçiler	3.50	2 1.50 1	Sıvacı İş başları Usta işçiler Adi işçiler		2 1.50 1
Hamal: Gümrük hamalı Adi hamal		1 0.25	Taşçı: İş başları Usta işçiler Adi işçiler		2 1.50 1
Kunduracı: kalfası çırağı		0.25 0.10	Tütüncüler: İş başları Usta işçiler Adi işçiler		1.50 0.75 0.25
Amele	1.50		Hızarcı		1
Aşçı ustaları		1	Otomobil şoförü		1
Dellal		0.55	Simsar		0.50
Garson		0.25			
Yevmiyeler lira olarak verilmiştir.					

⁶³ Bafra Beledi Dairesinin Maaşat Defteri.

⁶⁴ 17 Teşrin-i sânî 1331 tarihli karar: BMKD, I, 126.

Tablo XI
Belediye Görevlilerinin Maaşları
(1915-1926)

Memuriyet	Yıllar								
	1915	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Belediye reisi	1000	1000	2500			5000	7500	7500	10000
Kâtip	400					4500	4500	5000	6000
Kâtip muavini									4500
Sandık emini		700				4000	4000	4500	5000
Kalfa (mimar-mühendis)	400	800	1000			4000	4000		6500
Müfettiş	500	1500				3500	4000		6000
Müfettiş muavini							4000		5000
Çavuş	350	600	1600	2500	2750	3500	3500	4000	4500
Telefon memuru									4500
Odacı		600				2000			4000
Şoför									4000
Tenvir memuru							4000		4500
Tenvir memuru muavini							2500		3000
Tahsildar									5000
Tabip	1000	1500				6000			6000
Ebe		600							4000
Aşı memuru		800		1500	1500	2500			4000
İtfaiye grup kumandanı									4000
İtfaiye şoförü/makinisti									8000
Tulumbacı		500					1500/ 750		3000
Dava vekili									2500
Temizlik işçisi							2000		2500
Arabacı	250	1000					2000		2500
Maaşlar lira olarak verilmiştir.									

F- KİRA BEDELLERİ

Kira bedelleri konusunda defterlerde teferruatlı bilgi yoktur. Bununla birlikte, kiralar hakkında bir fikir vermek mümkündür. Örneğin, savaş yıllarında muhacir hastahanesine dönüştürülen bir binaya aylık kira bedeli olarak 1917'de 200 kuruş ve 1918'de 500 kuruş takdir kılındı. Keza, askeri hastahaneye dönüştürülen diğer bir binaya da emsaline nisbetle 1916'da 250 kuruş, 1917'de 500 kuruş ve 1918'de 600 kuruş verilmesi kararlaştırıldı⁶⁵. Bu örneklerden hareketle kira bedellerinin savaş yıllarında yıllık % 100'e varan bir oranda arttığını ifade edebiliriz.

SONUÇ

1880-1913 arası dünyada olduğu gibi Anadolu'da da fiyat istikrarının bulunduğu bir dönemdir. 1880-1896 arasında tedricen düşen dünya fiyatları asrın sonlarında hafif bir şekilde yükselmeye başladı. Fiyat artışı genel savaş ile hızlanarak 1920'lere kadar arttı. Özellikle zirai ürünlerin fiyatlarında savaşın başlangıcı ile birlikte ani bir yükselme oldu⁶⁶. 1896-1913 arasında ülke genelinde fiyatlar senelik %1.7 nisbetinde artarken 1913-1914 arasında bu rakam %9'lara çıktı. 1914-1915 sonrası ekonomik istikrar bozulunca Birinci Dünya Savaşı esnasında paranın satın alma gücü %85 azaldı. Hayat pahalılığı 1914-1929 yılları arasında yaklaşık 14 kat arttı⁶⁷.

Seferberlik ile müstahsil çağda olan büyük bir kitlenin silâh altına alınması sonucu zirai işler kadın, çocuk ve ihtiyarlara kaldı. Orta Anadolu'da yok pahasına satılan hububat ulaşım ağının yeterli olmaması ve nakliyat vasıtalarının ilkelliği sebebiyle zamanında kıtık sahalarına nakledilemedi. Öte yandan, mevcut yiyecek stoklarının mühim bir kısmı ordunun emrine verildi. Bu ise, özellikle tüketici toplulukların bulunduğu büyük şehir ve kasabalarda işe sıkıntısının çekilmesine, hatta açlık tehlikesinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi⁶⁸. Zirai üretimin 1915 ve 1916 yıllarında gerilemesi üzerine işe meselesi vahim bir durum aldı. Netice itibarıyla Birinci Dünya Savaşı esna-

⁶⁵ 19 Mart 1335 tarihli karar: *BMKD*, I, 200.

⁶⁶ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tedkik*, Ankara 1994, s. 131, 133.

⁶⁷ Eldem, *Osmanlı...*, s. 137.

⁶⁸ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş Hicret Hauraları*, İstanbul 1949, s. 188, 208-209.

sında Anadolu'daki ziraî üretim yarı yarıya azaldı⁶⁹. Bu durum, 1914'ün sonlarına doğru tüketim maddelerinin fiyatlarının hızla yükselmesine sebep oldu. Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile sancak dahiline sığınan mülteci sayısının artması iâşe darlığını had safhaya çıkardı. Fiyat artışlarını önleyebilmek için valilere 1 Mayıs 1916 tarihli muvakkat kanunla zorunlu ihtiyaç maddelerinin satış fiyatlarını belirleme yetkisi verildi. Buna rağmen, fiyat artışları 1916 senesinde tedricen devam etti. 1917 yılında ise büyük bir kıtlık ile karşı karşıya kalındı. Kıtlık ve yokluk mevcudu bulunmayan malların fiyatlarını astronomik seviyelere yükseltti⁷⁰. Örneğin, ülke genelinde buğday fiyatları 1914-1917 yılları arasında 14 kat arttı. Fiyatlardaki bu dalgalanmayı Bafra kasabasındaki ekmek fiyatlarında da tespit edebiliyoruz. Tevziat sistemindeki aksaklıklar ve serbest piyasada fiyatların astronomik artışı şehir ve kasabadaki fakir ve orta halli nüfusun mağdur olmasına yol açarken varlıklılar ile fakir ve yoksullar arasındaki dengenin büsbütün bozulmasına sebebiyet verdi.

1917'deki iâşe problemini aşmak amacıyla 5 Nisan 1917'de gıda ve sair ihtiyaç maddelerinin satış ve tevzii kanunu çıkartıldı. Buna göre: Taşrada belediyelere belirleyecekleri ihtiyaç maddelerine azamî fiyat koyabilme ve bunların satış usûllerini tespit yetkisi verildi. Öte yandan, 1917 tarihli İâşe-i Umumiye Kararnamesi'ne istinaden Ağustos 1917 tarihinde Canik Sancağı'nda İâşe Tali Komisyonu oluşturuldu. Komisyon vasıtasıyla, memur ve mültecilere iâşe ambarlarından yiyecek tevzi ediliyordu. Ancak, tevziatın yeterli olmaması üzerine söz konusu kişiler ihtiyaçlarını serbest piyasadaki temin etmek zorunda kalıyorlardı. Bu ise piyasadaki talebi arttıran bir unsurdu. 1918 yılında savaşın sona ermesi, kasaba dahilindeki mültecilerin memleketlerine dönmeleri ve ithalât kapılarının aralanması gibi gelişmeler sonucu fiyatlarda hissedilir düşüşler olacaktır.

Vasıfsız bir işçi bir günlük kazancı ile 1914 yılında 8 kilo, 1919'da 3.2 kilo, 1923'de 5.5 kilo, 1929'da ise 4.7 kilo ekmek alabiliyordu. Vasat bir usta ise günlük kazancı ile 1914 yılında yaklaşık 20 kilo, 1919'da 8 kilo, 1923'te 11 kilo ve 1929'da 9.5 kilo ekmek alabilmekteydi. Bu mukayesenin de ortaya

⁶⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 33, 37.

⁷⁰ Nedim İpek, " Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler ", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler 16-20 Mayıs 1994*, Samsun 1994, s. 88.

koyduğu üzere ücretlilerin alım gücü düştü. Netice itibarıyla, yevmiyelerin satın alma gücü Milli Mücadele'nin başında %60, Cumhuriyet döneminin başında %31-45, 1929 yılında ise %41-52 nisbetinde azaldı.

Devlet memurlarının maaşlarına 1918 yılına kadar yapılan zamlar maaş seviyelerine göre %20-50 arasında oynadı. Bütün bu zamlara rağmen memur maaşlarının satın alma güçleri %60-80 oranında azaldı⁷¹. İşçi ve usta yevmiyelerinin aynı tarihler arasındaki satın alma güçlerinin %50 oranında azaldığını söyleyebiliriz. Bunların devlet memurlarının maaşlarına nazaran fiyat artışlarına daha iyi intibak ettikleri anlaşılmaktadır. Bunu da savaş döneminde işçi ve ustaya duyulan şiddetli ihtiyaç ile açıklamak mümkündür. Netice itibarıyla, maaş, ücret ve yevmiye ile geçimlerini temin eden kitle savaş müddetince iştirâ kuvvetini büyük bir oranda kaybetmiş bulunuyordu.

⁷¹ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında...*, s. 54-55.

BABAİLER İSYANINDAN KIZILBAŞLIĞA: ANADOLU'DA İSLÂM HETERODOKSİSİNİN DOĞUŞ VE GELİŞİM TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

AHMET YAŞAR OCAK

KONUNUN SINIRLARI VE METODOLOJİ

Aleviliğin tarihi, dünya tarihindeki benzeri birçok olgu gibi kökü uzun yüzyıllara dayanan bir süreç oluşturur. Bu süreç, uzun ve belli bir kronolojik boyutta, belli bir mekânda bazan çok yavaş ta olsa değişime uğrayarak bugüne kadar gelen çok ta homojen olmayan bir toplumsal yapının ürünüdür. Dolayısıyla bu tarihin bütün yönleriyle analizi, sistemli bir biçimde kavranması, anlaşılması ve anlatılması hayli çetin ve güç bir konu olarak böyle bir makale çerçevesinde tabii ki tam anlamıyla mümkün olamayacaktır.

Bu makalenin amacı da, böyle bir iddiadan olabildiğince kaçınarak, bugünkü durumda tarihsel ve aktüel boyutlarıyla ortada duran Alevilik olgusunu anlamaya yardımcı olabilecek genel bir tarihsel perspektif vermeyi denemektir. Bununla beraber şunu da rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bugün bu perspektif denemesini yapabilmek, bundan on onbeş yıl öncesine nisbetle daha kolaydır: çünkü bu zaman içinde Alevilik araştırmalarında küçümsenmeyecek bir mesafe alınmıştır. Önümüzde henüz katedilecek uzun bir yol mevcut olmasına rağmen, alınan bu mesafe, burada deneyeceğimiz genel hatlı tarih perspektifi için yeterlidir.

Hiç şüphesiz Türkiye'nin, 1950'lerde başlayıp 1980'ler sonrasında hızlanan toplumsal değişiminin bir sonucu olarak gündeme gelen Aleviliğin tarihi burada baştan günümüze kadar bütünüyle ele alınacak değildir. Başlığın da gösterdiği gibi, biz burada bu uzun sürecin yalnızca XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonuna kadar olan kısmını incelemeye çalışacağız. Bu, esasında rastgele yapılmış bir ayırım değildir. Bu dönem, Alevilik denilen olgunun tarihsel arkaplanı itibarıyla en önemli dönemdir ve Aleviliğin anlaşılmasında kesinlikle gözden uzak tutulmaması gereken ana olguların yer aldığı temel kronoloji kesitidir. Bu dönem çerçevesinde, Aleviliğin Türkiye'nin siyasal tarihiyle bağlantısı, bu bağlantı çerçevesinde kendi tarihi içindeki temel

dönüm noktaları, toplumsal ve ideolojik yapısı, teolojisinin oluşum süreci, ana unsurları ve niteliği, Anadolu'daki çeşitli mezhebî ve tasavvufi kurumlaşmalar ve kesimlerle bağlantısı vb. konulara temas edilecektir.

Böyle bir çerçeve, hiç şüphesiz ciddi bir yöntemi gerekli kılmaktadır. Bizim burada uygulamaya çalışacağımız yöntem, modern sosyal tarih yöntemi olacaktır. Bu itibarla böyle bir yöntem anlayışı söz konusu olduğunda düşünülecek en büyük yanlış, son on yılda yayımlanan pek çok araştırmada daha ilk bakışta göze çarpan çok önemli üç yanıştır. Bunlardan ilki, Alevîliği hem Türk ve Türkiye tarihinden, hem de daha genel bir bakışla İslâm tarihinden bağımsız, tek başına, benzersiz bir olgu olarak görmek ve ona bu bakış açısıyla yaklaşmaktır. Başka bir ifadeyle, işaret edilen tarihsel çizgide ortaya çıkan benzer yapılanmaların dışında, *nev'i şahsına münhasır (sui generis)* bir olgu olduğunu varsaymaktır. Böyle bir yaklaşım, Alevîliği yalnızca Anadolu topraklarıyla sınırlamak suretiyle, onu uzun bir zaman ve geniş bir mekân boyutunda gelişen tarihsel ve kültürel çizgisinden soyutladığı gibi, Alevîlikle ilgili pekçok şeyi anlaşılmasız, içinden çıkılmaz, kısaca deforme hale getirmektedir. On yıldır yapılan yayınlarda bunun örnekleri çok boldur.

İşte tam bu noktada Alevîliğin teolojik boyutuyla ilgili bir başka yaklaşım yanlış gündeme gelmektedir. Bu, Alevî teolojisini genelde İslâm heterodoksisinden bağımsız, benzeri olmayan kendine özgü bir teoloji olarak görmektir. Oysa bu teoloji yakından incelendiğinde, onu yalnız başına bir olgu olarak değil, genelde tıpkı, Türkiye'nin kısmen içindeki ve kısmen yakın çevresindeki Yezidilik, Ehl-i Haklar, Nusayrîlik, Dürzîlik vs. gibi, İslâm heterodoksisinin bir parçası, daha doğrusu, Türkiye tarihi içindeki uzantısı olarak görmek zaruri bir hal alır. Alevîliğe böyle yaklaşıldığı takdirde, onun gerek tarihini gerekse teolojisini anlamlandırmak, bu teolojiyi teşkil eden unsurları algılayabilmek imkân dahiline girecektir. Aksi yaklaşım, son zamanlardaki "*Alevîlik ayrı bir dindir, İslâm mezhebidir, değildir, İslâm dışıdır, İslâm içidir*" şeklindeki yanlış ve gereksiz tartışmalara sebebiyet verecektir ve nitekim vermiştir. Bu tartışmaları başlatanlar, ideolojik kaygılarının sevgiyle ve sözünü ettiğimiz tarihsel perspektiften kopuk olarak Alevîlik olgusuna yaklaşanlardır. Bu itibarla, Alevîliğin tarihini ve bunun bir parçası olan teolojisini sağlam bir şekilde kavramanın, Alevîlik araştırmalarında olmazsa olmaz bir önşart olduğunu burada vurgulamakta yarar vardır.

Üçüncü bir yanlış ise, Alevîliği ve tarihini, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan hilâfet çekişmeleriyle irtibatlandırmak, dolayısıyla

oradan başlatmaktadır. Pek çok Alevî araştırmacının sırf inançlarının etkisinden kurtulamadığı veya Alevîliğin kökenini olabildiğince eskilere götürebilmek için bilerek düştüğü bu yanlış, çok önemli zaman, mekân ve anakronizm sorunları doğurmakta olmasına rağmen sürdürülmektedir. Oysa çok iyi bilindiği üzere, bu irtibatlandırma ancak Şîilik için söz konusudur. Bu makalede işte bu her üç yaklaşım, perspektif ve yöntem yanlışından da uzak durulmuştur.

Alevîlik araştırmalarının metodolojisiyle ilgili bir diğer önemli husus işesudur: Bilindiği gibi, 1990'lara doğru Alevîliğin güncel bir konu olarak gündeme gelmesiyle birlikte gerek Türkiye'de gerekse Türk işçilerinin yoğunlukla yaşadığı Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa vb. Batı Avrupa ülkelerinde pek çok antropolog ve sosyolog Alevîlik araştırmalarına yöneldi. Yapılan yayınların önemli bir kısmı Alevîliğin tarihsel gelişimini, teolojisini, bu teolojinin temel kavram ve sembollerini iyi anlamadan acele yapılan, yalnızca sınırlı alan araştırmalarına yönelik yüzeysel ve çoğunlukla da yanlış teşhis ve yorumlarla dolu idi. Bunun sebebi kanaatimizce, sayılan sosyal bilim disiplinlerinden gelen bu araştırmacıların, Alevîlik konusunda sağlam bir tarihsel perspektif temeline dayalı bir bilgi birikiminden yoksun olmalarından geliyordu. Son zamanlarda bu eksikliğin farkına varıldı. Çünkü bu donanım elde edilmediği takdirde, "Alevîlik zihniyeti" diyebileceğimiz, Alevîler'in kendilerine ve dışındakilere bakış tarzını, bu tarzı şekillendiren tarihsel faktörleri kavramanın ve analiz etmenin imkânsızlığı görülebildi. Oysa bu zihniyetin kavranması Alevîlik araştırmalarında en önde gelen bir meseledir.

Bu konuyla bağlantılı bir başka önemli ve güncel bir problem de, Alevîliğin tarihini açıklamaya yönelik, nisbeten yakın zamanlarda oluşturulan tamamiyle bilim dışı bir tarihsel yaklaşımdır. Günümüzün önde gelen bazı Alevî ilerigelenlerinin ve aydınlarının sık sık öne sürdüğü bu yaklaşım, modern tarihçiliğin ortaya koyduğu sonuçlarla çoğu yerde örtüşmeyen, hatta onunla çatışan, uydurma ve deforme bir tarihsel bakıştır. Alevîliği yüceltmeye, onu Türk tarihinin genel çizgisi üzerinde ayrıcalıklı bir yere oturtmaya uğraşan bu yaklaşımın arkasındaki psikolojiyi anlamak ve bir ölçüde anlayışla karşılamak mümkünse de, yol açtığı deformasyon, gelecek nesillerde büyük algılama yanlışları doğuracağı için düzeltilmesi gerekmektedir. Bununla uğraşmak ve tashihe çalışmak ta çok zordur ve genellikle şiddetli tepkilere yol açmaktadır.

KAYNAKLAR, KAVRAMLAR, SORUNSALLAR

Hal böyle olunca, belirttiğimiz tarzda bir tarihsel bakış ortaya koyabilmenin önündeki en önemli problem, kaynak problemidir. Bilindiği üzere, Aleviliğin, Şiilik'te olduğu gibi yazılı ne bir tarih, ne de teoloji geleneği oluşmuştur. Dolayısıyla Aleviliğin dış tarihi diyebileceğimiz (burada Şiiliğin tarihini Aleviliğin tarihi olarak değerlendirmenin çok yanlış olduğunu bir kere daha vurgulayalım), siyasal ve toplumsal olgularla ilgili macerasını yeniden kurgulamak için araştırmacı, büyük çapta Osmanlı ve zaman zaman da ilk Safevî kaynaklarına (burada da Aleviliğin tarihini Safevîler'in tarihiyle karıştırmamak gerektiğini hemen belirtelim) ihtiyaç duyacaktır. Ama çoğunlukla da Osmanlı kroniklerine ve Osmanlı arşiv belgelerine dayanmak zorundadır. Resmî kaynaklar diyebileceğimiz bu birinci grup kaynakların yarattığı en önemli sorun, bu tarihi ne de olsa Osmanlı merkezî yönetiminin veya onunla savaşılan Safevî devletinin bakış açısına göre yansıttıklarından, bunun etkisinde kalabilme tehlikesidir. Bu da belki önemli ölçüde giderilebilecek bir sakınca olmakla beraber, asıl mesele, bu kaynakların da Aleviliğin dış tarihini kesintisiz bir biçimde ortaya koymakta yetersiz oluşudur. Bunların dışında muhtelif tarihlerde Türkiye topraklarına gelmiş bazı Avrupalı gezginlerin seyahatnâmelerinde de zaman zaman Alevilik ve Alevîler'le ilgili pasajlara rastlanırsa da, bunlar çok az XVII., ama daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıllar gibi oldukça geç devirlere aittir. Ayrıca bir kısım Alevî dedelerinin elinde bulunan eski şecereler (*siyâdetnâmeler*), beratlar vs. ise, büyük çoğunluğuyla Osmanlı merkezî yönetiminin imal ettiği belgelerdir. Görüldüğü gibi, Aleviliğin tarihini yazmak isteyen bir araştırmacı Alevilik dışı yazılı kaynaklar olarak bunlarla yetinmek zorundadır.

İkinci grup kaynaklar, Aleviliğin kendi kaynaklarıdır ki, biri yazılı ikincisi sözlü olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Bunlar çok daha problematiktirler. Çünkü yazılı olanlar her şeyden önce oldukça geç bir devirde, meselâ en erken XVIII. yüzyıldan başlayarak ve özensiz bir biçimde yazıya geçirilmiş buldukları gibi, Aleviliğin dış tarihini oluşturmaya yaramaktan ziyade, iç tarihi dediğimiz, inançları, ritüelleri ve bazı önde gelen tarihsel şahsiyetlerinin, yani Alevî Bektaşî evliyasının hayatları ile ilgilidir. Bunlar, nefesler, menkabe koleksiyonları (*menâkıbnâmeler*)dir. İkinci gruptakiler ise tabii ki kayda geçmesi ve ulaşılabilmesi çok zor, bazan imkânsız olan sözlü rivayetlerdir.

Kaynak problemine böylece bir göz attuktan sonra, bir başka önemli probleme daha temas etmek gerekiyor, ki o da Alevilikle ilgili kavramlardır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu bugünkü her türlü kavram karmaşasından Alevilik'le ilgili kavramlar da payını almaktadır. Böylece kendi tarihsel kontekstlerinden saptırılarak kullanılıp yorumlanan bu kavramların en başında, *Alevî* teriminin bizzat kendisi gelir. Bilindiği gibi günümüz Alevileri kendileri için bu terimi kullanmakta ısrarlıdırlar. Bunun iki sebebi var gibi görünüyor: Birincisi, bu terimin Aleviliğin inanç merkezinde duran Hz. Ali'nin adından yapılmış olması, ikincisi de tarihte kendilerine dışarıdan verilmiş, *kızılbaş*, *râfizî*, *zındık*, *mülhid*¹ ve benzeri diğer isimlere kıyasla aşağılayıcı bir anlam yansıtmaması, hattâ aksine, Peygamber'in damadının adından türetildiği için yüceltici olmasıdır.

Oysa bugün alanın önde gelen uluslararası uzmanlarının da belirttikleri gibi, *kızılbaş* kelimesi, Şah İsmail ve Safevîler'le birlikte ortaya çıkan asıl tarihsel isimdir ve başlangıçta herhangi pejoratif bir anlamı yoktur². Bu kelimeyle ilgili tarihsel açıklamalar da çok iyi bilinmektedir. *Alevî* terimi ise esasında çok eski olmakla beraber, Türkiye'deki Alevilikle hiç ilgisi olmayan çok geniş bir anlam ifade etmekte, müslüman coğrafyanın muhtelif zaman ve mekânlarında Türkiye Aleviliğiyle uzak yakın hiç bir bağlantısı ve yakınlığı bulunmayan çevrelerce tamamen farklı bir çerçevede, Hz. Ali soyuyla ilgili oluş anlamına kullanılmıştır³. Türkiye Aleviliğiyle ilgili kullanılışı ise, XIX. yüzyıl gibi çok yakın bir zamandadır. *Alevî* terimi ayrıca, Türkiye Aleviliğiyle zaman, mekân ve teoloji olarak çok ta yakınlığı olmayan Nusayrîler için kullanılmaktadır.

Kısaltmalar:

BOA = Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DEFM = *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul

EI2 = *Encyclopédie de l'Islam*, Leiden, 2. bs.

MD = *Mühimme Defteri*

TD = *Tarih Dergisi*, İstanbul

TDVİA = *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul

TED = *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul

THEA = *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul

TKA = *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara

TKAE = *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara

TTK = *Türk Tarih Kurumu*, Ankara

ZDMG = *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Berlin

¹Bu terimlerin Türkiye tarihinde zaman içinde kazandığı anlamlarla ilgili bir tahlil denemesi için bk. A. Yaşar Ocak, "Türk heterodoksi tarihinde *zındık*, *hâricî*, *râfizî*, *mülhid*, ve *ehlîşi bid'at* deyimlerine dair bazı düşünceler", *TED*, XII (1981-1982), ss. 507-520.

²Bk. A. Gölpinarlı, "Kızılbaş", *İA*.

³Bk. W. Kadi, "Alawî", *Eİİ*; A. Yaşar Ocak, "Alevî", *TDVİA. EI2*'deki "Alawî" maddesi, bu adı taşımakta olup, Fas'ta bir zamanlar hakimiyet sürmüş yerel bir hanedanın tarihiyle ilgilidir.

Bunun dışında daha pek çok kavramın yerinde kullanılmaması, konuyla uğraşanların karşısına bir çok mesele çıkarmaktadır. Bu konudaki ikinci bir kavram kargaşası da, günümüz Alevî aydınlarının Alevîliği hümanizm, demokrasi, laisizm, eşitlikçilik vb. çağdaş kavramlarla tarif etmeye çalışmalarından doğmaktadır. Bu konudaki ısrarın temelinde Alevîliği bir çeşit modernleşmeci bir ideoloji olarak sunmak suretiyle Alevî kökenli olmayan Kemalist elit tabaka içinde mevcut eski önyargıları silmek ve böylece ona meşruiyet kazandırmak endişesi yatmakla beraber, çok önemli bir bilinç ve algılama sapmasına sebep olmakta, dolayısıyla gelecek nesiller için tarihsel kökleriyle ilgisiz sanal bir Alevîlik imajı yaratmak gibi ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.

Alevîliğin tarihiyle ilgili sorunsallara gelince, bunların en başında, yukarıda metodoloji yanlışlarını vurgularken temas edilen Alevîliğin başlangıç tarihi konusu gelir. Yani Alevîliğin tarihini ne zaman ve nereden başlatmak doğru olacaktır? Bu konuda Alevîlerin bizzat kendileri ve Alevî araştırmacıların çoğu, Alevîliği Hz. Ali ile Muaviye'nin hilafet çatışmaları döneminden başlatırlar. Bunu ilk bakışta doğru gibi gösteren şey, Alevîliğin ana inanç konusu olan Hz. Ali'dir. Bu yaklaşımın temel mantığı şudur: Madem ki Alevîlik Hz. Ali etrafında oluşmuş ve teolojisinin merkezine onu koymuştur, bu takdirde başlangıç Hz. Ali ile ilgili olmalıdır. Oysa bu başlangıç noktası Şiîlik için geçerlidir ve çok iyi bilindiği üzere Şiîliğin tarihi gerçekten buradan başlar. Hz. Ali kültürünün Alevîliğe yansması ise, aşağıda görüleceği gibi, XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyıl başlarıdır. Bunun gibi Alevîliğin tarihsel başlangıç mekânı da hilâfet çekişmelerinin geçtiği Arap toprakları değil, Anadolu topraklarıdır. Ama Alevîliği oluşturan toplumsal tabanın ve inanç yapısının kökenleri Anadolu da dahil, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya dayanır.

İkinci sorunsal, Alevîliği yaratan toplumsal tabanla ilgilidir. Bugün Alevî zümreleri etnik kökenleri itibariyle değişik unsurları içine alır. Alevî Türkler olduğu gibi Alevî Kürtler, kürtleşmiş Alevî Türkler, türkleşmiş Alevî Kürtler, Abdallar, hattâ beş altı kuşak ve belki daha eski devirlerden itibaren ihüda etmiş olup köken itibariyle Anadolu'nun yerli halklarının torunları olan Alevîler vardır. Bunları tesbit ve teşhis edebilmek çok zor olduğu kadar, sayılarını ve nisbetlerini de kesin istatistik verilerle belirlemek imkânsızdır. Şurası da bir gerçektir ki, bugün Alevîlerin büyük çoğunluğu Türk kökenli olup ikinci sırayı Kürt kökenliler alır. Bugün bu iki kesimin yazarlarının arasında Alevîliği sahiplenme konusunda bir çekişme vardır. O halde Alevîlik temelde hangi etnik grup arasında doğmuştur?

Üçüncü bir sorunsal ise, Alevîliğin teolojisi konusudur. Bilindiği gibi Alevîliğin yazılı ve sitematik bir teolojisi yoktur. Mevcut teoloji ise hem şifahî, hem mitolojik bir karakter arzetmekte olup geniş bir senkretizmin ürünüdür. Bu ise ciddi meseleler ortaya getirmektedir. Bununla ilgili olarak üzerinde durulması gereken başlıca üç nokta vardır:1- Bu teolojinin oluşum süreci ve bu süreci etkileyen faktörler nelerdir? 2- Bu teolojiyi oluşturan unsurlar hangileridir? 3- Bu teoloji nasıl bir teolojidir? İşte bu makalede bunlar üzerinde de kısaca durulacaktır.

Nihayet son fakat çok önemli bir sorunsal da, Alevîliğin tarihinin dönemlere ayrılması, başka bir deyişle, bu tarihi oluşturan temel dönemlerin tesbiti meselesidir. Alevîliğin gerek dış, gerekse iç tarihini birden kapsayan bu dönüm noktaları hangileridir, niçin? gibi soruların cevaplandırılması, büyük bir önem arzetmektedir. Bu dönemlerin iyi analiz edilmemesi halinde, Alevîliğin bugünkü durumunu da doğru değerlendirmek mümkün olamayacaktır.

İşte eğer Alevîlik Anadolu'da, daha doğrusu Türkiye coğrafyasında ortaya çıkan bir olgu ise -ki bize göre öyledir- bu olguyu ilk harekete geçiren ve yukarıda değişik yönlerini sıralamağa çalıştığımız uzun tarihsel sürecin aktif alana yansıyan ilk büyük ve mühim olayı, hiç şüphe yok ki Babaîler isyanıdır. Bu isyanın mahiyet ve niteliğini iyi kavramak, Türkiye'de Alevîlik olgusunun anlaşılabilmesi için bir temel hareket noktası olarak düşünülmelidir.

BABAİLER İSYANI:

XIII. YÜZYIL TÜRKİYESİNDE HETERODOKS İSLÂM'IN TOPARLANIŞI YAHUT ALEVİLİĞİN TARİHSEL TABANI

Türkiye topraklarında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde merkeze karşı pek çok toplumsal hareket yahut isyan meydana gelmiştir. Fakat yalnızca iki tanesi, Sünnî İslâm dışı çevreleri toparlayarak kendilerinden sonra uzantıları günümüze kadar devam edecek olan büyük kitlesel inanç hareketlerine dönüşebilmişlerdir. Bunlardan biri, şimdi söz konusu edeceğimiz, Anadolu Selçukluları zamanında,1239-40'ta vukû bulan Babaîler isyanı, diğeri ise Osmanlı döneminde,1416 yılındaki Şeyh Bedreddin ayaklanmasıdır. Her iki ayaklanma da, ilki Anadolu'da ikincisi Balkanlar'da olmak üzere, Alevîliğin oluşması için gerekli altyapıyı hazırlamışlardır.

Babaîler isyanı, içinde kısmen yerli halktan da bir kesim bulunmakla beraber, büyük çoğunlukla Selçuklu Anadolu'sundaki dağınık yaşayan, heterodoks İslâm anlayışına mensup konar-göçer ve yarı göçer Türkmen kitesinin sahneye koyduğu büyük bir toplumsal harekettir. Adını, isyana öncülük etmiş olup, biri Amasya'da oturan Baba İlyas-ı Horasânî, diğeri de Kefersud'da onun halifesi olan Baba İshak isimli iki şeyhten almaktadır⁴. Her ikisi de, XIII. yüzyıl Orta Doğu'sunda özellikle Irak, İran ve Anadolu'da büyük bir yaygınlığa sahip Vefâiye tarikatına mensup idiler.

Üzerinde bilimsel çalışmaların çok fazla olmadığı bu isyana,1990'lı yıllarda Aleviliğe dair yayımlanan hemen her popüler eserde geniş yer verildiği görülür⁵. Bu da Babaîler isyanının Türkiye tarihinde Aleviliğin oluşmasında temel olduğuna dair bir ortak kabul bulunduğunu gösterir. Esas itibariyle, bugüne kadar yapılan araştırmaların da gösterdiği üzere, Babaîler isyanı, özellikle Orta ve Güney Doğu Anadolu'da ekonomik ve toplumsal, hatta psikolojik sıkıntılar içinde yaşayan kırsal ve konar göçer kesimle Selçuklu yönetimi arasındaki sosyo-ekonomik çatışma zemininde gelişen bir toplumsal ayaklanma hareketidir. Bu isyanda, sözü edilen kitleler arasında yaygın, güçlü bir "mehdici" (*mesiyaniik*) ruha dayalı heterodoks inançlar, ideolojik araç olarak kullanılmıştır⁶. Dolayısıyla, isyan, zamanında çok yaygın bir etki meydana getirmiş ve Anadolu'daki kırsal kesime mensup Sünnî İslâm dışı kitleleri birleştirerek bir toparlanma sağlamıştır. İsyân liderlerinin kimliklerinin de ortaya koyduğu gibi, tamamiyle bir tarikat tarafından örgütlenmiş bu toparlanma, Anadolu'da heterodoks İslâm merkezli ilk toplumsal hareket olmuştur.

II. Gıyaseddin Keyhusrev yönetiminin yarattığı ciddi ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklar, bu kitleleri çok zor durumda bırakmıştı. Bu yüzden Baba İlyas'ın Tanrı tarafından gönderilmiş, ilâhî yetkilerle donatılmış bir

⁴Bu konuda bk. Claude Cahen, "Baba Ishaq, Baba Ilyas, Hadjdji Bektash et quelques autres", *Turcica*, I (1969), ss. 53-64. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyânı :Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da Türk-İslâm Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 1996, Dergâh Yay., 2. bs., ss. 105-112, 120-122.

⁵ Msl. bk. Cemal Şener, *Alevilik Olayı: Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihiçesi*, İstanbul 1989, ss. 111-114; R. Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır:Tarihte ve Günümüzde Alevilik*, İstanbul 1990, Alev Yay., ss. 170-177; Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul 1990, Yön Yay., ss. 18-28; Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, İstanbul 1990, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yay., ss. 46-62; Şakir Keçeli, *Alevilik:Bozkırda Yanan Ateş*, Ankara (tarıhsiz), ss. 158-182. ve daha birçokları.

⁶ Bk. Ocak, a.g.e., ss. 76-83

mehdi kimliğiyle onlara bir dünya cenneti vâdederek yaptığı iyi örgütlenmiş propogandalara büyük bir istekle katılmışlar ve ayaklanmışlardı. Halife Baba İshak'ın fiilen yönettiği bu büyük isyan hareketi, Güney Doğu ve Orta Anadolu'da çabuk gelişti. Kefersud'dan Adıyaman, Malatya ve civarına, Amasya'dan Tokat, Sivas, Çorum, ve bugünkü Yozgat havalisine, oradan da Kırşehir yakınlarına kadar yayıldı. Babaîler Selçuklu kuvvetlerini tam on iki defa yenilgiye uğrattılar. Sonunda ancak paralı Frank askerleri kullanılarak Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında Babaîler ağır bir yenilgiye uğrattıldılar ve katliama tabi tutuldular. Sağ kalıp yakalanabilenleri, Konya'ya götürüldü; kaçabilenler ise etrafa, uzak mıntakalara dağılıp saklandılar. Baba İlyas Amasya'da, Baba İshak Malya savaşında öldürüldü⁷.

Babaîler isyanını iyi anlayabilmek için, şu hususları iyice göz önüne almalıdır: Bu isyan, her şeyden önce, merkeze karşı geliştirilen bir bakıma siyasal amaçlı toplumsal bir ayaklanma olup, kesinlikle heterodoks İslâm'ın Sünnî İslâm'a karşı giriştiği bir din savaşı değildir. Bunun en açık delili, isyanın hedef olarak Sünnî halkı değil, yalnız ve yalnız Selçuklu yönetimini gözetmiş olmasıdır. Merkeze başkaldıran bu heterodoks çevrelerin, en ufak bir biçimde Şîilik'le ilgisi bulunmadığı da yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur⁸. Ayrıca Babaîler isyanının, yerleşik çevrelerle konar-göçer çevreler arasındaki klâsik bir toplum çatışması olduğu, dolayısıyla ikincilerin birincilere karşı giriştiği bir başkaldırı, bir toplumsal protesto hareketi niteliğini sergilediği de unutulmamalıdır.

Babaîler isyanı her ne kadar güçlkle ve büyük kısımlar pahasına bastırılabilmiş ise de, sultanı Konya'dan kaçtıracak kadar Selçuklu yönetimine korkulu anlar yaşatmış ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin de epeyce zayıflamasına sebep olmuştur. Babaîler isyanı asıl fonksiyonunu işte bu aşamadan sonra icra etmiş, isyanın harekete geçirdiği kitleler, Anadolu'da bundan sonraki mezhebî ve tasavvufî bütün Sünnî İslâm dışı propaganda hareketleri için en elverişli sosyal tabanı teşkil etmiştir. Türkiye tarihinin en mühim toplumsal dinî hareketlerinden biri, Rum Abdalları (*Abdalân-ı Rûm*) hareketi, Babaîler isyanının tarih sahnesine çıkardığı bir olgudur ve Alevilik ve Bektaşilik işte bu miras üzerinde doğup gelişecektir.

⁷ A.g.e., ss. 128-135.

⁸ A.g.e., ss. 146-147.

BABAİLER İSYANI'NDAN RUM ABDALLARINA, RUM ABDALLARI'NDAN BEKTAŞİLER'E

Malya savaşının akabinde katliamdan kurtulabilen Babaîler, 1246'daki Moğol işgaliyle beraber, baskı altında kalmadan, daha rahat bir ortamda yaşayabilmek ümidiyle özellikle Bizans sınır mıntakalarında ortaya çıkmaya başlayan, Menteşeoğlu, Aydınoğlu ve Osmanlı beylikleri gibi uc beyliklerine gittiler ve oralarda hem fetihlere katıldılar, hem dinî görüşlerini yaydılar. İşin bu safhası Fuad Köprülü tarafından muhtelif yazılarında ve kitaplarında detaylı olarak ortaya konulmuştur⁹. XIV. yüzyılın başlarına rastlayan bu zaman zarfında Babaî dervişlerinin artık halk arasında *Rum Abdalları* olarak anıldıkları görülüyordu¹⁰. Onlar kim olduklarını soranlara "*Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikinden*" cevabını veriyorlar¹¹, böylece Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın ve Baba İlyas'ın adını henüz unutmadıklarını gösteriyorlardı. Görüldüğü gibi bu dönemde henüz Hacı Bektaş-ı Veli'nin adı geçmiyordu.

Söz konusu beylikler içinde yalnızca Osmanlı Beyliği bir devlet olarak gelişip yayılma imkânını bularak yazılı bir tarih geleneği oluşturduğundan, bunlar hakkındaki sözlü geleneklere bu kanalla ulaşabildiğimiz için yalnızca Osmanlı sahasındaki Rum Abdallarını, onlardan da ancak çok ünlü olanlarını tanıma imkânına sahibiz. Diğer uc beylikleri de böyle bir yazılı tarih geleneği bırakma imkânına erişebilselerdi, oralardaki Rum Abdallarını da tanıyacaktık. İşte bu sebeple ne tam olarak sayılarını, ne de eylemlerini bilebildiğimiz bu dervişlerin, XIV. yüzyıl Anadolu'sunda güçlü bir heterodoks İslâm cereyanı oluşturdukları görülüyor. Sınır boylarındaki fetih hareketlerinde gazilerle birliktelikleri esnasında onların çoğunu kendi müridleri arasına katuklarına hem Osmanlı kronikleri, hem arşiv belgeleri şahitlik ediyor. Ömer Lütfi Barkan'ın bu konudaki "*Kolonizatör Türk Devişleri*" isimli, klasikleşmiş ünlü makalesine kaynaklık eden bu belgeler, onların Osmanlı topraklarının hemen her yerinde olduklarını gösteriyor. Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Kızıl Deli, Seyyid Ali Sultan gibi, bütün bir XIV. ve XV.

⁹ Msl. bk. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, 3. bs., ss. 349-352; "Anadolu'da İslâmiyet", *DEFM*, 5 (Eylül 1338) muhtelif sayfalar; "Abdal", *THEA*, İstanbul 1935, I. fasikül; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1950, TTK. yay., ss. 94-102.

¹⁰ Bk. Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi (Tevarih-i Âli Osman)*, yay. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 205: "Bu Rum'da dört tâife vardır kim müsâfirler içinde anılır: Biri Gaziyan-ı Rum, biri Ahiyan-ı Rum, ve biri Abdalan-ı Rum ve biri Bacıyan-ı Rum".

¹¹ Msl. bk. Aşıkpaşazâde, s. 46; Anonim *Tevarih-i Âli Osman*, İst. Ün. Küt., Türkçe Yazmalar, nr. 2438, v. 42b-43a; Neşri, *Cihannümâ*, yay. Fr. Babinger, Leipzig 1951, I, 47.

yüzyıl boyunca ortalarda dolaşan bu dervişler, kendi menkabevi tarihlerini de yarattılar ve bize bu yüzyıllara ait, ancak daha sonra yazılı hale getirilmiş zengin metin koleksiyonları bıraktılar. Bu geleneğin içinden çıkarak tarikat haline gelen Bektaşilik kanalıyla bu metin koleksiyonlarını tanıdığımız için bugün biz onlara içlerinde bir tek defa bile *Bektaşî* kelimesi geçmediği halde- "Bektaşî menâkıbnâmeleri" diyoruz. Oysa bu metinlerdeki menkabe-leri yaratan dervişler, metinlerin de gösterdiği gibi, kendilerine *Bektaşî* değil, *Rum Abdalî* diyorlardı.

Bu metinler iyi bir tahlile tabi tutulduğu zaman, sözünü ettiğimiz heterodoks müslümanlığın belli başlı inanç karakteristiklerini yaşantularıyla ortaya koyan dervişleri göz önünde kolayca canlandırabiliyoruz. Saçları, sakalları ve bazan bıyıkları ve kaşları kazınmış, belden yukarıları çıplak, sırtlarında bir hayvan postu, boyunlarında aşık kemikleri ve çingiraklar, bellerinde para ve yiyecek toplamaya yarayan küçük kaplar (keşküller) asılı, bir ellerinde baltalarıyla dolaşan bu dervişler, Allah'ın insan bedenine girip insan kılığında görüldüğüne, beden öldükten sonra ruhun başka bir bedende yeniden dünyaya geldiğine inanıyorlardı. Namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları, içki içtikleri, esrar kullandıkları için uğradıkları şehir ve kasabalarda çoğunlukla halkın ve ulemânın kınamalarına ve bazan hakaretlerine muhatap oluyorlar, kırsal bölgelerde ise büyük bir saygı ile karşılanıyorlar ve evliyâ muamelesi görüyorlardı. Bunlar, kendilerine tabi oldukları şeyhlerin adıyla anılan gruplar oluşturuyorlar, bazan birbirleri arasında müthiş bir rekabet duygusuyla kavgalar edebiliyorlardı. Kendilerini müslüman olarak tanımlıyorlar ve fetbettikleri topraklarda zaviyeler kurarak yerli hıristiyan halk arasında bu müslümanlık anlayışını yayıyorlardı. Oralardaki efsaneleri, eski aziz menkabelelerini, hatta Kitab-ı Mukaddes hikâyelerini kendilerine adapte ederek yeni menkabeleler yaratıyorlardı¹². Bu, rastgele yapılan bir şey olmayıp, esasında oralarda kendi müslümanlık anlayışlarını yaymak için kullandıkları bir yöntem idi¹³.

Bugün bunların pek çoğunun isimlerini taşıyıp türbelerini barındıran yüzlerce köy bulunmakta, bilindiği üzere günümüzün pek çok Alevî dedesi ve ocakları, bunların soyundan geldikleri için onların isimleriyle anılmakta-

¹² Bu konudaki karşılaştırmalı örnekler için bk. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler: Bir Metodoloji Denemesi*, Ankara 1997, ekler kısmı.

¹³ Bu konuda ilginç örnekler için özellikle şu iki esere bk. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, 2 cilt; S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1971.

dır. Başka bir deyişle, bugünün çoğu Alevî dedesi, işte Rum Abdalı denilen bu şeyhlerin ve dervişlerin torunlarıdır.

Müridleriyle birlikte XIV. ve XV. yüzyıllarda Rumeli'deki fetihlere katılarak bizzat Osmanlı yayılmasına katkıda bulunmaları, bunun karşılığında kendilerine sultanlar tarafından toprak bağışlanması, vergi muafiyeti tanınması, vakıflar tesis edilip zaviye ve tekeler yaptırılması suretiyle ilk Osmanlı hükümdarları tarafından bunlara gösterilen yakın ilgi, özellikle Alevî araştırmacılar tarafından çeşitli spekülasyonlara konu edilmiştir. Bu spekülasyonların başında, Rum Abdalları'nın Alevî oldukları, dolayısıyla ilk Osmanlı sultanlarının ve Osmanlı devletinin Alevî olduğu meselesi gelir. Böyle bir tanımlama, bu insanların mensup bulunduğu ve o devirde henüz Hz. Ali ve Oniki İmam kültürünü tanımamış olan heterodoks İslâm anlayışının Alevîlik'le karıştırılmasından ileri gelmektedir ve tamamiyle bilimsel verilere aykırıdır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da Şii'liğin izlerine rastlanmadığı defalarca Batılı uzmanlar tarafından dile getirilmiş ve tartışılmıştır¹⁴. Ayrıca söz konusu araştırmalarda, ilk Osmanlı hükümdarlarının Rum Abdalları'na karşı gösterdikleri bu yakınlığın, bir yanı sıra da bu yüzyıllardaki fetih hareketlerinde bu insanların maddî ve mânevî güçlerinden yararlanmayı hedef edinen politikalarıyla ilgili boyutu dikkate alınmamaktadır. Bununla beraber, bu yakınlıkta, Sünnî İslâm anlayışına mensup oldukları şüphesiz olan Osmanlı sultanlarının, henüz XVI. yüzyıldaki gibi koyu ve katı bir Sünnîlik inancı taşımadıkları da bir gerçektir. Ama bütün bunlar onları Alevî yapmaz.

Rum Abdalları'nın temsil ettiği bu popüler nitelikli heterodoks İslâm anlayışı, aslında XII. ve XIII. yüzyıl Orta Doğu'sunda çok güçlü bir etki ve yaygınlık alanına sahip büyük bir mistik akımın çizgilerini ortaya koyuyordu. Bu akım çok iyi bilinen adıyla, işte bu Rum Abdalları'nı, hattâ onların babalarının ve dedelerinin kuşağını, yani Babaîler'in mensup olduğu Vefâîlik, Yesevîlik, Haydarîlik gibi tarikat çevrelerini bağrında barındıran *Kalenderiye* cereyanından başkası değildi¹⁵.

¹⁴ Bu konuda bk. Cahen, "Le problème du Shiisme dans l'Asie mineure préottomane", *Le Shiisme Imamite (Colloque de Strasbourg, 1968)*, Paris 1970, Presses Universitaires de France, ss. 115-129; Irène Mélikoff, *Hadji Bektash : Un Mythe & ses Avatars, Genèse & Evolution du Soufisme Populaire en Turquie*, Leiden (E.J.Brill), 1998, ss. 47-50.

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 4(1338), ss. 298-302; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Ankara 1992, TTK. Yay., ss. 87-93; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period 1200-1550*, Univ. of Utah Press 1994, ss. 65-70.

Bu akımın mensuplarından biri olan Haydarîlik, Hindistan'dan Anadolu'ya kadar geniş bir sahaya yayılan çok güçlü bir tarikatı. XIII. yüzyıl başlarında Cengiz istilası başladığı zaman, diğer tarikat mensupları gibi, pek çok Haydarî dervişi de Anadolu'ya gelmişti. Hacı Bektaş ta büyük bir ihtimalle bunlardan biriydi. Baba İlyas'a intisap ettikten sonra önde gelen halifelerden biri durumuna yükselen Hacı Bektaş, bu konumuna rağmen, Babailer isyanına katılan kardeşi Menteş'in Sivas'ta öldürülmesi üzerine ortadan çekilmiş ve isyana katılmamıştır¹⁶. O bu tercihiyle aslında Bektaşiliğin doğmasına zemin hazırladığını, bu suretle Türkiye tarihinde yepyeni bir oluşumun mayasını atarak çok önemli bir tarihsel rol oynadığını biliyordu.

Hakkındaki en yetkili kaynakların başında gelen *Âşıkpaşazâde Tarihi*'ne nazaran Hacı Bektaş, kardeşiyle birlikte Baba İlyas'a intisap etmişti. Böylece Vefâi de olmuştu. İşte o, yukarıda belirtildiği üzere, Babailer isyanından sonra Sulucakaraöyük'e yerleşmiş ve orada hayatını tamamlamıştı. Onun burada herhangi bir tarikat kurduğuna dair hiç bir tarihsel kayıt mevcut olmakla beraber, Bektaşilik tarikatı adını kendisinden aldığı için öyle zannedilmektedir. Aslında bu tarikatın kurulması için gereken zemini hazırlayan, XIV. yüzyılda Sulucakaraöyük'teki tekkede yetişip Osmanlı topraklarına gelerek birlikte fetihlere katıldığı Osmanlı gazileri arasında Hacı Bektaş kültürünü yayan başka biridir. Bir anlamda Hacı Bektaş'a yeniden hayat vererek sağlığında yapmadığı bir işi ölümünden sonra yaptırmak suretiyle ona şöhret sağlayan bu kişi, Abdal Musa'dır¹⁷. Burada bizim için mühim olan, aslında Hacı Bektaş'tan yaklaşık ikiyüz yıldan fazla bir zaman sonra, yani XVI. yüzyıl başında fiilen Bahm Sultan tarafından kurulan Bektaşiliğin bu kanalla hem Rum Abdalları'na, hem de o vasıtayla Babaî çevresine bağlanmış olması, böylece başlangıçta gerek sosyal taban, gerekse inançları açısından Alevilik'le aynı ortak zemini paylaşmış bulunmasıdır. Alevilik araştırmalarında çoğu zaman karıştırılan ve iyi kavranamayan bu bağlantı, Irène Mélikoff tarafından son kitabında çok iyi açıklanmış bulunuyor¹⁸.

¹⁶ Bk. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fi Menâsibi'l-Ünsîyye*, yay. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, Ankara 1995, TTK. Yay., 2. bs., s. 169; *Âşıkpaşazâde*, s. 204.

¹⁷ Abdal Musa hakkında en iyi monografi hâlâ Fuat Köprülü'nündür (bk. "Abdal Musa", *THEA*, 1. fasikül. Eksik olan bu makalenin tam metnini Orhan Köprülü şurada yayımlamıştır: *Köprülü'den Seçmeler*, İstanbul 1972. Kültür Bakanlığı Yay. (Burada kaynaklar da gösterilmiştir); "Abdal Musa", *TK*, sayı :123, yıl: 1974; Ayrıca bk. Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 204-207.

¹⁸ Mélikoff, *Hadji Bektach*, ss. 146-161. 197.

Buraya kadar söylemeye çalıştığımız gelişmeleri, fiilen XV. yüzyıl sonlarıyla XVI. yüzyıla ait bir olgu olan Alevîliği Türkiye topraklarında heterodoks İslâm'ın yeni bir görüntüsü olarak tarih sahnesine çıkaracak olan tarihsel sürecin, Babailer isyanından sonraki ikinci safhası olarak mütâlaa etmek doğru olacaktır. Bu tarihsel sürecin çok önemli üçüncü safhası ise, XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu sahasında büyük ve etkili bir propaganda gerçekleştiren Hurûfî etkiler safhasıdır. Türkiye'deki heterodoks İslâm'ın gelişmesine en az bundan önce sözü edilen etkiler kadar katkısı bulunan Hurûfîlik, Alevîliğin, özellikle Alevîlik'teki panteist ulûhiyet anlayışının yerleşmesindeki en önemli tarihsel faktörlerden biri olmuştur.

ANADOLU HETERODOKS İSLÂM'INA PANTEİST AŞI: HURÛFÎ ETKİLER

Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı istisnâ edilirse, bugüne kadar Kalenderîlik, Melâmîlik, Bektaşîlik ve Alevîlik gibi, Anadolu'daki heterodoks İslâm'ı temsil eden değişik zümreler üzerinde çalışan araştırmacıların önemli bir kısmı, Hurûfîliğin bu çevreler üzerindeki etkilerini ya hiç dikkate almamışlar, ya da küçümsemişler, dolayısıyla çok az değinmişlerdir. Bu ihmalin sebebi ya Hurûfîliğin iyi tanınmaması, veya Hurûfîliği yalnızca harflerin ifade ettiği gizli sırlarla uğraşan mistik bir akım olarak düşünmüş olmalarıdır. Yalnız son zamanlarda I. Mélikoff ve Michel Balivet bu meseleye ağırlık vermişlerdir¹⁹. Oysa Hurûfîliğin asıl karakteristiği, belki adının çağrıştırdığının çok ötesinde, güçlü bir "panteist ulûhiyet" anlayışına sahip olmasıdır. Bu noktadan bakılınca bugün Alevî teolojisindeki "Tanrı" inancının temelinde bu anlayış çok açık bir biçimde görülebiliriz²⁰.

¹⁹ Bk. Mélikoff, *a.g.e.*, ss. 116-125; Michel Balivet, *Islam Mystique et Révolution Armée dans les Balkans Ottomans: Vie du Cheikh Bedreddin le "Hallâj des Turcs" (1358-1416)*, Istanbul, Les Editions Isis, ss. 98-110.

²⁰ Şu nefesler bu anlayışı fevkalade ifade etmektedirler:

Ey benim Şâh'ım penâhum Fazl-ı Rahmân'ım Ali
Aşk u dinin gönülüm aldı dinim imânım Ali

Cümle âlem emrine ferman senindir ins melek
Sensin ol sultan-ı âlem sırr-ı Sübhân'ım Ali (Vîranî)

Esselâm ey on sekiz bin âlemi
Esselâm ey var eden cânım Ali (Vîranî)

XIV. yüzyılın ikinci yarısında muhtelif dinî kaynaşmalar sonucunda Âzerbaycan'da ortaya çıkmış olup, Mısır dahil bütün Orta Doğu'daki Sünnî İslâm dışı çevreleri büyük ölçüde etkisi altına almış bulunan Hurûfilîğin, XIV. yüzyılın sonlarından itibaren XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Anadolu ve Rumeli dahil bütün Osmanlı topraklarında sanıldığından daha yoğun etkiler hasıl ettiği giderek daha iyi meydana çıkmaktadır.

Geniş çapta eski İran dinlerinin kalıntılarını, Hıristiyanlık, Kabbalizm ve Neoplatonizm'e ait inanç ve telakkileri mistik bir karakterle birleştirerek Esterâbâd'da ortaya çıkan Hurûfilik²¹, kimilerine göre bir çeşit senkretik mezhep, kimilerine göre de ayrı bir din olarak algılanabilir. Kabbalistik etkilerle harflere esrarengiz anlamlar yükleyerek sistemini bu temele dayandırdığı için, adı buradan gelmektedir. Ancak sözünü ettiğimiz panteist Tanrı anlayışında Hallac-ı Mansur geleneğinin de büyük ölçüde vârisi bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hurûfilîğin kurucusu Fazlullah-ı Esterâbâdî²², Timur İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıkmış, inançlarını yaymaya başlamış olup, ancak faaliyetleri şiddetle yasaklanmış ve kendisi de 1394'te idam olunmuştu. Bunun peşinden müthiş bir takibata uğrayan Hurûfiler, Ahmedî Lûr'un etrafında toplandırlarsa da, onun 1427'de Şahrüh'a karşı giriştiği suikast hareketinden sonra da öldürülmekten kurtulamadılar. Yakalananlar idam ediliyor ve cesetleri yakılıyordu. 1467'de ise Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh'a karşı bizzat Fazlullah-ı Esterâbâdî'nin kızının başını çektiği bir isyan hareketi şiddetle bastırılmış, şeyhin kızı ve beşyüz civarında taraftarı idam edilerek yakılmıştı. İşte bütün bu hareketlerin sebep olduğu göz açtırmayan takibat ve katliamdan sonra Hurûfiler'in büyük çoğunluğunun Suriye, Mısır ve Anadolu topraklarına sığındıkları çok iyi biliniyor. Bunların bazıları buradan Rumeli'ye de geçtiler. Bazı tarikatlere intisap ederek inançlarını gizlice yaymaya koyuldular.

Tuttum aynayı yüzüme
Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme
Ali göründü gözüme (Hilmi Dede Baba)

²¹ Hurûfilik konusunda derli toplu bilgi ve temel literatür için msl. bk. A. Bausani, "Hurûfiyya", *EI2*; Hamid Algar, "Hurûfiyya", *EI2*.

²² Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, "Fadl Allah Hurûfî", *EI2*; H. Algar, "Astarâbâdî, Fazlallâh", *EI2*.

Hurûfilîğin Türkiye topraklarında yayılmasında en büyük pay, hiç şüphesiz Mîr Şerîf ve büyük Âzerî şairi ve Hurûfî şeyhi İmâdeddîn Nesîmî'nindir (öl.1408). Mîr Şerîf'in ve kardeşinin Anadolu'ya Fazlullah-ı Esterâbâdî'nin eserleri başta olmak üzere pek çok Hurûfî kitapları getirdiği, Fazlullah'ın önde gelen halifelerinden İmâdeddîn Nesîmî 'nin ise çok geniş boyutlu bir propaganda yürüttüğü biliniyor²³. Ne var ki onlar Osmanlı topraklarında da takibata ve cezaya uğramaktan kurtulamadılar. XVI. yüzyıla ait bir takım *mühimme* kayıtları, özellikle Balkanlar'da muhtelif şehir ve kasabalarda sık sık Hurûfî takibatının yapıldığını, pek çok hurûfinin idam olunarak cesetlerinin yakıldığını gösteriyor ki, bu kayıtlarda bildirilen olaylara konu olan kişilerin fiilen Hurûfî olmasalar bile, onların inançlarından etkilenen değişik kesimlere, çok muhtemelen Kızılbaş kesimine mensup şahıslar olduğu muhakkaktır.

Bu şiddetli takibat ve cezâlara rağmen, muhtelif sûfî çevrelere mensup olup Hurûfilik inançlarının propagandasını yapan pek çok kimsenin bulunduğu dikkati çekiyor. XVI. yüzyılda yaşamış, Hayretî, Muhîtî, Vîranî, Yemînî gibi bir takım önemli Kızılbaş şâirleri bunlardandır. Nitekim pek çok Kızılbaş şâirinde, Hurûfilik kanalıyla geçen *hulûl* inancını kuvvetle vurgulayan mısralara rastlanır.

Hurûfilîğin harflerle ilgili yorumlarından çok, *hulûl* inancı ve buna bağlı olarak *mehdîlik* telâkkisi, Alevîlik üzerindeki etkisi itibariyle çok önemlidir. Hurûfilîğin temel inancı, Fazlullah'ın, Allah'ın *mazhar*'ı olduğu, yani Allah'ın Fazlullah'ın bedeninde görüntülediği ve kıyamet gününe yakın, müslümanları, hıristiyanları ve musevîleri kurtaracak *Mehdî* olduğu şeklinde özetlenebilir. Kızılbaşlıktaki Allah'ın Hz. Ali'nin bedeninde görüldüğüne dair temel inanç, buradan gelmektedir. Allahın insan bedenine hulûl ettiğine (incarnation) dair bu inanç, Hurûfilîğin Anadolu ve Rumeli'de yayılışı sırasında Bayrâmî Melâmîleri'ni, Kalenderîler'i -bu kanalla Bektaşîliği ve bazı Halvetîye çevrelerini de etkilemiştir.

Fazlullâh-ı Esterâbâdî'nin, daha önce sözü edilen eski Orta Doğu'nun panteist mistik sistemlerinden kaynaklanan yorumlarının payını unutmamak kaydıyla, Hurûfilik'teki bu *hulûl* inancını, önemli ölçüde *Vahdet-i vücud* 'çu sûfilîğin temelindeki Hallâc-ı Mansur geleneğiyle alâkalı görmelidir. Bunun en reddedilemez delili, Mevlevîlik, Kalenderîlik, Bayrâmî Melâmîliği'ne ait

²³ Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1973, TTK. Yay., s. 28 vd.; ayrıca Nesîmî'ye dair bk. Gölpınarlı, "Nesîmî", *İA*.

tasavvuf literatüründeki, fakat en fazla Bektaşilik ve Kızılbaş nefeslerindeki "Hallâc-ı Mansur geleneği" ve onun ünlü "Ene'l-Hakk" sözüdür²⁴. Hiç şüphesiz bu sayılanların dışındaki bazı ılımlı tarikatlarda da bu gelenek mevcut olmasına rağmen, bunların hiç birinde Hallâc-ı Mansur geleneği bir "kült" haline dönüşmemiştir. Bu büyük sûfinin trajik âkibeti, kendinden sonraki bütün sûfi çevreleri, özellikle de Kızılbaşlığı derinden etkilemiş, bu sebeple Hallâc-ı Mansur heterodoks sûfiliğin âdetâ "peygamber"i mertebesine yerleştirilerek çok güçlü bir mistik kültürün konusu olmuştur.

İşte Aleviliğin, daha doğru bir ifadeyle Türkiye topraklarındaki heterodoks İslâm'ın, İran'da Safevî Devleti kurulup propagandası başlayana, yani bu heterodoks İslâm'ın Kızılbaşlığa dönüştüğü döneme kadarki durumu kısaca budur. Bu, Kızılbaşlığa asıl karakteristik vasfını kazandıran ve teolojisinin merkezini teşkil eden "Hz. Ali kültü"nü henüz içine almamış bir popüler müslümanlıktı. Bu popüler müslümanlık, Şah İsmail-i Safevî, diğer adıyla Şah Hatâyî ile beraber Kızılbaşlığa dönüşecektir.

BEKLENEN MEHDÎ: ŞAH İSMAIL-İ SAFEVÎ

VE ALEVİLİĞE Şİİ AŞI YAHUT

ANADOLU HETERODOKS İSLAMININ KIZILBAŞLIĞA DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye tarihi ile hem siyasal hem de kültürel bakımlardan çok yakın bağlantısına rağmen, Safevîler'in modern Türkiye tarihçiliğinde bugüne kadar pek çalışılmadığını görmek gerçekten çok tuhafur²⁵. Oysa Safevîlerle ilgili araştırmalar Batı tarihçiliğinde nisbeten erken başlamış ve bugüne kadar ciddi, önemli çalışmalar ortaya konmuştur²⁶.

²⁴ Bu konuda mükemmel bir inceleme Louis Massignon'a aittir: "Ana al-Haqq: Etude historique et critique sur une formule dogmatique de théologie mystique d'après les sources islamiques", *Opéra Minora*, Beyrut 1963, II, 31-39.

²⁵ Bir kaç müstesna örnekten biri olarak bk. Z. Velidi Togan, "Sur l'origine des Safavides", *Mélanges Massignon*, Damas 1957, III, 345-357.

²⁶ Pekçokları arasında meselâ J. R. Walsh'un, "The historiography of Ottoman-Safavid relations in sixteenth and seventeenth centuries" (*Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis, London 1962, ss. 196-209) isimli makalesi bu konunun kaynakları açısından önemlidir; ayrıca bk. R. M. Savory, "The consolidation of Safavid power in Persia", *Der Islam*, LVI (1965); Joseph Matuz, "l'ascension au pouvoir des Safawides vue par un historien ottoman contemporaine", *Iranica*, IV (1966), ss. 24-44; Michel. M. Mazzaoui, *The Origines of the Safawids*, Wiesbaden 1972 ve daha birçokları.

Aslında İslâm dünyasında, Safevîler gibi, "Sünnî bir tarikattan Şîî bir devlete dönüşüm"ü sergileyen başka bir örneğe rastlamak pek mümkün değildir. Bu itibarla genelde tarihçilik açısından çok ilginç olan Safevîler, Alevîliğin tarihi açısından da son derece önemli bir dönemi simgeler. Çünkü bugün bildiğimiz Alevîliğin, yahut daha doğru bir terimle Kızılbaşlığın tarihindeki çok önemli dönüm noktalarından biridir. Bu konuda büyük paylardan biri ise, hiç şüphe yok ki bu hanedanın en dikkate değer şahsiyeti olan Şah İsmail'e aittir.

Bununla beraber biz burada münhasıran Safevîler'in tarihini ve Şah İsmail'in biyografisini ele almayacak²⁷, ancak Safevîler'in ve özellikle de Şah İsmail'in, Anadolu'daki heterodoks İslâm çevrelerini nasıl Kızılbaşlık haline dönüştürdüğünü anlamaya çalışacağız. Bu çok mühim tarihsel dönüşümün iyi anlaşılması için şu soruların cevaplarını vermemiz gerekiyor: Safevî devletin amacı neydi ve nasıl bir ideoloji kullanıyordu? Bu amaçta Osmanlı hakimiyetindeki Anadolu topraklarının ve üzerinde yaşayan Sünnî olmayan kitlelerin yeri ne olacaktı? Bu kitlelerin Safevî devletin amacına uygun hale getirilebilmesi hangi yollarla gerçekleştirilecek, nasıl bir ideoloji, hangi yöntemlerle aşılacak ve ne tür bir organizasyon gerçekleştirilecekti? Kısaca, tarihçiler arasında bugüne kadar kullanılması âdet olmuş bir deyimle, Safevî propagandası Anadolu'daki heterodoks İslâm anlayışına mensup kitleleri nasıl Kızılbaş toplumu haline getirdi?

Bu soruların cevabına geçmeden evvel, genellikle Alevîlik araştırmalarında iyi anlaşılmayan ve özellikle de bazı araştırmacıların gözden kaçırdıkları bir konuya burada dikkat çekmek gerekiyor: Genellikle peşin olarak kabul edilen şey, bugünkü zihniyeti, inançları, ritüelleri ve toplumsal yapısıyla Alevîliğin, bu toplumu oluşturan kitlelerin daha müslümanlığı ilk kabul ediş-

²⁷ Şah İsmail'e dair şunlara bk. Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. T. Bıyıklıoğlu, Ankara 1948, TTK Yay., ss. 82-84; Hanna Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41 (1965), ss. 126-129, 135-136, 139-144, 159-162. vs. ; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., ss. 15-42; Aubin, "L'Avènement des Safavides reconsidéré", *Moyen Orient & Océan Indien*, V (1988), ss. 1-130. Safevîler üzerine yapılan araştırmalar konusunda özellikle önde gelen bir isim olan J. Aubin neredeyse bir kitap büyüklüğündeki bu uzun makalesinde Şah İsmail'in psikolojisi, karakteri, yöneticiliği, yaptığı işler ve hepsinden önemlisi dinî şahsiyeti hakkında son derece ilgi çekici yeni ve önemli gözlemler ortaya koymaktadır. Şah İsmail konusunda Alevî yazarlar tarafından son zamanlarda yayımlanan birkaç kitap bulunmaktadır. Onlara da bakılabilir.

leri tarihten itibaren var olduğu, Hz. Ali kültünü başlangıçtan beri tanıdıkları, başka bir deyişle müslümanlığı böyle bir yoruma tabi tutarak kabul ettikleridir. Oysa bu, büyük bir yanılgıdır ve bu iddiayı savunanlar bunu ispat edici nitelikte hiç bir tarihsel delil ortaya koyamamışlardır; çünkü bugüne kadar Türkler'in müslümanlığı Şii kanallarla kabul ettiklerine dair verilere rastlanmamıştır. Nitekim Mâverâünnehr bölgesinin bütün zamanlar boyunca Şii etkileri pek barındırmadığı, aksine Sünniliğin çok yoğun ve yaygın bir etkinliğe sahne olduğu çok iyi bilinmektedir. Ayrıca, yalnızca hanedan çevreleriyle sınırlı kalmak üzere, XI. yüzyıldaki Büveyhî hakimiyeti ve XIII. yüzyılda İlhanlılar zamanında çok kısa bir dönem haricinde Safevîler devrine kadar İran topraklarında herhangi bir şekilde demografik olarak Şiiliğin hakimiyetinin söz konusu olmadığı da çok iyi bilinmektedir.

İşte tarihte ilk defa Safevîler'le birlikte, o da XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra İmamiye Şiiliği İran'da hakimiyeti ele almağa başlamıştı. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, ilk defa olmak üzere Şiiliğe sempati duymaya başlamış, siyasî emellerinin gerçekleşmesi konusunda bu inancın kendisine önemli bir avantaj sağlayacağını farketmiştir. Fakat özellikle oğlu Şeyh Haydar'da bu çok daha açık bir şekilde belirmişti²⁸. Onun oğlu Şah İsmail babasının yolunu takip etmek suretiyle nihayet İran'da Şii bir devlet kurmak üzere yoğun bir siyasal mücadeleye girişmiş, Timur'dan sonra güçlü bir siyasal birlik ortaya koyamayan bu topraklarda kendi hakimiyetini kuvvetlendirmeyi başarabilmiştir. Şiiliği demografik olarak üstün bir hale getirebilmek için, ilk olarak yaygın bir Sünnî katliamına, özellikle sayısal olarak üstün bir konumda olan Şâfiî Kürtler arasında yoğun bir kıyıma girişmiş, arkasından, Anadolu'da Osmanlı merkezî yönetiminin yerleşikliğe zorlama ve vergiye bağlama yolundaki baskularından fena halde yılmış bulunan Türkmen boylarından çoğunu İran'a çağırmıştır. Nitekim bu çağrı müsbet karşılanmış, Anadolu'daki pek çok Türkmen boyu burasını terkederek İran'a göç etmişti²⁹. Şah İsmail bunu nasıl başarmıştı? İşte esas mesele bu noktada düğümleniyor. Safevî propagandası denilen olgu, hiç şüphe yok ki bunu anlamaya önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

²⁸ Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar hakkında geniş bilgi için msl. bk. Hinz, ss. 23-36; 62-76; Sohrweide, a.g.m., ss. 117-131; Sümer, a.g.e., ss. 1-14.

²⁹ Bu konuda bugüne kadar yazılmış kitap halinde tek monografi hâlâ F. Sümer'in yukarıda zikredilen eseridir. Ayrıca bk. Oktaj Efendiev, "Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'Etat safevide", *Turcica*, VI (1975), ss. 24-34.

Osmanlı-Safevî mücadelesinin siyasal cephesi, tarihçiler arasında oldukça geniş boyutlarda çalışılmıştır³⁰. Yukarıda söylendiği üzere, Safevîler'in doğuşu, Safevî devletinin kuruluş ve gelişmesi konusunda da önemli araştırmalar ortaya konulmuş olmakla beraber, Safevî propagandasının ideolojik muhtevası ve kullandığı yöntemler üzerinde nisbeten daha az durulmuştur³¹. Bununla beraber bu konuda da oldukça bilgimiz bulunmaktadır.

Davetinin Anadolu'daki çoğunluğu Türkmenler'den oluşan- konar göçer kitleler üzerinde başarılı olması için, Şah İsmail'in mevcut şartlardan yararlanmasını çok iyi bildiği anlaşılıyor. Onun bu başarısında başlıca şu iki faktörün büyük katkısı olduğunu söyleyebiliriz:

1- Anadolu topraklarındaki konar göçer kitlelerin, Fatih Sultan Mehmed zamanından beri sıkı bir şekilde uygulanan toprağa yerleştirilip vergiye bağlanma politikası. Zaten geleneksel olarak siyasal iktidarların kontrolünde yaşamaktan hiç hoşlanmayan bu kitleler her fırsatta Osmanlı yönetimine karşı çıkmaya hazır dılar.

2- Sözü edilen bu sıkıntılı ortamın, zaten kaç yüzyıldan beri mehdici inançlarla yaşamakta olan bu kitleler arasında Tanrı'nın bir mehdi hüviyetinde insan bedeninde zuhür edeceğine olan geleneksel güçlü inançları. Bu çok güçlü bir inançtı ve Alevîliğin en temel inancı olacaktı.

İşte Şah İsmail, biri toplumsal, diğeri inançla ilgili bu iki avantajı mükemmel propagandasıyla fevkalade bir şekilde işlemesini bildi. Dedesi Şeyh Haydar zamanından beri kabul edilmeye başlanan İmamiye Şiîliği'nin inançlarını, aslında aynı motifleri kullanarak, ama orijinal biçimlerinden çok deği-

³⁰ H. Sohrweide'nin zikredilen makalesinden başka bk. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay; aynı yazar, "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica*, VI (1975), ss. 128-145; M. Şehabeddin Tekindağ, "Yavuz'un İran Seferi", *TD*, 22 (1967), ss. 50-58; Elke Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1970; I. Beldicéanu-Steinherr, "La regne de Selim Ier: Tournant dans la vie politique et religieuse de l'Empire ottoman", *Turcica*, VI (1975), ss. 34-49; Adel Allouche, *The Origine and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555)*, Berlin 1983; J.-L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, Les Ottomans et leurs Voisins (1514-1524)*, Paris-Istanbul 1987; J. Aubin, "La politique orientale de Selim Ier", *Res Orientales* [Itinéraire d'Orient (Hommage à Claude Cahen)], VI (1994), ss. 197-216.

³¹ Yukarıdaki ve aşağıdaki dipnotlarda Safevîler'e dair kaydettiğimiz literatürde bu konularda bir miktar bilgi bulunmaktadır. Ayrıca bk. Aubin, "La politique religieuse des Safavides", *Le Shiisme Imamite*, ss. 236-243.

şik bir tarzda propaganda ediyordu, Bu çerçevede propagandasının ideolojik muhtevası başlıca şu iki esas üzerine oluşturulmuştu:

1- Çok güçlü mehdici espri içerisinde propagandasının muhatabı olan kitlelere çok başarılı bir biçimde mesajını ulaştırdı. "Beklenen Mehdi"nin kendisi olduğunu, onları Osmanlı'nın zulmünden kurtarmak üzere geldiğini iddia ediyordu³².

2- Hz. Ali'nin "Tanrı" olduğunu, sonra sırayla diğer İmamlara ve nihayet onlardan da kendi bedenine hulûl ettiğini, dolayısıyla kendisinin Şah= Hz. Ali= Tanrı olduğunu söylüyordu³³. Bu iki davetin ikisi de yerini buldu. Türkmenler, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın sağlığında da onun Tanrı olduğuna inanıyorlardı³⁴. Oğlu Şah İsmail'in "Tanrı"lığını kabul etmek te onlar için zor olmadı. Çünkü çok iyi bilindiği gibi, Orta Asya'dan beri Budizm ve Maniheizm vasıtasıyla *hulûl* ve *tenâsüh* inançlarına sahip bu heterodoks İslâm'a bağlı kitlelerin, bu propagandayı yadırgamaları söz konusu değildi ve nitekim öyle de oldu. Şah İsmail, yukarıda da söylendiği gibi, ünlü *Divan*'ında Allah'ın kendisine hulûl ettiğini ve "beklenen Mehdi"nin kendisi olduğunu, mistik yanı çok güçlü, son derece lirik bir üslupla yazdığı nefeslerinde açıkça ifade etmektedir.

³² Bk. Erika Glassen, "Schah Isma'il, Ein Mahdi der Anatolischen Türkmenen?", *ZDMG*, 121 (1971), ss. 61-69.

³³ *Il Canzoniere*..., s.16:

Yaradan be-kudret gök ilen yeri
Melâyik hem Âdem deyu ilen peri
Erenler güzini cihan serveri
Nebiler içinde O'dur meh-teri
Ali'dür Ali'dür Ali'dür Ali

s. 22:

Allah Allah deyin gaziler din-i Şah menem
Karşu gelün secde kılun gaziler din-i Şah menem

.....

Hatâyî'em al atuyam sözü şekerden datluyam

s. 24:

Yakın bil kim Hudâyî'dür Hâtâyî
Muhammed Mustafâyî'dür Hatâyî
Safi nesli Cüneyd-i Haydar oğlu
Ali Murtazâyî'dür Hatâyî

J. Aubin adı geçen makalesinde, Şah İsmail'in "Tanrı" lığına olan inancın, mensupları arasında son derece yaygın olduğunu, dönemin Avrupalı gezginlerinin gözlemleriyle belgeyerek göstermektedir (bk. "L'Avènement des Safavides reconsidéré", ss.38-40.).

³⁴ Msl. bk. Sümer, *a.g.e.*, s.13, dipnot 20 (Fazlullah b. Ruzbihan'dan naklen).

Şah İsmail'in propaganda için kullandığı yöntemlere gelince, onun bu propagandasının, gerek ideolojik muhteva, gerekse yöntem itibarıyla bir zamanlar Baba İlyas-ı Horasanî'nin Babaîler isyanında kullandığı propagandaya çok benzediğini söylemeliyiz. Tıpkı Baba İlyas'ın Anadolu Selçuklu yönetimini doğru yoldan ve adalet esaslarından çıkmak ve zulme sapmakla suçladığı ve kendisinin bu haksız düzeni doğru yola sokmakla görevli olduğunu söylediği gibi, Şah İsmail de Osmanlı düzenini mahkûm ediyor ve kendisinin adaleti getireceğini ileri sürüyordu. Onun propagandasının başarısında, henüz çok genç yaşta olmasına rağmen karizmatik kişiliğinin büyük payı bulunduğu kadar, bir tarikat, hem de askerî nitelikle organize edilmiş bir tarikat (Safeviyye) kökeninden gelmiş olmanın sağladığı mükemmel avantajı da hesaba katmak icap eder³⁵. İşte bu meyanda Şah İsmail'in müridlerine ve halifelerine giydirdiği, Oniki İmam'ı simgeleyen on iki dilimli kırmızı başlık (*tac*), hem kendisinin hem de müridlerinin ünlü *Kızılbaş* terimiyle anılmalarına sebep olacak ve tarihsel belgelere geçmek suretiyle bundan böyle Osmanlı topraklarındaki bütün Alevîler'in genel adı olacaktır. Osmanlı merkezî yönetimi onları bundan böyle hem bu isimle, hem de Sünnî İslâm'ın dışında durdukları için *Râfîzî*, *Zındık* ve *Mülhid* lakaplarıyla niteleyecek ve İslâm dışı olarak mahkûm edecektir³⁶.

Şah İsmail'in Osmanlı topraklarında Kızılbaşlığı yaymak için son derece dikkate değer uygulamalarından biri de, Kızılbaş zümrelerinin kendine bağlı belli bir hiyerarşik düzene sokulmasıdır. O bu konuda, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin mevcut yapısını kullanmıştır. Bu aşiretlerin hem aşiret reisi hem dinî lider konumundaki -aralarında pek çok da Kalenderî kökenlileri bulunan- şeyhlerini ya bizzat yanına çağırarak veya halifeleri aracılığıyla kendilerine seyyidlik belgesi (*siyâdetnâme*) vermek suretiyle hem kendine hem Hz. Ali soyuna bağlamıştı. Bu fevkalâde bir işti. Çünkü böylece *seyyid* yahut *dede* denilen bu liderlerin kendi bağlıları arasında otoriteleri muazzam bir kutsallık kazanıyor, hem de bizzat Şah İsmail'e bağlanıyordu. Bunlar Anadolu'da kendi bağlılarından topladıkları nezir ve sadakaları İran'a yolluyorlardı. Bu, kendi tebeası olan bu kesimlerden toplayacağı vergilerden oluşan çok

³⁵ Bu konuda özellikle bk. Masashi Haneda, "L'Evolution de la garde royale des Safavides", *Moyen Orient & Océan Indien*, I (1984), ss. 41-64; aynı yazar, *Le Châh et les Qizilbâş: Le Système Militaire Safavide*, Berlin 1987, Kl. Schwarz Verlag; Aubin, "l'Avènement des Safavides", ss. 28-36. Bu mesele burada çok iyi gösterilmiştir.

³⁶ Bu konuda *mühimme* defterlerinde pek çok kayıt vardır. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: BOA, MD 6, s. 653; BOA, MD 31, s.313.

önemli bir malî kaynağın Osmanlı merkezî yönetiminin hazinesine değil, hasım devlet olan Safevîler'in hazinesine transfer edilmesi demekti³⁷ ve hiç te küçümsenecek bir kayıp değildi.

Osmanlı arşiv kayıtları, Safevî propagandasının sözlü ve yazılı olmak üzere iki kanaldan yürütüldüğünü gösteriyor. Sözlü propaganda, özel olarak yetiştirilmiş "halife" denilen misyonerler aracılığıyla icra ediliyordu. Bu halifeler sadece Anadolu'da ve Rumeli topraklarındaki heterodoks kesimler arasında değil, hemen her kesim içinde görev yapıyorlardı. Bu propagandanın çeşitleri ve alanları ile Osmanlı merkezî yönetiminin buna karşı geliştirdiği savunma mekanizmalarının örneklerini *mühimme* kayıtlarından takip edebiliyoruz. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı merkezî yönetimi de bu propagandalara karşı, bazan gruplar halinde idamlar, gruplar halinde zindana atmalar veya kürek cezasına mahkûmiyet şeklinde, Kızılbaş kesimlerin gözünü korkutmaya ve sindirmeye, hattâ ortadan kaldırmaya yönelik cezaları gündeme getirmekteydi. Bazan da önemli idarî mevkide olanları affederek, daha yüksek mevkilere tayin etmek suretiyle bir çeşit *istimâlet* (kendine çekme) politikası da uyguluyordu³⁸.

Ama esas hedef kitleleri, hiç şüphesiz heterodoks kesimler olup Anadolu'da Orta, Doğu ve Güney Anadolu bölgeleri, Rumeli'de de özellikle Şeyh Bedreddin bağlularının yoğun olarak bulunduğu Deliorman mıntokası, bu halifelerin faal olarak çalıştıkları yerlerdi.

Yazılı propaganda ise, Şah İsmail'in bizzat yazdırdığı kitap ve risalelerle yapılıyordu. Bunlar yine halifeler aracılığıyla gizlice Osmanlı topraklarına sokuluyor ve sözü edilen bölgelerde dağıtılıyordu. *Mühimme* defterlerindeki kayıtlarda, toplatılıp İstanbul'a yollanan veya yakılan bir takım "Râfîzî kitaplar"dan söz edilmektedir³⁹. Bunlardan kurtulabilmiş olanlarının bugün hala Anadolu içlerinde bir yerlerde keşfedilmeyi beklediğini tahmin etmek mümkündür.

İşte böylece Anadolu'da kırsal kesimdeki Türk veya Kürt kökenli konar göçer ve kısmen de köylü kitlelerin oluşturduğu heterodoks İslâm anlayışı,

³⁷ Msl. bk. BOA, MD 7, s.660.

³⁸ Msl. bk. BOA, MD 7, s. 882; BOA, MD 12, s.402; BOA, MD 14, s. 558; BOA, MD 29, s. 209; BOA, MD 31, s.360; BOA, MD 32, s. 21 ve daha bir çokları.

³⁹ Bk. BOA, MD 27, s. 399. Şuna da bk, Abulfaz Rahimov, "Safavilerin Türkiye'ye hediye gönderdiği kitaplar", ADI, I (1988), ss. 84-90. Bu kitaplar arasında hiç şüphesiz en önemlisi, Anadolu'daki Kızılbaş kesimleri organize eden ve dinî ritüelleri belirleyen meşhur *Buyruk*'tur.

yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız şekilde, son olarak, Safevî propagandası vasıtasıyla aşılana Oniki İmam Şiîliği'nin unsurlarını kendine uyarlamıştır. O bu suretle inançlarının merkezine Hz. Ali kültünü yerleştirmiş ve böylece büyük bir değişimi gerçekleştirmek suretiyle Kızılbaşlığa dönüşmüş oluyordu. Bu yeni yapılanmanın verdiği şevkle Osmanlı merkezî yönetimine karşı iyice bilenen Doğu ve Orta Anadolu ile Akdeniz yöresindeki Kızılbaş aşiretleri, artık zaman zaman bir takım isyan hareketlerine girişecek ve böylece Türkiye topraklarında Alevî oluşumunun tarihinde isyanlarla geçen yeni bir dönemi başlatmış olacaklardır. Bu isyanların önemi, bugün Osmanlı karşıtlığının, Alevîliğin zihniyet dünyasının en temel öğelerinden biri oluşundaki katkılarından ileri gelir. Başka bir deyişle, sosyal bir çatışmanın son tahlilde büyük bir ideolojik çatışmaya dönüşmesinde oynadıkları büyük rol itibarıyla bunlar sıradan olaylar olarak görülmemelidir.

KIZILBAŞ (YAHUT ALEVİ) İSYANLARI

VEYA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇEVRENİN MERKEZE BAŞKALDIRISI

Türkiye'de Alevîliğin tarihinin iyi anlaşılması, bu tarihin bir parçası olan, XVI. yüzyıldaki isyanların, belki daha doğru bir deyimle ayaklanma (kıyam) ların tarihiyle de sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ne var ki, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere, Alevîliğin tarihiyle ilgili çoğu meselede olduğu gibi, bu isyanlar veya kıyamlar konusunda da bir takım yanlış kanaatler ve yersiz spekülasyonlar söz konusudur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Bir defa, XVI.yüzyılda meydana gelen ayaklanmaların tamamını Kızılbaş (Alevî) isyanı olarak nitelemek doğru değildir. Nitekim, bunlarla ilgili Osmanlı kaynakları yakından incelendiğinde rahatlıkla anlaşılacağı üzere, bu isyanlar sadece ve sadece XVI. yüzyıldaki Kızılbaş zümrelerin çıkardığı veya katıldığı hareketler olmayıp, Kızılbaş çevreleri kadar olmasa bile, Sünnî kırsal kesimden de bir takım insanların bulunduğu görülmektedir. Ama şüphe yok ki ağırlıklı kesim Kızılbaş kesimi olduğu gibi, ayaklanma liderleri de bu kesimdenir. İkinci olarak bu isyanların, Kızılbaşlığın Sünnîliğe karşı koyuşu anlamında dinî veya ideolojik çatışmalar olmadığı, dolayısıyla Kızılbaş halk ile Sünnî halkın mücadelesi mahiyetini taşımadığı, aksine, Osmanlı merkezî yönetimine karşı başkaldırı hareketleri olduğu açıkça görülmektedir. Kaynaklar, ne Sünnî köylerinin Kızılbaş köylerine, ne de Kızılbaş köylerinin

Sünnî köylerine saldırdıklarına dair hiç bir kayıt ihtiva etmezler. Üçüncü bir husus, bu isyanlar, bazılarının Safevî tahriki ile çıkmasına karşılık, genelde böyle bir bağlantısı olmayan, doğrudan vuku bulan hareketlerdir. Nitekim Alevî isyanlarının tamamında Safevî parmağını aramanın yanlış olduğunu son on on beş yıldan beri yayımlanan araştırmalar göstermiştir. Nur Ali Halife ve Şah Veli isyanlarının doğrudan Safevî tahrikiyle çıkartıldığı açık olmakla beraber, bizzat Şah İsmail adına çıkartılan Şah Kulu isyanının dahi böyle bir bağlantı içinde olmadığı görülmüştür. Ancak isyanlar doğrudan Safevîler tarafından tahrik ve organize edilmese bile, katılanların, kendilerini Osmanlı baskısından kurtarmaya namzet gördükleri Safevîler'e büyük sempati duydukları da bir gerçektir. Çünkü içinde yaşadıkları devlete karşı ayaklananların, o devletin rakibi başka bir devleti -hele aralarında inanç birliği de varsa- yanlarına almak istemeleri kadar tabii bir şey olmamalıdır.

Çoğunluğunu konar göçer Kızılbaş Türkler'in oluşturduğu zümrelerin katıldığı bu isyanların en önemli karakteristik vasıfları, *mehdîci*, başka bir deyişle *ihtilalci mesiyani* hareketler oluşudur. Kızılbaşlığın ana inançlarından biri olan *Mehdî* kavramı, bu isyanlarda itici güç olarak büyük rol oynamıştır¹⁰. Bu itibarla bunları, yine XVI. yüzyılda vuku bulmakla beraber, *mehdîci* olmayan öteki isyanlardan ayırmak gerekir.

1511'de Teke yöresindeki Şah Kulu (veya Karabıykoğlu) isyanı, 1512'de Orta Anadolu'daki Nur Ali Halife, 1520'de yine bu yöredeki Bozoklu Celal (diğer adıyla Şah Veli) isyanı, 1526'da Bozok'taki Baba Zünnun ve nihayet 1526-27'de yine Orta Anadolu'daki Şah Kalender isyanı gibi Kızılbaş isyanlarının, XVI. yüzyılın yaklaşık ilk çeyreği civarında meydana gelmiş olmaları bir tesadüf değildir. Çünkü bu yıllar Osmanlı-Safevî mücadelesinin ilk yıllarını teşkil etmeleri hasebiyle Kızılbaşlık ideolojisinin en hararetli ve en hareketli olduğu bir dönemi oluşturur.

Bu isyanlar, Safevî propagandasının eski zemin üzerine aşıladığı mehdici inancı Osmanlı yönetimine karşı ideolojik bir araç olarak kullanmakla beraber, esas itibariyle dönemin sosyo-ekonomik rahatsızlıklarından kaynaklanan

¹⁰ XVI. yüzyılda Anadolu'daki bu mehdici isyanlar hakkında mükemmel analizler için H. Sohrweide'nin zikredilen makalesinden başka özellikle bk. Barbara Flemming, "Sahib-ı kuran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im Ersten Jahrzehnt der Reigerung Süleymâns", *Between the Danube and the Caucasus*, Budapest 1987, ss.43-62; ayrıca bk. Ocak, "XVI. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani hareketlerin bir tahlil denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağ. 1989, İstanbul)*, Tebliğler, Ankara 1990, ss. 817-826.

hareketlerdi. Büyük çoğunlukla vekayinâmeler ve kısmen arşiv belgelerinden oluşan resmî Osmanlı kaynaklarının sadece yüzeysel bir taraması bile, bu hareketlerin özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında, bir kısım köylü ve konar göçer çevrelerden oluşan kırsal kesim ile, bir ölçüde de bazı tımarlı sipahi gruplarının maruz kaldıkları toplumsal ve ekonomik sıkıntularla, mahallî yöneticilerin baskı ve idaresizlikleriyle ilişkili bulunduğunu göstermeye yeterlidir. Zaman zaman merkezden uygulanan yanlış tımar tevzii politikası, Orta Anadolu gibi zaten kısıtlı bir gelire sahip topraklardaki sipahileri mağdur ediyordu. Kaynakların bizzat Şah İsmail adına hareket ettiklerini yazdıkları Şahkulu ve Nur Ali isyanlarının, Bozoklu Celal (Şah Veli) kıyamının ve bunlardan daha geniş çaplı Şah Kalender hadisesinin temelinde bu çarpıklıkların yatıdığı görülebiliyor. Özellikle, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih Sultan Mehmed'le başlayan Osmanlı yönetimindeki hızlı merkezileşme politikası, o zamana kadar, yaşadıkları serazad hayata alışmış, bir yerde devamlı oturmayan, yani toprağa bağlı bulunmayan ve vergi kavramını, disiplinli bir yerleşik hayat tarzını tanımayan konar göçer kesimleri çok rahatsız etmişti. Osmanlı merkezî yönetiminin bu kesimleri yerleşikliğe zorlayarak vergi tahsili yoluna gitmesi, bu iş için görevlendirilen kısmen devşirme kökenli bürokratların tavizsiz ve müsamahasız tutumları, onları Osmanlı iktidarına karşı kıskırtmağa kâfi geliyordu. Devletten çok kendi çıkarlarını garanti altına almayı amaç edinen bu yöneticilerin çoğunun, bu zümrelerin hayat tarzlarını, âdet ve geleneklerini, özellikle de inançlarını aşağıladıklarını ayrıca biliyoruz.

Aleviliğin tarihi açısından bu isyanların önemi, yukarıda da belirtildiği üzere, katılanların çok kuvvetle bağlandıkları *ihtilalci mehdîci* ideolojiden kaynaklanmaktadır. Yöneticiler kendilerini *sâhib-zaman* ve *mehdî-i devran* olarak nitelemekte ve amaçlarının "Yezîd'in mülkü"nü ele geçirmek, yani Osmanlı saltanatını ortadan kaldırmak olduğunu propaganda etmekteydiler. Bunlar sıradan kimseler olmayıp, Şah Veli, Şah Kalender gibi, hem aşiret reisi hem de dinî önder idiler. Zaten başka türlü bu kalabalık kitleleri peşlerine takabilmeleri zordur.

Sünnî İslâm'dan çok Şii İslâm anlayışına uyan bu inancın, buna bakarak, yalnızca Safevî propagandasıyla Kızılbaş zümrelerine aşılandığını söylemek yanlış olur. Bu inanç her ne kadar sıkı bir şekilde Safevî Şiiliği'yle bağlantılı ise de, bu tür ihtilalci hareketlerin Türk zümrelerine yabancı olmadığını, daha VIII. ve IX. yüzyıllarda Abbasîler zamanında Horasan ve

Mâverâünnehir bölgelerinde çıkan mehdîci isyanları tanıdıklarımı biliyoruz. Dolayısıyla Şah İsmail'in yaptığı, Kızılbaş zümrelere yabancı olmayan bu ideolojiyi mâhirane bir propaganda ve yepyeni bir muhtevâ ile canlandırmak olmuştur. Nitekim o *Divan*'ında son derece etkili lirik bir üslupla kendini *mehdî* olarak takdim eder¹¹.

KIZILBAŞLIĞIN TEOLOJİSİ VEYA İSLÂMLAŞMIŞ MİTOLOJİ

Nasıl doğup geliştiğini ana hatları ve temel faktörleriyle yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız Kızılbaşlığın tarihinin önemli bir parçası da teolojisi- dir. Bu teolojinin yapısını, elemanlarını ve nasıl bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu anlamadan Kızılbaşlığı anlamak ta mümkün olmaz.

Şurasını bir kere daha hatırlamalıdır ki, Kızılbaşlık gerek geçmişteki gerekse şugünkü haliyle bir İslâm heterodoksisidir. Tarihte, İslâm'a sonradan giren değişik toplumların muhtelif zaman ve mekânlarda İslâm öncesi inanç ve kültürlerinin etkisiyle Sünnî İslâm'ın dışında ve ona çoğu yerde aykırı bir takım yorum ve inançları içine alan yorumlar geliştirdikleri hep görülelmıştır. Yapılacak analizleri kolaylaştırması açısından buna topluca "İslâm heterodoksisi" demenin doğru olduğu düşüncesindeyiz. Son zamanlarda, esasında Hıristiyan dünyaya ait *heterodoksi* (hétérodoxie, heterodoxy) teriminin İslâm içindeki bu Sünnilik dışı yorumlar için kullanılmasına hem Sünnî hem de Alevî kökenli bazı araştırmacılar tarafından itirazlar yapılmış olmasına rağmen, yerine hiç bir ciddi teklifte bulunulduğu da görülmemiştir. Üstelik bu itirazların sahipleri, yazılarından da anlaşıldığı gibi, heterodoksi (cemaatdışılık)'yi herezi (sapkınlık)la karıştırmakta, ayrıca saplandıkları bu terim fanatizmi sebebiyle asil dikkat etmeleri gereken tarihsel olguyu gözden kaçırmaktadırlar. Heterodoksi terimine-Hıristiyan teolojiden alındığı itirazıyla- karşı çıkanlar, Sünniliğe benzemediği açık olan bu olguyu nereye koyacaklarını, nasıl açıklayacaklarını düşünmeliler. Bu konuda ise tek bilimsel, müspet bir açıklama yapamıyorlar. Üstelik bu terimin uzunca bir zamandan beri İslâm dünyasıyla ilgili araştırmalarda yalnız bir teolojik anlamda değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyolojik anlamda da sıkça kullanıldığı görülür. Dolayısıyla bu terimin İslâm dünyasındaki Sünnî İslâm dışı yorumları ve inançları nitelemekte kullanmanın bir sakıncası olduğuna inanmıyoruz.

¹¹ Bk. Yukarıda 30 ve 31 nolu dipnotlar.

Ne var ki, Sünnî İslâm'ın birçok yorumu olduğu gibi, değişik zaman ve mekânlarda İslâm heterodoksisin de muhtelif varyasyonları vardır. Başka dinlerden aldığı etkileri öne sürerek Kızılbaşlığın İslâm'la ilgisi bulunmadığını, dolayısıyla ayrı bir din olduğunu iddia etmenin hiç bir bilimsel temeli yoktur. Çünkü Kızılbaşlık ta bir çok İslâmî kavram kullandığına ve temelde bu kavramlara referans verdiğiğine göre, genelde İslâm heterodoksisinin Türkiye topraklarında doğmuş bir versiyonudur ve pek çok konuda onunla bağlantılıdır. Kısacası son tahlilde Kızılbaşlık (yahut Alevilik) İslâm heterodoksisinin bir parçasıdır. İşte Kızılbaşlığın teolojisinin tahlili de bu çerçevede olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında bu teolojinin şu özellikleri taşıdığı görülür:

1-Alevilik, diğer İslâm mezhepleri gibi, teolojik tartışmaların ürünü bir mezhep değil, tamamiyle sosyo-ekonomik ve siyasal şartların tabii seyriyle oluşan bir müslümanlık tarzı olduğundan, teolojisi de işaret edilen tartışmalar sonunda oluşmuş bir teoloji değildir.

2-Böyle olduğu içindir ki Aleviliğin teolojisi, İslâm içinde meydana gelen diğer bütün heterodoks yorumlar gibi *senkretik* (bağdaştırmacı) bir teolojidir; yani Orta Asya'dan Balkanlar'a, X. yüzyıldan zamanımıza kadar uzanan çok geniş bir mekân ve zaman boyutunda, bütün bu mekânların inanç ve kültürlerinden izler ala ala, tabii olarak kendiliğinden gelişmiş bağdaştırmacı (senkretik) bir teolojidir.

3-Aleviliğin teolojisi, daha başından beri mitolojik ve şifâhi bir teoloji olduğu içindir ki, işlenmiş, sistematik, kitabî bir teoloji de değildir.

4- Belki hepsinden önemlisi, Aleviliğin teolojisi, Alevilik günümüze kadar nispeten gizli bir toplum (société secrète) olduğu için de açık ve net kavramlar kullanmayan, sembolist ve koyu mistik bir teolojidir; kavramlarını bir takım sembollerle ifade eder. Çünkü yaklaşık bütün tarihi boyunca kendini serbest ve açıkça ifade imkânından yoksun kalmış veya bırakılmış, gizlenmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple cemaat dışındakilerin anlayamayacakları terimlerle ifadelendirilmiştir.

İşte bu belirtilen özellikler, onun sosyal tabanının toplumsal nitelik ve karakteristiklerinden ileri gelmektedir. Bu sosyal taban, büyük çoğunluğu itibariyle okuma yazma ile tanışmamış, kabilesel geleneklerine ve örflerine sınımsız bağlı bir toplumsal yapı sergileyen ve mitolojik, sözlü bir kültürü kattığı geniş coğrafyada rastladığı değişik motiflerle besleyerek birlikte taşıyan bir kitle tarafından temsil ediliyordu.

Kronolojik olarak bu teolojinin esasını ilk önce, başlangıcını iyi bilemediğimiz, çok eski devirlerden beri şifahî kanalla süzülüp gelen, geniş ölçüde, başta *Gök Tanrı kültü* olmak üzere, onun yanında yer alan *Yer-sub* denilen çeşitli tabiat kültlerinin ağırlıkta bulunduğu, adına XIX. yüzyıldan itibaren Batılılarca Şamanizm denilen yarı dinsel-yarı büyüsel, ama hiç şüphesiz güçlü bir mistik karakter arzeden bir inanç dünyası oluşturuyordu. Şamanizm'deki bu *Gök Tanrı* ve *Yer Sub* kültü, göçebe Türkler arasında esas olarak kendini öteki dinlerin içinde de onların kalıplarına uygun olarak sürdürebilecek kadar güçlü kültürlerdi⁴². Bu güçlü mistik temelin üzerine, yukarıda da söylendiği gibi, VIII. yüzyılda Uygurlar başta olmak üzere, muhtelif Türk boyları Budizm ve Maniheizm'i eklediler. Bu dinlerin etkileri, hem eski mitolojiye ve ihtiva ettiği inançlara, hem de bu inançlara bağlı ritüellere bir daha hiç silinmeyecek yeni unsurlar ekleyecek kadar büyük oldu. Göçebe şifahî geleneğin şamanist mitolojisine, VIII. ve müteakip yüzyıllardan itibaren, bu iki mistik dinin, etkileri islâmî dönemde de silinmeyecek, ancak islâmî kalıplarla ifadelendirilerek sürdürülecek olan mistik mitolojisi eklendi⁴³. Alevîlik-Bektaşîlik'teki "*Eline, diline, beline sahip olmak*" prensibi ile⁴⁴, *İkrar âyini* ritüelinin temeli, muhtemelen bu dönemde Maniheizm'in çok belirgin etkisiyle atıldı⁴⁵. Alevîliğin teolojisinin islâmî dönemde üç karakteristik inancını oluşturan Tanrı'nın insan bedenine girmesi (*hulûl, incarnation*), ruhun öldükten sonra başka bir bedende yaşamaya devam etmesi (*tenâsüh, réincarnation*) ve ruhun sağken kalıp değişirmesi (*don değiştirme, métamorphose*) bu dönemde bütün mitolojik materyeliyle birlikte Budizm'den geçen unsurlardır⁴⁶. Öyle tahmin edilebilir ki, Alevîlik'teki güçlü *mehdîci* (mesiyanik) telâkki de bu dönemde Maniheizm'le birlikte Türkler arasında kök salmış olsun.

⁴² Bu konuda geniş bilgi için bk. Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, Enderun Kitabevi, ss. 21-36; J.-P. Roux, *La religion des Turcs et des Mongoles*, Paris 1986, Payot, 1-2 (1968)

⁴³ Bu mitolojik metinlerin yazılı biçimleri kısmen şuralarda yayımlanmıştır: Köprülüzade M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 47 vd.; Şinasi Tekin, "Uygur edebiyatının meseleleri", *TKA*, 1-2 (1968), ss. 39-48; Alessio Bombaci, *Histoire de la Littérature Turque*, fr. çev. I. Mélikoff, Paris 1968, ss. 19-20 vd; Bu metinler esas itibarıyla bir külliyat halinde Von Le Coque, W. Radloff ve W. Bang tarafından yayımlanmıştır.

⁴⁴ Msl. bk. Henri-Charles Peuch, *Le Manichéisme*, Paris 1949, ss. 89-90; Mélikoff, *Hadji Bektach*, s. 163; Ocak, a.g.e., s. 56, not: 170.

⁴⁵ Krş. Peuch, "Le Manichéisme", *Histoire des Religions*, Paris 1972, Gallimard, II, 621; *Buyruk*, derleyen: Sefer Aytekin, Ankara 1958, Emek Basımevi, ss. 52-53.

⁴⁶ Msl. bk. Ocak, a.g.e., ss. 133-145.

X. yüzyılda Orta Asya'ya ulaşan popüler İslâm'ın sûfliğin süzgecinden geçmiş teolojisinin, Şamanizm'in, Budizm ve Maniheizm'in biribiri içine girmiş bu mistik mitolojileri üzerine geldiğini ve onlarla birleştiğini söyleyebiliriz. Alevilik teolojisinin koyu mistik karakterinin kökleri bu döneme kadar gider. İşte bu bir teolojik senkretizmdir ve bizim *Türk heterodoks İslâmı* dediğimiz olay böyle başlamıştır. XI. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle XIII. yüzyıldaki göçlerle Anadolu'ya gelen, sonra XV. yüzyıldaki Osmanlı fetihleriyle Balkan topraklarına geçen heterodoks İslâm da budur. Bu İslâm'ın teolojisi yukarıda saydığımız dört karakteristikle belirlenen, sözünü ettiğimiz teolojiye dayanıyordu. Bu teolojinin Sünnî teoloji gibi teologları (mütakellimleri), sistematik teoloji kitapları yoktur. Ama burada özellikle hatırlamamız ve altını çizmemiz gereken olgu şudur: Bu heterodoks İslâm'da henüz *Hz. Ali kültü* ve bağlı kültürler yoktur ve bu İslâm henüz bildiğimiz Alevilik değildir. Ama Alevilik işte bu İslâm anlayışı üzerinde oluşacak, Alevilik teolojisi bu teoloji üzerine belirtilen kültürlerin eklenmesiyle yaratılacaktır.

XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail-i Safevî mârifetiyle Oniki İmam mezhebinin bu heterodoks İslâm'a uyarlanması sonucu, söz konusu teolojinin tarihsel gelişim sürecindeki en büyük inkılap gerçekleşti: Hz. Ali kültü bu teolojinin merkezine oturtuldu. Profesör Mélikoff'un çok câzip teorisine göre, İslâm öncesi dönemin *Gök Tanrı kültü*, *Hz. Ali kültü*'ne dönüştü¹⁷. Böylece Aleviliğin teolojisinin oluşum süreci bugün bildiğimiz klâsik yapısıyla tamamlanmış bulunuyordu. Yalnız burada dikkati çekmemiz gereken bir nokta var: Bu teolojide Hz. Muhammed'in yeri neredeydi? Bizim şahsî kanaatimizce Hz. Muhammed'in yerini, bu teolojinin mistik esprisi belirliyordu. İslâm mistisizminin belkemiğini oluşturan *mürşid-mürid* kalıpları, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye uyarlandı. *Nübüvvet* 'i temsil eden birincisi, upkî Hz. Musa-Hızır ilişkisine benzer bir şekilde, *Velâyet* 'i temsil eden ikincisine göre daha alt konuma yerleştirildi. Tıpkı Bazı mutasavvıflar nezdinde Hızır'ın, aslına vâkıf olamadığı bir takım gerçekleri Hz. Musa'ya öğreterek âdetâ bir peygamberden daha üst bir pozisyonda onun mürşidi konumunu işgal etmesi gibi¹⁸, Hz. Ali de aynı mürşid konumunda Hz. Muhammed'e bazı velâyet gerçeklerini

¹⁷ Bk. Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, ss. 44, 152; krş. aynı yazar, *Hadji Bektach*, s.16.

¹⁸ Bk. Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yâhut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1990, TKAE. Yay., 2., bs., ss. 89-96.

öğretiyordu. Ünlü *Kırklar Meclisi* ve *Mirac* menkabelerine dikkatli baktığımız zaman bu söylediğimiz hususun çok iyi yansıtıldığını görürüz⁴⁹.

XV. yüzyıla kadar şifahî niteliğini sürdüren bu teolojinin, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren artık yazıya geçmeğe başladığını söyleyebiliriz. Bu teolojinin kaynakları, yukarıda bir nebze işaret ettiğimiz gibi sistematik teoloji metinleri değil, menâkıbnâmelerde ve nefeslerde karmaşık bir sembolizmle ifadelendirilen menkabeler ve deyişlerden oluşan metinlerdir.

SONUÇ

Alevîliğin, -yahut her ne kadar Sünnî çevrelerde aşağılayıcı anlamda kullanılmış olsa da, otantik adıyla Kızılbaşlığın- tarihi, esas itibariyle Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyanın ve X. yüzyıldan günümüze kadar gelen uzun bir zaman boyutunun ürünüdür. Bugünkü hüviyetini tam olarak XVI. yüzyıl başlarında kazanmış olmasına rağmen, bu tarihten önceki Türk heterodoks İslâm'ının tarihi de onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu parça olmadan Alevîlik anlaşılabilir. Bu tarih, Şiîliğin Hz. Ali ve Muaviye arasındaki hilâfet çatışmalarıyla başlayan tarihiyle gerçekte hiç bir suretle kesişmez. Bu tarihin Alevîliğin de tarihiymiş gibi algılanmasının sebebi, Safevî propagandasıyla aşılana Şiî motiflerin zihinlerde kurduğu bağdır. Bununla beraber bugün Alevîler'in toplumsal bilincinin ve zihniyetinin oluşmasında sonradan eklenilen bu tarihin vazgeçilmez bir yeri ve payı vardır. Bugün her Alevînin zihninde Alevîliğin tarihi Hz. Ali ile başlar. Bu itibarla bugün için bunsuz bir Alevîlik düşünülemez.

⁴⁹ Bk. *Buyruk*, ss. 7-8.

MODERN GREECE AND THE SEPHARDIM OF SALONICA AN OVERVIEW

ALBERT de VIDAS

The largest concentration of Sephardic Jews in modern Greece after the conclusion of the Balkan Wars of 1912-1913 was in the city of Salonica. By their numbers, they dwarfed the other Jewish communities in Greece. The city, however, was not the only place where Jews and Greeks would interact in contemporary times. That would actually start with the birth of the country.

In September 1821, the Greek insurgents led by Colocostronis, entered the city of Tripoli in the Morea. There a large civilian refugee population of some 30,000 people had gathered to escape the rebels in other parts of the peninsula. Among them were some 5,000 to 8,000 Jews- Sepharadis and Romaniotes¹.

When the Greeks entering the town gave vent to their thirst for blood, less than a third of the inhabitants were able to survive. According to the

¹ The Jewish world is divided into 3 major ethnic and cultural components and a few lesser ones. The Sepharadis are the Western European Jews, the descendants of the exiled from the Iberian Peninsula, that were forced to leave the area starting in 1492. The vast majority of those Spanish speaking Jews went to the Ottoman Empire and a few eventually found their way to Northern Morocco, Central Italy, South-Western France, the Netherlands, England and the American colonies of the last three. Today, the Sephardic nation is one of the smallest components of the 3 major divisions of the Jewish world, about 500,000 worldwide, with 300,000 of them in Israel and about 100,000 in the United States.

The Mizrahim, or Afro-Asian Jews, originally from the Arabic, Berber, Ethiopian, Persian, Central Asian, Kurdish and Indian speaking areas of the Middle East and South Asia, are now the majority elements in Israel, with about 3 million people, out of a total of 4 million worldwide.

The Ashkenazim, or Eastern and Central European Jews, who speak a German dialect called Yiddish, form the majority of the 3 major components, with about 5 million in the United States and 2,5 million in Israel, out of a total of some 9 million worldwide.

The lesser components are represented by the Romaniotes, the old Byzantine Greek speaking Jews, the Italiotes that were found in the Peninsula since Roman times and the Corfiotes that spoke a Venetian dialect.

foreign supporters who joined the Greeks during that war, men, women and children, Turks and Jews were indiscriminately massacred².

This was the first encounter between Greeks and Jews in modern Greece. To understand the hatred of the Greeks towards the Jews, three explanations are worth investigating: the faithfulness of the Jews to the Ottoman and later the Turkish nation, the religious anti-Semitism of some members of the Greek Orthodox clergy and population, and the economic rivalries between Greeks and Jews in the Eastern Mediterranean.

The few Jews who managed to survive the early years of the war in Greece and were included in the small independent Greek kingdom of the Bavarian prince, Othon I, were immediately shaken by the Pacifico affair in 1847. Traditionally, during the Greek Easter, an effigy of Judas, called the Jew in Greek, is paraded through the streets, stoned by the inhabitants and later burned. In that year, however, Baron Rothschild was visiting Athens, where the government, looking for a loan, decided to prevent this show of overt anti-Semitism. Furious at being denied their fun, the Greek mobs turned their fury at the house of one of the few Sepharadis living in Athens, David Pacifico. A British subject, born in Gibraltar, Pacifico managed to escape and take refuge in the British Consulate. Using the Pacifico affair to influence the government of King Othon, Great Britain asked for compensation for its subject and sent its fleet to blockade the harbor of Piraeus in 1850. The government of Othon finally acceded to Britain's demand, further poisoning the life of the few Jews who remained in the country³.

Fourteen years later, the Jewish population of Greece increased because of the annexation of Corfou and the other Ionian Islands to the small Kingdom, now under a British-supported prince from Denmark, who would

² For further information on the massacres of Tripoli see François Pouqueville, *"Histoire de la Grèce comprenant le récit des événements depuis 1740 jusqu'en 1824"*. Paris, Firmin Didot, 1825, Vol. III, p. 202; Maxime Raybaud, *"Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'indépendance accompagnés de plans topographiques"*, Paris, Tournachon-Molin, 1824, Vol. I, p. 471; and William Leake, *"An Historical Outline of the Greek Revolution"*, London, John Murray, 1826, p. 55.

³ For the Pacifico affair, see Louis Thouvenel, *"La Grèce du Roi Othon"*. Paris 1870.

become George I. He brought with him the Ionian islands which have been a British protectorate since 1815. Some 2,000 Italian speaking Jews lived in the city of Corfou, on the island of the same name, and a few hundred were found on the island of Zante. A Venetian colony for many centuries, the Jews did not fare very well under British rule, which at the insistence of the native Greek Orthodox population, excluded them from voting and from holding public offices, although they accounted for some 15% of the total population of the town.

Under the liberal rule of the new Danish prince, the Jews of Corfou were given back their full rights as citizen, which they had enjoyed when the islands were briefly occupied by France in the 1790's. They became an important element in the political and economic life of the island, but deep down, the anti-Semitism of the Greek Orthodox population of Corfou would soon counteract the good intentions of the Danish prince. In the 1870s an ambitious politician and journalist, Yakovos Polyas, writing in the newspapers *Peripaiktis*, *Kodan* and *Rigas O Feraios* had started to attack the Jewish community. His sentiments found fertile ground among the Greek population of Corfou.

On April 2, 1891, the mutilated body of a young Jewish girl, Roubina Sardas, was found on the street next to the synagogue. Immediately Polyas and his cohorts spread the rumor that the girl was really Christian and that the Jews had killed her for her blood. That year, Passover fell on April 23, 2 days after the Greek Orthodox Easter, a traditional time of trouble for Jews living among the Greeks. Ritual murder allegations spread rapidly throughout Greece and in Corfou, Greek mobs invaded the Jewish neighborhoods, killing and looting without police interference.

Afraid of the bad publicity Greece was getting in the European capitals, the government finally sent army reinforcements to Corfou in May of 1891, a month after the start of the pogrom. That same summer, massive emigration of Jews started from the Ionian islands, towards the Ottoman Empire and Western Europe. In Zante, from 271 Jews before the pogrom, the population fell to 30. In Corfou, over half of the Jewish population left the island. The few perpetrators arrested by the authorities for the murder and pillaging of

the Jews were finally tried the following year and given sentences ranging from 5 to 12 years, but the government refused to clear the Jews, including the father of Roubina Sardas who was accused of killing her. The murderer was never found⁴.

Six years later, the small Jewish community of Crete, still part of the Ottoman Empire, which had already faced a threat from the Greek rebels in 1866, was threatened once more when a new rebellion started in 1897. The few hundred Jews who still lived in Canea and Candia, and had maintained their faithfulness to the Sultan, were forced to flee to İzmir, when the big powers instituted an autonomous government for Crete, under the nominal suzerainty of the Sultan.

⁴ Roubina Sardas was seen by another Jew being taken away outside the wall of the city by four Greeks. The next day her body was found in a bag outside her father's house. The police, instead of looking for the murderers, arrested the father and all the neighbors, including the president of the synagogue, and closed the Jewish neighborhood, not allowing anyone to go in or out. Two Jews who happened to be outside the walls, were killed by the mob, without any police interference, while the house of the Grand-Rabbi, Alessandro Da Fano was stoned, and the Jewish cemetery was desecrated.

Unable to work in order to earn a living, the Jews of Corfou celebrated Passover on April 23, without any food, all the supplies being gone by now. On May 1, when the Greek Easter started, the mob, joined by the police entered the Jewish neighborhood and burned some building. The pogrom spread to the island of Zante where 4 Jews were killed. International pressure on Athens and the appearance of the British fleet off the coast of the island, forced the Greek government to send in the troops on May 16. By the 20th order was restored, but the fear among the Jews was so great that by the end of the year half of the Jewish population escaped to the Ottoman Empire, Egypt, Italy and France. The last of the 2,000 Jews left on the islands by the beginning of the Second World War will all be deported to the death camps when the Germans occupied Corfou in September 1943.

Writing to the headquarters of the Alliance Israélite Universelle in Paris, on May 31, 1891, the Grand Rabbi, Alessandro Da Fano and the Secretary of the community, Dr. Lazare Bellely, asked that the events not be given publicity in order not to endanger further the Jews of Corfou:

"L'exposition des faits que je vous envoie est très grave comme les faits mêmes dont nous avons été victimes.

Je vous prie pourtant de ne pas donner publicité à ce que je vous écris. Cela pourrait rendre plus grave notre situation; dans l'état où nous sommes il nous faudrait chercher des remèdes à nos maux et éviter d'exiter les esprits pas encore clames.

Nous sentons aussi le besoin absolu de ménager le Gouvernement et de nous assurer la continuation de sa protection, ce qui serait difficile à obtenir si on faisait connaître à l'étranger les excès dans toute leur étendue."

For the entire letter see Jean-François Renaud, *"Jessula Chronique, Corfou"*, Paris 1991, p. 81.

Those same powers had earlier forced the Ottoman Empire to relinquish the province of Thessaly and the district of Arta in 1881, but in 1897, during the rebellion in Crete, Greece declared war on the Ottoman Empire and suffered a quick defeat. Turkish troops entered Larissa, the capital of Thessaly which they occupied for a year, until forced by the big powers to return it to Greece. The small Jewish population of Larissa, Trikkala and Volos, accused of collaborating with the Ottomans by the returning Greek administration was persecuted by the Greek population which blamed the Jews for the defeat of its armies. In Trikkala, shots were fired into Jewish homes and an attempt was made to burn the synagogue. In Larissa, the mob, aided by the police, invaded the businesses and homes of the Jews; many were imprisoned, accused of having helped the Turkish authorities during the war. Soon a large Jewish emigration to the Ottoman Empire, especially to İzmir and Salonica followed the attacks of the mobs upon Jewish businesses and houses. Larissa was especially hard hit and saw its Jewish population shrink in numbers⁵.

The situation was no better in Epirus, still part of the Ottoman Empire at the time, where the Jewish community of Janina, both Sephardis and Romaniotes could only survive with the protection of Turkish troops. Jewish traveling salesmen, the economic life blood of the province were abducted and killed by Greek brigands and their ears dumped in the courtyard of the synagogue.

⁵ An eyewitness report has this to say about the return of the Greek administration in Larissa: "Dès le premier jour du retour de l'administration grecque à Larisse, la foule a manifesté ses sentiments hostiles à l'égard des Juifs. Ils n'osent plus se livrer au commerce et restent enfermés chez eux depuis une semaine. Ceux, qui voulant faire acte de courage, s'aventurent dans les rues et essaient d'ouvrir leurs magasins, sont insultés et battus.

Un pharmacien de nos amis voulut donner l'exemple; il ouvrit les portes de son établissement; mal lui en prit, car il fut immédiatement assailli et dut refermer sa boutique; un autre, se rendant sur la place du marché pour acheter des provisions, fut battu comme plâtre.

Un chapelier et un marchand fruitier qui avaient essayé de renouveler la tentative du pharmacien furent pillés par la populace sous les yeux même des autorités, qui font semblant de vouloir rétablir l'ordre, mais dont, en réalité, l'incurie et le mauvais vouloir encouragent les malfaiteurs."

For the entire letter, see Bernard Pierron, *Juifs et Chrétiens de la Grèce Moderne*, Paris, L'Harmattan, 1996, p. 45.

It was however the Balkan Wars⁶ that would dramatically alter the situation of the Jewish community in Greece, by bringing into the

⁶ Afraid of Austria-Hungary's meddling in the Balkans after the failure of the Murzsteg meeting and the annexation of Bosnia-Herzegovina, Russian Foreign Minister Sazonov tried to patch up the differences between Serbia and Bulgaria in order to present a strong front against Vienna. In March 1912 an alliance between Bulgaria and Serbia was signed, soon followed in May 1912 by a mutual assistance pact between Bulgaria and Greece and a military convention between the two in October 1912.

Sazonov's attempt at blocking Austria-Hungary backfired and the Balkan states turned their alliance against the Ottoman Empire. They were enticed to act now because of the Italo-Turkish war and the Albanian rebellion. Paul Cambon in a letter to his brother Jules on October 15, 1912, decried the attempts of Sazonov and Iswolski at forging such an alliance: "ces deux événements qui ont semé le vent comprennent seulement aujourd'hui qu'ils vont recoltér la tempête et ils ne savent que faire." Paul Cambon, *"Correspondance, 1870-1924"*, Paris 1940, Vol. 3, p. 24.

On October 8, 1912, Montenegro declared war on the Ottoman Empire, which broke relations with Serbia and Bulgaria on October 15 and declared war on the three states on the 17. Greece joined the war soon after, putting the Ottoman Empire at a disadvantage, especially because of the control that the Greek navy had of the Aegean Sea. The 120,000 soldiers that were massed in and around İzmir in expectation of an Italian invasion were unable to move across the Aegean to Salonica because of the Greek blockade. By the time the troops made their way overland to Europe, the war was lost.

For more information on the diplomacy of the Balkans see:

Carnegie Endowment for International Peace, *"Report of the International Commission to Inquire into the Causes of the Balkan Wars"*, Paris 1914.

I. Guechoff, *"L'Alliance Balkanique"*, Paris 1915.

G. Hanotaux, *"La Guerre des Balkans et l'Europe, 1912-1913"*, Paris 1914.

E. Helmreich, *"The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913"*, Cambridge (USA), 1938.

L. Lamouche, *"Quinze Années d'Histoire Balkanique, 1904-1918"*, Paris 1928. R. Poincaré, *"Les Balkans en Feu"*, Paris 1926.

P. Risal, *"La Ville convoitée Salonique"*, Paris 1914.

The first phase of the military operations saw the Serbs enter Uskub on October 26, 1912, while the Bulgarians were at Kirk-Kilisse and Lule Burgas. By November 8, the Greeks were in Salonica and on the 16, the Bulgarians reached the Chatalja lines, 20 miles from İstanbul, while the Serbs took Monastir on the 18 and would soon reach the Adriatic coast through Albania.

The Turkish forces were commanded by Zekki Pasha for the army of the Vardar with some 85,000 soldiers and 25,000 Albanian irregulars. Abdullah Pasha was in overall command in Thrace, while Shukri Pasha resisted in Edirne and Hassan Riza in Scutari. Tahsim Pasha commanded in Salonica.

After the battle of Lule Bourgas where the Ottomans were commanded by Mahmoud Mukhtar Pasha, the front in Thrace stabilized at the lines of Chatalja where the Bulgarians were stopped.

When the truce was signed on December 3, 1912, Edirne, Janina and Scutari were still resisting, besieged respectively by the Bulgarians (helped by Serbian contingents), the Greeks and the Montenegrins. Greece refused to sign the truce, hoping to continue the conquest of the islands of the Aegean.

picture the large, progressive and assertive Sephardic population of Salonica⁷. The Jewish population of Greece would grow from 8,000 to more

The Peace Conference in London opened on December 17, 1912, under the chairmanship of the French ambassador in the city, Paul Cambon.

While the Conference was taking place, a *coup d'état* on January 23, 1913 deposed the Grand Vizir Kiamil Pasha, while the Commander in Chief, Nazim Pasha was assassinated. Mahmud Shevket became Grand Vizir, while the trio of the C.U.P., Enver, Talaat and Djemal ruled the country. Shevket was assassinated on June 11, 1913. The Balkan allies left the Conference on January 28, 1913 and the war resumed on February 3, with disastrous consequences for the Ottoman Empire. Edirne fell on February 26, 1913, Janina on March 6 and Scutari on April 23. By then the Greeks had taken the islands of Chios, Lesbos and Samos. The London Conference resumed once more and the First Balkan War ended by the treaty of May 30, 1913.

The insistence of Austria-Hungary and of Italy on preventing Serbia from obtaining an outlet on the Adriatic Sea through what would soon become an independent Albania, made Serbia more reluctant to evacuate areas of Macedonia which were originally allotted to Bulgaria or were subject to arbitration by the Czar. In a note to Belgrade, Sofia expressed "son vif regret et sa stupéfaction de voir la Serbie contester la force obligatoire du traité", *Archives Diplomatiques*, 53e année, 3e série, tome 27, Juillet-Août 1913, #7-8, p. 47.

The question of Salonica was also a bone of contention between Greece and Bulgaria. On June 1, 1913, Greece and Serbia had signed a treaty of alliance, clearly aimed at Bulgaria. A Greek note to Sofia of June 27, 1913 complained about the concentration of Bulgarian troops close to the Greek zone of occupation. (*Ibid.*, p. 51)

Finally on June 29, 1913, Bulgaria launched an attack Serbia and Greece. A week later, Rumania, not satisfied with the cession of territory that Sofia had promised her, attacked Bulgaria, while the Ottoman Empire took back Lule-Bourgas, Kirk-Kilisse and Edirne by July 13, 1913.

Bulgaria compelled to sign an armistice on July 30 and to abide by the disastrous treaty of Bucarest, of August 10, 1913, with her former allies, Greece and Serbia, and with Rumania. On September 29, 1913, Bulgaria signed the treaty of Istanbul with the Ottoman Empire. (See *Ibid.*, 1914, Vol. 130, Année 54, Janvier 1914, for copies of the two peace treaties). The Ottoman Empire was left with 10,882 square miles in Europe, with a population of 4.5 million people, as compared to 65,350 square miles and 6 million people before the two Balkan Wars.

For further information on the war operations see:

E. Ashmead Bartlett, "With the Turks in Thrace". London 1913. H. Barby, "Les victoires Serbes", Paris 1913.

N. Buxton, "With the Bulgarian Staff", London 1913.

Col. P. De Mondesir, "Le siège d'Andrinople", Paris 1914.

M. Mukhtar Pasha, "Mon Commandement au cours de la Campagne des Balkans de 1912". Paris 1913.

J. Pélissier, "Dix mois de guerre dans les Balkans". Paris, 1913. R. Puaux, "De Sofia à Tchataldja", Paris 1913.

⁷ For an economic overview of Salonica at the time see: Theano Tsiovaridou, "The Commercial Development and Economic Importance of the Port of Thessaloniki from the End of the Eighteenth Century to the End of World War I", in War and Society in East Central Europe, Vol. XXIII, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1988, p. 273.

than 80,000, the overwhelming majority Sephardis, with the occupation of Salonica and the other smaller centers of Jewish life in southern Macedonia.

Under the liberal rule of the Ottoman Empire, Salonica had seen its Sephardic population prosper and grow to nearly two third of the 150,000 inhabitants of the town, at the time of the Greek occupation. The economic life of this port city, the gateway of the Balkans, was in the hands of the Sephardis, which further antagonized the small Greek population of the town. Economic competition, cloaked in the mantel of Greek nationalism, and religious anti-Semitism would color the relations of the two communities until the extermination of the Sephardis by the Germans and their Greek collaborators during the Second World War.

Salonica, at the turn of the century was a bustling commercial city, serving as the major outlet of Balkan trade. With the vast hinterland of Macedonia behind it, and with rail connections to İstanbul to the East, Monastir to the West, and Uskub to the North, Salonica was connected to the railroad that reached Central Europe through Belgrade. A port of call of all the major Mediterranean shipping lines, Salonica's harbor was in the hands of the Sephardis, who kept it closed on Saturdays.

When the Turkish commander of the city, Tahsin Pasha, capitulated on November 9, 1912 to the advancing Greek troops, soon to be followed by the Bulgarians, the local Greek population gave vent to centuries of jealousy and frustration, by turning against the civilian Sephardic and Turkish inhabitants. Rather than containing the violent mobs, the Greek troops often joined them in their attacks.

Foreign observers from the international press filled their newspapers with articles on the atrocities of the early days of the Greek occupation. The Times of London of November 26, 1912, reported that the Turks and the

The rail line to Uskub was opened in 1871 and continued to Belgrade in 1888; the line to Monastir was opened in 1894 and that to İstanbul in 1904.

In the European part of the Ottoman Empire that will be affected by the two Balkan Wars, there were some 150,000 Jews, most of them Sephardis, before the conflict started. They lived mostly in the three major urban centers of Salonica, with 75,000 Sephardis, İstanbul with 40,000 and Edirne with 17,000.

Smaller communities were found in Monastir, with 6,000; Rhodes with 4,000; Serres and Janina with some 2,000 each; Uskub with 1,700 and Siliври with 1,200. Except for the Romaniotes Jews of Janina and Kastoria, and a few hundreds Ashkenazim in İstanbul, 90% of the Jews were Sephardis.

Sepharadis were stopped in every street and "rigorously searched from head to foot... (they) were robbed of their watches, purses and similar objects of value. Any attempt at resistance was met by personal violence. Greek officers were eye-witnesses of these incidents and raised not a hand to curb the zeal of their men." The same article pointed out that "the principal sufferers have been the Jews. Inaugurated by the local Greek press a crusade of anti-Semitism has spread over the armies, with the result that the unfortunate Israelites have been pillaged and mercilessly ill treated."⁸

Le Temps of Paris, in an article of November 26, 1912, pointed out that many Jews were maltreated, brutalized and robbed and that stores were pillaged and synagogues wrecked⁹.

The Jewish Chronicle of London, in an article of January 3, 1913, deplored the lack of response by the Greek authorities. "Owing to the perfect freedom from restraint enjoyed by malefactors here, excesses against the Jews are on the increase... Despite all the promises made, the lives and

⁸ The article goes on describing the situation in the city, "we have here some 75,000 Jews, more than half the population of the city. This is what makes Salonica unique among the harbors of the Eastern Mediterranean where the Greek element always dominates.

They Jews have always been faithful Ottoman subjects... they have always enjoyed complete freedom of religion... (and) from the beginning of the war have acknowledged their support" *Times* of London, November 26, 1912, p. 11.

⁹ "La grande majorité des israélites de Salonique ont fait aux Grecs un accueil correct, mais sans plus... Les hauts fonctionnaires, n'ont pu s'empêcher de dire tout haut que la population israélite aurait du mettre un peu plus d'empressement à pavoiser. Et ce ne sont pas les nombreuses manifestations antisémites, dont nous venons d'avoir le spectacle, qui sont susceptible d'arranger les choses... Une députation des notables israélites, conduite par le grand-rabbin, a été reçue ce matin par le roi Georges, qui a exprimé ses regrets des incidents des jours passés et déclare que les coupables seraient punis... Il ne faut pas oublier qu'il y a ici 70.000 ou 75.000 israélites, au bas mot, c'est-à-dire une bonne moitié de la population de la ville. C'est ce qui donne à Salonique une physionomie à part parmi les ports orientaux où presque partout domine l'élément grec..."

Les juifs se rendent bien compte de ce qu'ils perdraient en perdant les Turcs. Ils ont toujours été de loyaux sujets ottomans, et leur intérêt était en cela conforme à leurs sentiments... ils ont toujours joui de la plus complète liberté religieuse... Ils occupent vraiment ici une situation privilégiée qu'ils ne pourraient pas conserver sous un gouvernement hellénique. Dès le commencement de la guerre, ils ont hautement avoué leurs sympathies." *Le Temps*, Paris, November 26, 1912, p. 2.

Another French newspaper gave us a similar view to the Greek occupation:

"Un certain nombre de maisons sont fermées, comme en deuil. Ce sont les maisons Israélites. Car les Israélites de Salonique déplorent infiniment l'arrivée des Grecs dans une ville qu'ils considéraient jusqu'ici comme la leur."

L'Illustration, Paris, December 14, 1912.

property of our coreligionists are not yet secured." In its issue of January 24, 1913, it likened the fate of the Jews of Salonica to that of some persecuted Jewish communities in Russia and Rumania and warned that "if the present is bad, the outlook in the future is worse." In an editorial in its November 24, 1913 issue, the *Chronicle* blamed the situation on the "profound hatred and jealousy of the Jews (that is) deeply embedded in the hearts of the Greeks."¹⁰

One of the most serious incidents that occurred during the early months of the Greek occupation was the murder of two prominent Jewish merchants, David Amir and Jacques Franses, on December 24, 1912. The funeral procession for the two victims was vividly described in the *Jewish Chronicle* of January 10, 1913. "The entire Jewish population paid the last homage to the poor martyrs. All the Jewish warehouses and shops, and most of the shops belonging to the Mohammedans, were closed. An enormous procession, estimated at 12,000 followed the cortege." At one point they were blocked from advancing by the Greek authorities. "Captain Axialos, of the gendarmes, followed by some soldiers and gendarmes ordered those who were in the front ranks of the procession to disperse (and)...directed the

¹⁰ *The Jewish Chronicle* of London had weekly reports on the situation in Salonica. The January 3, 1913 issue deplored the lack of response of the Greek authorities to the attacks on the Jews. "The Jews are continually made victims of robbery and all kinds of attacks." (P.14)

In the January 24, 1913 issue, another pessimistic report appeared. "Since the occupation of that town by the Greeks, we must admit that the position of that proud Jewish community has undergone a vast change. It has met with a fate which we have been wont till now to associate with some Jewish communities in Russia and Rumania." (P. 20)

In the November 24, 1913 issue, it pointed out that "profound hatred and jealousy of Jews are deeply embedded in the hearts of the Greeks, and we have to suffer sad results from these sentiments." (P. 15)

In the May 29, 1914 issue, the report of the fact finding mission of the Anglo-Jewish Association is published. "We are told of the complete ruin that has overtaken a large and once prosperous community, of emigration en masse being in contemplation, and that, generally not a glimmer of hope seems to be visible...Suspicion naturally falls upon the new masters of the city. The Greek occupation, we cannot forget, began in riot, and many Jews feared that it would eventuate in economic suppression...Meanwhile what we do know is that a great community has been beggared since the Balkan War." (P. 9)

The July 17, 1914 issue continues with the same pessimistic tone. "The Greek press campaign against the Jews continues unabated...the Jews are held up to execration because some of them continue to wear the fez, thus demonstrating their Philo-Turkish sentiments...the authorities...remain as inactive as they were when the outbreak began; thus by their silence they encourage those vicious papers." (P. 14)

soldiers to load their rifles."¹¹ The cortege, headed by Chief Rabbi Meir refused and continued on its way towards the lines of soldiers who backed down.

The numerous Sephardic schools in the city also suffered from the Greek occupation; parents were afraid to send their children out in the streets because of the Greek mobs. In a letter of December 4, 1912 to the Alliance Israélite Universelle headquarters in Paris, Albert Cohen, head of the Allatini school, one of the largest in Salonica, wrote that "all the self interested justification of the newspapers of Europe, all the lies which they have used to cover up the truth, can never destroy the impressions of the terrible anguish which marked the entry of the Greeks into Salonica. A week of terror and horror one can never easily forget...The mob has shown itself odious and the government weak...The incompetence of the Greek administration and the horrors inflicted by the soldiers has put them in a terrible situation."¹²

The concern for the atrocities committed on the Sepharadis by the Greeks in Salonica, spurred numerous inquiries on the part of world Jewry. A joint commission of the Anglo-Jewish Association and the German-Jewish Hilfsverein, under Paul Nathan of Vienna, Elkan Adler of London and Bernard Kahn of Brussels, toured the Balkans in January 1913 and reported that the situation for the Jews in Salonica was far worse than that in Serbian and Bulgarian territories. Another commission of inquiry sponsored by the Shield of Israel of the United States, sent Henry Green to the area. Writing in the *New York Times* of March 9, 1913, Green pointed out that "the treatment that our people have already suffered at Salonika under Greek domination is appalling."¹³

¹¹ *Jewish Chronicle*, January 10, 1913, p. 13.

¹² Quoted in Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York, 1991, p. 195.

¹³ The Delegation was in the area from January 10 to the 29, 1913 and visited the major Sephardic communities affected by the war. From Belgrade it went to Sofia and then to Salonica, where the three delegates met with the Jewish Communal Council and stayed at the house of Jacob Modiano. From there Kahn went to Monastir, while Adler and Nathan went to Serres. On their return to Salonica, they met with representatives of all the Jewish clubs of the city and then left for Cavalla and Istanbul.

The American Jewish Committee, headed at the time by Louis Marshall asked the United States government to intercede in order to protect the lives of the Sepharadis in Salonica. Herbert Friedenwald, secretary of the Committee, issued a request for the State Department to protest, pointing out that "when Salonica was captured by the Greeks, a number of Jews were murdered, their houses and shops pillaged and the women outraged. Similar excesses have occurred in several places in the possession of the Greeks."¹⁴

Adolph Kraus, international president of the B'nai B'rith sent a strong letter to American Secretary of State Knox, asking him to protest the behavior of the Greek troops in Salonica. "The Greeks are plundering the Jewish quarters in Salonica, destroying synagogues and attacking women. The German and French ambassadors have protested at Athens. We pray the American Government to do likewise."¹⁵

The small Sephardic Jewish community in the United States held an emergency meeting on November 24, 1913, under the leadership of Dr. De Sola Pool and Dr. Pereira Mendes, to coordinate the response to the Greek atrocities.

The accusation of ritual murder which some members of the Greek Orthodox clergy propagated among masses of fanatic people, had its usual effect in Salonica and was especially serious in that year since, according to the *New York Times* of April 3, 1913, "a general massacre of the Jewish inhabitants is imminent on the occasion of the Greek Easter and the Jewish Passover celebrations, which fall at the same time."

The Greeks also complained that Jewish houses and stores did not put out the Greek colors to celebrate their entry into Salonica. The Greek press of the city, in particular the newspaper *Embros*, started an anti-Semitic campaign, accusing the Sepharadis of treason because they did not show their enthusiasm for the entry of the Greek troops.

In an interview with the *Jewish Chronicle*, Elkan Adler, assessing the situation, pointed out that "the Jews possess neither torpedo ships or dreadnoughts to back up their just claims. I hope that their future destiny will not be worse than their former position." February 7, 1913, p. 21.

Green also pointed out that "the Jews in Turkey have always enjoyed the utmost liberty. They are now feeling the lash of the conqueror. Heavy Jewish emigration from the former Turkish provinces to the United States is inevitable." *New York Times*, March 9, 1913, p. 4.

¹⁴ *New York Times*, February 10, 1913.

¹⁵ *New York Times*, November 22, 1913, p. 2, 18.

Writing about those events in a book published after the Balkan Wars, British historian Crawford Price, interviewing the Chief Rabbi of Salonica, Jacob Meir, wrote that the Rabbi believed "that his people were Ottoman citizens, (and) felt the keenness of the Turkish defeats as such, and it was but natural that they should appear more mournful than jubilant."¹⁶

The fate of Salonica at the London Peace Conference called by the major powers, and presided over by the French Ambassador in that city, Paul Cambon, was especially important for the Sepharadis. Their fate was being decided without consulting them and they had no voice in the eventual disposition of the city, although they represented the bulk of the population. Cambon clearly foresaw the difficulties that Salonica would present for the parties involved. Writing to his brother Jules, on April 20, 1913, Paul

¹⁶ W.H. Crawford Price, *The Balkan Cockpit*, London 1914, p. 145. The accusation of ritual murder was also spread by the Greeks in Salonica and in other parts of the Ottoman Empire. In Tchesme, across from the island of Chios, which the Greek had occupied, there were about 30 Sephardic families among the 15,000 Greek inhabitants. Writing to his brother, David Joseph, in New York city, on March 22, 1913, Jacob Joseph of Tchesme tells him that "all our supposed Greek friends turned out to be our enemies. They are accusing us of having kidnapped a Greek child and using the blood for our coming Passover. Young and old are maltreating our people wherever they see them, stoning them... At a mass meeting held the other night they decided to boycott the Jews, not to buy anything of or sell anything to them..."

The day after the meeting, the Greek priest came with a pail of so called 'cursed water' (aforissimos) and sprinkled it about so as to prevent any Greek from passing by our stores, for as you know, they believe any Christian stepping on that water must eventually die, unless the priest revokes the order.

Yesterday Vassil Simyakou, who was supposed to be a friend of yours and for whom you did so many favors when you were here, went with a revolver to the landlord of our store and threatened to kill him if he did not put us out of the store by April 1.

So you understand now what kind of situation we are in. It is not a matter of changing store and paying more for it. They are simply taking the means of our livelihood. Some of our people have begun to emigrate because of this state of things. I am afraid that if no one interferes in our favor they are going to put us out of our home.

Please ask the newspapers and the organizations to interest themselves in our plight, as the Greeks will surely kill us the first chance that they get. Our Haham Bachi made the Government write to the Greek Patriarch that he should advise the Greeks of our city to stop their outrageous conduct against us.

The chief Greek priest here received a letter and posted it on the door of the church with a remark under it, sealed by himself, telling the Greeks that the Jews are such evil-minded people and have so much influence with the Turkish government that they brought pressure upon our holy Patriarch to write us a letter in their favor against his own wishes."

The New York Times, April 3, 1913, p. 5.

The Turkish army had to interfere to protect the 30 Jewish families in Tchesme.

Cambon pointed out that "the Jews, who are 75,000 against 25,000 Greeks and 10,000 to 12,000 of other mixed nationalities, fear the Greek domination...Yesterday I received the delegates of a Jewish-Turkish Committee who are asking for the formation of a smaller Macedonia with Salonica as its capital."¹⁷

The leader of that delegation was a Sephardic official of the Ottoman Empire, Rouso Bey, Chief Secretary of the Turkish Ministry of Finance, who, in a letter to the *Jewish Chronicle* of May 16, 1913, advocated the formation of an autonomous territory, under the guarantee of the great powers.

The Alliance Israélite Universelle which had opened numerous schools throughout the Ottoman Empire during the previous 40 years, was especially fearful of the nationalistic and anti-Semitic agenda of the Greek government. Its Secretary-General, Jacques Bigart, writing to Paleologue, the Director of Political Affairs at the Quai d'Orsay, expressed his fear for the well-being of the 52 schools of the Alliance, serving some 10,000 Sephardic students in the provinces lost by the Ottoman Empire¹⁸.

Another plan advanced by the Zionist leader Max Nordau, in a letter to the *Times* of London, on December 30, 1912, would have made of Salonica a free international city under the protection of the big powers. "In such case the Jewish element which forms the relative majority in Salonica would be called upon to play the leading part in the organization of the new Commonwealth."¹⁹ Austria-Hungary was also in favor of such a plan.

¹⁷ Cambon. op. cit., Vol. 3, p. 46.

¹⁸ "L'Alliance Israélite Universelle se préoccupe vivement des répercussions que peuvent avoir pour ses établissements scolaires les négociations actuelles de Londres...En dépit des protestations d'amitié que ces pays font actuellement aux juifs, il n'est pas douteux que notre tâche éducatrice nous sera rendue extrêmement difficile le jour où la Bulgarie et la Grèce auront annexé à leur territoire telle localité de la Turquie...La fermeture des institutions de l'Alliance dans la presqu'île balkanique porterait sur une masse de 10.000 enfants environ. C'est particulièrement à Salonique que le préjudice serait grave. Salonique est le groupement juif le plus important, le plus influent de toute la région. Les Juifs forment la grande majorité de la population et occupent dans toutes les branches de l'activité économique et morale une situation prépondérante...Que Salonique devienne grecque ou bulgare, toute cette oeuvre risque de sombrer. Salonique serait hellénisée ou bulgarisée."

Letter of Jacques Bigart, Secretary General of the Alliance, to Maurice Paléologue, Director of Political Affairs at the French Foreign Ministry, in André Chouraqui, *L'Alliance Israélite Universelle et la Renaissance Juive Contemporaine, 1860-1960*, Paris 1965, p. 165.

¹⁹ *Times* of London, December 30, 1912, p. 3.

For the Sephardim, whose first choice was the restoration of the city to the Ottoman Empire, any other political disposition, other than Greek annexation, was much more appealing. The memory of the pogrom of 1891 in Corfou did not speak too well of Greek intentions²⁰.

Both Greece and Bulgaria tried to gain the alliance of Jewish public opinion at the opening of the London Peace Conference and to obtain the support of the Sepharadis of Salonica, the major prize of this war.

Bulgaria mounted a major propaganda drive in order to convince the Sepharadis and world Jewish organizations that Sofia would treat its Jewish citizens better than Athens. Dr. Daneff, Bulgarian chief representative at the Peace Conference, in an interview with the *Jewish Chronicle*, pledged that "the Jews in the new Bulgarian provinces...would be treated with the same justice and good will as the Jews in Bulgaria have hitherto been treated,"²¹ Daneff further pointed out that 45,000 Jews already lived in Bulgaria and that the Bulgarian economic market presented better opportunities for the Sepharadis of Salonica than the Greek markets. If annexed to Greece, Salonica would lose its preeminence as the commercial center of the Balkans because of Greek custom tariffs.

To add weight to its campaign, Sofia enlisted the help of its Chief Rabbi, Dr. Ehrenpreis, who introduced to the King the Delegation of International Jewish Organizations touring the area. In a report published in the *Jewish Chronicle*, the Delegation reported that "the King...was most benevolent and friendly."²²

In an interview with the French newspaper *Le Matin*, Dr. Ehrenpreis stressed the two major reasons why the Sepharadis of Salonica would be better off under Bulgaria than under Greece: first the Greeks are anti-Semitic and second the vast hinterland of Bulgaria was necessary for the economic survival of the city as an international transit port and a major commercial center²³.

²⁰ Shaw, op. Cit., p. 194.

²¹ January 17, 1913, p. 14.

²² Ibid., January 31, 1913, p. 13.

²³ The interview was translated and published in the *Jewish Chronicle* of May 2, 1913, p.

In May, Dr. Ehrenpreis went to London in order to add more weight to the Bulgarian claims over Salonica and tried to convince the Conference of Ambassadors, the press and the international Jewish community that the Sepharadis would be better off under Bulgarian than under Greek control. Pointing out the similarity of professional pursuits between the Sepharadis and the Greeks in the commercial field, and the traditional Greek anti-Semitism, Dr. Ehrenpreis predicted that "if Salonica becomes Greek, the Jews will be forced to emigrate" while the 80,000 Sepharadis of Salonica and its surrounding area, if joined to the 45,000 Jews in Bulgaria, would feel more comfortable with Sofia than with Athens, especially since the "Greek population is not favorably disposed and the government cannot control them."²⁴

Recalling his personal experience in Edirne which he visited when Bulgaria occupied the city for a while, Dr. Ehrenpreis described the looting of the Jewish houses by the local Greek population and the beginning of a pogrom, which he stopped by intervening with the Bulgarian authorities to restrain the Greeks. Ending his interview, the Chief Rabbi declared that "none of the difficulties to which I have referred would arise if the city (Salonica) were controlled by Bulgaria."²⁵

In the face of the Bulgarian campaign, there was very little that Greece could do to convince the Conference of Ambassadors, the international Jewish organizations and especially the Sepharadis of Salonica that they would be better off under Athens than under Sofia.

Venizelos, the Prime Minister who headed the Greek delegation at the Peace Conference, denied the charges made by Danoff, but also realized that the bad press that Greece was getting over the atrocities committed by the Greeks on the Sepharadis in Salonica, could jeopardize the claim that Athens had.

In order to counteract the Bulgarian campaign, he asked a few leaders of the small Jewish community in Greece that did not reach 8,000 souls, to go to Salonica. At the end of 1912, Constantinis, Cohen and Gani, respective leaders of the Jewish communities in Athens, Larissa and Volos, arrived in Salonica, where they were received by King George, but were unable to win

²⁴ Ibid., May 30, 1913, p. 20.

²⁵ Ibid.

over the Sephardic leadership of the city. As Ottoman citizens, the Sepharadis of Salonica and the other areas conquered by Greece, had no reason to change the *status quo* and lose the benevolent rule of the government of the Sultans. Neither Greece, nor Bulgaria, nor Serbia, could ever match the friendly relations that had existed between the Sepharadis and the Turks in the Ottoman Empire. The Sepharadis realized however that the Conference of London would never return Salonica to the Ottoman Empire and would not take into consideration the wishes of the local populations, be they Jews or Moslems. They therefore tried at least to prevent a Greek annexation, the worse of all possibilities for the Sepharadis.

Summing up the efforts of Venizelos and of Greece to present a better image to the world, the *Jewish Chronicle*, in an editorial, found no reason to cheer; "notwithstanding all these conciliatory measures, the end desired has not been attained, for the Jews continue to regard the Greeks as enemies, owing to the acts of violence which are still being committed. Shops and houses are being looted as before, and no one is being punished. How in such conditions can we put faith in fine phrases?"²⁶

There were many contradictions between the statements by Athens and the behavior of the authorities in Salonica. Although King George and his troops occupied the city, the army did not restrain the local Greek population and did little to allay the fears of the Sepharadis.

Le Temps, of Paris, in an article at the end of 1912, pointed out that "parmi les problèmes macédoniens qu'on a à coeur à Athènes de résoudre au plus vite, c'est de faire disparaître l'antisémitisme de la Macédoine...Le gouvernement grec donne des instructions de nature à convaincre les Israélites de Salonique que la liberté et l'égalité parfaites seront garanties et que les Juifs trouveront auprès des autorités grecques protection et sympathie."²⁷

Upon arriving in Salonica, the Delegation of International Jewish Organizations met with King George and raised its concerns over the atrocities committed during the occupation, the change of the weekly

²⁶ Ibid., January 3, 1913, p. 16.

²⁷ *Le Temps* of Paris, November 16, 1912, p. 2.

market day to Saturday, which prevented the Jews from attending, and the general attitude of the authorities in not punishing the perpetrators of the attacks on the Sepharadis.

Venizelos himself went to Salonica at the beginning of 1913, where he met with the Chief Rabbi. In an interview given to the *Jewish Chronicle* after the meeting, Rabbi Meir said that Venizelos "frankly admitted that we had ample reasons to be attached to the Turks who had accorded us important communal privileges and he assured (me) that one of the first cares of the Hellenic Government would be to maintain and extend all those privileges both as regards the Gabellas (communal taxes) and...the Chief Rabbinate, so that our community might prosper more and more."²⁸

Relations between the Sepharadis and the Greek occupying forces were further strained when King George was assassinated by a deranged Greek. The local Greek press in Salonica and in other Greek cities immediately accused the murderer, Skinas, of being Jewish and Jews were attacked in the streets. Even in İstanbul, the Greek newspaper *Neologos* quickly spread that lie, and in Edirne, occupied then by the Bulgarians, the Greek Metropolitan of the city told the Chief Rabbi, Haim Bejerano, "that the Jews had rejoiced at the death of the King."²⁹

The Second Balkan War, which saw the defeat of Bulgaria, gave the city of Salonica to Greece by the Treaty of Bucharest of August 10, 1913. The efforts of the Sepharadis to prevent such a development had failed and their worse fears were realized. A few months later the First World War saw Greece divided between a pro-Allies government under Venizelos in Salonica and a neutral government, leaning towards Germany, under King Constantine in Athens. Soon Allied troops landed in Salonica, bringing some economic relief to the city that had suffered from the Balkan Wars. By 1917, Venizelos entered Athens and forced the abdication of Constantine in favor of his son Alexander, while joining the side of the Allies in the War.

That same year would see a most disastrous fire hit the city of Salonica on August 5. Within a few hours, the entire commercial heart of the city

²⁸ *The Jewish Chronicle* of London, February 28, 1913, p. 15.

²⁹ *Ibid.*, April 28, 1913, p. 20.

would be destroyed and over 70,000 people, among them 52,000 Sepharadis and 11,000 Turks, would lose their houses and their livelihoods. Over 2/3 of the city and some 8,000 buildings would be destroyed, the majority owned by the Sepharadis. The fire of 1917, which spread so quickly and which has never been fully explained, would do more to destroy the Sephardic character of Salonica than anything else Athens could have done.

American journalist Charles Upson Clark, writing in the *New York Times*, two years after the fire, pointed out that "the government never issued a satisfactory explanation and the natural suspicions of the inhabitants were accentuated by the shouts of joy raised in the leading Liberal daily of Athens over the disappearance of the ancient ghetto of Macedonia."³⁰

Taking advantage of the calamity, a week after the fire had died, the government decided to confiscate all the land affected by the fire and to rebuild the city on a completely new plan. The old landowners would receive government bonds equivalent to the nominal value of their land and could then bid on the lots when the government plan was implemented. More than anything else, this would reduce thousands of Sephardic families to destitution and would be the most devastating blow to the economic power that the Sepharadis held in the city for the last four hundred years.

Visiting the town, nearly 10 years after the fire, Israel Cohen, writing in the newspaper *Menorah Journal*, had this to say about the city. "I was taken to the scene of desolation...Here, before the war, a tumultuous traffic swarmed; but now the ships in the gulf were few and small. Fronting the sea for the length of a mile, and a little distance away from it, lay the charred

³⁰ "These suspicions were changed to despair when the Government issued the provisions of the so-called Mawson plan for the rebuilding of the city - a plan which the Venizellist Minister of Communications...frankly characterized as 'confiscation pure and simple...It is drawing near the end of the second year since the fire, and much of the homeless population as still remain camp out in hovels and in tents and eke out as best as they can a scanty existence...Can there be a plainer proof that it is not fair to leave any of the great Spanish Jewish centers of the Levant - Saloniki, Constantinople, Smyrna - to a single Balkan government to administer? Considering besides that Saloniki must be the natural port of Serbia, of much of Albania, and of Bulgarian Macedonia, the only solution would seem to be the internationalization of the city and its administration by a committee or delegate of the League of Nations."

New York Times, January 19, 1919, III, p. 2.

ruins of the once famous Ghetto, a somber succession of collapsed walls, battered buildings."³¹

The arrival of Greek refugees from Asia Minor would also change the demographic picture of Salonica, making the Sepharadis a minority in a city where they had always been a majority. Athens' policy was to eradicate 400 years of Ottoman and Sephardic history and presence in Salonica. With the exchange of population with Turkey, agreed upon at the Treaty of Lausanne in 1923, the Turks and the Domneh left Salonica, leaving only the Sepharadis to face the Greek policies of Hellenization.

For the next 20 years, the Sephardic community of Salonica would be further eroded by the anti-Semitic policies of Venizelos and his Liberal party which will controlled the newly formed Republic from 1924 to 1936, when King George II was restored to the throne.

The economic power of the Sepharadis already diminished by the loss of the markets in Salonica's hinterland in the Balkans and in the other parts of the Ottoman Empire and later on in the Republic of Turkey, would be

³¹ "You asked what the Government has done for the victims of the fire? Said my friend. The Christians were given grants and lodgings; the Jews nothing at all. In fact, the Jews were absolutely forbidden to rebuild their homes. The Government decided to replace the entire city in Greek interests. So it expropriated the entire area laid waste, confiscated one-third of it, and made a pretense of purchasing it from the former owners by nonnegotiable (bonds) payable on indefinite dates. The result was that thousands of Jews were reduced to beggary. Moreover, though important sites have been reserved for churches, not a single plot of land has been allotted for a synagogue to replace the thirty destroyed. But, grave as these sins are, they are only what one might call sins of omission.

Now for the sins of commission. In December 1923, after the proclamation of the Republic, the Revolutionary Committee decided that in elections for the Constituent Assembly the Jews of Salonika should form a distinct electoral college.. Suspected of being monarchists, it was feared that if the Jews were allowed to vote with the general population we would influence the result in favor of the monarchy...The results is that we boycotted the elections. Of 7,000 electors only fifty-two took part, and the four deputies returned are not our most worthy representatives.

Then came a movement to ruin us economically...nearly half a million Greeks were compelled to quit Turkish territory...Most of them came to Salonika, so that the population of the city was almost trebled. In the pre-war population of 190,000, the 80,000 Jews had formed the largest national group...But in a population of 500,000, the Jews became a small minority. The economic conflict began with an agitation against Sunday trading...the law was passed. Think, for hundreds of years Jews in Salonika had been allowed to trade on Sundays. On Saturdays they rested, and the whole city, since all the commerce was in Jewish hands..."

Menorah Journal, 12-5-1926, p. 522.

further eroded when Greece imposed a series of discriminatory measures. A high protective tariff; change of the market day to Saturday, the Jewish Sabbath, so that the Sepharadis would not be able to participate; the change of the weekly day of rest to Sunday; import permits issued by the government which favored the Greek Orthodox importers and drove the Sepharadis out of business; the imposition of Greek, a language that no Sepharadis knew, as the only language allowed in government transactions and in keeping the books; and finally the immigration of boatmen from Piraeus who were favored by the authorities over the Sepharadis who had monopolized all jobs related to the harbor for the last 400 years; these were some of the measures taken by the government to destroy the economic power of the Sepharadis.

With a sharp decline in the economic power of the Sephardic community, the Greek government started to attack the Jewish educational system and closed many of the foreign schools, the majority of which, especially the French schools, catered to the Jewish students. It also forbade elementary school children from receiving an education other than in Greek, a language that was never spoken by the Sepharadis, while keeping the Jewish communal schools under strict governmental control.

In the political arena, the Venizelos government established a separate electoral college for the Sepharadis in Salonica and for the Turks in Western Thrace, thus diluting the vote of the minorities. By voting against Venizelos and his xenophobic policies during the first all inclusive elections of June 1915, the Sepharadis incurred his wrath. From then on, until his fall in 1936, the Sepharadis of Salonica would be openly demonized by Venizelos and his cohorts.

The culmination of Venizelos' anti-Semitic policies occurred on Monday June 29, 1931, when a mob of some 2,000 Greeks ransacked the Sephardic suburb of Campbell, housing some 220 Jewish families. Hundreds of Sepharadis were wounded and fled to the center of Salonica, while the Greek mob set fire to the houses, including those of the rabbi and the doctor, the synagogue, the community center and the school. The Greek police stood by outside the neighborhood and only went in after the fire was set.

In Athens, the President of the Republic, Alexander Zaimis, and Prime Minister Venizelos, who came back to power in 1928, had never reined in the

extreme, xenophobic and anti-Semitic newspapers and political groups. The Governor-General of Macedonia, Gonatas, and the Mayor of Salonica, Harisios Vamvakas never responded adequately to the request of the Jewish community to disband the extremists' parties.

A few days before the pogrom of Campbell, a Greek mob tried to attack the Sepharadis in neighborhood #6 of Salonica, but were repulsed by a self-armed local Jewish force, while the police stood by.

Anti-Semitic pamphlets were distributed by the National Association of University Students, under the leadership of Karakandas and Asthenides, while the extremist rabble rousers of the Ethniki Enosis Ellas, the National Union of Hellas, commonly called the Three Epsilon, EEE, led by Kosmidis and Haritopoulos, sacked the Maccabi recreation center. Other anti-Semitic groups such as the National Legion and the Pavlos Melas organization joined in the general harassment of the Sepharadis in Salonica.

The Campbell pogrom was followed by the destruction of the synagogue in the neighborhood of Harilaos and by a mob attack upon the Sepharadis in suburb #15. When the authorities finally decided to rein in the extremists, prodded by the bad publicity that Greece was receiving overseas, and brought the leaders of the attacks to justice, they were all acquitted³².

Among the leaders of the anti-Semitic campaigns in Salonica was Nikos Fardis, editor of the newspaper *Makedonia*, founded in 1911. More than anything else *Makedonia* was responsible for the pogrom of Campbell³³.

The abolition of the Republic and the return of King George II in 1936, would soon be followed by the establishment of a military dictatorship under general Metaxas. For the next five years, the Sepharadis of Salonica and the other Jews of Greece would be free from any of the excesses of the anti-Semitism that was prevalent under the Republic of Venizelos.

³² Report of the Jewish Council in Salonica to Mr. Recanati, then in Palestine, sent secretly and written in Hebrew on July 3, 1931. The Greek government had imposed an immediate blackout of news after the pogrom. All letters, telegrams and newspapers sent by Jews overseas were intercepted and never reached their destinations.

For a complete translation of the report, see *Erensia Sefardi*, Fairfield, Ct. USA, #18 to #22, 1997-1998. See also Ministry of Foreign Affairs of Greece, P. Constantopoulou et al., ed., *Documents on the History of the Greek Jews*, Athens 1998, p. 192

³³ For information on the *Makedonia* and its editor Nikos Fardis, see Pierron, op. cit., chapter 9, p. 173.

Things would take a turn for the worse with the declaration of war by Italy on October 28, 1940, soon to be followed by Germany's entry into that war, which had seen the Italian advance repulsed. By April 24, 1941, Greece capitulated to the German, Italian and Bulgarian alliance. In the Bulgarian zone of occupation, which covered most of Western Thrace and Eastern Macedonia, including the towns of Kavala, Serres, Drama, Komotini and Alexandroupolis, the 11,000 Jews, most of them Sepharadis were handed over to the Germans for shipment to the extermination camps and eventual slaughter. The Italian zone, covered most of the country except for Piraeus, Western and Central Crete, the islands of Lemnos, Lesbos and Chios, the strip of land next to Turkish Thrace, and especially Salonica and its hinterland, the heart of Sephardic life in Greece. Until the Italian capitulation on September 8, 1943, Jews in Italian-occupied Greece were not persecuted, unlike the policy that the Germans established immediately after they entered Salonica. Such policies were quickly extended over the rest of Greece, when Germany took over the Italian zone.

Upon entering Salonica, the Germans immediately closed down all Jewish newspapers and resurrected the old anti-Semitic republican movements, such as the EEE and the Pavlos Melas, which resumed their activities. Jewish homes were expropriated, the community's treasures ransacked and a few Sepharadis were shot for so-called subversive activities. For over a year, until the summer of 1942, the 56,000 Sepharadis of Salonica, three-fourths of the total Jewish population of Greece, managed to survive the persecutions of the German army and their local Greek collaborators. Their mouthpiece became the newspaper *Nea Evropi*, which started printing on April 15 1941, under the editor-in-chief Papastratigakis just six days after the Germans entered Salonica.

On July 11, 1942, the German army commander of northern Greece, General von Krenzski, ordered all the male Sepharadis to gather in the center of town in Freedom Square, in order to receive their work card for civilian labor. Surrounded by armed men, with the local population watching from the sidewalks and the balconies, some 10,000 Sephardic men were kicked and beaten by German soldiers for the entire day. The next day they were at work in the malaria infested swamps to the west of town.

By February of 1943, the SS took over from the army and sent Dieter Wisliceny and Alois Brunner to start the transport of the Salonican Jews to the extermination camps with the help of Dr Max Merten, the head of the city's military administration. Jews were told to move into several large ghettos. They had to start wearing the yellow star and were subjected to a special curfew. On March 15, the first transport of Sepharadis from Salonica had begun from the Baron Hirsch camp at the railroad station. The last transport left in August of that year.

The Greek collaborators were of course overjoyed at the fate of the Jews. The Governor-General of Macedonia, Vasilis Simonides, who was appointed in December 1941 by the collaborator Prime Minister General Tsolakoglou, soon followed by Professor Logothetopoulos and by Rhallis in 1943, took advantage of the German occupation to take over the entire large Sephardic cemetery of Salonica and not only the small part that the Germans had allowed the municipality to expropriate in order to expand the University. Mobs of Greeks soon rampaged through the 450 year old cemetery, breaking the tombstones and appropriating them for building materials, that can still be found in the city today, in the walls of houses, on the pavements and even in the courtyard of Agios Dimitrios church³⁴.

Likewise, Jewish apartments and businesses were ransacked or turned over to Greek collaborators. Synagogues, schools, community buildings, libraries, were all knocked down by the new owners for the building materials and the land was resold. Of the more than 30 synagogues that once belonged to the Jewish community, only one was left intact at the end of the war.

In general, outside of Salonica with its tradition of anti-Semitism brought over by the Greek refugees from Asia Minor, the Jews stood a better chance of survival, thanks to the support of the Greek population and especially of the resistance movement of EAM/ELAS. Furthermore the flat

³⁴ "Finalement, d'entre les matériaux de démolition des cimetières israélites la Métropole et la Municipalité prirent la part du lion. La hideuse basilique Saint Démètre est bâtie avec des plaques tombales brisées des Juifs...Par ailleurs la plupart des canivaux des trottoirs de Salonique sont faits avec les augustes marbres des tombes juives...De toute façon la valeur des matériaux de construction est nulle comparée à celle de la superficie du cimetière qu'a absorbée l'Université" Pierron, op. cit., p. 223, quoting and translating Greek author Elias Petropoulos.

terrain around Salonica made it more difficult for the Sepharadis to escape to the mountains. Among the most important defenders of the Jews against the Germans and the Greek collaborators was a group of intellectuals, professionals and clerics under the leadership of the prelate Damaskinos, Greek Orthodox Archbishop of Athens and all Greece³⁵.

When the war ended, less than 10,000 Jews, out of a pre-war population of some 80,000, were alive, the majority having found shelter in the mountains. Few returned from the camps, and those that did, found Salonica a very hostile environment, with the authorities refusing to return properties to their rightful owners and the collaborators still in power. In the midst of a civil war when the Second World War ended, Royal Greece forgot the collaborators and at times enlisted their support to fight the EAMBLAS, former resistance fighters who were now embroiled in the international politics of the cold war.

Many of the Jews left and the small Jewish community, concentrated in Athens, with a few hundred in Salonica has had to endure the vicissitudes of Venizelos' ghost and the pro-Arab and anti-Semitic policies of most of the succeeding governments, especially the Socialists.

Salonica, the heart of the Sephardic nation in the Ottoman Empire is no more. Even the souvenir of its Jewish presence has been eradicated after the great fire and the leveling of the Jewish cemetery. Sometimes one can see some Sephardic names on some of the stores, hastily covered by the new owners with a Greek sign. On November 23, 1997, nearly fifty years after the end of the Second World War, the memory of the Holocaust has finally been remembered in Salonica, with the erection of a monument to its Sephardic martyrs.

³⁵ For the entire letter, see Constantopoulo, *op. cit.*, p. 250.

BADEMAĞACI KAZILARI 1997 VE 1998 YILLARI ÇALIŞMA RAPORU

REFİK DURU

Bademağacı Höyüğü kazılarının 5. dönem çalışmaları, 1 Ağustos/16 Eylül 1997 tarihleri arasında, bizim başkanlığımızda, Doç.Dr.Gülsün Umurtak (Başkan Yardımcısı), Sinan Kayı (Arkeolog-Y.Mimar) ile Turhan Birgili'den (Arkeolog-Fotoğraf Uzmanı) oluşan, bir kurul tarafından yürütüldü. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri Sabahattin Ezer, Candan Pakdamar, Işıl Kayı, Serap Demir, Hititoloji Anabilim Dalı'ndan Serkan Başol ile Koruma ve Onarım Bölümü'nden Mehmet Uğuryol arazi çalışmalarına katıldılar. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, kazıya Denizli Müzesi araştırmacılarından Salim Yılmaz'ı temsilci olarak atamıştı. Bakanlık temsilciliği görevini son günlerde, Antalya Müzesi'nden Ünal Çınar yaptı.

21 Temmuz/9 Eylül 1998 tarihleri arasındaki 6. dönem çalışmalarında kazı kurulu, Doç.Dr.Gülsün Umurtak (Başkan Yardımcısı), Turhan Birgili (Arkeolog-Fotoğraf Uzmanı), Sabahattin Ezer (Arkeolog), İsmail Kozikoğlu (Arkeolog-Onarım uzmanı) ile öğrencilerimiz Candan Pakdamar, Serkan Başol, Serpil Çizgeç, Bahar Mergen, Özgür Gürsel ve Bike Yazıcıoğlu'ndan oluşuyordu. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü temsilciliği görevini, bu kere Gaziantep Müzesi Uzmanlarından, Hakkı Alhan yaptı. İki dönemde de kazı fotoğraflarının büyük kısmı ile küçük buluntularının tamamının resimleri, İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Uzmanı, meslektaşımız Turhan Birgili tarafından çekildi.

1998'deki kazı çalışmalarına, Elektromanyetik (Very Low Frequency -VLF) ve Doğal Gerilim (SP-Self Potencial) yöntemi uygulamaları için Dr.Gülçin Karlık (İTÜ Maden Fakültesi-Jeofizik Mühendisliği Bölümü) ile hayvan kemiklerinde tür saptamaları yapmak üzere, Dr.Beatrice De Cupere de (Sagalassos kazı ekibi-Musée Royal de L'Afrique Centrale-Belçika) katıldılar. Her türdeki bitki kalıntıları, Paleobotanist Dr. Mark Nesbitt'e (British Institut of Archaeology-London), Neolitik katlarda bulunan kömürleşmiş buğday örneklerinden bir kısmı da, 'Türkiye'de yetişmekte olan yabani ve ehlî buğday türlerinin biyomoleküler/genetik karakterizasyonu' üzerinde

yürütölmekte olan çalışmalar için Doç.Dr.Mahinur S.Akkaya'ya (ODTÜ Kimya Bölümü/Biyokimya ve Moleküler Biyoloji Araştırma Grubu) verildi. Neolitik yapı katlarından gelen bazı kömürleşmiş bitki kalıntıları da, C14 ölçümleri yapılmak üzere, Heidelberg Üniversitesine gönderildi.

Arazide zor koşullar altında özveriyle çalışarak kazının gerçekleşmesini sağlayan ekip üyeleri ile kazıya bizzat katılan veya kazı malzemesi üzerinde araştırmalar yapacak diğer bilim dalları mensuplarının tümüne içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kazıları daha önceki yıllarda olduğu gibi, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği (Proje no.702/260495 ve Proje no.1154/ 240698), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı desteklediler.

1997'de araştırmamın benzin tüketiminin bir kısmı The Shell Company of Turkey Ltd., renkli film ihtiyacı Sayın Kadir Kır, kamp mutfağı malzemesinin önemli bir miktarı DE-PA A.Ş.-Antalya ile, Oruçoğlu Yağ Sanayii A.Ş.-Afyon tarafından karşılanmıştı. 1998'de DE-PA A.Ş. kamp harcamalarımıza yine anlamlı yardımlar yaptı. Renkli ve siyah beyaz filmler, Tele Flash firması sahibi Sayın Hüsamettin Üreyli, öğrencilerimizin İstanbul-Antalya gidiş ve dönüş otobüs biletleri de ULUSOY firması tarafından sağlandı.

Antalya Müzesi Müdürü Metin Pehlivaner ve müzesinde görevli meslektaşlarımız, kazılar süresince ekibimize her türlü bilimsel ve bürokratik yardımları yaptılar.

Kazılar sırasında, geçmiş yıllarda olduğu gibi, Bademağacı Beldesi'nde boş olan iki ilkokul binasında konakladık. Beldenin Belediye Başkanı Sayın Enver Karataş, her zamanki yardımsever davranışı ile, belediyesinin tüm imkânlarından yararlanmamızı sağladı. Bu arada özellikle, kazıların başlangıcından itibaren, höyüğün doğu yamacına yığılan atık toprak nedeniyle oluşan ve zamanla dev boyutlara ulaşan tepeciğin büyük bir bölümünün, Bademağacı Belediyesi'nin yükleyicileri ve kamyonları tarafından uzaklara taşınması sayesinde, kazıları bu kesimde de, bir oranda geliştirebilme olanağı bulunduğumuzu belirtmek isterim.

Bu raporun plan ve buluntu çizimlerini meslektaşım Doç.Dr. Gülsün Umurtak ve öğrencimiz Burhan Gülkan, fotoğraf basımlarını da Edebiyat Fakültesi Fotoğraf Atelyesi uzmanı Selahattin Dereli yaptılar. Çalışmalara çe-

şitli yollarla yardımlar, katkılar yapan, yukarıda adlarını andığımız kişi ve kurumların yöneticilerine en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kazımızı değişik tarihlerde, Antalya Koruma Kurulu ve Antalya İl Kültür Müdürü Musa Seyirci, Antalya Arkeoloji Müzesi Müdürü Metin Pehlivaner, Burdur Müzesi Müdürü H.Ali Ekinci, meslektaşlarım İnci Bayburtluoğlu ve Prof.Dr.Cevdet Bayburtluoğlu, Prof.Dr.Halûk Abbasoğlu, Prof.Dr.İşıl Yalçinkaya, Prof.Dr.Wolfram Martini, Prof. Dr. Machteld Mellink, Doç.Dr.Henrietta Gates, Doç.Dr. Turan Efe, Antalya Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Müdürü Kayhan Dörtlük ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Dr. Alpay Pasinli ziyaret ettiler.

Kazılar

İki kazı mevsiminde, höyüğün kuzey kesimindeki C 5-D 1-3/III 1-5-IV 1 plankarelerinde çalışıldı. 1998 sonunda kazı alanın toplam yüzeyi 2.000 m²'ye yaklaşmıştı (Lev.1/1;2/2). Ayrıca geçen yıllarda açılmasına başlanan Erken Neolitik (ENÇ) ve İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşmelerinin bulunduğu kesimlerde de yer yer derinleşildi.

1996 yılı sonlarında, ENÇ'nin tabakalaşma durumunun saptanması amacıyla, C 5/III 5 karesinin bir kısmında derinleşilmeğe başlanmıştı (Duru 1998:Lev.2). 100 m²'lik bu açmada, iki yıl içinde -7.85 m.'ye inildi (Lev.2/2;4/1,2). Ana toprağa henüz varılamamıştır (Höyüğün çevresindeki tarlaların düzeyi -7.10 m. ile -8.10 m. arasında değişmektedir.- Derinlikler, höyüğün en yüksek noktası 0.00 m. kabul edilerek ölçülmüştür).

İTÇ yerleşmeleri höyüğün kuzeydoğu yamaçlarında araştırıldı. Yer yer 0.30-1.10 m. kalınlıkta karışık durumdaki üst katmanlar kaldırıldı (Lev.1(1;19-27). Bu alanın ortalarında kalan ve ilk kazı mevsiminden itibaren toprak atma yeri olarak seçilen D 2-4/III 3-5 karelerinin de kazılması gerektiğinden, 5 yılda olağanüstü boyutlara ulaşan (Lev.2/1) atık toprak birikiminin de kaldırılmasına başlandı. Bu çalışmalar sonunda, İTÇ 3 ve 2 yapı katları geniş alanlarda izlenir hale geldi.

Tabakalaşma

Höyüğün orta kesimlerinde yeni alanlar açılmadığından, ilk iki kazı döneminde saptanmış olan Erken Kalkolitik ve Geç Neolitik yerleşmelerin tabakalaşma durumuna eklenebilecek herhangi yeni bir bilgi edinilmemiştir ¹.

¹ Bademağacı kazılarının daha önce yayınlanmış yıllık raporları şunlardır: Duru 1997; Duru 1997a; Duru 1998.

Kazı alanı içinde, ENÇ yerleşmelerinin izlendiği derinlik açmasında, ENÇ'nin 4, 5 ve 6. yapı katları saptandı.

İTÇ yerleşmelerinin daha önceki yıllarda açılan ve beş yapı katı halindeki tabakalaşma durumunun değişmesini gerektirecek herhangi bir gelişme olmadı.

Kazıların 1998 sonundaki sonuçlarına göre, Bademağacı'nın tabakalaşma sıradüzeni şöyledir:

<u>Kültür dönemi</u>	<u>Yapı katı</u>	<u>Kısaltması</u>
İlk Tunç Çağı II	1. Yapı Katı	(İTÇ 1)
"	2. Yapı Katı	(İTÇ 2)
"	3. Yapı Katı	(İTÇ 3)
İlk Tunç Çağı I	4. Yapı Katı	(İTÇ 4)
"	5. Yapı Katı	(İTÇ 5)
? ? ?		
Erken Kalkolitik Çağ/ Geç Neolitik Çağ	1. Yapı Katı	(EKÇ/GNÇ 1)
	2. Yapı Katı	(EKÇ/GNÇ 2)
? ? ?		
Erken Neolitik Çağ	1. Yapı Katı	(ENÇ 1)
"	2. Yapı Katı	(ENÇ 2)
"	3. Yapı Katı	(ENÇ 3)
"	4. Yapı Katı	(ENÇ 4)
"	5. Yapı Katı	(ENÇ 5)
"	6. Yapı Katı	(ENÇ 6)

Erken Neolitik Çağ yerleşmeleri

Mimarlık: 1996 mevsimi sonlarında, geniş alanlarda izlenen ENÇ 3 yerleşmesinin güneyindeki C 5/III 5 plankaresinde derinleşilmeğe başlanmıştır (a.y.:713, Lev.2). Son iki yılda, ENÇ 3'ün taban düzleminin (yaklaşık -5.40 m.) altında sürdürülen kazılarla, 1998 sezonu bitiminde, -7.85 m.'ye inildi (Fig.2/2; 3;4/1,2). Yaklaşık 2.5 m. kalınlıktaki birikim içindeki mimarlık ka-

lıntuları ile, taban izlerine dayanılarak, bu nispeten küçük alanda, ENC'nin erken dönemlerine ait üç ayrı yerleşme katının daha bulunduğu anlaşıldı.

Bu açmada saptanan en eski yerleşme olan ENÇ 6 katı, -7.35 m. derinliklerdeki tabanlar tarafından temsil edilmektedir. Taban izleri güneyden kuzeye doğru hafif eğimli gitmekte ve açmanın kuzey kenarında -7.75 m.'ye düşmektedir. ENÇ 6 yerleşmesi sırasında yapılmış olması muhtemel bazı çakıtaşı döşeli alanlar, bu yerleşmenin diğer mimarlık kalıntıları sayılabilir. Açmanın güney kesiminde, yer yer 6. kat tabanının altına da inilmiş olmakla birlikte, herhangi bir mimarlık izine ve daha erken yerleşmelere ait kalıntılara rastlanılmadan kazılara son verilmiştir. 6. kat tabanı altındaki birikim, kuşkusuz daha eski yerleşimlerin yıkıntı molozudur. Ancak henüz *in-situ* kalıntılar ele geçmediğinden, ENÇ 7 yapı katı ismi kullanılmamıştır.

ENÇ 6 yerleşmesinin 35 cm.'lik yıkıntı birikiminin üzerinde, -7.00 m.'lerde, bütün çukurda izlenebilen, 10-15 cm. kalınlıkta, bir yanık tabakasına rastlanmıştır. Bazı yerlerde sert yüzeyler veren bu tabaka ile ENÇ 4 yapısının tabanı arasındaki 70 cm.'lik birikim içinde, taş, kerpiç veya çit tekniğinde bir yapılaşmayı gösterecek herhangi bir mimarî kalıntı izi ele geçmemiş olmakla beraber, yanık tabakanın ENÇ 5 yerleşmesine ait bir taban olduğunda kuşku yoktur.

Derinlik açmasında saptanan ENÇ 4 yapı katı, oldukça sağlam bir yapı tarafından temsil edilmektedir (Lev.3;4/1,2). Tabanı -6.30 m. derinlikte olan yapı, dıştan dışa 2.90X2 m. boyutunda, tek odalı bir mekândır. Kuzeybatı köşesinin küçük bir kısmı tranşe dışında kalan yapının 20-22 cm. kalınlığındaki duvarları, değişik bir teknikle, 5-6 cm. kalınlıktaki kil levhalarının dikine olarak yanyana getirilmesi suretiyle yapılmıştır (Lev.5/1). Yapının geçirdiği yangın nedeniyle levhalar sertleşmiş, renk değiştirerek kızıllaşmış ve araları açılmıştır. Duvarların iç tarafından kalın bir sıva vardır. Yapıya, kuzey dar kenarda açılan bir kapıdan girilmektedir ve kapı eşliğine çakıl taşı döşenmiştir.

Oda içinde, az sayıda çanak çömlek (çç) kırığı ve birkaç taş keski dışında eşya ele geçmemiştir. Yapının güney ve doğu duvarlarının iç ve dış kısımlarında, yığınlar halinde kömürleşmiş tahıl kalıntıları ile, iri kiraz büyüklüğünde meyva taneleri bulunmuştur.

Son iki mevsimde, derinlik sondajı dışında kalan alanlarda derinleşmemiş, ancak temizlik ve ayırtı çalışmaları sırasında, kazı alanının değişik

kesimlerinde, ENÇ'ye ait bazı mimarlık izleri ve taşınmaz eşyalara ait parçalar ele geçmiştir. Örneğin, 1995/96 yıllarında açılan ENÇ 3 yapı katının 3 numaralı binasının güney batı köşesi saptanmış ve bu evin güneyinde, ona bitişik olarak yapılmış başka bir yapının varlığı anlaşılmıştır (Lev.3).

ENÇ 3 ile aynı yerleşmeye ait olması muhtemel bazı sıra izleri de, C 5/III 3,4 karelerinde, 1. evin kuzeyi ile 2. evin batusındaki boş alanda bulunmuştur. ENÇ 3 yerleşmesi evlerinin, bu kesimde oldukça sık şekilde konumlandırıldığı ve yapılar arasında aralıklar/geçitler bırakıldığı gibi bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Daha önceki yıllarda D 1,2/IV 1 karelerinde saptanmış olan tek taş sırası halindeki temel kalıntılarının yakınında (Duru 1997a:Lev.3), kil levhalardan yapılmış, en az 2 kutuya ait parçalar ele geçmiştir. Bu kalıntılar, ENÇ 3 yerleşmesinde bulunan kutulara çok benzemektedir (Duru 1998:716;Lev.5/1,2;7/2). Bunlar büyük olasılıkla, ENÇ 3'ün bu kesimdeki yapılarına aittir. Tek taşlı temeller de, kutuların içinde yer aldığı yapılarla ilgili olmalıdır.

ENÇ'ye ait olduğunu tahmin ettiğimiz diğer bazı kalıntılara, kazı alanının doğusu ile kuzey kesiminde rastlanmıştır. Doğru etekte, D 3/IV 1 plankaresindeki mimarlık izleri (Lev.3,5/2), İTÇ 2 yapı katına ait 1 numaralı yapının güney bitişiğindeki 10 no.lu alandaki derinleşme çalışmaları sırasında ele geçmiştir. İTÇ temellerinin 1 m. kadar altında, kuzey-güney doğrultusunda, tek taşla yapılmış, birbirine paralel altı temel sırası vardır. Temellerin uzunlukları 6 m. ile 1 m. arasında değişmektedir. Sıra aralıkları 50 cm. kadardır.

1997 yılında açılan bu paralel duvarların ne amaçla yapıldıkları ve ENÇ'nin hangi mimarlık evresine ait olduğu kesin şekilde anlaşılamamakla birlikte, ENÇ 3 yerleşmesinin buralara kadar genişlemiş olduğu söylenebilir. Temeller arasında herhangi bir bağ bulunmadığından, bunların bir yapının temelleri olup olmadığı konusunda kesin konuşabilmek mümkün değildir. Kazılar sırasındaki saptamalara göre, doğuda, en dıştaki uzun taş dizisinin yakınlarında ele geçen ç' den büyükçe bir bölümü, höyüğün diğer kesimlerindeki Neolitik yerleşmelerinin ç'si ile herhangi bir benzerlik göstermektedir (Lev.16). Höyüğün merkezine yakın olan sıraların çevresindeki ç ise, ENÇ 3 katı malzemesinden farklı değildir.

Tek taşlı temel sıralarına, kazı alanın başka yerlerinde, örneğin güney-batu köşede (Duru 1997:790; Lev.3/2,7/4; Duru 1997a: Lev.3,4), ENÇ 3 yerleşmesinin 1. evinin kuzey duvarı dışında (Duru 1997a: Lev.2,5/1) ve açmanın ortalarındaki D 1,2/IV 1 karelerinde de (Duru 1997a: Lev.3) rastlanılmıştır. Bunların bir arada ele alınması halinde, hepsinin kabaca kuzey-güney ve doğu-batu doğrultusunda olduğu görülmektedir. Bu nedenle, tek taş dizilerinin tümünün aynı yapı katına, büyük olasılıkla da ENÇ 3 yerleşmesine ait olduğunu tahmin ediyoruz. Doğu yamaçtaki taş sıralarının en dışakinin çevresinde, ENÇ çç'sinden farklı nitelikte, daha geç dönemlerin çç'sinin ele geçmesi, bu malzemenin herhangi bir şekilde höyüğün başka yerinden buraya taşınmış olması ile açıklanabilir.

ENÇ buluntularının ele geçtiği diğer kesim, höyüğün kuzey ucu yakınlığında, İTÇ yerleşmesi surununun iç kısmıdır (Lev.24/2). İTÇ surununun temel düzleminde, höyük yüzeyinin 30-40 cm. altundan itibaren, yanık bir kerpiç moloz dolgusu ve bunun içinden ENÇ çç'si gelmeğe başlamaktadır. Hiçbir mimarlık izi olmadığından, buradaki malzemenin hangi yapı katına ait olduğu belli değildir. Ancak bu alanda ENÇ'nin en geç dönemlerinde yerleşilmiş olduğunu sanıyoruz.

Mezarlar: Bugüne kadar ENÇ'nin araştırıldığı kesimde, 7'si ENÇ 3 ve 5'i ENÇ 4 yapı katından olmak üzere, toplam 12 çocuk/bebek gömüsü bulunmuştur. Ayrıca ENÇ 1 molozu içinden toplanan kemikler arasında bir parçanın insana ait olduğu saptanmıştır. Cesetler, çoğunlukla evlerin tabanları altına açılan ve sıvanan çukurlara sırtüstü yatırılmıştır ve kollar göğüs önüne, bacaklar dizlerden kıvrılarak karın üzerine getirilmiştir (Lev.6/1).

ENÇ 4'ün gömülerinin bulunduğu kesimdeki mezarların arasında bir de köpek iskeleti vardır (Lev.6/2). Köpeğin başı, ayak ve kaburga kemikleri bozulmamış şekilde olduğu için, bu hayvanın bilinçli şekilde gömüldüğü kesindir.

Çömlekçilik: ENÇ çömlekçiliği hakkındaki bilgiler, son iki mevsimde bir hayli artmıştır. Bu yerleşim döneminin en eski katları olan ENÇ 6 ve ENÇ 5 katlarının çç'si, oldukça tekdüzedir. Parçaların büyük çoğunluğu açık bej-krem veya kirli beyaz renkte, ender olarak koyuca gri hamurlu (Lev.12 - Üst iki sıra), iyice açkılanmış ve orta derecede pişmiş bir mal türüne aittir. Biçimler arasında düz açılan kenarlı derin tabaklar (Lev.7/1;8/1) ile, küresel

gövdeli çanaklar/kâseler çoğunluktadır (Lev.7/2,3;8/2,3). Küresel kenarlı kapların en ayırıcı niteliği, dudakların üstünün, çoğu kez bıçakla kesilmişcesine düz olmasıdır. Düz dudaklar yanında, normal yuvarlatılmış dudaklı olanlar da vardır. ENÇ 6'da bulunan bir ağız parçasının iç tarafında, bir kapağın oturtulması için pervaz çıkıntısı yapılmıştır (Lev.7/4 - Bu parça *anti splash* bir kaba da ait olabilir-Lev.7/4). Bir parçada, karnın ortalarında hafif bir kırılma vardır (Lev.8/4). Her iki katta da, tutamaklı parça bulunmamıştır. Dipler kalınlaştırılmış etli ve düzdür (Lev.7/5;8/5). Süslenmiş kaplara ait hiçbir parça yoktur.

ENÇ 4 çç'si, çok büyük oranda grimsi veya kırmızı/kahverengi hamurludur (Lev.12 - 3. sıra). ENÇ 6 ve 5. katlarının açık renkli malları azalmıştır. Biçim açısından göreceli bir çeşitlenme gözlenmektedir. Eski yerleşmelerin düz dudaklı küresel gövdeli çanakları azalarak devam ederken (Lev.9/1,2), hafif S profilli, dikine ip delikli tüp tutamaklı çanaklar ortaya çıkmağa başlamıştır (Lev.9/3,4). Bir çanak parçasında, iri ve değişik bir dikine delikli tüp tutamak, ağzın hemen dışına yerleştirilmiştir (Lev.9/5).

Kapların dipleri genelde düzdür (Lev.9/6). Bir parçada dip yükseltilmiştir (Lev.9/7).

Doğu yamaçtaki ince paralel taş duvar sıralarının yakınlarında ele geçen üç tüm kap (Lev.10/1-3;13/1,2), ENÇ'nin önceki kazı mevsimlerinden tanınan tiplerdir. Bunların ENÇ 3 yapı katına ait oldukları söylenebilir. Kazı alanının başka yerlerinde bulunup tümlenen kaplar da (Lev.10/4,5; 11/1,2; 13/3,4;14), büyük olasılıkla aynı yerleşme evresine aittirler.

Doğu yamaç yakınlarındaki ince paralel duvarların yakınında bulunmuş parçalardan bazıları, ENÇ'den bilinen kap formlarından çok farklıdır. Bunlar genellikle grinin ve kahverenginin koyu tonlarında hamurlu, iyi açıklanmış ve sert pişirilmiş bir mal türüdür. Bu tipleri ENÇ keramiğinden ayıran en önemli özellik, dışa dönük dudaklı derince tabaklara ait olmalarıdır (Lev.16). Bazılarının dudak dışında küçük bir tutamak veya parmak delikli kulpları olduğu anlaşılmaktadır (Lev.16/6). Bu malzeme grubu kuşkusuz ENÇ malı değildir.

Aynı taş sıraları yakınlarında bulunmuş bir kaç kap parçası, kırmızımıslı hamuru ve üzerlerinin beyaz boya bezemesi ile, ENÇ çç'sinden çok farklı bir başka grup oluşturmaktadır (Benzerleri için bk.,Duru 1997:791,Lev.9/8-13;14/4-7).

Son iki farklı grup çç, büyük olasılıkla ENÇ sonrası bir döneme aittirler.

Küçük buluntular: ENÇ katları küçük buluntu bakımından fakirdir. ENÇ 6. ve 5. katlarda sadece birkaç taş keski bulunmuştur. 4. katta taş keski-lerin sayısı artmıştır (Lev.15/3). ENÇ katlarında değişik işler için yapıldığı anlaşılan çok sayıda kemik alet vardır (Lev.10/8;15/1,2).

ENÇ 3 katına ait olması muhtemel diğer iki buluntu, pişmiş topraktan bir idol (Lev.10/7) ile bir kepçe/kaşıkur (Lev.10/6).

Küçük buluntular arasına, ENÇ 6 ve 5 katlarının molozu içinde ele geçen çok sayıda boncuk tanesi de katılabilir. Boncukların gömülerle ilgili olup olmadığı tam olarak belli değildir. Boncuklar değişik yerlerden tek tek toplanmışlardır.

İlk Tunç Çağları yerleşmeleri

Mimarlık: Daha önceki kazı dönemlerinde açığa çıkartılan, İTÇ'nin en eski yerleşmesi İTÇ 5'e ait tek odalı yapının (Duru 1998:717 vd.;Lev.8,10), son yıllarda doğu ve batı duvarları da açıldı. İTÇ 5 yapısının uzunluğunun dıştan dışa 8.70 m., genişliğinin de 4.80 m. olduğu ve yapının İTÇ 4 binasının altında kaldığı için izlenemeyen batı duvarının kalınlığının 80 cm. olduğu anlaşıldı (Lev.17/1,2). İlginç bir husus, sözkonusu yapının duvarlarının hemen hepsinin değişik kalınlıklarda olmasıdır. Örneğin kuzey ve batı duvarlar 75-80 cm. kalınlığında iken, doğu duvar 40 cm., güney uzun duvar, büyük ölçüde bozuk olmak üzere, 50 cm. civarındadır.

Bu yapının güneybatı köşesine birleşen 85 cm. kalınlığındaki duvarın işlevi belirsizliğini korumaktadır (Lev.17/1). Yapının köşesine eğik olarak yaklaşan duvar, savunma nitelikli görünmekle birlikte, bu hususu kesinleştirmek, duvarın höyüğün içlerine doğru gelişen ucunu izlemek çok zahmetli bir toprak atma operasyonunu gerektirdiğinden, halâ mümkün olmadı.

Önceki kazı dönemlerinde açılmış olan İTÇ 4 yapı katının büyük ve kalın duvarlı yapısının duvarlarında ince çalışmalar yapıldı. Kısmen İTÇ 5 yapısının batı duvarının üzerine yapılmış olan bu yapının güney ve doğu duvarlarının, daha önce bildirilenden biraz daha ince olduğu görüldü (Lev.17/1,2;Duru 1998:Lev.8). Bu yapıya kuzeyden bitleştirilmiş olan, sık paralel taş temellerin yapım amacı ve bunlarla bitişindeki yapı arasındaki ilişki konusunda, herhangi bir şey söyleyebilmek mümkün değildir.

İTÇ'nin 3. ve 2. yapı katlarının mimarlığı konusunda, iki yıllık çalışmalarda önemli gelişmeler sağlandı. 1997 yılında daha önce kazılmış alanların ortasında kalan D 1,2/III 5 kareleri kaldırılmıştı. 1998 kazılarında, ağırlıklı olarak kuzeybatu yamaç yakınlarında çalışıldı.

Çalışmalarda, İTÇ temellerinin, ilk kazı döneminden beri atık toprak yeri olarak ayrılmış kesimdeki yığının altında devam ettiği anlaşıldığından (Lev.2/1), yukarıda söylendiği gibi, bu toprak yığınının kaldırılmasına başlandı.

Kazılar sonunda, planda görüleceği gibi, bir yandan kısmen eski yıllarda kazılmış olan bazı yapılar tümüyle açılıp planları kesinleştirilirken, öte yandan yeni yapılar açığa çıkartıldı (Lev.18).

İTÇ 3'ün, 1994 yılında açılan 1 numaralı megaron planlı yapısında herhangi bir plan değişikliği söz konusu değildir. Bunun kuzey bitişiğindeki 2 no.lu megaron planlı yapının ön tarafı *-pronaos-*, iç odası *-naos-* ve kuzey duvarının bir bölümü açılmış, ancak arka duvara erişilemediğinden, plan kesinleşmemiştir (Lev.18). Yapının ante'leri arasında, Megaron 1'de olduğu gibi, çamur harçla örülmüş taştan yapılan bir direk altı/ayak vardır. Her iki yapının ante'leri, daha sonra yapılan ek duvarlarla uzatılmıştır.

Megaron 2'nin kuzey bitişiğinde yer alan ve son yılda varlığı öğrenilen 3 no.lu yapı kısmen kazılmıştır (Lev.18;20/1,2). Bu yapı da megaroid planlıdır. Ancak bunun diğer iki megaron'dan farklı olarak, en az iki iç odası vardır. Ante'ler bir hayli onarım görmüş, yeni duvarlar eskilerinin üzerine yapılarak, ön tarafın orijinal planı anlaşılır halden çıkmıştır. Yapının öndeki birinci odasının güney duvarının onarımı sırasında, içe bombeli düzensiz bir ek yapılmış (Lev.20/2), sol ante'ye de çok uzun bir duvar eklenmiştir.

4 no.lu yapı, 1997 yılında kazılmağa başlanmış, ertesi yıl, toprak atma yığınının altına giren arka duvar hariç, tamamıyla açılmıştır. Önceleri bu yapının da megaron planlı olduğu tahmin edilmişti. 1998 çalışmalarında, yapının büyük olasılıkla, yerleşmenin geç bir döneminde yapılan değiştirmeler sonunda, bir megaron görünümü almış olabileceği saptanmıştır.

Eldeki verilere göre, 4. yapının 3. yapıyla ortak olan güney duvarı, önceleri batı uçtan doğuda kazılmamış toprak içine girdiği yere kadar uzunluğu 12 m. kadardır. Karşı paralel duvar ise, ante ucundan 10.80 m. sonra kesilmiş ve dik açı yaparak kuzeye dönmüştür (Lev.21/2;22/1). İki duvar arasındaki 5

m. genişlikteki aralık, batı uçlardan 2 m. içeride, iki duvar çıkıntısı ile daraltılmış ve 2.30 m. genişlikte bir kapı/geçit oluşmuştur. Bu aralığın ortasına da 40 cm. uzunlukta 30 cm. kalınlıkta, dikdörtgen kesitli, taştan örülmüş bir direk altı -ayak- yapılmıştır (Lev.21/1,2;23/1,2). Yapının batı dar kenarındaki uygulamalarla, bu kesim 'bir megaron'un önü -*pronaos*- görünümü kazanmıştır.

4 numaralı yapının kuzey ante'sinin uzantısı hizasında, esas yapıdan ayrı olarak yapılmış, dikdörtgen planlı küçük bir hücre vardır (5 no.lu yapı - Lev.18;21/2;23/1,2). İç ölçüleri 2.40X1.40 m., orta boy taşlardan yapılmış duvarları 30 cm. kalınlıkta olan yapının 1.10 m. genişliğindeki kapısı, büyük yapının ante'leri arasına bakmaktadır. Konumu, planı ve içindeki küçük buluntuları ile bu küçük yapının işlevi hakkında bir öneri yapılması zor olmakla beraber, büyük yapıyla birlikte düşünülmüş olduğunda ve ilk dönemde yapıldığında kuşku yoktur.

Ante'ler ile küçük hücrenin duvar temelleri, 2-4 taş sırası yüksekliğe kadar sağlam durumdadır. Pronaos'dan sonra geçilen kesimde ise, kuzey uzun duvarın yer yer 80 cm. yüksekliğe kadar, 8-9 taş sırası korunmuştur (Lev.21/1,2;22/1). Duvar dik değil, boylu boyunca kuzeye doğru eğimli/şevli yapılmıştır.

Gerek büyük yapının, gerek hücrenin tabanları belirtilmemiştir. Hücrenin kapısının önünde, çakıl taşı döşeli bir alan vardır.

4 numaralı yapının ilk evresinin kesin planı belli olmamakla birlikte, bağımsız, kendi içinde kapalı bir yapı niteliğinde olmadığı anlaşılmaktadır. Konstrüksiyonun batı dar kenarındaki ante'ler ve giriş megaron planına çok uygun olmasına rağmen, kuzey uzun duvarın kesilerek dik açıyla dışa dönmesi, megaron planını bozmakta, içte bir odanın -*naos*- oluşmasını engellemekte ve bir geçiş yeri görünümü alarak, yapının işlevini belirsiz hale sokmaktadır.

4. yapının yaşamının geç evresinde yapılan eklerle ante'ler 4-4.5 m. kadar uzatılmış ve binanın boyu 16.50 m.'ye çıkmıştır (Lev.21/1,2).

Yapının kuzey duvarı bu dönemde, ilk evredeki gibi kuzeye dönmeyip, doğuya doğru uzatılmıştır. Bu kesime yapılan ek duvarın tek taş dizisi şeklindeki, çok zayıf ve özensiz temeli, eski dönem temellerinin 1 m. kadar üzerinde kalmıştır (Lev.21/2;22/1). Bu duvarın doğu ucu, toprak atum yerine girmektedir.

Yine bu geç evrede, kuzey ante'ye yapılan uzatmalar, 5 no.lu hücrenin duvarları üzerine çıkmış ve hücrenin arka duvarı üzerine dönerek, hücreyi iki yandan çevirmiştir. 5 no.lu küçük yapı geç dönemde kullanılmamış olabilir.

Geç bir evrede ante'lere yapılan eklerde, yapının ilk dönem duvarlarında kullanılmış taşlardan çok daha iri taşlar kullanılmış ve temeller, büyük olasılıkla höyüğün o zamanki yüzey eğimine uyularak, höyük merkezine doğru yükselerek döşenmiştir (Lev.22/2;23/1). Eski evrede duvarlar küçük/orta boy taşlarla oldukça özenli yapılmış iken, ikinci evrede duvar işçiliğinin kalitesi düşmüştür.

Yan yana yerleştirilen ilk dört yapının kuzey bitişiğindeki mimarî kalıntılar, daha önceki yıllarda açılmağa başlanmış ancak kesin planlar alınamamıştı (Duru 1998:Lev.9). Oldukça karışık ve bozuk durumda günümüze gelen temellerin kağıt üzerinde tamamlanması ile, burada iki bağımsız yapının olabileceği söylenebilir. Planda 6 numara ile belirtilen birinci mekânın güney duvarı, 4. yapının kuzey duvarı ile ortaktır. (Lev.18;19/1,2;22/1). Karşı duvar ise büyük ölçüde yıkılmış durumdadır. Yıkık duvarların tamamlanması ile yapı, iç odası trapez olan bir megaron planı kazanmıştır.

7 numaralı mekân, evden çok, bir geçit görünümündedir (Lev.18;19/2). Geçidin kuzey duvarında, kullanım boyunca bazı değiştirmeler yapılmış, duvar çıkıntıları, payandalar eklenmiştir. Yapının höyük dışına bakan doğu kenarı bozuktur; ancak bu kenarın kapatılmadığı anlaşılmaktadır. Batı kenarında ise geçişi sağlayan bir kapı aralığı vardır.

Kuzeydoğu yamaçtaki 8 no.lu yapı, iç ölçüleri 3.80X2.40 m. olan, dar kenarında iki kapısı bulunan, bir tür geçittir (Lev.18;19/1;Duru 1997a:Lev.13/1,2). Yapının ön kısmında, ante'lere bazı çıkıntılar eklenmiştir.

Kuzeydoğu yamaç boyunca dizili mekânların sonuncusu, üç yönden duvarlarla çevrilmiş bir alandır (9 no.lu alan - Lev.18;a.y.: Duru 1997a:Lev.13/1). Alanın doğu kenarı yarıya kadar, bir duvarla kapatılmıştır. Buradan höyüğün orta kısmına, önceleri batı kenardaki bir kapıdan girilirken, daha sonra bu geçit örülerek kapatılmıştır. 9 no.lu alanın ilginç bir özelliği, kuzey duvar temelini alışılmamış kadar büyük taşlarla örülmesidir (a.y.:Lev.14/1). Höyük kuzeye doğru alçalmış ve İTÇ temelleri tarla düzeyine

çok yaklaşmış olduğundan, bu alanın bazı duvarları, höyük üzerindeki maki-nalı tarım nedeniyle bozulmuş olmalıdır.

İTÇ 3 yerleşmesinin diğer mimarlık kalıntıları, höyüğün doğu eteğinde, Megaron 1'in güney duvarının dışında kalan alanın açılması sırasında ortaya çıktı. Bu kesimdeki temeller, planı bozulmuş bir yapıya/alan'a -10- aittir (Lev.18). Alan'a ova tarafında açılmış, 95 cm. genişliğinde bir kapıdan girilmektedir. Bu yamaçta kazılar son derecede zor yürütüldüğünden, durum tam olarak anlaşılammaktadır. Ancak yukarıda sözü edilen geçit ile höyük-ten ovaya, yani yerleşme dışına çıkmamanın mümkün hale geldiğini belirtmeliyiz. Batı duvara ait hiç bir iz yoktur -belki bu kenarda başından beri duvar yoktu-.

İTÇ 2 yerleşme döneminde İTÇ 3'ün yapıların çoğunun, bazı onarım ve/veya değişimlerle -tadilat- kullanıldığı söylenebilir. 1 ve 2 numaralı megaron'ların yıkılmış ve büyük bir ihtimalle bu yerleşim döneminde, önlerinde yeni yapılar yerleştirilerek, tümüyle terk edilmiş olmalıydılar (Lev.18 - siyah taşlı temeller).

11 numaralı yapı, birden fazla odalı bir megaron'dur. 1994 yılı raporunda, bu yapının güneyinde, ona paralel olarak gelişen bir duvarın da, megaron olarak tanımlanmak istenen bir yapının duvarı olduğu düşünülmüştü (Duru 1998:719;Lev.9-3 numaralı yapı). Şimdi bu eğimli/şevli duvarın bir ikinci megaron'nun duvarı olarak değil, 11 numaralı yapı ile arasındaki bir geçidin/yolun yan duvarı olabileceğini düşünüyoruz. Bu kesimde İTÇ 2 döneminde pek çok değişiklikler yapılmış olduğundan, kesin şeyler söylemek olanağı pek kalmamıştır.

3 no.lu yapının güney ante duvarı, 4 numaralı yapının ante'lerindeki ek-ler ve 6. yapının kuzey uzun duvarın uç kısmı da, İTÇ 2'de yapılmış olabilir.

İTÇ yerleşmelerinin 1998 yılında ortaya çıkartılan en önemli mimarlık buluntularından biri, höyüğün kuzeydoğu yamacındaki kalın taş duvardır. 13 m. uzunlukta ve yaklaşık 1 m. yüksekliğe kadar olan kısmı korunmuş.durumda ele geçen duvarın ortalama kalınlığı 1 m. civarındadır (Lev.18;24/1,2;25/1,2). İri, şekilsiz, ileri geri yerleştirilmiş taşlarla örülen dış yüzü son derece düzensiz, ancak çok sağlam görünümde olan duvarın iki ucu, düzgün şekilde kesilmiştir. Duvarın kuzey bitim noktası yakınlarında, duvara içten dik açı ile birleşen, 2.50 m. uzunlukta bir ek vardır (Lev.24/2;25/2). Güneyde ise, kalın duvara içte paralel olarak gelişen daha

ince ikinci bir duvar bulunmaktadır. Bu iki duvar arasındaki dar aralık kuzeye doğru daralmış ve enine bir duvarla kapatılmıştır.

Bu uzun, massif taş duvarın, sıradan evler için yapılmış olması herhalde sözkonusu değildir. Duvar, her iki yanı kazılarak izlenmesine rağmen, buna içten birleşen herhangi bir duvar yoktur. Yamaç eğiminin başladığı düzlemde, yamaç boyunca kuzeybatı-güneydoğu yönünde gelişen duvarın yeri ve gelişme yönü, höyükteki İTÇ 3 yapılarının doğu dış kenarından geçecek şekildedir, ve onları korumak için yapılmış gibi görünmektedir. Başka bir tanımlamayla bu duvar, yerleşmenin savunması için yapılmış bir 'sur' olmalıdır. Kazılarda sur'un gelişmesinin saptanması doğrultusundaki çalışmalar rağmen, kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu arada duvarın iki ucu çevresinde geniş alanlar açılmış, özellikle kuzeyde bir giriş aranmıştır. D 1/III 2,3 plankarelerinde hiçbir duvar vb. mimarlık kalıntısı yoktur. Başka bir anlamla, kente giriş için hazırlanmış olması gereken bir kapıya, bu kesimde rastlanılmamıştır. Ele geçen ve resimlerde görülen taş yığınları, kapının karşı kenarı veya kapı aralığının ortasındaki bir ayağın kalıntıları değildir (Lev.24/2).

Kalın duvarın güneye doğru nasıl geliştiği de belirsizdir. Bu kesimlerin oldukça iyi araştırılmasına karşın, 8-6 numaralı yapıların doğusunda, yamaç çizgisi üzerinde bu duvarın uzantısına rastlanmamıştır.

Sur'un gelişmesi, kent kapılarının yeri ve diğer ayrıntılar konusuna, önümüzdeki yıllarda genişletilecek olan kazı alanlarında yanıt aranacaktır.

İTÇ mimarlığı ile ilgili bir başka önemli saptama, höyük yamaçlarının taşla kaplanması olgusudur. İlk kazı yılında varlığını öğrendiğimiz bu uygulama (Duru 1997a:154;Lev.10/1,2), 1998'de höyüğün doğu yamaçlarında geliştirilen çalışmalarla çok geniş alanlarda izlendi ve höyüğün kuzeydoğu yamacının, bazen 40 cm.'ye varan kalınlıkta taş tabakası ile kaplı olduğu anlaşıldı (Lev.18; 24/1,2;25/2;26/1,2;27/1,2).

Yamaç döşemesinde irili ufaklı taşlar, üst üste birkaç sıra halinde, rastgele konulmuştur. Yüzeyin düzenli olması gibi bir amaç güdülmemiştir. Sonuçta, yamaçlarda girintili çıkıntılı bir yüzey oluşmuştur. Kaplamanın genişliği bazı yerlerde 8 m.'yi aşmaktadır.

Bu döşemenin ne zaman yapıldığı ve İTÇ'nin hangi yerleşim evresine ait olduğu konusunda kesin şeyler söylenebilecek duruma gelinmemiştir. Ancak kaplamanın, bazı yerlerde, birbirinden 40-50 cm. kalınlığında boş bir toprak birikimle ayrılan, iki ayrı tabaka halinde bulunduğu dayanılarak, bu kaplamanın en az iki farklı dönemde yapılmış olduğu söylenebilir. Değişik zamanlarda yapılmış bu taş döşemelerin, höyükteki hangi tabakalarla ilgili olduğu konusuna gelince; ilk uygulamanın İTÇ 3 yerleşme döneminde başlaması ve 1 ve 2 numaralı yapılarının dışa bakan arka duvarlarından sonra höyük dışına doğru olan hafif eğimli yamaç yüzeyinin kaplanmış olması muhtemeldir. 1 ve 2 no.lu yapıların yıkılmasından sonra, yıkıntı birikiminin üzerinde, taş kaplama, iki yapının naos'larının ortalarına kadar ilerletilmiştir. 3 ve 4 no.lu yapıların yaşamları süresinde bu tür bir taş döşeme yenilemesinin olup olmadığı belli değildir. Höyüğün kuzey uç kısmında da, yamaç döşemesinin iki evreli olduğu kesin şekilde saptanmıştır (Lev.25/2;27/1).

İTÇ'nin en geç yerleşmesi olan İTÇ 1 yapı katının, yüzeye çok yakın olan bazı duvarları, 1993 mevsiminde kazılmıştı (Duru 1997:788 vdd., Lev.4/1;6/1). 1997'de İTÇ 1 yerleşmesi yapılarının oldukça iyi korunmuş durumdaki yeni duvarları açığa çıkartıldı (Lev.28/1,2). Ancak bu en geç yerleşmenin duvarları, höyük üzerinde yıllardır devam eden makinalı tarım nedeniyle bozulmuş olduğundan, yapıların planları ve 1993 yılında çıkartılan temellerle olan ilişkileri anlaşılma- z hale gelmiştir.

Mezar: 1997 çalışmalarında, İTÇ 3 veya İTÇ 2 yerleşmelerinden birine ait olan, küp içine yapılmış bir gömüye rastlanılmıştır. Gömü doğu yamaçta 1 no.lu megaron'un güneyindeki 10 no.lu alanda, İTÇ 3 temellerinin 80 cm. kadar altındadır (Lev.18; 29/1,2). Küp içindeki, 8-10 yaşlarında bir çocuğa ait olduğu anlaşılan iskelet, 75-80 cm. boyunda, düz dipli bir küp içine konulmuş ve ağzı da, derin bir çanak ile kapatılmıştır (Lev.31/1; 35/1). Mezar kabının ağız kısmı tümüyle, gövdesi de büyük oranda parçalanmış olmakla birlikte, armudi biçimli olduğu, karşılıklı iki kulp ile iki tutamağının bulunduğu anlaşılmıştır.

Çömlekçilik: İTÇ çömlekçiliği konusunda, daha önceki raporlarımızda söylenenlere ekleyecek yeni bilgiler fazla değildir. Basit, monoton bir çömlekçilik geleneği, İTÇ boyunca sürmüş olmalıdır. Kırmızı/kahverengi veya gri renkte hamurlu, iyi/orta açıklı, orta derecede ısıda pişirilmiş, gevrekçe mal türleri egemendir. Bu grupta gaga ağızlı küçük testicikler, en çok rastla-

nan biçimlerdir (Lev.30;34). Bazı kapların üzerinde oluk süsleme vardır (Lev.30/2,4,5).

İTÇ çömlekçilerinin yaygın olarak ürettikleri ikinci mal, çoğunluğu kırmızı boya astarlı, daha az sayıda siyaha yakın gri renkte hamurlu, iyi açkılı ve kuvvetli ateşte pişirilmiş kalın kenarlı bir türdür. Bu ikinci grupta, dışa açılan, düz profilli, dudak üzerinde memecik çıkıntıları olan, çan biçimli iri çanaklar en çok yinelenen biçimlerdir (Lev.31/1;35/1). Bu gruptan hemen her parçanın dudağı üzerinde bu küçük çıkıntular yapılmıştır. İri çanakların minyatür örnekleri de vardır (Lev.31/2,3;35/2,3).

İTÇ 3-2 katları yıkıntı molozu içinde bulunan bir kabın karın parçası, Bademağacı çömlekçiliğine tamamen yabancıdır (Lev. 31/5;38/4). Koyu gri hamurlu parçanın üzerinde balıkpulu görünümünde kabartma süsleme yapılmıştır.

Küçük buluntular

İTÇ katlarının yıkıntıları içinde pişmiş topraktan, kurs vücutlu yassı bir insan idolü (Lev.38/1), bir hayvan tasviri (Lev.31/6), minyatür bir şişe (Lev.31/4;38/3), çok sayıda ağırşak (Lev.38/2) ve damga mühür ele geçmiştir. Konik tutamağında deliği bulunan ve baskı alanı derince oluklarla doldurulan mühürlerde en çok tekrarlanan motif, haç (Lev.36/1-5;37/1,4), gamalı haç (Lev.36/7), dönen çark (Lev.36/6), iç içe daireler (Lev.37/3) ve kesişen paralel çizgilerdir (Lev.37/2).

Deliksiz taş baltalar/keskiler ile yüzey buluntusu olan sap delikli bir balta parçası (Lev.38/5), bu yerleşmelerin taş eserlerinden bazılarıdır.

1998 yılında 6 ve 7 numaralı mekânlarla yamaç kaplaması arasındaki boş alanda, tabakası kesin olarak saptanamayan, 7 parça maden eser, birbirlerine yapışmış halde bulunmuştur. Eserler birbirinden ayrılıp temizlendikten sonra², bunların iki iğne (Lev. 32/2,3;39/1,2), bir hançer/mızrak ucu (Lev.32/1;39/3), bir saç halkası (Lev.32/4;39/6), bir ince keski

² Maden eserler Anıtar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul'a getirilmiş ve Fakültemiz Koruma ve Onarım Bölümü Başkanı, meslektaşım Doç.Dr.Sait Başaran tarafından temizlenmiştir. Bu maden eserlerin analizleri, Prof.Dr.Hadi Özbal tarafından Boğaziçi Üniversitesi laboratuvarlarında yapılmaktadır. Her iki meslektaşımın teşekkürlerimi sunuyorum.

(Lev.33/2;39/4), bir delgi (Lev.33/3;39/5) ve yassı bir levha parçası (Lev.33/1;39/7) olduğu anlaşılmıştır.

Yorumlar ve karşılaştırmalar

Bademağacı kazılarının altıncı yılı sonunda edinilen bilgilere göre, Erken Neolitik ve İlk Tunç Çağları yerleşmeleri konusunda bazı yorumlar ve öngörüler yapmak mümkündür. Bu hususta bazı satırbaşlarını sıralıyoruz.

— ENÇ'nin eski yerleşmelerinin araştırıldığı derinlik açmasında saptanan tabakalaşmanın doğruluğu ve bu katların mimarlık durumlarının, höyükteki bütün ENÇ yerleşmesi için geçerli olduğu konusunda kesin konuşmak mümkün değildir. Açmanın büyütülmesi veya höyüğün bir başka yerinin kazılması durumunda, bugün söylenenlerin değişmesi olasıdır.

— 1998 kazı mevsiminde inilen en derin nokta, yaklaşık olarak höyüğün çevresindeki tarlaların düzlemidir. Ana toprağa kadar, en az birkaç metrelik birikimin olduğunu tahmin ediyoruz.

— ENÇ'ye ait izler, kuzeyde III 2 boylamından, güneyde IV 2 boylamına kadar, uzunluğu 60 m.'ye varan bir alanda bulunmuştur. Yerleşmenin güneye ve batuya doğru simetrik olarak geliştiği kabul edilecek olursa, ENÇ yerleşmelerinin bir hayli geniş alana yayılmış olduğu söylenebilir.

— ENÇ 6 ve 5 yapı katlarına ait mimarlık kalıntısı bulunmamıştır. Bu durum kazı alanının küçük olmasından kaynaklanabileceği gibi, erken dönemlerde evlerin, günümüze kadar korunamamış, hafif ahşap malzemeden yapılmış olmaları ile de açıklanabilir.

— ENÇ 4 mimarlık uygulamasında saptanan, kil levhalarıyla yapılmış duvarlar, Burdur Bölgesi'nin diğer Neolitik yerleşmelerinde tanınmadığından, şimdilik Bademağacı'na özgü bir teknik gibi görünmektedir.

— Kazı alanının değişik yerlerinde bulunan ve ENÇ 3 katına ait olduğunu tahmin ettiğimiz tek taşlı temel sıralarının, ne tür yapıların kalıntıları olduğu belli değildir. D 3/IV 1 karesindeki temellerin *in-situ* görünüşleri, burada ızgara planlı bir mimariyi veya değişik bir tür temel konstrüksiyonu akla getirmektedir.

— Izgara temellerin Batı Anadolu'daki bir örneği, son yıllarda Bakla Tepe'de ortaya çıkmıştır. Meslektaşımız H.Erkanal'ın Geç Kalkolitik olarak

tanımladığı, 4 ayrı tabaka halindeki yerleşmelerin son üç tabakasinda, Bademağacı'ndaki paralel taş temellere benzeyen temeller bulunmuştur (Erkanal-Özkan 1998:412 vdd.;Res.11). Temeller arasında ele geçen buğday kalıntularına dayanarak, bu temellerin depolama tesislerine ait olabilecekleri kazar tarafından önerilmiştir. Bademağacı ile Bakla Tepe örnekleri arasında çok uzun bir tarih farkı olduğunu unutmadan, bu benzerliği not etmek istiyoruz.

— ENÇ'nin bu yıl kazılan en erken yerleşmelerinden gelen çç buluntular, çömlekçilik pratiğinin çok gelişkin olmadığını göstermekle birlikte, çok da ilkel değildir. ENÇ 6 ve 5 katlarında bulunmuş açık renkte hamurlu kapların varlığı, en eski çç'nin genellikle koyu renk hamurlu olduğu yönündeki yaygın kanıya ters düşmektedir.

— ENÇ 6 ve 5 katlarında rastlanılan kesik, düz dudaklı çanaklar, tahtadan yapılmış kapları anımsatmaktadır. Bu erken dönemlerde çömlekçiler, büyük olasılıkla daha önce yaygın kullanımları olan tahta kapları kil ile taklit etmişlerdir. Bir iki yıl önce, ENÇ 4 yapı katı yıkıntısı içinde bulunan dörtgen biçimli kap da dikkate alınır (Duru 1998:726 vd.,Lev.16/8;22/2), tahta kaplara benzeyen kil kap yapma geleneğinin, Bademağacı'nda uzunca bir süre devam ettiği söylenebilir.

— Çömlekçilikteki monotonluğa ve göreceli olarak ilkelliğe rağmen, bulunan çç'nin sayıca bir hayli çok oluşu, keramik yapımının ENÇ 6'dan daha eskiye gideceğini ve büyük olasılıkla, Bademağacı'nda keramiksiz bir dönemin yaşanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu ihtimal doğru olmasa da, Bademağacı çç'si, bugün için bölgenin ve yakın çevresinin -belki de tüm Anadolu'nun— en eski çç. malzemesi niteliğindedir.

— ENÇ 4 ve 5 katları çç'si ile Höyücek Erken Yerleşmeler Dönemi (EYD) malzemesinin, mal ve şekil açısından ilişkili olduğu söylenebilir ³.

— 1997'de, ENÇ'nin ince taş temellerinin yakınlarında bulunan beyaz boya bezemeli çç parçaları, daha önceki yıllarda höyüğün ortalarında karışık malzeme olarak ele geçen kapların benzerleridir (Duru 1997:791,Lev.9/8-13;14/4-7). Bu türde boyalı çç'ye, Höyücek Batı Açma'sında da, karışık malzeme olarak rastlanmıştı (Duru 1995:461 vd.,Lev.33;34).

³ İki merkezin en erken çç'si arasında yakın benzerlikler olduğu, Höyücek çömlekçiliğini yayına hazırlayan Doç.Dr.Gülsün Umurtak tarafından sözlü olarak bildirilmiştir.

— Dışa dönük dudak profilli çanaklar (Lev.16), Bademağacı'nda ilk kez ele geçmiştir. Bu farklı nitelikli kapların mimari ile ilişkileri tam olarak anlaşılmış değilse de, Erken Neolitik'ten daha geç oldukları bellidir. Bu profile çok benzeyen, ancak derin çanaklara ait bazı parçalar, Kuruçay Erken Kalkolitik katlarında bulunmuştu (Duru 1994:43 vd.;Lev.132).

— ENÇ 4 yapı katında bulunan kömürleşmiş yabani elma veya armutlardan yapılan C14 ölçümleri elimize henüz geçmemiştir¹. Ancak, Kuruçay ve Höyücek ENÇ katlarının C14 tarihlerine ve keramik ilişkilerine dayanarak, ENÇ 6 katının M.ö.7. binyılın başlarına tarihlenebileceğini tahmin ediyoruz.

— İTÇ 5 ve 4. yapı katları mimarlığı konusundaki bilgiler çok kısıtlıdır. Kazı alanının geniş olmasına karşın, bu katların yapı kalıntılarının azlığına açıklamak kolay değildir. Ayrıca çok kalın duvarları ve plan özellikleri ile İTÇ'nin bu erken dönemlerinin mimarî karakteri, İTÇ'nin daha geç dönemleri ile hiç bir ilişki göstermemektedir.

— İTÇ'nin daha geç dönemlerinin yerleşmeleri ve mimarlığı konularında, son iki yılda bir hayli yeni bilgi edinilmiştir. Bunun sonucu olarak, özellikle İTÇ 3 ve İTÇ 2 evrelerinin tabakalaşması hakkında, eski kazı raporlarında yaptığımız önerilerin bir kısmının yeniden gözden geçirilmesi gerekli olmuştur. Örneğin, önceleri İTÇ 3'e ait olduğu söylenen yapıların bazılarının, bir sonraki yerleşim katı olan İTÇ 2 yapılarıyla organik bir ilişki içinde olduğu saptanmış ve bu iki yerleşmeye ait yapıların birbirinden çok keskin şekilde ayrılmayacağı anlaşılmıştır. Hatta, büyük olasılıkla, İTÇ 3 ve 2 yerleşmeleri, oldukça uzun bir süre, pek çok kapsamlı değişim, onarım ve eklerle yaşamını kesintisiz sürdüren, tek bir yerleşim süreci gibi düşünmek de mümkündür.

— İTÇ 3 ve 2 yerleşmelerinde yapıların temellerinin gerektiğinde höyüğü zemin üzerine, bazen 10°'lik bir eğimle yerleştirilmesi (Lev.22/2), en altta genellikle iri taşların kullanılması (Lev. 20/1), bazı duvarların temelden başlayarak 70-80 cm. yüksekliğe kadar, 6-7 sıra taşla örülmesi (Lev.20/1;21/1,2), duvarcı ustalarının bazen çok özenle duvar örerken (Lev.20/1;21/2), bazen çok iri taşlarla dikkatsiz çalışmaları (Lev.24/1;25/1), bazı duvarların şakülünde dikey değil, tümüyle bir yöne eğik şekilde, adeta sevli yapılması (Lev.22/1) ve yapıların duvarlarının farklı kalınlıkta olması,

¹ C14 ölçümlerinin yapılması olanağını sağlayan, meslektaşım ve dostum Prof. Dr.Manfred Korfmann'a en içten teşekkürlerimi sunarım

çok görülen özelliklerdir. Şevli duvarların bir deprem veya bir çökme sonucu böyle bir eğim aldıkları ihtimali, kanımızca pek olası değildir. Ancak bu duvarların yıkılmadan durması ve üzerinde yükselen üst duvarlar ile ağır bir düz çatının ağırlığını çekebilmesi mümkün olmayacağından, duvarların eğimli oldukları taraflarının toprakla doldurulup desteklenmesi mutlaka gerekli olmalı idi.

— İTÇ yapılarının temellerine ait bazen en alttaki taş sırası, bazen de 70-80 cm. yüksekliğe kadar olan 6-7 taş sırası ele geçmiştir. Temeller yan yana iki taşla, 30-40 cm. kalınlıkta yapılmıştır. Ancak hiçbir yapıda, taş sıralarından sonra duvarın hangi malzeme ile yükseltildiği belli olmamıştır. Muhtemel kerpiç üst yapıya ait kalıntı ele geçmemiştir. Ahşabın bol kullanıldığına dair de inandırıcı kanıtlar yoktur. Moloz birikiminin azlığına dayanarak, üst yapının kerpiç olmadığı bile söylenebilir.

— Çatuların kapatılma yöntemi ve kullanılan malzeme hakkında da bilgi edinilememiştir.

— İTÇ yerleşmesinde kazılan on kadar yapıdan hiçbirinde, taban izine rastlanmamıştır. Ancak bazı yapılardaki ateş yakılmış alanların üst üste, farklı kodlarda bulunduğunu belirtmek isteriz.

— İTÇ 3 ve İTÇ 2. kat yerleşmelerinin yapıları, hemen daima megaron veya megaronumsu planlıdır. Yapılarda, büyük olasılıkla uzun süre yaşanmış ve zaman içinde yapılar bazı eklerle, ihtiyaçlara uygun şekilde büyütülmüşlerdi. Yapılarda ekler, genellikle anteleri uzatmak şeklinde olmuştur. 1. yapının ante uzantuları, yapılaş sıraları izlenemeyecek kadar karışık bir süreç göstermektedir. Benzer durum 4 numaralı yapı için de geçerlidir.

— 4 numaralı yapının ön tarafı, ilk yapım evresinde tipik bir megaron pronaos'u görünümünde olmasına karşın, naos'un olması gereken iç mekan oluşmamış, kuzey yan duvar dik açı yaparak dışa dönmüştür. Bu durumda bu yapının gerçek bir ev olmayıp bir nevi geçiş yeri olarak kullanıldığı söylenebilir. Daha geç bir dönemde ise kuzey duvar uzatılarak, yapı bir megaron planı kazanmış gibidir.

— Megaron veya megaronumsu yapılara, Batı Anadolu İTÇ yerleşmelerinin pek çoğunda rastlanmıştır. Megaronlar konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Kjell Werner'in gösterdiği gibi, bu planda yapılar Troya, Beşik-

Yassitepe, Demirci Höyük, Beycesultan, Afrodiasias ve Karataş-Semayük'te, bazı farklarla da olsa, yaygın kullanımda olmuştur (Werner 1993).

— İTÇ 3 ve İTÇ 2 yerleşmelerinin, kazı alanı içindeki kısmının genel planlaması bir oranda anlaşılır hale gelmiştir. Yapılar hemen her zaman yan yana, aksları ve kapıları höyüğün merkezine bakacak şekilde dizilmişlerdir. Bu genel görünüm, ortada bazı yapıların bulunduğu ihtimalini akla getirmekle birlikte, C 5-D 1/IV 1-III 1 plankarelerinde, İTÇ'ye ait herhangi bir bina ve o dönemin ç ç malzemesi bulunmamıştır. Bu kesimde, höyük yüzeyinin 5-10 cm. altundan başlayarak, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik ç ç'si gelmektedir. Bir olasılık, ileriki yıllarda höyüğün orta kısmında, henüz araştırılmamış alanlarda yapılacak kazılar sırasında, İTÇ yerleşmelerine ait yapıların bulunacak olmasıdır.

— Surla çevrilmiş bir yerleşmenin planlamasında, yapıların radial şekilde konumlandırılarak, ortada bir alan bırakılması, Anadolu Yaylası'nda bilinen bir düzenlemedir. Bu hususu, Demirci Höyük mimarlığını yayınlayan M.Korfmann vurgulamıştı (Korfmann 1983:222 vdd.;Abb.343-346). Son yıllarda Batı Anadolu'da kazılan Bakla Tepe İTÇ I yerleşmesinde, evlerin radial şekilde yerleştirilmiş olduğu bildirilmiştir (Erkanal 1996:80;Erkanal-Özkan 1998:410). Ancak, Bakla Tepe'nin yayınlanan planlarına bakılacak olursa, ince, uzun dikdörtgen planlı evlerin, radial bir anlayışla düzenlendiklerini söylemek pek mümkün değildir (Erkanal 1996: Res.2;Erkanal-Özkan 1997:263 vdd.; Çiz.2; Res.1,5; Erkanal-Özkan 1998: Res.1). Karataş'taki değişik tabakaların yerleşim planlarında da, evler belirli bir düzene göre yerleştirilmemiştir ve megaronlar değişik yönlere bakmaktadır (Warner 1994:Pl.12,13).

— Bademağacı İTÇ yerleşmelerinde, yamaçların yüzeylerinin orta boy taşlarla kaplanmasına benzer bir uygulama, Karataş V. tabakada görülmüştür. Bu katta, bazı yerlerde höyüğe doğru yükselen eğimli yamaçlar taşla döşelidir (Warner 1994:172;Pl.59;148 a,b;149 a,b). Son yıllarda Troya'da II. kat surunun dışında, " .. iki evrelî, yumruk büyüklüğündeki taşlardan yapılmış bir taş döşeme"nin olduğu ortaya çıkartılmıştır (Korfmann 1998:428;Res.1). Yamaçların taşla kaplanması uygulamasının Batı Anadolu'da az görüldüğü söylenemez.

— Höyüğün batı kenarında da İTÇ yerleşmelerinin olup olmadığı, henüz kazılarla belli olmuş değildir. Kanımızca höyükte çepeçevre İTÇ II yerleşmeleri vardı. Çünkü höyüğün bütün yamaçlarında taş döşemenin varlığını akla getiren taş yığınlarına rastlanmaktadır.

— 1998 yılında höyüğün kuzeydoğu kenarında varlığını saptadığımız İTÇ'ye ait kalın duvarın, savunma amaçlı olduğunda herhalde kuşku yoktur. Ancak açıklanması güç olan husus, bu duvarın iki ucunun bilinçli şekilde kesilmesidir. Kuzeyde beklenen ve aranan bir kapı aralığı, yukarıda söylendiği gibi bulunamamıştır. Bu duvar gerçekten bir sur ise, yerleşmenin kuzey ucunun böylesine açık bırakılması, pek mantıklı görülmemektedir. Duvarın diğer ucunun gelişmesi de öğrenilememiştir. Ancak bu kesimde, yanyana yerleştirilmiş evlerin sağır arka duvarlarının, bir tür sur gibi savunma görevi yapmış oldukları düşünülebilir. Sanıyoruz bu konuda kesin durum, ancak kazıların gelişmesiyle anlaşılacaktır.

— Bademağacı İTÇ 3 ve İTÇ 2 katlarının, İTÇ II döneminde, yoğun şekilde yerleşilen, önemli bir kasaba görünümünde olduğu söylenebilir. Kuşvetli surlarla çevrilmiş, etekleri taşla döşenmiş, çok sayıda büyük yapı içeren böylesi bir yerleşmenin, Anadolu Yaylası'nın en güney çizgisinde yer alması ilginçtir. Yerleşmenin coğrafi konumunun stratejik önemi açık olmakla birlikte, höyüğün içinde yer aldığı küçük ova, doğal çevre olanakları açısından bu tür bir zenginleşme, güçlenme için elverişli şartlara sahip değildir. Öte yandan bugüne kadar ele geçen arkeolojik bulgular monoton ve yerel özellikleri ağır basan niteliktedir. Birkaç parça dışında, ithal sayılabilecek eşya bulunmamıştır. Bademağacı'nı Burdur Bölgesi'deki diğer İTÇ yerleşmeleri ile karşılaştırmak ve bölgenin tümü hakkında kesin şeyler söyleyebilmek bugün için zordur. Yakın çevrede, Elmalı yöresindeki Karataş-Semayük'ün çağdaş yerleşmeleri, Bademağacı'na oranla daha mütevazı gibi görünmesine karşın, orada ele geçen bazı İTÇ malzemesinin, bu arada ithal mallarının bizim höyüğümüzde neden çok az bulunduğunu açıklamak, bu iki merkezin coğrafi konumları da dikkate alınır bir hayli güçtür.

— Bademağacı'nda bulunan küp mezar, Semayük'teki gömü geleneği ile yakın bir paralellik içindedir.

— İTÇ katlarının tarihlenmesi konusunda, son iki yılda çok fazla gelişme olmamıştır. Sınırlı gelişmelerden biri, İTÇ 3 veya İTÇ 2 yapı katı yakın-

tısı içinde bulunmuş, balık pulu bezemeli karın parçasıdır (Lev.33/5;40/4). Bu parçanın tam benzerleri Beycesultan XVIII ve XVII b katlarından bilinmektedir (Lloyd-Mellaart 1962: 131; Fig.P.20/2,6; Pl.XVII/6). Beycesultan'da bu kat İTÇ I'e tarihlenmiştir. Biz, bu parçanın Bademağacı'nda bulunduğu birikimin İTÇ II'ye tarihlenmesi gerektiğini düşünürüz.

— Dr.B.De Cupere, hayvan kemikleri üzerinde yaptığı araştırmaların ilk sonuçlarını bildirmiştir. Bu sonuçlara göre, ENÇ 4 katı kemikleri arasında çoğunluk, küçükbaş hayvanların (koyun, keçi ve karaca) ayak kemiklerindedir. ENÇ fauna'sının genel görünümünde, evcil koyun (*Ovis ammon f. aries*) ve keçi (*Capra aegagrus f. hircus*) egemen gibidir. Bazı ayak kemiklerinin büyük olduğuna bakılarak, yaban koyununun (*Ovis ammon*) ve yaban keçisinin de (*Capra aegagrus*) avlandığı söylenebilir. Yaban/evcil olma durumları kesin şekilde saptanamamış olan sığır (*Bos sp.*) ve domuz da (*Sus sp.*) bir hayli yaygındır. Bunların yanında köpek (*Canis lupus f. familiaris*), kızıl geyik (*Cervus elephus*), ala geyik (*Dama dama*)— karaca (*Capreolus capreolus*), tavşan (*Lepus capensis*), tilki (*Vulpes vulpes*) ve kahverenkli ayı (*Ursus arctos*) kemikleri ile bir parça halinde toy kuşu kemiği (*Otis tarda*) bulunmuştur.

— Bitki araştırmaları konusunda Dr.Mark Nesbitt'in çalışmaları sürmektedir. Dr.Nesbitt, ENÇ 4. kat yapısının etrafında bulunan irice kiraz büyüklüğündeki kömürleşmiş meyva kalıntılarının, büyük olasılıkla yabani elma ve armut'a (ahlat) ait olduğunu bildirmiştir. Hiçbir mantıklı ilişki olamayacağını bilerek, Bademağacı Höyüğü'nün üzerinde bugün de çok sayıda yabani elma, ahlat ve menengiç ağacının bulunduğunu not etmek istiyoruz.

EK

1997 kazı mevsiminde, Bademağacı Beldesi çevresinde yaptığımız geziler sırasında, Burdur-Antalya karayolundan beldeye sapan yolun yaklaşık 500 m.'sindeki TV aktarma istasyonunun 100 m. kadar kuzeyinde, taştan bir dikit-stel-gördük (Lev.40/1,2;41/1). Kireç taşından, dikdörtgen kesitli dikit, 2.40 m. yüksekliğindedir. İki dar kenarı düz, geniş yüzlerinden birinin üzerinde küçük nişler bulunan stelin (Lev.40/1), ikinci geniş yüzünde, yüksek kabartma bir tasvirin olduğunu akla getiren bir görünüm vardır (Lev.40/2).

Dikitin etrafında bir araştırma yapılamadığından, anlamı ve işlevi konusunda kesin şeyler söyleyemiyoruz. Çevrede çok sayıda, yıkılmış durumda, düzgün kesilmiş yapı taşları ve *in-situ* duvar temelleri olduğu için (Lev.41/1,2), dikit'in bir yapı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Ariassos ve Üçkapılar gibi Roma yerleşmelerinin çok yakınında bulunması nedeniyle de, dikili taşın, bu yerleşmelerle ilgili bir mezarlık alanının *-Heroon* içinde dikili bir anıt veya doğrudan bir mezar steli olması akla gelmektedir. Önümüzdeki yıllarda, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün gerekli izni vermesi durumunda, küçük araştırmalarla, anıtın niteliği konusunda tamamlayıcı bilgiler edinilebileceğini düşünüyoruz.

Taş dikitin daha önce görülüp görülmediği ve herhangi bir değerlendirme yapıp yapılmadığı konusunda bilgimiz olmamakla birlikte, yola bu kadar yakın olup, yoldan geçerken göze çarpacak boyuttaki bir yapıtın, bizden evvel de görüldüğünden kuşku duymamak gerekir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

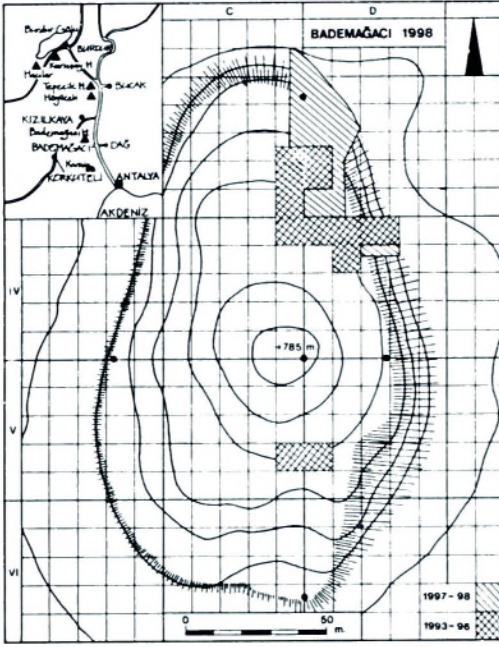
- Duru,R.; *Kuruçay Höyük I. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, (Results of the Excavations 1978-1988. The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements A Comprehensive Summary)*, Ankara.
- _____ ; "Höyücek Kazıları 1991/1992",
1995 *Belleten* LIX/225:447-490.
- _____ ; *Kuruçay Höyük II. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri, (Results of the Excavations 1978-1988. The Late Chalcolithic and Early Bronze Settlements A Comprehensive Summary)*, Ankara.
- _____ ; "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları. 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten* LX/229 (1997): 783-800.
- _____ ; "Bademağacı Kazıları. 1994 Yılı Çalışma Raporu",
1997a *Belleten* LXI/230 (1997): 149-159.
- _____ ; "Bademağacı Kazıları. 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu",
1998 *Belleten* LXI/232: 709-730.
- Erkanal, H.; "Erken Tunç Çağı'nda Batı Anadolu Sahil Kesiminde 1996 Kentleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da konut ve Yerleşme*, İstanbul:70-82.
- Erkanal, H. ve T.Özkan; "1995 Bakla Tepe Kazıları",
1997 *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* I:261-279.
- _____ ; "1996 Bakla Tepe Kazıları",
1998 *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I:399-425.
- Korfmann,M.;*Demircihüyük.Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978,*
1983 *Band 1. Architectur, Stratigraphie und Befunde, Mainz.*
- _____ ; "1996 Troia Kazı Sonuçları",
1998 *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I:427-453.
- Lloyd,S. ve J.Mellaart;*Beycesultan I,*
1962 London.

Warner, L.J.; *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of*

1994 Karataş, Bryn Mawr, PA.

Werner, K.; *The Megaron During the Aegean and Anatolian Bronze Age,*

1993 Jonsered.

Levha 1/1 - Bademağacı'nın topografik haritası ve kazı alanları

Levha 1/2 - Bademağacı Ovası'na güneyden bakış (Ok höyüğü'nü göstermektedir).

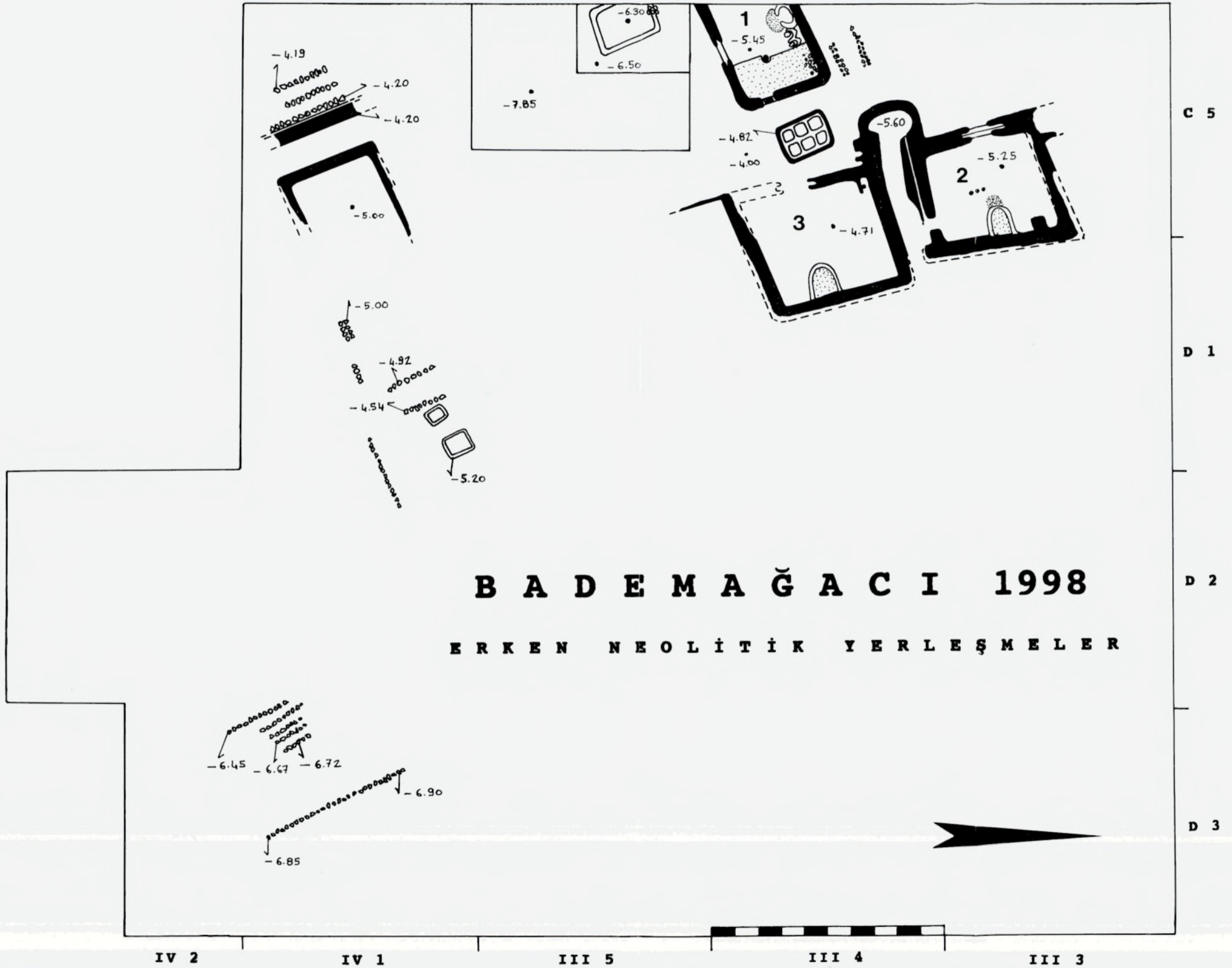
Refik Duru

Levha 2/1 - Höyük -doğudan-

Levha 2/2 - Kazı alanı -1998 kazı mevsimi-

B A D E M A Ğ A C I 1998

ERKEN NEOLİTİK YERLEŞMELER

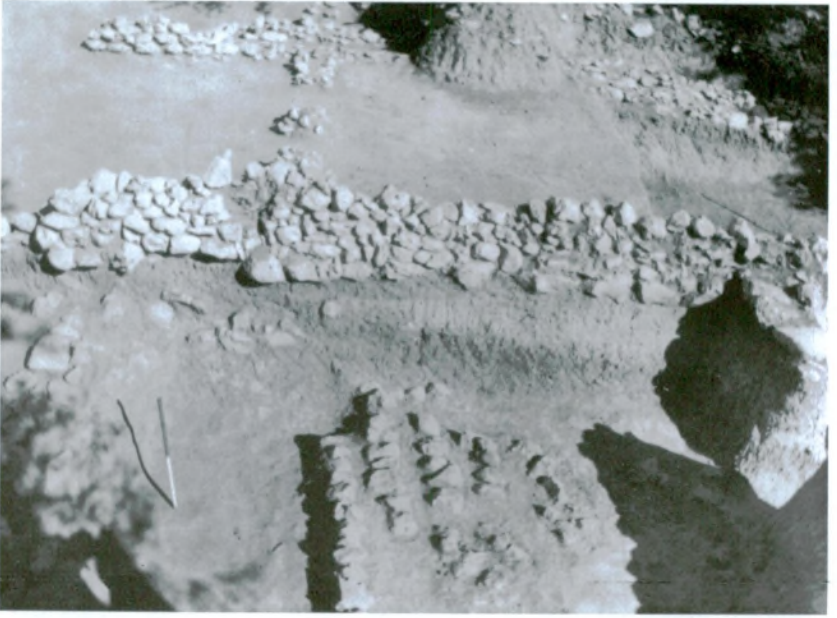
Levha 4/1 - ENÇ'nin araştırıldığı derinlik açması

Levha 4/2 - ENÇ 4 katı yapısı

Levha 5/1 - ENÇ 4 yapısı duvarlarından birinin yakın çekimi

Levha 5/2 - Doğu yamaçta ENÇ'nin ince taş temelleri (Ön planda, İTÇ duvarlarının altında görünen temelleri)

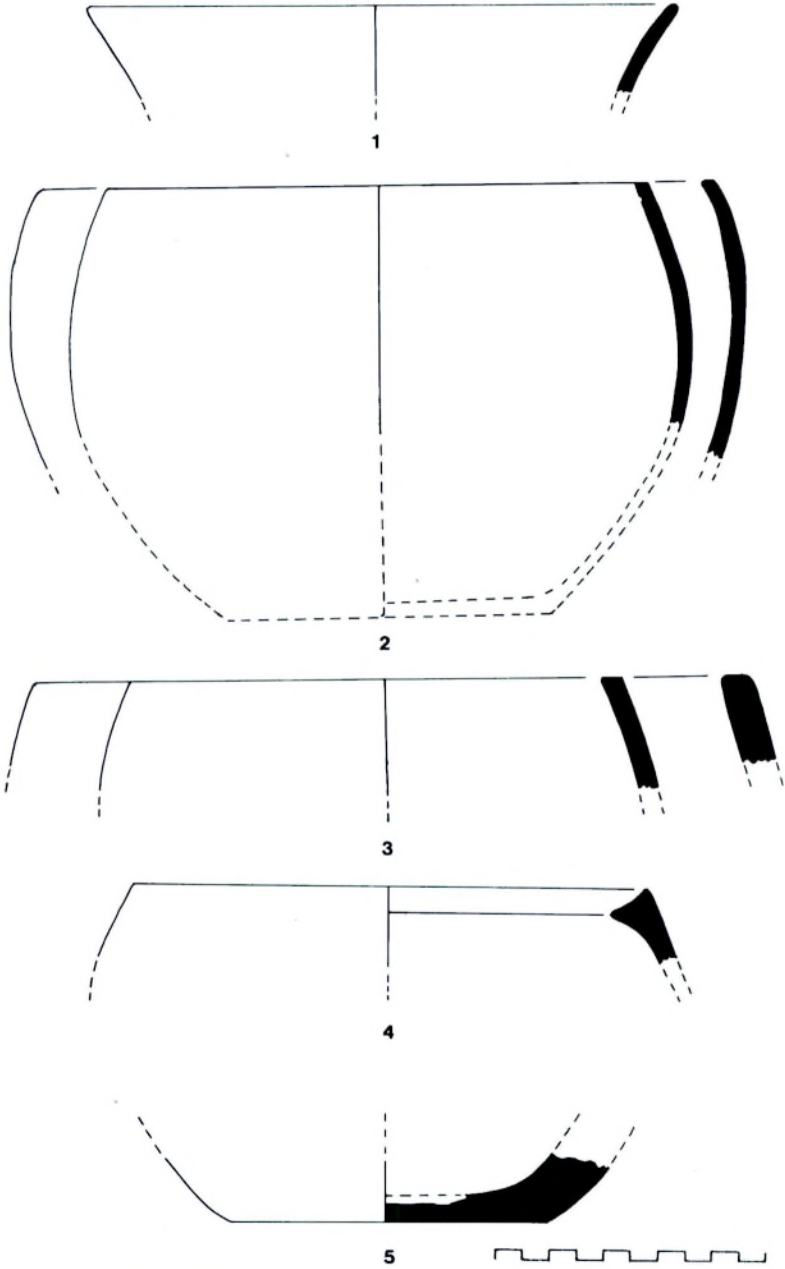

Levha 6/1 - ENÇ 4 gömülerinden biri

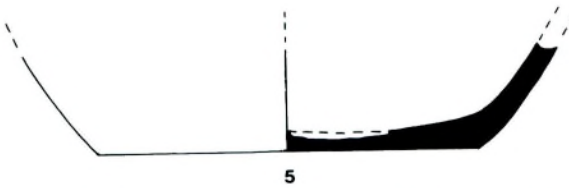
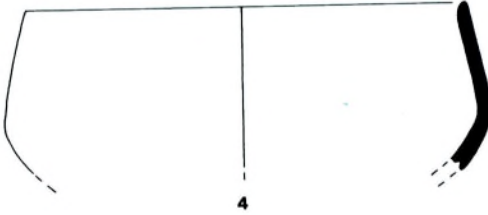
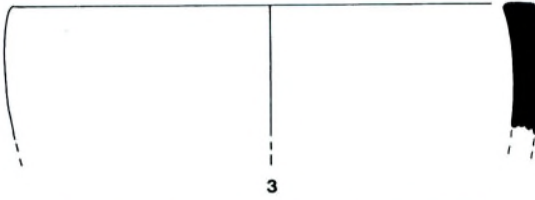
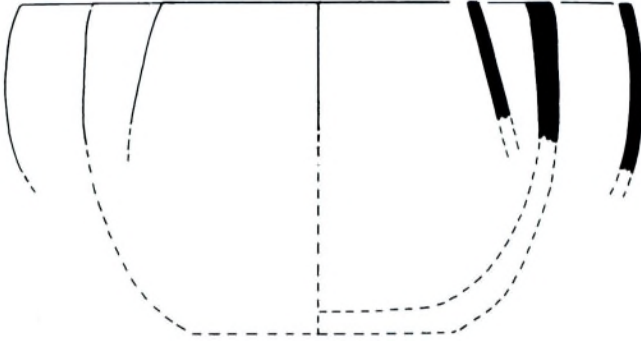

Levha 6/2 - ENÇ 4'deki köpek gömüsü

Refik Duru

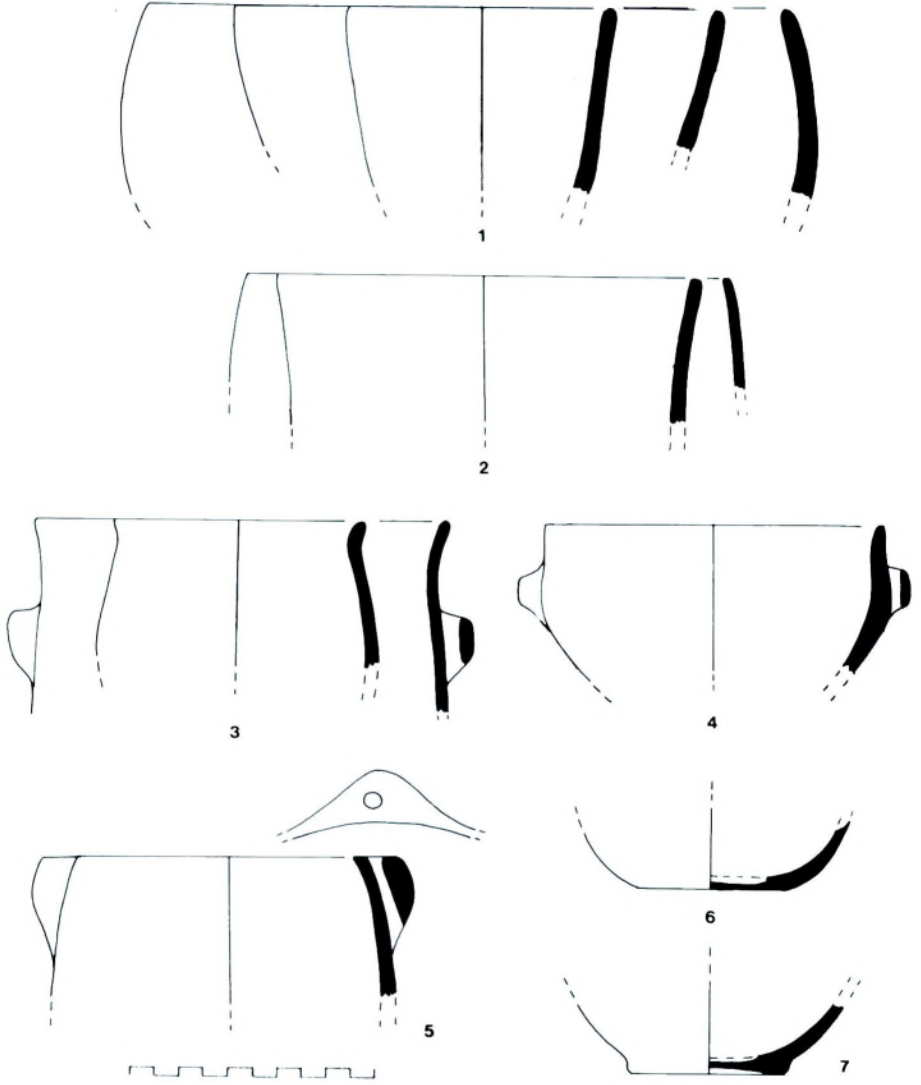

Levha 7 - ENÇ 6 katı çanak çömleği profillerinden bazıları

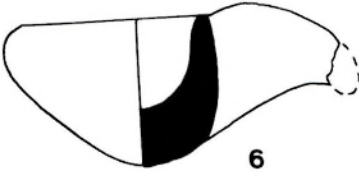
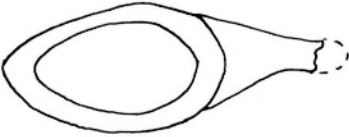
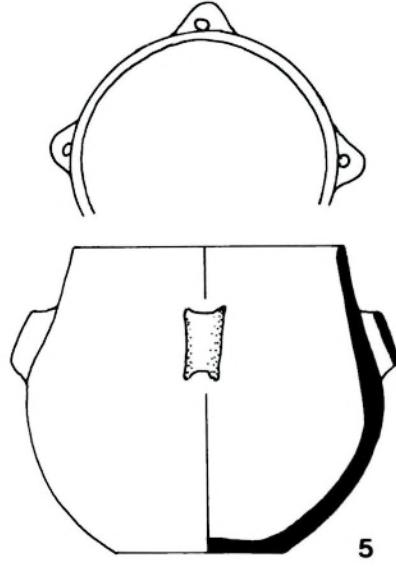
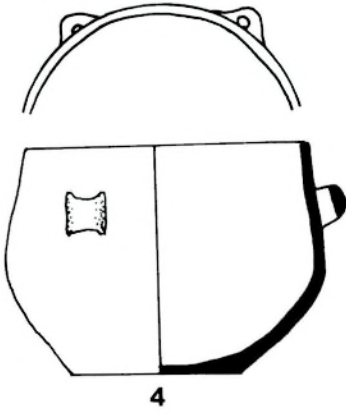
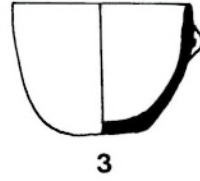
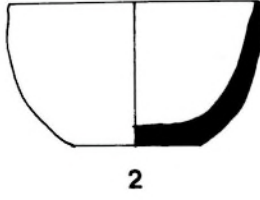
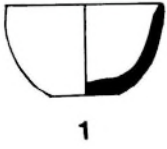

Levha 8 - ENÇ 5 katı çanak çömleği profillerinden bazıları

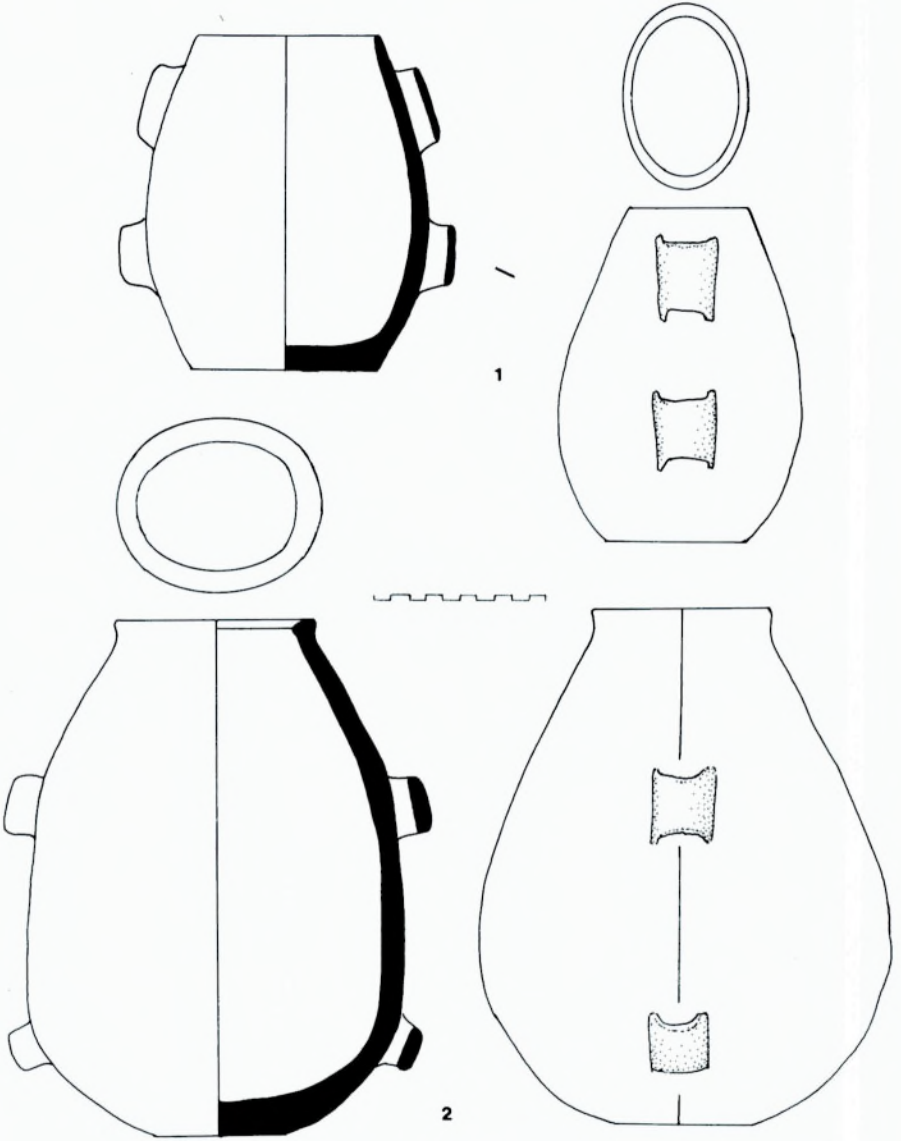
Refik Duru

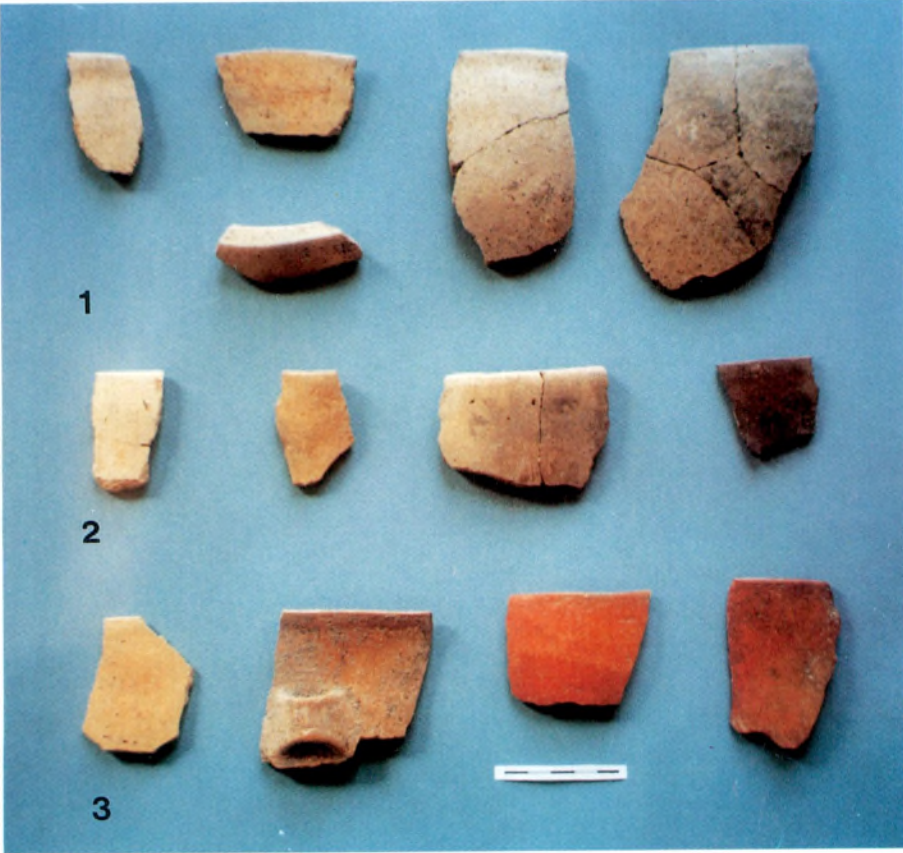
Levha 9 - ENÇ 4 katı çanak çömleği profillerinden bazıları

Levha 10 - ENC 3 katı kapları ve küçük buluntularından bazıları

Levha 11 - ENÇ 3 katının oval ağızlı çömleklerinden bazıları

Levha 12 - ENÇ 6-4 katı çanak çömlek parçalarından bazıları

Refik Duru

1

2

3

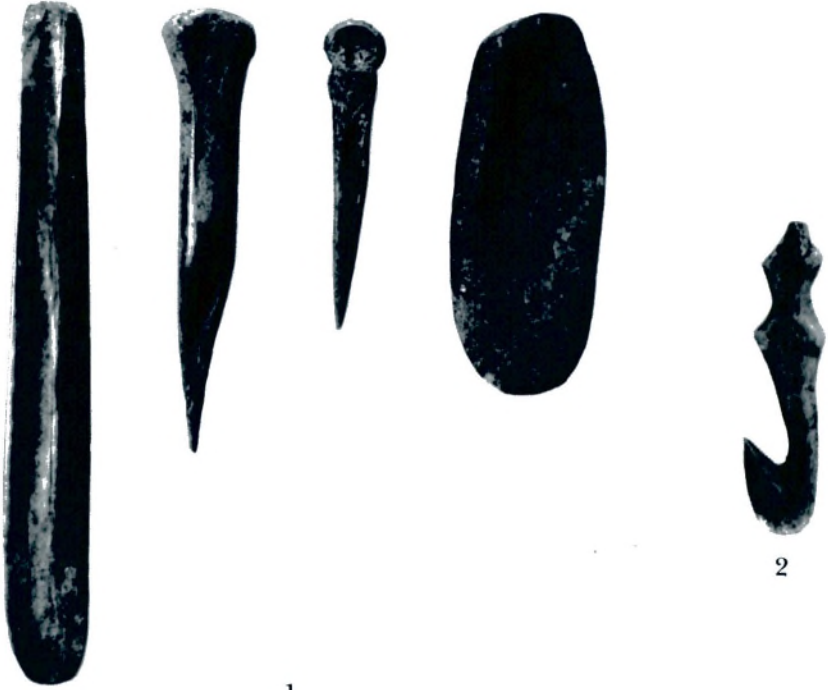
4

Levha 13 - ENÇ 3 katı kaplarından bazıları

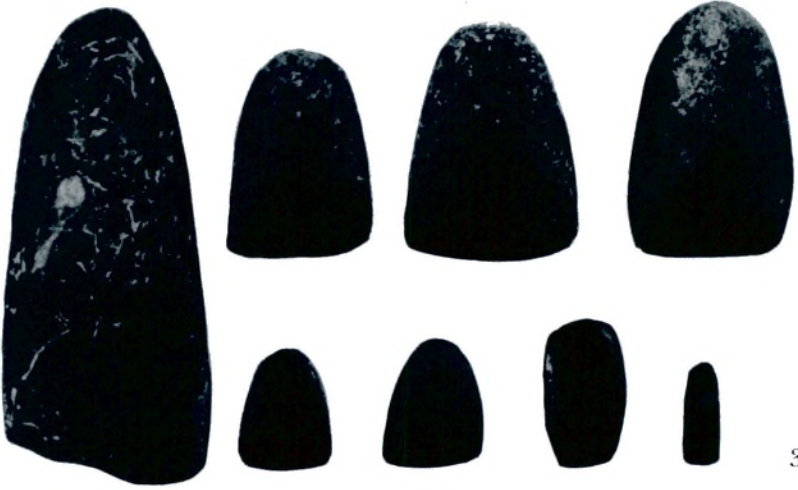

Levha 14 - ENÇ 3 katı çömleklerinden biri

1

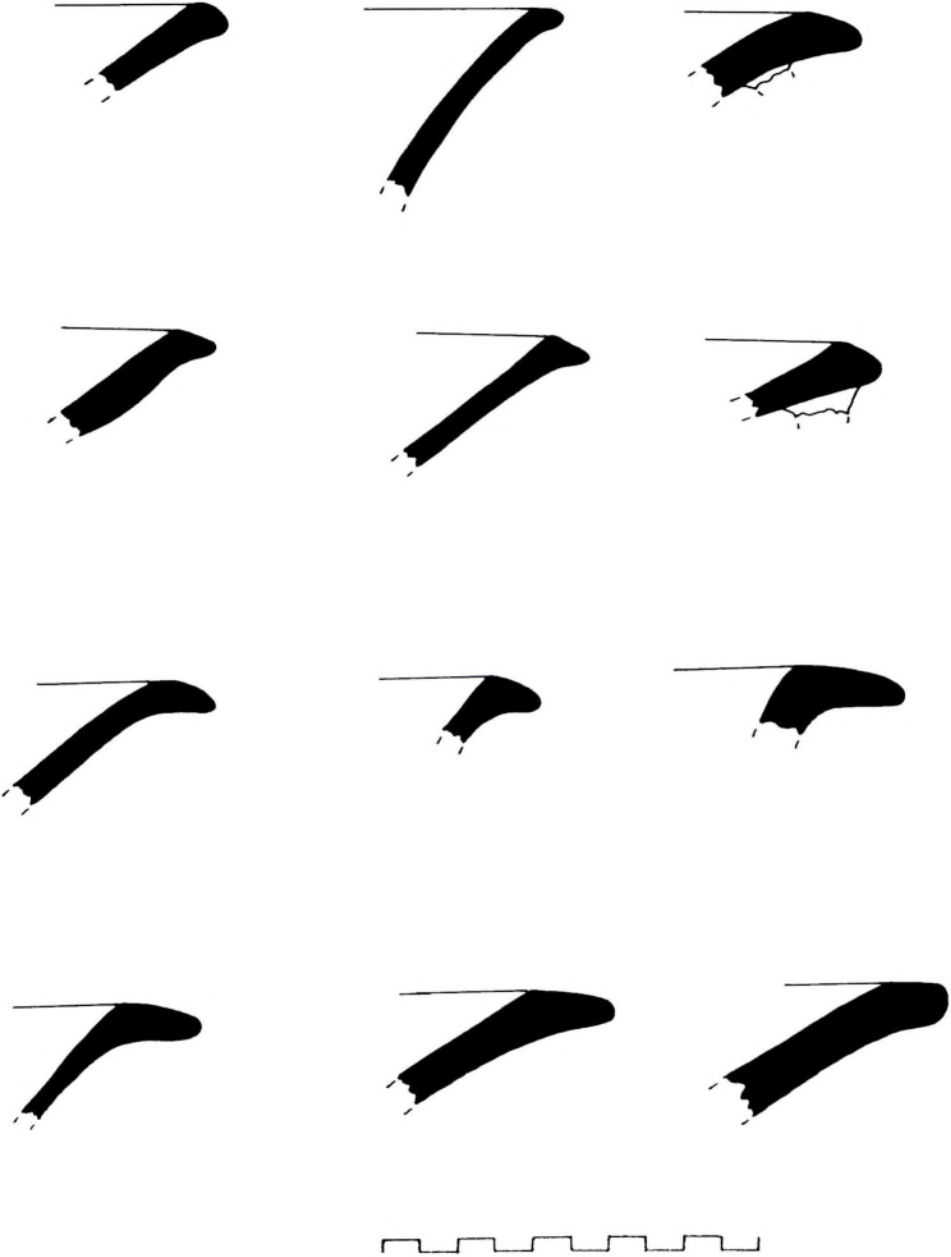
2

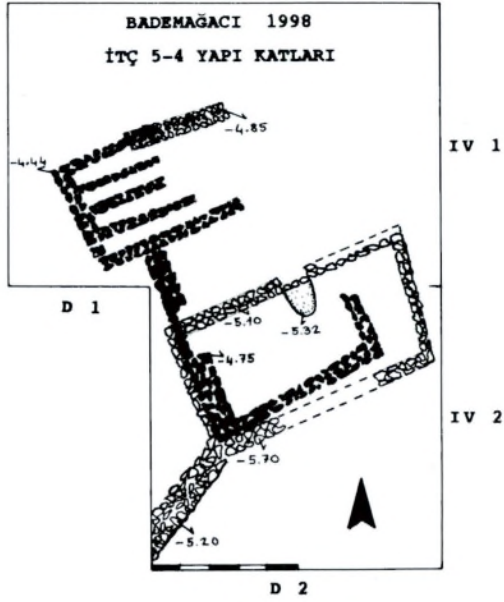
3

Levha 15 - ENÇ 6-4 katları küçük buluntularından

Levha 16 - Devrik dudaklı kap profillerinden bazıları (Ağız çapları ölçülemedi)

Levha 17/1 - İTÇ 5-4 yapı katları planı

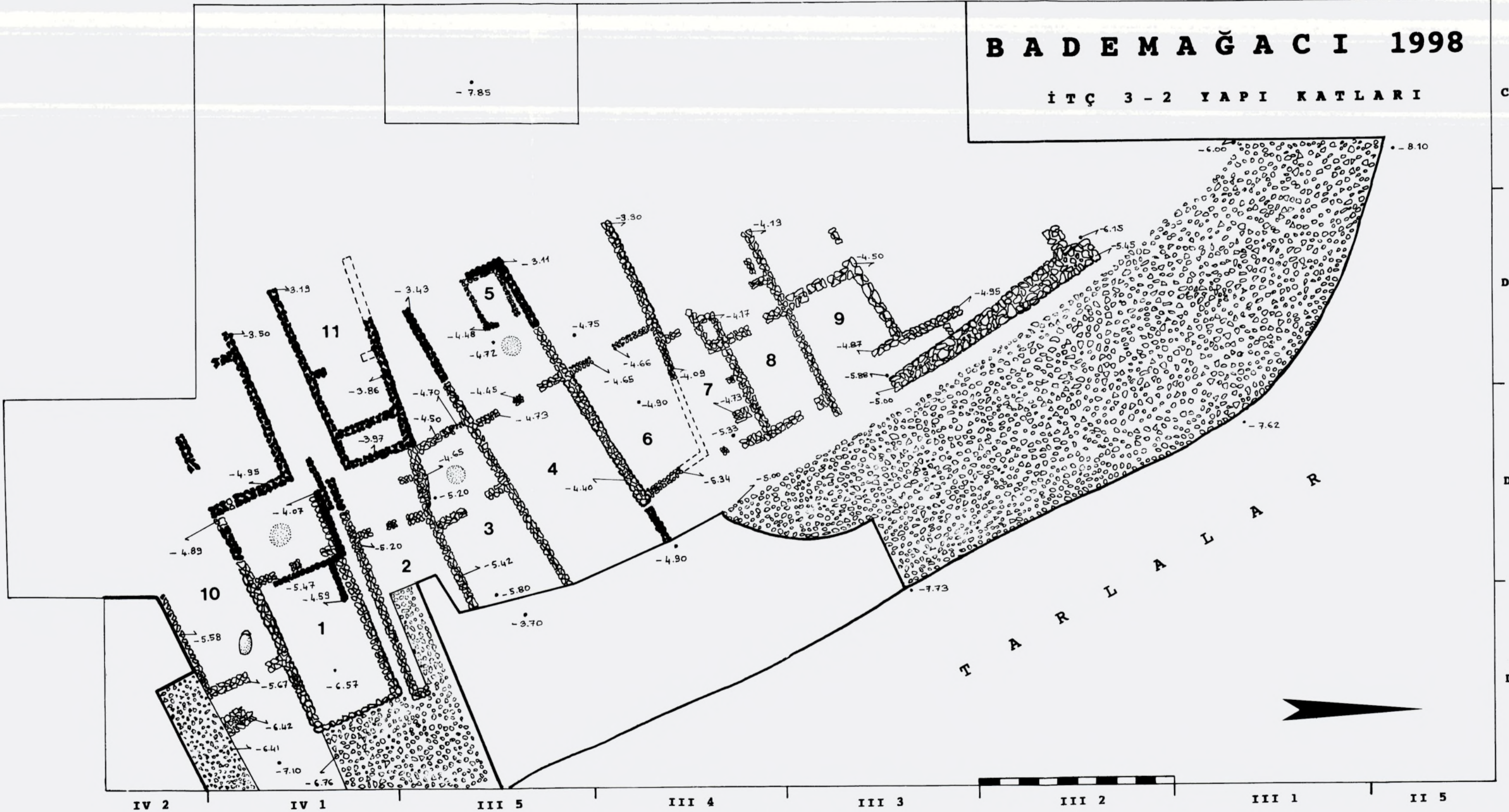

Levha 17/2 - İTÇ 5-4 yapı katları temelleri

B A D E M A Ğ A C I 1998

İ T Ç 3 - 2 Y A P I K A T L A R I

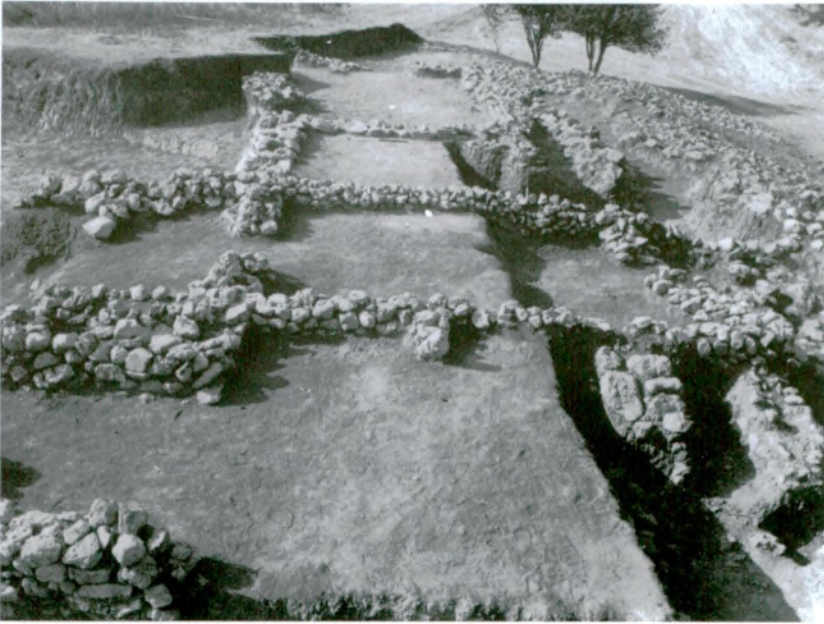
C 5

Levha 18 - İTÇ 3-2 yapı katları planı

Levha 19/1 - İTÇ 3-2 yapı katı temelleri

Levha 19/2 - İTÇ 3 yapı katı temelleri

Refik Duru

Levha 20/1 - İTÇ 3 yapı katı temelleri

Levha 20/2 - İTÇ 3 katının 3 numaralı yapısı

Levha 21/1 - İTÇ 3 katının 4 numaralı yapısı

Levha 21/2 - İTÇ 3 katının 4 numaralı yapısı

Refik Duru

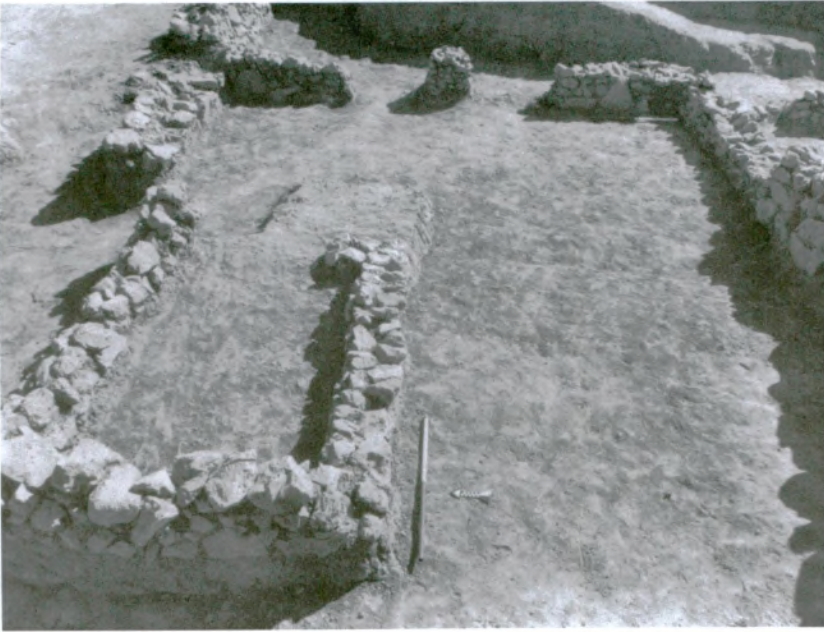
Levha 22/1 - İTÇ 3 katının 4 numaralı yapısı

Levha 22/2 - İTÇ 3 katının 4 numaralı yapı antesine yapılan ek

Levha 23/1 - İTÇ 3 katının 4 ve 5 numaralı yapıları

Levha 23/2 - İTÇ 3 katının 5 numaralı yapısı

Refik Duru

Levha 24/1 - İTÇ surunun kuzey kesimi

Levha 24/2 - İTÇ surunun kuzey ucu

Levha 25/1 - İTÇ surundan yakın çekim

Levha 25/2 - İTÇ suru ile yamaç kaplaması

Refik Duru

Levha 26/1 - Höyüğün kuzeybatı yamacındaki taş kaplama

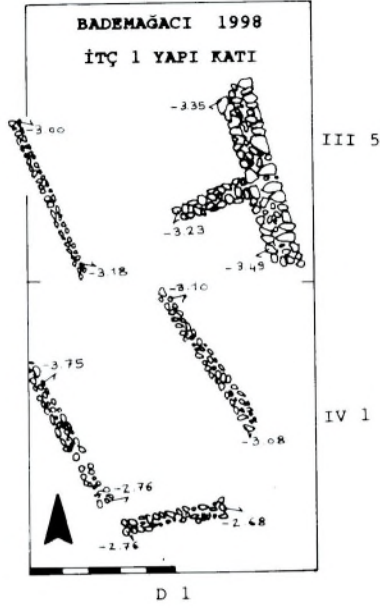
Levha 26/2 - Höyüğün kuzeybatı yamaç taş kaplaması

Levha 27/1 - Höyüğün kuzeybatı yamaç taş kaplaması

Levha 27/2 - Höyüğe kuzeyden bakış

Levha 28/1 - İTÇ 1 yapı katı planı

Levha 28/2 - İTÇ 1 yapı katı temelleri

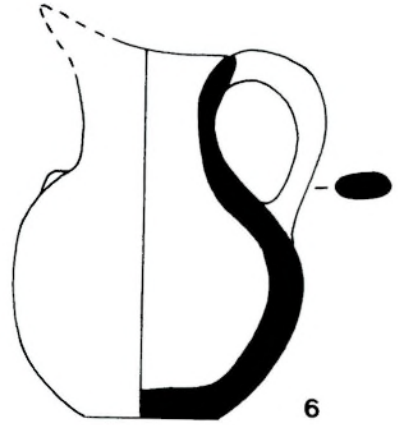
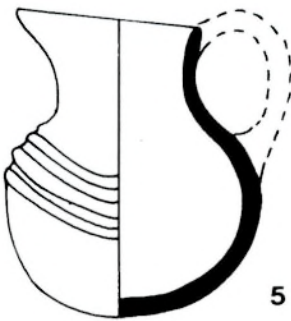
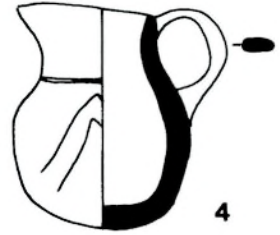
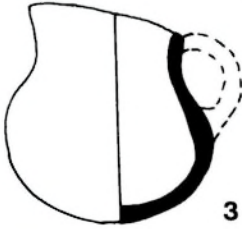
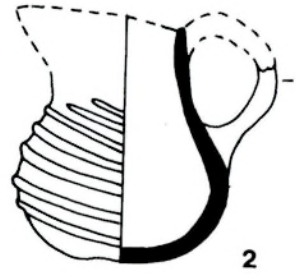
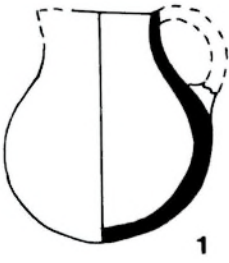

Levha 29/1 - İTÇ yerleşmelerinden birine ait olan kúp mezar

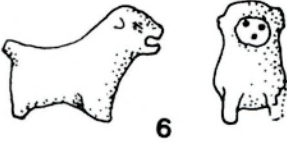
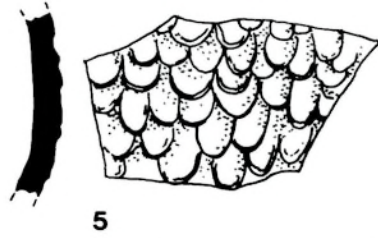
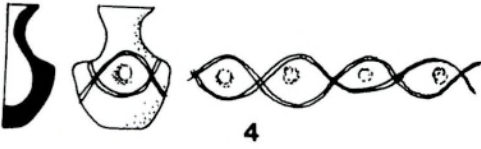
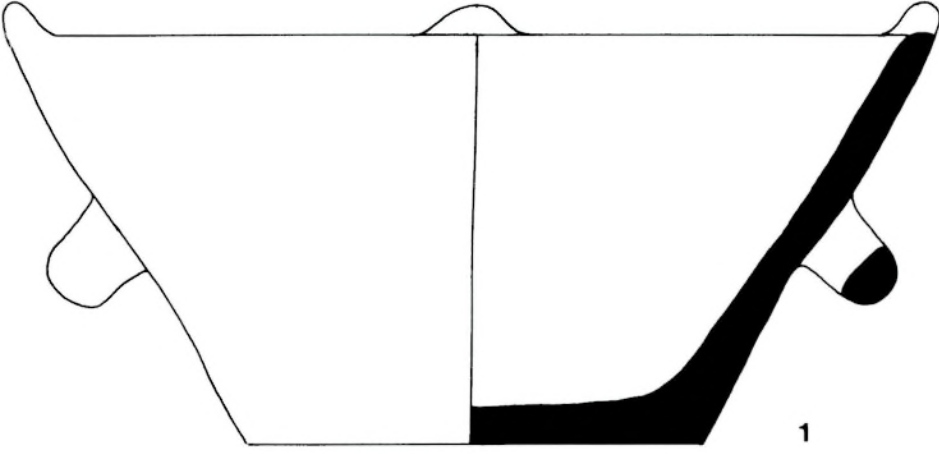

Levha 29/2 - Kúp mezar içindeki kemikler

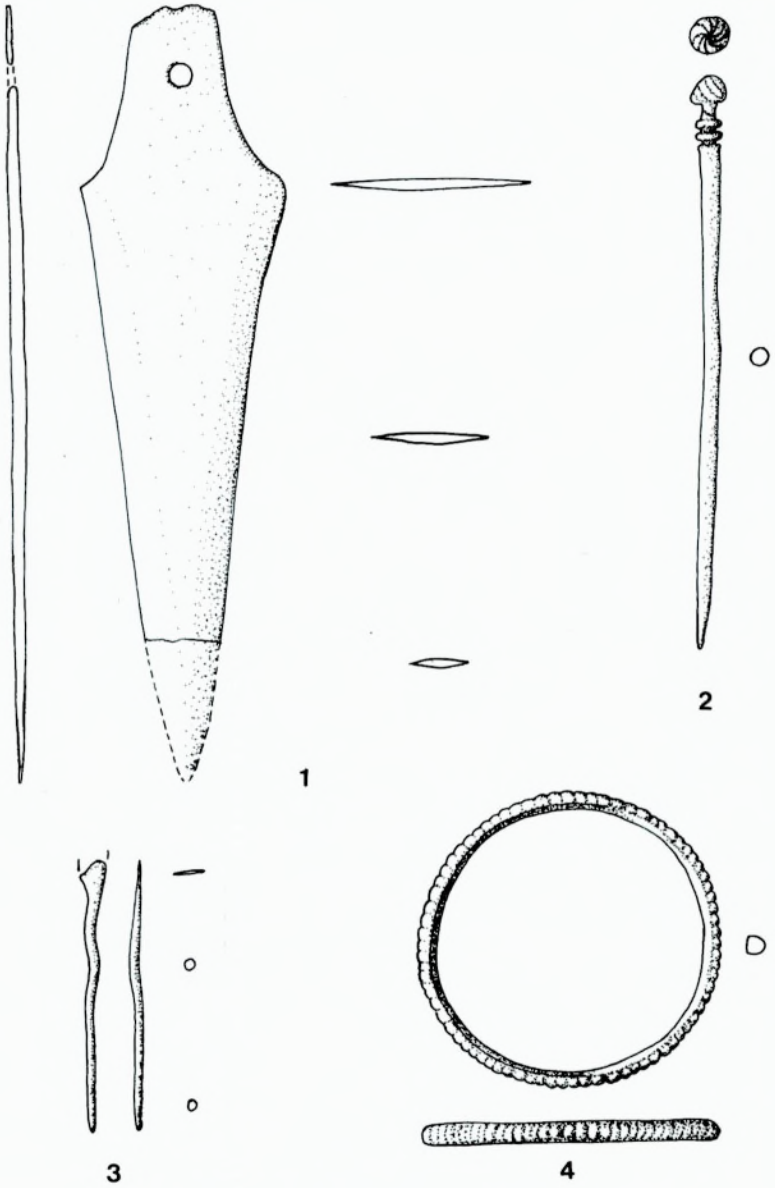
Refik Duru

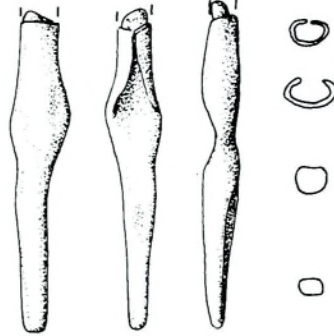
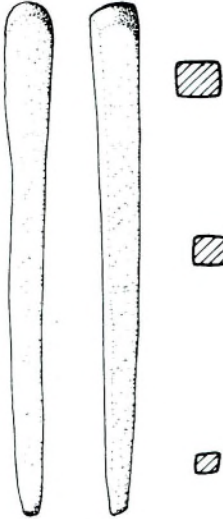
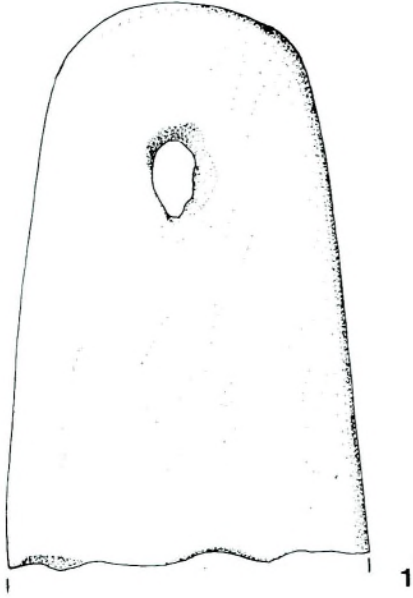
Levha 30 - İTÇ kaplarından bazıları

Levha 31 - İTÇ tabakalarında bulunmuş kap ve küçük buluntulardan bazıları

Levha 32 - İTÇ'nin maden eserlerinden bazıları

Levha 33 - İTÇ'nin maden eserlerinden bazıları

1

2

3

4

5

Levha 34 - İTÇ kaplarından bazıları

Refik Duru

1

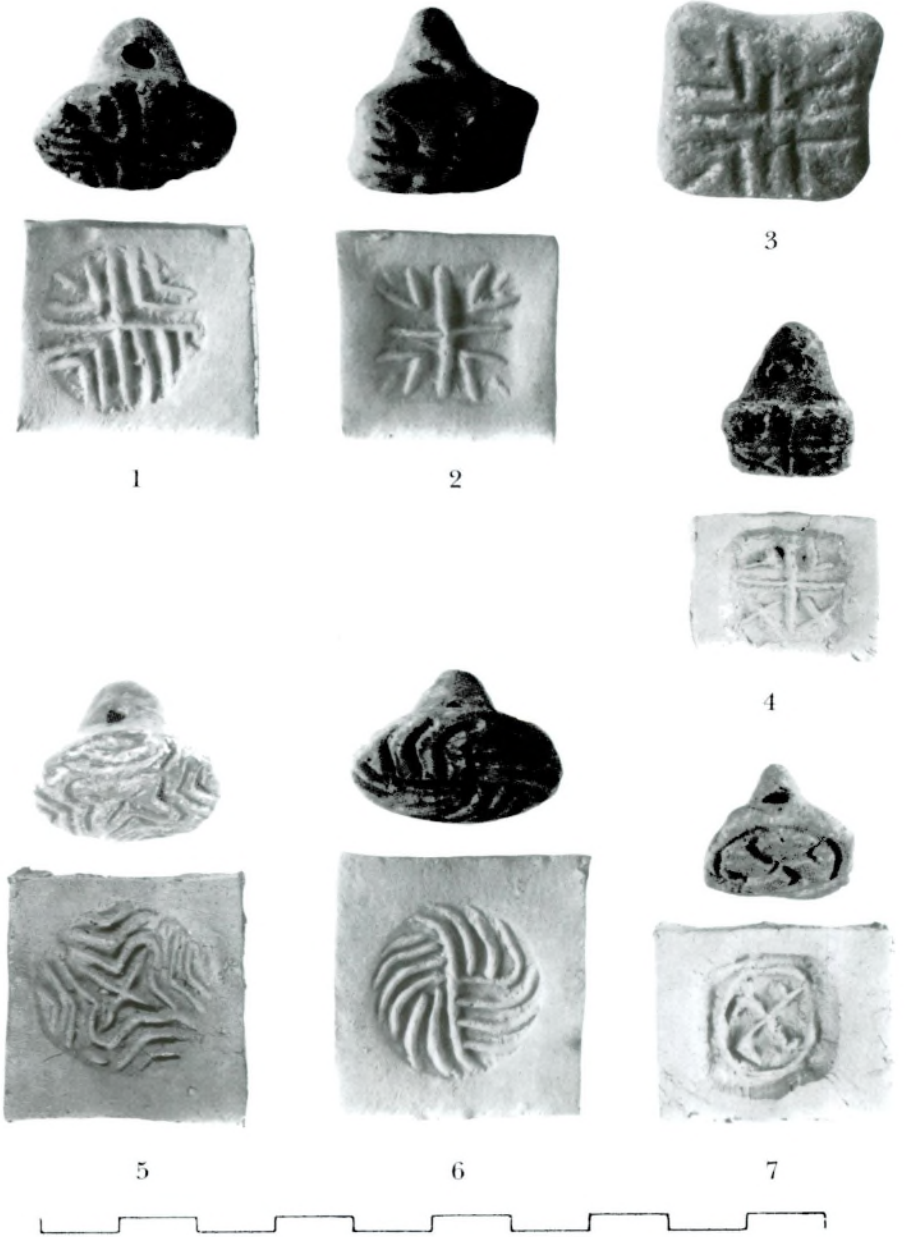
3

2

Levha 35 - İTÇ kaplarından bazıları

Levha 36 - İTÇ damga mühürlerinden bazıları

1

2

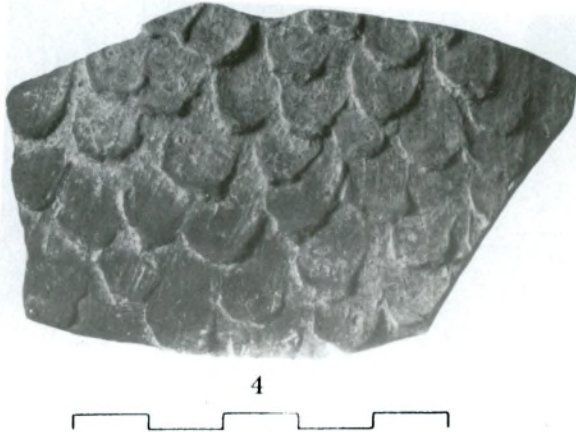
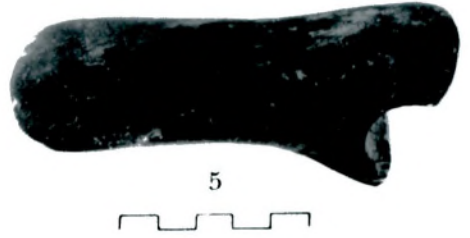
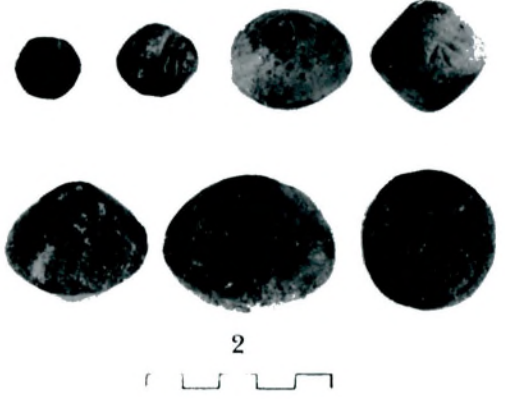
3

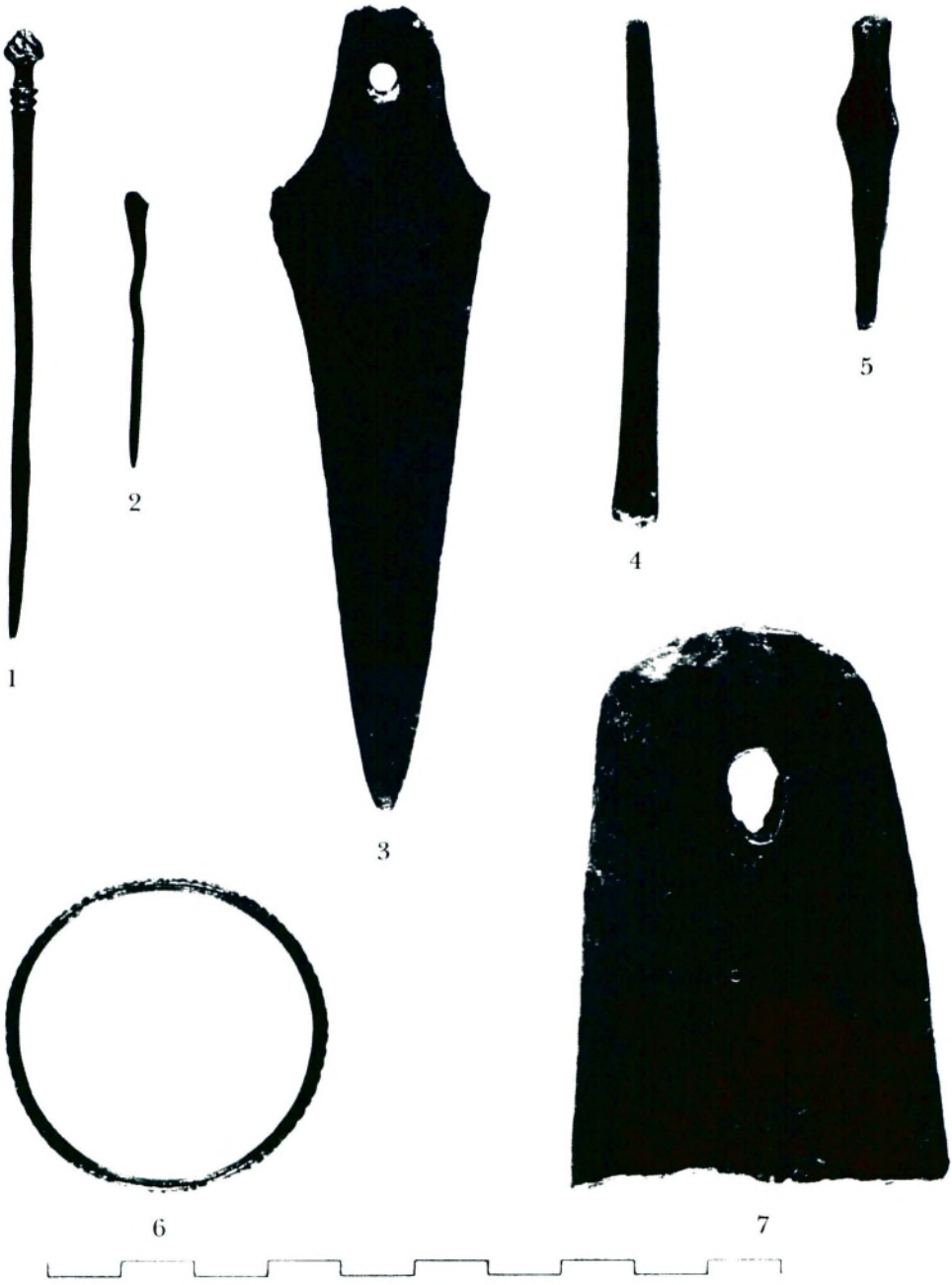
4

Levha 37 - İTÇ damga mühürlerinden bazıları

Refik Duru

- Levha 38 - İTÇ buluntularından bazıları

Levha 39 - İTÇ'nin maden eserlerinden bazıları

Refik Duru

Levha 40 - Bademağacı Beldesi yakınlarındaki taş dikit/stel

Levha 41 - Bademağacı Beldesi yakınlarındaki taş dikit/stel ve çevresindeki yapı taşları

Ceviriler :

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI'NDA 'DOSOGRAFA' KİLİSESİ*

Yazan: RODERIC H. DAVISON

Çeviren: DURDU MEHMET BURAK**

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya tarafından feci bir yenilgi almasına sebep olan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar İstanbul'da Galata semtinde bir kilise inşa etme hakkını elde ettiler. Ayrıca antlaşma, kilisenin Bab-ı Âli'de temsilciliğini yapabilecek Rus elçinin himayesi altında olmasını da belirledi. Bu kilise ve Rusya'nın onu himaye etme ve temsilciliğini yapma hakkı, Rus hükümetlerinin sonraki yıllarda Rum Ortodoks kilisesini, hatta Sultan'ın hakimiyeti altındaki Rum Ortodoks halkını himaye etme hakkını dayandırdığı iddianın temelini oluşturdu. İddialar abartıldı, fakat İstanbul'daki kilise antlaşmanın 14. maddesinde yazıldığı gibi 'Rum âyin şekli' kullanılmaktaydı, bu yüzden bağlantı mantıkî gözükmekteydi¹. Ancak, antlaşmanın Türkçe metni, Cevdet Paşa tarihinde yeniden aktardığı gibi, 'Rum âyin şekli' kullanan bir kiliseden bahsetmemektedir. Bunun yerine, 14. madde bu kiliseye Dusografa veya Dosografa Kilisesi (دوسو عرفه كنيساسى) denildiğini belirler².

Dosografa Kilisesi nedir? Bu etiketin anlamı, hemen açık değildir. Kelime ne Türkçe, ne Yunanca, ne Rusça'ya benzemektedir. Ne de kilisenin adını aldığı bir Saint Dosografa vardır. Öyleyse, bu görüş Rus-Türk ilişkilerini en derin bir şekilde inceleyen modern Türk tarihçi Profesör Akdes Nimet Kurat tarafından paylaşılmaktadır. Değerli eseri, Türkiye ve Rusya'da antlaşmanın 14. maddesinde bir 'Dosografa' Kilisesi'nden bahsedildiğini aktarır³.

* Makalenin orijinal adı "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 42:1 (1979), pp. 46-52.

** Kırıkkale Üniversitesi.

¹ J. C. Hurewitz'in İngilizce antlaşma metni. *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. New Haven. 1975, 92-101.

² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet. Tertib-i cedid*. İstanbul, 1301-9. I, 289.

³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri* (1798-1919), Ankara, 1970. 29. Kurat'ın metni Cevdet'in 14. maddesiyle pek aynı değildir. En büyük farklılık Kurat'ın *keniseyi* her kelime ortaya çıktığında kiliseye dönüştürmesidir. Fakat bundan anlam etkilenmemiştir.

Ayrıca Mu'ahedat Mecmu'ası, Osmanlı antlaşmalarının resmî basımlarının koleksiyonu, Cevdet'i doğrular. Kilisenin adı tamamıyla aynıdır (*دوسو غرافه*)⁴. Üç çalışmanın hiçbiri 'Dosografa' Kilisesi'ni açıklayan herhangi bir dipnot sunamazlar.

Problem antlaşma metnini bir adım daha geriye götürüp izini sürerek kısmen çözülür. Bu, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'ndeki Küçük Kaynarca'nın kopyası sayesinde olur. Antlaşmanın orijinali orada bulunmaktadır, fakat eski bir el yazması kopya, ki bu Cevdet ve Mu'ahedat Mecmu'ası için bir kaynak olmuştur, antlaşmaları, madalyaları ve konsoloslukla ilgili konuları kaydeden bir kayıttaki, Ecnebi Defterleri serisinde bulunmaktadır. Burada 14. maddeye göre kurulacak kilisenin ismi, farklı yazılmıştır- Rosograf veya Rusograf ya da Rusograf'tır (*دوسو غراف*)⁵. İlk harfin *r* olduğu *d* olmadığı kesindir ve aynı paragraftaki diğer ilk harfler *sı*'ye ve antlaşmadaki diğer *r*'lere benzer. Öyleyse muhtemelen kelime Ruslarla ilgili birşeyle bağlantılıdır.

En son olarak 'Dosografa' Kilisesi için mantıklı bir açıklama, Küçük Kaynarca'nın Rusça ve İtalyanca metinleri de incelendiğinde mümkün olmaktadır. 1774'te Veziriazam Muhsinzade Mehmed Paşa, antlaşmanın 28. maddesinde belirtildiği gibi Mareşal P. A. Rumyantsov Rusça ve İtalyanca metinleri imzalarırken, antlaşmanın Türkçe ve İtalyanca metinlerini imzalamıştır. Öyleyse bu üç dil tek resmî dillerdir ve Türkçe ve Rusça metinler arasında bir farklılık durumunda, İtalyanca bunu kontrol etmek için kullanılacaktır. Rusça metnin 14. maddesi İstanbul'da inşa edilecek kilisenin 'Greko-Rus inancına' sahip olanlar için olacağını belirtmektedir⁶. Öyleyse kilise, açıkça 'Rus' karakterliydi ve Türkçe elyazısı metindeki 'Rus' kelimesiyle bağlantılıydı. Antlaşmanın İtalyanca tercümesi durumu daha da açıklığa kavuşturur. Burada 14. madde kilisenin 'Rus-Rum' kilisesi olmasını şart koşar⁷. Öyleyse Türkçe metinde *graf*'ın yanlışlıkla yer aldığı, aslında *grek*'in kastedildiği büyük ihtimaldir. Bab-ı Âli'nin kâtabi "Rusogrek'in son *k*'sini yanlış okumuş ve onu iki yerine bir nokta kullanarak *f*ye çevirmiştir.

⁴ Mu'ahedat Mecmu'ası, İstanbul, 1294-8, III, 261.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Ecnebi Defterleri: 83/1, 144.

⁶ Rusçası. 'Grekorossyskago ispovicdaniye'. Polonya sopraniye zakonov rossijskov imperii, St. Petersburg, 1830-1916, First Series, XX, 962.

⁷ Rusçası. 'chiamata Russo-Greca'. G. F. de Martenes (ed.) Recueil des principaux traités... de l'Europe, Göttingen, 1791-1801. IV. 620.

Bu durumda Cevdet Paşa'daki ve resmî antlaşma koleksiyonundaki 'Dosografa' Kilisesi, büyük ihtimalle bir 'Rusogrek' Kilisesi olmaktadır. Bu, Küçük Kaynarca'nın İtalyanca metniyle tam uyum içindedir. Rusça metnin anlamıyla da uyum içindedir, ancak Rusça metinde birleşik sıfatın yeri değişmektedir ve Greko-Rus yerine Rus-Grek olmaktadır. İki iyi tarihçi Cevdet'le Kurat'ın, araştırmadan Dosografa Kilisesi ifadesini neden kabul ettiklerini açıklamak zordur. Ve neden başka hiçbir Türk tarihçinin 14. maddesi veya antlaşma koleksiyonunun resmî basımını sorgulamadığını açıklamak da zordur. Dahası Küçük Kaynarca metninin modern Türkçe'de tam bir basımının olmaması da kesinlikle gariptir. Her nasılsa ben hiç bulamadım. Bu yüzden 14. maddenin Türkçe mevcut basılmış metni, kopya hatalarıyla doludur. İlki, katip tarafından 'Rusogrek' yerine 'Rusograf' yazılması, ikincisi, Cevdet ve antlaşma koleksiyonu derleyicisi ve diğerleri tarafından 'Rusograf'ın 'Dosografa' yapılmasıdır.

Düzeltilme yapıldığında, 14. maddenin Türkçe metninin çevirisi şu şekildedir: Diğer güçlerin yaptığı gibi, Rus hükümeti, özel bir kiliseyle birlikte, Galata Bölgesi'nde Beyoğlu tabir edilen mahallenin yaya yolunda bir kilise inşa edebilecektir. Bu kilise kamuya ait olacaktır, Rus-Rum kilisesi olarak anılacaktır ve daima Rus hükümetinin elçisinin himayesi altında olacaktır ve herhangi bir taarruzdan veya müdahaleden korunacaktır⁸.

⁸ Ecnebi Defterleri 83/1'deki el yazısı kopyadan ve yazılış üslubu aynı olan Mu'ahadat Mecmu'ası'ndan kelimesi kelimesine tercüme yapılmıştır. (Düvel-i saireye kıyasen kilise-i mahsuseden ma'ada Galata tarafında Beg Oğlu nâm mahallenin yolunda tarik-i âmda Rûsya Devleti bir kenise etdirmek ca'iz ola işbu kenise kenise-i 'avamm olub Rusogrek kenisesi ta'biriyile tesmiye ve ile'l-ebed Rusya Devletinin elçisi siyanetinde olub her türlü ta'arruz ve müdâhaleden emin ve berî ve hırasat olına) Cevdet, anlamı değiştirmeden yalnızca bir kelime ekler, "Bir kenise bina etdirmek ca'iz" der. Türkçe metin şöyle başlayan şekilde tercüme edilebilir: (Rus Devleti'nin diğer güçlerde olduğu gibi özel bir kiliseye sahip olmakla birlikte bir kilise inşa etmesine izin verilmiştir..." Fakat bu ifade, diğer güçleri örnek göstererek, sadece özel büyükelçilik kilisesiyle bağlantı kurmuştur, ya İtalyanca ya da Rusça metne uymadığı için, muhtemelen hariç tutulması gerekmektedir.

İtalyanca 14. madde, Martens'in verdiği şekilde şöyledir: "L'altissima Corte di Russia potra a norma delle altre Potenze, a riserva della Chiesa Domestica, edificarne una nelle parte di Galata nella strada detta Bey-Uglu, la qual Chiesa sara pubblica, chiamata Russo Greca, e questa sempre si manterra sotto la protezione del Ministro di questo Impero, e andrea illesa da ogni molestia, ed oltraggio".

Rusça 14. madde, "Rossiyskomu Visocayshemu Dvoru, po primeru drugikh Derzhav, pozvolyayetsya, krome domashney v dome Ministra tserkvi, vozdvignut v chasti Galata, v ulitse Bey Oglu nazvayemoy, publichnyuy Grekorossiyskago ispovedaniya tserkov, kotoraya vsгда pod

Bu antlaşma hükmü Rusya için büyük bir başarıdır. İmparatoriçe Katerina, Rusya himayesinde Osmanlı başkentinin bir banliyö kentinde bir Rum kilisesiyle övünebilirdi. İmparatorluğu, Yakındoğu'ya ulaşmasıyla geleneksel olarak Galata ve Beyoğlu'ndaki Latin kiliselerinin hamisi olan Katolik güçleri Avusturya ve Fransa ile eşit olacaktı⁹. Fakat Katerina'nın başarısı daha fazlaydı. 14. madde, sadece eski kilisenin yerine bir kilise yapılmasına değil, tamamen yeni bir kilisenin inşasına da izin veriyordu. Osmanlı hükümeti, 1453'ten önce inşa edilmiş olan Rum ve Latin kiliselerine izin vermiş olmalarına rağmen, İstanbul'un fethedilmesinden sonra yeni hiçbir kilisenin inşasına izin verilmemiştir¹⁰. Ayrıca, yeni kilise Beyoğlu'nun ana caddesi üzerinde bulunacaktı, özel elçilik kilisesi olmaktan ziyade genel olarak halka açık olacaktı ve Rusya'nın ismi verilecekti. İstanbul'un Rum Ortodoksları arasında, Rusya ve Çariçe Katerina çok övülecekti. Küçük Kaynarca Antlaşması için yapılan uzun müzakerelerin tarihî İstanbul'un bazı Rumlarının tam böyle Rusya himayesinde bir kiliseye hevesli olduklarını göstermiştir. Bunun için bir yer (toprak) ve fon ayrılacaktı ve A. M. Obreskov, 1722-1723'teki Rus müzakereci, bu kiliseyi inşa etme hakkının Rusya himayesinde olmasını sağlamak için baskı yaptı. Tabii ki o, Rusya himayesinde olan bir kilisenin, Osmanlı Rumları üzerindeki nüfuzunu artıracığını farketmişti¹¹. Dinî etkinin artması, Rusya'ya antlaşmayla verilen toprakla ilgili, ticarî ve diplomatik statünün artmasıyla paralel giderdi.

proteksyeyu unoy Imperii Ministrov ostat'sya imeyet, i nikakomu pritesneniyu, ili oskorbleniyu podverzhena ne budet."

⁹ Katolik kiliseleri ve büyükelçilik kiliseleri hakkında bilgi F. A. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, 2. genişletilmiş basım R. P. Arsène de Chatel, Paris, 1894, 178, 227, 231, 241-2, 277-80, 302-6, 312-14, 322-4, 375-7; belki Beyoğlu'nda bir kilise için Rusların arzusu, oradaki Avusturya himayesindeki kilisenin ve büyükelçilik kilisesininin 1767 büyük yangınında yandıktan sonra, taştan daha kalıcı olarak yeniden inşa edilmesi gerçeğiyle artmış olabilir. Belin, *Latinité*, 277, 333. Ancak, Beyoğlu'ndaki diğer Katolik kiliseleri gibi, basit dış görünüşleri ve ana caddeden biraz uzak olmaları sebebiyle, seçkin kiliseler değillerdi. A. Brayer, *Neuf années à Constantinople*, Paris, 1836, I, 14. Rus Büyükelçiliği de 1767 yangınında tahrip oldu.

¹⁰ Elbetteki tüm eski kiliseler ayakta kalmadı. 1453'ten önceki birkaç kilise camiye çevrildi. Müteakip üçyüzyılda Hristiyanlar her zaman feramanlarla yanmış kiliselerin onarılmasını sağlamadılar. Bazen yıkılmış kiliselerin bulunduğu arazi Müslüman yetkililer tarafından ellerinden alındı. Belin, *Latinité*, 303, 536; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, 73. Tabii ki fetihten sonra İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri inşa edildi-Ernest Mamboury, *Istanbul touristique*, İstanbul 1951, 348-50, 1453'den sonra inşa edilen kiliselerin 24'ünü listeler. Fakat eski kiliselerin yerine inşa edilmiş ya da yeni kiliselerin inşası yaşağının bazen gevşediği 19. ve 20. yüzyıllarda inşa edilmiş olmalıdırlar.

¹¹ Ye. I. Druzinina, *Kyuchuk-Kaynardzhyskiy mir 1774 goda (yego podgotovka i zaklyucheniye)*, Moscow, 1955, 220-4, 295-6, 348.

Ancak, Rusya'nın kurmasına izin verilen kilisenin ismi, Rusya'nın etkisinin gelecekte artmasını sağlayacak öneme sahipti. Çünkü eğer kilise, yalnızca Rum olmaktan ziyade Rus-Rum kilisesi olsaydı, Rus yöneticilerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Kilisesi'ni himaye iddialarının çok daha zayıf temellere dayandırılmasını sağlardı. Antlaşma hükmüne göre, İstanbul kilisesi Osmanlı İmparatorluğu'nun tipik Rum kiliselerinden biri olmazdı. Bu tipik kiliselerden biri olmasının düşünülmediği yargısı; antlaşmanın Türkçe metninde kullanılan terminolojiden ve kâtibin antlaşmayı yazarkenki hatasından çıkarılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tipik Yunan kilisesi için genel olarak kullanılan terim, 'Rum' du. Antlaşmanın kendisi, aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yunan dinî cemaâtini isimlendirmek için bu kelimeyi kullanır¹². 14. maddede kurulmasına izin verilen İstanbul Kilisesi'nin tipik Yunan kiliselerinden biri olması planlansaydı, muhtemelen 'Rum' kilisesi denilirdi ve kâtip terimi yazarken zorluk çekmezdi. Bunun yerine, kiliseye 'Rusogrek' denilmiştir. Kâtip, Türkçe'de yaygın olarak kullanılan 'Rus' kelimesini tanımıştır, fakat 'Grek' kelimesini tanıyamamıştır. Türkçe 'Rum' Kilisesi'nden farklı olarak, antlaşmanın kurulmasına izin verdiği kilisenin yabancı bir kilise, 'Rusogrek' olduğu açıktı.

Antlaşmanın Rusça metni kiliseyi 'Pravoslavniy' olarak tanımlaması da önemli olabilir. Ne de olsa bu, Ortodoks için kullanılan genel bir terimdir. 1775'te İmparatoriçe Katerina'nın kendisi, antlaşmayı öven bir bildiriye, hem Rus kilisesinin mezhebini, hem de Moldavya ve Wallachra'nın (Eflak) Rum Ortodoks mensuplarını 'pravoslavniy' olarak nitelendirmiştir¹³. Niye kiliseye bunun yerine 'Greko-Rus' denilmekteydi? Cevap ancak tahmine bağlı olabilir. Muhtemelen Rusça terim üzerinde anlaşılan İtalyanca metnin 'Russo-Greca' teriminden etkilenmiş olabilir. Fakat İtalyanca ifadenin etkisi mümkün olmasına rağmen, bu terimin kökenini açıklamaz. Bunu ilk kez Obreskov'un kullandığı açıktır. Başarısız 1772-1773 barış görüşmelerinde, Obreskov Türkler'e Beyoğlu'nda 'Greko-Rus inancını' benimseyen rahipler

¹² Article 16, par. 9. Ecnebi Defterleri 83/1, 145.

¹³ Proclamation of 17 March 1775: *Polnoye sobraniye zakonov*, First Series XX, 81. Ancak özellikle Beyoğlu kilisesinden bahsetmemiştir. Örneğin sonraki bir Rusça kılavuz İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliselerine atıf yapmak için *pravoslavniy* kelimesini kullanmaktadır. *Putevoditel' po Konstantinopol'yu: opisaniye zamiyechatel'nykh i svyatykh miyest*, Odessa, 1884, 66.

için Rus himayesinde bir kilise açılmasını önermiştir¹⁴. Aynı görüşmelerde Türklere sunulan antlaşmanın Rusça taslağı son antlaşmanın 14. maddesiyle aynı bir madde içermekteydi. Bu madde, Rusya'nın Galata'da Beyoğlu cad-desinde 'Greko-Rus' inancında bir halk kilisesi açma hakkını şart koşuyordu¹⁵. Obreskov'un 'Ortodoks' yerine 'Greko-Rus' terimini kullanmasının üç sebebini ancak tahmin edebiliriz. Birincisi, Rumlarla Rusların yakın dinsel ilişkisini Türklere kabul ettirme arzusu olabilir. Böylece, Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki dinî etkisinin alanını genişletmeyi sağlayacaktı. İkincisi, Bab-ı Âli'nin tipik bir Rum Kilisesi'nin inşasını onaylamayacağını, İstanbul Rumlarından bilmesiydi. Bir kilise inşasının mümkün olduğunu düşünmüşlerdi. Üçüncüsü, muhtemelen getireceği diplomatik prestij nedeniyle kiliseye özel 'Rus' ismini istemiş olabilir. Bu, Fransa ve Avusturya Beyoğlu'nda kendi özel Hıristiyanlık etiketini taşıyan kiliselerini himaye edebilirse, Rusya'da kendi etiketini taşıyan kilise için aynısını yapabileceğini gösteriyordu¹⁶.

Küçük Kaynarca'nın hem Rusça, hem de İtalyanca metinleri, şimdi gördüğümüz gibi Türkçe metni de, İstanbul'da kurulacak kilisenin 'Rus-Rum' nitelikli olacağını belirtir. Öyleyse neden anlaşmanın İngilizce metni bunu belirtmez? Neden yanlış olarak 'Grek âyin şeklini benimseyen' bir kiliseden söz eder, fakat Rus-Grek kilisesinden bahsetmez? Bunun cevabı, yanlış kopya etmeden değil, yanlış tercümeden kaynaklandığıdır. Bugün antlaşmanın en yaygın olarak kullanılan İngilizce metni, günümüz bilim adamları tarafından basılan iki belge koleksiyonunda yeniden yayınlanmıştır¹⁷. Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodokslarını himaye etme iddialarını oldukça ilerlettiklerinde, Dışişleri'nde Kırım Savaşı zamanında basılan tercümeyle da-yandıkları açıktır¹⁸. Bu İngilizce tercüme, Küçük Kaynarca'nın, İngilizce'siyle

¹⁴ 'dlya dukhovnykh, grekorossiyskoy zakon ispoveduyushchikh': Druzhinina, Kyuchuk-Kaynardzhiyskiy mir, 221, Moskova Arkhiv Vneshney Politiki Rossii'deki dökümandan alıntı yapılmıştır. Obreskov, Türklere iletişim kurarken İtalyanca'yı mı kullanmıştı?

¹⁵ İbid., 346, article 23: 'vozdignut v chastı Galatı, v ulitse Bey-Oglu nazvyayemoy, publichnyuy grekorossiyskago ispovedaniya tserkov...'

¹⁶ Rusların Rum Ortodokslarını himaye etmesine izin veren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yorumlanması sorunu için, Roderic H. Davison'ın "Rus Hüneri ve Türk Beceriksizliği: Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi" makalesine bakınız. (Slavic Review XXXV 3 1976 463-83.

¹⁷ Hurewitz, see n. 1, above; M. S. Anderson, *The great powers and the Near East, 1774-1923*, London, 1970, 9-14.

¹⁸ 'Treaties (political and territorial) between Russia and Turkey, 1774-1849', in Great Britain. House of commons, *Sessional Papers*, 1854, LXXII.

birlikte 1854'te Parlamento için basılan Fransızca tercümesinden yapılmıştır. Bir not, bu Fransızca tercümenin St. Petersburg'ta, 1775'te basıldığını ortaya koyar. Bu Fransızca tercümenin II. Katerina hükümeti tarafından yaptırıldığı açıktır¹⁹. Avrupa'da en yaygın olarak kullanılan antlaşma koleksiyonunun editörü olan Martens aynı Fransızca tercüme yayınlar ve resmî tercümenin Rusya'da yapıldığına, 1775'te St. Petersburg'ta basıldığına dikkati çeker²⁰. Bu Rus resmî makamlarınca yaptırılan Fransızca tercüme, Martens kendi Fransızca tercümesini daha önce yayınlamasına rağmen, Avrupa'da standart olmuştur. Bu tercümede İstanbul'da inşa edilecek kiliseye 'Rus-Grek' denilmemiştir. Bunun yerine, kiliseye sadece 'Grek âyin şeklini benimseyen' denilmiştir²¹. Kilisenin Rus karakterine atıfta bulunulmamıştır. Fransızca ve İngilizce tercümede bulunan bu yanlış çeviri açıkçası, Rusların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki daha çok Rum kilisesini himaye etme hakkı iddialarına yardımcı olmuştur. Bu antlaşmanın, ne Rusça ne İtalyanca ne de Türkçe metnine uymaktadır. İnsan, yanlış tercümenin masumca olup olmadığını merak etmektedir²².

Eğer St. Petersburg Fransızca tercümesi Rusça'dan yapılp İtalyanca metinden yapılmadıysa, belki tercüme ifadesi masumcadır. Çünkü, 'Rum âyin şeklini benimseyen' bir kilise 14. maddenin Rusça metninde belirtilen 'Greko-Rus inancında' kilise ifadesinden birazcık farklı gözükmektedir. Fakat 'Rum âyin şeklini benimseyen' bir kilise, anlamı kontrol eden İtalyanca metinde ve aynı şekilde Türkçe metinde şart koşulan 'Rus-Grek ismini taşıyan' kiliseden oldukça farklıdır. St. Petersburg Fransızca tercümesi öyleyse kilisenin Rus karakterine hiç atıfta bulunmayıp, yalnızca Rum karakterinden bahsederek, yanlış yönlendirme yapmıştır. Bilerek veya değil, bu kesinlikle sonraki Rus iddiaları için avantajlı bir temel oluşturmuştur.

¹⁹ İbid., I.

²⁰ Martens, *Recueil*, IV, pp. 606, n., 607.

²¹ 14. Madde'nin tercümesi: 'A l'exemple des autres Puissances on permet a la haute Cour de Russie, outre la Chapelle bâtie dans la maison du Ministre, de construire dans un quartier de Galata dans la rue nommée Bey Oglu, une église publique du rit Grec, laquelle sera toujours sous la protection des ministres de cet Empire & à l'abri de toute gêne & de toute avanie'.

²² Theodor Schiemann Rusça metindeki (Greco-Rus) ile Fransızca metindeki (Grek) arasındaki farka dikkati çekti, ancak bunun önemi gözünden kaçtı: *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, Berlin, 1904-19, I, p. 257, n.1. Martens'in önceki muhtemelen İtalyanca'dan tercümesi *Recueil I* eserinde, sayfa 507-22'deydi. Gabriel Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman*, Paris, 1897, 1903, I, 319-34, yine muhtemelen İtalyanca'dan tercüme edilmiş olan bir Fransızca çeviriyi sunmaktadır. Türkçe, Rusça, İtalyanca ve Fransızca diğer yayınlanmış versiyonları hakkında detaylı bilgi için, Davison, loc. cit., nn. 22, 36, 37.

Görünüşe göre Rus-Grek kilisesinin hiç inşa edilmediğini keşfetmek, hayal kırıklığına uğrattıcıdır. En azından bu, yayınlanmış kayıttan çıkarılması gereken sonuçtur; ve böyle bir kilisenin gerçekten inşa edilmiş olsa bile, özellikle İstanbul'a gelen Rus ziyaretçilerin gözünden kaçmış olması mümkün görünmemektedir. Rus büyükelçiliğinin 1793'te Osmanlı başkentine gönderilen iki üyesinin oldukça ayrıntılı raporları böyle bir kiliseden bahsetmemektedirler²³. 1808'de raporları İstanbul'a taşıyan ve birkaç hafta için İstanbul'da kalan bir Rus görevli, günlüğünde böyle bir kiliseden hiç bahsetmemektedir²⁴. Yolcular ve turistler için yayınlanan sonraki iki Rusça kılavuzda, Rus-Grek ya da Rusya himayesinde olan bir kiliseden söz edilmemektedir²⁵. Ayrıca ne Cevdet'in tarihinde, ne de Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan uzun bir süre sonra yazılan Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau général de l'empire ottoman* eserinde hiç bahsedilmediğini farkettim²⁶. En son olarak, bir dizi bilgili Batılı İstanbul gezginleri ve sakinler, herhangi bir Rus-Grek ya da Rus himayesinde kilise hakkında aynı şekilde sessizdirler²⁷. Eğer böyle bir kilise inşa edilmiş olsaydı, birkaç Avrupa büyükelçi-

²³ Heinrich Christoph von Reimers, *Reise der Russisch-Kaiserlichen ausserordentlichen Gesandtschaft an die ottomanische Pforte im Jahr 1793*, St. Petersburg, 1803; Johann Christian von Struve, *Voyage en Krimée, suivi de la relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople en 1793*, Struve 25 Kasım/6 Ocak 1793'de, Çariçe'nin ziyafet gününde İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nde büyük bir kutlama olduğunu söyler. "Rum kilisesinde büyük seremoni ile katıldığımız kutsal âyin kutlamalarından sonra, çok hoş bir ziyafet vardı..." Fakat Rum Kilisesi'ni tanımlamaz. Bu, yerel bir kilise de olabilir, veya büyük ihtimalle büyükelçilik kilisesi olabilir. Çünkü, Struve'in verdiği izlenim, açıkça söylemese de kilise ve büyükelçiliğin yanına olduğudur.

²⁴ Aleksandr Grigorevich Krasnokutskiy, *Dnevnyya zapiski poyezdki v Konstantinopol v 1808 godu*, Moscow, 1815. İstanbul'da bir Rus binbaşının mezarından söz eder. Muhtemelen bağlı olduğunu belirttiği Rus himayesinde bir kiliseden de söz etmiş olabilir.

²⁵ Antonii, *Putevoditel' po Konstantinopolyu*: Günümüzdeki 'Hristiyan' (yani Rum) kiliselerini sayfa 99-101 'de listeler. Buna Galata'da iki kiliseyi dahil eder fakat Beyoğlu'ndan (Pera) hiç kilise adı söylemez. D. Korkmaz ve M. Skokouskaia, *Putevoitel' po Konstantionpolyu*, Constantinople, 1912: Bölüm 2 sayfa 31'de kısmen söz eder ve Katolik veya Ortodoks olup olmadığını belirtmeden Pera'da 'manastırlar ve büyük Hristiyan kiliseleri' olduğunu söyler. IV.bölüm, sayfa 29'da İstanbul'daki Rus yapılarından (konsolosluk, bankalar, okullar, arkeolojik müze) söz eder, fakat hiç kiliseden söz etmez.

²⁶ İkinci basım, Paris, 1788-1824, 7. vol. D'Ohsson, İsveç elçiliğinin tercümanı, Beyoğlu'nu iyi biliyordu. Antlaşmaya göre bir kilise inşa etme hakkından söz eder: VII, 463-4.

²⁷ Elizabeth Craven, *A Journey Through the Crimea to Constantinople*, repr., New York, 1970 (ilk basım., Dublin, 1789): Hammer, Constantinopolis.: 24 Rum kilisesini listeler ve açıklar, I, 446-66; Brayer, Neuf années: Yalnızca Pera'daki Katolik kiliselerden ve Rum Katolik cemaatten

liğinin ve Katolik kilisenin yıkıldığı, 1831 büyük Beyoğlu yangınında mahvolmuş olmalıdır. Fakat, ne o tarihten önce, ne de sonra inşa edildiğinden ya da onarıldığından söz edilmektedir.

Kilisenin neden inşa edilmediği, bir tahmin konusu olarak kalmaktadır. Rus ve Osmanlı arşivleri daha da araştırıldıktan sonra bile öyle kalabilir. Sultan'ın ve Çar'ın devletleri arasında süregelen gerginlikler ve savaşlar dikkate alınırca, inşa için ideal bir zamanın hiç bulunamamış olması olabilir. Veya muhtemelen Ruslar, Bab-ı Âli'nin Beyoğlu'nda bir kilise inşa etme ve himaye etme hakkının onaylamasına razıydılar ve bunu Katolik güçlerle teorik olarak eşitliğinin temeli olarak ortaya koymaktaydılar.

Şu ana kadar kanıtlardan çıkarılabilecek sonuç, üç tanedir: Osmanlı antlaşma metninde söz edilen 'Dosografa' Kilisesi, hayalîdir; St. Petersburg Fransızca metnindeki 'Rum âyin şeklini benimseyen' kilise de yanlışdır ve

söz eder, II, 14; Charles Pertusier, *Promenades pittoresques dans Constantinople*, 3 vol, Paris 1815: Galata ve Pera ile Rum kilise organizasyonundan bahseder; John Auldjo, *Journal of a visit to Constantinople in the spring and summer of 1833*, Londra, 1835: Hünkâr İskelesi'nde Ruslardan ve metropolisten sık sık bahseder; Friedrich von Tietz, *St. Petersburg, constantinople and Napoli de Romania in 1833 and 1834*, 2 vol, Londra, 1836: Pera'nın "uzun caddesindeki" üç Katolik kilisesinden söz eder, II, 126-7; Charles Mc Farlane, *Constantinople in 1828*, 2. basım, 2 vol., 1829: Rusya'nın Türkiye'ye saldırdığı zaman Mc Farlane Rumlara oldukça taraftardı; Charles White, *Three years in Constantinople*, 3 vol., Londra, 1845: Çalışkan bir araştırmacıydı; A. I. Davydov, *Zhivopisniye ocherki Konstantinopolya*, St. Petersburg, 1855, (Rus-Türk) Kırım Savaşı sırasında yazılmıştır ve 1833'te Rusların kamp kurduğu Hünkâr İskelesi'nin üzerinde durur.

Ek not: Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe metni tümüyle ek maddelerle birlikte yeni harflerle Nihat Erim'in *Devleterarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri* vol. 1: *Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları* (Ankara, 1953) sayfa 121-137'de verilmiştir. Antlaşmayla ilgili iki önde gelen makale yazılırken bu kitabı bulamamışım. Erim metni yukarıdaki not 4'de belirtilen *Muahedat Mecmuası*'ndaki eski harfli metinden almıştır. Fakat, okuyucularına belirtmeden kaynağı düzeltmiştir. 14. maddede kaynağının yaptığı (yazdığı) gibi "dosografa" kilisesi demiştir. Fakat, "Ruso-Girek (=Russo-grecque) olduğunu söylemiştir. Osmanlı kaynak yerine antlaşmanın Fransızca tercümesine dayandığı açıktır.

1856'da Venedik arşivlerinde Bâb-ı Âli'deki bir kayıttan 1774'de kopya edilmiş olan antlaşmanın bir İtalyanca metnini keşfettim. Muhtemelen gerçek kopyaya dayanıyor ve orijinal İtalyanca metin olduğunu düşündüğüm Martens'in İtalyanca metninden bazı bakımlardan farklıdır. Karşılaştırılan metinlerin açıklaması ve Venedik kopyasından bazı alıntılar, Roderic H. Davison'un "The Treaty of Kuchuk Kaynardja: A Note on Italian Text" makalesinde (*The International History Review* 10: 4 (Kasım 1988): 611-621 bulunmaktadır.

Bu iki keşif iki şeyi göstermektedir: Tarihçi ilgili tüm kaynakları bulmaya çalışmalıdır. Tarihçinin işi asla bitmez.

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya verilen bir Rus-Grek kiliseyi inşa ve himaye etme hakkı, gerçeğe dönüştürülmemiştir.

Haberler :

35. ULUSLARARASI ASYA VE KUZEY AFRİKA ARAŞTIRMALARI KONGRESİ (THE 35th INTERNATIONAL CONGRESS OF ASIAN AND NORTH-AFRICAN STUDIES) BUDAPEŞTE, 7-12 TEMMUZ 1997

M. MEHDİ İLHAN*

7-12 Temmuz 1997'de Budapeşte'de yapılan 35. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi'ne ancak 7 Temmuz Pazartesi günü akşamı katılabildim. Bu aslında fiilen katıldığım gün değildi. Zira biraz geriye gidip hikâyeyi baştan almak gerekir.

Anladığım kadarıyla CIÉPO (Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları) Başkanı Jean Louis Bacque-Grammont, bu kongre içinde bir CIÉPO seksiyonu açabilmek için beni ve CIÉPO'ya üye bazı kişileri gerek Türkiye'den ve gerekse diğer ülkelerden davet etmişti. Bu çerçevede hem bildiri başlığımı hem de bildiri özetimi gönderdim. Ancak daha sonra arzedeceğim gibi Budapeşte'ye vardığımda listede adımlı bulamadım.

Davetiyeyi aldıktan sonra kongreye katılma kararı verdim ve gerekli girişimlerde bulundum. Ancak Budapeşte'ye hareket etmeme bir kaç gün kala yeşil pasaporta dahi Macaristan'ın vize uyguladığının haberini almış, buna üzülmemin yanında, Türkiye'nin bize vize uygulayan tüm ülkelere neden vize uygulamadığına içerlemiştim. Ancak böyle bir uygulamanın olmadığını öğrenince kendimi Budapeşte'de buldum.

Ankara'dan uçak bulamadığım için kongre başlamadan bir gün önce hareket etmem mümkün olmamıştı. Pazartesi günü başlayan kongrenin açılış ve öğleden sonraki seansını kaçırmış, Parlamento'da yapılan açılış resepsiyonunun kapanışına ancak son anda yetişebilmişim. Bunun da sebebi tramvaya binebilmek için İngilizce konuşan birini bulamadığımdan bilet alamamamdan kaynaklandı. Aslında Budapeşte hakkında adresimize bilgi postalanmış olsaydı belki bu duruma düşmeyecektim.

* Sayın Prof Dr. Ramazan Kaplan'a yaptığı düzeltmelerden dolayı teşekkür ederim.

Ankara'dan İstanbul aktarmalı Budapeşte'ye saat 12:45'te hareket ettim. Aşağı yukarı Macaristan saatiyle 18:00 civarında Budapeşte'ye vardık. Havalimanından taşımacılık yapan bir minibüs ile kongre için kaydımızı yapacağımız Economy Üniversitesi'ne vardık.

Kayıt masaları ve görevliler büyük bir kongrenin habercileri idiler. Kayıt için alınan 145 Amerikan Doları Budapeşte ve Macaristan gezilerini kapsamıyordu. Mamafih bu gezilerden Tuna ve Balaton Gölü gezilerine katılmak ilginç olabilirdi. Ancak programların yoğun olması ve gezilerin kongre günlerine dağıtılmış olması (8-11 Temmuz) buna olanak vermedi. Dolayısıyla daha sonra kısa da olsa bilgi vereceğim gezilerimizi kendimiz düzenlemek zorunda kaldık.

Bildirim başlığını ve özetini iki kez e-mail ve bir kez de fax ile göndermeme rağmen elimize tutuşturulan paketin içinden çıkan programda sadece kendi adımı değil, bir çok CIÉPO üyelerinin adlarını göremiyordum. Özetler ise zaten basılmamıştı.

Bu büyük kongrenin içinde Osmanlı ve Türk Araştırmaları Pazartesi, Salı, Perşembe ve Cuma günlerine dağıtılmış, Çarşamba günü ise CIÉPO Sempozyumu'na ayrılmıştı. Araya başka bildirilerin sıkıştırılması üzerine CIÉPO için yeniden bir program yapıldı ve CIÉPO bildirileri Perşembe ve Cuma günleri aynı binada bir başka salonda okundu. Dolayısıyla bu iki gün Osmanlı Araştırmaları ikiye bölünmüş oldu. Bu durum dinlemek istediğim bazı bildirileri dinleme olanağını ortadan kaldırdı. Diğer taraftan ilgimi çeken bazı bildiriler çeşitli diğer seksiyonlarda örneğin İslâm Araştırmaları, Arap Araştırmaları (Orientalism ve Tarih), Türki Araştırmaları, Hindistan ve Hint Araştırmaları, Yakın Tarih ve Bugün (Recent History and Present) olduklarından izlemem mümkün olmadı. Şüphesiz program iyi incelendiğinde Moğol, Tibet, Budist ve Çin Araştırmaları seksiyonları ile Oriental Araştırmaları sempozyumlarında da ilgi çeken bildirilerin olduğu görülür. Ancak burada vereceğim bilgiler diğer seksiyonları takip edemediğimden Osmanlı Araştırmaları çerçevesi içinde kalacaktır.

Yukarıda belirttiğim gibi Budapeşte'ye Pazartesi günü akşamı vardığımdan aşağıda sıralanan üç bildiriye maalesef dinleme imkânım olmadı.

i) Nicole A.N.M. Van Os (İstanbul): "Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Kadın ve Savaş: Osmanlı Kadınlarının Birinci Dünya Savaşı'ndaki Aktiviteleri."

ii) Elizabeth A. Zachariadou (Atina) : "14. Asır Anadolu'sunda Beylerin Hamımları Hakkında Notlar"

iii) Keith Roy Hopwood (Galler Üniversitesi): "Maddi Kültür (Material Culture) ve Osmanlı Tarihi."

Müteakip günlerde program karıştığundan ve elimize not almak için bir defter verilmediğinden daha doğrusu bu satırları kaleme alacağımı düşünmediğimden bildiriler hakkında gerekli notları tutamadım. Tabi bu arada çeşitli nedenlerden takip edemediğim bildiriler de oldu. Örneğin,

iv) David Kushner (Haifa): "1864-1914 Osmanlı Salnamelerine göre Filistin Vilayetlerinin İdaresi."

v) Jacob Landau (Kudüs): "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılığın Takdimi Hakkında Bazı Notlar."

Programda bir çok değişikliklerin yapılmasından dolayı kimin hangi gün bildirisini sunduklarını not almadığımdan burada belirtmem mümkün değil. Ancak kısa da olsa burada vereceğim bilgiler en azından Osmanlı Araştırmaları seksiyonunun verimliliği hakkında bir fikir verebilir.

"Osmanlı Dönemi Ordu ve Saray Çadır Süslemelerinden 19. yüzyıla Ait Bir Örnek." adlı bildirisini sunan Taciser Onuk günümüze kadar ulaşmayı başaran bu çadırların bir zamanlar kaderlerine terkedildiklerini ve kendilerinin de gayretleriyle son zamanlarda koruma altına alındıklarını ifade etmiştir.

Ayrıca Yörük çadırlarından tamamen ayrı bir karakter arzeden saray çadırları üzerindeki süslemelerin sarayın sanatkârları tarafından işlenen süslemelerin diğer alanlardaki Türk süsleme sanatına örnek teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Türk-İslâm sanatının doruğa ulaştığı bir diğer alan da minyatürlerdir. Osmanlı minyatürlerinde bunu görmemek mümkün değildir. "Türk Minyatür Sanatının Yorumu" adlı bildirisinde bunu dile getiren Mehmet Önder gerek kendisinin gerekse Süheyl Ünver'in girişimiyle bu sanatı yeniden yorumlayan öğrencilerin ve minyatür sanatçılarının yetiştiğine ve minyatüre bazı sanatkârlar tarafından üçlü boyut kazandırıldığına dikkatimizi çekmiştir. Bilhassa Dürdane Ünver'in bu alanda başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

"Bilim Tarihi alanında" kısa bir değerlendirme yapan Ekmeleddin İhsanoğlu, Adnan Adıvar, Aydın Sayılı, Mu'allim Emin Bey, Esin Kahya ve

George Sutton gibi araştırmacıların Bilim Tarihine olan katkılarına değinmenin yanında bu konuda IRCICA'nın faaliyetlerinden de söz etti.

İlgi çeken bildirilerden biri de Claudia Römer'in idi. "K. K. Akademie Orientalischer Sprachen (Vienna 1796)'de Öğrencilerin Çevirdiği Naima Tarihi'nden Latince İktübaslar" adlı bildirisinde Claudia Römer'in verdiği bilgilerden Tarihi bilgiden ziyade dil eğitime daha yatkın oldukları ve aslında Naima Tarihi'nin dil eğitimi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Yevmu'l Hamis"i beşinci gün olarak algıladıkları ve Arapça öğrenimi gördükleri halde "Perşembe" günü olabileceğini akıllarına getirmedikleri oldukça ilginçtir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin önemi inkar edilemez. Seyahatname üzerinde yerli ve yabancı ilim adamları tarafından araştırmalar yapılmış ve bir çok dillerde kısmen veya tamamen yayınlanmıştır. Seyahatname'nin kısmi bölümlerinden ikisini, (The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha as portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels; Evliya Çelebi in Bitlis: the relevant section of Seyahatname) yayına hazırlayıp İngilizce'ye çeviren ve çeşitli açılardan Seyahatname'yi ele alan makaleler yazan Robert Dankoff "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Metin Tesbiti: Tenkid ve Teklifler" (Establishing the Text of Evliya Çelebi's *Seyahatname*: A Critique of Recent Scholarship and Suggestions for the Future) adlı bildirisinde Seyahatname'nin metinlerinin okunmasında ilim adamlarının karşılaştıkları güçlükleri dile getirmiş ve çeşitli nüshaların ve aynı nüsha içinde çeşitli pasajların karşılaştırılmaları suretiyle bunların gide-rilebileceğine örnekler ile işaret etmiştir. Örneğin 8. ciltte "...Yahudileri dendan-ı tiğ-i Ekrad-ı Sincan<ın>nan (سنجان) geçirup..." cümleciginde "Sincan" kelimesinin aslında Subhan (Dağı) olduğunu Bağdat nüshasında (no. 308, vr. 223a) geçen "... hatta Yeħud hahamlarının birine 'Van'da Sübhan Dağı'na varanın' desen başına uğrayup 'Bolay ki sen varasan' derler, hala elsine-yi 'arifanda darb-i mesel olmuştur." cümlesinden anlıyoruz. Bir diğer örnek 8. ciltten verilmiştir. Yayınlanmış nüshada (Evliya Çelebi, *Seyahatname*; I-VI, yay. Ahmed Cevdet, İstanbul 1896 -1901; VII-VIII, yay. Kilisli Rif'at, İstanbul 1928; IX-X, İstanbul 1935-1938) boş bırakılan (s. 439) ve Orhan Şaik Gökyay'ın "edeme sahibler" (sic) diye okuduğu (s.187) "ba'zı ... ve vüzeralar üzerlerine beyaz carşaf alup..." cümlecigindeki kelimeyi Robert Dankof Bağdat nüshasından (no. 304, cilt I, vr. 131b) "تماشاچیلر" şeklinde okumaktadır. Robert Dankoff'un verdiği bir başka ör-

nekten müstensihlerin de hata yaptıklarını öğreniyoruz. Örneğin Seylan adası manasına gelen "serendib" kelimesi Bağdat 306 (cilt IX, vr. 317b) nüshasında yanlışsız (سرنديب) istinsah edildiği halde Pertev Paşa 426 (cilt IX vr. 132a) nüshasında "nedibe" olarak istinsah edilmiştir. Aynı cümle (Kaçan kim Hazret-i Adem'i safi ile Hazret-i Havva haldinberinden (huld-i berin) Serendib'e, Hazret-i Havva Cidde'ye nuzul edup, mabeynlerinde nice sene mufarekat biribirine (Pertev Paşa, birine) bu cebel-i Arafat'ta görüşüp birleştikleriçün cebel-i 'Arafe derler) gözden geçirildiğinde yanlış okunması muhtemel "Huld-i berin" in cennet manasına olduğunu anlayacağımız gibi 'Arafat adının da Hazret-i Adem ile Hazret-i Havva'nın birleştikleri yerin adı olduğunu anlıyoruz. Robert Dankoff dolayısıyla Seyahatname'nin yayınlanmasında bu gibi ince noktalara son derece dikkat edilmesi gereği konusunda bizi uyarmaktadır.

Tapu Tahrir Defterleri çalışmalarında bilhassa doğal çevrenin, halk kültürünün ve köylü sınıfı arasındaki dayanışmanın gözardı edildiğini ileri süren Suraiya Faroqhi'nin "Tanzimat Öncesi Osmanlı Rustai (rural, köye ait) Toplumuna Dair Tarih Yazıcılığı" adlı makalesi konunun içeriği açısından Nenad Moaç'a'nın ve Wolf Dieter Hutteroth'un bildirimlerinin yer aldığı son güne konulmalıydı. Her ne kadar Ramazan Acun'un bildirisi bu grubun kapsamı içine giriyor idiyse de mütehasıslar tarafından takdir edilebilmesi veya eleştirilebilmesi açısından "Bilgisayar ve Oriental Çalışmalar" seksiyonuna konulmalı idi.

Hutteroth (16. Asırda Güney-Doğu Osmanlı Vilayetleri) ve Moaç'a'nın (Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerinin Yayını: Bazı İhmal Edilmiş Noktalar) Güney-Doğu Anadolu ve Macaristan'a ait defterlerin analizini içeren kitapların tanıtımını yaptılar. Nejat Göyünç ve Wolf Dieter Hutteroth'un birlikte yayınladıkları eser (Land an der Grenze: Osmanische Verwaltung im heutigen Türkisch-syrisch-irakischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert, Eren, İstanbul 1997) Diyarbakır Beylerbeyliği'nin Mardin ve Berriyecik kazaları ile Hasankeyf, Nisibin (Nuseybin), Akçakale, Sincar, Habur, Deyr-ez-zor ve 'Analivalarını kapsamaktadır. Bu kaza, liva, köy ve tüm yerleşim birimlerine ait Padişah, Mir-i miran, Mir-i liva haslarının Ze'amet, Timar ve Vakıflarının tüm gelirleri ile birlikte (örneğin çift, hinta, şa'ir, erzen, nohut, penbe vb. vergilerin) kısaltmalar kullanılmak suretiyle ilaveler kısmına eklendiğini görüyoruz. Eserde bölgeye ait 16. asır defterlerinin tümü değerlendirilmiş olmakla birlikte, zikredilen bilgiler bilhassa 1564 tarihli defterden alınmış olup renkli

haritalara dökülmüşlerdir. Eser Tapu Tahrir Defterlerine bu tip yaklaşımın ilk örneğidir.

Burada iki bildirinin özetini vermeyi yeğledim. Biri Ramazan Acun'un diğeri benim. (Özetlerin orijinalliklerini kaybetmemesi açısından bu yazının sonuna İngilizce olarak ilave etmeyi uygun buldum). Kendi bildirimini okuduktan sonra aldığım önemli bir eleştiri vardı. O da Diyarbakır Mardin Kapı Mezarlığı mezar taşlarını incelerken Şer'iyye sicillerine başvurmamamdı.

Bildirilerin okunması Cuma günü sona erdi. Ancak kapanış merasimi Cumartesi sabahı yapıldı. Dilek ve temennilerden sonra 36. ICANAS Kongresi'nin Kanada'da yapılması kararlaştırıldı.

Kendi çabalarımın neticesinde gerçekleşen gezilerimin Macaristan'ın gerek güzelliği gerekse bir nebze de olsa tarihi dokusunu yansıtabileceğini sanıyorum. Örneğin Zigetvar, Mohaç, Eger ve Peç görmeye değerdi sanırım. Ben ancak Vizegrad, Györ ve Esztergon'u ziyaret edebildim. Bu arada kongreden fırsat buldukça Budapeşte'yi gezdim. Budapeşte'de gördüklerimi kısaca şöyle dile getirebilirim.

Budapeşte bilhassa Peşte'ki geniş caddeleri ve 19. yüzyıl yapılarıyla tipik bir Avrupa şehrini andırmaktadır. Bu yapıyı bozabilecek modern binalara şehir merkezinde pek rastlanmaz.

Tuna Nehri'nin iki yakasında yer alan Budapeşte aslında iki ayrı şehirden oluşmaktadır. İki şehir arasındaki farklılıkları görmemek mümkün değil. Kraliyet Sarayı ve kale içinde yer alan Matthias kilisesi Buda'nın ilgi noktasını oluşturmaktadır. Peşte'de görülmeye değer yerler Parlamento, Opera, Vigado binaları ile Kahramanlar Meydanıdır. İhtiyaç duyduğunuz takdirde kafanızı dinlemek veya sessiz bir koşu için Tuna Nehri'nin ortasında yer alan Margaret adasına gitmeniz tavsiye edilir.

Yağışlar neticesinde taşmaya hazır ve orada iken kuzeyde yağan yağmurlar neticesinde taşan ve büyük kütükleri sürükleyen, hatta caddeleri sular altında bırakan Tuna Nehri üzerinde demirleyen lokantaya tahvil gemilerde, en azından bir fincan kahve içmenin tadına varmak da ziyaretçiler için bir başka zevktir. Professor Wolf Diether Hutteroth ile burada içtiğimiz çayın ötesinde daha da zevkli olanı yaptığımız ilmi sohbeti şüphesiz.

Budapeşte'nin Kuzeyinde yer alan Vizegrad Tuna Nehri üzerinde kurulmuş ufak bir kasabadır. Ortaçağlarda Macaristan krallığının merkezi olan

Vizegrad görmeye fırsat bulamadığım Anjou krallarının sarayı ile her ne kadar dikkati çekmekte ise de Tuna'ya hakim yüksek bir tepede kurulan kaleye nefes nefese tirmandıktan sonra karşınıza çıkan manzara bir ikinci defa nefesinizi keser. Kaleden gerek Tuna'nın gerekse etraftaki tepelerin seyrine doyum olmuyor. Kale gerek konumu gerekse müstahkem iç kalesiyle adeta fethedilmez bir izlenim veriyor.

Macaristan'da Katolik Kilisesi'nin merkezi görevini yüklenen Esztergon'da aynı şekilde Tuna üzerinde kurulmuş orta büyüklükte bir kasaba olup 19. asırda inşa edilen "Basilica"sı ile gerek dış ihtişamı gerekse bin yılı aşkın objelerin süslediği iç tehzizatı ile dikkati çeken bu kilise Tuna'ya hakim Estergon Kalesi'nin içine inşa edilmesi ile kalenin ortaçağ görünümünü bozduğuna şüphe yoktur. Ancak bu kadar ihtişamlı bir kilisenin inşası için de daha uygun bir yer de seçilemezdi. Kale duvarlarından Tuna'yı seyretmeye gerçekten doyum olmuyor. Tuna üzerinde koca teknelerin seyrini izlemek ve nehrin öte yakasında bir başka ülkenin (Slovak Cumhuriyeti) varlığını düşünmek de bir başka güzelliştir sanırım.

ÖZETLER:

The Tahrir Database: A Database for the Ottoman Tax Registers (by Ramazan Acun): The tax registers, or tahrir defters, of the Ottoman Empire are serial documents. They provide detailed information on population and taxable revenue for a large geographical area over several centuries - the earliest extant defter dates to 1431 and the survey was repeated at intervals varying from ten to thirty years until the early part of the seventeenth century. With such a large collection of data, the number of researchers studying it and the variety of applications has been correspondingly large, and some have even coined the term "defterology" to describe this study .

However, previous studies have been carried out by mainly manual methods and there is a need for a well-designed automated tools which suit the needs of researchers in retrieving and processing the data. This paper describes a database, called The Tahrir Database, developed to meet needs of the researchers in this field. The paper discusses two important points: the first point is that data entry forms should simulate the structure of the document from which data are to be entered rather than the structure of the actual database implemented. The second point is that support for the integrity constraints should be handled by the system in a way, as far as pos-

sible, transparent to the user. The real significance of the Tahrir Database is that it is designed to support multi dimensional data (one of the dimensions being source). It can therefore be used for other serial documents which complement the information contained in defters, such as şeriyye sijils (or court records) and vakfiyes (or vakıf deeds/regulations). This may however, require extending the structure of the database.

The Mardin Kapı Cemetery In Diyarbakır (by M. Mehdi İlhan): The city of Diyarbakır, apart from a number of cemeteries outside the walls, has over twenty graveyards scattered within the city walls. According to aural sources the city walls were almost encircled with graves that were in existence until 1940s. There are only two of the cemeteries outside the walls that have survived to our days. Both are still in use. The Mardin Kapı cemetery on which this paper is based meets almost all the demands. I have traced and photographed over eighty Ottoman tombstones in this cemetery after having paid many visits. I faced changes every time I visited cemetery. I could not trace one of the glamorous tombs, which one could see from afar, during my visit just only last summer. Some of the tombstones were pulled out and just left laying flat on the ground. There is therefore an urgent need for a comprehensive study of these cemeteries before the Ottoman tombstones disappear completely.

The tombstones in Mardin Kapı Cemetery, although scattered here and there, still give us some idea about historic background to the cemetery. Family ties can be established between tombstones near the main entrance and Şeyh Mehmed's Yard that I consider as the core of the cemetery.

The tomb-stones in this cemetery, except for three, have almost a non-break sequence of dates running from 1210 A.H. (1795 A.D.) to 1362 A.H. (1943 A.D.). This means we have a period of 150 years, including Republican period, to study. Two of the three tomb-stones dated 1003/1595 take us back another two century. The third tomb-stone is dated 1069/1658. The history of the cemetery, however, perhaps goes way back into ancient times.. The site itself is a proof of this.

I have tabulated the contents of the inscriptions on the tomb-stones and tried to work out the correlation between the names, males and females, titles and occupations. A further comparison with the tombstones in the other cemeteries of Diyarbakır on the one hand and the cemeteries in Anatolia and Balkans on the other might give us some insight into the mutual cultural impact.

Res. 1 – Vizegrat Kalesi'nden bir görünüm

Res. 2 – Estergon Kalesi'nden Tuna'nın görünümü

M. Mehdi İlhan

Res. 3 – Budapeşte'de Tuna Nehri üzerinde W.D. Hüttheroth ile kahve içerken

Kitap Tanıtma :

GEORGIOS SALAKIDES, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.*, Thessaloniki 1995, 152 sahife, Institute for Balkan Studies yayınlarından no.263.

İsmi "Athos'taki Vatopedi Manastırı"nda bulunan II.Bayezid ve I.Selim devrinden kalma hükümler belgeleri" şeklinde Türkçe'ye çevirebileceğimiz bu eser, Ekim 1993'te Münih Üniversitesi'nde Prof.Dr.Hans Georg MAJER'in yönetiminde tamamlanan bir yüksek lisans çalışmasıdır. Küçük düzeltmelerden sonra iki sene sonra yayımlanmıştır.

Athos, Selânik'in güneyinde Ege Denizi'ne uzanan Halkidikya yarımadasının üç çıkıntısından en doğusundaki üzerinde olan bir dağın adıdır. Grekçe'de buna Ayos Oros (Kutsal Dağ) ismi verilir. Osmanlıların Balkanlara geçişinden ve 1371'deki Sırp Sıvığı muharebesinin kaybedilmesinden sonra Bizanslılar Athos'taki manastura çevrelerindeki arazilerin yarısını timar (*pronoia*)olarak vermişler, Osmanlılara karşı, onların savunmalarını kuvvetlendirmeyi düşünmüşlerdir. 1383'te Makedonya Osmanlı hakimiyetine girer ve Athos da doğal olarak sulhen Osmanlılara geçerse de, 1402'den sonra durum değişir. Emir Süleyman Çelebi Fetret devrinde Rumeli'nin hakimi olarak 1403'te Bizanslılar ile anlaşarak Makedonya'yı, Athos'u ve adaları Bizans'a geri verir. Artık Kutsal Dağ'daki manastırlar Bizans denetimindedir. VII.Johannes Paleologos haracın 2/3'ünü manastur rahiplerine bırakır, 1/3'de devlet kasasına girecektir. 1430'da Osmanlılar nihai olarak Makedonya'yı ele geçirirler, Athos'taki manastırlar da hemen hemen tam beşyüzyıl Osmanlı yönetiminde kalır. Bu nedenle bu kutsal dağdaki manastur rahipleri Serez, Drama, Selânik, Siderokavsia (Sedrekapsi) kadıllıkları ile doğrudan doğruya Bâb-ı Âli ve İstanbul'daki Patrikhâne ile yazışma halindedirler. Bu bakımdan buradaki manastırlar Türkçe, Grekçe, Slavca belgelerle doludur (s.12).

SALAKIDES Yunanistan Krallığı'nın kuruluşundan sonra, Perikles ve Platon devirleri üzerinde durulmaya başlandığını, buna mukabil Bizans döneminin karanlıkta kaldığını, araştırılmadığını, Yunanistan'da Osmanlı hakimiyeti zamanının (Turkokratia) barbarlık ve baskı çağı olarak hiç haurlanmak istenmediğini, bu nedenle araştırılmadığını yazmaktadır. Ancak İkinci Dünya Harbi sonrasında bilimsel olarak Turkokratia ile uğraşılmaya başlandığını da söylemektedir. Bu arada iki önemli çalışmaya da değinilmektedir. Hans Robert ROEMER bir makalesinde İslâm Dünyası için Hıristiyan manastur arşivlerinin ehemmiyetine işaret etmiş¹, Pavlou CHIDIROGLU da Kıbrıs'taki Kykkos Manastırı'ndaki Osmanlı belgeleri üzerinde çalışıp bunlardan bazılarını yayınladığı gibi, Yunan Tarihi için Osmanlı Belgeleri'nin önemine de değinmiş² Evangelia BALTA'yı da unutmamıştır³.

¹ Hans Robert ROEMER, "Christliche Klosterarchive in der islamischen Welt", *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto SPIES zum 5.April 1966*, yay. Wilhelm Hönerbach, Wiesbaden 1967, s. 543-556.

² bk. *Turkologischer Anzeiger*, yay. Andreas Tietze, I, 949 ve 950 numaralı kayıtlar, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 67, 1979'un içinde. Aynı yazar, *Turkologischer Anzeiger*, 6(1980), 157 no.lu kayıt. Pavlos (Pavlou) Chidiroglou'nun eserleri Grekçe'dir.

³ Evangelia BALTA, "Yunanistan'daki Osmanlı Arşivleri" hakkındaki makalesi (Grekçe) Mnemon (Atına 1989)'da yayımlanmıştır, S.241-252.

Bununla beraber Athos ve çevresindeki manastırlardaki osmanlı belgeleri üzerinde çalışanlar ve bu alanda öncülük yapanlar Paul LEMERLE ve Paul WITTEK⁴, Elizabeth ZACHARIADOU⁵, Vanço BOSKOV⁶ ve Heath, W.LOWRY⁷ olmuşlardır.

Batı Dünyası'na Athos'u ilk tanıtanlar da XVI.yüzyılın ikinci yarısı başlarında iki Fransız olmuştur. Fransisken keşişi André THÉVET 1549-1552 arasında İstanbul'a ve Kutsal Topraklara yaptığı bir gezi sonunda 1554'te Lyon'da yayınlanan *Cosmographie de Levant* adlı eserinde⁸ uzaktan gördüğü Athos'ta pekçok güzel ve eski manastırlar bulunduğundan, rahiplere *caloeres*, rahibelere de *calogrees* denildiğinden bahs eder⁹.

Şövalye D'ARAMON'un sefaret heyetine katılarak 1546'da Fransa'dan yola çıkarak İstanbul'a, sonra da Ege adalarına, Athos'a, Selânik'e, Anadolu'ya, nihayet Kutsal Topraklara (Kudüs ve çevresi) giden Pierre BELON *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asia, Judée, Egypte, Arabie et autres pays estranges* (Paris 1553)¹⁰ adlı eserinde Athos'a 23 sahife ayırır. Orada 5-6.000 keşişin 23 veya 24 eski manastırda yaşadığını, bunların günlük meşguliyetlerini,manastırlar içerisinde en önemlilerinin, her birinde üç yüz keşişin yaşadığı Vatopedi ve Lavra manastırları olduğunu belirtir¹¹.

Osmanlı Tahrir Defterleri'nde Athos Dağı (Mount Athos) Aynaros olarak tanımlanmaktadır. Kanuni Süleyman'ın hemen hemen saltanatının başlangıç yıllarına tarihlenen bir Tahrir

⁴ "Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque", *Archives d'histoire du droit oriental*,III, 1947, S.411-472.

⁵ "Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)", *Südoest-Forschungen*,XXVIII, 1969, S.1-12, aynı yazar, "Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos), 1495-1520", *Südoest-Forschungen*, XXX, 1971, S.1-36.

⁶ "Ein kyrillischer transkriptionstext des osmanisch-türkischen im Athoskloster Hilandar", *Studi preottomani e ottomani*, Napoli 1976, s.69-74 ve 2 levha; aynı yazar, "Jedan originalan nišan Murata I iz 1386, godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori", (Athos'ta Sankt Paulus manastırında 1386 yılından kalma I. Murad'ın bir orjinal nişanı), *Pritozi za Orijentalnu Filologiju*,XXVII, 1979, S.225-246; aynı yazar, "Ein Nišan des Prinzen Orhan, Sohn Süleyman Çelebis, aus dem Jahre 1412 im Athoskloster Sankt Paulus", *Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes*,LXXI, 1979, S.127-152; aynı yazar, "Jedno originalno pismo-naredba (bitü) Murata II za Svetu Goru", (II.Murad'ın Athos keşişleri için 1440 yılından kalma bir fermanı (bitü), *Hilandarski Zbornik*,IV, 1978, S.131-36.

⁷ "A Note on the Population and Status of the Athonite Monasteries under Ottoman Rule (ca.1520)3", *WZKM*,LXXIII, 1981, S.114-135; aynı yazar, "The Fate of Byzantine Monastic Properties under the Ottomans: Examples from Mount Athos, Limnos and Trabzon", *Byzantinische Forschungen*,XVI, 1990, S.275-311. Her iki makale aynı yazarın makalelerinin derlendiği *Studies in Defterology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*(Analecta Isisiana, IV, İstanbul 1992)'te de yayınlanmıştır, S.229-275.

⁸ Stephane YERASIMOS, *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)*, *Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu yayını, S.219-220.

⁹ Michael E. MARTIN, "Some western images of Athos in early modern times, c.1554-1678", *Byzantine and Modern Greek Studies*,Birmingham, XXII, 1998, S.51.

¹⁰ S.YERASIMOS, aynı eser,S.205-207.

¹¹ M.E.MARTIN, aynı makale,S.53.

Defteri'ndeki manastırları, bunların Batı âlemindeki karşılıklarını ve içlerindeki keşiş (ruhbân) miktarlarını Heath W.LOWRY'nin tanımlaması ile okuyalım¹²:

1. Manastır-ı Hilandar (Chilandari Monastery)	132 keşiş,
2. " Mesimano (Esphigmenou Monastery)	30 keşiş,
3. " Vatopedi (Vatopedi Monastery)	271 keşiş,
4. " Ozgurafo (Zographou Monastery)	114 keşiş,
5. " Ivaron (Iveron Monastery)	151 keşiş,
6. " Pandokratiya (Pantokratoros Mon.)	91 keşiş,
7. Manastır (Lavra Monastery)	200 keşiş,
8. Manastır-ı Gregoriyan (Gregoriou Monastery)	39 keşiş,
9. " Kastamonit (Kastamonitou Monastery)	41 keşiş,
10. " Filofi (Philotheou Monastery)	18 keşiş,
11. " İsveti Pavli (Ayıou Pavlou Monastery)	34 keşiş,
12. " Doionias (Dionysiou Monastery)	118 keşiş,
13. " Purotoniya (Protation Monastery)	33 keşiş,
14. " Rus (Russiko/ Panteleimon Mon.)	25 keşiş,
15. " Simeno Petrani (Simeno-Petra Mon.)	4 keşiş,
16. " Eksiropotam (Xeropotamou Mon.)	27 keşiş,
17. " Doiokhari (Docheiariou Mon.)	20 keşiş,
18. " Karakalu (Karakallou Mon.)	4 keşiş,
19. " Kutlumuş (Koutoumoussiou Man.) ¹³	39 keşiş,
20. " Eksenofoniou (Xenophontos Mon.)	51 keşiş.

Athos'un korsanların tecavüzüne karşı mahfuz bir konumda oluşu burada çeşitli milletlerden keşişlerin gelip yerleşmelerini kolaylaştırmış, bu nedenle de yukarıda da görüldüğü gibi, Sırp (8 ve 17) ve Rus (14 no.lu) manastırları da tesis edilmiştir¹⁴.

¹² H.W.LOWRY, "A Note on the Population...", S.116-117, (WZKM'deki makale), S. 231-232 (Analecta Isisiana'daki makale). H.W.LOWRY ve M.E.MARTIN adı geçen manastırlar hakkında mukayeseli rakamlar da verirler.

¹³ Michel BALIVET, "Deux monastères byzantins fondés par des turcs : Koutoumoussiou/Kutulmuş et Dourachani/Turahan", *Osmanlı Araştırmaları*, V, 1986, S.51-64. Dourachani manastırı Yanya'dadır.

¹⁴ H.W.LOWRY, *aynı makale*, S.237.

SALAKIDES Osmanlı hükümdarlarının yalnız kilise düzenini muhafaza etmekle kalmayıp, aksine onları desteklediklerini, Hıristiyan uyruklulara böylelikle nüfuz ettiklerini, vergilerini de kolaylıkla alma imkânına kavuştuklarını belirtir. İstanbul Patrikliği önde gelmekle beraber, İskenderiye, Kudüs ve Antakya Patriklikleri de vardır. İpek ve Ohri Patriklikleri ise muhtardır. 1766/67'de İstanbul Patrikliğine bağlanmışlardır (s. 18).

Patriklik medenî hukuk alanında hristiyanların evlenmelerini, boşanmalarını, papasların cezalandırılmalarını, kendi kiliselerine vermekle yükümlü oldukları vergileri tahsil hakkını düzenleyen haklara sahipti. Bu son yönü ile SALAKIDES, halkın gözünde metropolitlerin ağa'dan farksız olduğunu da belirtmektedir (S.21).

SALAKIDES'in çalışmasında Vatopedi manastırında bulunan II.Bayezid devrine ait 10, I.Selim zamanına ait 5 belgenin incelendiği görülmektedir. Bunlar 4 gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptakiler (5, 7,8, 12, 15 numaralılar) Ortodoks Kilisesi'nin kendi içindeki mali düzenlemesi ile ilgilidir. İkinci gruptakiler (6, 9, 10, 13, 14,16) keşişlerin devlete veya onun temsilcileri ile veya halkla ilişkileri ile alakalıdır. II ve 17 numaralı belgeler üçüncü gruptadır. No.11, II.Bayezid zamanına ait olup (H.912/M.1506/1507) Erkekler Adası'ndaki bazı keşişlerin Anadolu'dan ve Rumeli'den kaçıp kendi adalarına gelen oğlanların ve esirlerin sahiplerinin Sidrekapsi kadısına yapukları şikâyetler hakkındadır. Keşişler İstanbul'a Dergâh-ı muallâ'ya gelmişlerdir. 17 no.lusu ise H.921/M.1516 tarihlidir, Edirne'den sâdir olmuştur, Pantokrator Manastırından gelip şikâyette bulunan iki keşişe aittir. İki sipahi kendilerine ait tarlaları ve çayrları zorla ellerinden alıp yürüklere vermişlerdir. Bunun önlenmesini talep etmektedirler. 4 ve 18 numaralı belgeler ise doğrudan doğruya Athos ile ilgili değildir.

Semavi EYİCE'de 1953'te ziyaret ettiği Vatopedi Manastır Kütüphanesi'nde duvarda camlı ve çerçeveli olarak asılı sekiz Osmanlı fermanı gördüğünü yazarsa da, bunların hangi hükümdar zamanına ait olduğunu belirtmez¹⁵.

Eserde bu belgelerin daktilo edilmiş eski yazılı metinleri, Almanca çevirileri, tpkbasımları verilmiş, grupların ve belgelerin açıklamaları da yapılmıştır. Eserde belgeler ve haklarındaki açıklamalar da gruplandırılmaları göre yapılmıştır.

Çok zengin bir kaynakçanın, Athos'a ait bir haritanın, Vatopedi Manastırının bir de resminin sunulduğu bu nefis eser Osmanlı Diplomatik Bilgisi dalındaki çalışmalara çok önemli bir katkıdır. Kıymetli Tez yöneticisi Prof.Dr. Hans Gerg MAJER de, GEORGIOS SALAKIDES kadar takdire lâyıktır.

NEJAT GÖYÜNÇ

¹⁵ "Aynaroz" maddesi, *TDVİA, Cild 4, sa.268*.

SHAİ HAR-EL, *Ortadoğu'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı-Memlûk Savaşı ; 1485-1491* (xv+238 sayfa) e.j. Brill, Leiden-New York-Köln, 1995

"Ortadoğu'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı-Memlûk Savaşı, 1485-1491" adını taşıyan bu eser Shai Har-El'in doktora çalışmasının bir ürünüdür. Kitabının önsözünde de belirttiği gibi yazar, doktora çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalçık'ın nezaretinde yapmıştır. Bu özelliği dolayısıyla, yazar çalışmasıyla övünmekte ve bunun konuyu aydınlatmaktaki önemini vurgulamaktadır.

Ortaçağ Ortadoğusu üzerine yapılan tarihi araştırmaların sayısı az değildir. Özellikle, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Ancak, modern çağ öncesi dönemlere ait İslam dünyasını, uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendiren eserler için aynı şeyleri söylememiz oldukça zordur. Ortaçağ Ortadoğusu üzerine yapılan çalışmalar genellikle, bir ülkenin, bir hanedanın, bir dini gurubun veya askeri ve sosyal kurumların tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bölgeyi tüm unsurlarıyla, karşılaştırmalı olarak değerlendiren eserlerin yok denecek kadar az olmasının en başta gelen sebebi ise dil problemidir. Bu problemi çözmeden, diplomasi, ordu, ekonomi, politika ve benzeri alanlara nüfuz ederek bölgenin karşılaştırmalı tarihini yazmak mümkün değildir.

Yazarın da belirttiği gibi Halil Ethem (Eldem) Sydney Fisher, Şehabettin Tekindağ, Selahattin Tansel ve Hedda Reindl, bu konuda önemli eserler vermişlerdir. O dönemde dünyadaki dengeler bakımından çok önemli olan, Osmanlı Memlûk mücadelesinin nedenlerini ve sonuçlarını yazarın bu eseri ile öğrenmiş bulunuyoruz. Ancak yazarın şu görüşünü de paylaşıyoruz: "Bu konu ve Osmanlı-Memlûk çatışması halen derinlemesine birçok araştırmalara ihtiyaç duyuyor" (s. XII).

Osmanlı-Memlûk ordularının karşı karşıya geldiği bu ilk savaş, 1485-1491 yılları arasında vuku bulmuştur. Bugünkü Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde cereyan eden bu hakimiyet yarışının 6 yıl kadar süren bir savaşa neden olması, bu savaş neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede güçlenirken Memlûk İmparatorluğu'nun büyük ölçüde zayıflaması ve nihayet 2. Osmanlı-Memlûk Savaşı (1516-1517)'nda yıkılması sürecinin detaylı bir şekilde araştırılıp ortaya çıkarılması, Türkiye ve bölge ülkelerinin tarihi açısından önemlidir. Shai Har-El, bölgedeki güç dengesini ve hakimiyet mücadelesini, uluslararası ilişkiler çerçevesinde çok güzel bir şekilde analiz ederek konuyu açıklığa kavuşturmuştur.

"Ortadoğu'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı-Memlûk Savaşı, 1485-1491" isimli eser başlıca iki bölümden oluşuyor.

Birinci bölüm, 8. yüzyıl ortasından başlayıp 14. yüzyıla kadar geçen dönemi ve hemen savaş öncesi gelişen olayları anlatıyor. İkinci bölüm ise tümüyle Osmanlı Memlûk savaşının anlatılmasına ayrılmıştır. Birinci bölüm kronolojik olarak daha uzun olmasına rağmen, konunun gereği bakımından ikinci bölüm daha detaylıca incelenmiştir. Bundan da anlaşılacağına göre, yazar birinci bölümü asıl bölüme giriş gibi ele almış ve bütün çabasını bu ikinci bölümün daha iyi kavranması hususunda yoğunlaştırmıştır.

Birinci bölüm "Güneydoğu Anadolu için Mücadele" ismini taşıyor ve dört ayrı başlık altında bu bölüm inceleniyor. Yazar ilk olarak "Memlûklerin Anadolu Sınır Politikası" nı incele-

miş, ardından "İlk Devir Osmanlı Memlûk İlişkilerinin Uyum ve Çatışması" na değinmiştir. Daha sonra, "Karaman ve Dulkadiroğulları için Çatışma (1464-1481)" yı anlatmış ve son olarak da, "Savaşın Başlangıcı (1481-1485)" üzerinde durmuştur.

İkinci bölüm "Birinci Osmanlı-Memlûk Savaşı" adını taşıyor, ve yine birinci bölümde olduğu gibi, yazar dört ana başlık altında konuyu bizlere sunuyor. İlk olarak, "Osmanlılar'ın Kilikya'yı İşgali (1485-1487)" ni anlatıyor. İkinci olarak, "Diplomatik Alandaki Tartışma" üzerinde duruyor. Üçüncü olarak, "Ağa-Çayırı Savaşı (1488)"nı geniş bir şekilde aktarıyor, son olarak, "Sıcak Savaş (1489-1491)" ı ayrıntılı bir şekilde anlatıyor.

Birinci bölümde savaş öncesinde gelişen olayları her ülke zaviyesinden incelendiğini görüyoruz. Bu bölümde her iki ülkenin askeri ve idari organizasyonu gözden geçiriliyor ve savaşa yol açan krizler, Karaman ve Dulkadiroğulları'nın savaşa nasıl girdikleri anlatılıyor. İkinci bölümde ise, tamamen savaş ve savaşın aşamaları anlatılıyor ve dört farklı açıdan inceleniyor. Her iki tarafın politikası, savaş stratejisi, orduları ve müttefikleri, savaşın günlük yaşama yansımaları ve diplomatik arenadaki gelişmeler yazar tarafından büyük bir ustalıkla anlatılıyor.

Sonuç bölümünden sonra ekler bölümü yer alıyor. Birinci ekte "II. Osmanlı-Memlûk Savaşı Hakkındaki Kaynaklar" veriliyor. İkinci ek "Tursun Bey'in Osmanlı Donanması Tasviri", üçüncü ek "Venedik İstihbarat Raporunda Osmanlı Donanması", dördüncü ek ise "Osmanlı-Memlûk Savaşı Hakkındaki Rodos Raporu" başlığını taşıyor.

Yazar Osmanlı-Memlûk mücadelesini detaylı bir şekilde incelerken bu iki ülkenin değişen sınırlarını ve savaş meydanlarının haritalarını veriyor. Ancak 5. sayfadaki haritada Anadolu'nun Ege sınırları ve Kıbrıs haritasında bariz çizim yanlışları bulunuyor. Yazar bunun dışında, dönemi uluslararası ilişkiler ve güç dengeleri bakımından başarılı bir şekilde incelemiş ve önemli bir boşluğu doldurmuştur.

SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives, ed. by T. Olsson - E. Özdalga - C. Raudvere, Swedish Research Institute in İstanbul 1998

Alevi kimliği, yaklaşık son on yılı içinde, son yıllarda sık kullanılan bir analiz yöntemine göre, Sünni çoğunluğun karşısındaki "öteki" kimliği içinde değerlendirilen bir kesim olarak Türkiye'nin gündemine ağırlıklı olarak yerleşti. Bu süre içinde konuya, siyasetçi kesimi başta olmak üzere, her iki kimlikle de organik bağlantısı bulunmayan "laik" çevreler, Sünniler ve bizzat Aleviler de dahil muhtelif kesimlerce çok çeşitli açılardan bakıldı; birbiriyle taban tabana zıt tanımlamalar yapıldı; bu arada Alevi kesimin kendi kendini tanımlamalarına şahit olundu. Yalnız Sünni kesimin Alevi kimliğine bakışında değil, bu sonuncu kesimin de kendi kendini tanımlamakta, sanıldığı gibi tek bir bakış açısı, tek bir kimlik tanımı, tek bir söylem kullanmadıkları, kısaca kendi içinde de çok çeşitli "kesimler" oluşturduğu görüldü. Bütün bu çeşitlenmelerin, Aleviliği bir inanç, bir mezhep olarak değil, bir "felsefe, kültür, yaşam biçimi" olarak algılayan eski Marksist kesimle, "gerçek İslâm, gerçek Türk müslümanlığı" olarak gören geleneksel kesime indirgenebileceği görüldü. Sünni kesim ise, on yıl önce kabullenmeye pek yanaşmadığı Alevi kimliğini, bugün kabul etmek durumunda kalmış, ama yine de onu Sünni çizgiye yakın bir yere yerleştirme çabalarından da vazgeçmemiş görünüyor. Siyasiler ise, her zaman olduğu gibi, "ince seçim hesapları"yla uğraşmaktadırlar. Aleviler, çoğunlukla kendilerini müslüman kimliğinin içinde görmekle beraber, geleneksel haliyle kendilerini bir yere götüremeyeceğini çok iyi anladıkları bu kimliğe, artık yeni bir içerik kazandırmanın çabası içinde görünüyorlar. Sonuçta bugün, öyle veya böyle, Alevi kimliği, tıpkı benzer badirelerin içinden geçmekte olan Sünni kimlik gibi, yeniden tanımlanmayı bekleyen bir kimlik olarak Türkiye'nin gündemini daha uzun yıllar işgal edeceği benzenmektedir.

İşte bu kitap aslında, adı geçen enstitünün inisiyatifiyle, Türkiye'nin önde gelen saygın sosyologlarından Elisabeth Özdalga'nın koordinatörlüğünde 25-27 Kasım 1997'de İstanbul'da yapılan uluslararası bir sempozyumun bildirilerinden oluşmaktadır. Bu, 21-23 Kasım 1997'de, yani aşağı yukarı aynı günlerde İSAV (İslâmî Araştırmalar Vakfı) tarafından yine İstanbul'da gerçekleştirilen, üstelik aynı konudaki bir başka uluslararası sempozyumla birlikte, Türkiye'de bu konuda bilimsel araştırma kurumlarınca yapılan ilk uluslararası iki sempozyumdan biridir.

Kitabın oluşmasına bildirileriyle katılanlar arasında, Irène Mélikoff, İlber Ortaylı, Karin Vorhoff, David Shankland gibi, sözü edilen ilk sempozyuma da katılmış olanlardan başka, Marianne Aringberg-Laanaatza, Faruk Bilici, Eric Cornell, Jean During, Aharon Layish, T. Olsson, C. Raudvere, Jakob Skovgaard-Petersen, gibi, önemli araştırmacılar ve Fuat Bozkurt ve Reha Çamuroğlu gibi iki önemli Alevi yazar ve gazeteci Rusen Çakar bulunuyor.

Kitap esas olarak, birincisi Türkiye Aleviliğini, ikincisi, Türkiye'de ve yakın çevresinde yaşanan benzer heterodoks grupları ele alan iki bölümden oluşmakla beraber, yayımcılardan Catherina Raudvere'in bir makalesiyle, yine yayımcılardan Tord Olsson'un sonsöz niteliğindeki makalelerinden meydana gelen bölümüyle birlikte toplam üç bölümden ibarettir.

Birinci Bölüm'deki yazılar, Alevi kimliğinin tarihsel, etnografik, antropolojik, teolojik, sosyolojik ve siyasal boyutlarını tahlile çalışan, gerçekten ışık tutucu, ciddi görüşler ve yorumlar ortaya koyan bildiri-makalelerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ise, özellikle Sebataycılık, Dürzülik, Nusayrîlik ve Ehl-i Haklar üzerinde, çok ciddi ve önemli görüşler, tesbit ve teşhisler sergileyen,

önemli bildiri-makaleleri ihtiva ediyor. Her birinin içeriğini burada ayrı ayrı değerlendirmenin mümkün olmadığı bu yazılar arasında, Türkiye'de Aleviliğe dair akademik ve gazetecelik nitelikli yayınları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutan Karin Vorhoff'un makalesiyle, aynı şekilde, Aleviliğe çok benzeyen ama Türkiye'de -Aleviler'ce bile- hemen hiç tanınmayan İran'daki Ehl-i Haklar hakkındaki araştırmaları konu edinen Jean During'in makalesi, bundan sonra bu alanlarda çalışacak araştırmacılar için cidden yol gösterici ve vazgeçilmez nitelik arz etmektedir. Bu itibarla bu bildiri kitabının editörlerini içtenlikle kutlamak gerekiyor.

Kitap aradan fazla zaman geçirmeden, isabetli bir seçimle Tarih Vakfı tarafından türkçeye çevirilmiş ve Yurt Yayınları arasında yayımlanmıştır (*Alevi Kimliği*, çev. Bilge K. Torun- Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 1999, XI+276 s.).

Tarih Vakfı bu önemli kitabın türkçe çevirisini yayımlamakla, Alevi kimliği hakkında Türkiye'de hüküm süren karmaşa ortamında, türkçeden başka dil bilmeyen okuyucularını ve amatör araştırmacıların, doğru ve sağlam bilgilenmeleri için bilimsel bir referansa sahip olmalarını sağlamak suretiyle bizce çok isabetli bir iş yapmıştır.

AHMET YAŞAR OCAK

JOHN COVEL, *Dr. John Covel Voyages en Turquie 1675-1677*, Texte établi, annoté et traduit par Jean-Pierre Grélois avec une préface de Cyril Mango, Paris 1998 437 Sayfa. Dizi başlığı: Realités Byzantines 6. [A.VI/655]

XVII. yüzyıl içinde Osmanlı Devleti sınırları içinde bir gezi yapan ve bir de eser kaleme alan seyyahın eseri, şimdi geniş bir şekilde ve gerekli notlarla ilim âlemine sunulmuştur. Başarılı bir rönesans ve barok dönem adamı olan Covel'in eseri bir bütün halinde yayınlanma şansı bulamadı ise de, kıymetini bilen araştırmacılar muhtelif çalışmalarında yazma nüshadan parçaları incelediler ve eserlerinde kullandılar. Şimdi de Fransa içinde yetişen ilim adamları bu müstesna külliyyata sahip çıkarak, ülkelerinde geliştirdikleri bir geleneği, kıymetli bir eser ile süslemiş bulunuyorlar: kitap her seyahatnâme edebiyatının değerini göstermesi hem de eski çağ tarih ve kültürünün kalıntılarının bunlara sonraki asırlarda katkılar yapan Bizans'ın batılı ilim adamları tarafından dikkatle incelendiğini de belli etmektedir. Eserin yayına hazırlanmasını sağlayanlar konu üzerindeki çalışmaların geçmişini ve şimdi kendi devirlerindeki durumunu belirtmektedirler. Hem eserin özgün dilini hem de yayınladığı ülkenin dilinde yayınlamakta ve değerli tamamlayıcı notlar sayesinde, kıymetli bir de kaynak kazandırmaktadırlar.

Eserde konu edilen Türkiye şehirleri: Edirne, Bursa, İzmir, İzmit, İznik, Çanakkale olarak görülmekte bu arada devlet merkezi için doğrudan isim yok ise de, hiç bir kültür adamının vazgeçemeyeceği İstanbul için de epey sayfa tahsis edilmekte ve ayrıca İstanbul'un banliyöleri sayılan bazı mahaller de kitap içindedir. Eserin kullanılması ve her kim arar ise kendisine yararlı kısma ulaşabilmesi için haritalar ve dizinler de ihmal edilmemiştir. Zaten bir yazma eserin neşrini yapan kişinin esas görevi de budur. Bu arada Covel sayfaları arasında, saurlar kadar kıymetli olan eskizlerin de görüntüleri verilmiştir. Meraklı bir araştırmacı ve gözlemci olduğu anlaşılan Covel'in bu meziyeti üzerinde duranların ilk başvurdukları kayıtlar bu görsel malzeme idi. Osmanlı toprakları içinde bulunan tarihi kalıntıları tespit etmek için seyyahlar ve diplomatlar çok kere beraberinde ressam ve minyatür sanatçılarını da beraberinde getirmekte veya anlatuklarına göre görüntü yaratmakta idiler. John Covel bunu tek başına yapmakla, tam bir doğrudan gözlemci faaliyetini benimsemiştir. Geçen asır içinde yapılan araştırmaların büyük bir yoğunluğu sonucu şimdi elimizdeki yararlı klavuzun belirleyeceği yöntem sayesinde yeni malzeme kazanabiliriz.

Eseri hazırlayan haritalar ve kronikler aracılığı ile seyyahın nerelere gittiğini belirtmiş (s.22 ve 23), her bir yöre için belirli krokileri, şehirleri sıralarken işaret etmiştir. En kullanışlı sayfalar, ihtisası olan, kitâbeler için hazırladığı kısımdır (s.361-408) bununla da yetinmeyip daha sonraki araştırmaların yardımı ile gerekli sağlam metinler vermek istemiştir. Dizin gerçekten de çok yararlıdır ve kısa da olsa tamamlayıcı bilgilerin verildiği bir kaynak sayılır. En kıymetli kaynak ise s.11-19 arasındaki Kısaltmalar diye adlandırdığı bibliografyasıdır. Küçük bir derleme değil fakat aynı zamanda Covel üzerine çalışanlar ve sair seyahatnâmelerden yararlanacak kişileri sıralar. Bir de bu seyyah üzerine çalışan Türk araştırmacıları (Semavi Eyice, Metin And) katmış olsa idi, eser tamam sayılabilirdi. Bunu tamamlamak, eserin ilgili bölümlerini Türkçeye kazandıracak ve aslında hareket edecek birisine düşmekte, hatta bir gurup aracılığı ile bitirilmesi beklenir.

Yararlı bir çalışmaya sebep olan eser sahipleri ve bunu dizileri içine almış bulunan kişiler, böylece faydalı bir kitabı sunmakla gerçekten unutulmaya mahkum olabilecek bir kaynağı harekettendirmişlerdir.

MAHMUT H.ŞAKİROĞLU

Nekroloji :

PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

NESİMİ YAZICI*

Hüseyin G. Yurdaydın, 10 Temmuz 1923'te Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi- nin Akin köyünde doğdu. O sırada köyünde ancak üç sınıflı bir ilkokul bulunmakta idi. Burayı 1932'de bitirdi. Bir yıl aradan sonra kendi köyünün yakınında bulunan Kırka nahiyesinde beş sınıflı *Bölge Yatılı İlkokulu* açılmış bulunduğundan, bu okulun dördüncü sınıfına kaydolarak 1935 yılında burayı bitirdi. Daha sonra, dedesi yerindeki büyük amcasının teşvikiyle Eskişehir'e giderek Eskişehir (Atatürk) Lisesi'nin orta kısmını 1938'de tamamladı. Lise öğrenimini ise, Milli Eğitim Bakanlığı hesabına İstanbul Erkek Muallim Mektebi'nde yatılı olarak 1941'de tamamladı. Bu sırada bir yıl Kars ili merkez Gazi İlkokulu'nda öğretmenlik yapan Yurdaydın, açılan sınavları kazanarak 1942-43 ders yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih-Coğrafya Bölümü'ne girdi, 1944'te buradan mezun oldu ve Milli Eğitim Bakanlığı'na Malatya Akçadağ Köy Enstitüsü'ne Tarih-Coğrafya öğretmeni olarak tayin edildi. Ancak aynı senenin Ekim ayında Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun bir kararından yararlanarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi'nin Tarih Bölümü'nün üçüncü sınıfına kaydoldu. Fakat Hüseyin G. Yurdaydın'ı burada bir sürpriz bekliyordu.

Fakülte'deki ilk yılını başarı ile tamamlayan ve tarihçiliğin ilk heyecan ve hevesi ile yaz tatilinden faydalanarak İstanbul'a Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne araştırmalar yapmak üzere giren Yurdaydın'a Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı'nın imzasını taşıyan resmî bir mektup ulaştı. Mektupta kendisinin Milli Eğitim Bakanlığı'na mecburî hizmetle yükümlü bir öğretmen olduğu ve bu hizmeti tamamlandıkça Fakülte'ye kayıt hakkının bulunmadığı, kayıt işleminin sehven yapılmış olduğu belirtilerek, Fakülte ile ilişkisinin kesildiği ifade ediliyordu. Bunun üzerine derhal Ankara'ya dönen Yurdaydın, Fakülte'ye tekrar devam edebilmek, tabiatıyla bunun için de kay-

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu metin rahmetli hocamız hayatta iken onunla birlikte kaleme alınmış ve *OTAM* dergisinin 7. sayısında (s. 483-495) yayımlanmıştır. Bu defa küçük tadiller ve bazı eklerle iktifa edilmiştir.

dını tazeletebilmek için büyük sıkıntılara göğüs germek mecburiyetinde kaldı. Gerçekten de güçlüklerle dolu bir yılın sonunda, Haziran 1946'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü bitmişti. Ancak aynı sıkıntılar bu defa da lisansüstü eğitim söz konusu olduğunda karşısına dikildi. 1946 yılında Üniversite özerkliğe kavuşmuş olduğu için, daha önceki sıkıntıları bilen Fakülte yönetimi, Millî Eğitim Bakanlığı izin vermedikçe, Yurdaydın'ın ne dışarıdan burslu olarak doktora yapmasına ve ne de Fakülte'ye asistan olarak kabul edilmesine müsaade etmiyordu. Bir yıla yakın süren bir uğraş döneminden sonra Yurdaydın, ancak burssuz olarak Fakülte dışından doktora öğrenciliğine başlayabildi. Bu sırada *İnönü (Türk) Ansiklopedisi* bürosunda bir yıl süre ile musahhahlık yaptı. Ancak bu defa da askerlik problemi ile karşı karşıya geldi. Kasım 1947-48 arasında vatanî hizmetini yedek subay olarak, okul dönemi sonrasında İngilizce sınavında başarılı olması dolayısıyla Ankara Etlik'te Muhabere Deposu'nda Tercüman olarak tamamladı. Terhisinden sonra 1948-49 ders yılında doktora çalışmalarına muntazaman devam edebilmek arzusuyla durumuna uygun bir iş arayan Yurdaydın, bütün bu uğraşları sırasında kendisine daima yardımcı olmuş olan hocası *Prof. Dr. Şinasi Altundağ*'ın Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji'nin Lise kısmında öğretmenlik yapan eşi Fikret Hanım'ın hastalanması üzerine, burada Tarih öğretmenliğine başladı. Bu arada bir süre bir lisede Matematik dersleri de veren Yurdaydın bir taraftan da Millî Eğitim Bakanlığı'nın önüne çıkardığı sayısız engelleri aşmak için mücadelesine devam etti.

İşte bu sırada aynı bakanlıktan müşfik bir el kendisine uzandı. Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürü *Aziz Berker*, yakın ilgisinin bir sonucu olarak Yurdaydın'ı, Bursa Genel Kitaplığı'na Mayıs 1949'da, özellikle de buradaki yazmaların tasnifinde çalışmak üzere uzman/memur olarak tayin etti. Bu görevi sırasında Kasım 1949'da açılan Devlet Yabancı Dil sınavında başarı göstererek bir üst dereceye yükseltildiğinde, Bakanlık çevreleri bu başarıyı biraz hayret, biraz da takdirle karşıladılar. Yurdaydın, Aralık 1949'da da, aynı yıl içerisinde açılmış bulunan ülkemizin ilk İlahiyat Fakültesi'nin asistanlık sınavlarında başarılı oldu. Nisan 1950'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde asistan olarak göreve başlayan Hüseyin G. Yurdaydın, artık akademik çalışmalarına daha düzenli bir biçimde devam edebilme imkânını bulmuştu.

Hüseyin G. Yurdaydın, Kasım 1952'de *Bostan'ın Süleymannâmesi* adlı tezi ile Tarih Doktoru oldu. Daha sonra çalışmalarına devam eden Yurdaydın, Kasım 1958'de *Kanunî Devrinin Gayr-ı Matbû Kaynakları* adlı tezi

ile Tarih Doçenti oldu. Biz burada doktora ile doçentlik arasındaki altı yılın kısa hikâyesini vermek istiyoruz. Böylece bir cümle ile anlatılan bu uzun sürenin ne gibi sıkıntıları içerebildiği daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

O sırada geçerli olan usullere göre Yuraydın, doktorasını tamamladığı Kasım 1952'den iki tam yıl sonra tezini tamamlayarak doçentliğe başvurabilirdi. O da öyle yaptı. 1954 Kasımında doçentlik prosedürünü başlatmak üzere müracaat etti. Yurdaydın bu aşamada yabancı dil sınavını verdi ise de, tezi kabul edilmediğinden bir sonraki dönemi (yılı) beklemesi gerekti. 1956 sonbaharında bu defa da deneme dersinden başarısız kabul edilmişti. Bu sonuçta Yuraydın'ın hem Gazi Eğitim Enstitüsü'nden ve hem de Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nden hocası olan *Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat*'ın rolü olduğu söylentisi yayılmıştı. Buna göre bu sırada *M. Altay Köymen*, profesörlüğünü engellediği düşüncesiyle Akdes Nimet Kurat'ın *Purut Seferi* adlı eserini tenkit eden bir yazı yazmış, bu yazı da Yuraydın'ın tertip, tanzim ve tasahihiyle görevli bulunduğu *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınlanmıştı. Akdes Nimet Kurat bu yazıdan Yurdaydın'ın kendisini önceden haberdâr etmesi gerektiğini düşünüyor ve bunu yapmadığı için de ona olan kırgınlığını herkesin önünde ifade ediyordu. Deneme dersindeki başarısızlıkta Akdes Nimet Kurat Bey'in bu tutumunun etkili olduğu söylentisi o sırada yayılmıştı. Nitekim bugün burada isimlerinden bahsettiğimiz bütün diğerleriyle birlikte kendisi de Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan şair/İlâhiyat Fakültesi Klasik Türkçe Dinî Metinler hocası *Rıfki Melul Meriç Bey* bu olayla ilgili olarak şu beyitle tarih düşürmüştü:

Mısrâ-ı tarihini üçe taksim eyledim.
Sâl-i izmihlâlini bulmak için aldım birin
Kırımı ithal edince çıkdı yek tarih tamam
Kimse etmez bir Tatarın bir Tatara etüğün

(Tarih 1957. Burada Rıfki Bey, Akdes Bey'in Yuraydın'ın Tatar asıllı olduğunu zannettiğini vurgulamak istiyor).

Ertesi yıl Yurdaydın doçent olunca bu defa da yeni bir dörtlükte doçentliğine tarih düşüren Rıfki Bey;

Dehâlet eyledi Hüseyin-i mazlûma
Kavuşmak istedi zîrâ sürûra Yurdaydın.
Bu yıl etti dersinde tarh-ı kıvâm
Düçent olup erdi huzûra Yurdaydın (1958)

Hüseyin Gazi Yurdaydın Mart 1966'da Profesör oldu ve Temmuz 1990'da emekli oluncaya kadar Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı.

Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, tamamı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde geçen kırk yılı aşkın akademik hayatı içerisinde, gerek fakültesinde ve gerekse üniversitesinde çok değişik idarî ve ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında; Fakülte Kurulu, Yönetim Kurulu üyelikleri, Bölüm Başkanlığı, Türk ve İslâm Sanatları Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Üniversite Senatosu Üyeliği, İlahiyat Fakültesi Dekanlığı (Kasım 1966-Kasım 1968) v.b. saymamız mümkündür.

Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde Türk-İslâm Tarihi, İslâm Kurumları Tarihi, Paleografi- Epigrafi gibi dersler okuttu. İslâm Kurumları Tarihi Kürsüsü'nü kurdu. Yurdaydın, kendi fakültesi dışında *Konya ve Kayseri Yüksek İslâm Enstitüleri'nde*, Diyarbakır *Dicle Üniversitesi'nde* dersler verdi. Ülkemizde başta Osmanlı Tarihi sahasında olmak üzere çok sayıda değerli ilim adamının yetişmesine değişik aşamalarda önemli karkalarda bulundu. Yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da çeşitli merkezlerde inceleme ve araştırmalarda bulundu, konferanslar verdi. Bunlar arasında hemen hatırlayabildiğimiz birkaçı şunlardır: 1953-54 ders yılında Araştırma Görevlisi olarak Kanada'nın Montreal şehrinde bulunan Mc. Gill Üniversitesi'ne bağlı İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde görev yaptı. 1959 yılında üç ay süre ile Viyana Millî Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar Bölümü'nde araştırmalarda bulundu. 1961'de Ankara Üniversitesi'nin sağladığı imkânlarla bir yıl süreyle tekrar Viyana Millî Kütüphanesi'nde araştırmalar yaptı. 1964'te İngiliz Kültür Heyeti'nin sağladığı imkânlarla ikibuçuk ay süreyle Londra'da British Museum'un Türkçe Yazmalar Bölümü'nde araştırmalar yaptı. 1968 Aralık'tan itibaren üç ayı Londra'da British Museum'da, üç ayı da Paris Millî Kütüphanesi'nde olmak üzere altı ay süreyle araştırmalarda bulundu. 1971 yılında Dışişleri Bakanlığı'nca Malazgirt'in 900. yılı dolayısıyla Pakistan'a gitti ve burada konferanslar verdi. Nisan-Haziran 1981 arasında Madrid'te bulunan Yurdaydın burada, 30 Haziran-4 Temmuz 1981'de toplanan (Cuenca, İspanya) Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi IV. Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını gerçekleştirdiği gibi, Madrid Millî Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırladı. 1987-88 ders yılında Roma'da bulunan Katolik Gregoriana Üniversitesi'nde bir yarıyıl misafir profesör olarak Türk-İslâm Tarihi dersleri verdi.

Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, 1983-1995 arasında Türk Tarih Kurumu Asli Üye'liğinde bulunmuş, bu süre içerisinde Yeniçağ Araştırma ve Uygulama Kolu Başkanlığı'nı yapmıştır. Prof. Yurdaydın aynı zamanda Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Derneği'nin Türkiye Millî Komitesi Başkanlığı'nı yapmış olup, vefatına kadar da bu derneğin Uluslararası Komite üyesi olarak kalmıştır. Aynı şekilde Kasım 1995'te Türk Tarih Kurumu Asli Üyeliği sona eren Prof. Yurdaydın, 7 Aralık 1995'ten sonra Türk Tarih Kurumu Şeref Üyesi olmuştur.

Prof. Dr. H.G. Yurdaydın yurt içi ve yurt dışında, millî ve milletlerarası çok sayıda kongreye tebliğle katılmış, bunlar meslektaşları arasında büyük ilgi ile karşılanmıştır. Şimdi kendisinin de yardımlarıyla düzenlediğimiz yayınlarının bir listesini tarih sırası içerisinde vermek istiyoruz. Bununla birlikte kırk yılı aşan bir akademik hayatın değişik zamanlarında, muhtelif yerlerde yayınlanan çalışmaların tamamının burada bulunamayabileceğini de belirtmemiz yerinde olacaktır. Bu vesile ile üzerinde durulabilecek bir husus da, Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın'ın yayınlarının uyandırdığı ilgi konusudur. Ben de bir öğrencisi olmakla daima öğündüğüm hocamın, şu veya bu çalışmasının uyandırdığı ilgiyi, onlara yapılan atıfları ve yazılan tanıtma yazılarının hiç değilse bir kısmını burada sıralayabilirim. Fakat böyle bir liste, yanında yetişenlerin bile, uzun yıllar önce profesörlük düzeyine ulaştığı muhterem hocamız için sanki tekrar bir "yayın ve atıflar dosyası" hazırlamak gibi olmaz mıydı?

Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, 26 Aralık 1999'da Rabbine kavuştu ve Ankara'da Asri Mezarlığa defnedildi. Ruhun şâdolsun hocam.

PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN'IN YAYIMLANMIŞ KİTAP, MAKALE VE TEBLİÇLERİ

1947

- 1- *Altın Ordu*, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.
- 2- *Amasya*, Türk (İnönü) Ansiklopedisi.
- 3- *Amasya Andlaşması*, Türk (İnönü) Ansiklopedisi
- 4- *Anglesey Konutu*, Türk (İnönü) Ansiklopedisi
- 5- *Ziştovi Barış Andlaşması*, Aylık Ansiklopedi.

1948

6- *Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa*, Aylık Ansiklopedi.

1950

7- *Ferdî'nin Süleymân-nâme'sinin Yeni Bir Nüshası*, AÜDTCF Dergisi VIII. 1-2 (Mart-Haziran 1950), ss. 201-223.

1951

8- *Fârâbî'nin Siyâsî Nazariyeleri*, Prof. H.K. Sherwanî'den Tercüme AÜDTCF Dergisi. VIII.4(1951), ss., 441-458.

1952

9- *Kitâb-ı Bahriye'nin Telifi Meselesi*, AÜDTCF Dergisi, X. 1-2 (1952) ss. 143-146.

10- *Sigetvar-nâmeler*, A.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi I. 2-3 (1952). ss. 124-136.

1953

11- Prof. W.C. Smith, *Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?* AÜİF Dergisi II, 1 (1953). ss. 73-74.

12- Prof. Syed Abdul Latif, *The Mind al-Kurân Builds*, AÜİF. Dergisi II.1 (1953). ss. 112-117.

(Bu yazıların özet halindeki Almanca tercümeleri hakkında bak: Prof. Dr. G. Jaeschke. *Die Welt des İslâm*. III, 3-4, ss. 273-274)

1954

13- *Türk Sanatının Varlığını İnkâr Eden Batılı Sanat Tarihçileri*, AÜİF. Dergisi III. 1-2 (1954)ss. 55-58.

14- *İslâm Resminin Menşeleri*, AÜİF. Dergisi, III. 3-4 (1954), ss. 31-55.

15- E. Wellesz, *Akbar's Religions Thought Reflected in Moğul Painting*. AÜİF. Dergisi III. 1-2 (1954). ss. 106-107 (Kitap tenkidi).

16- *Bostan'ın Süleymân-nâmesi*, *Belleten XIX*, 74 (Nisan 1955) ss. 137-202.

1955

17- *Gazâli'ye Göre Nazâri ve Tatbiki Siyaset, Prof. H.K. Shermani'den tercüme, AÜİF. Dergisi, IV. 3-4 (1955). ss. 21-38.*

1956

18- *Kemal Paşa-zâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ın Onuncu Cildi Hakkında, Vakıflar Dergisi, III (1956).*

19- *Al-Birûnî*, Commemoration Volume, Vakıflar Dergisi, III (1956).

20- *Din İlminde Tarih ve Fenomoloji, Prof. R. Pettazoni'den tercüme, AÜİF. Dergisi, V. 1-4 (1956).ss. 189-191.*

21- *İslâmiyet'in İlk Devirlerinde Hükûmet Müessesenin Tekâmülü, Prof. H. A. R. Gibb'ten tercüme, AÜİF. Dergisi, V. 1-4 (1956) ss. 198-205.*

1957

22- *Başlangıcından XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Müslüman Minyatürü, Yıllık Araştırmalar Dergisi, II(1957), ss. 181-192.*

23- *Doğu ve Batı Hikmetleri. E.W.F. Tomlin'den tercüme, AÜİF Dergisi, VI, 1-4 (1957), ss. 70-79.*

1959

24- *İslâm Düşüncesi ve Tarihdeki Yeri, Ankara 1959. (De Lacy O'Leary'nin Arabic Thought and its Place in History adlı kitabının Y. Kutluay ile birlikte tercümesi).*

25- Prof. Y. Abadan-Prof.B. Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Umumî Bir Bakış, AÜİF. Dergisi, VIII (1958-1959), (Kitap Tanıtma).*

26- *Matrakçı Nasûh, Hayatı Eserleri, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi. I (1959). ss.111-122.*

1960

27- *Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956. Kongreye Sunulan Tebliğler, ss.374-388. Ankara 1960.*

28- *Tabîb Ramazan'ın Yeni Bir Eseri, AÜİF Dergisi, VIII (1960), ss. 55-60*

29- *Din Fenomolojisi*, AÜİF Dergisi, VIII (1960), ss. 51-54.

30- V.Minorsky, *The Chester Beatty Library, a Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures. with an Introduction by the Late J.V.S. Wilkinson*, Dublin 1958, Belleten, XXIV, 96 (Ekim 1960) ss.665-668. (Kitap tanıtma).

1961

31- *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961, AÜİF Yayınları (Bu kitap hakkında bkz.: Meredith Owens, Oriens, 17 (1964). p.221.

32- *Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumi Bir Bakış*, AÜİF. Dergisi IX (1961), ss.109-120.

33- *Öğretmen Yetiştirme Meselesi*, Eğitim Hareketleri, Sayı:77 (Mayıs 1961).

34- *Türk Düşüncesi, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Yunus Emre*, Eğitim Hareketleri, Sayı. 78 (Haziran 1961).

1962

35- *Türkiye'nin Dinî Tarihi ile İlgili Notlar; 1 Üstüvânî Risâlesi*, AÜİF. Dergisi X (1962), ss.71-78

36- *Gazavat-nâmelere Ek III*, AÜİF. Dergisi, X (1962).ss. 167-174.

37- *Bir Türk Minyatür Ekolü*, E.J. Grube'nin Tebliğinin tercümesi, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, ss.217-247, Ankara 1962.

38- *VIII-XII.Yüzyıllar Orta Asyasında Mimarî Abideler*, Y.Yaralov'un Tebliği'nin tercümesi, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-26 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, ss.401-407, Ankara 1962.

1963

39- *Matrakçı Nasûh*. Ankara 1963. AÜİF. Yayınları 43. (Bu kitap hakkında bkz. F. Taeschner, Der İslâm, Band 40 (1965), ss.416-417.).

40- *Muradî ve Eserleri*, Belleten, C.XXVII. Sayı 107 (Temmuz 1963). ss.453-466.

41- *Düşünce ve Kişilik Yoksunluğu*, Eğitim Hareketleri, IX, 98-100 (Şubat-Nisan 1963).

42- *Eleştirmede Ölçü*, Eğitim Hareketleri, IX.101-102 (1963).

43- Two New Illuminative Works of Matrakçı Nasûh. El Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia 26-29 Settembre 1963 pp. 133-136.

1964

44- *Türk Düşünce Tarihi ile İlgili Bir Kaç Not*, Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay'a Armağan, ss. 49-58.

45- *Ferdî*, *The Encyclopedia of Islâm*, New Edition.II.p.880.

46- *Matrakçı Nasuh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri*, Belleten, XXVIII. 110(Nisan 1964). ss.229-233.

1965

47- *Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler*, Belleten, XXIV, 114 (Nisan 1965), ss.329-354.

48- *Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi*, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, XIV.ss.1-12.

1967

49- *İslâm Medeniyeti*, Radyo Konuşmaları, Ankara 1967, 1-3.

50- *İslâm Medeniyetinin Batıya Tesiri*, Radyo Konuşmaları, Ankara 1967, 4-6.

1971

51- *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1971, AÜİF. Yayınları 101.

52- *İslâm Düşüncesi ve Tarihdeki Yeri*, 2. bs., Ankara 1971.

53- *Some Important Monuments of Seyitgazi Region, IV. éme Conges Interntional d'Art Turc, Aix-en-Proverce, 10-15 Septembre 1971.*

54- *Kâbid*, Encylopadiea of Islam, New edition.

1975

55- *Yılbaşı, Noel ve Takvimler*, Eğitim Hareketleri, C.20, Sayı: 234-235 (Ocak-Şubat), ss.2-4.

56- *An Ottoman Historian of the xvith Century: Nasûh al Matrâkî and his Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn and its ikportance for some 'Irâkî cities,*

International Congress for History, Baghdad. 23-28 March 1973, published in Turcica, Revue d'Etudes Turques, VII (1975). pp. 179-187.

57- *Notes on the Religious History of the Period of Suleymân the Magnificent (1520-1566)*, International Congress for History of Religions, Lancaster, England 15-22 August 1975. published in Pye and Mc Kenzie (eds), History of Religions. Leicester. 1980.

1976

58- *Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı) Beyân-ı Menzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleyman Han*, Önsöz, Giriş, Çeviriyazı, Notlar ve Dizinler ile Tıpkıbasım Yayına Hazırlayan: H.G. Yurdaydın. Ankara 1976.

59- *Matrakçı Nasûh'a Göre İstanbul-Budapeşte Arası Menzilleri*, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976.

1977

60- Prof. Dr. A.J. Toynbee, *Turkey and Turkish Historians*, Toynbee's Memorial, Baghdad. 1977. Published by Union of Arab Historians. A.J. Toynbee Presentation volume. pp. 26-31. Baghdad 1979.

1978

61- *Kanunî Döneminin Ünlü Silahşör ve Bilim Adamı Matrakçı Nasuh*, Silahlı Kuvvetler Dergisi, sayı 268 (Aralık 1978).ss. 58-73.

62- *Dinler Tarihi*. Doç. Dr. Mehmet Dağ ile Ankara 1978.

1979

63- *Balkanlarda Türkçe Yer Adları*, IV. Congres International des Etudes du Sud-Est European, Ankara 1979.

1981

64- *Non-Muslims in Muslim Societies: The Historical View*. Journal of the Institute of Muslim Minority Affairs, III/1. King Abdulaziz University, 1981, ss.183-188.

65- *Madrid Millî Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar (Los Manuscritos Turcos en la Biblioteca Nacional de Madrid)*, Madrid, 1981.

66- *Türk-İslâm Kültürüne Giriş*, Diyanet Dergisi. 1981 Yıllığı, Hicret Özel Sayısı, 249-283.

1982

67- *İslâm Tarihi Dersleri*, 2.baskı, Ankara 1982.

1983

68- *Devlet ve Din, Halifelik ve Laiklik*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVI.s. 173-181. Ankara 1983.

1984

69- *Gens, Animaux, Osieaux et Iradition Littéraire*, Voria Turcica IV, Comité International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes, VIth. Symposium, Cambridge Irst-4th July 1984. pp.225-230.

70- *Matrakçı Nasuh, Akdeniz ve Karadeniz*, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkler, Akdeniz ve Karadeniz" konulu sempozyum, Ankara 17-18 Ekim 1984.

1985

71- *İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu*, İlahiyat Fakültesi Dergisi. XXVII, s.97-110, Ankara 1985.

72- *XVIII. Yüzyıla ait İlginç Bir Mahkeme Hükümü*, Belleten, XLVIII.sayı 189-190, s.257-270, Ankara 1985.

1986

73- Goodrich. Thomas D., *Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI.Yüzyıla Ait Tarih-i Hind-i Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma*. Belleten, Cilt XLIX, Sayı. 195 (Aralık 1985) 1986 yılında yayımlanmıştır. ss.667-691.

1987

74- *Hezarfen Hüseyin Efendi Eserleri ve Devlet Yönetimi ile İlgili Düşünceleri*, Tarihte Türk Devletleri, Ankara, 1987, c.II, s.663-670.

1988

75- *Türkiye Tarihi*, C.II (Osmanlı Devleti: 1300-1600), *Düşünce ve Bilim Tarihi*, s. 147-209, İstanbul 1988.

76- *Türkiye Tarihi*, c.III (Osmanlı Devleti: 1600-1839),-*Düşünce ve Bilim Tarihi*, s.249-317, İstanbul., 1988.

1994

77- *Alaşehir Kadısı Veysî Efendi (1561-1628)'nin İlginç Bir Fetvası*, VII. CİÉPO Sempozyumuna Sunulan Bildiri, VII. CİEPO Smpozyumu Bildiriler, Avl. 1994, s.269-274.

1996

78- *Importance of the Malazgirt Victory for the Islamic Countries*, Erdem, c.IX, S. 25 Aydın Sayılı Özel Sayısı I(Ankara Mayıs 1996), 443-451.

1998

79- *"İlahiyat (Dinbilim)"*, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim "Sosyal Bilimler", Ankara, 1998, c.II, s.227-237.

1999

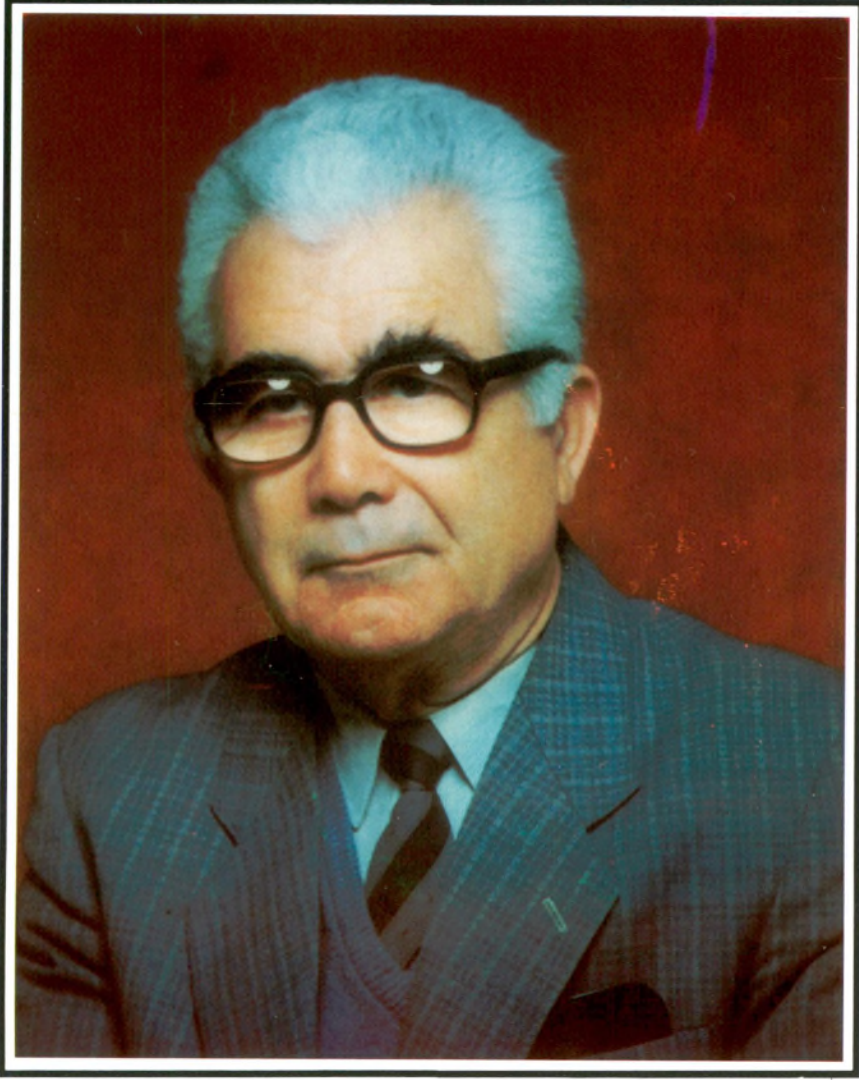
80- *Mana ve Marifet Sahibi Bir Üstad: Matrakçı Nasuh*, Sanat Dünyamız, S.73 (İstanbul 1999), s.135-139.

81- *Osmanlılarda Felsefe*, Mülkiye c.XXIII, S.218 (Ankara Eylül-Ekim 1999), s.21-45.

82- *Seyitgazi Bölgesinin Bazı Önemli Abideleri*, İslâmî Araştırmalar, c.XII, S. 3-4 (Ankara 1999), s.243-246.

83- *Kanuni Sultan Süleyman Döneminin Ünlü Silahşör, Bilim ve Sanat Adamı:Matrakçı Nasuh*, Osmanlı, Ankara, 1999, c.VIII, s.114-122.

84- *Son Dönem Osmanlı Toplumsal ve İktisadi Gelişmeleri*, VI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, (Ankara 17-19 Kasım 1999), baskıda.

Prof. Dr. Hüseyin Gazi YURDAYDIN
(10.7.1923-26.12.1999)

1999 YILI İKİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE
GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

A day at Qumran: the Dead Sea sect and its scrolls / ed.by Adolfo Roitman.
— Jerusalem: The Israel Museum, 1997. 71, 72 s.; rnk. res.; 27 cm. ISBN
9652782068 (B.I/1389).

ABAKAROV, A.İ. : *Arheologičeskoya karta Dagestana* / A.İ. Abakarov, O.M.
Davudov. — Moskva: Nauka, 1993. 325s.; 24 cm.+1 katl. hrt. —
(Rossiyskaya Akademiya Nauk. Dagestanskiy Nauçnyy Tsentr İstitut
İstorii, Arheologii i Etnografii) (A.V/9972).

ABALKİN, L.İ. : *Vıbor za Rossiye* / L.İ. Abalkin. — Moskva: Rossiyskaya
Akademiya Nauk İstitut Ekonomiki, 1998. 212s.; 20 cm. ISBN
5201030114 (A.VI/1105).

'ABDU'L-VAHHAB, HASAN : *El-Bolisi Mısr fi'l-'asri'l-İslami* / Hasan 'Abdu'l-
Vahhab. — Kahire: El-Matba'atü'l-Emriyye, 1950. 175-196, [23] ss.: res.
(kimi rnk.); 32 cm. El-Bolis fi'l-'asri'l-islami'den ayrıbasım. (B.I/1402).

ABDULKADİROĞLU, ABDULKERİM : *İnsanlık, demokrasi, insan hakları,
inanç ve ibadet hürriyeti nerede imiş görüle* / Abdulkerim
Abdulkadiroğlu. — Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1997.
335-353 ss.; 21 cm. Türk Kültürü, Haziran 1997, sayı: 410'dan ayrıbasım.
(A.V/8877).

Abdüllâtif Bağdâdi / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri: Erciyes
Üniversitesi, 1993. 133 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe
Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 14) ISBN 975-7598-54-2 (A.VI/618).

Academia de Ştiințe a Republicii Moldova 50 / haralambie corbu
(coordonator) Andrei Izman... [et al.]. — Chişinau: Academia de
Ştiințe a Republicii Moldova, 1996. 178 s.; 21 cm. (A.V/9583).

*Academicienii din Basarabia și Transnistria (a doua jumătate a secolului al
XIX-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea)* / studiu introductiv Ion
Jarcutchi; alcatuire și portrete biobibliografice Brighita Covarschi, Ion
Jarcutchi. — Chişinau: Centrul de Editare și Tipar al Institutului de

- Istorie, 1996. 127 s.; 20 cm. — (Academia de Ştiințe a Republicii Moldova. Institutul de Istorie) (A.V/9582).
- Acaib ad-Dunya (Çüdesa mira)* / çev. ve yorumlayan L.P. Smirnovoy. — Moskva: "Vostoçnaya Literatura", 1993. 544 s.; 22 cm. ISBN 5020169846 (A.VI/1157).
- ACAROĞLU, M. TÜRKER : *Bulgaristan'da 120 yıllık Türk gazeteciliği (1865-1985)* / M. Türker Acaroğlu. — 1. bsk. — [İstanbul]: Gazeteciler Cemiyeti, 1990. viii, 113, [7] s.; 20 cm. — (Gazeteciler Cemiyeti yayınları; 28) (A.VI/931).
- ACAROĞLU, M. TÜRKER : *Türkiye'de ve dünyada derleme çalışmaları / M. Türker Acaroğlu.* — İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1997. 160 s.; 19 cm. — (Türk Kütüphaneciler Derneği yayınları no; 24) ISBN 9757653632 (A.VI/925).
- Administrators of empire* / ed. by Mark A. Burkholder. — Aldershot: Ashgate; Variorum, 1998. xxvii, 378 s.; 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800; vol. 22) ISBN 0-86078-527-0 (A.VI/803).
- AÇAÇSAPAN, ASUMAN : *Stereotype und vorurteile im Türkischen und im Deutschen: eine studie zu stereotypen in authentischen un engagierten schriftlichen texten* / Asuman Ağaçasapan. — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1999. vii, 144 s.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1116. Eğitim Fakültesi yayınları no; 55) ISBN 9754928738 (A.VI/939).
- AHMED MUHTAR PAŞA : *Anılar* / Ahmed Muhtar Paşa; sadeleştirerek yay. haz. Nuri Akbayar; eski yazıdan aktaran Yücel Demirel. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1996. 2 c.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 33) İçindekiler: c. 1 Sergüzeşt-i hayatımın cild-i eweli — c. 2 Sergüzeşt-i hayatımın cild-i sanisi. ISBN 975-333-045-6 (tk.) (A.V/8313).
- Ahmet Cevdet Paşa semineri, 27-28 Mayıs, 1985.* — İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, 1986. vii, 231 s.; 24 cm. (A.VI/650).
- AHUNBAY, ZEYNEP : *Tarihi çevre koruma ve restorasyon / Zeynep Ahunbay.* — 2. bsk. — İstanbul: YEM, 1999. 173 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. ISBN 975-7438-38-3 (B.I/1687).

- AKBIYIK, YAŞAR : *Milli Mücadelede Güney cephesi Maraş / Yaşar Akbıyk.* — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xvi, 454 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-16-1139-3 (A.VI/641).
- AKKUŞ, MUZAFFER : *Kitab-ı Gunya: inceleme, metin, indeks, tıpkıbasım / Muzaffer Akkuş; inceleyenler Ali Alparslan, Hamza Zülfikar.* — Ankara : Türk Dil Kurumu, 1995. 934, [174] s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 592) ISBN 975-16-0698-5 (A.V/9824).
- AKMANOV, İ.G. : *Başkirskiye vosstaniya / İ.G. Akmanov.* — Ufa: Kitap, 1993. 224 s.; 21 cm. ISBN 5295011267 (A.VI/1139).
- AKSOY, MUAMMER : *Müze kent Safranbolu / Muammer Aksoy, Aytekin Kuş.* — 3. bs. — Safranbolu: Safranbolu Hizmet Birliği, 1998. yak. 100 s.: rnk. res.; 24 cm. — (Safranbolu Hizmet Birliği Kültür yayını; 1) (A.VI/659).
- AKŞİT, İLHAN : *Batı Anadolu uygarlığı: Türkiye'nin tarih hazineleri / İlhan Akşit; fotoğraflar Ersin Alok, Şemsi Güner.* — İstanbul: Sandoz, 1980. 224 s.: res.; 26 cm. (B.I/1729).
- AKPINAR, TURGUT : *Türk tarihinde islamiyet / Turgut Akpınar.* — 3. bsk. — İstanbul: İletişim, 1999. 230 s.; 20 cm. — (İletişim yayınları; 218. Araştırma-İnceleme dizisi; 37) ISBN 975-470-370-1 (A.VI/670).
- AKSOY, YAVUZ : *Bilim tarihi ve felsefesi / Yavuz Aksoy.* — İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 1994. ix, 693 s.; 24 cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi yayını sıra no; 290) (A.VI/602).
- AKSOY, YAVUZ : *Matematik ve tarihi / Yavuz Aksoy.* — İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü, 1999. ... c.: res.; 24 cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi; FE.MAT-99.002) İçindekiler: 1. c.: İlk uygarlıklar ve Antik Çağ M.Ö. 5000-M.S. 500. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 975-461-1548 (tk.) (A.VI/601-1).
- AKTUĞ - KOLAY, İLKNUR : *Batı Anadolu 14. yüzyıl beylikler mimarisinde yapımların teknikleri / İlknur Aktuğ - Kolay; yay.haz. Erol Kalender.* — 1. bsk. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999. 163, [16] s.: res.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 179) ISBN 975-16-1089-3 (A.VI/647).
- AKURGAL, MERAL : *Korint seramiği M.Ö. 750-550 / Meral Akurgal.* — İstanbul: [y.y.], 1997. 132, 79 s.: res.; 30 cm. (B.I/1633).

- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNİ : *Tarih-i Cihan Güşa / Alaaddin Ata Melik Cüveynî*; çev. Mürsel Öztürk. — 3 c. birleştirilmiş 2. bs. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999. xv, 632 s.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2253. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 238) ISBN 975-17-2206-3 (A.VI/716).
- Alaaddin Keykubad (1220-1237) devrine ait Necmeddin Daye'nin siyasetnamesi / haz. Şefaattin Severcan; ed. Ahmet Hulüsi Köker.* — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995. iv, 66 s.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 21) ISBN 975-8013-07-6 (A.VI/653).
- ALBAYRAK, MUSTAFA : *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel gelişimi / Mustafa Albayrak.* — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. 159 s.; 20 cm. ISBN 975-16-1052-4 (A.VI/599).
- ALBAYRAK, MUSTAFA : *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu kongreleri: 17 Mart 1919 — 2 Ağustos 1920 / Mustafa Albayrak.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. ix, 227 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1054-0 (A.VI/541).
- ALEM, ESRAR : *Alem-i İslam ki ahlaki suret-i hal/ Esrar Alem.* — New Delhi: Kadı Publishers, 1996. 455 s.; 23 cm. ISBN 8185362459 (A.VI/1187).
- Alevi kimliği / ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere; çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun.* — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. xi, 276 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 70) ISBN 975-333-093 - 6 (A.VI/676).
- ALTINDAL, MERAL : *Osmanlı'da harem / Meral Altındal.* — 2. bs. — İstanbul: Altın Kitaplar, 1999. 288 s.: res.; 20 cm. ISBN 975 - 405 - 411 - 8 (A.VI/678).
- ALTINDAL, MERAL : *Osmanlıda kadın / Meral Altındal.* — 1. bs. — İstanbul: Altın Kitaplar, 1994. 284 s.: res.; 20 cm. ISBN 975-405-506-8 (A.VI/668).
- ALTINOLUK, ÜLKÜ : *Binaların yeniden kullanımı: program-tasarım-uygulama-kullanım / Ülkü Altınoluk; yay. yönetmeni Sedat Acar.* — 1. yayım. — İstanbul: YEM, 1998. 143 s.: res. (kimi rnk.); 28 cm. ISBN 975-7438-63-4 (B.I/1680).
- ALTINSAPAN, EROL : *Ortaçağ'da Eskişehir ve çevresinde Türk sanatı: 11.-15. yüzyıllar Türk mimarisi / Erol Altınsapan.* — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999. xxiii, 265, [263] s.: res.; 24 cm. —

(Anadolu Üniversitesi yayınları; 1091. Edebiyat Fakültesi yayınları; 3) ISBN 975-492-850-9 (A.VI/585).

American documents on Greek Occupation of Anatolia / compiled by Çağrı Erhan. — Ankara: Center for Strategic Research, 1999. xvi, 330 s.; 24 cm. — (SAM Papers, ISSN 1302-3845; 7/99) (A.VI/1145).

AMMAR, SLEİM : *Ibn Al Jazzar & the medical school of Kairouan* / Sleim Ammar. — [y.y.: y.y.], [199?]. 143 s.: res.; 21 cm. (A.VI/245).

Anabasis'ten Atatürk'e seyahatnamelerde Trabzon / haz. Veysel Usta. — 1. bsk. — Trabzon: Serander, 1999. 248, 20 s.: res.; 22 cm. — (Serander yayınları. Trabzon Araştırmaları dizisi; 1) ISBN 975-94238-0-4 (A.VI/519).

Anatolian and Thracian studies in honour of Zafer Taşlıkhoğlu = Zafer Taşlıkhoğlu armağanı Anadolu ve Trakya çalışmaları/ yay.haz. = ed. by Nezh Başgelen, Güler Çelgin, A. Vedat Çelgin. — 1. bsk. — İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1999. ...c.: res.; 24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Armağan kitaplar dizisi; 2) Kütüphanemizde eserin 1.cildi mevcuttur. ISBN 975-7538-30-2 (tk.) (A.VI/440-1).

Anatolie antique : fouilles Françaises en Turquie: catalogue de l'exposition: Gypsothèque de l'Université Lumière Lyon II 12, avenue Berthelot 69007 Lyon 23 Octobre-23 Decembre 1990 / catalogue ed. sous la direction de Jean-Louis Bacqué-Grammont... [et al.]; avec la collaboration d'Edhem Eldem, Jacques des Courtils, Jean-Charles Moretti. — İstanbul: Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 1990. 118 s.: res.; 28 cm. — (Varia Anatolica; IV/2) ISBN 2906053163 (B.I/1510).

Ancient Greek hero cult : proceedings of the fifth international seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Department of Classical Archaeology and Ancient History, Göteborg University, 21-23 April 1995 / ed. by Robin Hägg. — Jonsered: Paul Aström, 1999. 207 s.: res.; 24 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen = Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae series in, ISSN 0081-9921; 8°, XVI) ISBN 9179160379 (A.VI/896).

ANDİC, FUAT : *The last of the Ottoman grandees: the life and the political testament of Âli Paşa* / Fuat Andic, Suphan Andic. — 1st. published. — İstanbul: Isis, 1996. xi, 68 s.; 24 cm. — (Bibliotheca Ottomanica; 2) ISBN 975-428-090-8 (A.VI/170).

- ANDONYAN, ARAM: *Balkan savaşı / Aram Andonyan*; çev. Zaven Biberyan. — İstanbul: Aras, 1999. 522 s.: res.; 20 cm. ISBN 975-7265-21-7 (A.VI/683).
- Ankara : Cumhuriyetin 75. yılında vakıf eserleri / haz. Sadi Bayram, Yener Lütfü Mert.* — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1998. 95 s.: rnk. res.; 24 cm. — (İl İl Vakıflar serisi) ISBN 975-19-2117-1 (A.VI/241).
- Ankara İli'nin cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet dönemi eğitimi / İsmail Aydın... [ve başk.]; osmanlıca metinlerden çev. ve düzelti Gülay Sarı...[ve başk.]*. — Ankara: Ankara Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, [1998?]. [23], 376 s.: res.; 25 cm. ISBN 975-11-1779-8 (A.VI/568).
- ANLAĞAN, ÇETİN : *Protohistorik çağ silahları= Weapons of the protohistoric age / Çetin Anlağan, Önder Bilgi.* — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi = Sadberk Hanım Museum, 1989.119 s.: res. (kimi rnk.); 27 cm. ISBN 975-95457-0-5(B.I/1655).
- APOSTOLOPOULOS, DIMITRIS G. : *Anaglifa mias tehnis nomikis: Bizantino dikeo ke metabizantini "nomothesia" /Dimitris G. Apostolopoulos.* — Atina: Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon, 1999. 245 s.; 25 cm. — (Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon; 69) ISBN 9607916042 (A.VI/1005).
- APOSTOLOPOULOS, DIMITRIS G. : *O "iepos kodiks" tou patriarheiou Konstantinoupoleos sto B'miso tou IE' eona: ta mona gnosta sparagmata / Dimitris G. Apostolopoulos.* — Atina: Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon, 1992. 200 s.; 25 cm. — (Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon; 43) ISBN 9607094069 (A.VI/1006).
- The Arabs and Arabia on the eve of Islam / ed. by F. E. Peters.* — Hampshire: Ashgate; Variorum, 1999. Ixil, 387s.; 24 cm. — (The Formation of the Classical Islamic World / General ed. Lawrence I. Conrad; vol. 3) ISBN 0-86078-702-8 (A.VI/776).
- ARASARATNAM, SINNAPPAH : *Maritime trade, society and European influence in Southern Asia, 1600-1800 / Sinnappah Arasaratnam.* — Hampshire: Variorum, 1995. xii, 299 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS471) ISBN 0-86078-452-5 (A.VI/788).
- ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI (16: 1998: TARSUS): *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs 1999, Tarsus / yay. haz. Koray*

Olşen...[ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999. 2c.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları, ISSN 1017-7663; 2199-2200. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 68-69) ISBN 975-17-2203-9 (tk.) (A.VI/645).

ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI (15: 1997: ANKARA) : XV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* / yay. haz. Koray Olşen...[ve başk.]. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. 2c.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları yayın no, ISSN 1017-7663; 2011. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları yayın no; 58-59) ISBN 975-17-1880-5 (tk.) (A.VI/809).

Archaeological map of Troia = Troia arkeolojik haritası. — İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1992. 1 harita: rnk.; 34x45 cm. (H/281).

Arheologiya Voljskoy Bulgarii: problemi, poiski, reşeniya / baş redaktör F.Ş. Huzin. — Kazan: Akademiya Nauk Tatarstana, 1993. 138 s.; 20 cm. — (Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut Yazıka Literatürü i İstorii im. G. İbragimova) ISBN 5201080030 (A.VI/1140).

ARIKAN, MUSTAFA : *Hamdi Ragıp Atademir (hayatı, şahsiyeti ve fikirleri)* / Mustafa Arıkan. — I.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xvii, 475 s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2048. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 213) ISBN 975-17-1913-5 (A.VI/712).

ARIKAN, ZEKİ : *Nicoara Beldiceanu (1920-1994)* / Zeki Arıkan. — İstanbul: Enderun, 1997. 63-75 ss.; 23 cm. Osmanlı Araştırmaları (Journal of Ottoman Studies) 1997, sayı XVII'den ayrıbasım.(A.V/9154).

ARİSTOVA, T.F. : *Materialnaya kultura kurdov XIX-pervoy polovini XX v.: problema traditsionno kulturnoy obşnosti* / T.F. Aristova. — Moskva: Nauka, 1990. 229 s.: res.; 22 cm.— (Akademiya Nauk SSSR Ordena Drujbi Narodov İnstitut Etnografiyi im N. N. Mikluho-Maklaya) ISBN 5020164283 (A.V/9973).

ARKEOMETRİ SONUÇLARI TOPLANTISI (14:[199?]: ANKARA): XIV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* / yay. haz. Koray Olşen... [ve başk.]. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999. 112 s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları, ISSN 1017-7671; 2201. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 65) ISBN 975-17-2121-0 (A.VI/611).

ARKEOMETRİ SONUÇLARI TOPLANTISI (13: 1997: ANKARA): XIII. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* / yay. haz. Koray Olşen... [ve başk.]. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. 173 s.: res.; 24 cm. — (Kültür

- Bakanlığı yayınları, ISSN 1017-7671; 2010. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 60) ISBN 975-17-1876-7 (A.VI/813).
- Armenian claims and historical facts.* — Ankara: Center for Strategic Research, 1998. 70 s.; 27 cm. (B.I/1566).
- ARNAKIS, GEORGE GEORGIADIS : *George Jarvis: his journal and related documents: edited with introduction, prologues, sequel and notes / George Georgiades Arnakis; with the collaboration of Eurydice Demetracopoulou.* — Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1965. xxxii, 282, [8] s.; 24 cm. — (Americans in the Greek Revolution; 1) (A.VI/816).
- ARSLAN, MEHMET : *Türk edebiyatında manzum surnameler: Osmanlı saray düğünleri ve şenlikler / Mehmet Arslan.* — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999. x, 837, [16] s.: res.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 195) ISBN 975-16-1187-3 (A.VI/593).
- ARSLAN MELİH : *Antik sikke defineleri: Antalya Müzesi Pamphylia defineleri ve C.S. Okray Koleksiyonu ile Burdur, Fethiye ve Sinop Müzelerinden birer define / Melih Arslan, Chris Lightfoot, Cihan Tibet.* — 1. bs. — Ankara: Udaş, 1999. 219 s.: res.; 30 cm. ISBN 975-95369-2-7 (B.I/1636).
- ARÛ, KEMAL AHMET : *Türk kenti: Türk kent dokularının incelenmesine ve bugünkü koşullar içinde değerlendirilmesine ilişkin yöntem araştırması / Kemal Ahmet Arû; yay. yönetmeni Sedat Acar; yay. sorumlusu Gülçin İpek.* — 1. bsk. — İstanbul: YEM, 1998. 288 s.: rnk. res., hrt.; 30 cm. ISBN 975-7438-58-8 (B.I/1688).
- ASKERİ TARİH SEMİNERİ (6: 20-22 EKİM 1997: İSTANBUL): *Altuncı askeri tarih semineri bildirileri II (sunulmayan bildiriler): İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul).* — Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999. ...c.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; '99/73) Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 9754091463 (A.VI/1130-2).
- ATASE BAŞKANLIĞI : *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarihi (1916-1998) / ATASE Başkanlığı; Nurcan Fidan, Alev Keskin.* — Ankara : ATASE Başkanlığı, 1999. iii, 293 s.: res.; 28 cm. ISBN 975-409-133-1 (B.I/1652).
- Atatürk / haz. makam Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı; haz. Hülya Yazar ...[ve başk.].* — Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 1999. 312 s.: res.; 31 cm. ISBN 975-6786-00-0 (B.I/1651).

- Atatürk and the Turkish revolution.* — Ankara: Turkey Chief of General Staff Military History and Strategic Studies, 1999. vi, 89 s.: res.; 20 cm. (A.VI/694).
- Atatürk düşüncesinde din ve laiklik / Mustafa Kemal Atatürk...* [ve başk.]; yay.haz. Ethem Ruhi Fiğlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş. — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xxvii, 412 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-16-1158-X (A.VI/606).
- Atatürk haftası armağanı 10 Kasım 1999.* — Ankara: ATASE Başkanlığı, 1999. v, 213 s.: res.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın no; 99/93) (A.VI/661).
- Atatürk ve hukuk / derl. Ender Tiftikçi, Mehmet Tiftikçi.* — Ankara: Yargıtay, 1999. x, 374 s.: res.; 24 cm. — (Yargıtay yayınları; 27) ISBN 975-95510-7-1 (A.VI/529).
- Atatürk ve Konya.* — [Konya]: Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, [1998?]. ii, 41, [1] s.: res.; 23 cm. — (Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayın no; 1) (A.VI/536).
- Atatürk'ün fikir ve düşünceleri / haz. Utkan Kocatürk.* — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xiv, 440 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1174-1 (A.VI/607).
- Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın başlatılmasına dair belgeler / yay. haz. Cemalettin Taşkiran...* [ve başk.]. — [Ankara]: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999. xxvi, 407 s.; 24 cm. (A.VI/629).
- ATAY, ÇINAR : *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir planları / Çınar Atay.* — İzmir : Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1998. vii, 205 s.: res.; 33 cm. ISBN 975-6934-03-4 (B.I/1665).
- Atlas / haz. MSB Harita Genel Komutanlığı.* — [Ankara]: Harita Genel Komutanlığı, 1993. 92 s.: hrt; 35 cm. (B.I/1647).
- AVCI, BERRİN : *Belgesel sinemacı yönüyle Sabahattin Eyuboğlu / Berrin Avcı.* — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999. ix, 206 s.: res.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1087. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları; 30) ISBN 975-492-846-0 (A.VI/634).
- AYDAL, DOĞAN : *Türkiye ve Avrupa Birliği / Doğan Aydal.* — Ankara: [y.y.], 1998. 101 s.; 21 cm. (A.VI/969).

- AYGÜN, ABDURRAHMAN : *Türk haritacılık tarihi* / Abdurrahman Aygün; sa-
deleştirenler Edip Özkale, Mustafa Rıza Şenler. — Ankara: Harita
Genel Müdürlüğü, 1980. 2 c.: res.; 31 cm. (B.I/1645).
- 'AYNİ, SADR ED-DİN : *Merg-i Sud-H'or* / Sadr ed-din 'Ayni. — [y.y.]: Şirket-i
Kitab-ı Cihan, 1995. 252, [12], 31 s.; 21 cm. ISBN 0936665238
(A.V/8059).
- AZATYAN, V.V. : *İntegratsionniye protsessı v ekonomike stran severnoy Afriki*
/ V.V. Azatyan. — Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Afriki,
1998. 33 s.; 20 cm. ISBN 5201050662 (A.VI/1099).
- EL-AZHARİ, TAEF KAMAL : *The Saljuqs of Syria: durind the Crusades 463-*
549 A. H./1070-1154 A.D. / Taef Kamal El-Azhari; foreword by C.E.
Bosworth; begründet von Klaus Schwarz; hrsq. von Gerd Winkelhane.
— Berlin: Klaus Schwarz, 1997. 195 y.; 21x30 cm. — (Islamkundliche
Untersuchungen; Bd. 211) ISBN 387997263X (A.VI/955).
- BABOT, CHRISTIANE : *La mission des augustins de l'assomption à Eski-*
Chéhir 1891-1924 / Christiane Babot. — première impression. —
İstanbul: Isis; Strasbourg: Unité de Recherche Mondes Turcs et
Iranien à l'Époque Moderne et Contemporaine; Centre National de la
Recherche Scientifique Université des Sciences Humaines de
Strasbourg, 1996. v, 121 s.; 24 cm. — (Études Turques no; 3) ISBN
9754280835; ISBN 2909768007 (A.VI/171).
- BADMAYEVA, L.D. : *Mongolskaya terminologiya meditsinskogo traktata*
"çjud-şi" / L.D. Badmayeva. — Ulan-Ude: BNTS SO RAN, 1994. 153 s.;
20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye,
Buryatskiy Nauçnyy Tsentr. İnstitut Obşestvennih Nauk) ISBN
5762309193 (A.VI/1167).
- BAGAŞEV, A.N. : *Etničeskaya antropologiya Tobolo-İrtışskih Tatar* / A.N.
Bagaşev; baş redaktör V.A. Dremov. — Novosibirsk: Vo "Nauka", 1993.
152 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye
İnstitut Problem Osvoyeniya Severa) ISBN 502030266X (A.VI/1128).
- BAİPAKOV, K.M. : *The Margulan Institute of archaeology: a short history of*
the work, scientific achievements, perspectives / K.M. Baipakov; trans-
lated into Eng. by S.U. Tleumbetova. — Almaty: Gylym, 1998. 30, [18]
s.: res.; 20 cm. ISBN 5-628-02343-4 (A.VI/26).

- BAL, İDRİS : *Turkey's relations with the west and the Turkic Republics of the former Soviet union: the rise of the "Turkish model" (1991-1992)* / İdris Bal. — Manchester: [y.y.], 1997. 393 y.; 30 cm. Tez (Doktora)-University of Manchester (B.I/1562).
- BALIVET, MICHEL : *Islam mystique et révolution Armée dans les Balkans Ottomans: vie du Cheikh Bedreddin le "Hallaj des Turcs" (1358/59-1416)* / Michel Balivet. — achevé d'imprimer. — İstanbul: Isis, 1995. vi, 175 s.: res.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; 12) ISBN 975-428-074-6 (A.VI/177).
- Balkan Harbi kronolojisi* / [yazanlar] Hülya Toker, Nurcan Fidan; [yay.haz.] ATASE. — Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1999. xi, 142 s.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 99/22) ISBN 975-409-132-3 (A.VI/605).
- BALTA, EVANGELIA : *Karamanlidika: nouvelles additions et compléments I* / Evangelia Balta. — Athènes: Centre d'Études d'Asie Mineure, 1997. 287 s.: res.; 25 cm. ISBN 9608597609 (A.VI/1082).
- BALTA, EVANGELIA : *Peuple et production: pour une interprétation des sources Ottomanes* / Evangelia Balta. — première impression. — İstanbul: Isis, 1999. 281 s.: tab.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 41) ISBN 975-428-146-7 (A.VI/656).
- BALTA, EVANGELIA : *Problèmes et approches de l'histoire Ottomane: un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz* / Evangelia Balta. — première impression. — İstanbul: Isis, 1997. 325 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; XXVIII) ISBN 975-428-111-4 (A.VI/690).
- Le Banquet du Faisan* / textes réunis par Marie-Thérèse Caron, Denis Clauzel. — Arras: Artois Presses Université, 1997. 359 s.; 24 cm. — (Collection Histoire / dirigée par Alain Lottin, ISSN 1272-2286) ISBN 2910663124 (A.VI/338).
- BARAŞKOVA, A.S. : *Sovremennaya semya v Respublike Saka (Yakutiya)* / A.S. Baraşkova. — Yakutsk: Yakutskiy Nauçnyy Tsentr SO RAN, 1994. 128 s.: 20 cm. — Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye) ISBN 5762309126 (A.VI/1041).
- BARILLARI, DIANA : *İstanbul 1900: "Art Nouveau" mimarisi ve iç mekânları* / Diana Barillari, Ezio Godoli; İtalyanca'dan çev. Aslı Ataöv; yay. yönetmeni Sedat Acar; yay. sorumlusu Gülçin İpek. — İstanbul: YEM, 1997. 227 s.: rnk. res.; 29 cm. ISBN 975-7438-45-6 (B.I/1689).

- BARIŞTA, H. ÖRCÜN : *Türk el sanatları* / H. Örcün Barışta. — ilv. 2. bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. xx, 177 s.: rnk. res.; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2168. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi; 192) ISBN 975-17-2054-0 (B.I/1683).
- BARKEY, KAREN : *Eşkıyalar ve devlet: Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi* / Karen Barkey; çev. Zeynep Altok; yay. haz. Hamdi Can Tuncer. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. x, 290 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 82) ISBN 9753331096 (A.VI/874).
- BARTHOLD, V. : *Tarih el-Türk fi Asya el-Vusta* / V. Barthold; terceme Ahmed el-Said Süleyman. — [y.y.]: Heyyet el-Misriyye el-Amme li'l-Kitab, 1996. 279 s.; 23 cm. ISBN 977014794X (A.VI/1182).
- BAYAR, MUHARREM : *Anadolu'nun en eski şehirlerinden Bolvadin'in tarihi* / Muharrem Bayar. — İstanbul: Ünlü, 1996. ... c.; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9759482800 (A.VI/1027).
- BAYAT, ALİ HAYDAR : *Osmanlı Devleti'nde hekimbaşılık kurumu ve hekimbaşılar* / Ali Haydar Bayat. — 1. bsk. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999. x, 213, [45] s.: res.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 199) ISBN 975-16-1214-4 (A.VI/631).
- BAYDUR, MELAHAT : *Bir sefire'nin anıları* / Melahat Baydur. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1998. 173 s.: res.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları genel yayın no; 395. Anılar dizisi; 9) ISBN 975-458-129-0 (A.VI/689).
- BAYTOP, TURHAN : *İstanbul lalesi* / Turhan Baytop. — 2. bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. xi, 66 s.: rnk. res.; 27 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 1415. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 180) ISBN 975-17-1020-0 (B.I/1631).
- BECKINGHAM, C.F. : *Between islam and christendom: travellers, facts and legends in the Middle Ages and the Renaissance* / C.F. Beckingham. — London: Variorum Reprints, 1983. 326 s.; 23 cm. — (Variorum Reprint; CS175) ISBN 0-86078-123-2 (A.VI/777).
- BEHNSTEDT, PETER . *Die Agyptisch-Arabischen dialekte* / Peter Behnstedt. — Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1985-1999. 5 c.: res.; 24 cm. — (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients Reihe B (Geisteswissenschaften) nr.; 50/1-50/5) İçindekiler: 1. c.: Einleitung

und anmerkungen zu den karten — 2. c.: Dialektatlas von Ägypten — 3. c. 1. ks.: Delta dialekte — 3. c. 2. ks.: Niltaldialekte — 3. c. 3. ks.: Oasendialekte — 4. c.: Glossar Arabisch-Deutsch — 5. c.: Glossar Deutsch-Arabisch. ISBN 389500118X (A.IV/8763).

BEKTAŞ, CENGİZ : *Selçuklu kervansarayları, korunmaları üzerine bir öneri = A proposal regarding the Seljuk caravanserais, their protection and use* / Cengiz Bektaş; yay. haz. Gülçin İpek; çev. Gülşah Özer. — 1. bsk. — İstanbul: YEM, 1999. 160 s.; rnk. res.; 22x24 cm. ISBN 975-7438-75-8 (A.VI/795).

BELL, JEAN : *Köse Sultan: Topkapı'da bir gelin* / Jean Bell; çev. Nihal Öno. — İstanbul: Aksoy, 1998. 270 s.; 24 cm. ISBN 975-8263-95-1 (A.VI/691).

BELLİ, OKTAY : *Anadolu'da Türk bakırcılık sanatının gelişimi: bakır yatakları, üretimi ve atölyeleri* / Oktay Belli, İ. Gündoğ Kayaoğlu. — İstanbul: Sandoz, 1993. 299 s.; rnk. res.; 31 cm. — (Sandoz Kültür yayınları; 14) ISBN 975-95545-2-6 (B.I/1696).

BELOVA, A.G. : *Himyaritskiy yazık: arealniye issledovaniya k istorii Arabskogo yazıka* / A.G. Belova. — Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 1996. 190 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020177059 (A.VI/1168).

BENEZRA, NISSIM M. : *Une enfance juive a Istanbul* / Nissim M. Benezra. — İstanbul: Isis, 1996. 218 s.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; XIV) ISBN 975-428-084-3 (A.VI/168).

BENOIST-MÉCHIN, JACQUES : *Mustafa Kemal: bir imparatorluğun ölümü* / Jacques Benoist-Méchin; Türkçesi Zeki Çelikkol. — 1. bs. — Ankara: Bilgi, 1997. 342 s.; 20 cm. — (Bilgi yayınları-Bilgi dizisi; 113) ISBN 975-494-682-5 (A.VI/667).

BERBER, ENGİN : *İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919): yeni onbinlerin gölgesinde bir sancak* / Engin Berber; yay. haz. Ali Berktay. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. xii, 172 s.; tab., res.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 71) ISBN 9753330952 (A.VI/885).

BERL, EMMANUEL : *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya* / Emmanuel Berl; çev. Gülseren Devrim. — 1. bsk. — İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999. 254 s.; 23 cm. ISBN 975-6817-01-1 (A.VI/682).

- BERTELS, A. YE. : *Hudojestvenny obraz v iskusstve İrana IX-XV vv. (slovo, izobrajenije)* / A. Ye. Bertels. — Moskva: Vostochnaya Literatura, 1997. 422 s.: res.; 20 cm. — (Ministerstvo Kulturu Rossiyskoy Federatsii Rossiyskiy Institut İskusstvoznaniya) ISBN 5020177075 (A.VI/1014).
- Bessarabiya na perekpестke yevropeyskoy diplomatii dokumenti materialı / V.N. Vinogradov... [et al.].* — Moskva: İndrik, 1996. 380 s.; 20 cm. — (Biblioteka İnituta Slavyanovedeniya i Balkanistiki. Rossiyskaya Akademiya Nauk) ISBN 5857590329 (A.VI/91).
- BESTUJEV, A.A. : *Kavkazskiye povesti* / A.A. Bestujev; düzenleyen F.Z. Kanunova. — Sankt-Peterburg: Nauka, 1995. 704 s.; 22 cm. ISBN 5020279323 (A.VI/1138).
- BIAGI, BRUNO : *Devlet el-taavvun bi indimacu el-cemiyat* / Bruno Biagi; çev. Said el-Şartuni. — [y.y.]: Matbaatu Mecelletül-Arais, [19??]. 84 s.; 20 cm. (A.V/7583).
- BITTEL, KURT : *Reisen und ausgrabungen in Ägypten, Kleinasien, Bulgarien und Griechenland 1930-1934* / Kurt Bittel. — Stuttgart: Franz Steiner, 1998. 510, [15] s.; 24 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977 jg.1998 nr.; 5) ISBN 3515073280 (A.VI/893).
- BİKBULATOV, N.V. : *Semeyny bit Başkir XIX-XX vv.* / N.V. Bikbulatov, F.F. Fathova. — Moskva: Nauka, 1991. 192 s.; 22 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Uralskoye Otdeleniye Başkirskiy Nauçnyy Tsentr Ordena Znak Poçeta İstitut İstorii Tazıka ı Literaturu) ISBN 5020101060 (A.V/9976).
- BİLGİN, NURİ : *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar* / Nuri Bilgin. — İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999. ii, 223 s.; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no; 91) ISBN 9754833990 (A.VI/914).
- BİLİCİ, FARUK : *A la frontière Turco-Géorgienne: chocks et trocs en tout genre* / Faruk Bilici. — [y.y.]: Panoramiques, [19??]. 167-171 ss.; 24 cm. Est: ces immigrés qui viendraient du froid'den ayrışasım. (A.VI/1050).
- BİLİCİ, FARUK : *Acteurs de developpement des relations entre la Turquie et le monde Turc: les vakifs* / Faruk Bilici. — [y.y.]: AFEMOTI, 1992. 17-29 ss.; 29 cm. — (Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien; 14-1992) L'émergence du monde Turco-Persan'dan ayrışasım. (B.I/1734).

- BİLİCİ, FARUK : *Alévisme et bektachisme allies naturels de la laïcité en Turquie?* / Faruk Bilici. — Paris: L'Harmattan, [199?]. 281-298 ss.; 21 cm. *Islam et laïcité approches globales et régionales*, L'Harmattan, Paris, [199?]'den ayırması. (A.VI/974).
- BİLİCİ, FARUK : *Aziz Mahmut Hudai et le Tekke Celveti a Üsküdar a travers ses waqfs au XVIIe siècle: seance du 14 Novembre 1995* / Faruk Bilici. — İstanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes, 1996. 2-8 ss.; 29 cm. — (Lettre d'Information; 9) Observatoire Urbain d'Istanbul'dan ayırması. (B.I/1742).
- BİLİCİ, FARUK : *Bilgi edinmek hak ve hürriyeti; iş dünyası arşivleri; Fransız ve Türk arşivlerinin karşılaştırılması denemesi: tarih ve teşkilat* / Faruk Bilici. — İstanbul: Librairie de Péra, [199?]. 64-102 ss.; 21 cm. Arşivcilik Konferansları I' (yay. haz. Hamza Kandur) den ayırması. (A.VI/967).
- BİLİCİ, FARUK : *İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş döneminde Türk uleması* / Faruk Bilici. — İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1990. 709-719 ss.; 23 cm. V. Milletlerarası Sosyal ve İkiyat Tarihi Kongresi tebliğlerinden ayırması. (A.VI/973).
- BİLİCİ, FARUK : *Islam, modernité et éducation religieuse en Turquie: chapitre III* / Faruk Bilici. — [Paris]: L'Harmattan, [19?]. 41-60 ss.; 30 cm. *Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran*'den ayırması. (B.I/1744).
- BİLİCİ, FARUK : *Jérusalem dans l'univers Ottoman* / Faruk Bilici. — [y.y.]: Association Cimaïse, Art et Histoire, 1997. 63-69 ss.; 29 cm. *Voir Jérusalem: pélerins, conquérants, voyageurs*'tan ayırması. (B.I/1737).
- BİLİCİ, FARUK : *L'Iran dans deux journaux Ottomans: Beyan ül-Hak et Tanin (1908-1912)* / Faruk Bilici. — İstanbul: Institut Français de Recherche en Iran ; Téhéran: Institut Français d'Études Anatoliennes, 1993. 61-74 ss.; res.; 23 cm. *Les Iraniens d'Istanbul*, (eds. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), IFEA/IFRI, İstanbul-Téhéran, 1993'den ayırması. (A.VI/968).
- BİLİCİ, FARUK : *L'"industrie" papetière sous la révolution en Haute-Normandie* / Faruk Bilici. — [y.y.: y.y.], 1990. 53-61 ss.; 24 cm. *Révolution et mouvements révolutionnaires en Normandie* numéro spécial, hors série, Recueil de l'Association des Amis du Vieux Havre 1990'dan ayırması. (A.VI/976).

- BİLİCİ, FARUK : *La culture politique des islamistes en Turquie et en Egypte: Heritage commun et specificites* / Faruk Bilici. — [y.y.: y.y.], 1992. 153-163 ss.; 24 cm. Modernisation et nouvelles formes de mobilisation sociale II Egypte-Turquie. Dossiers du CEDEJ 1992'den ayrışım. (A.VI/1067).
- BİLİCİ, FARUK : *La revolution Française dans l'historiographie Turque (1789-1927)* / Faruk Bilici. — [y.y.]: AFEMOTI, 1991. 59-69 ss.; 30 cm. — (Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien; 12-1991) La révolution Française la Turquie et l'Iran'dan ayrışım. (B.I/1735).
- BİLİCİ, FARUK : *Le parti islamiste Turc (Refah Partisi) et sa dimension internationale* / Faruk Bilici. — Paris: ERISM, 1997. 35-60 ss.; 24 cm. — (Les Annales de Lautre Islam no; 4) Solidarités incitations, pratiques, représentations islamiques'den ayrışım. (A.VI/1037).
- BİLİCİ, FARUK : *Le Sultan des onze mois* / Faruk Bilici. — [y.y.]: Gloires et Dérives, [19??]. 219-222 ss.; 30 cm. Autrement Istanbul'dan ayrışım. (B.I/1736).
- BİLİCİ, FARUK : *Les archives du Şeyh'ül-Islam en tant que source de l'histoire de la fin de l'Empire Ottoman* / Faruk Bilici. — Paris: Peeters, 1995. 27-34 ss.; 24 cm. — (Collection Turcica vol.; 8) Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960): actes du sixième congrès international tenu à aix-en-provence du 1er au 4 juillet 1992'den ayrışım. (A.VI/1035).
- BİLİCİ, FARUK : *Les bibliothèques vakıfs à Istanbul au XVIe siècle, prémices de grandes bibliothèques publiques* / Faruk Bilici. — [Aix-en-Provence]: [AESHAN], 1999. 39-59 ss.; 24 cm. Revue du Monde Musulman de la Méditerranée 87-88 (1999)'dan ayrışım. (A.VI/1053).
- BİLİCİ, FARUK : *Les waqfs monétaires à l'époque Ottomane: droit hanéfite et pratique* / Faruk Bilici. — [Aix-en-Provence]: [AESHAN], 1996. 73-88 ss.; 24 cm. Revue du Monde Musulman de la Méditerranée 79-80 (1996) 1-2'den ayrışım. (A.VI/1054).
- BİLİCİ, FARUK : *Navigation et commerce en mer noire pendant la guerre Ottomano-Russe de 1787-1792: les navires Ottomans saisis par les Russes* / Faruk Bilici. — Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien Maisonneuve Jean Maisonneuve Successeur, [19??]. 261-277 ss.; 29 cm.

— (Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul. Anciennement Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archéologie;35) *Anatolia moderna = Yeni Anadolu III'ten ayrışım*. ISBN 2720010863; ISBN 2906053260 (B.I/1743).

BİLİCİ, FARUK : *Recherches sur les waqfs Ottomans au seil du nouveau millenaire / Faruk Bilici*. — Zaghouan: FTERSI, 1997. 81-96 ss.; 24 cm. Mélanges Halil Sahillioğlu, (études réunies et préfacées par Abdeljelil Temimi), FTERSI, Zaghouan, 1997 C. 2'den ayrışım. (A.VI/972).

BİLİCİ, FARUK : *Révolution Française, révolution Turque et fait religieux / Faruk Bilici*. — [Aix-en-Provence]: [AESHAN], 1989. 173-185 ss.; 30 cm. *Revue du Monde Musulman de la Méditerranée* 52/53 (1989) 2/3. *Les Arabes, les Turcs et la Révolution Française'den ayrışım*. (B.I/1741).

BİLİCİ, FARUK : *Tentatives d'implantation Française en mer noire au XVIIIe siècle / Faruk Bilici*. — Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi; Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1990. 681-693 ss.; 24 cm. İkinci tarih boyunca Karadeniz kongresi bildirileri (uluslararası I) = Congrès international sur la mer noire I 1-3 Haziran (Juin) 1988'den ayrışım. (A.VI/1069).

BİLİCİ, FARUK : *Une realisation concrete avant la lettre: la cooperation en mer noire orientale / Faruk Bilici*. — [y.y.]: AFEMOTI, 1993. 169-185 ss.; 24 cm. CEMOTI, 1993 No: 15'den ayrışım. (A.VI/977).

BİNGÖL, F.R. IŞIK : *Anadolu Medeniyetleri Müzesi antik takılar / F.R. Işık Bingöl*. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999. 237 s.: rnk. res.; 27 cm. ISBN 975-17-2113-X (B.I/1614).

1885-1985 Türkiye ekonomisinin 100 yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası sempozyumu. — İzmir: İzmir Ticaret Odası, 1985. 264 s.; 24 cm. (A.VI/978).

Bir dünya kenti Bursa / ed. Selmin Kangal. — [Bursa]: [Bursa Büyükşehir Belediyesi], 1998. 63 s.: res.; 28 cm. (B.I/1667).

Bir masaldı Bursa / haz. Engin Yenal. — 1. bsk. — İstanbul: Yapı Kredi, 1996. 563 s.: res.; 28 cm. ISBN 975-363-622-9 (B.I/1628).

Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ilçeleri ile Rumkale'deki taşınmaz kültür varlıkları / Aynur Durukan... [ve başk.]. — Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı,

- [1998?]. 472 s.: res.; 24 cm. — (GAP yayınları Kültür dizisi; 2) ISBN 975-19-2216-X (A.VI/582).
- BİRİNCİ, ALİ** : *Hariciye ile mülkiye arasında Mehmed Galib Bey / Ali Birinci.* — İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997. 73-89 ss.; 24 cm. İstanbul Araştırmaları, yaz 1997, sayı: 2'den ayrışım. (A.V/9352).
- BİRİNCİ, ALİ** : *Haurat türünden kaynakların tarihi araştırmalardaki yeri ve değeri / Ali Birinci.* — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. 611-620 ss.; 24 cm. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: XIV, Temmuz 1998, sayı: 41'den ayrışım. (A.VI/39).
- BİRİNCİ, ALİ** : *Siyaset meydanında bir dersiâm: Hoca Ahmet Rasim Avnî Efendi'nin serencamı / Ali Birinci.* — İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997. 163-183 ss.; 24 cm. İstanbul Araştırmaları, güz 1997, sayı: 3'ten ayrışım. (A.V/9353).
- Birinci Meclis / ed. Cemil Koçak.* — İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 1998. xxix, 483 s.: res.; 24x33 cm. ISBN 975-8362-00-3 (A.VI/286).
- I. Sakarya ve çevresi tarih ve kültür sempozyumu (22-23 Haziran 1998) / ed. Mehmet Alpargu, Enis Şahin.* — Adapazarı: Sakarya Üniversitesi, 1999. viii, 327 s.: tab., res.; 24 cm. (A.VI/944).
- I. Ulusal sınıf öğretmenliği sempozyumu, 16-17 Haziran 1994, Bursa / ed. Sebahattin Çiçek; sempozyum düzenleme kurulu Şermin Önder-Külahoğlu, Murat Altun, Selma Güleç; sekreter Fikret Yarıcı.* — Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1999. vi, 323 s.: tab.; 24 cm. — (Uludağ Üniversitesi yayınları yayın no; 8-014-0300) (A.VI/638).
- Bolvadin'de eğitim ve öğretim kurumlarının tarihi / yay. sorumlusu Cavit Aşkın; genel yay. yönetmeni Muharrem Bayar; yay. kurulu M. Mücahit Çevik... [ve başk.].* — Bolvadin: Bolvadin İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 1998. 80 s.: res.; 28 cm. (B.I/1732).
- BONET ROSADO, HELENA** : *El Tossal de Sant Miquel de Lliria: la antigua edeta y su territorio / Helena Bonet Rosado; con la colaboración de M.M. Liorens Forcada, G. Pérez Jordà, M. Calvo Gálvez.* — Valencia: Diputación de Valencia. Servicio de Investigación Prehistórica, 1995. 547 s.: res. (kimi rnk.); 33 cm. ISBN 8477959811 (B.I/1331).
- BOSWORTH, CLIFFORD EDMUND** : *The Arabs, Byzantium and Iran: studies in early islamic history and culture / Clifford Edmund Bosworth.* — Hampshire: Variorum, 1996. xii, 320 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS529) ISBN 0-86078-583-1 (A.VI/789).

- BOZKURT, GÜLNİHAL : *Azınlık imtiyazları-kapitülasyonlardan tek hukuk sistemine geçiş* / Gülnihal Bozkurt. — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. 52 s.; 20 cm. ISBN 975-16-1046-X (A.VI/545).
- BÖRÜBAYEV, T. : *Kırgız daamı* / T. Börübayev. — Bişkek: Kırgızstan, 1992. 224 s.: res. (kimi rnk.); 20 cm. ISBN 5655006499 (A.VI/277).
- BRENTJES, BURCHARD : *Arms of the Sakas: and other tribes of the Central Asian steppes* / Burchard Brentjes. — Varanasi: Rishi Publications, 1996. 164 s.: res.; 33 cm. ISBN 81-85193-16-9 (B.I/1641).
- BRETT, MICHAEL : *Ibn Khaldun and the medieval Maghrib* / Michael Brett. — Aldershot: Ashgate, 1999. x, [300] s.; 24 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS627) ISBN 0-86078-772-9 (A.VI/781).
- BRONCANO RODRÍGUEZ, SANTIAGO : *Los accesos a la ciudad Ibérica de Meca mediante sus caminos de ruedas* / Santiago Broncano Rodríguez, Ma. Del Mar Alfaro Arregui. — Valencia: Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 1997. 228 s.: rnk. res.; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. Serie de Trabajos Varios núm; 92) ISBN 8477951209 (B.I/1426).
- BROUGHTON, JACK M. : *Resource depression and intensification during the late holocene San Francisco bay: evidence from the Emeryville Shellmound vertebrate fauna* / Jack M. Broughton. — Berkeley: University of California Press, 1999. viii, 150 s.: res.; 28 cm. — (University of California publications. Anthropological Records vol.; 32) Yazarın tezi (Doktora-University of Washington)'ne bağlı olarak. ISBN 0520098285 (B.I/1716).
- BUGANOV, V.İ. : *Razin i Razintsı* / V.İ. Buganov. — Moskva: Nauka, 1995. 368 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020095680 (A.VI/1100).
- BUGAY, N.F. : *Narodı i vlast: "sotsialistiçeskiy eksperiment" (20-e godı)* / N.F. Bugay. — Maykop: Meotı, 1994. 424 s.; 20 cm. — (İnstitut Gumanitarnıh İssledovaniy Respubliki Adıgeya İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN) (A.VI/1124).
- BUKOV, V.A. : *Ot Rossiyskogo suda prisyajınıh k proletarskomu pravosudiyu: u istokov totalitarizma* / V.A. Bukov. — Moskva: Arheografiçeskiy Tsentr, 1997. 452 s.; 22 cm. — (Ministerstvo Yustitsii Rossiyskoy

- Federatsii Rossiyskaya Pravovaya Akademiya Mejdunarodniy Yuridicheskiy Institut ISBN 5064861692 (A.VI/1106).
- BULDAKOV, V. : *Krasnaya smuta: priroda i posledstviya revolyutsionnogo nasiliya* / V. Buldakov. — Moskva: Rosspen, 1997. 375 s.; 21 cm. ISBN 5860041683 (A.VI/1033).
- BULUT, CAN : *Eva Demski'nin romanlarında toplumsal değişim sorunu* / Can Bulut. — İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999. 156 s.; 24 cm. — (Edebiyat Fakültesi yayınları; 93) ISBN 975-483-406-7 (A.VI/538).
- BULUT, CHRISTIANE : *Evliya Çelebis reise von Bitlis nach Van: ein auszug aus dem seyahatname; interpretierende transliteration, kommentierte übersetzung und sprachwissenschaftliche Bemerkungen* / Christiane Bulut. — Wiesbaden: Harrassowitz, 1997. xi, 404 s.; 24 cm. — (Turcologica, ISSN 0177-4743; 35) Yazarın tezi (Doktora-Universität Mainz)'ne bağlı olarak. ISBN 3-447-04021-1 (A.VI/752).
- BURÇAK, RIFKI SALİM : *On yılın anıları (1950-1960)* / Rifki Salim Burçak. — 1. bsk. — [Ankara: Demokratlar Kulübü], 1998. 789 s.; 24 cm. ISBN 975-96456-0-2 (A.VI/738).
- BURGANOV, A.H. : *Otkudo i kuda ideş, Rossiya?: opit osmysleniya posleoktyabrskoy istorii i buduşçego Rossiiyan* / A.H. Burganov. — Moskva: İnsan, 1996. 432 s.; 21 cm. ISBN 5858402763 (A.VI/1000).
- BURMAN, THOMAS E. : *Religious polemic and the intellectual history of the Mozarabs, c. 1050-1200* / Thomas E. Burman. — Leiden: Brill, 1994. xv, 407 s.; 25 cm. — (Brill's Studies in Intellectual History, ISSN 0920-8607; vol. 52) ISBN 90-04-09910-7 (A.VI/749).
- Bursa.* — Ankara: Kültür Ofset, 1997. 239 s.: res.; 30 cm. (B.I/1629).
- Bursa Büyükşehir Belediyesi 3. hizmet yılı '97.* — [Bursa]: Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 1997. 50 s.: res.; 27 cm. (B.I/1632).
- Bursa'da bir başka zaman* / tasarlayan ve yay. haz. Ramis Dara. — 1. bs. — Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 1997. 190 s.; 24 cm. — (Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı yayınları; 2) ISBN 975-7093-01-7 (A.VI/497).
- Büyük Türk-İslam bilgini Buhâri (811-869): uluslararası sempozyum* / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1996. xiv, 300 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 22) ISBN 975-8013-14-9 (A.VI/619).

- CALİS, KEBİR AHMED : *Çend İnan-şinas / Kebir Ahmed Calis. — Aligarh-Hindistan: İdare-i 'Ulum-i İslamiyye, 1992. 200 s.; 22 cm. (A.V/5852).*
- The Cambridge History of Iran / ed.by Ilya Gershevitch. — Cambridge : Cambridge University, 1968-c.: res.; 24 cm. İçindekiler: c. 1 The land of Iran — c. 2 The median and achaemenian periods — c. 3 pt. 1 The Seleucid, Parthian and Sasanian periods — c. 3 pt. 2 The Seleucid, Parthian and Sasanian periods — c. 4 The period from the Arab invasion to the Saljuqs — c. 5 The Saljuq and Mongols periods — c. 6 The Timurid and Safavid periods — c. 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic. ISBN 0521200911 (A.III/2168-2).*
- The Cambridge History of Iran / ed.by Peter Avery, Gavin Hambly and Charles Melville. — Cambridge: Cambridge University, 1968- c.: res.; 24 cm. İçindekiler: c. 1 The land of Iran — c. 2 The median and achaemenian periods — c. 3 pt. 1 The Seleucid, Parthian and Sasanian periods — c. 3 pt. 2 The Seleucid, Parthian and Sasanian periods — c. 4 The period from the Arab invasion to the Saljuqs — c. 5 The Saljuq and Mongols periods — c. 6 The Timurid and Safavid periods — c. 7 From Nadir Shah to the Islamic Republic. ISBN 0521200954 (A.III/2168-7).*
- CANTAY, GÖNÜL : *Ardahan'da Türk mimarisi / Gönül Cantay. — Ardahan : Ardahan Valiliği, 1999. 79 s.: rnk. res.; 24 cm. — (Ardahan Valiliği Kültür yayınları; 1) (A.VI/769).*
- CARRIAS, COLONEL EUGÈNE : *La pensée militaire allemande / Colonel Eugène Carrias. — Paris: Presses Universitaires de France, 1948. 400 s.; 23 cm. (A.V/9195).*
- CARSWELL, JOHN : *Çin seramikleri / John Carswell. — İstanbul: Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, 1995. 146 s.: rnk. res.; 30 cm. ISBN 975-95457-5-6 (B.I/1658).*
- CARTER, ELIZABETH : *Excavations at Anshan (Tal-e Malyan) : the middle elamite period / Elizabeth Carter; with contributions by Ken Deaver, Naomi Miller, Chandra Reedy. — Philadelphia: The University Museum of Archaeology and Anthropology University of Pennsylvania, 1996. xviii, 137, [106] s.: res.; 29 cm. — (Malyan Excavations Reports; v.2. University Museum Monograph; 82) ISBN 0924171227 (B.I/1748).*
- CÉLÉRIER, PIERRE : *Géopolitique et géostratégie / Pierre Célérier. — Paris: Presses Universitaires de France, 1961. 127 s.; 18 cm. (A.V/9024).*

- Cepheden mektuplar* / haz. makam Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı; haz. Hülya Yazar, Mustafa Delialioğlu. — Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 1999. xii, 207 s.: res.; 31 cm. ISBN 975-6786-03-5 (B.I/1650).
- CHAI ' AYE, FELICIEN : *Dinler tarihi* / Felicien Challaye; Türkçesi Samih Tiryakioğlu. — 4. bs. — İstanbul: Varlık, 1998. 223 s.; 20 cm. — (Varlık yayınları; 496. Bilgi dizisi; 18) ISBN 975-434-004-8 (A.VI/693).
- CH'IEN, SSU-MA : *The grands scribe's records* / Ssu-ma Ch'ien; ed. William H. Nienhauser, Jr.; translators Tsai-fa Cheng...[et al.]. — Bloomington: Indiana University Press, 1994. ... c; 24 cm. vol. 1: The basic annals of Pre-Han China. ISBN 0-253-34021-7 (A.VI/522-1).
- CIPOLLONE, GIULIO : *Cristianita-islam cattivita e liberazione in nome di dio: il tempo di innocenzo III dopo 'il 1187* / Giulio Cipollone. — Roma: Editrice Pontificia Universita Gregoriana, 1996. xxxiii, 551 s.; 25 cm. — (Miscellanea Historiae Pontificiae. Edita a Facultate Historiae Ecclesisticae in Pontificia Universitate Gregoriana; 60) ISBN 88-7652-649-8 (A.VI/518).
- COLLENBERG, W. H. RUDT DE : *Familles de l'orient latin XIIe-XIVe siecles* / W. H. Rudt de Collenberg. — London: Variorum Reprints, 1983. 326 s.; 23 cm. — (Variorum Reprints; CS176) ISBN 0-86078-124-0 (A.VI/514).
- CONCINA, ENNIO : *Il Doge e Il Sultano: Mercatura, arte e relazioni nel primo '500 = Doç ve Sultan: 16 yüzyıl başlarında ticaret, sanat ve ilişkiler* / Ennio Concina; traduzione in Turco Sema Postacıoğlu Banon. — [İstanbul]: Vehbi Koç Vakfı, [199?]. 167 s.: rnk. res.; 30 cm. (B.I/1640).
- Corpus of hieroglyphic Luwian inscriptions.* — Berlin : Walter de Gruyter, 1999. xxiii, 99,125 s.: res., lev.; 31 cm. — (Untersuchungen zur Indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft = Studies in Indo-European Language and Culture; n. F., 8 = new ser., 8) İçindekiler: v. 2 Karatepe- Aslantaş: the inscriptions - facsimile edition / Halet Çambel; with a contribution by Wolfgang Röllig and tables by John David Hawkins. ISBN 3-11-014870-6 (B.I/1596-2).
- COUREAS, NICHOLAS : *The Latin church in Cyprus, 1195-1312* / Nicholas Coureas. — Aldershot: Ashgate, 1997. xiv, 361 s.; 25 cm. ISBN 1-85928-447-7 (A.VI/804).

- COWDREY, HERBERT EDWARD JOHN : *The crusades and latin monasticism, 11th-12th centuries* / Herbert Edward John Cowdrey. — Aldershot: Ashgate; Variorum, 1999. x, 274 s.; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS662) ISBN 0860787958 (A.VI/951).
- CRITCHLEY, JOHN : *Marco Polo's book* / John Critchley. — Hampshire: Variorum, 1992. xviii, 217 s.: tab.; 24 cm. ISBN 0-86078-361-8 (A.VI/784).
- Crusader Syria in the thirteenth century: the Rothelin continuation of the History of William of Tyre with part of the Eracles or Acre text* / translated by Janet Shirley. — Aldershot: Ashgate, 1999. vi, 156 s.; 24 cm. — (Crusade Texts in Translation/ed. Malcolm Barber...[et al.]; 5) ISBN 1-84014-606-0 (A.VI/773).
- The Crusades and their sources: essays presented to Bernard Hamilton* / ed. by John France and William G. Zajac. — Aldershot: Ashgate, 1998. xix, 297 s.: res.; 24 cm. ISBN 0-86078-624-2 (A.VI/805).
- Cumhuriyet modaları: 75 yılda değişen yaşam, değişen insan* / ed. Oya Baydar, Derya Özkan. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. 326 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi) ISBN 9757306355 (B.I/1723).
- Cumhuriyetimizin 75 yıllık döneminde Aydın şair ve yazarları antolojisi* / yay.haz. Özgen Karaca... [ve başk.]. — 1.bsk. — Aydın : Aydın Valiliği, 1999. 149 s.: res.; 24 cm. — (Aydın Valiliği, İl Kültür Müdürlüğü Cumhuriyetin 75. yılı Kültür Eserleri dizisi: 3) ISBN 9755850651 (A.VI/966).
- Cumhuriyetimizin 75. yılında Kars* / koordinatör Fatih Kocabaş; redaksiyon ve tasarım T. Hakan Bilgin; metin yazımı Neriman Görgünay Kırzioğlu...[ve başk.]; katkıda bulunanlar Fahrettin Kırzioğlu...[ve başk.]. — Kars: Kars Valiliği, 1999. 311 s.: res.; 30 cm. (B.I/1637).
- Cumhuriyet'in aile albümleri* / proje genel koordinatörü Yiğit Gülöksüz. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1998. 295 s.: res.; 30 cm. ISBN 975-7306-36-3 (B.I/1657).
- Cumhuriyet'in devraldığı İstanbul'dan bugüne = Istanbul, from the birth of the Republic to the present day : the metamorphosis of a legacy* / ed. ve yay. danışmanı = ed. in chief Çelik Gülersoy; çev. Suzan Çelik. — İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1999. 287 s.: rnk. res.; 23x32 cm. ISBN 975-7104-22-1 (A.VI/413).

- Cumhuriyet'in renkleri, biçimleri* / ed. Ayla Ödekan; yay. haz. Derya Özkan. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. 237 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi / ed. Oya Baydar) ISBN 9757306401 (B.I/1721).
- Cumhuriyet'in sesleri* / ed. Gönül Paçacı; yay. haz. Derya Özkan. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. 173 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi/ed. Oya Baydar) ISBN 9757306606 (B.I/1722).
- Cumhuriyet'in 75. yılında Türkiye'de din eğitimi ve öğretimi ilmi toplantısı (İzmir: 4-6 Aralık 1998): tebliğler* / yay. haz. Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu. — Ankara: Türk Yurdu, 1999. 599 s.; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları; 56) ISBN 975-7841-42-0 (A.VI/603).
- Cumhuriyet'in yetmişbeşinci yılında Türkiye'nin 150 yıllık toplumsal tarihi: kesitler* / haz. Alpay Kabacalı. — İstanbul: Toprakbank, [1999]. 216,167,63 s.: res.; 31cm. İçindekiler: Osmanlı'nın son yetmişbeş yılı - Cumhuriyet'in yetmişbeş yılı-Osmanlı ve Cumhuriyet: karşılaşturmalar. ISBN 975-7104-23-X (B.I/ 1612).
- ÇAĞDAŞ TÜRK DİPLOMASİSİ SEMPOZYUMU (1997: ANKARA): *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık süreç (15-17 Ekim 1997 : Ankara) sempozyuma sunulan tebliğler* / yay. haz. İsmail Soysal. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. xxvi, 802 s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 188) ISBN 975-16-1085-0 (A.VI/574).
- ÇAKAN, İŞİL : *Türk parlamento tarihinde II. Meclis* / Işıl Çakan. — İstanbul: Çağdaş, 1999. xvi, 449 s.: tab.; 20 cm. ISBN 975-7720-80-1 (A.VI/685).
- ÇAMLİBEL, NAFİZ : *Sinan mimarlığında yapı strüktürünün incelenmesi* / Nafiz Çamlıbel. — İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 1998. x, 279, [144] s.: res.; 24 cm. (A.VI/589).
- Çanakkale - 1915* / haz. makam Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı; haz. Hülya Yazar...[ve başk.]. — Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 1999. xiii, 258 s.: res.; 22 cm. ISBN 975-6786-01-9 (A.VI/557).
- ÇANDARLIOĞLU, GÜLÇİN : *Orta Asya'da Timuriler* / Gülçin Çandarlıoğlu. — İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1995. 141 s.: 1 katl. hrt.; 24 cm. — (Mimar Sinan Üniversitesi yayın no; 17. Fen-Edebiyat Fakültesi yayın no; 4) (A.VI/569).
- ÇAYIRDAĞ, MEHMET : *Kayseri'de Kadı Mahmud Vakfı* / Mehmet Çayırdağ. — Kayseri: [y.y.], [1999?]. 115 s.: rnk. res.; 24 cm. (A.VI/720).

- ÇELEBİ, MEVLÛT : *Milli Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri /* Mevlüt Çelebi. — Ankara: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999. 447 s.; 24 cm. — (SAM Notları no; 1/99) (A.VI/583).
- Çelovek i obščestvo v antičnom mire /* redaksiyon sorumlusu L.P. Marinoviç. — Moskva : Nauka, 1998. 526 s.: res.; 22 cm.— (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut İstorii Vseobşçey) ISBN 5020095591 (A.VI/1135).
- ÇERNOV, P.V. : *Spravočnik po grammatike Arabskogo literaturnogo yazıka /* P.V. Çernov. — Moskva : "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1995. 473 s.; 24 cm. ISBN 5020178608 (A.VI/1137).
- ÇIĞ, MUAZZEZ İLMİYE : *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki kökeni /* Muazzez İlmiye Çığ. — 4.bs. — İstanbul: Kaynak, [1998?]. 96 s.: res.; 20 cm.— (Kaynak yayınları; 175) ISBN 975-343-110-4 (A.VI/673).
- ÇIĞ, MUAZZEZ İLMİYE : *Sumerli Ludingirra: geçmişe dönük bilimkurgu /* Muazzez İlmiye Çığ. — 2.bs. — İstanbul: Kaynak, 1997. 152 s.: res.; 20 cm. — (Kaynak yayınları; 183) ISBN 975-343-122-8 (A.VI/672).
- ÇİLİNGİROĞLU, ALTAN : *Urartu krallığı tarihi ve sanatı /* Altan Çilingiroğlu. — İzmir : Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, [199?]. xi, 171 s.: rnk. res.; 32 cm. ISBN 975-6934-00-X (B.I/1610).
- ÇİZAKÇA, MURAT : *İslam dünyasında ve Batı'da iş ortaklıkları tarihi /* Murat Çizakça;çev. Şehnaz Layikel ; yay. haz. Hamdi Can Tuncer. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. xix, 210 s.: tab., res.; 21 cm.— (Tarih Vakfı Yurt yayınları ;75) ISBN 9753330995 (A.VI/875).
- ÇOROTEGİN, T.K. : *Mahmud Kaşgari (Barskani) cana anın "Divanu Lugati t-Türk" söz cıynagı (1072-1077) /* T.K. Çorotegin. — Bişkek : Kırgızstan, 1997. 160 s.; 20 cm. ISBN 5655012227 (A.VI/1171).
- Daghestan/*project administrator R.A. Abakarov; ed. in chief Shapi Kaziev. — Moscow : Echo of the Caucasus, 1997.104 s.: rnk.res.; 22 cm. — (Echo of the Caucasus Magazine. Special issue, ISSN 0869-3250;1(II), 1997) (A.VI/1026).
- DARGA, A. MUHİBBE : *Hitit sanatı/A.* Muhibbe Darga. — İstanbul : Akbank, 1992. 373 s.: res.(kimi rnk.); 29 cm. — (Akbank Kültür ve Sanat Kitapları; 56) ISBN 9757630241 (B.I/1726).
- Datça (Reşadiye) Kuva-yı Milliyesi /* haz. Mehmet Çanlı, Ünal Türkeş. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. viii, 120 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-16-1109-1 (A.VI/548).

- Daunya istoriya Ukraini.* — Kiyev : Libıd, 1994. 2 c.: 21 cm. ISBN 5325005669 (tk.) (A.VI/1148).
- DAVAZ-MARDİN, ASLI : *Kadın süreli yayınları Hanımlar Aleminden Rosa'ya : Bibliyografya 1928-1996 dergiler, gazeteler, bültenler/Aslı Davaz - Mardin.* — 1. bsk. — İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998. 120, 549 s.: res; 24 cm. ISBN 975-7306-34-7 (A.VI/604).
- DAVID, GÉZA : *16. Yüzyılda Simontornya sancağı: Osmanlı Macaristan'ında toplum, ekonomi ve yönetim / Géza David; çev. Hilmi Ortaç; yay. haz. Ayşen Anadol.* — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. xii, 268 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 81) ISBN 9753331037 (A.VI/887).
- DAVİDOVİÇ, YE. A. : *Korpus zolotoh i serebryanoh monet Şeybanidov XVI vek. / Ye. A. Davidoviç.* — Moskva: Nauka, 1992. 504 s.: res.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020171719 (A.V/9954).
- DEMİDOV, S.M. : *İstoriya peligioznih verovaniy narodov Turkmenistana / S.M. Demidov.* — Aşhabad: İlm, 1990. 140 s.; 20 cm.— (Akademiya Nauk Turkmenskoy SSR İstitut İstorii im Ş. Batırova) ISBN 583380129X(A.VI/7).
- DEMİRAY, EMİNE : *Türk sinemasında 1960- 1990 yılları arasında çekilmiş filmlerde kentsel aile / Emine Demiray.* — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 1999. xiii, 295 s.: 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1104. Açıköğretim Fakültesi yayınları no; 603) ISBN 9754928614 (A.VI/911).
- DEMİRHAN ERDEMİR, AYŞEGÜL : *Atkestanesi (ve prepagel): doğanın yararlı ilacı/Ayşegül Demirhan Erdemir.* — İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1998. 124 s.: res.; 24 cm. (A.VI/1081).
- DEMİRHAN ERDEMİR, AYŞEGÜL: *Sarmısak ve kyolic / Ayşegül Demirhan Erdemir, Ömür Elçioğlu.* — İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1999. 127 s.: res.; 24 cm.(A.VI/1080).
- DEMİRHAN, NEZAHAT : *Cumhuriyetin onuncu yılının Türk inkılap tarihinde yeri ve önemi / Nezahat Demirhan.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. viii, 182 s.; 24 cm.ISBN 975-16-1134-2 (A.VI/628).

- DEVLET, NADİR : *Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi(1905-1917) / Nadir Devlet.* — gnş. ve dzl. 2.bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. xiv, 347 s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi- Sa.172)ISBN 975-16-0985-2 (A.VI/573).
- DHONTA, DHOMNAS : *I ellas kai ai dhinameis kata ton Kpimaikon polemon / Dhomnas Dhonta.* — Thessaloniki : Idhrima Meleton tis Hersonisou tou Aimou, 1973. xi, 165 s.; 25 cm. — Idhrima Meleton tis Hersonisou tou Aimou; 146) (A.VI/822).
- DIESTELKAMP, BERNHARD : *Die durchsetzung des rechtsmittels der appellation im weltlichen prozessrecht Deutschlands / Bernhard Diestelkamp.* — Mainz : Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart : Franz Steiner, 1998. 24 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes - und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr.2)ISBN 3515073051 (A.VI/960).
- Dialektoloģeskiy Slovar yazıka Saha (dopolnitelnyy tom) / sostaviteli M.S. Voronkin, M.P. Alekseyev, Yu. İ. Vasilyev.* — Novosibirsk: Nauka, 1995. 296 s.; 22 cm. ISBN 5020307130 (A.VI/1088).
- DİZMAN, İBRAHİM : *Türkiye'nin ilk köy gazetesi Güzel Ordu ve Bilal Köyden/İbrahim Dizman.* — 1. bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999.xv, 104 s.: res.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2224. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 235)ISBN 975-17-2185-7 (A.VI/704).
- Dr John Covel voyages en Turquie 1675-1677 / texte établi, annoté et traduit par Jean-Piere Grélois; avec une préface de Cyril Mango.* — Paris : P. Lethielleux, 1998. 437 s.: res.; 25 cm. — (Réalités Byzantines, ISSN 1147-4963; 6) ISBN 2-283-60456-7 (A.VI/655).
- Documents of democracy.* — New Jersey: Fleming H. Revell, [1963]. 64 s.; 17 cm.(A.V/9171).
- Doğum ve ebelik tarihi / ed. Ahmet Hulûsi Köker.* — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1997. iv, 67, [6]s.: res.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 26) ISBN 975- 8013-38-6 (A.VI/624).
- Doğumunun 70. yıl dönümünde Cengiz Aytmatov : uluslararası bilgi şöleni bildirileri (8-10 Aralık 1998-Ankara) / yay.haz. Elmas Kılıç, Neval Konuk.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. [xix], 247 s.: rnk.

- res.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 184. Kongre ve Sempozyum Bildirileri dizisi; 13) ISBN 975-16-1129-6 (A.VI/838).
- 998 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve arab ve Zül-Kâdiriyye defteri (937/1530): Amid, Mardin, Sincar, Musul, 'Arabkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek, Harput, Ruha, 'Ana-Hit ve Deyr-Rahbe livâları ile Hısn-i Keyf ve Si'ird kazâları: dizin ve tıpkıbasım / yay. haz. Ahmet Özkılınç...[ve başk.]. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998. ...c.; 34 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın no; 39. Defter-i Hakani dizisi; 4) ISBN 975-19-2146-5 (B.I/1608-1).
- Dolgiy put Rossiyskogo patsifizma: ideal mecdunarodnogo i vnutrennego mira v religiozno-filosofskoy i obtşestvenno-politiçeskoy mıcılı Rossii / ed. T.A. Pavlova; ed. board P. Brock... [et al.].* — Moskva: İnstıtut Vseobşey İstorii RAN, 1997. 374 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstıtut Vseobşey İstorii) ISBN 5201004830 (A.VI/1175).
- DORONÇENKOV, A.İ. : *Mejnatsionalniye otnoşeniya i natsionalnaya politika v Rossii : aktualniye problemler teorii, istorii i sovremennoy praktiki; etnopolitologičeskiy oçerık / A.İ. Doronçenkov.* — Sankt - Peterburg : Tsentralniy İnstıtut Povşeniya Kvalifikatsii Rukovodyaşih Rabotnikov i Spetsialistov Professionalnogo Obrazovaniya Ministerstva Obrazovaniya Rossiyskoy Federatsii Kafedra Gumanitarnih Distiplin, 1995. 199 s.; 20 cm. ISBN 5723800396 (A.VI/1176).
- DOWNEY, SUSAN B. : *Architectural terracottas from the Regia / Susan B. Downey.* — 4th ed. — Michigan : University of Michigan, 1998, c1995. xvi, 109,[24] s.: lev.; 24 cm. — (Papers and Monographs of the Academy in Rome; v. 30) ISBN 0-472-10571- X (A.V/9101).
- DÖNMEZ, CENGİZ : *Milli Mücadele'ye karşı bir cemiyet : İngiliz Muhibleri Cemiyeti / Cengiz Dönmez.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xiii, 221 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1099-0 (A.VI/596).
- DÖPP, SIEGMAR : *Ioannes Fabricius Montanus: die beiden lateinischen autobiographien/Siegmar Döpp.* — Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart: Franz Steiner, 1998. 45 s.; 24 cm.— (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr.8) ISBN 3515074554 (A.VI/962).
- Drevne-Russkoye iskusstvo : Rus, Vizantiya, Balkanı XIII vek. / baş redaktör V. S. Vilgolov.* — Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 1997. 485 s.: res.;

27 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Nauçnyy Sovet Po İstorii Mirovoy Kulturu) ISBN 5860070705 (B.I/1740).

DREW-BEAR, THOMAS : *Phrygian votive steeles* / Thomas Drew-Bear, Christine M. Thomas, Melek Yıldıztüran. — Ankara : The Museum of Anatolian Civilizations, 1999. 412 s.: res.; 27 cm. ISBN 975-17-2008-7 (B.I/1616).

DSHIKIJEW, ATA : *Das Turkmenische volk im mittelalter*/Ata Dshikijew; übersetzung aus dem Russischen Reinhold Schletzer. — Berlin: Reinhold Schletzer, 1994. 337 s.: res.; 21 cm. — (Turkmenenforschung; Bd.18) ISBN 3921539226 (A.VI/949).

DUFOURCQ, CHARLES- EMMANUEL : *L'Iberie chretienne et le Maghreb XIIIe-XVe siecles* / Charles-Emmanuel Dufourcq. — Hampshire: Variorum, 1990. viii, 365 s.; 23 cm. — (Collected Studies; CS328) ISBN 0-86078-275-1 (A.VI/507).

DURAL, HALİL : *Bize derler çıkarca: 19. ve 20. yüzyılda Ege'de efeler* / Halil Dural; yay. haz. Sabri Yetkin. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. xviii, 302 s.: res.; 21cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 78) ISBN 9753331010 (A.VI/886).

DURRANT, STEPHEN W. : *The cloudy mirror: tension and conflict in the writings of Sima Qian* / Stephen W. Durrant. — Albany : State University of New York Press, 1995. xxi, 226 s.; 23 cm. — (Suny series in Chinese Philosophy and Culture) ISBN 0-7914-2656-4 (A.VI/521).

Dünden bugüne Beşiktaş / Nuri Akbayar...[ve başk.]. — 1.bs. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1998. xiv, 320 s.: res.; 28 cm. (B.I/1660).

Dünden bugüne Konya'nın kültür birikimi ve Selçuk Üniversitesi / yay. haz. Haşim Karpuz. — Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999. xiv, 400 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-448-136-9 (A.VI/743).

Dünya kenti İstanbul = Istanbul world city / ed. Afife Batur; yay. koordinatörü = coordinator Müren Beykan; yay. kurulu = boards of ed. Edhem Eldem...[ve başk.]; tür. okuma = turkish editing Müren Beykan; ing. okuma = eng. editing Ahmet Evin...[ve başk.]. — İstanbul : Tarih Vakfı, [199?]. xxviii, 208 s.: rnk. res.; 30 cm. — (Tarih Vakfı yayınları = History Foundation publications) ISBN 975-7306-13-4 (B.I/1656).

Dünya mültecilerinin durumu 1997-98: bir insanlık sorunu / ed. Jeff Crisp, Marina Ronday - Cao, Rachael Reilly; Türkçe ed. İsmail Çekem...[ve

başk.]; çev. Yeşim Boyacılar...[ve başk.]. — New York: Oxford University Press, 1997. xii, 298 s.; 24 cm. ISBN 975-6964-00-6 (A.VI/587).

EL-DÜVELİ, EBU EL-ESVED : *Divan Ebu el-Esved el-Düveli. Risale ebu Galib el-Zerari fi Al-i Eyn 285-368 / Ebu el-Esved el-Düveli. Mukaddime fi el-usul el-itikadiyye / el-Seyyid el-Şerif el-Murtaza Ali b. el-Hüseyn; Nefasu'l-mahtutat / Tahkik Muhammed Hasan Ali Yasin.* — Bağdad : Daru'l-Maarif, 1954. 95 s.; 24 cm. (A.V/4370).

DYUMEZİL, C.: *Skifi i nartı / C. Dyumezil; çev. A. Z. Almazova.* — Moskva: Nauka, 1990. 232s.; 20 cm. — (Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı) ISBN 5020165697 (A.VI/276).

Les écoles savantes en Turquie : sciences, philosophie et arts au fil des siècles: actes des journées d'Ankara 24-29 Avril 1995 Lycée Charles de Gaulle / textes réunis et publiés par Sakina Önen, Christine Proust. — première impression. — İstanbul: Isis, 1996. xi, 189 s.: res.; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore; 15) ISBN 9754280932 (A.VI/179).

EDBURY, PETER W. : *John of Ibelin and the kingdom of Jerusalem / Peter W. Edbury.* — Suffolk: The Boydell Press, 1997. xviii, 222 s.; 24 cm. ISBN 0851157033 (A.VI/952).

EDBURY, PETER W. : *Kingdoms of the crusaders: from Jerusalem to Cyprus / Peter W. Edbury.* — Aldershot : Ashgate; Variorum, 1999. x, 352 s.; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS653) ISBN 0860787923 (A.VI/950).

EDBURY, PETER W. : *The conquest of Jerusalem and the third Crusade : sources in translation / Peter W. Edbury.* — Aldershot : Ashgate, 1998. ix, 196 s.; 24 cm. — (Crusade Texts in Translation / ed. Malcolm Barber...[et al.] ; 1) ISBN 1-84014-676-1 (A.VI/770).

EGEROD, SØREN : *Atayal-English dictionary / Søren Egerod; ed. by Jens Østergaard Petersen.* — 2. ed. — Copenhagen: Reitzels, 1999. xi, 358 s.; 27 cm. — (Historisk - Filosofiske Skrifter, ISSN 0023-3307; 20) ISBN 8773042994 (B.I/1719).

Eğitim Dairesi Başkanlığı hukuk ve meslek ders notları / haz. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı. — Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı, 1999. xxxv, 355 s.; 27 cm. (B.I/1634).

- EHRENKREUTZ, ANDREW S. : *Monetary change and economic history in the medieval muslim world*/Andrew S. Ehrenkreutz ; ed. by Jere L. Bacharach. — Hampshire : Variorum, 1992. xii, 290 s.; 23 cm.— (Collected Studies series; CS371) ISBN 0-86078-324-3 (A.VI/811).
- EKEEV, ORAZPOLAT : *Marı - "Şaların Kalbi" marı- "Duşa Tsarey" / Orazpolat Ekeev. — Aşgabat : Alhoda, 1998. 196 s.; 22 cm. (A.VI/1045).*
- Ekologiya etniçeskih kultur Sibiri nakanune XXI veka / redaktör A. İ. Stroyeva. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1995. 222 s.: res; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Muzey Antropologii i Etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera)) ISBN 5020281980 (A.VI/1158).*
- ELDEM, SEDAD HAKKI : *Boğaziçi yalıları: Anadolu yakası= The yalis of the Bosphorus: Anatolian side / Sedad Hakkı Eldem. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 1994. 287 s.: res.; 33 cm.(B.I/1639-2).*
- ELDEM, SEDAD HAKKI : *Boğaziçi yalıları: Rumeli yakası = The yalis of the Bosphorus: European side / Sedad Hakkı Eldem. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı, 1993. 325 s.: res.; 33 cm. (B.I/1639-1).*
- ELERT, A. H. : *Ekspeditsionnye materialı G. F. Millera kak istoçnik po istorii Sibiri*/A. H. Elert; redaktör N.N. Pokrovskiy. — Novosibirsk: Nauka, 1990. 246 s.; 21 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Sibirskoye Otdeleniye İnstitut İstorii Filologii i Filosofii) ISBN 5020296279 (A.VI/994).
- ELLENBLUM, RONNIE : *Frankish rural settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem / Ronnie Ellenblum. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. xxi, 321 s.; 23 cm. ISBN 0521554012 (A.VI/953).*
- Ellinizm: vostok i zapad / redaktör Ye. S. Golubtsova.— Moskva : Nauka, 1992. 384 s.: res.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk) ISBN 502009062X (A.VI/1030).*
- ENGİN, NİHAT : *Osmanlı Devletinde kölelik / Nihat Engin. — İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1998. xii, 212 s.; 24 cm. — (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları; 158) ISBN 975-548-120-6 (A.VI/686).*
- Entsiklopediya Slova o polku igoreve / redaksiyon O. V. Tvorogov. — Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Dmitriy Bulanin, 1995. 5c.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Russkoy Literaturi) İçindekiler: c.1 A-B — c.2 G-İ — c.3 K-O — c.4 P-Slovo — c.5 Slovo Daniila Zatoçnika-Ya Dopolneniya Kartı. Ukazateli. ISBN 5860070098 (A.VI/907).*

- ERDEM, TURAN : *Kıbrıs Barış Harekatı'nda 3ncü paraşüt taburu* / Turan Erdem. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 1999. viii, 138 s.: res.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın no; 99/100) ISBN 9754091528 (A.VI/920).
- ERDOĞAN, FAHRETTİN : *Türk ellerinde hatıralarım* / Fahrettin Erdoğan. — 1.bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. vi, 363,[2] s.: res.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2192. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Edebiyat Eserleri dizisi; 205-54) ISBN 975-17-2029-X (A.VI/705).
- ERDOĞRU, M. AKİF : *Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda hafta pazarları ve panayırlar* / M. Akif Erdoğan. — İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999. iii, 174 s.; 24 cm.— (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları; 96) ISBN 975-483-414-8 (A.VI/561).
- ERGİL, TÜLAY : *Küpelere : İstanbul Arkeoloji Müzeleri küpeler kataloğu = Earrings: the earring catalogue of the Istanbul Archaeological Museum* / Tülay Ergil. — [İstanbul]: Sandoz, 1983. 71 s.: res. (kimi rnk.); 28 cm. — (Sandoz yayınları no; 5) (B.I/1728).
- ERHAN, ÇAĞRI : *Greek occupation of Izmir and adjoining territories: report of the inter - allied commission of inquiry (May-September 1919)* / Çağrı Erhan. — Ankara : Center for Strategic Research, 1999. 88 s.; 24 cm.— (SAM Papers; 2/99) (A.VI/1146).
- ERKAN, HÜSNÜ : *Kültür politikamızda yeni boyutlar* / Hüsnü Erkan, Canan Erkan. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. viii, 222 s.: şek.; 24 cm.— (Kültür Bakanlığı yayınları; 2142. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları; 273. Genel Yayınlar dizisi; 5) ISBN 975-17-2023-0 (A.VI/763).
- ERTAN, MEHMET EMİN : *Urfalı şair Abdi* / Mehmet Emin Ertan. — 1. bs. — Şanlıurfa : ŞURKAV, 1997. 375 s.; 24 cm. — (ŞURKAV yayınları; 15. Kültür dizisi; 11) ISBN 975-7394-14-9 (A.VI/735).
- ERTEN, SÜLEYMAN FİKRİ : *Antalya Livası tarihi* / Süleyman Fikri Erten; yay. haz. Abdullah Tekin. — Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, 1997. 171 s.; 21cm.— (Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı yayınları; 3. Antalya ve Yöresi Kültürleri Araştırma Enstitüsü yayınları; 2) (A.VI/533).

- ERTYUKOV, V.İ. : *Ust- Milskaya kultura epohi bronzi Yakutii / V.İ. Ertyukov.* — Moskva: Nauka,1990. 152 s.: res.; 21 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Sibirskoye Otdeleniye, Yakutskiy Nauçnyy Tsentr İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii) ISBN 5020095389 (A.VI/1089).
- ESKİ, MUSTAFA : *Cumhuriyet döneminde bir devlet adamı : Mustafa Necati / Mustafa Eski.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xi, 208, [1] s.; 24 cm. ISBN 975-16-1050-8 (A.VI/543).
- Ethnic Albanians in Greece.* — Ankara : Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 1999. 20 s.; 24 cm. (A.VI/1085).
- Etniçeskiye i regionalniye konfliktı v yevrazii / redaksiyon heyeti A. Malaşenko, B. Koppiters, D. Trenin.* — Moskva : Ves Mir İzdatelstvo, 1997. 2c.; 21 cm. İçindekiler: c.1 Tsentralnaya Aziya i Kafkaz — c. 2 Rossiya, Ukraina, Belorussiya. ISBN 5777700209 (A.VI/1034).
- Etnografiya boyunca terminderdin Orusça-Kırgızça sözlüğü = Russko-Kırgızskiy terminologičeskiy slovar po etnografi / düzenleyen S. Attokurov.* — Frunze : İlim, 1989. 250 s.; 21 cm. — (Kırgız SSR İlimder Akademiyası Terminologiya Komissiyası = Akademiya Nauk Kırgızskoy SSR Terminologičeskaya Komissiya) (A.VI/281).
- EVCİL, CUMHUR : *Yavru vataı. Kıbrıs'ta zaferin hikayesi/Cumhur Evcil.*— Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1999. [x], 173s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 99/59) (A.VI/612).
- EVREN, NAZİF : *Osmanlı eğitim sisteminden Cumhuriyet'e / Nazif Evren.* — Ankara :[y.y.], 1999. 131, [153] s.; 27 cm. (B.I/1682).
- Excerpta Cypria for today : a source book on the Cyprus problem / ed. by Andrew Faulds.* — 1. bsk. — Lefkoşa: K. Rustem and Brother, 1988. 224 s.; 24 cm. ISBN 9963-565-09-3 (A.VI/823).
- Family in Turkish society : sociological and legal studies / ed. by Türköz Erder.* — Ankara : Turkish Social Science Association, 1985. 452 s.: tab.; 24 cm. (A.IV/9215).
- FARHŞATOV, M. N. : *Narodnoye obrazovaniye v Başkırii v poreformenniy period 60-90 e godı XIX v. / M. N. Farhşatov.* — Moskva : Nauka, 1994. 144 s.; 21cm.— (Rossiyskaya Akademiya Nauk Ufimskiy Nauçnyy Tsentr İnstitut İstorii Yazıka i Literaturı) ISBN 5020121177 (A.VI/981).
- FAROQHI, SURAIYA : *Coping with the state: political conflict and crime in the Ottoman Empire 1550-1720 / Suraiya Faroqhi.* — 1st printing. —

- İstanbul : Isis, 1995. xxiii, 205 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 17) ISBN 975-428-076-2 (A.VI/185).
- FAROQHI, SURAIYA : *Making a living in the Ottoman lands 1480 to 1820* / Suraiya Faroqhi. — 1st printing. — İstanbul : Isis, 1995.vi, 330 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 18) ISBN 975-428-079-7 (A.VI/186).
- FEDER, KENNETH L. : *Frauds, myths and mysteries : science and pseudoscience in archaeology* / Kenneth L. Feder. — 2. ed. — California : Mayfield, 1995, c1996, 1990. xiii, 290 s.: res.; 24 cm. ISBN 1-55934-523-3 (A.VI/853).
- FIRAT - İNCİ, NURCAN : *Ankara'da cumhuriyet dönemi mimarisinden iki örnek : Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası (Devlet Resim ve Heykel Müzesi)* / Nurcan İnci Fırat. — 1. bsk.— Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. ix, 153 s.: res. (kimi rnk.); 29 cm.— (Kültür Bakanlığı yayınları; 2188. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi; 203) ISBN 975-17-2037-0 (B.I/1676).
- Fihris el-Mahtutati't-Türkiye el-'Osmaniyye.* — [y.y.] : El-Heyyetü'l-Mısıriyye el-'Ammetü'l-Kitab, 1987-1990. 2 c.; 27cm. ISBN 9770121169 (B.I/1549).
- FILIPOVIC, MILENKO S. : *Among the people: native Yugoslav Ethnography* / Milenko S. Filipovic; ed. by E.A.Hammel...[et al.].— Michigan: Michigan Slavic Publications Department of Slavic Languages and Literatures, 1982. xx, 295 s.; 24 cm.— (Papers in Slavic Philology; 3) ISBN 0-930042-47-6 (A.VI/834).
- FINDLEY, CARTER V. : *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* / Carter V. Findley; çev. Ayşen Anadol; yay. haz. Hamdi Can Tuncer. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. xi, 59 s.: res.; 21cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları;74) ISBN 9753330987 (A.VI/889).
- The formation of al-Andalus* / ed. by Maribel Fierro, Julio Samsó. — Aldershot: Ashgate; Variorum, 1998. 2 c.; 25 cm. — (The Formation of the Classical Islamic World vol.; 47) İçindekiler: Part 1: History and society — Part 2: Language, religion, culture and the sciences. ISBN 0-86078-708-7 (part 1); ISBN 0-86078-709-5(part 2) (A.VI/791).
- FRANKEL, RAFAEL : *Archaeological survey of Israel : map af Akhziv (1), map of Hanita (2)* / Rafael Frankel, Nimrod Getzov. — Jerusalem: Israel Antiquities Authority, 1997. 128, 233 s.: res., 1 katl. hrt.; 24 cm. ISBN 965-406-024-8 (A.V/8831).

- FRANKLIN, BENJAMIN : *Otobiyografi* / Benjamin Franklin; çev. Sedat İşçi. — İzmir: Ege Üniversitesi, [199?]. 184 s.; 20 cm. ISBN 975-483-355-9 (A.VI/697).
- FREDJ, MAATOUĞ : *La gauche Française et la question Palestinienne de 1948 a 1982* / Maatoug Fredj. — Tunus : Faculté des Sciences Humaines et Sociales de Tunis, 1998. 404 s.; 23 cm. — (Université de Tunis I. IV ème série Histoire vol.; 31) Yazarın tezine (Doktora) bağlı olarak. ISBN 997392245X (A.VI/892).
- FRIEDRICH, JOHANNES : *Hethitisches wörterbuch* / Johannes Friedrich, Annelies Kammenhuber. — Heidelberg : Carl Winter Universitat, 1975-... c; 24 cm. — (Indogermanische Bibliothek; Reihe 2, Wörterbücher) ISBN 3533023575 (kt); ISBN 3533023583 (In) (A.VI/1123).
- The function of the "Minoan Villa": proceedings of the eighth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992* / ed.by Robin Hägg. — Stockholm : Svenska Institutet i Athen; Paul Åströms, 1997. 245 s. : res.; 30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen; 4, XLVI. Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae series in, ISSN 0586-0539; 4, XLVI) ISBN 9179160344 (B.I/1452).
- FUNKE, GERHARD : *Interpretation* / Gerhard Funke, A. Riethmüller, O. Zwielerlein. — Mainz ; Stuttgart: Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Franz Steiner, 1998. 53 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr.6) ISBN 3515073299 (A.VI/961).
- GACİYEV, G. A. : *Doislamskiye verovaniye i obryadı narodov Nagornogo Dagestana* / G.A. Gaciyev. — Moskva : Nauka, 1991. 179 s.; 21 cm.— (Akademiya Nauk SSSR Dagestanskiy Filial Ordena Znak Poçeta İstitut İstorii Yazıka i Literaturı im G. Tsadası) ISBN 5020100544 (A.VI/6).
- GAGARİN, İVAN : *Dnevnik : zapiski o moyey jizni. Perepiska* / İvan Gagarin ; Fra. çev. ve yorumlayan Riçarda Tempest. — Moskva : Yazıkı Russkoy Kulturı, 1996. 352 s.; 24 cm. ISBN 578590005X (A.VI/1057).
- Gagauz halk kültürü (Güney Moldova - Gagauz yeri) = Gagauz folk culture (South Moldova-Gagauz country)* / Atilla Erden...[ve başk.]; proje koordinatörü Abdullah Dörtlemez, Seyhan Livanelioğlu; çev. Celal Aktaş. — Ankara : HAGEM, 1999. 184 s.: rnk. res; 30 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2202. HAGEM yayınları; 276. Türk Cumhuriyetleri dizisi; 06) ISBN 975-17-2124-5/975-94-199-0-4 (B.I/1695).

- GAL, ZVI : *Archaeological survey of Israel : map of Har Tavor (41), map of 'En Dor (45) / Zvi Gal.* — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 1998. 66, 99 s.: res., 2 katl. hrt.; 24 cm. ISBN 965-406-026-4 (A.V/9556).
- Gaziantep : Cumhuriyetin 75. yılına armağan / ed. Yusuf Küçükdağ.* — Gaziantep : Gaziantep Üniversitesi Vakfı, 1999. xii, 336 s.: res.; 24 cm. — (Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür yayınları; 6) ISBN 975-95279-6-0 (A.VI/537).
- GAZIT, DAN : *Archaeological survey of Israel: map of Urîm (125) / Dan Gazit.* — Jerusalem: Israel Antiquities Authority, 1996. 83, 140 s.: res., 1 katl. hrt.; 24 cm. ISBN 965-406-023-X (A.V/8567).
- Geçmişten günümüze Bursa çeşmeleri / derl. A. Selçuk Özer.* — Bursa : Bursa Büyükşehir Belediyesi, [1998?]. 127 s.: res.; 30 cm. (B.I/1666).
- GEDİKLİ, FETHİ : *Osmanlı şirket kültürü: XVI.-XVII. yüzyıllarda mudarebe uygulaması / Fethi Gedikli.* — İstanbul: İz, 1998. 296 s.; 20 cm. — (İz yayıncılık; 255. İnceleme-Araştırma dizisi; 56) ISBN 975-355-350-1 (A.VI/688).
- GENÇ, REŞAT : *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı kırmızı yeşil / Reşat Genç ; yay. haz. Erol Kalender.* — 3. bs. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. [v], 100 s.: rnk. res.; 20 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 200. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi; 56) ISBN 9751612152 (A.VI/936).
- GEORGEON, FRANÇOIS : *Des Ottomans aux Turcs: naissance d'une nation / François Geogreon.* — première impression. — İstanbul : Isis, 1995. vii, 488 s.: res.; 24 cm.— (Analecta Isisiana; 16) ISBN 975-428-072-X (A.VI/184).
- GERMANER, SEMRA : *Orientalism and Turkey / Semra Germaner, Zeynep İnankur.* — İstanbul: The Turkish Cultural Service Foundation = Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1989. 191 s.: rnk. res.; 27cm. ISBN 975- 7522-01-5 (B.I/1601).
- Giresun'da Kuva-yi Milliye.* — Giresun : Giresun Valiliği, 1999. yak. 50 s.: res.; 19 cm.(A.VI/498).
- GİRGİN, ÜMİT : *Eskişehir ili ilkokulları 4. ve 5. sınıf iştirme engelli öğrencilerinin okumayı öğrenme durumlarının çözümleme ve anlama düzeylerine göre değerlendirilmesi / Ümit Girgin.* — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 1999. xvi, 197 s.: tab.; 24 cm.— (Anadolu Üniversitesi ya-

yınları; 1168. Eğitim Fakültesi yayınları; 62) ISBN 975-492-923-8 (A.VI/700).

Globalniye protsessı i perspektivi vzaimodeystviya Rossii i tretyego mira / düzenleyen A.S. Solonitskiy. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Mirovoy Ekonomiki, 1994. 177 s.; 20cm. (A.VI/1155).

GOODY, JACK : *The expansive moment : the rise of social anthropology in Britain and Africa 1918 - 1970* / Jack Goody. — 1st ed. — Cambridge (USA) : Cambridge University, 1995. 235 s.; 24 cm. ISBN 0-521-45048-9 (A.VI/800).

GOPHNA, RAM : *Archaeological survey of Israel : map of Lod (80)* / Ram Gophna, Itzhaq Beit-Arieh. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 1997. 79, 109 s: res., 1 katl. hrt.; 24 cm. ISBN 965-406-025-6 (A.V/9104).

GORBACHEV, MIKHAIL : *The August coup: the truth and the lessons* / Mikhail Gorbachev. — 1st ed. — New York : Harper Collins, 1991. 127 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 0060168900 (A.V/8454).

Gorkut Ata : Türkmen halk destanı [Kitab-ı Dede Korkut] / yay. haz. Sadık Tural, Annaguli Nurmemmet. — [y.y.] : Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü, 1999. xxxviii, 510 s.; 22cm. (A.VI/303).

Gosudarstvenniye deyateli Rossii XIX-naçale XX v. / düzenleyen İ.İ. Linkov, V. A. Nikitin, O.A. Hadenkov.— Moskva: İzdatelstva Moskovskogo Universiteta, 1995. 207; 21cm. ISBN 5211026853 (A.VI/1193).

Gosudarstvenniye uçrejdeniya rossiyi XVI-XVIII vv. / redaksiyon başkanı M. M. Sidorova; redaktör G.V. Koşelov. — [Moskva]: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1991. 191s.; 21cm. ISBN 5211013689 (A.V/8770).

GÖÇGÜN, ÖNDER : *Namık Kemal'in şairliği ve bütün şiirleri* / Önder Göçgün. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. xlv, 468 s.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 197. Fikir ve Sanat Adamları dizisi; 17) ISBN 975-16-1195-4 (A.VI/839).

GÖKAY, BÜLENT : *Bolşevizm ile emperyalizm arasında Türkiye (1918-1923)* / Bülent Gökay; çev. Sermet Yalçın ; yay. haz. Ali Berktaş. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1997. viii, 264 s.: res.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 68) ISBN 975333091X (A.VI/890).

- GÖYÜNÇ, NEJAT : *Max Freiherr von Oppenheim ve eserlerinde II. Abdülhamid devrine ait bilgiler / Nejat Göyünç.* — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1994. 13-27 ss.; 24 cm. Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992'den ayrışım. (A.VI/256).
- GÖYÜNÇ, NEJAT : *Osmanlı iktidarının temel unsurlarından örf-gelenek / Nejat Göyünç.* — İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 1997. 157-165 ss.; 24 cm. İlmî Araştırmalar 5 (1997)'den ayrışım. (A.VI/250).
- GÖYÜNÇ, NEJAT : *Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne / Nejat Göyünç.* — Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999. xii, 221 s.; 21 cm. — (Kardelen Kitabevi yayın no; 11) (A.VI/741).
- GRANDSARD, C : *Le 10e corps d'armée dans la bataille 1939- 1940: sedan-amiens- de la seine à la dordogne / C. Grandsard.* — Paris: Éditions Berger- Levrault, 1949. xi, 321 s.; 23 cm. (A.V/ 9194).
- Gravürlerle Türkiye = Türkiye in gravures / yay.haz. Mustafa Sevim.* — Ankara : Kültür Bakanlığı = Ministry of Culture, 1996-1997. 7c: res.; 33 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları = Publications of the Ministry of Culture; 1851-1853, 1899-1902. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi = Directorate of Publications Works of Arts series; 125) İçindekiler: c. 1-3 İstanbul — c.4-5 Anadolu = Anatolia — c.6-7 Giysiler, Portreler = Garments, Portraits. ISBN 975-17-1673-X (B.I/1324).
- The Great powers and the end of the Ottoman Empire / ed. by Marian Kent.* — 2. ed. — London: Frank Cass, 1996. x, [2], 237 s.; 24 cm. ISBN 0-7146-4154-5 (A.VI/502).
- The Greek- Swedish excavations at the Agia Aikaterini Square Kastelli, Khandia 1970-1987 : from the geometric to the modern Greek period / ed. by Erik Hallager and Birgitta P. Hallager; results of the excavations under the direction of Yannis Tzedakis and Carl- Gustaf Styrenius.* — Stockholm: Skrifter Utgivna av Svenska Institutet, 1997c.: lev.; 30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen 4° = Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4°, ISSN 0586-0539; XLVII: I: 1, 2) İçindekiler: c.1 text — c.2 plates. ISBN 91-7916-035-2 (B.I/1454-I, 2).
- GRENET, FRANZ : *Les pratiques funéraires dans l'Asie centrale sédentaire : de la conquete grecque a l'islamisation / Frantz Grenet.* — Paris : Centre National de la Recherche Scientifique, 1984. 362, xlvi, [6] s.: res.; 24 cm. — (Centre National de la Recherche Scientifique. Centre

de Recherches Archeologiques Publications de L'U.R.A.; 29. Memoire no; 1) ISBN 2-222-03061-7 (A.VI/517).

GRIERSON, PHILIP : *Byzantine coinage* / Philip Grierson. — 2nd ed. — Washington : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1999. v, 68 s.; res.; 25 cm. ISBN 0884022749 (A.VI/956).

GRIFFITH, SIDNEY H. : *Arabic christianity in the Monasteries of ninth-century palestine* / Sidney H. Griffith. — Hampshire: Variorum, 1992.viii, 341 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS380) ISBN 0-86078-337-5 (A.VI/510).

GRİGORYAN, G.M. : *Oçerki istoriyi Syunika IX-XV vv.* / G.M.Grigoryan. — Erevan : İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, 1990. 390 s.; res.; 21 cm. — (Akademiya Nauk Armyanskoy SSR İstitut Arheologii i Etnografii) ISBN 5808000424 (A.V/9953).

GUNTER, MICHAEL M. : *The changing kurdish problem in Turkey* / Michael M. Gunter. — London : The Research İnstitute for the Study of Conflict and Terrorism, 1994. 29 s.; 24 cm. — (Conflict Studies, ISSN 0069-8792; 270) (A.VI/1143).

GURA, A.V. : *Simvolika jivotnih v Slavyanskoy narodnoy traditsii* / A.V. Gura. — Moskva: İndrik, 1997. 910 s.; 21 cm. ISBN 5857590566(A.VI/1010).

Gusudarstvennaya slujba Rossiyskoy Federatsii i mejnatsionalniye otnoşeniya/ redaktör R.G. Abdulatipova. — Moskva : Luç, 1995. 265 s.; 20 cm. ISBN 5700505207 (A.VI/1036).

GÜLER, ALİ : *Manastır Askeri Lisesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri lise öğrenimi* / Ali Güler. — Ankara : Kara Harp Okulu, 1999. 54, [56] s.; res.; 20cm.(A.VI/360).

GÜLMEZ, NURETTİN : *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da yeni gün* / Nurettin Gülmez. — Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.x, 675 s.; 23 cm. ISBN 975-16-1108-3 (A.VI/532).

GÜLTEKİN, MEHMET : *Temel eğitim ikinci kademe için alternatif program modelleri* / Mehmet Gültekin. — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1999. xix, 368 s.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1103. Eğitim Fakültesi yayınları no; 52) ISBN 9754928592 (A.VI/941).

- GÜNAY, REHA : *Sinan the architect and his works* / Reha Günay ; translated by Ali Ottoman. — 1.ed. — İstanbul : YEM, 1998. 192 s.: rnk. res.; 30 cm. ISBN 975-7438-67-7 (B.I/1678).
- GÜNAY, REHA : *Tradition of the Turkish house and Safranbolu houses* / Reha Günay; head coordinator Sedat Acar. — 1.ed. — İstanbul: YEM, 1998. 358 s.: res.(kimi rnk.); 30cm.+ 1 katl.hrt. ISBN 975-7438-68-5 (B.I/1679).
- GÜNAY, REHA : *Türk ev geleneği ve Safranbolu evleri* / Reha Günay; yay. yönetmeni Sedat Acar. — 2. bsk. — İstanbul : Yem, 1999. 366 s.: res.; 30 cm. ISBN 975-7438-66-9 (B.I/1643).
- GÜNAY, ÜNVER : *Toplumsal değişme, tasavvuf, tarikatlar ve Türkiye* / Ünver Günay, A. Vehbi Ecer. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1999. 324 s.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi yayınları; 112) ISBN 975-8013-54-8 (A.VI/643).
- GÜNERİ, SÜLEYMAN NECATİ : *Haura defteri : Erzurum'da kongre günleri* / Süleyman Necati Güneri ; yay. haz. Ali Birinci. — 1.bsk. — İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999. 118 s.; 20 cm. — (Erzurum Kitaplığı; 12) ISBN 975-7032-66-2 (A.VI/608).
- GÜNEŞ, İHSAN : *Türk Parlamento tarihi* / İhsan Güneş. — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1997. 2 c.; 24 cm. — (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı yayınları; 14) ISBN 975-7291-00-5 (tk.) (A.VI/571).
- GÜNGEN, COŞKUN : *Şiirlerimiz ve şarkılarımızda deniz* / Coşkun Güngen. — İstanbul : [y.y.], [1998?]. viii, 310 s.; 24 cm. ISBN 9754091358 (A.VI/935).
- GÜNÜÇ, FEVZİ : *Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpinarlı Kütüphanesi levhalar kataloğu* / Fevzi Günüç. — [Ankara]: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1999. xvi, 102 s.: res.; 34 cm. — (Kültür Bakanlığı ana yayın numarası; 2185. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayın no; 62) ISBN 975-585-042-2 (B.I/1673).
- GÜR, ÂLİM : *Ebüzziya Tefvik hayatı; dil, edebiyat basın, yayın ve matbaacılığa katkıları* / Âlim Gür. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xvi, 445 s.: res.(kimi rnk.); 24 cm.— (Kültür Bakanlığı yayınları; 2171. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 231) ISBN 975-17-2050-8 (A.VI/717).

- GÜRCAN, HALİL İBRAHİM : *Okuma alışkanlığı ile kitap yayıncılığının kültürel iletişim ve teknolojisine bağlı sorunları karşısında Türkiye koşulları temelinde bir model önerisi* / Halil İbrahim Gürcan. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, 1999. 284 s.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1113. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları no; 32) ISBN 9754928703 (A.VI/940).
- GÜRCAN, HALİL İBRAHİM : *Sanal gazetecilik* / Halil İbrahim Gürcan. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 1999. vii, 198 s.: res.; 24 cm.— (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1089. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları; 31) ISBN 975-497-848-7 (A.VI/590).
- GÜRCAN NAMLU, AYŞE : *Bilgisayar destekli işbirliğine dayalı öğrenme* / Ayşe Gürcan Namlu. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 1999. xii, 130 s.: şek., tab.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1145. Eğitim Fakültesi yayınları; 57) ISBN 975- 492-900-9 (A.VI/698).
- GÜVEN, ÖZBAY : *Türklerde spor kültürü* / Özbay Güven ; ed. Alev Kahya Birgül. — gnlş. 2. bs.— Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. xvi, 373 s.: res.(kimi rnk.); 20 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 172. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi; 44) ISBN 9751612160 (A.VI/937).
- Hafız İbrahim Demiralay'ın hauratı ve Isparta'da Milli Mücadele ile ilgili belgeler* / yay. haz. Bayram Kodaman, Hasan Babacan. — [Isparta]: Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü,[1999?]. ix, 335 s.; 24 cm.— (GÖLTAŞ Kültür dizisi; 6) (A.VI/565).
- HAFIZ-I ŞİRAZİ : *Divan-ı Hafız* / Hafız-ı Şirazi; derl. Muhammed Kazvini, Kasım Gani. — Tahran: Kitab-hane-yi Zevvar, [19??]. 400 s.; 22 cm. (A.V/8973).
- HAIR, P.E.H. : *Africa encountered : European contacts and evidence 1450-1700* / P.E.H. Hair. — Hampshire: Variorum, 1997. xx,324 s.; 23cm. — (Collected Studies series; CS564) ISBN 0-86078-626-9 (A.VI/775).
- EL-HALEBİ, EBU EL-TAYYİB ABDULVAHİD B.ALİ EL-LUGAVİ : *Kitab el-mü-senna* / Ebu el-Tayyib Abdulvahid b. Ali el-Lugavi el- Halebi. — Dimeşk : Matbuatu'l Mecmei'l- İlmi el-Arabi, 1960.125 s.; 25 cm.(A.V/4369).

- HAMET, ISMAİL : *Le gouvernement marocain et la conquête d'Alger* / Ismail Hamet ; présenté par Ali Tablit. — [y.y.]: Thala; Chihab, [1998?]. 123 s.; 29 cm. ISBN 9961631737 (B.I/1746).
- HAMZA, MELAHAT : *Makedon dram eserlerinde Türk izleri ve Türkler* / Melahat Hamza. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xviii, 394 s.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2112. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 225) ISBN 975-17-1993-3 (A.VI/715).
- HANSEN, MOGENS HERMAN : *Polis and city-state : an ancient concept and its modern equivalent : symposium, January 9, 1998* / Mogens Herman Hansen. — Copenhagen : Munksgaard, 1998. 217 s.; 23 cm. — (Acts of the Copenhagen Polis Centre vol.; 5. Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481; 76) ISBN 8773042935 (A.V/9876).
- Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet öncesiyle 1908'den 1918 yılı sonuna kadarki on yıllık dönemde Osmanlı Ülkesi haritasının alımı için yapılan örgütlenme ve işlerin tarih özeti: Meşrutiyetün iade edildiği 1324 senesinden evvelki devrede ve 1334 nihayetine kadar sonraki on sene zarfında Memaliki Osmaniye haritasının ahzı zımında yapılan teşkilat ve işlerin hulasa-i tarihiyesi* / derl. ve sadeleştirilenler Edip Özkale, Mustafa Rıza Şenler. — Ankara : Harita Genel Müdürlüğü, 1980. 85 s.: res., 2 katl. hrt.; 31 cm.(B.I/1646).
- HARMANKAYA, SAVAŞ : *Türkiye arkeolojik yerleşmeleri* / Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı. — 1.bsk. — İstanbul : Ege yayınları, 1996-1998. 3 c.: res.; 32 cm. — (Ege yayınları; 4, 8, 20. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri; 1, 2, 3) İçindekiler: c.1 Paleolitik-Epipaleolitik-c.2 Neolitik-c.3 Kalkolitik. ISBN 975-807-003-7(tk.) (B.I/1181).
- Harran Üniversitesinin bilimsel temelleri Harranlı bilim adamları* / ed. Ahmet Hulüsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1995. 165, [16] s.: rnk. res.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 18) ISBN 975-8013-05-X(A.VI/623).
- Hasan-Ali Yücel'in T.B.M.M konuşmaları ve ilgili görüşmeler* / derl. Canan Yücel Eronat.— Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 1999. 2 c.; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 87) İçindekiler: 1.c.:(1939-1943) — 2.c.: (1943-1946). ISBN 975-7479-72-1 (A.VI/567).
- HATİF, OSMAN KEMAL : *Gökbayrak altında milli faaliyet : 1917 Kırım Tatar milli istiklal hareketinin hikayesi* / Osman Kemal Hatif; yeniden yay.

haz. Hakan Kırımlı. — 1. bsk. — Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi, 1998. 128 s.; 20 cm. — (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi yayınları; 1) ISBN 975-96488-1-4 (A.VI/526).

HAZANOV, ANATOLİY : *Vostok glazami vostokoveda / Anatoliy Hazanov.* — Moskva: İnstitut Vostokovedeniya RAN, 1995. 129 s.; 20 cm. (A.VI/1132).

Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569). Ankara'lı şair hekim Nidai (1502-1570). Türk hat sanatı / yay. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, [199?]. 100, [18] s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 9) ISBN 975-7598-04-6 (A.VI/620).

HEMEDANİ, BEDİÜZZEMAN : *Makamat / Bediuzzeman Hemedani; şerh Muhammed Abdüh.* — 2 bs. — Beyrut : Matbaatul - Katolikiyye, 1924. 265 s.; 23 cm. (A.V/4259).

HEPER, METİN : *İsmet İnönü : yeni bir yorum denemesi / Metin Hepar; çev. Sermet Yalçın; yay. haz. Aşen Anadol.* — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. vii, 245 s.; 21cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 80) ISBN 9753331088 (A.VI/888).

HIDHIROGLOU, PAULO : *Tourkiki ellinografia : Tourkika dhimosieumata giatin ellada / Paulou Hidhiroglou.* — Thessaloniki : Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou, 1980. 201 s.; 25 cm. — (Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou; 172) (A.VI/869).

HIEBERT, FREDRIK TALMAGE : *Origins of the bronze age Oasis civilization in Central Asia / Fredrik Talmage Hiebert.* — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, 1994. xxxvi, 200 s.: res.; 27 cm. — (American School of Prehistoric Research Bulletin; 42) ISBN 0873655451 (B.I/1717).

HILL, STEPHEN : *Gertrude Bell (1868-1926): a selection from the photographic archive of an archaeologist and traveller / Stephen Hill.* — Newcastle : Department of Archaeology the University of Newcastle Upon Tyne, 1976. 24 s.: res.; 24 cm. (A.V/9098).

HILLENBRAND, CAROLE : *The crusades :islamic perspectives / Carole Hillenbrand.* — Edinburgh : Edinburgh University Press, 1999. Ivi, 648 s.: res.; 25 cm. ISBN 0-7486-0905-9 (A.VI/751).

- HİNÜBER, OSKAR VON : *Entstehung und aufbau der Jataka-Sammlung: studien zur literatur des Theravada-Buddhismus* / Oskar von Hinüber. — Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur ; Stuttgart : Franz Steiner, 1998. ...c.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg 1998 Nr.7) ISBN 3515073426 (A.VI/963).
- Histoire et cultes de l'Asie Centrale preislamique: sources ecrites et documents archeologiques* / sous la direction de Paul Bernard, Frantz Grenet. — Paris : Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991. 297 s.: res.; 27 cm. — (Centre National de la Recherche Scientifique, ISSN 0366-7634) ISBN 2-222-04598-3 (B.I/1642).
- The history of Jerusalem : the early muslim period 638- 1099*/ed. Joshua Prawer, Haggai Ben-Shammai. — Jerusalem : Yad Izhak Ben-Zvi; New York : New York University Press, 1996. xvii, 443 s.: res., 2 katl. hrt.; 26 cm. ISBN 0-8147-6639-0 (B.I/1685).
- History, power, and identity : ethnogenesis in the Americas, 1492-1992*/ed.by Jonathan D. Hill. — Iowa: University of Iowa, 1996. 277 s.: res.; 24 cm. ISBN 0-87745-546-5 (A.VI/798).
- HİTROVA, N.İ. : *Rossiya i Çernogoriya : Russko-Çernogorskiye otnoşeniya i obşestvenno-politiçeskoye razvitiye Çernogorii v 1878-1908 godah* / N.İ. Hitrova. — Moskva : İstitut Rossiyskoy İstorii, 1993. 2 c.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5201005691 (tk.) (A.VI/1097).
- HOROŞKEVIÇ, A.L. : *Simvoli Russkoy gosudarstvennosti* / A.L. Horoşkeviç. — Moskva : İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1993. 94 s.; 21 cm. ISBN 5211025210 (A.VI/1044).
- Hrestomatiya po İslamu : perevodi s Arabskogo vvedeniya i primeçaniya* / düzenleyen S.M.Prozorov. — Moskva : "Nauka" Vostoçnaya Literatura, 1994. 238 s.; 23 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 502017243X (A.VI/1156).
- Human values and human rights among the Turks* / ed. and translated from the Turkish by Süheyla Artamel, Adair Mill. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı = The Turkish Cultural Service Foundation, 1996. 279 s.; 24 cm. ISBN 975-7522-10-4 (A.VI/648).

- HUNGER, HERMANN : *Astral sciences in Mesopotamia* / Hermann Hunger, David Pingree. — Leiden : Brill, 1999. xviii, 303 s.; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik. abt. 1. Der Nahe und Mittlere Osten; 44= Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 44) ISBN 90-04-10127-6 (A.VI/501).
- Hüsnü Züber Evi "yaşayan müze" yapılış : 1836-yenileme: 1992* / metin Nur Urfaloğlu. — Bursa : Bursa Büyükşehir Belediyesi, 1998. [20] s.: rnk.res.; 22 cm. — (Hüsnü Züber Müze Evi yayınları; 2) ISBN 975-96515-2-1 (A.VI/753).
- Hüsnü Züber Haus "ein lebendes museum" baujahr: 1836- restauriert: 1992* / text Nur Urfaloğlu. — Bursa : Stadtverwaltung Bursa, 1998. [20]s.: rnk. res.; 22 cm. — (Hüsnü Züber Museumhaus veröfentlichung; 2) ISBN 975- 96515-0-5 (A.VI/755).
- Hüsnü Züber House "the living museum" constructed: 1836 - restored in: 1992* / text Nur Urfaloğlu. — 1st ed. — Bursa : Metropolitan Municipality of Bursa, 1998.[20] s.: rnk. res.; 22 cm. — (Hüsnü Züber House Museum publications; 2) ISBN 975-96515-1-3 (A.VI/756).
- İBRAHİM, DİLORAM : *The islamization of Central Asia: a case study of Uzbekistan* / Ibrahim Diloram. — Leicester : The Islamic Foundation, 1993. 31 s.; 21 cm. ISBN 0860372294 (A.V/9338).
- Ibrahim ibn Ya'qub at-Turtushi : Christianity, Islam and Judaism meet in east-central Europe, c. 800-1300 A.D.* / ed. by Petr Charvat and Jiri Prosecky. — Praha : Oriental Institute, 1996. 219, 34 s.: lev.; 20 cm. ISBN 80-85425-20-3 (A.V/9329).
- The Ilipinar excavations I : five seasons of fieldwork in nw Anatolia, 1987-91* / ed.by Jacob Roodenberg. — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1995. 180 s.: res.; 27 cm.+5 katl.hrt. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926-9568;72) ISBN 9062580734 (B.I/1745).
- Info-Bursa'97* / yay. yönetmeni ve ed. Koza Kulüp. — Bursa: Bursa Koza Kulüp, [1998?]. 115, [19] s.: res., 1 katl. hrt.; 22 cm. (A.VI/499).
- INTERNATIONAL CONGRESS OF CLASSICAL ARCHAEOLOGY (10 : 20-30 EYLÜL 1973 : ANKARA VE İZMİR): *Tenth International Congress of Classical Archaeology: abstracts of papers.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1973. 46 s.; 23 cm.(A.V/9108).

- International congress on learning and education in the Ottoman world, İstanbul, 12-15 April 1999: abstracts.* — İstanbul: IRCICA; Ankara: Turkish Historical Society, 1999. xviii, 158, 48 s.; 24 cm. (A.VI/843).
- INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE "AMIR TEMUR AND HIS PLACE IN WORLD HISTORY" (1996: TASHKENT, UZBEKISTAN): *materials of the International Scientific Conference "Amir Temur and His Place in World History": 23-26 October, 1996, Tashkent* / ed. in chief T.J. Juraev, I.I. Iskandarov. — Tashkent: "Uzbekiston", 1996. 112 s.; 22 cm. ISBN 5640021780 (A.V/8391).
- INTERNATIONAL SEMINAR ON ANCIENT GREEK CULT (4 : 1993 : ATHENS) : *Ancient Greek Cult Practice from the archaeological evidence: proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 October 1993* / ed. by Robin Hägg. — Stockholm: Svenska Institutet i Athen; Paul Åströms, 1998. 249 s.: res.; 24 cm. — (Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet i Athen; 8, XV. Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, ISSN 0081-9921; 8, XV) ISBN 91-7916-036-0 (A.VI/836).
- INTERNATIONAL SEMINAR ON ANCIENT GREEK CULT (3 : 1992 : ATHENS) : *The role of religion in the early Greek polis: proceedings of the third International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 16-18 October 1992* / ed. by Robin Hägg. — Stockholm: Paul Åströms Förlag, 1996. 176 s.; 25 cm. — (Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet i Athen; 8, XIV. Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, ISSN 0081-9921; 8, XIV) ISBN 91-7916-033-6 (A.V/9284).
- Investment projects of the Republic of Uzbekistan.* — Tashkent : [y.y.], 1994. 80 s.; 20 cm. (A.V/9340).
- Islamic civilization in the Malay world*/ed. Mohd. Taib Osman. — 1. printing. — Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka; İstanbul : IRCICA, 1997. xli, 406 s.: res.; 25 cm. ISBN 983-62-5772-1 (Dewan Bahasa dan Pustaka); ISBN 92-9063-069-8 (IRCICA) (A.VI/644).
- ISSA, AHMAD MOHAMMAD : *Painting in islam: between prohibition and aversion* / Ahmed Mohammad Issa. — İstanbul: Waqf for Research on Islamic History Art and Culture, 1996. 56, 19, 44 s.: res.; 24 cm. (A.VI/824).

- İBN BELHÎ : *Fârisnâme* / İbn Belhî. — Tahran: Vahid Damgani, 1346. 216 s.; 16 cm. (A.V/8916).
- İBN CİNNİ, EBU'L-FETH OSMAN : *el-Temam fi tefsiri eşar hüzeyl* / Ebu'l-Feth Osman İbn Cinni; tahkik Ahmed Naci el-Kaysi, Hatice Abdürrezzak el-Hadisi, Ahmed Matlub. — Bağdad : Matbaa el-Ani, 1962. 296 s.; 24 cm. (A.V/4278).
- İBN ZAGER, HUCCEÜDDİN EBU : *Abdullah Muhammed b. Ebi Muhammed sulvan el-muta fi udvani'l-etba* / Hucceüddin Ebu İbn Zager. — Beyrut: Matbaa Cemiyetu'l-Fünun, 1300. 141 s.; 20 cm. (A.V/4393).
- İbni Rüşd*/ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1993.v, 223 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 17) ISBN 975- 7598-84-4 (A.VI/621).
- İBNÜ'L CEVZİ, EBU'L FEREC ABDURRAHMAN B. ALİ B. MUHAMMED : *el-Muntazam fi tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem* / Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzi ; dirasat ve tahkik Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata. — 2.bs. — Beyrut : Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1995. 19 c., 17 c. de; 24 cm. (A.VI/1192).
- İBNÜ'L CEVZİ, EBU'L FEREC ABDURRAHMAN B. ALİ B. MUHAMMED : *el-Muntazam fi tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem* / Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzi ; dirasat ve tahkik Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata. — 2.bs. — Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1995. 19 c., 17 c. de; 24 cm. (A.VI/1192-fihrist).
- İBRAHİM, MUSA MUSTAFA : *Sincar dirasetü fi tarihiha es-siyasi ve'l-hazari* / Musa Mustafa İbrahim. — 1989. 207, [40] y. : res.; 30 cm. Tez (Doktora)-Salahaddin Üniversitesi. (B.I/1349).
- İDİL, VEDAT : *Nysa ve Akharaka = Nysa and Acharaca* / Vedat İdil. — 1.bs. — İstanbul : Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1999. 127 s.: rnk. res; 24 cm. ISBN 975-6934-04-2 (A.VI/746).
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *İstanbul : geçmişe bir bakış = Istanbul : a glimpse into the past = İstanbul : ithala 'ala al-madî* / Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : IRCICA, 1992. 130 s.: res.; 21 cm. ISBN 9290635150 (A.V/8819).
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *The west and islam: towards a dialogue* / Ekmeleddin İhsanoğlu; ed. by Zeynep Durukal Abuhusayn, Muhammad Isa Waley. — İstanbul : IRCICA, 1999. vi, 125, [13]s.: res.; 24 cm. — (Lecture series; 1) ISBN 9290630809 (A.VI/1079).

- 2000'li yıllara girerken Türk Ordusu / haz. Mehmet Özel. — Ankara: Kültür Bakanlığı; Türk Şehitlikleri ve Anıtları Vakfı, 1999. 495 s.: rnk.res.; 33 cm. ISBN 975-17-2226-8 (B.I/1638).
- İLGÜREL, MÜCTEBA : *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri* / Mücteba İlgürel. — [Ankara]: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xiii, 353 s.: 24 cm. ISBN 975- 16-1133-4 (A.VI/550).
- İLHAN, MUHAMMED MEHDİ : *Mülâhazat ve arai hüvelü'l-erşifü'l- 'Osmani ve ehemmiyetühü fi diraseti't- tarihi'l- 'Osmani* / Muhammed Mehdi İlhan. — [y.y.:y.y.], 1410. 93-98 ss.; 24 cm. el-Kare sayı 4'ten ayırabasm. (A.V/8067).
- İLHAN, SUAT : *Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Türk dünyası* / Suat İlhan. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. 151s.; 20 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 186. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi; 50) ISBN 975-16-1164-4 (A.VI/831).
- İLTER, ERDAL : *Ermeni kilisesi ve terör* / Erdal İlter. — Ankara : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1996. 176 s.: res.; 20 cm. — (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları sayı; 3) ISBN 9754823065 (A.V/8019).
- İMANOV, A. : *Kırgız üli : Coğorku Okuu Cayının Filologiya Fakultetinin sırttan okuuçu studentleri için* / A. İmanov. — Frunze: Mektep, 1990. 352 s.; 20 cm. ISBN 5658001781 (A.VI/278).
- İMER, KAMİLE : *Türkiye'de dil planlaması : Türk dil devrimi* / Kamile İmer. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xii, 219 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2166. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 230) ISBN 975-17-2067-2 (A.VI/703).
- İNALCIK, HALİL : *From empire to republic: essays on Ottoman and Turkish social history* / Halil İnalçık. — 1st printing. — İstanbul : Isis, 1995. vii, 179 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 19) ISBN 975-428-080-0 (A.VI/187).
- İNCEOĞLU, NECATİ : *Mimarlık öğrencileri için tasarımda eskizler* / Necati İnceoğlu, Murat Soygeniş, Ela Çil. — İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi 1997. xi, 96 s.: res.; 30 cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanlığı sayı; MF.MİM-97.076. Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi sayı; YTÜ.MF.YK.-97.0313) ISBN 9754610312 (B.I/1725).

- İOCHELSON, W.: *Koryaki : materialnaya kultura i sotsialnaya organizatsiya* / W. İochelson; redaktör Ç.M. Taksami. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1997. 237 s.; res.; 28 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Muzeı Antropologii i Etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera)) ISBN 5020283452 (B.I/1751).
- İRTEM, SÜLEYMAN KANİ : *Osmanlı Devleti'nin Makedonya meselesi : Balkanlar'ın kördüğümü* / Süleyman Kani İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 1999. 304 s.; 20 cm. — (Temel yayınları; 104. Tarih/Kültür dizisi; 9) ISBN 975- 410-046-2 (A.VI/527).
- İRTEM, SÜLEYMAN KANİ : *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz meselesi* / Süleyman Kâni İrtem; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul: Temel, 1999. 213 s.; 20 cm. — (Temel yayınları; 106. Tarih/Kültür dizisi; 11) ISBN 975-410-048-9 (A.VI/552).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Osmanlı sarayı ve haremın içyüzü : Müzik-i Hümayun ve saray tiyatrosu* / Süleyman Kani İrtem; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu ; tashih, indeks Özgür Akar. — İstanbul: Temel, 1999. xxxii, 398s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 101. Tarih-Kültür dizisi; 6) ISBN 975-410-044-6 (A.VI/687).
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Şark meselesi: Osmanlı'nın sömürgeleşme tarihi* / Süleyman Kâni İrtem ; yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul: Temel, 1999. 297 s.; 20 cm. — (Temel yayınları; 105. Tarih/Kültür dizisi; 10) ISBN 975-410-049-7 (A.VI/553).
- İslam kültür mirasından görüntüler : milletlerarası fotoğraf yarışması'nda ödül kazanan eserlerden seçmeler = views of the islamic heritage : a selection of winning works in the international photography competition* / haz. Mohammed Tamimi. — İstanbul : IRCICA, 1994. 45 s.; 21 cm. ISBN 9290630558 (A.V/8826).
- İslamo-Hristianskoye progranıçye : itogi i perspektivi izuçeniya* / redaksiyon sorumlusu Ya. G. Abdullin. — Kazan: Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut Yazıka, Literatırı i İstorii im G. İbrahimova, 1994. 208 s.; 20 cm. ISBN 5201080170 (A.VI/1110).
- İSMAİL BELİÇ : *Nuhbetü'l-Âsar li-zeyli zübdeti'l-eş'âr* / İsmail Beliç ; haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi 1999. xxxvii, 554, [9] s.; 24 cm. — (AYK Atatürk Araştırma Merkezi yayını; Sa.168. Tezkireler dizisi; 4) ISBN 975-16-1062-1 (A.VI/331).

- İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki yazıları 1921-1922 : makaleler- fıkralar /* haz. Mustafa Eski. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. xii, 524 s.24 cm. ISBN 975-16-1042-7 (A.VI/540).
- İSMAİL-ZADE, D.İ. : *Naseleniye gorodov zakavkazskogo kraye v XIX-naç. XX v.: istoriko-demografiçeskiy analiz / D.İ. İsmail-zade.* — Moskva : Nauka, 1991. 254 s.; 21 cm.+ 1 katl. hrt. — (Akademiya Nauk SSSR. İnstitut İstoriyi SSSR) ISBN 5020085723 (A.V/8768).
- İsnadi ez revabıtı İran ba mıntuka-yı Kafkaz / haz.İdare-i İntisar-ı İsnad.* — Tahran : Defter-i Mutala'at-ı Siyasi ve Beyne'l-Mileli, 1372. 488,[6]s.; 24 cm. (A.V/7328).
- İsnadi ez revabıt-ı İran ba mınukayi ez Asya-yi merkezi / haz. İdare-i İntişar-ı İsnad.* — Tahran : Defteri Mutala'at-ı Siyasi ve Beyne'l-Mileli, 1372. 504 s.; 24 cm. (A.V/7327).
- İstoriçeskaya nauka Rossii v XX veke / redaksiyon grubu G. D. Alekseyeva, A.N. Saharov, L.A. Sidorova.* — Moskva : Skriptoriy, 1997. 568 s.; 21cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5747100068 (A.VI/1077).
- İstorii Hakasii: s drevneyşih vremen do 1917 goda / redaktör L.R. Kızlasov* — Moskva : Nauka, 1993. 524 s.; 22cm. — (Hokasskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazıka Literaturı i İstorii) ISBN 5020170801 (A.VI/985).
- İstoriya Başkortostana s drevneyşih vremen do 60-h godov XIX v. / redaksiyon sorumlusu H.F. Usmanov.* — Ufa: Kitap, 1997. 520 s.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Ufimskiy Nauçniy Tsentri Ordena Znak Poçeta İnstitut İstorii Yazıka i Literaturı) ISBN 5295014908 (A.VI/980).
- İstoriya Oteçestvennogo vostokovedeniya : s seredinı XIX veka do 1917 goda / redaksiyon heyeti A.A. Vigasin, A.N. Hohlov, P.M. Şastitko.* — Moskva: "Vostoçnaya Literatura "RAN, 1997. 536 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya) (A.VI/987).
- İstoriya Yevropı / redaksiyon başkanı Z.V. Udaltsove.* — Moskva : Nauka, 1988- .8 c. : res. (kimi rnk.); 27 cm.+1 katl. hrt. — (Akademiya Nauk SSSR. İnstitut Vseobşçey İstorii. İnstitut İstorii SSSR. İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki) İçindekiler : c.1 Eskiçağda Avrupa — c.2 Ortaçağ Avrupası — c. 3 Ortaçağdan Yeniçağa (XV.yy. sonu-XVII.yy.başı) —c.4 Yeniçağ Avrupası (XVII-XVIII.yy.) Eserin, kütüphanemizde 1-4. ciltleri mevcuttur. ISBN 5020089370 (A.VI/910).

- İZİDİNOVA, S.R. : *Polovtsı : mifi i istoričeskiye realii* / S.R. İzidinova. — Sevastopol : Ekosi-Gidrofizika, 1995. 121 s.; 18 cm. — (Sevastopolskoye Otdeleniye Koordinatsionnogo Tsentra po Vozrojdeniyu Kırskotatarskoy Kulturu) (A.VI/1052).
- İzvestiya Russkogo genealogičeskogo obşestva. Vipusk 8* / baş redaktör V. N. Rihlyakov. — Sankt-Peterburg : Russkoye Genealogičeskoye Obşestvo, 1997. 120 s.; 20 cm. (A.VI/1164).
- The Jewish communities of Southeastern Europe: from the fifteenth century to the end of World War II* / ed. by I.K.Hassiotis. — Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1997. xi, 680 s.: res.; 24 cm. — (Institute for Balkan Studies; 259) ISBN 960- 7387 -03-1 (A.VI/819).
- JIE, JIN : *A complete retrograde glossary of the Hittite language* / Jin Jie. — İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, 1994. 100 s; 27 cm. — (Uitgaven Van Het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, ISSN 0926-9568; 71) ISBN 90-6258-072-6 (B.I/1715).
- JOBST, WERNER : *İstanbul büyük saray mozayığı: araştırmalar, onarım ve sergileme = Istanbul das grosse Byzantinische palastmosaik : seine erforschung, konservierung und präsentation = Istanbul the great palace mosaic : the story of its exploration, preservation and exhibition 1983-1997* / Werner Jobst, Behçet Erdal, Christian Gurtner; çev. = übersetzung = translation Sevil Gülçur (tür.), Gertrude Maurer (ing.). — 1.bs= erste auflg. = 1st print. — İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1997. 96 s.: rnk. res.; 22x24 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Müze, Sergi, Koleksiyon Katalogları dizisi; 6) ISBN 975-7538-91-4 (A.VI/355).
- JOHNS, C.N. : *Pilgrims 'Castle ('Atlit), David's Tower (Jerusalem) and Qal'at ar-Rabad ('Ajlun): three Middle Eastern castles from the time of the Crusades* / C.N. Johns; ed.by Denys Pringle; with a foreword by Adam Johns. — Aldershot : Ashgate; Variorum, 1997. xx, [398] s.: res.; 25 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS579) ISBN 0-86078-627-7 (A.VI/786).
- JONES, DONALD W. : *Peak sanctuaries and sacred caves in minoan crete : comparison of artifacts* / Donald W. Jones. — Jonsered : Paul Aströms Förlag, 1999.104 s.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology and Literature. Pocket-Book; 156) ISBN 91-7081-153-9 (A.VI/393).

- Judaism in late antiquity* / ed. by Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck. — Leiden : Brill, 1995-1999. ...c.: res.; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik : Erste Abteilung, Der Nahe und Mittlere Osten = Handbook of Oriental Studies: The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; Bd.16,17,40,41) İçindekiler : c. 1 The literary and archaeological sources— c.2 Historical syntheses — c.3, pt 1 ve 3, pt 2 Where we stand: Issues and debates in ancient Judaism. ISBN 90-04-10130-6 (A.VI/33).
- AL-JUMAILY, QASSAM KH. : *Irak ve Kemalizm hareketi (1919-1923)* / Qassam Kh. Al-Jumaily; düzenleyerek yay. haz. İzzet Öztoprak. — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. x, 201 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1116-4 (A.VI/547).
- JUYNBOLL, G. H. A. : *Studies on the origins and uses of Islamic Hadith* / G. H. A. Juynboll. — Hampshire : Variorum, 1996. xii, [354]s.; 24 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS550) ISBN 0-86078-604-8 (A.VI/785).
- KADIOĞLU, SELİM : *Türkiye'de cerrahi devrim* / Selim Kadioğlu. — Ankara: [y.y.], 1997. viii, 226 y.; 30 cm. Tez (Doktora) — Ankara Üniversitesi (B.I/1579).
- Kafkasya raporu* / haz. Hasan Yılmaz, Nihat Kaşıkçı. — Ankara : Çankaya Vakfı, [1999?]. 74 s.; 30 cm.(B.I/1672).
- KALADZE, İNGA : *Epiçeskoye naslediye unsuri* / İnga Kaladze. — Tbilisi : Metsniereba, 1983. 220 s.; 20 cm. — (Akademiya Nauk Gruzinskoy SSR İnstitut Vostokovedeniya im. G.V. Tsereteli) (A.VI/1087).
- KAMÇATNOV, A. M. : *İsroriya i germeneytika Slavyanskoy Biblii* / A.M. Kamçatnov. — Moskva: Nauka, 1998. 223 s.; 22cm. ISBN 5020116742 (A.VI/1090).
- KAMU YÖNETİMİNDE KALİTE ULUSAL KONGRESİ (2 : 1999 : ANKARA): *Kamu yönetiminde kalite 2. ulusal kongresi* / ed. Ömer Peker...[ve başk.]. — 1.bsk. — Ankara: TODAİE, 1999. vi, 362 s.: tab.; 24 cm. — (TODAİE yayını; 296) ISBN 975- 7669-76-8 (A.VI/636).
- KANTARCIOĞLU, SELÇUK : *Türkiye Cumhuriyeti hükümet programlarında kültür* / Selçuk Kantarcioğlu. — 3.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. x, 196 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 730. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 71) ISBN 975-17-0009-4 (A.VI/708).

- Kapadokya* / ed. Metin Sözen. — İstanbul : Ayhan Şahenk Vakfı, 1998. 591 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 975-6868-00-7 (B.I/1609).
- KAPLAN, LEYLA : *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)* / Leyla Kaplan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. xii, 256 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1032-X (A.VI/542).
- KAPLAN, RAMAZAN : *Klasikler tartışması : başlangıç dönemi* / Ramazan Kaplan. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1998. 210 s.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 176. Fikir ve Sanat Adamları dizisi; 16) ISBN 975-16-1078-8 (A.VI/658).
- KARA, MEHMET : *Bir başka açıdan Kutadgu Bilig* / Mehmet Kara. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. x, 94 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2031. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları dizisi; 48) ISBN 9751719038 (A.VI/326).
- KARABACAK, ESRA : *Eski Anadolu Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi= An inter-linear translation of the Qur'an into old Anatolian Turkish: III. kısım = part III: upkıbasım, Manisa İl Halk Kütüphanesi no. 931, ikinci bölüm = facsimile of the MS Manisa İl Halk Library no. 931, section two: 224b-531a* / Esra Karabacak; yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. — Harvard : Harvard Üniversitesi = University of Harvard, 1999. ...c.; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları = Sources of Oriental Languages and Literatures; 47. Türkçe Kaynaklar = Turkish Sources; 40. Türkçe ve Farsça satır arası Kur'an tercümeleri = Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations; 8) (B.I/869-VIII, 3).
- KARACA - TAĞIZADE, NESRİN : *Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserlerinde geçmiş zaman ve İstanbul* / Nesrin Tağızade-Karaca. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xvii, 347 s.: res.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2145. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 228) ISBN 975-17-2039-7 (A.VI/710).
- KARADAĞ, NURHAN : *Halkevleri tiyatro çalışmaları (1932- 1951)* / Nurhan Karadağ. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. vii, 267, [58]s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2098. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat-Tiyatro Eserleri dizisi ; 167-139) ISBN 975-17-1928-3 (A.VI/719).
- KARAKOYUNLU, YILMAZ : *Parlamenter bestekarlar* / Yılmaz Karakoyunlu ; yay. haz. Özgen Gürbüz, İbrahim Birler. — Ankara: TBMM Kültür,

- Sanat ve Yayın Kurulu, 1999. 267 s.; 31 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 86) ISBN 975-7479-71-3 (B.I/1674).
- KARAL, ENVER ZİYA : *Selim III'ün hatt-ı humayunları* / Enver Ziya Karal. — 2. bsk. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. xvi, 167 s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa.101) ISBN 975-16-1142-3 (A.VI/578).
- KARS, ZÜBEYİR : *Milli Mücadele'de Kayseri* / Zübeyir Kars. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xix, 188 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-16-1097-4 (A.VI/551).
- Kartpostallarla Tevfik Fikret ve çevresi* / haz. M.Fatih Andı, Yılmaz Taşçıoğlu, Hüseyin Yorulmaz. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1999. xvi, 315 s.: res.; 28 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları; 84) ISBN 975-8215-63-9 (B.I/1662).
- KASIM, EZİZOV : *Uruş ve kumandan* / Ezizov Kasım. — Urumçi : Şincang Halk Neşriyatı, 1994. 2,3, 250 s.; 20 cm. ISBN 7228027086 (A.V/9037).
- KASIM, KASIM 'ABDUH : *Mahiyetü'l- hurubi's- salibiye* / Kasım 'Abduh Kasım. — Kuveyt: 'Alemü'l- Ma'rife, 1990. 256 s.; 21 cm. (A.V/8932).
- KAYA, HÜSEYİN : *İnanç turizmi = Faith tourism: üçüncü bin yıla girişte Anadolu'da inançların buluşması* / Hüseyin Kaya ; İngilizce çev. Sinan Olguner. — Bursa : Bursa Valiliği, 1999. 153 s. ; 20 cm. (A.VI/923).
- Kaygusuz Abdal*/haz. Abdullah Tekin, Saffet Uysal. — 2. bs. — Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, 1997. yak. 85 s.; 21 cm. — (Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı yayınları; 2. Antalya ve Yöresi Kültürleri Araştırma Enstitüsü yayınları; 1) (A.VI/535).
- KAYSERİ VE YÖRESİ TARİH SEMPOZYUMU (2 :16-17 NİSAN 1998 : KAYSERİ) : *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)* / Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu; yay. haz. Ali Aktan, Ayhan Öztürk. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1998. xv, 479 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi yayınları no; 3) ISBN 9758013491 (A.VI/984).
- KAYYUM, ABLİM : *Turpan asar-ı atıkaları*/Ablim Kayyum. — 2.bs. — Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 1997. 252 s.: res.(kimi rnk.); 20 cm. ISBN 7228039602 (A.V/9035).

- KAZANCIGİL, AYKUT : *XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda anatomi / Aykut Kazancıgil. Şanizade / T.X. Bianchi. Şanizade hayatı ve eserleri / Bedizel Zülfikar.* — İstanbul : Özel Yayınlar, 1991.102 s.: res.; 24 cm. ISBN 975-544-002-X (A.VI/36).
- KAZANCIGİL, AYKUT : *Osmanlılarda bilim ve teknoloji / Aykut Kazancıgil; yay. haz. Mustafa Armağan.* — İstanbul : Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999. 366 s.; 21 cm. — (Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı yayınları; 4) ISBN 9759432633 (A.VI/761).
- KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (20: 1998: TARSUS): *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı: 25-29 Mayıs 1998 Tarsus / yay. haz. Koray Olşen...[ve başk.].* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999. 2 c. : res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları, ISSN 1017-7655; 2197. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 66) ISBN 975-17-2200-4 (tk.) (A.VI/610).
- KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI (19: 1997 : ANKARA) : *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı / yay. haz. Koray Olşen...[ve başk.].* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 2 c.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları yayın no, ISSN 1017-7655 ; 2009. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları yayın no; 56-57) ISBN 975- 17-1877-5 (tk.) (A.VI/812).
- KEDAR, BENJAMIN Z. : *The Franks in the Levant 11th to 14th centuries / Benjamin Z. Kedar.* — Hampshire : Variorum, 1993. xii, 322 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS423) ISBN 0-86078-389-8 (A.VI/512).
- KEEFER, MICHAEL : *Lunar perspectives : field notes from the culture wars / Michael Keefer.* — [y.y.]: Anansi, 1996. ix, 246 s.; 22 cm. ISBN 0-88784-570-3 (A.VI/801).
- KELEŞYILMAZ, VAHDET: *Teşkilâtı Mahsûsa'nın Hindistan misyonu (1914-1918) / Vahdet Keleşyılmaz.* — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. 166 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1055-9 (A.VI/597).
- Kentsel bütünleşme : Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri / yay.haz. Türköz Erder.* — Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, 1982. viii, 256 s.; 23 cm. — (Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı yayın no; 4) (A.VI/3).
- KERSNOVSKİY, A.A. : *İstoriya Russkoy armii / A.A. Kersnovskiy.* — Moskva : Golos, 1992-1994. 4 c.; 20 cm. İçindekiler: 1. c. ot narvı do parija 1700-1814 gg. — 2. c.ot vzyatiya parija do pokoreniya sredney Azii 1814-1881 gg. — 3. c. 1881-1915 gg. — 4. c. 1915-1917 gg. ISBN 5711700596 (tk.) (A.VI/1153-1).

- KESKİN, MUSTAFA : *Atatürk'ün millet ve milliyetçilik anlayışı* / Mustafa Keskin. — Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. vii, 127 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1051-6 (A.VI/546).
- KILIÇ, DAVUT : *Osmanlı idaresindeki Ermeniler arasında dini ve siyasi mücadeleler* / Davut Kılıç. — Elazığ : Davut Kılıç, 1999. xx, 307 s.; 24 cm. ISBN 975-94099-0-9 (A.VI/564).
- KILIÇ, ORHAN : *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)* / Orhan Kılıç. — Ankara : Tamga, 1999. xxviii, 304 s.; 22 cm. ISBN 975-8386-03-4 (A.VI/566).
- Kınalı-zâde Ali Efendi (1510-1572)* /ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1999. iv, 100, [9]s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 31) ISBN 975- 8013-53-X (A.VI/614).
- KISTER, M.J. : *Society and religion from Jahiliyya to Islam* / M.J. Kister. — Hampshire: Variorum, 1990. viii, 342 s.; 23 cm. — (Collected Studies ; CS327) ISBN 0-86078-277-8 (A.VI/509).
- Kitabı Dedem Gorkut ve hekeyatı Oguznamayı Gazan Beg ve gahrı* / haz. Annagurban Aşirov; redaktör Ş. Gandimov, Rahman Çodarov. — Aşgabat : TMGİ, 1997. 288 s.; 20 cm. — (Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Golyazmalar İnstitutu) (A.VI/1016).
- KLEYN, L.S. : *Arheologičeskaya tipologiya* / L.S. Kleyn. — Leningrad : Leningradskoye Naučno-İssledovatelskoye Arheologičeskoye Obyedineniye, 1991. 448 s.; 27 cm. — (Akademiya Nauk SSSR) (B.I/1750).
- KLYAŞTORİNA, V.B. : *İran 60-80 gg. ot kulturnog o plyuralizma k İslamizatsiyi duhovnih tsennostey : ideologiya, politika, literatura* / V.B. Klyaştorina. — Moskva : Nauka, 1990. 207 s.; 21 cm. — (Akademiya Nauk SSSR. Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni İnstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020169366 (A.V/8632).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Postmodern darbe süreci 28 Şubat'a doping: Şubat-Mart 1998 sendromları* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul: Vatan, 1998. 249 s.; 20 cm. — (Vatan yayınları; 20. Güncel seri; 3) ISBN 975-7526-17-7 (A.VI/554).
- KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Refahyol hükümeti sonunun perde arkası: Türkiye'nin sendromları 1996-1997* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul :

Vatan, 1997. 541 s.; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 19. Güncel seri; 2) ISBN 975-7526-16-9 (A.VI/556).

KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Tarihimizde komplolar: odaklar... olaylar... kayıplar...* / Süleyman Kocabaş. — 1.bsk. — İstanbul : Vatan, 1997. 222 s.; 20 cm. — (Vatan yayınları; 18. Çeşitli Tarih Konuları serisi; 5) ISBN 975-7526-15-0 (A.VI/531).

KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Tarihte ve günümüzde Türkiye'yi parçalama ve paylaşma planları* / Süleyman Kocabaş. — İstanbul : Vatan, 1999. 464 s.; 20 cm. — (Vatan yayınları; 21. Çeşitli Tarih Konuları serisi; 7) ISBN 975-7526-17-8 (A.VI/555).

Kocaeli Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezi'nin ortaklaşa düzenledikleri "Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilanından sonraki hedefleri sempozyumu" bildirileri / yay. haz. Çetin Baytekin, Berna Türkdoğan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. 184, [3] s.; 24 cm. ISBN 975-16-1161-X (A.VI/827).

KOÇAŞ, M. SEDİ : *Tarihde Ermeniler ve Türk Ermeni münasibetleri* / M. Sedi Koçaş; baş redaktör İsmayıl Veliyev. — Bakı: Azerbaycan Ensiklopediyası Neşriyyat- Poligrafiya Birliği, 1998. 158 s.; 20 cm.— (Milli Munasibetler seriyası) ISBN 5896001932 (A.VI/284).

KOÇEŞKOV, N.V. : *Tyurko-Mongol i Tunguso- Mançjuri problemi istoriko-kulturnih svyazey na materiale narodnogo dekorativnogo iskusstva XIX-XX vekov* / N.V. Koçeşkov. — Sankt-Peterburg: Nauka, 1997. 176 s.: res. (kimi rnk.); 25 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Dalnevostoçnoye Otdeleniye İnstitut İstorii, Arheologii i Etnografii Narodov Dalnego Vostoka) ISBN 5020283479 (A.VI/1142).

KODAMAN, BAYRAM : *Cumhuriyet'in tarihi-fikri temelleri ve Atatürk* / Bayram Kodaman. — Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 1999. iii, 150 s.; 24 cm. — (Süleyman Demirel Üniversitesi yayınları yayın no; 2) ISBN 975-7929-11-5 (A.VI/723).

KOHLBERG, ETAN : *Belief and law in Imami Shi'ism* / Etan Kohlberg. — reprint. — Hampshire : Variorum, 1991. x, 352 s.; 23 cm. — (Collected Studies; CS339) ISBN 0-86078-292-1 (A.VI/513).

KOLESNİKOV, A. A. : *Russkiye voyenmiye issledovateli azii (XIX-naçalo XX vekov)* / A. A. Kolesnikov. — Duşanbe: Doniş, 1997. 315 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Yestestvennih Nauk. Otdeleniye Voyennoy İstorii Kulturu i Prava) (A.VI/96).

- KOLESNİKOV, A.İ. : *Denejnoye hozyaystvo v İrane v VII veke / A.İ. Kolesnikov. — Moskva: Vostochnaya Literatura, 1998. 416 s.: res.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sankt-Peterburgskiy Filial İstituta Vostokovedeniya Gosudarstvenniy Ermitaj) ISBN 502017517X (A.VI/1064).*
- KOLOĞLU, ORHAN : *Osmanlı basınının doğuşu ve Blak Bey ailesi : bir fran-sız ailesinin Babıali hizmetinde yüz yılı : 1821-1922 / Orhan Koloğlu; çev. Erol Üyepazarcı; yay. haz. İ. Lütfü Seymen. — İstanbul : Müteferrika, 1998. 99, [15] s.: res.; 24 cm. ISBN 975-8341-00-6 (A.VI/642).*
- KOLOĞLU, ORHAN : *Osmanlı-İtalya Libya savaşında İtihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal / Orhan Koloğlu. — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 1999. 199 s.; 20 cm. ISBN 975-7115-64-9 (A.VI/680).*
- Komunita a komunikace = Community and communication. — Praha : Uk Izv; Sofis, 1999. 212 s.; 21 cm. ISBN 8090243991 (A.VI/1147).*
- Konstitutsionnoye Pravo Rossii : sbornik normativnih pravovih aktov i dokumentov (po sostoyaniyu na 1 Avgusta 1996 g.) / düzenleyen A. Ye. Kozlov. — Moskva : Bek, 1996. 684 s.; 21 cm. ISBN 5856391659; ISBN 340641608X (A.VI/991).*
- KONUĞU, ENVER : *Ardahan tarihi / Enver Konukçu. — Ardahan: Ardahan Valiliği, 1999. 312 s. : res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Ardahan Valiliği Kültür yayınları; 2) (A.VI/768).*
- KONUĞU, ENVER : *Mustafa Kemal Atatürk döneminde Erzurum / Enver Konukçu. — Erzurum : Erzurum Valiliği, 1999. 423 s.: res.; 24 cm. (A.VI/500).*
- Konya Kız Öğretmen Okulu 50. mezuniyet yılı anma toplantısı. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1998. 16 s.: res.; 24 cm. (A.VI/258).*
- KONYEVİ, EBU BEKR B. EZ-ZEKKİ EL-MÜTABBİB EL- : *Ravzatü'l-küttab ve hadikatü'l-Elbab / Ebu Bekr b. ez-Zekki el-Mütabbib el- Konyevi. — Tebriz: Müessese-i Tarih u Fenheng-i İran, 1349. 456 s.; 24 cm. (A.V/8657).*
- KORDATOS, YANNIS : *Bizans'ın son günleri / Yannis Kordatos; ed. Esat Ören; çev. Muzaffer Baca. — 1. bsk. — İstanbul: Alkım, 1999. 69 s.; 20 cm. ISBN 975- 337-150-0 (A.VI/674).*

- KOROTAYEV, A. V. : *Sabeyskiye etyudy: nekotoriye obşıye tendentsii i faktori evolyutsii Sabeyskoy tsivilizatsii* / A.V. Korotayev. — Moskva: Vostochnaya Literatura, 1997. 224 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Vostokovedeniya) ISBN 5020178977 (A.VI/999).
- KOSAK, SİLVİN : *Konkordanz der keilschrifttafeln I: Die Texte der grabung / Silvin Kosak; mit einer einleitung von Heinrich Otten.* — Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992-1999. ...c.: res.; 24 cm. — (Studien zu den Boğazköy-Texten, ISSN 0585-5853; H. 34, 39, 42-43) İçindekiler: c.1 1931 — c. 2 1932 — c.3 pt. I 1933 (1/c-1300/c) — c.3 pt. II 1933 (1301/c-2809/c). ISBN 3- 447- 03280-4 (A.V/5390).
- KOSTOMAROV, N.İ. : *Bogdan Hmelnijskiy / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1994. 767 s.; 21 cm. — (Aktualnaya İstoriya Rossii) ISBN 5868590120 (A.V/9900).
- KOSTOMAROV, N. İ. : *Bunt Stenki Razina: İstoriçeskiye monografiyi i issledovaniya / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1994. 637 s.; 21 cm. ISBN 5868590147 (A.V/9903).
- KOSTOMAROV, N.İ. : *Domaşnyaya jizn i nraı velikorusskogo naroda: utvar, odejda, pişsa i pityo, zdoroye i bolezni, nraı, obryadı, priyem gostey / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1993. 398 s.; 21 cm. ISBN 5282017512 (A.V/ 9899).
- KOSTOMAROV, N. İ. : *Gospodstvo doma SV. Vladimira: Russkaya istoriya v jizneopisaniyah yeye glavneyşih deyateley / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Voennoye İzdatelstvo, 1993. 767 s.; 21 cm. ISBN 5203014752 (A.V/9897).
- KOSTOMAROV, N. İ. : *Kudeyar sın holop sorok let / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1994. 575 s.; 21 cm. — (Aktualnaya İstoriya Rossii) ISBN 5868590139 (A.V/9898).
- KOSTOMAROV, N. İ. : *Ruina mazepa mazepintsı / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1995. 798 s.; 21cm. ISBN 586859018X (A.V/9904).
- KOSTOMAROV, N. İ. : *Russkiye Nraı : domaşnyaya jizn i nraı velikorusskogo naroda. İstoriçeskiye monografiyi i issledovaniya / N. İ. Kostomarov.* — Moskva: Çarli, 1995. 652 s.; 21 cm. ISBN 5868590228 (A.V/9901).

- KOSTOMAROV, N. İ. : *Smutnoye vremya: Moskovskogo gosudarstva v načale XVII stoletiya. 1604-1613* / N. İ. Kostomarov. — Moskva: Çarli, 1994. 799 s.; 21 cm. ISBN 5868590056 (A.V/9902).
- KOZLOV, V. İ. : *Russkiy vopros: istoriya tragedi velikogo naroda* / V. İ.Kozlov. — Moskva: [y.y.], 1995. 331 s.; 20 cm. (A.VI/1178).
- KÖKLÜ, H. NUSRET : *Manisa: işgalden kurtuluşa* / H. Nusret Köklü. — Ankara : [y.y.], 1976. 116 s.: res.; 29 cm. (B.I/1622).
- KÖKLÜ, HASAN NUSRET : *Dünlü Manisa/Hasan Nusret Köklü.* — Ankara: [y.y.], 1970. 90 s.: res., 1 katl. hrt; 23 cm. (A.VI/971).
- KÖKLÜ, HASAN NUSRET : *Dünlü Manisadan resimler/Hasan Nusret Köklü.* — Ankara :[y.y.], 1967.45 s.: res., 1 katl. hrt.; 23 cm. (A.VI/970).
- KÖPRÜLÜ, FUAD : *Edebiyat araştırmaları* / Fuad Köprülü. — 3. bsk. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. xiv, 472 s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi- Sa. 472. Makaleler Külliyatı; 1) ISBN 975-16-1125-3 (A.VI/575).
- KÖSTÜKLÜ, NURİ : *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur sancakları* / Nuri Köstüklü. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xxiv, 384 s.; 24 cm. ISBN 975- 16-1162-8 (A.VI/630).
- KRAMER, JOACHIM : *Spätantike korinthische säulenkapitelle in Rom: bei S. Paolo fuori le mura, in S. Maria in Domnica und andere* / Joachim Kramer. — Wiesbaden: Reichert, 1997. ix, 178, 31 s.: res.; 25 cm. — (Spätantike- Frühes Christentum-Byzanz. Kunst im Ersten Jahrtausend. Reihe B: Studien und Perspektiven bd.; 3) ISBN 3-88226-926-X (A.V/9350).
- Kratkiy katalog Arabskih Rukopisey i Dokumentov Rossiyskogo Gosudarstvennogo Arhiva drevnih aktov* / düzenleyen D. A. Morozov. — Moskva : Arheograficeskiy Tsent, 1996. 109, [16]s.; 22 cm. — (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov Arheograficeskiy Tsent) ISBN 5040861695 (A.VI/1160).
- KRAVÇENKO, A.A. : *Srednevekoviy Belgorod na dnestre (konets XIII-XIV v.)* / A.A. Kravçenko. — Kiyev : Naukova Dumka, 1986. 128 s.; 25 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Odesskiy Arheologiceskiy Muzeı) (A.VI/1024).
- KREISER, KLAUS : *Istanbul und das Osmanische reich* / Klaus Kreiser. — İstanbul : Isis, 1995. 276 s.: res.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 14) ISBN 975-428-070-3 (A.VI/182).

- Krizis i voyna : mejdunarodniye otnoşeniya v tsentre i na periferii mirovoy sistemi v 30-40-X godah / redaksiyon sorumlusu A. D. Bogaturov. — Moskva: Moskovskiy Obşestvennyy Nauçnyy Fond, 1998. 351 s.; 20 cm. ISBN 5895540155 (A.VI/1001).*
- KUBAN, DOĞAN : *İstanbul yazıları / Doğan Kuban; yay. yönetmeni Sedat Acar ; yay. haz. Gülçin İpek. — 1. yayım. — İstanbul : YEM, 1998. 279 s.: rnk. res.; 30 cm. ISBN 975-7438-65-0 (B.I/1681).*
- KUBAN, DOĞAN : *Sinan'ın sanatı ve Selimiye / Doğan Kuban; yay.haz. Hamdi Can Tuncer. — 2.bs. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1998. 251 s.: res.; 27 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 65) ISBN 975-333-087-1 (B.I/1661).*
- KUDRYAVTSEV, A.A. : *Feodalnyy Derbent: puti i zakonomernosti razvitiya goroda v VI-seredine XIII v. / A.A. Kudryavtsev. — Moskva: Nauka, 1993. 320 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Dagestanskiy Nauçnyy Tsentr İnstitut İstorii) ISBN 502008591X (A.VI/1048).*
- KULİKOVA, A.M. : *Vostokovedeniye v Rossiyskih zakonodatelnih aktah (konets XVII v.-1917 g.) / A. M. Kulikova. — Sankt-Peterburg: Tsentr "Peterburgskoye Vostokovedeniye", 1994. 436 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sankt-Peterburgskiy Filial İnstituta Vostokovedeniya) ISBN 5858030173 (A.VI/995).*
- Kultura i istoriya Slavyanskiy mir / baş redaktör İ. İ. Sviridova. — Moskva : İndrik, 1997. 272 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki) ISBN 5857590507 (A.VI/1049).*
- Kultura Slavyan i Rus / redaktör grubu Yu. S. Kukuşkin, T. B. Knyazevskaya, İ.İ. Makarova. — Moskva : Nauka, 1998. 544 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Nauçnyy Sovet po İstorii Mirovoy Kulturi) ISBN 5020116815 (A.VI/990).*
- Kultura Yevraziyskih stepy vtoroy polovini I usyaçetliya / redaksiyon heyeti D. A. Staşenkov, A. F. Koçkina, L. V. Kuznetsova. — Samara : Samarskiy Oblastnoy İstoriko- Krayevedçeskiy Muzey, 1996. 384 s.; 22 cm. — (Rossiyskiy Fond Fundamentalnih İssledovaniy. Administratsiya Camarskoy Oblatsi) (A.VI/1070).*
- KUMAHOV, M. A. : *Nartskiy epos : yazık i kultura / M. A. Kumahov. — Moskva: Naslediye, 1998. 312 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya) ISBN 5201133045 (A.VI/1068).*

- El-Kur'an el-Kerim : bi'l-resm el-Osmani*. — 2.bs. — Dimeşk: Daru'l Fecri'l İslami, 1403. 30 cüz (613 s.); 24 cm. (A.VI/1191).
- KURAN, NEDRET PINAR : *Kültürlerarası iletişim aracı olarak çeviri : Ingeborg Bachmann'ın das dreissigste jahr adlı öyküsü'nün Türkçe ve İngilizce çevirileri üzerinde bir eleştiri denemesi / Nedret Pınar Kuran*. — 1. bs. — İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1993. vi, 86 s.; 21 cm. — (yayın no; 512) (A.V/9335).
- EL-KURDİSTANİ, ABDULKADİR EL-SENENDECİ : *Tahribu'l-meram fi şerhi tehzi'bi'l-kelem [Haşiye el-muhakemat / Muhammed Veim el-Kürdistani] / Abdulkadir el-Senendeci el-Kürdistani*. — Bulak : Matbaa el-Kubra el-Emiriyye, 1317. 335 s.; 20 cm. (A.V/4322).
- KURNAZ, CEMAL : *İstanbul'da Buharalı bir mutasavvıf Emir Buhari / Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. ix, 205 s.; 20 cm. (Kültür Bakanlığı yayınları; 2027. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 207) ISBN 975- 17-1952-6 (A.VI/709).
- KURPALİDİS, G.M. : *Gosudarstvo velikih Seldeukidov: ofitsialniye dokumenti ob administrativnom upravleriyi i sotsialno-ekonomičeskih otnoşeniyah / G. M. Kurpalidis*. — Moskva : Nauka, 1992. 140 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020171662 (A.VI/9).
- Kuruluşunun 5. yılında Açıköğretim Lisesi ile ilgili çalışmalar kaynakçası 1992-1997 / haz. Uğur Demiray*. — 1.bsk. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1999. xii, 79 s.; 24 cm. — (Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü yayınları no; 2) (A.VI/992).
- Kuruluşunun 700. yılında Osmanlı Devleti / yay. haz. Cemalettin Taşkıran, Nâsır Yüceer*. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999. 72 s.: res. (kimi rnk.); 27 cm. (B.I/1724).
- LAFONT, BERTRAND : *Documents administratifs Sumériens : provenant du site de tello et conservés au Musée du Louvre / Bertrand Lafont*. — Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1985. 254 s.: res.; 30 cm. — (Mémoire, ISSN 0291-1655 no; 61) ISBN 2865381440 (B.I/1513).
- LAMPİDİ, İOANNOU TH. : *Leksiko Voulgaro- Elliniko (s. 3-50) Ellino-Voulgariko (s. 51-92) / Ioannou Th. Lampidhi*. — Thessaloniki: Idhrama Meleton Hersonisou Tou Aimou, 1993. 92 s.; 21 cm. — (Idhrama Meleton Hersonisou Tou Aimou; 250) (A.VI/870).

- LAMPSIDHI, IOANNOU TH. : *Voithima voulgarikis glossas: keimena-grammatiki-dhiologoi-askiseis* / Ioannou Th. Lampsidhi.— Thessaloniki: Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou, 1993. 354 s.; 24 cm. — (Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou; 249) (A.VI/871).
- LANDA, R. G. : *İslam v istorii Rossii* / R. G. Landa. — Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostochnaya Literatura RAN" İnstitut Vostokovedeniya, 1995. 312 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020178667 (A.VI/1109).
- LEE, HEE-SOO : *The advent of Islam in Korea: a historical account* / Hee-Soo Lee. — İstanbul: IRCICA, 1997. xiii, 249 s.; 23 cm. — (Research in Islamic Civilisation series; 1) ISBN 92-9063-067-1 (A.VI/840).
- EL-LEKNEVİ, MUHAMMED ABDULHAYY : *Fevaidü'l-behiyye: fi teracim el-Hanefiyye* / Muhammed Abdulhayy el-Leknevi. — Beyrut: Sirket Daru'l-Erkam, 1998. 631 s.; 24 cm. (A.V/9913).
- Lettres royales du temps de Zimri-Lim* / publiées par Jean-Robert Kupper. — Paris: Ministère des Affaires Etrangères Editions Recherche sur les Civilisations, 1998. vii, 401 s.: res.; 30 cm. — (Archives Royales de Mari; 28) ISBN 2-86538-271-0 (B.I/1570).
- LEVTZION, NEHEMIA : *Islam in West Africa: religion, society and politics to 1800* / Nehemia Levtzion. — Hampshire: Variorum, 1994. x, 324 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS462) ISBN 0-86078-444-4 (A.VI/774).
- Lexicon iconographicum mythologiae classicae (LIMC)* / prèşident Vassilis Lambrinoudakis.— Düsseldorf: Artemis, 1988-1999. 9c., 18c.'de: res.; 28 cm. İçindekiler: I-1.c.: Aara-Aphlad — I-2.c.: Aara-Aphlad (şekil)— II-1.c.: Aphrodisias-Athena— II-2.c.: Aphrodisias-Athena — III-1.c.: Atherion-Eros — III-2.c.: Atherion-Eros(resim) — IV-1.c.: Eros-Herakles — IV-2. c: Eros-Herakles — V-1.c.: Herakles — Kenchrias — V-2.c.:Herakles-Kenchrias — VI-1.c.: Kentauroi et Kentaurides-Oiax — VI-2.c.: Kentauroi et Kentaurides-Oiax — VII-1.c.: Oidipous-Theseus — VII-2.c.:Oidupus-Theseus (tümü res.)— VIII-1.c.: Thespiades-Zodiacus — VIII-2.c.: Thespiades-Zodiacus (tümü res.) — indeks 1: Museums collections sites — indeks 2: Literary and epigraphical sources mentioning lost works mythological names. ISBN 3-7608-8760-0 (B/9150-indeks).
- Liberalizm v Rossiyi* / otvetstvennyy redaktör V. F. Pustarnakov, İ. F. Huduşina. — Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Filosofiyyi,

1996. 448 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Filosofigi) ISBN 520101898X (A.VI/86).
- The life of Muhammad* / ed.by Uri Rubin. — Hampshire: Ashgate; Variorum, 1998. xlvi, 410 s.; 24 cm. — (The Formation of the Classical Islamic World / General ed. Lawrence I. Conrad; vol. 4) ISBN 0-86078-703-6 (A.VI/778).
- LIGHT, KEN : *To the promised land* / Ken Light; introduction by Richard Rodriguez; essays by Mary Jo McConahay; oral histories by Samuel Orozco. — New York: An Aperture Book in Association with the California Historical Society, 1988. 93 s.: res.; 26 cm. ISBN 0893813249 (B.I/1753).
- LİHANOV, V.İ. : *Emotsionalno-otsenoçniye i ekspressivniye slova v Yakutskom yazıke* / V.İ. Lihanov; redaksiyon sorumlusu P. A. Sleptsov. — Novosibirsk : Vo "Nauka", 1994. 128 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoya Otdeleniye Yakutskiy İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii) ISBN 5020307599 (A.VI/1107).
- LİPİNSKAYA, V.A. : *Starojılı i pereselentsı : Russkiye na Altae XVIII- načalo XX veka*/V.A. Lipinskaya. — Moskva : Nauka,1996. 268s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk. İnstitut Etnologii i Antropologii im N. N. Mikluho- Maklaya) ISBN 502009501X (A.VI/94).
- LURYE, YA. S. : *Rossiya drevnyaya Rossiya novaya (izbrannoye)* / Ya. S. Lurye. — Sank- Peterburg: Dmitriy Bulanin, 1997. 408 s.; 20 cm. ISBN 5860070926 (A.VI/1095).
- LUTTRELL, ANTHONY: *The hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the west 1291- 1440* / Anthony Luttrell. — reprinted. — Hampshire: Variorum, 1997, c1979. iv,[390]s.: res.; 24 cm. — (Collected Studies; CS77) ISBN 0-86078-022-8 (A.VI/780).
- LUTTRELL, ANTHONY: *The hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World* / Anthony Luttrell. — Hampshire: Variorum, 1992. ix, 324 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS360) ISBN 0-86078-307-3 (A.VI/810).
- Lyudskiye poteri SSSR v period vtoroy mirovoy voynı : sbornik statey.* — Sankt-Peterburg: Russko Baltiyskiy İnformatsionny Tsentr Blits, 1995. 192 s.; 25 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Otdeleniya İstorii) ISBN 5867890236 (A.VI/1023).

- Macedonian minority in Greece: a human tragedy within the boundaries of the European Union.* — Ankara : Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 1999. 18 s.; 24 cm. (A.VI/1084).
- MADLUNG, WILFERD : *Religious and ethnic movements in medieval islam* / Wilferd Madlung. — Hampshire : Variorum, 1992. x, 337 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS364) ISBN 0-86078-310-3 (A.VI/505).
- MADLUNG, WILFERD : *Religious schools and sects in Medieval Islam* / Wilferd Madlung. — reprint. — Hampshire: Ashgate Variorum, 1999, c1985. 352 s.; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS213) ISBN 0-86078-161-5 (A.VI/516).
- MAGDALINO, PAUL : *Tradition and transformation in Medieval Byzantium* / Paul Magdalino. — Hampshire: Variorum, 1991. xii, 336 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS343) ISBN 0-86078-295-6 (A.VI/750).
- MAĞAUİN, MUHTAR : *Kazak tarihinin alıppesi* / Muhtar Mağauin. — Almatı : Kazakistan, 1995. 206 s.; 20 cm. ISBN 5615017708 (A.VI/275).
- MAHMUDOV, Y. M. : *Azərbayca'nın Avropa ölkələri ilə əlaqələri: Ağgöyünlü dövrü XV əsrin u yarısı* / Y. M. Mahmudov. — Bakı : Azərbaycan Devlet Üniversitesi, 1986. 91 s.; 20 cm. — (Azərbaycan SSR Ali və Orta İhtisas Tehsili Nazırlığı S. M. Kirov Adına Gırmızı Emək Bayrağı Ordenli Azərbaycan Devlet Üniversitesi) (A.VI/89).
- Maison Hüsnü Züber "musee vivant" construction : 1836- restauration : 1992* / texte Nur Urfalıoğlu. — Bursa: Municipalite Metropolitaine de Bursa, 1998. [20] s.: rnk. res; 22 cm. — (Publication de la Maison du Musée d'Hüsnü Züber; 2) ISBN 975-96515-3-X (A.VI/754).
- MAKDİSİ, GEORGE : *Religion, law and learning in classical islam* / George Makdisi. — Hampshire : Variorum, 1991. x, 324 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS347) ISBN 0-86078-301-4 (A.VI/504).
- MAKOVSKİY, M.M. : *Yazık-mif-kultura : simbolı cizni i cizn cimbolov* / M. M. Makovskiy. — Moskva : Russkiye Slovare, 1996. 329 s.; 24 cm. — (İnstıtut Russkogo Yazıka im. V. V. Vinogradova Rossiyskoy Akademii Nauk) ISBN 5892160122 (A.VI/1174).
- Malıye formı folklorı sbornik statey pamyati G. L. Permyakova* / baş redaktör Ye. M.Meletinskiy; sekreter S. Yu. Neklyvdov. — Moskva: "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1995. 384 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstıtut Vostokovedeniya. İssledovaniya po Folkloru i

- Mifologii Vostoka seriya Osnovana v. 1969 g.) ISBN 5020173991 (A.VI/982).
- EL-MALİKİ, HALİL B. İŞHAK : *Muhtasari Halil / Halil b. İshak el-Maliki*. — Mısır : el-Hac 'Abdüsselam Şakrun, 1347. 264 s.; 20 cm. (A.V/4331).
- "Manas" epos and the world's epic heritage: theses of the international scientific symposium devoted to the "Manas" epos millennial anniversary, August 25-28 1995, Bishkek / chairman T. K. Koichuev; ed. in chief T. A. Askarov. — Bishkek: Kyrgyzstan, 1995. 113 s.; 21 cm. ISBN 5655010275 (A.V/9330).
- Manas : Kırgız elinin baatırdık eposu : sayakbay karalayevdin variantı boyunça akademiyalık basılışı / redaksiyon başkanı T. K. Koyçuyev*. — Bişkek : Kırgızstan, 1995. 294 s.; 22 cm. ISBN 5655010208 (A.VI/283).
- EL-MASRIKİ, EL-HADİ İBRAHİM : *Zikriyyat fi nisfi karnin min el-ehdar el-ictimaiyye ve's- siyasiyye / el-Hadi İbrahim el-Masriki*. — Trablusgarb: Merkezi Cihad el-ed-Dirasat et-Tarihiyye, 1980. 432, viii s.; 24 cm. (A.VI/1185).
- Matenadarah / sostaviteli i avtorı teksta V. O. Kazaryan, S. S. Manukyan*. — Moskva: Kniga, 1991. ...c.: rnk. res.; 29 cm. İçindekiler : c.1 Armyanskaya rukopisnaya kniga VI-XIV vekov. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 5-212-00289-3 (B.I/1553).
- Maternalı Ya. M. Şardanova po obıçnomu pravu Kabardintsev pervoy polovini XIX veka / düzenleyen H.M.Dumanova*. — Nalçik: İzdatelstvo "Elburs", 1986. 320 s.; 20 cm. — (Kabardino-Balkarskiy Ordena "Znak Poçeta" Nauçno-İssledovatel'skiy İnstıtut İstorii Filologii i Ekonomiki Pri Sovete Ministrov Kbassr) (A.VI/1092).
- MATKOVSKİ, ALEKSANDAR : *Nomadskoto stoçarstvo vo Makedonija / Aleksandar Matkovski*. — Skopje : Makedonska Akademije na Naukite i Umetnostite, 1996-1997. 3 c.; 24 cm. — (Nomadski i Polunomadski Stoçarski Dvijenja vo Makedonija; KN-2-3) İçindekiler: c.2 od XIV do XIX vek. — c.3 vo XIX vek do 1918. Eserin kütüphanemizde 2. ve 3. ciltleri mevcuttur. ISBN 9989649251 (A.VI/1).
- MAXİM, MIHAI : *L'Empire Ottoman au nord du danube et l'autonomie des principautés roumaines au XVIe siècle: études et documents / Mihai Maxim*. — première impression. — İstanbul: Isis, 1999. 273 s.; 23 cm. — (Analecta Isisiana; 36) ISBN 975-428-133-5 (A.VI/817).

- MAYER, HANS E. : *Kings and lords in the Latin Kingdom of Jerusalem* / Hans E. Mayer. — Hampshire: Variorum, 1994. x, 338 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS437) ISBN 0-86078-416-9 (A.VI/506).
- MAYER, HANS EBERHARD : *Kreuzzüge und lateinischer osten* / Hans Eberhard Mayer. — London: Variorum Reprints, 1983. 332 s.; 23 cm. — (Variorum Reprint; CS171) ISBN 0-86078-119-4 (A.VI/515).
- Medieval analyses in language and cognition : acts of the symposium The Copenhagen School of Medieval Philosophy January 10-13, 1996* / organized by The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, The Institute for Greek and Latin, University of Copenhagen; ed. by Sten Ebbesen, Russell L. Friedman. — Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 1999. 563 s.; 23 cm. — (Historisk-Filosofiske Meddelelser, ISSN 0106-0481; 77) ISBN 87-7876-148-4 (A.VI/854).
- MEHMED ÂTIF : *Kaşgar tarihi: bâis-i hayret ahvâl-i garibesi* / Mehmed Âuf; haz. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci. — 1.bsk. — Kırıkkale: Eysi Kitap ve Yayın, 1999. viii, v, 381 s.; 24 cm. ISBN 975-94302-0-7 (A.VI/469).
- MEHMED GEVHERÎ : *Gevherî divânı: inceleme, metin, dizin, bibliyografya* / Şükrü Elçin; yay. haz. Şebnem Ercebeci. — dzl. ve eklemeler yapılmış 2. bsk. — Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1998. 763 s.; 24 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; Sa 164. Divanlar dizisi; 4) ISBN 975-16-1045-1 (A.VI/305).
- Mektuplarla Tevfik Fikret ve çevresi* / haz. M. Fatih Andı, Yılmaz Taşçıoğlu, Hüseyin Yorulmaz. — İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1999. xvi, 543 s.; 28 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları; 83) ISBN 975-8215-62-0 (B.I/1663).
- MÉLIKOFF, IRÈNE : *De l'épopée au mythe: itinéraire turcologique* / Irène Mélikoff. — première impression. — İstanbul: Isis, 1995. 257 s.: res.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 15) ISBN 975-428-071-1 (A.VI/183).
- MELLINK, MACHTELD JOHANNA : *Kızılbel : an archaic painted tomb chamber in Northern Lycia* / Machteld Johanna Mellink, with chapters by Robert A. Bridges, Jr. and Franca Callori di Vignale. — Philadelphia : The University Museum University of Pennsylvania, 1998. xxiii, 71, 39,

32 s.: lev.; 29 cm. — (Archaeological Monographs) ISBN 0-924171-53-7 (B.I/1703).

MENNA, ADİL : *A'lamu Filistin fi evahiri'l-Ahdi'l-Osmani (1800-1918)* / Adil Menna. — 2.bs. — Beyrut : Müessesetü'd-Dirasati'l-Filistiniyye, 1995. xviii, 379 s.; 24 cm.(A.VI/1190).

MENTEŞ, NİYAZİ : *Vefasız olsa da zaman: gönül kahvesi* / Niyazi Menteş. — 1. bsk. — Bursa: Bursa Ticaret Borsası, 1997. 124 s.: res.; 22 cm. ISBN 9755122222 (A.VI/975).

Merkez Dirasat el-Vahdetü'l-Arabiyye el-Alakat el-Arabiyye-el-Türkiyye: Hıvar müstakbeli; buhus ve münakaşat el-nedve el-fikriyye elletü nuzzumuha Merkez Dirasat el-Vahdet el-Arabiyye / ed. Orhan Koloğlu...[et al.].— Beyrut: Merkez Dirasat el-Vahdet el-Arabiyye, 1995. 673 s.; 24 cm. (A.VI/1184).

METE, MEHMET : *Televizyon yayınlarının Türk toplumu üzerindeki etkisi* / Mehmet Mete; yay.haz. Erol Kalender. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. xii, 116 s.: tab., res.; 20 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 189) ISBN 975-16-1167-9 (A.VI/832).

Middle East, Turkey and the Atlantic alliance / ed. Ali L. Karaosmanoğlu, Seyfi Taşhan. — Ankara : Foreign Policy Institute, 1987. iii, 203 s.; 23 cm. (A.V/8875).

The military orders / ed. by Helen Nicholson; editorial committee Malcolm Barber...[et al.]. — Aldershot: Ashgate, 1998. ...c.: res.; 24 cm. İçindekiler: 2.c.: Welfare and warfare. ISBN 0-86078-679-X (A.VI/808-2).

MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ = INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART (9: 1991: İSTANBUL): *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi= 9th International Congress of Turkish Art.*— 1. bsk.— Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü = Ministry of Culture; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi = Faculty of Letters of the İstanbul University, 1995. 3 c.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 1703. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Özel-Kongre dizisi; 20-1) ISBN 975-17-1487-7 (tk.) (A.VI/762).

MİLLETLERARASI YEMEK KONGRESİ (5 : 1-3 EYLÜL 1994: İSTANBUL) : *Beşinci Milletlerarası Yemek Kongresi Türkiye 1-3 Eylül 1994 = Fifth International Food Congress Turkey 1-3 September 1994* / düzenleyen

= organized by Feyzi Halıcı. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. [10], 341 s.: rnk. res.; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 181. Kongre ve Bilgi Şöleni (sempozyum) dizisi; 12) ISBN 9751611113 (A.VI/1018).

MİLLİ EĞİTİM ŞURASI (16 : 1999 : ANKARA) : *Onaltıncı Milli Eğitim Şurası konuşmalar, raporlar, görüşmeler ve kararlar : Cumhuriyetimizin 75. yılında mesleki ve teknik eğitim.* — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1999. xxi, 515 s. : rnk. res., tab.; 24 cm. (A.VI/728).

MİLOŠEVIĆ, DESANKA : *Gracanica Monastery / Desanka Milošević* ; ed. Radomir Stanic; translator Alice Copple-Tošic. — Belgrade : The Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Socialist Republic of Serbia, Belgrade, 1989. 60 s. : res.; 20 cm. — (Monographs ; 26) (A.V/9088).

Min turas el-Mağrib: muhadarat min el-mevsim el-sakafi. — Muhammediyye: [y.y.],[19??]. 174s.; 24 cm. (A.V/4372).

Mines of silver and gold in the Americas/ed. by Peter Bakewell. — Hampshire : Variorum, 1997. xxiv, 396 s.: res., hrt.; 25 cm. — (An Expanding World.The European Impact on World History 1450-1800 vol.; 19) ISBN 0-86078-513-0 (A.VI/792).

Minyatür ve gravürlerle Osmanlı İmparatorluğu = The Ottoman Empire in miniatures and engravings/proje danışmanı Ertuğrul Zekai Ökte; yapım, düzenleme ve bilim ed. Tülay Duran; düzenleme ve yay. komitesi Burak Eke, Kıvanç Akkaya, Mehmet Çifteoğlu. — İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1998. 191 s.: res.(kimi rnk.); 31 cm. ISBN 975-6926-04-X (B.I/1694).

MIRONOV, G. YE : *İstoriya gosudarstva Rossiyskogo: hrestomatiya X-XIV vv.* / G. Ye Mironov. — Moskva : Knijnaya-Palata, 1996. 383 s.: res.; 22 cm. — (Rossiyskaya Gosudarstvennaya Biblioteka) ISBN 5700002523 (A.VI/85).

MİRŞAN, KAZIM : *Erken-Türk devletleri ve Türuk Bil: yazılı belgelere göre* / Kazım Mirşan. — Bodrum: MMB Yayınları, 1999. 83 s.: res.; 30 cm. (B.I/1668).

Molla Hüsvrev Mehmet Efendi (1400-1480) /ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1992. 133 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayını no; 11) ISBN 975-7598-08-9 (A.VI/617).

- MOOREY, P.R.S.: *The ancient Near East* / P.R.S. Moorey. — Oxford (U.K.) : Ashmolean Museum, 1987. 56 s.: res.; 25 cm. — (Ashmolean Museum publications. Archaeology, History and Classical Studies) ISBN 0-907849-58-X (A.VI/27).
- MUHAMMAD İBN HARİS AL-HUŞARİ : *Kniga o sudyah (Kitab al-Kudat)* / Muhammad İbn Haris al-Huşari; perevod s Arabского K.A. Boyko. — Moskva : Nauka, 1992. 232s.; 22 cm. — (Pamyatniki Pismennosti Vostoka; 104) ISBN 5020172413 (A.V/9959).
- Muhammad İbn Musa al-Horezmi* / baş redaktör A. P. Yuşkeviç; redaksiyon heyeti B. A. Rozenfeld, M.M. Hayrullayev, E. Yu. Yusupov. — Moskva: Nauka, 1983. 264 s.; 20 cm. — (Akademiya Nauk SSSR. Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR İstitut Vostokovedeniya) (A.VI/1126).
- MUHAMMETBERDİYEV, K.B. : *Turkmenistanın tarihinden materiallar (1917-1994)* / K.B. Muhammetberdiyev. — Aşgabat: [y.y.], 1997. 279 s.; 23 cm. (A.VI/1180).
- EL-MUHİBBİ, MUHAMMED : *Hulasatü'l-eser fi ayani'l-karni'l-hadi aşer* / Muhammed el-Muhibbi. — [y.y.:y.y.], [128?]. 502 s.; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. (A.V/4308).
- MUHTAR, MAHMUT : *Maziye bir nazar : Berlin Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya ilişkileri* / Mahmut Muhtar; Osmanlıcadan çev. Nurcan Fidan. — Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999. vi, 139 s.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; '99/95) ISBN 9754091471 (A.VI/933).
- Muras : Kalğıl, Arstanbek, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Cenicok, Toktoğul cana başkalar* / düzenleyen M.K. Abdıldayev. — Frunze: Kırgızstan, 1990. 447 s.; 20 cm. — (Kırgız SSR İlimler Akademiyasının Filofiya Cana Ukuk İstitutu) ISBN 5655006790 (A.VI/280).
- MUSAYEV, İSMAYIL : *Azerbaycan - Türkiye ilişkileri (1917-1922) yılları : üniversitelerin tarih ve uluslararası ilişkiler fakülteleri için eğitim kitabı* / İsmayıl Musayev; bilimsel ed. C.P. Hasanlı. — Bakü : Bakü Üniversitesi, 1998. 132, [39]s.: hrt.; 21 cm.(A.VI/930).
- MUSAYEV, İSMAYIL : *Azerbaycanın Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde siyasi veziyyet ve harici devletlerin siyaseti (1917-1921-ci iller)* / İsmayıl Musayev; elmi redaktor A. Hacıyeva; neşr. redaktor M.Elizade. — Bakı: Bakı Universiteti Neşriyyatu, 1998. 385 s.; 20 cm. (A.VI/1022).

Muslim culture in Russia and Central Asia from the 18th to the early 20th centuries : inter- regional and inter- ethnics relations / ed. by Anke von Kügelgen, Michael Kemper, Allen J. Frank. — Berlin : Klaus Schwarz, 1998. vii, 660 s.; 24 cm. — (İslamkundliche Untersuchungen, ISSN 0939-1940; Bd. 216) Kütüphanemizde eserin 2. cildi mevcuttur. ISBN 3-87997-269-9 (A.VI/307-2).

MUSTAFA HATTÎ EFENDİ : *Viyana sefâretnâmesi / Mustafa Hattî Efendi; yay. haz. Ali İbrahim Savaş. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. xviii, 86, [83] s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; III.Dizi-Sa. 28) ISBN 975-16-1005-2 (A.VI/577).*

MÜLLER-WIENER, WOLFGANG : *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul limanı / Wolfgang Müller-Wiener; çev. Erol Özbek. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1998. [6], 244 s.: res.; 27 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 66) ISBN 975-333-084-7 (B.I/1653).*

MÜLLER-WILLE, MICHAEL : *Zwei religiöse welten: bestattungen der Fränkischen Könige Childerich und Chlodwig / Michael Müller-Wille; mit einem anhang von Maria R.-Alföldi, Karlhorst Stribrny. — Mainz : Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart: Franz Steiner, 1998. 45 s.: res.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr. 1) ISBN 3515072977 (A.VI/957).*

Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı / haz. Ramazan Şeşen ; takdim eden Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 1998. xiii, 451, [5] s.; 22 cm. — (İSAR Vakfı yayınları; 7) ISBN 975-7874-07-8 (A.VI/584).

MÜZE KURTARMA KAZILARI SEMİNERİ (9 : 1998 : ANTALYA) : *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 27-29 Nisan 1998, Antalya / yay.haz. Hayrünnisa Çakmak...[ve başk.]. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1999. 370 s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları, ISSN 1300-5626; 2193. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 64) ISBN 975-17-2116-4 (A.VI/646).*

MÜZE KURTARMA KAZILARI SEMİNERİ (8:1997: KUŞADASI) : *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri / yay. haz. Hayrünnisa Çakmak...[ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. [v], 616 s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları, ISSN 1300-5626; 2006. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 55) ISBN 975-17-1875-9 (A.VI/814).*

- Na putyah k Yugoslavii : za i protiv; oçerki istorii natsionalnih ideologiy Yugoslavianskih narodov konets XVIII-naçalo XX vv. / baş redaktör İ.V. Çurkina. — Moskva : İndrik, 1997. 396 s.: res.; 20 cm. — (Biblioteka İnstituta Slavyanovedeniya i Balkanistiki. Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki. Otdel Novoy İstorii Slavyanskih i Balkanskih Narodov) ISBN 585759054X (A.VI/1043).*
- Na Rossiyskom prestole 1725-1796 monarhi Rossiyskiye posle Petra Velikogo / redaktör T. Sumarokova. — Moskva: İnterpraks, 1993. 384 s.; 25 cm. ISBN 5852350362 (A.VI/1078).*
- Nartı: geroiçeskiy epos Balkartsev i Karaçayevtsev / baş redaktör E. R. Tenişev. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura", 1994. 654 s.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Mirovoy Literaturı İmeni A.M. Gorkogo. Kabardino - Balkarskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut İstorii Filologii i Ekonomiki) ISBN 5020174556 (A.VI/1066).*
- Natsionalny sostav naseleniye RSFSR : po dannım vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 goda. — Moskva: Respublikanskiy İnformatsionno-İzdatelskiy Tsentr, 1990. 747 s.; 20 cm. — (Gosudarstvenniy Komitet RSFSR Po Statistike (Goskomstat RSFSR)) (A.VI/1125).*
- Natsionalnoye i narodnoye v Çuvaşskom iskusstve / redaktör V.A. Prohorova. — Çeboksarı: Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut, 1993. 128 s.; 21 cm. — (Opdena "Znak Poçeta" Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut Yazıka, Literaturı, İstorii i Ekonomiki Pri Sovete Ministrov Çuvatskoy Respubliki) (A.VI/1133).*
- NAZARBAYEV, N. A. : Strategiya resurco-sberejeniya i perehod k rınu / N. A. Nazarbayev. — Moskva: Maşinostroyeniye, 1992. 351 s.; 21 cm. ISBN 5217019697 (A.VI/1170).*
- NAZARBAYEV, N.A. : Yevraziyskiy Soyuz: idei, praktika, perspektivi 1994-1997 / N.A. Nazarbayev. — Moskva : Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsialnih i Politıçeskih Nauk, 1997. 480 s.: res. (kimi rnk.); 20 cm. ISBN 5755600856 (A.VI/1161).*
- NEBİLER, HALİL : Son meclis : hem devlet başa hem kuzgun leşe / Halil Nebiler. — 1.bs. — İstanbul : Berfin, 1999. 111 s.; 20 cm. — (Berfin yayınları; 79. Araştırma-İnceleme; 30) ISBN 975-7354-87-2 (A.VI/675).*

- NEBİYEYEV, BEKİR : *Didergin şair: Almas Yıldırım'ın yaratıcılık yolu* / Bekir Nebiyev; Türkiye türkçesine aktaran Aljira Topalova. — 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. 194 s.: res.; 20 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 185) ISBN 975-16-1147-4 (A.VI/609).
- Necmüddin Daye (1177-1256)* / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1997. v, 79 s.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 24) ISBN 975-8013-20-3 (A.VI/695).
- Neizvestniy soldat Kavkazskoy voynı (1994-1996): poteri Rossiyskih voysk : pogibşiyе, propavşiyе bez vesti, plenniye* / redaksiyon başkanı T.İ. Kasatkina. — Moskva : Zvenya, 1997. 190 s.; 21 cm. — (Pravozaşitniy Tsentr "Memorial") ISBN 578700003X (A.VI/1149).
- NEMLİOĞLU, CANDAN : *Bosna-Hersek Foça'da yok edilen Türk-İslam kültür eserleri* / Candan Nemlioğlu. — İstanbul : İSAR Vakfı, 1996. 116 s.: res.; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları; 3) ISBN 9757874027 (A.VI/891).
- NERİMANOĞLU, KAMİL VELİ : *The Poetics of "The Book of Dede Korkut"* / Kamil Veli Nerimanoğlu. — Ankara : Atatürk Culture Center, 1999.[ix], 345 s.; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Atatürk Culture Center publication; 170) ISBN 975-16-1064-8 (A.VI/592).
- NETHU CUNPURI, ŞEYH BAHA ED-DİN : *Sahaifü't-tarika = Saha'if ut-tariqah: a collection of letters on ascetic life and religious subjects* / Şeyh Baha ed-din Nethu Cunpuri; derl. Miyan Muhammed Sa'id. — Lahor : İhvan-ı Edeb, 1995. 257, [288] s.; 24 cm. (A.V/8156).
- New antiquities : recent discoveries from archaeological excavations in Israel.* — Jerusalem: The Israel Museum, 1997. 30 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 965-278-212-2 (A.V/9926).
- NEYZİ, LEYLA : *İstanbul'da hatırlamak ve unutmak: birey, bellek ve aidiyet* / Leyla Neyzi; yay. haz. Ali Berktaş. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. vi, 221s.: res.; 27 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 85) ISBN 9753331134 (B.I/1720).
- NICHOLSON, HELEN J. : *Chronicle of the third crusade: a translation of the itinerarium peregrinorum et gesta Regis Ricardi* / Helen J. Nicholson. — Aldershot : Ashgate, 1997. ix, 409 s.; 24 cm. — (Crusade Texts in Translation; 3) ISBN 1859281540 (A.VI/1047).

- NICOL, DONALD M. : *Bizans'ın son yüzyılları 1261-1453* / Donald M. Nicol ; çev. Bilge Umar ; yay. haz. Aysen Anadol. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. xii, 484 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 77) ISBN 9753330960 (A.VI/883).
- NICOL, DONALD M. : *Byzantium and Venice: a study in diplomatic and cultural relations* / Donald M.Nicol. — 1. paperback ed. reprinted. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999, c1988. xiv, 465 s.; 23 cm. ISBN 0521428947 (A.VI/1009).
- NİKOLAYEVA, T.M. : *Prosodiya Balkan: slova-vıskazıvaniye-tekst* / T.M.Nikolayeva. — Moskva: İndrik, 1996. 350 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki) ISBN 5857590355 (A.VI/1042).
- NİZAMÜ'L-MÜLK : *Siyaset-name* / Nizamü'l-Mülk; haz. Mehmet Altay Köymen. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. xxii, 190, 273 s.; 24cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XIX.Dizi- Sa. 16) ISBN 975-16-0881-3 (A.VI/398).
- NOLDE, BARON BORIS : *L'Alliance Franco- Russe: les origines du systeme diplomatique d'avant-guerre* / Baron Boris Nolde. — Paris: Librairie Droz, 1936. 700, [4] s.; 24 cm. — (Institut d'Etudes Slaves de L'Université de Paris. Collection Historique; 7) (A.V/9714).
- Novaya Rossiya : informatsionno-statistiçeskiy almanah* / baş redaktör Ferdinand Kaplun. — Moskva : "Vsya Moskva", 1994. 735 s.: res.; 25 cm. — (Mejdunarodnaya Akademiya İnformatizatsii) ISBN 5711001833 (A.VI/1181).
- Novoye v "Vostoçnoy Politike" stran zapadnoy Yevropı.* — Moskva : İmemo, 1991. 236 s.; 20 cm. — (Akademiya Nauk SSSR Ordena Trudovogo Krasnogo Znameni İnstitut Mirovoy Ekonomiki i Mejdunarodnih Otnoşeniya) (A.VI/1150).
- OCAK, AHMET YAŞAR : *Fuad Köprülü, sosyal tarih perspektifi ve günümüz Türkiyesi'nde din ve tasavvuf tarihi araştırmalarında "tarihin sapurılması" problemi* / Ahmet Yaşar Ocak. — Konya : Selçuk Üniversitesi, 1997. 221-230 ss.; 24 cm. Türkiyat Araştırmaları Dergisi sayı 3 (1997)'den ayrınbasım. (A.VI/253).
- OCAK, AHMET YAŞAR : *Türkiye tarihinde merkezi iktidar ve mevleviler (XIII-XVIII. yüzyıllar) meselesine kısa bir bakış* / Ahmet Yaşar Ocak. —

Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1996. 17-23 ss.; 24 cm. Türkiyat Araştırmaları Dergisi: II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi (tebliğler) (özel sayı) sayı 2 Mayıs 1996'dan ayrıbasım. (A.VI/259).

OCAK, AHMET YAŞAR : *Türkiye'de aleviliğin sosyo-kültürel problemleri üzerine bir yaklaşım denemesi ve bazı düşünceler* / Ahmet Yaşar Ocak. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1995. 149-155 ss.; 24 cm. 1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu bildirileri'nden ayrıbasım. (A.VI/255).

OCAK, AHMET YAŞAR : *Un seldjoukide Anatolien contemporain: Professeur Claude Cahen : ou cinquante ans de recherche en histoire Turque* / Ahmet Yaşar Ocak. — Leiden : E. J. Brill, 1996. 116- 134 ss.; 24 cm. (A.VI/257).

Oçerki istorii kulturu Slavyan / baş redaktör O.V. Belova. — Moskva : İndrik, 1996. 463,[32]s.: res.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki) ISBN 5857590426 (A.VI/1046).

OKUYUCU, CİHAN : *Hazini cevâhiru'l-ebrar min emvâc-ı bihâr : Yesevi menâkıbnamesi* / Cihan Okuyucu; ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1995. xvi. 223 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 20) ISBN 975-8013-06-8 (A.VI/622).

OLSON, ROBERT : *Imperial meanderings and republican by-ways : essays on eighteenth century Ottoman and twentieth century history of Turkey* / Robert Olson. — 1st printing. — İstanbul: Isis, 1996. xv, 332 s.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 23) ISBN 975-428-097-5 (A.VI/191).

10 Kasım 1996 devlet töreni konuşmaları ve "Atatürk ve milli birlik" paneli ve 13 Kasım 1996'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 13. kuruluş yıl-dönümünde düzenlenen "bağımsızlık benim karakterimdir" paneli. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1998. 86, [11] s.; 23 cm. ISBN 9751609488 (A.V/9296).

10 Kasım 1997 devlet töreni konuşmaları / yay. haz. Ali Tuna. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. 28 s.; 20 cm. ISBN 9751611601 (A.VI/1122).

19. Yüzyıl İstanbul'unda gayrimüslimler / ed. Pinelopi Stathis; çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy ; yay. haz. Ali Berktaş. — İstanbul: Tarih Vakfı,

1999. vii, 98 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 87) ISBN 9753331061 (A.VI/884).
19. *Yüzyıl İstanbul'unda sanat ortamı*. — İstanbul : Sanat Tarihi Derneği, 1996. 170 s.: res.; 24 cm. — (Sanat Tarihi Derneği yayınları; 2) ISBN 975-94946-1-2 (A.VI/558).
- XIV-XVIII Yüzyıl portolan ve deniz haritaları = Portolani e carte nautiche XIV-XVIII secolo: İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi koleksiyonlarından = dalle collezioni del Museo Correr- Venezia Museo del Topkapı-İstanbul / bilimsel komite Susanna Biadene...[ve başk.]; ed. Adelia Rispoli. — 2.bsk. — İstanbul: İtalyan Kültür Merkezi = Istituto Italiano di Cultura, 1997. 170 s.: res.(kimi rnk.); 29 cm. ISBN 975-7035-00-9 (B.I/ 1704).*
18. *Yüzyılda Osmanlı kültür ortamı*. — İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, 1998. 217 s.: res.; 24 cm. — (Sanat Tarihi Derneği yayınları; 3) ISBN 975-94946-2-0 (A.VI/559).
- XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999, Ankara : genel program / Kongre Hazırlık Komitesi. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999.56 s.; 24 cm. (A.VI/758).*
17. *Yüzyıl Osmanlı kültür ve sanat ortamı*. — İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, 1998. 224 s.: res.; 24 cm. — (Sanat Tarihi Derneği yayınları; 4) ISBN 975-94946-3-9 (A.VI/560).
- Opit bibliografi oteçestvennoj geneologii : çasti 1 i 2 / sostavitetel = düzenleyen V.N. Rihlyakov. — Sankt- Peterburg : Vird, 1998. 126 s.; 20 cm. — (Russkoye Geneologičeskoye Obşestvo Tvorçeskaya Gruppa Po İzüçenyu Elitu Rossiyskogo Obşestva XIX- načala XX v.) ISBN 5895590144 (A.VI/1163).*
- The organization of interoceanic trade in European expansion, 1450-1800 / ed. by Pieter Emmer and Femme Gastra. — Hampshire: Variorum, 1996. xxvi, 429 s.; 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800; vol. 13) ISBN 0-86078-505-X (A.VI/806).*
- ORLİK, O. V. : Rossiya v mejdunarodnih otnoşeniyah 1815-1829 : ot venskogo kongressa do Adrianogolskogo mira / O. V. Orlik; redaktör A. V. İgnatyev. — Moskva : Nauka, 1998. 270 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020101184 (A.VI/1134).*

- Orta Asya- Anadolu göç coğrafyası : Tanrı Dağlarından Malazgirt'e (şehirler-devletler-iz bırakanlar) / yay. haz. Nihat Kaşıkçı, Hasan Yılmaz. — 1. bsk. — [Ankara] : Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 1998. 272 s.: res.; 22 cm. ISBN 975-94310-0-9 (A.VI/524).*
- OSİPOV, A. G. : Narušenije prav vınıjdennih migrantov i etniçeskaya diskriminatsiya v krasnodarskom kraye :polojeniye meshetinskih Turok/A. G. Osipov. — Moskva: Memorial, 1996. 110 s.; 21 cm. — (Pravozaşıynıy Tsentr "Memorial") ISBN 5882550149 (A.VI/1152).*
- OSİPOV, G. V. : Rossiya : natsionalnaya ideya sotsialniye interesi i prioritetu / G. V. Osipov. — Moskva: Fond Sodeystviya Razvitiyu Sotsialnih i Politicheskikh Nauk, 1997. 206 s.: res. (kimi rnk.); 20cm. ISBN 5755600538 (A.VI/1162).*
- Osmanlı astronomi literatürü tarihi / haz. Ekmeleddin İhsanoğlu...[ve başk.]. — İstanbul: IRCICA, 1997. 2 c.; 24 cm. — (Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü serisi; 1. İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları serisi; 7) ISBN 92-9063-072-8 (tk.) (A.VI/640).*
- Osmanlı bilimi araştırmaları/yay. haz. Feza Günergun. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi, 1995-1998. 2 c.; 24cm. — (İstanbul Üniversitesi yayınları; 3910,4111. Edebiyat Fakültesi yayınları; 3401,3410) ISBN 975-404-412-0(1.c.); ISBN 975-404-503-8 (2.c.) (A.V/7969).*
- Osmanlı İmparatorluğu tarihi : başlangıcından 1566'ya kadar / Türkçesi Şiar Yalçın. — 2. bsk. — İstanbul : Sarmal, 1999. 550 s.; 20 cm. ISBN 975-8304-56-9 (A.VI/666).*
- Osmanlı matematik literatürü tarihi / haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi. — İstanbul : IRCICA, 1999. 2 c.; 24 cm. — (İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları serisi; 8. Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü serisi; 2) ISBN 92-9063-078-7 (tk.) (A.VI/633).*
- Osmanlı ordu teşkilatı / haz. makam Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı; haz. Cengiz Eroğlu, Hülya Yarar, İ. Göktuğ Demiröz. — Ankara : Milli Savunma Bakanlığı, 1999. x, 294 s.: res.; 31cm. ISBN 975-6786-05-1 (B.I/1649).*
- Osmanlı ormancılığı ile ilgili belgeler - I = Documents on Ottoman forestry-I / araştırma ve çalışma gr. Eftal Şükrü Batmaz, Bekir Koç, İsmail Çetinkaya. — Ankara : Orman Bakanlığı, 1999. xix, 241 s.: rnk .res.; 31 cm. — (Orman Bakanlığı yayın no; 094) ISBN 975-8273-20-5 (B.I/1701).*

- Osmanlılar ve Hollandalılar : Osmanlılar ve Hollandalılar arasındaki 400 yıllık ilişkiler / düzeltme Jessica Lutz. — İstanbul : Unilever Shell; Ayda Reklam; Cem Ofset, 1990. 44 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. (B.I/1654).*
- Ot magičeskoj silı k moralnomu imperativu: kategoriya de v kitayskoj kulture / baş redaktör M. T. Stepanyants. — Moskva : Vostočnaya Literatura, 1998. 422 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020178861 (A.VI/1051).*
- OUSTERHOUT, ROBERT : *Master builders of Byzantium / Robert Ousterhout. — Princeton : Princeton University, 1999. viii, 320 s.: res.; 26 cm. ISBN 0691005354 (B.I/1749).*
- ÖKE, MİM KEMAL : *Hilafet hareketi: Mustafa Kemal Paşa ve İslam dünyası / Mim Kemal Öke. — 2. bsk. — İstanbul: Aksoy, 1999. 184 s.; 24 cm. — (Show Kitap Tarih dizisi) ISBN 975-312-233-0 (A.VI/681).*
- ÖKSE, A. TUBA : *Önasya arkeolojisi seramik terimleri = Terminology of ceramics in Near Eastern archaeology = Keramik terminologie der Vorderasiatischen archaeologie = Terminologie de la céramique de l'archéologie du Proche Orient / A. Tuba Ökse; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — gözd. geçrl. 2.bs. — İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1999. xv, 192 s.: şek., lev.; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Başvuru ve Elkitapları dizisi; 1) (A.VI/684).*
- ÖNAL, MEHMET NACİ : *Romanya Dobruca Türkleri ve mukayeseleriyle doğum, evlenme ve ölüm adetleri / Mehmet Naci Önal. — 1. bsk. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998. xix, 333 s.: rnk. res., tab.; 24 cm.+ 1katl. hrt. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2111. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 224) ISBN 975-17-1985-2 (A.VI/714).*
- ÖNAL, ŞEBNEM : *Functional and physical analysis of squares-public meeting spaces-in the Seljuk and Ottoman cities in Türkiye / Şebnem Önal. — 1994. 2 c.; 29 cm. Tez (Doktora) — University of Nottingham. (B.I/1580).*
- ÖNDER, MEHMET : *Bir anı Milli Folklor Enstitüsünden Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme'ye / Mehmet Önder. — Ankara: [HAGEM], 1993. 125-127 ss.; 24 cm. Türk Halk Kültürü Araştırmaları = Turkish Folk Culture Researches 1993'ten ayırbaşım. (A.VI/333).*

- ÖNDER, MEHMET : *Mevlânâ Konya için neler söyledi* / Mehmet Önder. — Konya: Selçuk Üniversitesi, 1997. 9-13 ss.; 24 cm. 9. Milli Mevlânâ Kongresi (tebliğler) 15-16 Aralık 1997'den ayrışım. (A.VI/336).
- ÖNDER, MEHMET : *Mevlevî tarikatının Türk sosyal ve ekonomik hayatındaki yeri* / Mehmet Önder. — Wiesbaden : Harrassowitz, 1995. 227-230 ss.; 24 cm. Türkische wirtschafts und sozialgeschichte von 1071 bis 1920 : Akten des IV. Internationalen Kongresses'den ayrışım. (A.VI/334).
- ÖNDER, MEHMET : *Türk hat (yazı) sanatında "besmele" istifleri* / Mehmet Önder. — Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 1995. 11-16 ss.; 24 cm. 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi cilt III'ten ayrışım. (A.VI/335).
- ÖNSOY, RIFAT : *Mali tutsaklığa giden yol: Osmanlı borçları (1854-1914)* / Rifat Önsöy. — Ankara : Turhan Kitabevi, 1999. viii, 324 s.; 22 cm. — (Turhan Kitabevi yayınları. Osmanlı borçları; 15) ISBN 975-6809-06-X (A.VI/520).
- ÖZ, HİKMET : *Atatürk Tarsus'ta* / Hikmet Öz. — Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997. v, 26 s.: res.; 27 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 1986. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 197) ISBN 9751718678 (B.I/1733).
- ÖZAKMAN, TURGUT : *Vahidettin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele: yalanlar, yanlışlar, yutturmacalar* / Turgut Özakman. — 2 .bs. — Ankara : Bilgi, 1998. 789 s.; 24 cm. — (Bilgi yayınları-Özel dizi; 36) ISBN 975-494-669-8 (A.VI/664).
- ÖZBEK, MEHMET : *Türk halk müziği el kitabı I terimler sözlüğü* / Mehmet Özbek; ed. Alev Kahya Birgül. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1998. xxxii, 214 s.; 21 cm. — (AYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 171) ISBN 975-16-1067-2 (A.VI/829).
- ÖZDEMİR, İLTER : *Yahya Kaptan* / İlter Özdemir. — Tavşancıl Belediyesi'nin katkılarıyla 2.bsk. — Gebze : Uyanış Ajans, 1999. 127 s.: res.; 19 cm. (A.VI/748).
- ÖZDEMİR, RIFAT : *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara (fiziki, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısı) 1785-1840* / Rifat Özdemir. — 2. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 329 s.: tab.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 694. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 59) ISBN 975-17-1971-2 (A.VI/718).

- ÖZDEŞ, GÜNDÜZ : *Türk çarşıları / Gündüz Özdeş.* — Ankara : Tepe, 1998. 214 s.: res.; 30 cm. Yazarın 28 Ekim 1952 tarihli doçentlik çalışmasıdır. ISBN 975-521-166-1 (B.I/1635).
- ÖZENDES, ENGİN : *Osmanlı'nın ikinci başkenti Edirne : geçmişten fotoğraflar / Engin Özendes; yay. sorumlusu Gülçin İpek.* — 1. bsk. — İstanbul : YEM, 1999. 178 s.: res.(kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 975-7438-80-4 (A.VI/796).
- ÖZENDES, ENGİN : *Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa : geçmişten fotoğraflar / Engin Özendes; yay. haz. Gülçin İpek.* — 1. bsk. — İstanbul : YEM, 1999. 202 s.: res.; 22x24 cm. ISBN 975-7438-76-6 (A.VI/663).
- ÖZENDES, ENGİN : *Osmanlı'nın son başkenti İstanbul : geçmişten fotoğraflar / Engin Özendes; yay. sorumlusu Gülçin İpek.* — 1. bsk. — İstanbul : YEM, 1999. 192 s.: res.(kimi rnk.); 22x24cm. ISBN 975-7438-78-2 (A.VI/797).
- ÖZET, AYNUR : *Dipten gelen parıltı: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi cam eserleri / Aynur Özet; redaksiyon Haydar Dönmez.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 187 s.: res.; 27 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2161. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları; 61) ISBN 9751720753 (B.I/1718).
- ÖZKAN, MUSTAFA KENAN : *Aydın İli'nde cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları onuncu yıl anıtları / Mustafa Kenan Özkan; yay. haz. Özgen Karaca.* — 1. bsk. — Aydın : Aydın Valiliği, 1999. 86, xxxii s.: res.; 24 cm. — (Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Cumhuriyetin 75. Yılı Kültür Eserleri dizisi; 1) ISBN 9755850430 (A.VI/965).
- ÖZKEÇECİ, İLHAN : *Türk tezhib sanatı ve tezyini motifler / İlhan Özkeçeci; ed. Ahmet Hulûsi Köker.* — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1993. v, 129 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 15) ISBN 975-7598-53-4 (A.VI/625).
- ÖZTUNA, YILMAZ : *Osmanlı Devleti tarihi / Yılmaz Öztuna.* — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 2 c.: rnk. res; 21 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2068-2069. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Osmanlı dizisi; 1) İçindekiler : c.1 Siyasi tarih — c. 2 Medeniyet tarihi. ISBN 975-17-1935-6 (tk.) (A.VI/711).
- ÖZTÜRK, KADRIYE : *Das frauenbild in den werken der Deutschschreibenden Türkischen autorinnen / Kadriye Öztürk.* —

Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1999. xvii, 598 s.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1112. Eğitim Fakültesi yayınları no; 54) ISBN 975492869X (A.VI/938).

PAIZI-APOSTOLOPOULOS, MAHI : *O thesmos tis patriarhikis eksaphias (14os- 19os eonas) / Mahi Paizi-Apostolopoulos*. — Atina : Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon, 1995. 280 s.; 25 cm. +1 hrt. — (Ethniko Idrima Erevnon Kentro Neoellinikon Erevnon; 54) ISBN 9607094328 (A.VI/1007).

Palmet I: Sadberk Hanım Müzesi yıllığı / çev. Robert Bragner. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 1997. 181 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 9759545799 (A.VI/926).

Palmet II: Sadberk Hanım Müzesi yıllığı / çev. Robert Bragner. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 1998. 229 s.: res.(kimi rnk.); 24 cm. ISBN 9756959002 (A.VI/927).

PAMUK, ŞEVKET : *Osmanlı İmparatorluğunda paranın tarihi / Şevket Pamuk ; yay. haz. Ayşen Anadol*. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. xvi, 327 s.: res. (kimi rnk.); 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 73) ISBN 9753330979 (A.VI/881).

PAMUK, ŞEVKET : *100 Soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914 / Şevket Pamuk*. — 4.bsk. — İstanbul : Gerçek, 1997. 207 s.; 20 cm. — (100 Soruda dizisi; 55) ISBN 975-7551-10-4 (A.VI/677).

Pamyatniki kulturi novıye otkrıtiya. Ecegodnik 1993: pismennost, iskusstvo, arheologiya / redaksiyon başkanı D. S. Lihaçev; redaksiyon heyeti T.B. Knyazevskaya. — Moskva : Nauka, 1994. 544 s.: res.; 27 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Nauçnyı Sovet Po İstorii Mirovoy Kulturu) ISBN 5020115827 (B.I/1752).

Pamyatniki obıçnogo prava Albantsev Osmanskogo vremeni / düzenleyen Yu. V. İvanova. — Moskva : Nauka, 1994. 255 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnitut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya) ISBN 5020172480 (A.VI/1131).

Panel on the 55th anniversary of the Cairo conference : Mena House Oberoi, Cairo 7 December 1998 (minutes). — Ankara : Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999. 95 s.; 24 cm. — (SAM Papers; 6/99) (A.VI/1144).

- PANZAC, DANIEL : *Commerce et navigation dans l'Empire Ottoman au XVIIIe siècle* / Daniel Panzac. — İstanbul : Isis, 1996. vii, 218 s.: res., tab.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 22) ISBN 975-428-091-6 (A.VI/190).
- PANZAC, DANIEL : *Population et santé dans l'Empire Ottoman (XVIIIe-XXe siècles)* / Daniel Panzac. — première impression. — İstanbul : Isis, 1996. vi, 213 s.: res., tab.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 21) ISBN 975-428-089-4 (A.VI/189).
- Pazartesi söyleşileri 1996-1997*/ed. Seda Tönük, Şen Yüksel. — İstanbul : Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1999. ii, 93 s.: res.; 24 cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanlığı sayı ; MF.MİM.-99.002. Y. T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi sayı; YTÜ. MF. GB.-99.0483) ISBN 9754611955 (A.VI/934).
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ : *Peçevi Tarihi* / Peçevi İbrahim Efendi; haz. Bekir Sıtkı Baykal. — 3. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1999. 2 c.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 467. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları dizisi; 1) ISBN 9751711118 (A.IV/6202).
- PEDRO MICHÓ, MA. JESÚS DE : *La Lloma de Betxí (Paterna, Valencia) un poblado de la edad del bronce* / Ma. Jesús de Pedro Michó; con la colaboración de P. Fumanal García...[et al.].— Valencia: Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia, 1998. x, 316 s.: res.; 30 cm. — (Servicio de Investigación Prehistórica. Diputación Provincial de Valencia. serie de Trabajos Varios núm; 94) ISBN 8477951667 (B.I/1595).
- Perepiska İvana groznogo s Andreyem Kurbskim* / haz. Ya. S. Lurye, Yu. D. Riskov; baş redaktör D. S. Lihaçev. — Moskva: Nauka, 1993. 432s.; 22cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Literaturniye Pamyatniki) ISBN 5020111651 (A.VI/1141).
- Pervaya mirovaya voyna diskussionniye problemi istorii* / redaktör Yu. A. Pisarev, V.L. Malkov. — Moskva : Nauka, 1994. 304 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vseobşey İstorii) ISBN 5020101567 (A.VI/1102).
- Pervaya mirovaya voyna prolog XX veka* / redaktör V.L. Malkov. — Moskva: Nauka, 1998. 670 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vseobşey İstorii Assotsiatsiya İstoriykov Pervoy Mirovoy Voynı) ISBN 5020100579 (A.VI/983).

- PEYAMİ SAFA : *Reflections on the Turkish revolution* / Peyami Safa; translated by Yuluğ Tekin Kurat. — Ankara : Atatürk Research Center, 1999. vi, 153 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1048-6 (A.VI/49).
- PINAR, İLHAN : *Gezginlerin gözüyle İzmir* / İlhan Pınar. — İzmir : Akademi, 1994-1998. 5 c.: res.; 20 cm. — (İzmir kitapları; 4) İçindekiler : c. 1 17.yy. — c. 2 18. yy. — c. 3 19. yy. I — c. 4 19. yy. II — c.5 20. yy. ISBN 975-7395-37-4 (tk.) (A.V/7681).
- PINTO, ORESTE : *Friend or foe* / Oreste Pinto. — 1. ed. — New York : G.P.Putnam's Sons, 1954, c 1953. 245 s.; 21 cm. (A.V/9173).
- PIPER, DAVID : *Treasures of the Ashmolean Museum: an illustrated souvenir of the collections* / David Piper. — Oxford (U.K.): Ashmolean Museum, 1990. 112 s.: rnk .res; 25 cm. ISBN 0-907849-09-1 (A.VI/28).
- PIOTROVSKİY, B. B. : *Stranitsı moyey jizni* / B.B. Piotrovskiy. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1995. 288 s.: res.; 22 cm. ISBN 5020282057 (A.VI/1025).
- PKK terrorism.* — Ankara : Ministry of Foreign Affairs, 1998. 46 s.: rnk. res., tab.; 26 cm. ISBN 975-7307-47-5 (B.I/1565).
- PLATONOV, S.F. : *Russkaya İstoriya* / S. F .Platonov. — Moskva : Ruskoye Slovo Plava, 1995. 398 s.; 24 cm. ISBN 5723301284 (A.VI/1029).
- PLUTARH : *Sravnitelniye jizneopisaniya* / Plutarh; baş redaktör S. S. Averintsev. — Moskva : Nauka, 1994. 2c.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Literaturnie Pamyatniki) İçindekiler: c. 1 Perviy — c. 2 Vtoroy. ISBN 5020115703 (tk.) (A.VI/1055).
- POGREBOVA, M.N. : *Ranniye Skifi ı drevniy vostok: k storiyi stanovleniya Skifskoy kulturu* / M.N. Pogrebova, D.S. Rayevskiy. — Moskva: Nauka, 1992. 264 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020171921 (A.VI/8).
- The polis as an urban centre and as a political community: symposium August, 29-31 1996* / ed.by Mogens Herman Hansen. — Copenhagen : Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1997. 547 s.; 23 cm. — (Historisk-filosofiske Meddelelser ; 75. Acts of the Copenhagen Polis Centre; v. 4) ISBN 8773042919 (A.V/9877).
- Politiçeskiy slovar* / redaktör V. F. Halipova. — Moskva: Vısshaya Şkola, 1995. 192 s.; 20 cm. ISBN 5060033015 (A.VI/1059).

- Politiçeskiye i kulturniye otnoşeniya Rossii s Yugoşlavyanskimi zemlyami v tretı XIX veka dokumentı* / redaksiyon heyeti A.L. Naroçnitskiy, V. Çubriloviç. — Moskva: Nauka, 1997. 384 s.; 25 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020096091 (A.VI/1021).
- Politiçeskiye partii Rossii: konets XIX- pervaya tretı XX veka. entsiklopediya* / redaksiyon sorumlusu V.V. Şelohayev. — Moskva : Rosspen, 1996. 800 s.; 26 cm. — (Assotsiatsiya Rossiyskoy Politiçeskaya Entsiklopediya) ISBN 5860040377 (B.I/1739).
- POOLE, STANLEY LANE : *Lord Stratford Canning'in Türkiye anıları* / Stanley Lane Poole; çev. Can Yücel; yay. haz. Nurettin Pirim. — 3.bs. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999. vi, 201s.; 21cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 83) ISBN 9753331177 (A.VI/882).
- Postsovetskaya Tsentralnaya Aziya: poteri i obreteniya* / baş redaktör A.M. Vasilyev. — Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1998. 349 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Tsentr Tsivilizatsionnih i Regionalnih İssledovaniy) ISBN 5201050514; ISBN 5020180785 (A.VI/1169).
- POZNANEKIY, N. : *Zagovor: opıt issledonvaniya proishojdeniya i pazvitiy zagovornih formul* / N. Poznanekiy. — reprint izdaniya 1917 goda. — Moskva: İndrik, 1995. 352s.; 21cm. ISBN 5857590167 (A.VI/1002).
- Pravni Fakultet u Sarajevu 1946/47- 1996/97* / glavni i odgovorni urednik Raifa Festic. — Sarajevo: Pravni Fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1996. 206 s.; 24 cm. — (Godisnjak Pravnog Fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Jubilarni Primjerak; 39) (A.V/9701).
- Pravovoe položenije inostrannih grajdan v Rossii: sbornik normativnih aktov* / redaksiyon grubu V. A. Dozortsev, A.L. Makovski, I.O. Hlestova. — Moskva: İzdatelstvo BEK, 1996. 242 s.; 20 cm. — (İstitut Zakonodatelstva : Sravnitel'nogo Pravovedeniya Pri Pravitel'stve Rossiyskoy Federatsii) ISBN 5856391705 (A.VI/1093).
- Predaniye o krugosvetnom "puteşestvii" ili povestvovaniye o jizni Agvana Dorjiyeva.* — Ulan-Ude: "Olzon" BNTS SO RAN, 1994. 120 s.; 20 cm. — (Fond Agvana Dorjiyeva Buryatskiy Institut Obşestvennih Nauk SO RAN) (A.VI/1072).

- La première histoire de France en Turc Ottoman: chroniques des padichahs de France 1572* / traduite et publiée sous la direction de Jean- Louis Bacque- Grammont. — İstanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul; Paris: l'Harmattan, 1997. lxxix, 215 s.: res.; 30cm. — (Varia Turcica; 30) ISBN 2906053414; ISBN 2738455352 (B.I/1506).
- Prester John, the Mongols and the ten lost tribes* / ed. by Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton. — Hampshire: Variorum, 1996. xiv, 315s.; 24 cm. ISBN 0-86078-553-X (A.VI/783).
- PRİSELKOV, M.D. : *İstoriya Russkogo letopisoniya XI-XV vv.* / M.D. Priselkov. — Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 1996. 326 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii Sankt-Peterburgskiy Filial. Studiorum Slavicorum Monumenta; tom. 11) ISBN 586007039X (A.VI/1094).
- Privatization in the Ancient Near East and classical world* / ed. by Michael Hudson, Baruch A. Levine. — Cambridge: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, 1996. 308 s.; 23 cm. İçindekiler: 1.c.: In a series by The International Scholars Conference on Ancient Near Eastern Economics. ISBN 0-87365-955-4 (A.VI/821-1).
- Privatizatsiya v strannah tsentralnay i vostoçnay Yevropi: perviyе rezultati* / baş redaktör E. Şeynin. — Moskva: İmepi RAN, 1998. 222 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Mejdunarodnih Ekonomiçeskih i Politіçeskih İssledovaniy) ISBN 5895190286 (A.VI/1101).
- PROCHÁZKA- EISL, GISELA : *Das Surname-i Hümayun: die Wiener handschrift in transkription, mit kommentar und indices versehen* / Gisela Procházka- Eisl. — İstanbul: Isis, 1995. 267 s.; 24 cm. — (Bibliotheca Ottomanica; 1) ISBN 975-428-073-8 (A.VI/169).
- Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na armağan.* — Ankara : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1995. [13], 201 s.; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayın no; 498) ISBN 9754822875 (A.VI/942).
- Prof. Dr. İsmail Aka armağanı* / yay. kurulu Nejdet Bilgi...[ve başk.]. — İzmir : [y.y.], 1999. xxii, 535 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 975940060X (A.VI/946).
- Prospects for development of traditional crafts in OIC countries: proceedings of the International Seminar on Craft: prospects for develop-*

- ment held in Rabat, Morocco between 23-25 October, 1991* / ed. by Nazih Maarouf, Salih Sadawi ; prefaced by Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul: IRCICA, 1993. viii, 227, 225 s.: rnk. res.; 27 cm. — (Islamic Arts& Crafts series; 6) ISBN 9290632052 (B.I/1371).
- QUINN, DAVID B. : *European approaches to North America, 1450-1640* / David B. Quinn. — Aldershot: Ashgate; Variorum, 1998. x, 341 s.: hrt.; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS630) ISBN 0-86078-769-9 (A.VI/790).
- QURESHI, M. NAEEM : *Pan-islam in British Indian politics : a study of the Khilafat movement, 1918-1924* / M.Naeem Qureshi. — Leiden: Brill, 1999. xiv, 543 s.; 25 cm. — (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, ISSN 1385-3376; 66) ISBN 90-04-11371-1 (A.VI/572).
- R. M., AMİRHANOV : *Tatarskaya satsialno-filosofskaya mısl serednevekovya (XIII-seredina XVI v.)* / Amirhanov R. M. — Kazan : Poligrafıçeskoe Obyedineniye im K. Yakuba Ministerstva İformatsii i Peçatı Respubliki Tatarstan, 1993. 124 s.; 20 cm. — (Akademiya Nauk Tatarstana İstitut Yazıka, Literatırı i İstorii im G. İbragimova) ISBN 5201080014 (A.VI/1073).
- Raimondo D'Aronco in Turchia (1893-1909)= Raimondo D'Aronco' nun Türkiye yılları (1893-1909): progetti della di Galleria di Arte Moderna di Udine = Udine çağdaş sanat galerisi koleksiyonundan.* — İstanbul : İstituto Italiano di Cultura= İtalyan Kültür Merkezi, 1995. 93 s.: rnk. res.; 30 cm. (B.I/ 1669).
- RAMAZANOĞLU, GÖZDE : *Orta Asya'da Türk mimarisi / Gözde Ramazanoğlu.* — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xi, 250 s.: rnk. res.; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2092. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi ; 166) ISBN 975-17-1918-6 (B.I/1675).
- RANSİMEN, S. : *Vostoçnaya shizma Vizantiyskaya teokratiya* / S.Ransimen. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1998. 239 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020169994; ISBN 502011703X (A.VI/1172).
- RASHİDUDDİN FAZLULLAH : *Jami'u't-tawarikh: compendium of chronicles; a history of Mongols* / Rashiduddin Fazlullah ; eng. translated and annotation by W.M. Thackston. — Harvard: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, 1998. 3 c.: hrt.; 28 cm. — (Sources of Oriental Languages and

Literatures / ed.by Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin ; 45. Central Asian Sources; 4) (B.I/1583).

Reflections of paradise: silks and tiles from Ottoman Bursa / project concept and photography Ahmet Ertuğ; text Godfrey Goodwin, Philippa Scot, Engin Yenil. — İstanbul: Ahmet Ertuğ & Ahmet Kocabıyık, 1995. 247 s.: res.; 42 cm. (C/617).

Reformirovaniye Rossii: mifi i realnost. — Moskva: Akademia, 1994. 384 s.; 26 cm. — (İnstitut Sotsialno- Politiçeskih İsledovaniy Rossiyskoy Akademii Nauk) ISBN 5874440194 (B.I/1738).

Regionalniye konflikti v Azii i sebeznoy Afrike / baş redaktör A. M. Hazanov. — Moskva: Niopik, 1997. 337 s.; 20 cm. — (İnstitut Vostokovedeniya RAN Mejdunarodnaya Akademiya Nauk İstitut Natsiy i Yazıkov) (A.VI/1136).

RENCONTRE ASSYRIOLOGIQUE INTERNATIONALE (40 : 1993 : LEIDEN) : *Houses and households in Ancient Mesopotamia: papers read at the 40e Rencontre Assyriologique Internationale Leiden, July 5-8, 1993* / ed.by Klaas R. Veenhof. — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1996. viii, 326 s.: res.; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926- 9568; 78) ISBN 90-6258-079-3 (B.I/1709).

RENCONTRE ASSYRIOLOGIQUE INTERNATIONALE (30 : 1983 : LEIDEN) : *Cuneiform archives and libraries : papers read at the 30e Rencontre Assyriologique Internationale Leiden, 4-8 July 1983* / ed. by Klaas R. Veenhof. — İstanbul : Nederlands Historisch- Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1986. x, 30 s.: res.; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul; 57) ISBN 90-6258-057-2 (B.I/1708).

RILEY-SMITH, JONATHAN : *Atlas des croisades* / Jonathan Riley-Smith. — Paris : Editions Autrement, 1996. 192 s.: rnk. res., hrt.; 29 cm. ISBN 2-86260-553-0 (B.I/1686).

ROLLET, JACQUES : *Les Turcismes en serbo-croate, Bulgare, Grec, Roumain et Hongrois* / Jacques Rollet. — première impression. — İstanbul : Isis, 1996. 242 s.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; 18) ISBN 975-428-092-4 (A.VI/181).

- Rom und Byzanz im norden : mission und glaubenswechsel im ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts : internationale fachkonferenz der Deutschen forschungsgemeinschaft in verbindung mit der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, mainz Kiel, 18.-25. September 1994 / hrsg. von Michael Müller-Wille. — Stuttgart: Franz Steiner, 1997.2 c.: res.; 24 cm. — (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse, ISSN 0002-2977; Jg. 1997, nr. 3,1) ISBN 3515071245 (A.V/9691).*
- RONDOT, VINCENT** : *La grande salle hypostyle de Karnak les architraves / Vincent Rondot. — Paris: Ministère des Affaires Etrangères, 1997. 2 c.: res., pl.; 28 cm. İçindekiler : c. 1 Texte — c.2 Planches. ISBN 2-86538-262-1 (B.I/1504).*
- Rossiya: v poiskah strategii bezopastnosti ; problemi bezopastnosti ograniçeniya voorujeniy i mirotvorçestva. — Moskva : Nauka, 1996. 335s.; 22cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Mirovoy Ekonomiki i Mejdunarodnih Otnoşeniy Tsentr Geopolitiçeskikh i Voyennih Voprozov) ISBN 5020122890 (A.VI/1074).*
- Rossiya i Zapad : formirovaniye vneşnepolitiçeskikh stereotipov i soznanii Rossiyskogo obşestva pernoy polovini XX veka / redaksiyon sorumlusu A. V. Golubev. — Moskva: "İnstitut Rossiyskoy İstorii "RAN, 1998. 334 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademia Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5805500086 (A.VI/993).*
- Rossiya- Vostok- Zapad / baş redaktör N.İ. Tolstoy. — Moskva: Naslediye, 1998. 424 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Otdeleniye Literaturı i Yazıka) ISBN 5201133215 (A.VI/1065).*
- Rossiyskiy Arhiv (istoriya oteçestva v sbidetelstvah i dokumentah XVIII-XX vv.). — Moskva : Studiya "Trite"; "Rossiyskiy Arhiv", 1991-1993. 4 c., 3 c.'de; 24 cm. — (ISSN 0869-2009) (A.VI/1165).*
- Rossiyskoye Vizantinovedeniye itogi i perspektivi / redaktör G.G. Litavrin. — Moskva : İnstitut Slavyanovedeniya RAN, 1994. 157 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki İnstitut Vseobşey İstorii Mejdunarodniy Fond Yugoslavyanskikh İssledovaniy i Sotrudniçestva) (A.VI/1151).*
- RUNCIMAN, STEVEN** : *Konstantinopolis düştü / Steven Runciman ; çev. Derin Türkömer. — 2. bsk. — İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.246, [1] s.; 23 cm. ISBN 975-6817-67-4 (A.VI/679).*

- Ruskiye* / redaktör V.A. Aleksandrov, İ. V. Vlasova, N. S. Polişşık. — Moskva: Nauka, 1997. 828 s.: res.; 25 cm. — (Rossiyskaya Akademiya İnstitut Etnologii i Nauk Antropologii im N.N. Mikluho Maklaya. Seriya Narodı i Kulturu) ISBN 5020095583 (A.VI/979).
- Sadberk Hanım Müzesi : Türk çini ve seramikleri* / [haz.] Ara Altun, John Carswell, Gönül Öney; çev. Tülay Artan. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 1991.144 s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 975-95457-1-3 (A.VI/563).
- SAĞLAM, MUSTAFA : *Avrupa ülkelerinin eğitim sistemleri* / Mustafa Sağlam. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1999. xvii, 414 s.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1147. Eğitim Fakültesi yayınları no; 59) ISBN 975492905X (A.VI/913).
- SAĞOL, GÜLDEN : *Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi giriş, metin, sözlük ve tıpkıbasım = An inter-linear translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish introduction, text, glossary and facsimile: III. kısım = part III: tıpkıbasım, Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa no. 2, ikinci bölüm=facsimile of the MS Süleymaniye Library Hekimoğlu Ali Paşa no. 2, section two: 301a-587b* / GülDen Sağol; yay. = ed.by Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. — Harvard: Harvard Üniversitesi = University of Harvard, 1999. ...c.; 28 cm. — (Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları = Sources of Oriental Languages and Literatures; 46. Türkçe Kaynaklar = Turkish Sources; 39. Türkçe ve Farsça satır arası Kur'an tercümeleeri = Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations; 7) (B.I/869-VII,3).
- SAİD, MİYAL MUHAMMED : *Tezkire-i meşaihi Şiraz Hind* / Miyal Muhammed Said. — 2.bs. — Lahor : Islamic Book Publisher, 1985. 612 s.; 24 cm. (A.VI/1186).
- SALAKIDES, GEORGIOS : *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Bayezid II. und Selim I.: kritische edition und wissenschaftlicher kommentar* / Georgios Salakides. — Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1995. 152 s.: res.; 24 cm. — (Institute for Balkan Studies; 263) ISBN 960-7387-08-2 (A.VI/736).
- SALISBURY, JOYCE E. : *Perpetua's passion : the death and memory of a young Roman Woman* / Joyce E. Salisbury. — New York: Routledge, 1997. 228 s.; 24 cm. ISBN 0-415-91836-7 (A.VI/837).
- SAMARKANDİ, MUHAMMAD AZ-ZAHİRİ : *Sinbad-name* / Muhammad az-Zahiri Samarkandi ; redaktör A.A. Starikov ; tercüme eden M.N.

- Osmanov. — Moskva : İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı, 1960. 312 s.; 20 cm. (A.VI/1127).
- SAMIC, JASNA : *Bosnie pont des deux mondes* / Jasna Samic. — première impression. — İstanbul: Isis, 1996. v, 74 s.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; 16) (A.VI/180).
- Sanat tarihinde doğudan batıya : Ünsal Yücel anısına sempozyum bildirileri* — İstanbul: Sandoz, 1989. 106 s.: res.; 28 cm. — (Sandoz Kültür yayınları; 11) (B.I/1699).
- SANCAK, YUSUF : *Hız Peygamber devrinde şiir* / Yusuf Sancak. — Erzurum : Şafak, 1999. xxvi, 361 s.; 20 cm. (A.VI/943).
- SARAY, MEHMET : *Türk Devletlerinde meclis (parlamento), demokratik düşünce ve Atatürk* / Mehmet Saray. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. vi, 162 s.; 24 cm. ISBN 975-16-1135-0 (A.VI/632).
- Sarıkamış ve çevresindeki tarihi kalıntılar* / haz. Hamza Gündoğdu...[ve başk.]. — 1. bs. — Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 1999. 95 s.: rnk .res.; 24 cm. — (Atatürk Üniversitesi yayınları no; 902. Güzel Sanatlar Enstitüsü yayınları no; 1. Araştırma serisi no; 1) ISBN 9754420696 (A.VI/915).
- SARINAY, YUSUF : *Emperyalizm ve büyük hayal* / Yusuf Sarınay, Tahir Sünbül; yay. yönetmeni Oktay Yivli. — 1. bs. — Ankara : Günce, 1999. 190 s.; 20 cm. — (Günce yayınları; 63. Kültür Kitapları dizisi; 21) ISBN 9757033634 (A.VI/924).
- SARINAY, YUSUF : *Pontus meselesi ve Yunanistan'ın politikası (makaleler)* / Yusuf Sarınay, Hamit Pehlivanlı, Abdullah Saydam ; yay.haz. Berna Türkdogan. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. vi, 145 s.: res.; 20 cm. İçindekiler: Tarihi perspektif içerisinde Pontus olayı: yakın tarihimize ve günümüze etkileri / Hamit Pehlivanlı. Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a yönelik Ermeni- Rum tehdidi / Abdullah Saydam. ISBN 975-16-1098-2 (A.VI/598).
- SARISAMAN, SADIK : *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk cephelelerinde beyannamelerle psikolojik harp* / Sadık Sarısaman. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 1999. vii, 131 s.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın no; 99/38) ISBN 975409151X (A.VI/917).
- SAUVAGET, J. : *Introduction a l'histoire de l'orient musulman: éléments de bibliographie* / J. Sauvaget. — Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient Adrien- Maisonneuve, 1946. 202, 6 s.; 22 cm. (A.V/9148).

- SAVAŞ, ALİ İBRAHİM : *Takrîr-i Ahmed Merâmî Efendi (Azak muhaddidi Ahmed Merâmî Efendi'nin 1740 / 1741 sınır tesbit çalışmaları hakkındaki raporu)* / Ali İbrahim Savaş. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1996. 151-173, [58] s.; 28 cm. Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, cilt : XVI, sayı: 20'den ayrıbasım. (B.I/1210).
- Savaş ve barış: 15-19. yüzyıl Osmanlı- Polonya ilişkileri* / yay. yönetmeni Selmin Kangal ; Lehçe'den İng. çev. Bartłomiej Swietlik; İng.'den Türkçe'ye çev. Jale Alguadiş...[ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1999. 462 s.: res.; 33 cm. ISBN 975-17-2225-X (B.I/1630).
- SAVIÇ, N.V. : *Vospominaniya* / N. V. Saviç. — Sankt-Peterburg ; Dyusseldorf : "Logos"; "Gluboy Vsadnik", 1993. 496 s.; 20 cm. — (İstoriçeskaya Seriya XIX-XX vek.) ISBN 5872880499 (A.VI/1159).
- SAVİTSKİY, PETR : *Kontinent Yevraziya* / Petr Savitskiy. — Moskva : Agraf, 1997. 462 s.; 21 cm. — (Novaya İstoriya) ISBN 5778400241 (A.VI/996).
- SCHLIEMANN, HEINRICH : *Kazı raporları ve mektuplarından parçalarla Troya* / Heinrich Schliemann ; yay. haz. Ufuk Esin; çev. H. Gönül Egeli, Nilgün Dede, Nur B.Ath. — İstanbul : Sandoz, 1991. 88 s.: res. (kimi rnk.); 28 cm. — (Sandoz Kültür yayınları; 13) ISBN 975- 95545-1-8 (B.I/1697).
- SCHMIDT, JAN : *From Anatolia to Indonesia: opium trade and the dutch community of İzmir, 1820-1940* / Jan Schmidt. — İstanbul : Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1998. 222 s.; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926- 9568; 82) ISBN 90-6258-083-1 (B.I/1526).
- Science and culture for the joint future of South Eastern Europe: papers from a symposium held in Skopje on 31st October 1997 on the occasion of the 30th anniversary of foundation of the Macedonian Academy of Sciences and Arts*/organization board of the symposium Aleksandar Andreevski...[et al.]. — Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1998.146 s.; 23 cm. ISBN 9989-649-46-4 (A.VI/825).
- Scientific aspects of European expansion* / ed. by William K. Storey. — Hampshire : Variorum, 1996. xxi, 339 s.: res.; 25 cm. — (An Expanding World: The European Impact on World History 1450-1800 ; vol.6) ISBN 0-86078-524-6 (A.VI/782).

- Scribes et manuscrits du moyen-orient* / sous la direction de François Déroche, Francis Richard. — Paris: Bibliothèque Nationale, 1997. 392, [6] s.: res.; 24 cm. — (Collection Études et Recherches, ISSN 1279-774-X) ISBN 271772013X (A.VI/291).
- SEIGNOBOS, CHARLES : *Tarih temeddün el-hadis: Mısır* / Charles Seignobos. — [y.y.] : Matbaatu'l-Hilal, 1909. 304 s.; 23 cm. (A.V/4321).
- SEKI, TAKASHI : *The principles of design in Greek art, reconsidered* / Takashi Seki. — Osaka: Osaka City University, 1995. 27, [4] s.: res.; 21 cm. Bulletin of the Faculty of Literature Osaka City University, 1995, vol. 47, no 12'den ayırbasım. (A.V/8108).
- SELANİKİ MUSTAFA EFENDİ : *Tarih-i selaniki* / Selaniki Mustafa Efendi ; haz. Mehmet İpşirli. — 2. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. 2 c ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları; III. Dizi-Sa. 25) İçindekiler: 1.c.: (971-1003/1563-1595)-2.c.: (1003-1008/1595-1600) ISBN 975-16-0893-7 (tk.) (A.VI/579).
- SELEZNEV, A.G. : *Barabinskiye tatarı : istoki etnosa i kulturu* / A. G. Seleznev. — Novosibirsk: Nauka, 1994. 176 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye. Komitet Po Vishey Şkole Rossiyskoy Federatsii) ISBN 5020307408 (A.VI/1058).
- SELTSER, G.İ. : *Tambov* / G. İ. Seltser. — Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1987. 140 s.: res.; 24 cm. (A.VI/88).
- SERJEANT, R.B. : *Customary and shari'ah law in Arabian society* / R.B. Serjeant. — Hampshire : Variorum, 1991. ix, 340 s.; 23 cm. — (Collected Studies series ; CS349) ISBN 0-86078-299-9 (A.VI/815).
- SERJEANT, R.B. : *Society and trade in South Arabia* / R. B. Serjeant ; ed.by G. Rex Smith. — Hampshire: Variorum, 1996. xii, 350 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS552) ISBN 0-86078-603-X (A.VI/772).
- SETTAR, CUYIS : *Siyasetü'n-Nadera el-Miyah fi's-Şark el- Evsat* / Cuyis Settari, Daniel Stul; terceme Ahmed Hıdır. — Kuveyt : Müessesetü'ş-Şera'el-Arabi, 1995. 183 s.; 24 cm. ISBN 9775487390 (A.VI/1183).
- SEVGİ, H. AHMET : *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizi (1166-1240 ?): Mevlana'nın hocası* / H. Ahmet Sevgi ; ed. Ahmet Hulüsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1995. v, 92 s.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 19) ISBN 975-8013-05-X (A.VI/696).

- SEVÜK, İSMAİL HABİB : *Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ve Anadolu Rumları üzerine makaleler (Açıksöz Gazetesi) / İsmail Habib Sevük*; yay. haz. Mustafa Eski. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. vi, 130 s.; 20 cm. ISBN 975-16-1115-6 (A.VI/600).
- SEYYÂH MEHMED EMİN : *İstanbul'dan Asya-yı vustâ'ya seyâhat : tercüman-ı hakikat tefrikalarından mütehasıl yeni kütüphane / Seyyâh Mehmed Emin*; haz. İsmail Aka, Cahit Telci, Vehbi Günay. — 1.bsk. — İzmir : İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, 1998. 165 s.; 21 cm. — (İlmi Eserler serisi; 6) ISBN 975-95998-4-8 (A.VI/725).
- SEYYİD LOKMAN ÇELEBİ : *Kıyafetü'l- insaniyye fi şema'ili'l- Osmaniyye = Human physiognomy or the features of the Ottomans / Seyyid Lokman Çelebi*; proje danışmanı Ertuğrul Zekai Ökte ; yapım, düzenleme ve bilim ed. Tülay Duran ; transkripsiyon ve Türkçe çev. Tefvik Temelkuran... [ve başk.]; ing. çev. Engin Işıksal. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1998. 287 s.: rnk. res.; 31cm. ISBN 975-6926-01-5 (B.I/1692).
- SEZEN, SERİYE : *Devletçilikten özelleştirmeye Türkiye'de planlama / Seriyeye Sezen*. — 1. bs. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1999. xiv, 338 s.; 21 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayın no; 293) ISBN 975-7669-73-3 (A.VI/581).
- SEZER, AYTEN : *Atatürk döneminde yabancı okullar (1923-1938) / Ayten Sezer*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. xii, 154, [66] s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XVI. Dizi-Sa. 83) ISBN 975-16-1102-4 (A.VI/576).
- SEZİK, EKREM : *Orkidelerimiz : Türkiye'nin orkideleri / Ekrem Sezik*. — [İstanbul] : Sandoz, 1984. 166 s.: rnk. res.; 28 cm.+3 form. — (Sandoz Kültür yayınları no; 6) (B.I/1730).
- SHARON, MOSHE : *Corpus inscriptionum Arabicarum palaestinae (CIAP) / Moshe Sharon*. — Leiden : Brill, 1999. ...c.: res.; 29 cm. — (Handbuch der Orientalistik. Abt.1. Der Nahe und Mittlere Osten, ISSN 0169-9423; 30 = Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 30) İçindekiler : Vol. 1 : A - Vol. 2: B-C. ISBN 90-04-11006-2 (tk.) (B.I/1413-2).
- SİLKÜ, ATILLA : *Williams'ın şiir sanatı ve Paterson / Atilla Silkü*. — İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999. iv, 148 s.; 24 cm. — (Ege

- Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları; 92) ISBN 975-483-381-8 (A.VI/539).
- SIMOVSKI, TODOR HRISTOV : *Atlas of the inhabited places of the aegean Macedonia: old and new names* / Todor Hristov Simovski. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. xxi, 208, 42 s.: hrt.; 31 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 181) ISBN 975-16-1103-2 (B.I/1648).
- SIMPOZIONUL INTERNATIONAL ORIGINEA TATARILOR (1994 : CONSTANTA, ROMANIA) : *Lucrarile simpozionului originea Tatarilor : locul lor în România și in lumea Turca: Constanta, 17-20 Noiembrie 1994* / coordonator Tahsin Gemil. — București: Editura Kriterion, 1997. 371 s.; 24 cm. ISBN 9732604727 (A.V/8832).
- SİNAN ÇAVUŞ : *Süleymanname, tarih-i feth-i Şikloş Estergon ve İstol- Belgrad = Süleymanname, history of the conquest of Şikloş, Üstürgon and Üstol- Belgrad* / Sinan Çavuş; proje danışmanı Ertuğrul Zekai Ökte ; yapım, düzenleme ve bilim ed. Tülay Duran ; transkripsiyon ve Türkçe çev. Tefik Temelkuran...[ve başk.]; ing. çev. Robert Bragner. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1998. 575 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 975-6926-03-1 (B.I/1693).
- SİPOLS, VİLNİS : *Taynı diplomatiçeskiye : kanun velikoy oteçestvennoy 1939-1941* / Vilnis Sipols. — Moskva : Novina ; 1997. 447 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5890360620 (A.VI/1011).
- Sivil toplum, demokrasi ve İslam dünyası* / ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson; çev. Ahmet Fethi; yay. haz. Hamdi Can Tuncer. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999, c1998. x, 190 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 76) ISBN 9753331029 (A.VI/877).
- Skazki i predaniya Altayskih Tuvintsev* / düzenleyen Erikoy Taube. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1994. 382 s.; 22 cm. ISBN 5020172367 (A.VI/1179).
- SKRINNİKOVA, T.D. : *Harizma i vlast v epohu Çingizhana* / T.D. Skrinnikova. — Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1997. 216 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye Buryatskiy Nauçnyy Tsentr İstitut Obşestvennih Nauk) ISBN 5020179876 (A.VI/1173).

- Slave trades, 1500-1800 : globalization of forced labour* / ed.by Patrick Manning. — Hampshire : Variorum, 1996. xxxiv, 361 s.; 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800; vol.15) ISBN 0-86078-512-2 (A.VI/802).
- Slavyane i ih sosedi: imperskaya ideya v stranah tsentralnoy, vostochnoy i yugo-vostochnoy Yevropy* / redaksiyon grubu G.G. Litavrin, B.N. Floya, L. B. Zaborovskiy. — Moskva : Nauka, 1998. 156 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya) ISBN 5020097675 (A.VI/1103).
- Slavyanskiy i Balkanskiy folklor: verovaniya, tekst, ritual* / redaktör N.İ. Tolstoy...[et al.]. — Moskva: Nauka, 1994. 268 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki) ISBN 5020114995 (A.VI/1032).
- SMITH, G. REX : *Studies in the medieval history of the Yemen and South Arabia* / G. Rex Smith. — Hampshire: Variorum, 1997. xii, [310] s.: res.; 24 cm. — (Variorum Collected Studies series; CS574) ISBN 0-86078-641-2 (A.VI/779).
- Societies, cultures and kinship, 1580-1850 : cultural provinces and English local history* / ed. and introduced by Charles Phythian-Adams; with contributions by Mary Carter, Evelyn Lord, Anne Mitson. — paperback ed. 1st published. — London : Liecester University, 1996, c 1993. xix, 271 s.: res., tab.; 23 cm. ISBN 0-7185-0052-0 (A.VI/799).
- Soixante-Dix ans de coopération scientifique a L'Institut Français de Damas : actes du colloque (Novembre 1992)*. — Damas : Institut Français de Damas, 1995. 103, 89 s.: res.; 24 cm. — (Collection Témoignages et Documents; 4) ISBN 2-901315-22-4 (A.V/8056).
- Soixante-dixième session annuelle du comité. Bruxelles, du 16 au 22 Juin 1996: compte rendu* — Bruxelles: Union Académique Internationale, 1996. 137 s.: 24 cm. (A.V/8485).
- Soixante-douzième session annuelle du comité, Bruxelles, du 21 au 27 Juin 1998: compte rendu*. — Bruxelles : Union Académique Internationale, 1998. 157 s.: res.; 24 cm.(A.VI/1112).
- Soixante et onzième session annuelle du comité, Jérusalem, du 15 au 20 Juin 1997: compte rendu*. — Bruxelles : Union Académique Internationale, 1997. 151 s.; 24 cm. (A.V/9093).

- Sol kol : Osmanlı egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699* / ed. Elizabeth A. Zachariadou; çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999. xiv, 257 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 79) ISBN 9753331045 (A.VI/932).
- SOLOHOV, L.G. : *Don i Azovskoye more* / L.G. Şolohov. — Novoçerkassk : NGTU, 1993. 202 s.: res.; 20 cm. — (Gosudartsvennyıy Komitet Rossiyskoy Federatsii Po Bışşemu Obrazovaniyu Novoçerkasskiy Gosudarstvennyıy Tehniçeskiy Universitet) ISBN 5230114460 (A.VI/1104).
- SOLOVYEV, O. F. : *Masonstvo v mirovoy politike XX veka* / O. F. Solovyev. — Moskva : Rosspen, 1998. 254 s.; 21 cm. ISBN 5860041381 (A.VI/1039).
- SOLOVYEV, V.S. : *Soçineniye* / V.S. Solovyev. — Moskva : Mısl, 1998. 2 c.; 21 cm. — (Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Filosofii. Filosofskoye Naslediye tom. 105) İçindekiler : c. 1 Sostavleniye obşaya redaktsiya : A. F. Loseva, A.V. Gulgi ; primeç : S.L. Kravtsa — c. 2 Obşaya redaktsiya i sostavleniye: A.V. Gulgi, A. F. Loseva; primeç: S.L. Kravtsa. ISBN 5244001922 (tk.) (A.VI/1056).
- SONYEL, SALAHİ R. : *The Turco-Greek imbroglio pan- hellenism and the destruction of Anatolia* / Salahi R. Sonyel. — Ankara : Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999, c. 1997. 171 s.; 24 cm. — (Sam Papers no; 5/99) (A.VI/1013).
- SOROKİN, K.E. : *Geopolitika sovremenosti i geostrategiya Rossii* / K.E. Sorokin. — Moskva : Rosspen, 1996. 168 s.: 21 cm. ISBN 5860040407 (A.VI/1017).
- SÖNMEZ, CEMİL : *Atatürk'te edebiyat sevgisi* / Cemil Sönmez. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xiv, 290 s.: res.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2156. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Atatürk Kitapları dizisi; 50) ISBN 975-17-2069-9 (A.VI/713).
- SÖZEN, METİN : *Devletin evi saray* / Metin Sözen. — İstanbul : Sandoz, 1990. 286 s.: rnk. res.; 31 cm. — (Sandoz Kültür yayınları; 12) ISBN 975-95545-0-X (B.I/1698).
- SPANDOUNES, THEODORE : *On the origin of the Ottoman Emperors* / Theodore Spandounes ; translated and ed. by Donald M. Nicol. — Cambridge : Cambridge University Press, 1997. xxix, 161 s.: 24 cm. ISBN 0521585104 (A.VI/954).

- Spices in the Indian Ocean World*/ed. by M. N. Pearson. — Hampshire: Variorum, 1996. xxxvii, 359 s.: 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800 vol.; 11) ISBN 0-86078-510-6 (A.VI/794).
- SPIRIDONAKIS, B.G. : *Essays on the historical geography of the Greek world in the Balkans during the Turkokratia* / B. G. Spiridonakis. — Thessaloniki : Institute for Balkan Studies, 1977. 171 s.: 24 cm. — (Institute for Balkan Studies; 180) (A.VI/818).
- SPROUT, HAROLD : *The ecological perspective on human affairs: with special reference to international politics* / Harold Sprout, Margaret Sprout. — Princeton : Princeton Center of International Studies by Princeton University Press, 1965. xi, 236 s.; 21 cm. (A.VI/873).
- STERN, SAMUEL MIKLOS : *Coins and documents from the Medieval Middle East* / Samuel Miklos Stern. — London : Variorum Reprints, 1986. 330 s.; 23 cm. — (Variorum reprint; CS238) ISBN 0-86078-186-0 (A.VI/511).
- STIMSON, HUGH M. : *The Jongyuan in yunn: a guide to old mandarin pronunciation* / Hugh M. Stimson. — 1. bsk. — Connecticut : Far Eastern publications Yale University, 1966. v, 485 s.; 24 cm. (A.VI/523).
- STOLLEIS, MICHAEL : *Nationalität und internationalität : rechtsvergleichung im öffentlichen recht des 19. jahrhunderts* / Michael Stolleis. — Mainz : Akademie der Wissenschaften und der Literatur; Stuttgart : Franz Steiner, 1998. 28 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr.4) ISBN 3515073221 (A.VI/958).
- STOLYAROVA, L.V. : *Drevnerusskiye nadpisi XI- XIV na pergamennih kodeksah* / L.V. Stolyarova. — Moskva : Nauka, 1998. 414 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Rossiyskoy İstorii) ISBN 5020100536 (A.VI/1062).
- Studies in Byzantine sigillography* / ed. by Nicolas Oikonomidés. — Washington : Dumbarton Oaks, 1987-c.: res.; 23 cm. ISBN 0884021718 (A.V/1175).
- Studio historiae ardens : Ancient Near Eastern studies presented to Philo H. J. Houwink ten Cate on the occasion of his 65th birthday* / ed. by Theo P. J. van den Hout, Johan de Roos. — İstanbul : Nederlands Historisch-

- Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1995. xxviii, 344 s.: res.; 27 cm. — (Uitgaven van het Nederlands Historisch- Archaeologisch Instituut te Istanbul, ISSN 0926- 9568; 74) ISBN 90-6258-075-0 (B.I/1707).
- Sultan II. Mahmud ve reformları semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul.*— İstanbul : İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, 1990. vii, 211 s.; 24 cm. ISBN 975-404-151-2 (A.VI/649).
- Suverenny Tatarstan / düzenleyen F. M. Muhametşin, R.T. İzmaylov.* — Moskva : İnsan, 1997. 282, [20]s.: rnk. res.; 20 cm. — (Polnomoçnoe Predstavitelstvo Respubliki Tatarstan v Rossiyskoy Federatsii) ISBN 585840281X (A.VI/986).
- SÜRGEVİL, SABRİ : *Bozdoğan (1919-1923) / Sabri Sürgevil.* — İzmir : Ege Üniversitesi, 1999. 154 s.: tab., şek.; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no; 94) ISBN 975-483-411-3 (A.VI/652).
- SÜSLÜ, AZMİ : *Armenian massacres in Van, Bitlis, Muş and Kars interwiev with witnesses / Azmi Süslü, Gülay Ögün, M. Törehan Serdar.* — 1st ed. — Ankara : KÖKSAV, 1994. ix, 176 s.: rnk. res.; 24 cm. — (KÖK series of Social and Strategical Researches; 10) ISBN 9757430242 (A.VI/947).
- SÜSLÜ, AZMİ : *Armenians and the 1915 event of displacement / Azmi Süslü.* — 2nd ed. — Ankara : KÖKSAV, 1999. 225 s.: res.; 24 cm. — (KÖK series of Social and Strategical Researches; 7) ISBN 9757430145 (A.VI/948).
- SÜSLÜ, AZMİ : *Atatürk'ün silah arkadaşları: Atatürk Araştırma Merkezi şeref üyeleri / Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu.* — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xi, 171s.: res.; 24 cm. — (AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda İz Bırakanlar serisi) ISBN 975-16-1121-0 (A.VI/828).
- SVERDLOV, M.B. : *Stanovleniye feodalizma v Slavyanskikh strannah / M.B. Sverdlov.* — Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 1997. 320 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii Sankt-Peterburgskiy Filial) ISBN 5860070802 (A.VI/1111).
- Symposium : organised on the occasion of the 75. anniversary of the foundation of the Republic of Turkey (28.10.1923 - 28.10.1998 / ed.by Tadeusz Majda.* — Warsaw : Dialog, 1999. 101 s.; 24 cm. ISBN 8386483911 (A.VI/1129).

- ŞAGAL, V.E. : *Arabskiye strani: yazık i obşestvo* / V.E. Şagal. — Moskva : "Vostochnaya Literatura" RAN, 1998. 280 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020176575 (A.VI/1071).
- ŞAHİN, İLHAN : *Demographic and social profile of Akkerman in the XVIth century* / İlhan Şahin. — Tokyo : Japan Association for Middle East Studies, 1996. 161-166 ss.; 22 cm. Annals of Japan Association for Middle East Studies 11 (1996)'dan ayrınbasım. (A.V/9708).
- ŞAMSUTDİNOV, A.M. : *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihi 1918-1923* / A.M. Şamsutdinov ; çev. Ataol Behramoğlu. — 1.bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 1999. 367 s.; 23 cm. ISBN 975-6817-02-X (A.VI/665).
- Şanlıurfa* / koordinatör ve ed. Seyfi Başkan. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1997. 191 s.: rnk. res.; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 1903. Tanıtma Eserleri dizisi; 73) ISBN 975-17-1739-6 (B.I/1591).
- ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI : *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı ŞURKAV 1990-1998* / Haz. Sabri Kürkcüoğlu, Mehmet H. Öcal. — 1. bs. — Şanlıurfa: ŞURKAV, 1998. 176 s.: rnk. res.; 24 cm. — (ŞURKAV yayınları; 18. Tanıtım dizisi no.; 1) ISBN 975-7394-17-3 (A.VI/737).
- Şanlıurfa : suyla yeniden doğan kent* / genel ed. Şaziye Karlıkl; fotoğraf Erzade Ertem. — [İstanbul]: Garanti Leasing, [1998]. 359 s.: rnk. res., tab.; 31 cm. — (Bizim İller; 2) ISBN 975-7104-19-1 (B.I/1670).
- Şehit Nejdet Koçak albümü: bir ülkücünün hayatı.* — Ankara : Türk Yurdu, 1999. 194 s.: res.; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları; 55) ISBN 975-7841-41-2 (A.VI/594).
- ŞERBETÇİ, MUZAFFER : *Harita bilimi tarihinde biyografiler* / Muzaffer Şerbetçi. — İstanbul : Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği, 1999. 209 s.; 24 cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Dekanlığı sayı; İN.JFM-99.002. Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi sayı; YTÜ. İN.GB.-99.0485) ISBN 975461198X (A.VI/916).
- ŞERBETÇİ, MUZAFFER : *Türk haritacılığı bibliyografyası: 1-kitaplar-tezler (1800-2000)* / Muzaffer Şerbetçi. — İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği, 1999. 76 s.; 24

- cm. — (Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Dekanlığı sayı; İN.JFM-99.001. Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi sayı; YTÜ.İN.GB.-99. 0484) ISBN 9754611971 (A.VI/919).
- ŞEŞEN, RAMAZAN : *Mukhtarat min al-makhtutat al-'Arabiyyat al-nadira fi maktabat Türkiye / Ramazan Şeşen*; takdim eden Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : İSAR Vakfı, 1997. [xx], 1147, [12], ii s.; 25 cm. — (İSAR Vakfı yayınları; 4) ISBN 9757874035 (A.VI/922).
- Şeyh Bedreddin (1358?-1420) / ed. Ahmet Hulûsi Köker.* — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997. ix, 142 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 28) ISBN 975-8013-39-4 (A.V/9401).
- ŞİHSAİDOV, A.R. : *Dagestanskiye istoričeskiye soçineniya / A.R. Şihsaidov.* — Moskva : Nauka İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura", 1993. 302 s.; 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Dagıstanskiy Nauçnyy Tsentr İnstıtut İstorii Arheologii i Etnografii) ISBN 5020175862 (A.VI/1019).
- ŞİMŞİR, BİLAL N. : *Dış basında laik Cumhuriyetin doğuşu / Bilal N.Şimşir ; Türkçesi Cüneyt Akalın.* — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 1999. 285, [19]s.: res.; 20 cm. — (Bilgi yayınları. Bilgi dizisi; 38. Bilal N.Şimşir ; 8) ISBN 975-494-801-1 (A.VI/692).
- ŞİMŞİR, BİLAL N. : *Doğunun kahramanı Atatürk / Bilal N. Şimşir.* — 1.bs. — Ankara : Bilgi, 1999. 528 s.: res. ; 20 cm. — (Bilgi yayınları. Bilgi dizisi; 38. Bilal N. Şimşir; 7) ISBN 975-494-817-8 (A.VI/476).
- Şincang-ning tenç azat boluşı / haz. Şincang Uygur Aptonom Rayonluk Komitü...[et al.].* — Urumçi : Şincang Halk Neşriyatı, 1996. [xi], 337 s.: res.; 20 cm. Kütüphanemizde eserin 1.cildi mevcuttur. ISBN 7228025113 (A.V/9036-1).
- TACEMEN, AHMET : *Türk kimliği / Ahmet Tacemen.* — Niğde: Niğde Üniversitesi, 1998-1999. 3 c.; 24 cm. — (Niğde Üniversitesi yayınları; 3-5) İçindekiler : c.1 Halkbilimi verileri zemininde — c. 2 Halk edebiyatı zemininde — c. 3 Taş inanışı verileri zemininde. ISBN 975-8062-03-4(c.1); ISBN 975- 8062-06-9 (c.2); ISBN 975-8062-07-7(c.3) (A.VI/660).
- TAFRALI, O. : *Thessalonique au quatorzième siècle / O. Tafrali.* — Thessaloniki : Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou, 1993. [6], xxvi, 312 s.; 24 cm. — (Idhrima Meleton Hersonisou Tou Aimou. Apheio Istorikon Meleton; 3) (A.VI/872).

- TAHRANİ, ALLAME ŞEYH AGA-BUZURG :*Ez-zeri'a ila tasanifi'ş-şi'a*: 24. cüz (Naiyye-Niyye) / Allame Şeyh Aga-buzurg Tahrani ; haz. Doktor 'Ali-Naki el- Münzevi. — Tahran: Çap-ı İslamiyye, 1978. ...c.; 24 cm. Kütüphanemizde eserin 19-24 cüzleri vardır. (A.V/853).
- TAKÁCS, GÁBOR : *Etymological dictionary of Egyptian* / Gábor Takács. — Leiden : Brill, 1999. ... c.; 24 cm. — (Handbuch der Orientalistik: Abt. 1. Der Nahe und Mittlere Osten = Handbook of Oriental Studies. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 48) İçindekiler: c.1 A Phonological introduction. ISBN 90-04-11539-0 (A.VI/657).
- Tarih boyunca Türklerde insani değerler ve insan hakları* / yay. haz. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1992-1993. 3 c.; 24 cm. İçindekiler: 1.c. Başlangıcından Osmanlı dönemine kadar — 2.c. Osmanlı İmparatorluğu dönemi — 3.c. Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti. ISBN 975-7522-04-X (A.VI/613).
- Tarih ve milliyetçilik*. — Mersin : Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999. xi, 455 s.; 22 cm. (A.VI/570).
- Tarih ve sosyoloji semineri, 28-29 Mayıs, 1990*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991. vii, 183 s.; 24 cm. ISBN 975-404-246-2 (A.VI/651).
- Tarih-i Hind-i Garbi, veya, Hadis-i Nev = History of the west Indies known as the New Hadith* / proje danışmanı Ertuğrul Zekai Ökte; yapım, düzenleme ve bilim ed. Tülay Duran; transkripsiyon ve Türkçe çev. Fuat Yavuz, Ayhan Özyurt, Tevfik Temelkuran ; ing. çev. Robert Bragner; düzenleme ve yay. komitesi Burak Eke, Kıvanç Akkaya, Mehmet Çifteoğlu. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1999. 483 s; 31 cm. ISBN 975-6926-02-3 (B.I/1690).
- Tarihsel sosyoloji : Bloch'tan Wallerstein'e görüşler ve yöntemler* / ed. Theda Skocpol; çev. Ahmet Fethi; yay. haz. Nurettin Pirim. — İstanbul: Tarih Vakfı, 1999.ix, 403 s.; 21 cm. — (Kuram; 4. Tarih Vakfı Yurt yayınları; 72) ISBN 9753330928 (A.VI/876).
- TARLE, YE.V. : *Taleyran: iz memuarov Taleyrana* / Ye. V. Tarle. — Moskva : "Respublika", 1993. 315 s.: res.; 20 cm. ISBN 5250020089 (A.VI/1096).
- Tarsus alan araştırmaları*. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 180 s.: rnk. res.; 27 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2133. HAGEM yayınları; 274. Genel Yayınlar dizisi; 6) ISBN 975-17-2058-3 (B.I/1702).

- TAŞKIRAN, CEMALETTİN : *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa / Cemalettin Taşkiran*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. 154 s.; 20 cm. — (AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi. Milli Mücadele'de İz Bırakanlar dizisi) ISBN 975-16-1047-0 (A.VI/588).
- Taşköprülü Zâde Ahmet Efendi (1495-1561) / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1992. 131 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 12) ISBN 975-7598-24-0 (A.VI/616).
- TATCI, MUSTAFA : *Hayretî'nin dinî tasavvufî dünyası / Mustafa Tatcı*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xviii, 251s.; 20cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2041.Yayımlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 212) ISBN 975-17-1914-3 (A.VI/707).
- Technology and European overseas enterprise: diffusion, adaption and adoption / ed. by Michael Adas*. — Hampshire: Variorum, 1996. xxvi, 433 s.: res.; 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800; vol.7) ISBN 0-86078-525-4 (A.VI/807).
- TEISSIER, BEATRICE : *Sealing and seals on texts from Kültepe Karum level 2 / Beatrice Teissier*. — İstanbul : Nederlands Historisch- Archaeologisch Instituut Te Istanbul, 1994. xi, 278 s. : res.; 27 cm. — (Uitgaven Van Het Nederlands Historisch - Archaeologisch Instituut Te Istanbul, ISSN 0926-9568; 70) ISBN 90-6258-070-X (B.I/1714).
- TEKİN, OĞUZ : *Sivas definesi : VI. Mithradates dönemi Pontos ve Paphlagonia kentlerinin bronz sikkeleri = The Sivas hoard: Bronze coins of Pontos and Paphlagonia from the reign of Mithradates VI / Oğuz Tekin; çev. = translation Robert Bragner*. — İstanbul : Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, 1999. xv, 111, lxx s.: res.; 24 cm. ISBN 975-6959-01-0 (A.VI/562).
- TEMİR, AHMET : *Altmış yıl Almanya (1936-1969): bir yabancının gözü ile geziler, araştırmalar, hatıralar / Ahmet Temir*. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xxi, 426 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2106. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kültür Eserleri dizisi; 223) ISBN 975-17-1910-0 (A.VI/745).
- TENİŞEV, E.R. : *U Tyurkskih narodov kitaya (dnevnik 1956-1958 g.g.) / E.R. Tenişev*. — Moskva: Naslediye, 1995. 238 s.; 20 cm. ISBN 5865620290 (A.VI/1038).

- Teoriya stilya literatur vostoka : sbornik statey / düzenleyen baş redaktör İ. V. Stebleva. — Moskva: Vostoçnaya Literatura, 1995. 296 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) (A.VI/1177).*
- TER-SARKİSYANTS, A.E. : *Armyane: istoriya i etnokulturniye traditsii / A. E. Ter- Sarkisyants. — Moskva: "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1998. 397 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Etnologii i Antropologii im N. N. Mikluko- Maklaya) ISBN 5020180025 (A.VI/1061).*
- Terörde şehit edilen öğretmenlerimiz. — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, [1998?]. 137 s.; 31cm. ISBN 9751117801 (B.I/1613).*
- TERZİOĞLU, ARSLAN : *Beiträge zur geschichte der Türkisch- Islamischen medizin, wissenschaft und technik / Arslan Terzioğlu. — 1.aufg. — İstanbul : Isis, 1996. 2 c.: res.; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 24a, 24b) ISBN 975-428-100-9 (A.VI/192).*
- Tesoros del Kremlin : ceremonial de gala en la Rusia del siglo XVII : desfile de gala y caza real / autores de la introducción y del catálogo L. P. Kirilova, T.V. Martynova, E.V. Tijomirova; redaktor responsable N. S. Vladimirskaia. — Munich: Hirmer; Muscos Estatales del Kremlin de Moscú, 1990. 117 s.: rnk. res.; 27 cm. ISBN 3777453501 (B.I/1193).*
- Tez kataloğı (1982-1997). — Adana : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998. [6], 59 y.; 27 cm. — (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayın no; 1) (B.I/1727).*
- TEZ, ZEKİ : *Tarihte mekanik düzenekler ve otomatlar / Zeki Tez. — Diyarbakır : [y.y.], 1996. 51 y.: res; 24 cm.(A.VI/1083).*
- TEZCAN, HÜLYA : *19.yy sonuna ait bir terzi defteri = A late 19th century tailor's order-book / Hülya Tezcan; çev. Robert Bragner; fotoğraflar Selamet Taşkın, 6-7 Recep Uşak. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 1992. 54, [13]s.: rnk. res.; 24 cm. ISBN 975-95457-3-X (A.VI/826).*
- Theories of empire 1450-1800 / ed. by David Armitage. — Aldershot : Ashgate; Variorum, 1998. xxxiii, 388 s.; 25 cm. — (An Expanding World. The European Impact on World History 1450-1800 vol.; 20) ISBN 0-86078-516-5(A.VI/793).*
- THISSEN, HEINZ-JOSEF : *Vom bild zum buchstaben-vom buchstaben zum bild: von der arbeit an Horapollons Hieroglyphika / Heinz-Josef Thissen. — Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur ;*

- Stuttgart : Franz Steiner, 1998. 28 s.; 24 cm. — (Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse; Jg. 1998 Nr.3) ISBN 3515073167 (A.VI/959).
- THOMPSON, PAUL : *Geçmişin sesi: sözlü tarih* / Paul Thompson; çev. Şehnaz Laykel; yay. haz. Ayşen Anadol. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. ix, 277 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 84) ISBN 975333107X (A.VI/879).
- Tıpta deneysel ve klinik araştırmalar tarihi* / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1998. v, 37 s.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 30) ISBN 975-8013-44-0 (A.VI/654).
- TİBET, AKSEL : *Stelae Turcicae VIII: Yenikapı mevlevihânesi haziresi* / Aksel Tibet, Ekrem Işın ve Dilek Yelkenci. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1996. 223-281 ss.: res.; 30 cm. İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, 1. c.'den ayrıbasım. (B.I/1289).
- TİVANENKO, A.V. : *Drevniye Svyatilişa vostochnoy Sibiri v epohu rannego srednevekovya* / A.V. Tivanenko. — Novosibirsk: Nauka, 1994. 150 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye Baykalskiy İstitut Patsionalnogo Pripodopolzovaniya) ISBN 502030719X (A.VI/997).
- EL-TOKADİ, MUHAMMED EL-ŞERİF B. MUSTAFA : *Miftah el-sahiheyn (Buhari ve Müslim)* / Muhammed el-Şerif b. Mustafa el-Tokadi. — Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1313. 192, 52 s.; 26 cm. (B.I/505).
- TOP, MEHMET : *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine ait mimari eserler* / Mehmet Top. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xi, 199 s.: rnk. res.; 29 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2046. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri dizisi; 158) ISBN 975-17-1955-0 (B.I/1684).
- Toplumumuzda göç olgusu* / yay. haz. Abdullah Tekin, Giray Ercenk. — Antalya: Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, 1997. 45 s.; 21 cm. — (Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı yayınları; 4. Antalya ve Yöresi Kültürleri Araştırma Enstitüsü yayınları; 3) (A.VI/534).
- TOUATI, ANNE-MARIE LEANDER : *Ancient sculptures in the Royal Museum: the eighteenth-century collection in Stockholm vol. I* / Anne- Marie Leander Touati ; with contributions by Magnus Olausson. —

Stockholm: Swedish National Art Museums and Svenska Institutet i Rom Skrifter, 1998. 176, [43] s.: res.; 30 cm. — (Swedish National Art Museums and Svenska Institutet i Rom Skrifter, ISSN 0081-993X; 4,LV) ISBN 9171005676 (B.I/1560-1).

TOUMARKINE, ALEXANDRE : *Les lazés en Turquie (XIXe- XXe siècles)* / Alexandre Toumarkine. — İstanbul : Isis, 1995. x, 163 s.: hrt.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; XI) ISBN 975-428-069-X (A.VI/176).

TOUMARKINE, ALEXANDRE : *Les migrations des populations musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876-1913)* / Alexandre Toumarkine. — İstanbul : Isis, 1995. vii, 139 s.: hrt.; 24 cm. — (Cahiers du Bosphore; 13) ISBN 975-428-081-9 (A.VI/178).

Traditsii i naslediye hristiyanskogo vostoka : materialı mejdunarodnoy konferentsiyi / otvetsven redaktör D. Ye Afinogenov, A. V. Muravyev. — Moskva: İndrik, 1996. 398 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vseobşçey İstoriyi) ISBN 585759037X (A.VI/87).

TROİTSKIY, N.A. : *Aleksandr I i Napoleon* / N. A. Troitskiy. — Moskva : Vıssaya Şkola, 1994. 304 s.; 22 cm. ISBN 5060028399 (A.VI/1108).

Tsivilizatsii i kulturu: nauçnyıy almanah / baş redaktör B.S. Yerasov. — 1.bs. — Moskva : İstitut Vostokovedeniya, 1994. 3c.; 20 cm. — (İstitut Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Rossiyskiy İstitut Kulturologii Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet Kulturu) İçindekiler : 1-2 c. Rossiya i vostok: tsivilizatsionniye otnoşeniya — 3.c. Rossiya i vostok: Geopolitika i tsivilizatsionniye otnoşeniya. (A.VI/1166).

TUALLAGOV, A.D. : *Prigovorenniye k bessmertiyu* / A.D. Tuallagov. — Vladikavkaz: Alaniya, 1993. 446 s.: res.; 17 cm. — (Severo-Osetinskiy İstitut Gumanitarnih İssledovaniy) ISBN 575340510X (A.VI/1086).

TULUNAY, ELİF TÛL : *Pelops'un gizemi: antik kaynaklara göre tunç çağında Anadolu'dan yapılan göçler ve Olympia Zeus tapınağı tasvir programı hakkında yeni görüşler = Pelops statt Apollon? ein Anatolischer junger als Teios Anir: ein neuer deutungsvorschlag für die mittlere figur im westgiebel des Zeustempels in Olympia* / Elif Tül Tulunay. — 1.bs. — İstanbul : Graphis, 1998, c 1997. 278 s.: res.; 24 cm. — (Graphis yayınları yayın no; 5) ISBN 975-7783-08-3 (A.VI/228).

- TURAL, SADIK : *Sensibility flowing from history to epic* / Sadık Tural; translated by The Office of the Prime Minister, Directorate General of Press and Information. — 3rd printing (English). — Ankara : Atatürk Culture Center, 1999. x, 116 s.; 20 cm. — (Atatürk Supreme Council Atatürk Culture Center publication; 178. Gleaning from Turkish Culture; 48) ISBN 975-16-1087-7 (A.VI/830).
- TURAN, MUSTAFA : *Esrar el-inkılab el- Osmani* / Mustafa Turan; terceme Kemal Hoca. — Beyrut: Dar al-Selam, 1985. 103 s.; 17 cm. (A.VI/1188).
- TURAN, MUSTAFA : *Yunan mezalimi : İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923* / Mustafa Turan.— Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 1999. xviii, 494 s.: 24 cm. ISBN 975-16-1052-4 (A.VI/544).
- TURÇANİNOV, G.F. : *Drevniye isrednevekoviye pamyatniki Osetinskogo pisma i yazıka* / G. F. Turçaninov. — Vladikavkaz: İzdatelstvo "İR", 1990. 238 s.; 20 cm. ISBN 5753401678 (A.V/8756).
- Turkish minority of western thrace* / [y.y.]: Avrupa Batı Trakya Türk Federasyonu = Federation of Western Thrace Turks in Europe, 1998. 31 s.: rnk. res.; 27 cm. (B.I/1557).
- Turkmenistan (kiçi entsiklopediya)* / baş redaktör S. A. Niyazov. — Aşgabat : Türkmenistan İlimler Akademiyası, Ş. Baturov Adındaki Tarih İnstitutu, 1996. 439 s.: rnk. res.; 21 cm.(A.VI/1020).
- Turquie, moyen-orient, communauté Européenne: actes du colloque de Chantilly 15-17 Septembre 1987* / ed. par Jacques Thobie, Salgur Kañçal. — Paris : L'Harmattan, 1989. 396 s.; 24 cm. — (Varia Turcica; 14) ISBN 2-7384-0347-6 (A.V/8070).
- TÜFEKÇİ SİVAS, TACİSER : *Eskişehir- Afyonkarahisar-Kütahya il sınırları içindeki Phryg kaya anıtları* / Taciser Tüfekçi Sivas. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 1999. xvi, 266, 165 s.: tab., şek., lev.; 24 cm.+1 katl.hrt. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1156. Edebiyat Fakültesi yayınları; 5) ISBN 975-492-911-4 (A.VI/702).
- TÜRK DENİZCİLİK GÜCÜ SEMPOZYUMU (2 : 15-16 HAZİRAN 1999 : İSTANBUL) : *İkinci Türk denizcilik gücü sempozyumu 15-16 Haziran 1999: bildiriler, soru ve cevaplar, katkılar ve konuşma metinleri* / Türk Denizcilik Gücü Sempozyumu. — İstanbul : Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, 1999. xxvii, 308 s.; 24 cm. (A.VI/998).

TÜRK DÜNYASI YAZARLAR KURULTAYI (4 : 1998 : ANKARA) : *IV. Türk dünyası yazarlar kurultayı, 5-6 Kasım 1998, Ankara* / ed. İsmet Çetin, Hasan Avni Yüksel. — Ankara : İLESAM, 1999. [xii], 382 s.: res.(kimi rnk.); 24 cm. — (İLESAM yayınları; 4. Bildiriler dizisi; 4) ISBN 975-95843-3-6 (A.VI/765).

TÜRK DÜNYASI YAZARLAR KURULTAYI (2 : 1998 : ANKARA) : *II. Türk dünyası yazarlar kurultayı, 8-10 Aralık 1994, Ankara* / ed. Zeki Gürel, Hasan Avni Yüksel. — Ankara : İLESAM, 1998. 564 s.: res.; 24 cm. — (İLESAM yayınları; 3. Bildiriler dizisi; 3) ISBN 975-95843-2-8 (A.VI/766).

TÜRK DÜNYASI YAZARLAR KURULTAYI (1 : 1998 : [ANKARA]) : *I. Türk dünyası yazarlar kurultayı, 23-25 Ekim 1992, Türkiye* / yay.haz. Zeki Gürel. — Ankara : İLESAM, [199?]. 175, [8]s.: rnk.res.; 24 cm. ISBN 975-95843-0-1 (A.VI/767).

Türk dünyasında kimya bilimi ve eğitimi tarihi / ed. Ahmet Hulüsi Köker. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 1993. ix, 198 s.: res.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 16) ISBN 975-7598-25-9 (A.VI/627).

Türk halk kültürü araştırmaları 1997. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. 287 s.: şek.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2176. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları; 275. Süreli Yayınlar dizisi; 36) ISBN 975-17-2111-3 (A.VI/764).

Türk kimliği ve Yahya Kemal / haz. Yücel Hacaloğlu. — Ankara : Türk Yurdu, 1999. 104 s.; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları; 56) ISBN 975-7841-43-9 (A.VI/595).

Türk kültür tarihi içerisinde Çorum sempozyum tebliğleri 26-27 Temmuz 1991 : uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali. — Çorum : Çorum Belediyesi,[199?]. 260 s.: res.(kimi rnk.), tab.; 24 cm.(A.VI/724).

Türk Ocakları 31. olağan büyük kurultay raporu: yeni devre 6. kurultay. — Ankara : Türk Yurdu, 1996. 206 s.; 24 cm. — (Türk Yurdu yayınları; 31. Kurultay raporları dizisi; 5) ISBN 9757841196 (A.VI/226).

Türk Ocakları 30. olağan büyük kurultay raporu: yeni devre 5. kurultay. — Ankara : Türk Yurdu, 1994. 128 s.: 24 cm. — (Türk Yurdu neşriyatı; 14) (A.VI/225).

Türk subaylarının İkinci Dünya Harbi hatıraları. — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 1999. iii, 257 s.: res.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın no; 99/99) ISBN 9754091501 (A.VI/921).

- TÜRK TARİH KONGRESİ (13 : 1999 : ANKARA) : *XIII. Türk Tarih Kongresi bildiri özetleri, 4-8 Ekim 1999, Ankara / Kongre Hazırlık Komitesi.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. 194 s.; 24 cm. — (AKDYYK Türk Tarih Kurumu yayınları) (A.VI/757).
- TÜRK TARİH KONGRESİ (12 : 1994 : ANKARA) : *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994 : kongreye sunulan bildiriler / Kongre Hazırlık Komitesi.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1999. 4. c.: lev.; 24 cm. — (AKDYYK Türk Tarih Kurumu yayınları; IX. Dizi-Sa. 12) ISBN 975-16-1169-5 (tk.) (A.VI/729).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN : *Etnik sosyoloji: Türk etnik sosyolojisi / Orhan Türkdoğan; ed. İsmail Demirci.* — İstanbul : Timaş, 1998. 615 s.; 21 cm. — (Timaş yayınları; 317. Türkiye Gerçeği dizisi; 11) ISBN 975-362-238-4 (A.VI/580).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Ankara Genç İşadamları Derneği'nce düzenlenen "Yönetim Sistemleri, Türkiye'de Yapılması Gereken İdari Düzenlemeler, Devletin Yeniden Örgütlenmesi" konulu toplantıda yapılan konuşmalar / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman).* — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1998. 63 s.; 20 cm. (A.VI/1119).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *1999'a girerken Türkiye: 1998 yılının gelişmeleri ve 1999 yılı hedefleri; Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel 26 Aralık 1998, Ankara / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman).* — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 245 s.: rnk. res., tab.; 20 cm. (A.VI/224).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *1999'a girerken Türkiye : 1998 yılının gelişmeleri ve 1999 yılı hedefleri; Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in 26 Aralık 1998 tarihli basın toplantısında yaptıkları konuşma / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman).* — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 62 s.; 20 cm. (A.VI/223).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 21'inci dönem ikinci yasama yılının açılışında yaptıkları konuşma (Ankara, 1 Ekim 1999) / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman).* — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 148 s.; 20 cm. (A.VI/1120).

- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 26 Aralık 1999)* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 48 s.; 20 cm. (A.VI/1114).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 3 Ekim 1999)* / T. C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara: Cumhurbaşkanlığı, 1999. 42 s.; 20 cm. (A.VI/1115).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 20 Haziran 1999)* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 39 s.; 20 cm. (A.VI/1117).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1 'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 2 Mayıs 1999)* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 38 s.; 20 cm. (A.VI/1116).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 27 Şubat 1999)* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 32 s.; 20 cm. (A.VI/1118).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in TRT 1'de yayınlanan mülakatı (Ankara, 24 Ocak 1999)* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 47 s.; 20 cm. (A.VI/273).
- T.C. CUMHURBAŞKANI (1993- : DEMİREL, SÜLEYMAN) : *2000'e girerken Türkiye: 1999 yılının gelişmeleri ve 2000 yılı hedefleri; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 25 Aralık 1999, Ankara* / T.C. Cumhurbaşkanı (1993- : Demirel, Süleyman). — Ankara : Cumhurbaşkanlığı, 1999. 244 s.: res.; 20 cm. (A.VI/1121).
- Türkiye kültür ve sanat yılılığı 1998-1999* / genel yay. yönetmeni Nazif Öztürk; genel koordinatör İhsan Işık. — Ankara : Türkiye Yazarlar Birliği, 1999. 648 s.; 24 cm. — (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 21. Yıllık dizisi; 15) ISBN 975-7382-11-6 (A.VI/726).
- Türkiye kültür ve sanat yılılığı 1997* / genel yay. yönetmeni Ersin Özarslan. — Ankara : Türkiye Yazarlar Birliği, 1997. 590 s.; 24 cm. — (Türkiye

- Yazarlar Birliği yayınları; 20. Yıllık dizisi; 14) ISBN 975-7382-10-8 (A.VI/727).
- Türkiye tez kataloğu 1995.* — Ankara : YÖK Dokümantasyon Merkezi, 1999. x, 778 s.; 28 cm. ISBN 975-7912-28-X (B.I/1671).
- Türkiye ve dünya 2010-2020 : küresel bir aktörün doğuşu.* — Ankara : Dışişleri Bakanlığı, 1998. 96 s.: tab.; 27cm. — (DIVAK yayınları; 2) (B.I/1567).
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu = The union catalogue of manuscripts in Turkey /* proje yürütücüsü Abdullah Uysal, Servet Bayoğlu; haz. Faruk Alp...[ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1979-c.; 28 cm. ISBN 9751712009 (B/8698-05/4).
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu = The union catalogue of manuscripts in Turkey /* proje yürütücüsü İsmet Parmaksızoğlu ; haz. Hasip Barış... [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1979-c.; 28 cm. (B/8698-34/1).
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu = The union catalogue of manuscripts in Turkey /* proje yürütücüsü Servet Bayoğlu; haz. Servet Bayoğlu... [ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1979-c.; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 1974. Milli Kütüphane Başkanlığı yayınları; 35. Kataloglar dizisi; 14) ISBN 975171866X (B/8698-18).
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu = The union catalogue of manuscripts in Turkey /* proje yürütücüsü Servet Bayoğlu; haz. Servet Bayoğlu...[ve başk.]. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1979-c.; 28 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 1869. Milli Kütüphane Başkanlığı yayınları; 32. Kataloglar dizisi; 11) ISBN 9751717043 (B/8698-10).
- Türkiye'de ailenin değişimi : sanat açısından incelemeler /* İlber Ortaylı...[ve başk.]; yay. haz. Türköz Erder— Ankara : Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984. 78s.; 24cm.(A.VI/732).
- Türkiye'de ailenin değişimi : yasal açıdan incelemeler /* Hicri Fişek...[ve başk.]; yay. haz. Türköz Erder. — Ankara : Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984. 78 s.; 24 cm. (A.VI/733).
- Türkiye'de hemşirelik ve gelişim tarihi /* ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997. v, 87 s.: res.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 23) ISBN 975-8013-19-X (A.VI/626).

- Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik* / ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba; çev. Nurettin Elhüseyni; yay. haz. Ayşen Anadol. — 2.bs.— İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. vii, 223 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları; 55) ISBN 9753330766 (A.VI/880).
- Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının gelişimi* / derl. Sevil Atauz. — Ankara : Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984. 446 s.; 24 cm. (A.VI/734).
- TÜRKMEN, KERİM : *Kayseri Arkeoloji Müzesinde bulunan Eratna Beyliği sikkeleri* / Kerim Türkmen; ed. Ahmet Hulüsi Köker. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1998. iv, 49 s.: res.; 20 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 25) ISBN 975-8013-37-8 (A.V/ 9399).
- TÜRKMEN, ZEKERİYA : *Harekat Ordusu ve kurmay yüzbaşı Mustafa Kemal / Zekeriya Türkmen.* — Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 1999. vii, 97 s.: res.; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın no; 99/101) ISBN 9754091498 (A.VI/918).
- Türkmenistan'da toplum ve kültür* / derl. Büşra Ersanlı ve Orazpolat Ekaev. — 1.bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xix, 186 s.: rnk. res; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2132. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası Edebiyatı dizisi; 61) ISBN 975-17-2047-8 (A.VI/721).
- TVOROPOV, O. V. : *Drevnyaya Rus sobitiya i lyudi* / O.V. Tvoropov. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1994. 220 s.; 21 cm.+1 katl. hrt. ISBN 5020260150 (A.VI/1015).
- ULANSEY, DAVID : *Mitras gizlerinin kökeni: antik dünyada kozmoloji ve din* / David Ulansey ; çev. Hüsnü Ovacık; yay. ve yöneten Nezh Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 1998. 166 s.: res.; 20 cm. — (Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Eskiçağ Dinleri ve Mitolojileri dizisi; 4) ISBN 975-6899-25-5 (A.VI/671).
- Uludağ'ın etekleri gümüşten* / yay. haz. Ramis Dara. — 1. bs. — Bursa : Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 1999. 259 s.; 24 cm. — (Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı yayınları ; 5) ISBN 9757093041 (A.VI/744).
- ULUENGİN, NİHAL : *Osmanlı-Türk sivil mimarisinde pencere açıklıklarının gelişimi* / Nihal Uluengin; yay. sorumlusu Gülçin İpek. — İstanbul : Yem, 1998. 221 s.: res.; 28 cm. ISBN 975-7438-61-8 (B.I/1644).

- ULUĞ, FEYZİ : *Eğitimde grup süreçleri : yönetsel psiko-sosyal ve teknik bakış / Feyzi Uluğ.* — 1.bsk. — Ankara : TODAİE, 1999. ix, 279 s.; 21 cm. — (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü yayın no; 295) ISBN 975- 7669-75-X (A.VI/740).
- ULUSAL EĞİTİM BİLİMLERİ KONGRESİ (4 : 1997 : ESKİŞEHİR) : *4.Ulusal eğitim bilimleri kongresi bildirileri / yay. haz. Bekir Özer...[ve başk.].* — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999. 4c.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1076. Eğitim Fakültesi yayınları; 51) ISBN 975-492-831-2 (A.VI/662).
- ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ (5 . 1997 : ANKARA) : *5.Ulusal sosyal bilimler kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 12-14 Kasım 1997.* — Ankara : Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1995. 128 s.; 24 cm. (A.VI/731).
- ULUSAL SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ (4 : 1995 : ANKARA) : *4. Ulusal sosyal bilimler kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1-3 Kasım 1995.* — Ankara : Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1995. 128 s.; 24 cm. (A.VI/730).
- ULUSLARARASI ÇUKUROVA HALK KÜLTÜRÜ BİLGİ ŞÖLENİ (3 : 1998 : ADANA) : *III. Uluslararası Çukurova halk kültürü bilgi şöleni (sempozyumu).* — Adana : Adana Valiliği; Çukurova Üniversitesi, 1999. 677 s.: res. (kimi rnk.) ; 24 cm. (A.VI/760).
- Uluslararası konferans : Atatürkçülük ve modern Türkiye = International conference : Atatürk and modern Turkey / düzenleme kurulu Celal Göle...[ve başk.].* — Ankara : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1999. xi, 853 s.: res.; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayın no; 582) ISBN 9754824819 (A.VI/759).
- ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ (4 : 1997 : ANKARA) *Uluslararası dördüncü Türk kültürü kongresi bildirileri, 4-7 Kasım 1997, Ankara / yay. haz. Azize Aktaş-Yasa.* — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. ... c.: rnk. res.; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını; 188. Kongre ve Sempozyum Bildirileri dizisi; 14) ISBN 975-16-1166-0 (A.VI/637).
- Uno sguardo ad oriente = Doğu'ya bakış : il mondo Islamico nella grafica Italiana dall'eta neoclassica al primo novecento = neoklasikten yirminci yüzyılın başlarına İtalyan grafik sanatında İslam dünyası / ed. Adelia Rispoli.* — İstanbul : İtalyan Kültür Merkezi = Istituto Italiano di Cultura, 1996. 255 s.: res. (kimi rnk.); 28 cm. ISBN 975-7035-00-9 (B.I/1705).

- URAZOVA, YE.İ. : *Ekonomika Turtsii: ot etatizma k rınu (vnutrenniye i meşniye istoçniki ekonomiçeskogo rosta)* / Ye. İ. Urazova. — Moskva : Nauka, 1993. 320 s.: 22 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020175293 (A.VI/1060).
- ÜÇ KUŞAK CUMHURİYET / ed. Uğur Tanyeli; redaksiyon Osman Bahadır. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1998. 223 s.: res.; 30 cm. ISBN 975-7306-37-1 (B.I/1659).
- ÜLKEKUL, CEVAT : *Cumhuriyet dönemi Türk haritacılık tarihi: ilk on yıl* / Cevat Ülkekul. — İstanbul : Dönence, 1998. 352 s.: res.; 24 cm. — (Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri Tarih dizisi; 1) ISBN 975-7054-06-2 (A.VI/503).
- ÜLKEKUL, CEVAT : *Tarihi kabartma haritalarımız = Historical relief maps* / Cevat Ülkekul; proje danışmanı Ertuğrul Zekai Ökte; yapım, düzenleme ve bilim ed. Tülay Duran. — İstanbul : Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1998. 159 s.: rnk. res.; 31 cm. ISBN 975-6926-00-7 (B.I/1691).
- ÜLKER, ÇİĞDEM : *Makedonya Türk öyküsünde kimlik sorunu* / Çiğdem Ülker. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. x, 182 s.; 20 cm. — (Kültür Bakanlığı yayınları; 2128.Yayımlar Dairesi Başkanlığı Türk Dünyası Edebiyatı dizisi; 60) ISBN 975-17-2042-7 (A.VI/706).
- ÜLKÜSAL, MÜSTECİB : *Kırım yolunda bir ömür : hatıralar* / Müstecib Ülküsal. — 1. bsk. — Ankara : Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi, 1999. 424, [16] s.: res.; 20 cm. — (Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi yayınları; 3) ISBN 975-96488-2-2 (A.VI/525).
- ÜLSEVER, R. ŞEYDA : *Linguistic aspects of translation evaluation* / R. Şeyda Ülsever. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 1999. xi, 296 s.: tab.; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1157. Eğitim Fakültesi yayınları; 60) ISBN 975-492-912-2 (A.VI/701).
- ÜNAL, AHMET : *Hititler - Etiler ve Anadolu uygarlıkları* / Ahmet Ünal; ed. İbrahim Başer; redaksiyon Ozan Güneş Köse. — [İstanbul]: Etibank, [1999]. ii, 292 s.: res.; 31 cm. (B.I/1664).
- ÜNAL, EROL : *İmar terimleri* / Erol Ünal, Feridun Duygulu, Z. Ersin Bolat. — 1.bsk. — Ankara : TODAİE, 1998. viii, 169 s.: pl., şek.; 21 cm. — (TODAİE yayını; 288. Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi; 3. Kentsel Hizmetler dizisi; 3) ISBN 975-7669-68-7 (A.VI/639).

- Vani Mehmed Efendi (?-1685)* / ed. Ahmet Hulûsi Köker. — Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1998. iv, 99, [15] s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yayın no; 29) ISBN 975-8013-42-4 (A.VI/615).
- VASİLYEV, K.V. : *İstoki kitayskoy tsivilizatsii* / K.V. Vasilyev. — Moskva : Vostochnaya Literatura, 1998. 320 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstytut Vostokovedeniya Sankt- Peterburgskiy Filial) ISBN 5020180076 (A.VI/1063).
- Vefatının 60. yılında Abdülhak Hamid Tarhan sempozyumu bildirileri, 12 Nisan 1997* / yay. haz. İnci Enginün. — İstanbul : İSAR Vakfı, 1998. 167 s.; 23 cm. — (İSAR Vakfı yayınları; 7) ISBN 975-7874-06-X (A.VI/842).
- Vefatının 60. yılında Mehmed Akif sempozyumu bildirileri, 30 Aralık 1996* / yay. haz. İnci Enginün. — İstanbul : İSAR Vakfı, 1997. 117 s.; 23 cm. — (İSAR Vakfı yayınları; 6) ISBN 975-7874-05-1 (A.VI/841).
- VEINSTEIN, G. : *Etat et societe dans l'Empire Ottoman, XVIe- XVIIIe siecles: la terre, la guerre, les communautes* / G. Veinstein. — Hampshire : Variorum, 1994. xii, 299 s.; 23 cm. — (Collected Studies series; CS433) ISBN 0-86078-410-X (A.VI/508).
- Vepra te autoreve dhe studiuesve Franceze per Shqiperine dhe Shqiptaret (shek. XVI-XX): bibliografi = Oeuvres des auteurs et des chercheurs Français sur l'Albanie et les Albanais (XVI-e- XX-e siècle): bibliographie* / nga. Etleva Domi, Afërdita Sharrëxhi. — Tiranë: Biblioteka Kombetare Sektori i Albanologjise, 1997. iv, 143, [18]s.; 20cm. (A.V/9030).
- VERGILIUS : *Aeneis: bütün eserleri-II* / Vergilius ; Türkçesi Türkan Uzel ; redaktör Seval Bozkurt. — 1. bs. — Ankara : Öteki, 1998. 599 s.; 20 cm. ISBN 9755840907 (A.VI/988).
- VERGILIUS: *Bucolica'lar, Georgica'lar : bütün eserleri-I* / Vergilius; Türkçesi Türkan Uzel ; redaktör Seval Bozkurt. — 1. bs. — Ankara : Öteki, 1998. 263 s.; 20 cm. ISBN 9755840893 (A.VI/989).
- VERMEULEN, U : *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras II* / U. Vermeulen, D. De Smet. — Leuven: Uitgeverij Peeters, 1998. 311 s.; res.; 25 cm. — (Orientalia Lovaniensia Analecta; 83) ISBN 90-429-0671-5 (A.VI/530).

- Vers l'orient / cette exposition a été conçue par Annie Berthier; avec la collaboration de Francis Richard. — Paris : Bibliothèque Nationale, 1983. xx, 99 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 2717716653 (A.V/8986).*
- Virajeniye prostranstvennih otnoşeniy v yazıkah Dagestana: tematiçeskiy sbornik / redaktör Ye. V. Spivak. — Malaçkala : İstitut İstorii Yazıkı i Literatırı, 1990. 164 s.: 22 cm. — (Dagestanskiy Filial AN SSR İstitut İstorii Yazıkı i Literatırı İm. G. Tsadasi) (A.VI/4).*
- VİRMİÇA, RAİF** : *Suzi ve vakıf eserleri / Raif Vırmiça. — Priştine: Tan, 1998. 104 s.: res.; 21 cm. (A.VI/528).*
- VOGT-GÖKNİL, ULYA** : *Mimar Sinan / Ulya Vogt-Göknil ; dokümantasyon ve çizimler Sema Miller-Çamurdan; fotoğ. ve kitabı düzenl. Eduard Widmer. — İstanbul : Sandoz, 1987. 160s.: res.; 31 cm. — (Sandoz Kültür yayınları; 10) (B.I/1700).*
- Vostoçnyy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekoviye hozyaystvo, materialnaya kultura / redaktör B. A. Litvinskiy. — Moskva: İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 1995. 526 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Vostokovedeniya) ISBN 5020170739 (A.VI/1091).*
- VRYONIS, SPEROS JR.** : *The Turkish state and history: clio meets the grey wolf/Speros Vryonis, Jr. — Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1991. 131 s.; 24 cm. — (Institute for Balkan Studies, ISSN 0073-862X; 237) ISBN 0-89241-532-0 (A.VI/835).*
- VURAL, ALİ MURAT** : *Yerel basın ve kamuoyu / Ali Murat Vural. — Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1999. xiii, 389 s.: tab., grafik; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1141. Açıköğretim Fakültesi yayınları; 607) ISBN 975-492-898-3 (A.VI/699).*
- WALBERG, GISELA** : *Excavations on the Acropolis of Midea: the excavations on the lower terraces 1985-1991 / Gisela Walberg ; with appendices by Jørgen Ernstson... [et al.]; contributions by Reuben S. Bullard... [et al.]. — Stockholm: Paul Aströms, 1998. ...c.: lev.; 30 cm. — (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4° = Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series 4°; XLIX: I-1, 2) ISBN 91-7916-039-5 (B.I/ 1607).*
- WALTER THE CHANCELLOR** : *Walter the Chancellor's the Antiochene wars / Walter the Chancellor; a translation and commentary by Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington. — Aldershot: Ashgate, 1999. ix, 230*

- s.; 24 cm. — (Crusade Texts in Translation / ed. Malcolm Barber...[et al.]; 4) ISBN 1-84014-263-4 (A.VI/771).
- Le waqf dans l'espace Islamique outil de pouvoir socio-politique* / organisé et présenté par Randi Deguilhem; préfacé par André Raymond. — Damas : Institut Français de Damas, 1995. 337, 100 s.; 24 cm. ISBN 2-901315-13-5 (A.V/8055).
- WATCH, HELSINKI : *Struggling for ethnic identity: the gypsies of Hungary* / Helsinki Watch. — New York : Human Rights Watch, 1993. viii, 72 s.; 23 cm. ISBN 1-56432-112-6 (A.VI/833).
- WATTS, ALAN : *Myth and religion: the edited transcripts* / Alan Watts. — 1. ed. — Boston: Charles E. Tuttle Co., Inc., 1996. xi, 170 s.; 22 cm. ISBN 0-8048-3055-X (A.VI/820).
- YAHONTOVA, N.S. : *Oyratskiy literaturniy yazık XVII veka* / N. S. Yahontova. — Moskva: Vostoçnaya Literatura, 1996. 152 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Vostokovedeniya Sank- Peterburgskiy Filial. Yazıkı Narodov Azii i Afriki) ISBN 5020170593 (A.VI/1003).
- YAKUT EL-HAMEVİ : *Mu'cemü'l-Büldan* / Yakut el-Hamevi; yay. Ferid Abdülaziz el-Cüندی. — Beyrut : Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, [19??]. 7 c.; 24 cm. (A.V/9978).
- YALMAN, BEDRİ : *Bursa* / Bedri Yalman; yay. Bursa Valiliği İl Turizm Müdürlüğü. — Bursa: Bursa Valiliği, 1999. 96 s.: rnk. res.; 22 cm +1 katl. hrt. (A.VI/899).
- YALMAN, BEDRİ : *Cumalıkızık : Bursa'da bir Osmanlı köyü* / Bedri Yalman ; yay. Bursa Valiliği İl Turizm Müdürlüğü. — Bursa: Bursa Valiliği, 1999. 14 s.: rnk. res.; 24 cm. (A.VI/897).
- YALMAN, BEDRİ : *İznik: Nicaea* / Bedri Yalman; yay. Bursa Valiliği İl Turizm Müdürlüğü. — Bursa: Bursa Valiliği, 1999. 48 s.: rnk. res.; 21 cm. (A.VI/898).
- YALMANOĞLU, NEZAKET : *Bursa bibliyografyası* / Nezaket Yalmanoğlu. — Ankara : Kültür Ofset, 1998. 244 s.; 24 cm. ISBN 975-94361-0-8 (A.VI/742).
- YARDIM, NURTOP : *Yunanistan'daki Osmanlı mimari eserleri(fotoğraflar)* / Nurtop Yardım, Ümit Yardım. — Bakı: Göytürk, 1999. 157 s.: tümü res.; 21 cm. (A.VI/964).

- YAZICIOĞLU AHMET BİCAN : *Dürr-i Meknun:saklı inciler / Yazıcıoğlu Ahmet Bican; çeviri yazı ve notlar Necdet Sakaoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. iv, 174 s.; 21 cm. — (Eski Yazıdan Yeni Yazıya / ed. Nuri Akbayer. Tarih Vakfı Yurt yayınları; 86) ISBN 9753331126 (A.VI/878).*
- Yazıki mira: İranskiye yazıki I yugo-zapadniye İranskiye yazıki / redaksiyon grubu V. N. Yartseva, N.İ. Tolstoy, V.M. Solntsev. — Moskva: İndrik, 1997. 206 s.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya) ISBN 5857590485 (A.VI/1076).*
- Yazıki mira : paleoaziatskiye yazıki / redaksiyon grubu V. N. Yartseva, N. İ. Tolstoy, V.M. Solntsev. — Moskva: İndrik, 1997. 230 s.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya) ISBN 5857590469 (A.VI/1075).*
- Yazıki mira:Tyurkskiye yazıki / redaksiyon grubu V. N. Yartseva, V. M. Solntsev, N. İ Tolstoy. — Moskva: İndrik, 1997. 542 s.; 24 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya) ISBN 5857590612 (A.VI/1098).*
- 7 numaralı mühimme defteri (975- 976 / 1567- 1569) < özet-transkripsiyon- indeks> I / yay. haz. Hacı Osman Yıldırım...[ve başk.]; baskıya haz. Murat Şener. — Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998. ...c.; 28 cm. — (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; 37. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri dizisi; V) Kütüphanemizde eserin 1. cildi mevcuttur. ISBN 9751922275 (tk.) (B.I/1747).*
- Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000). — Ankara : Devlet Planlama Teşkilatı, 1995. vii, 307 s.: tab.; 27 cm.(B.I/1706).*
- 721. Türk dil bayramı. — Ankara : TBMM, 1998. xiv, 219 s.; 24 cm. — (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları; 84) ISBN 975-7479-69-1 (A.VI/359).*
- Yerleşim ve çevrebilim sorunları : kuram ve uygulama / yay. haz. Ruşen Keleş. — [Ankara]: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984. 308 s.; 24 cm. — (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisinden Seçmeler; 2) (A.VI/739).*
- 75 Yılda çarklardan chip'lere/ed. Oya Baydar; yay. haz. Gülay Dinçel, Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. 301 s.: res.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi) ISBN 975730638X (A.VI/903).*

- 75 *Yılda çarkları döndürenler* / ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel; yay. haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. 327 s.: res.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi) ISBN 9757306541 (A.VI/904).
- 75 *Yılda düşünceler, tartışmalar* / ed. Mete Tunçay. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. 255 s.: res.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi / ed. Oya Baydar) ISBN 9757306533 (A.VI/901).
- 75 *Yılda eğitim* / ed. Fatma Gök; yay. haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. 373 s.: res.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi / ed. Oya Baydar) ISBN 9757306525 (A.VI/900).
- 75 *Yılda köylerden şehirlere* / danışman Oya Köymen; ed. Oya Baydar; yay. haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1999. 359s.: res., tab.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi) ISBN 9757306436 (A.VI/905).
- 75 *Yılda paranın serüveni* / ed. Mustafa Sönmez; yay. haz. Gülay Dinçel. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1998. 285 s.: res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi / koordinatör Oya Baydar) ISBN 9757306428 (A.VI/906).
- 75 *Yılda tebaa'dan yurttaş'a doğru* / ed. Artun Ünsal; yay. haz. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu. — İstanbul : Tarih Vakfı, 1998. 255 s.: res.; 24 cm. — (Bilanço 98 Yayın dizisi / koordinatör Oya Baydar) ISBN 9757306398 (A.VI/902).
- YILDIRIM, ALİ : *Osmanlı engizisyonu* / Ali Yıldırım. — Ankara : Öteki, [199?]. 319 s.; 20 cm. ISBN 975-8012-39-8 (A.VI/669).
21. *Yüzyılın eşliğinde örf ve adetlerimiz: Türk töresi* / Nezihe Araz... [ve başk.]; redaksiyon Necati Birinci, Kazım Yetiş. — 2. bsk. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1994. 219 s.; 24 cm. ISBN 975-7522-02-3 (A.VI/635).
- Yönelem araştırması ve endüstri mühendisliği XX. ulusal kongresi.* — Ankara : Kara Harp Okulu, 1999. xiv, 258 s.; 24 cm. (A.VI/591).
- YÖRÜKAN, YUSUF ZİYA : *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar* / Yusuf Ziya Yörükân; eklerle yay. haz. Turhan Yörükân. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı, 1998. xvi, 550 s.; 24 cm. — (Kültür Bakanlığı yayımları; 2104. Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları dizisi; 56) ISBN 975-17-1987-9 (A.VI/722).

- YUHT, A.İ. : *Russkiye dengi ot Petra velikogo do Aleksandra I* / A. İ. Yuht. — Moskva: Finansı i Statistika, 1994. 151s.: res.; 21 cm. ISBN 5279008079 (A.VI/1012).
- YUHT, A.İ. : *Torgovlya s vostoçnimi stranami i vnutrenniy rınok Rossii (20-60-ye godı XVIII veka)* / A.İ. Yuht. — Moskva : İnstıtut Rossiyskoy İstorii, 1994. 262 s.; 20 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk) ISBN 5201006485 (A.VI/1040).
- YURTAYEV, V.İ. : *İran: student v İslamskoy revolyutsii* / V. İ. Yurtayev. — Moskva: "Nauka" İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura", 1993. 218 s.; 21 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstıtut Vostokovedeniya) ISBN 5020175285 (A.VI/1154).
- YUSUF, MUHAMMET : *Şincang tarihindeki puller= Hsin-chiang ch'ien-pi shih = The coins in Xinjiang history* / Muhammet Yusuf. — Urumçi = Ürümçi : Şincang Halk Neşriyatı = Hsin-chiang Jen-min Ch'u-pan Shih, 1994. 2,3,83 s.: rnk. res.; 27 cm. ISBN 7228024850 (B.I/1421).
- YÜCEL, ÜNSAL : *Türk okçuluğu* / Ünsal Yücel; ed. Dursun Ayan. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 1999. xix, 446,[132] s.: res.; 25 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 182) ISBN 975-16-1124-5 (A.VI/586).
- ZACHARIADOU, ELIZABETH A. : *Deka Tourkika engrafa gia tin megali ekklesia (1483- 1567)* / Elizabeth A. Zachariadou. — Atina: Ethniko Idrima Erevnon Insıtouto Byzantinon Erevnon, 1996. 206, 15 s.: res.; 24 cm. — (Ethniko Idrima Erevnon Insıtouto Byzantinon Erevnon, ISSN 1107-0609; peges 2) ISBN 9607094697 (A.VI/1008).
- ZAGORIN, PEREZ : *The English revolution : politics, events, ideas* / Perez Zagorin. — Aldershot : Ashgate; Variorum, 1998. x, 329 s.; 23 cm. — (Variorum Collected Studies series ; CS632) ISBN 0-86078-698-6 (A.VI/787).
- ZAHAROVA, O. YU : *İstoriya Russkih balov* / O. Yu. Zaharova. — Moskva : Jurnalitskoye Ayentstvo "Glasnost", 1998. 80 s.; 20 cm. ISBN 5858680984 (A.VI/1028).
- ZDRAVEVA, MİLKA : *Nomadskoto stoçarstvo vo Makedonija* / Milka Zdraveva, Gligor Todorovski. — Skopje: Makedonska Akademije na Naukite i Umetnostite, 1996-1997. 3c.; 24 cm. — (Nomadski i Polunomadski Stoçarski Dvijenya vo Makedonija ; KN-2-3) İçindekiler :

- c.2 od XIV do XIX vek. — c.3 vo XIX vek do 1918. Eserin kütüphanemizde 2. ve 3. ciltleri mevcuttur. ISBN 9989649251 (A.VI/1).
- ZELİNSKİY, F. F. : *Drevniy mir i mı : naučno-populyarniye statyi* / F. F. Zelinskiy. — Sankt-Peterburg: Aleteya, 1997. 416 s.; 21 cm. ISBN 5893290240 (A.VI/1031).
- ZENGİN, ZEKİ SALİH : *Osmanlı medreselerindeki gerilemenin sebep ve sonuçları üzerine bir değerlendirme* / Zeki Salih Zengin. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1997. 401-409 ss.; 28 cm. Vakıflar Dergisi, sayı: XXVI'dan ayrışım. (B.I/1461).
- ZENGİNİ, EUSTRATIOU H. : *O Bektasismos sti Dh. Thraki: simboli stin istoria tis diadoseos tou mousolimanismou ston elladiko horo* / Eustratiou H. Zengini. — Thessaloniki : Institute for Balkan Studies, 1996. 313 s.: res.; 24 cm. ISBN 9607387112 (A.VI/1004).

B. DERGİLER

- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XXXVIII, 1-4 (1998).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae XLIX, 4 (1997).
- Acta Asiatica 76-77 (1999).
- Acta Ethnographica Hungaricae XLII, 3-4 (1997).
- Acta Historiae Artium. Academiae Scientiarum Hungaricae XXXIX (1997).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LI, 1-4 (1998).
- Acta Poloniae Historica LXXIX (1999).
- Akademik Araştırmalar Dergisi 1 (1999).
- Akkadica 111-113 (1999).
- Altorientalische Forschungen XXVI, 2 (1999).
- Amerasia Journal XXIV, 1-2 (1998); XXV, 1-2 (1999).
- American Journal of Archaeology CIII, 3-4 (1999).
- Amme İdaresi Dergisi XXXII, 2-3 (1999).
- Ana Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi 10-15 (1999).
- Anadolu Sanat 9 (1999).
- Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi I, 1 (1999).
- Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi XIV, 1-2 (1998).

- Anas. Museo Nacional de Arte Romano Merida 7-8 (1994-95).
Anayasa Yargısı 16 (1999).
Anayurttan Atayurda Türk Dünyası 17 (1999).
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LIV, 1 (1999).
Annales: Histoire, Sciences Sociales LIV, 2-5 (1999); supl. Table Analytique 1994-1998.
Annali LVII, 1-2 (1997).
Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa serie IV, 2 (1997).
Annals of Japan Association for Middle East Studies 14 (1999).
Anthropology Today XIII, 3-6 (1997); XIV, 6 (1998).
Archaeological Reports for 45 (1998-1999).
Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan XXX (1998).
Archäologischer Anzeiger 4 (1998); 1-3 (1999).
Archaeology International 1998/99.
Archiv Orientalni LXVII, 2-4 (1999).
Arkeoloji Dergisi VI (1999).
Arkeoloji ve Sanat 91-93 (1999).
Arkhaiologike Ephemeris CXXXVI (1997).
Arşiv Araştırmaları Dergisi 1 (1999).
Asian and African Studies VIII, 1 (1999).
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 108 (1999).
Askeri Tarih Bülteni 47 (1999).
Ata Dergisi 7 (1997); 8-9 (1999).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XIV, 42 (1998); XV, 43-44 (1999).
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni XI, 32 (1998).
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 12-13 (1999).
Atatürk Yolu V, 20 (1997).
Atatürkçü Düşünce 63-65, 68 (1999).
Athenaeum 2 (1999).
Atıqot XXXVII (1999).
Avrasya Dosyası 119-124 (1999).

- Avrasya Etüdleri 15 (1999).
- Aydın Tarihi Nisan-Eylül (1999).
- Bag (Büyük Anadolu Vakfı) Ağustos 1999.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın 27-33 (1999).
- Belleten LXIII, 236 (1999).
- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 78 (1997).
- Berkeley Journal of Sociology: A Critical Review XLIII (1998-99).
- Berytus Archaeological Studies XLIII (1997-1998).
- Biblica LXXX, 2-4 (1999).
- Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire 20 (1999).
- Bibliography of the History of Art=Bibliographie d'Histoire de l'Art 8/3 (12279-18112) (1998); English Index 8/3 (1998); Index Francais 8/3 (1998).
- Bibliotheca Orientalis LVI, 3-4 (1999).
- Bildung und Wissenschaft (Education and Science) 2-3 (1999).
- Bilge 21-22 (1999).
- Bilig 1-3 (1996); 3-6 (1997); 7 (1998); 8-10 (1999).
- Bulgarian Historical Review 3-4 (1998); 1-2 (1999).
- Bulletin (Belçika) 68 (1997).
- Bulletin (İsviçre) 64 (1998); 65-66 (1999).
- Bulletin Archéologique 26 (1998).
- Bulletin de Correspondance Hellénique CXXII, 1 (1998).
- Bulletin d'Études Orientales L (1998).
- Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève XXVIII (1998).
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 314-315 (1999).
- Bulletin of the Ancient Orient Museum XIX (1998).
- Bulletin of the National Museum of Ethnology XXIII, 4 (1999); XXIV, 1 (1999).
- Bulletin of the National Museum of Ethnology (special issue) 20 (1999).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies LXII, 1-3 (1999).
- Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris X, 3-4 (1998).

- Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 45-46 (1999).
- Byzantinische Zeitschrift XCII, 1 (1999).
- Byzantinoslavica LIX, 2 (1998).
- Byzantion LXIX, 1 (1999).
- Cahiers de Civilisation Médiévale XLII, 166-167 (1999).
- Cultura Antiqua LI, 1-4 (1999).
- Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (1999).
- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi III, 8 (1998).
- Çağdaş Yerel Yönetimler VIII, 2-4 (1999).
- Danıştay Dergisi 97-99 (1999).
- Deltio Kentroy Mikrasiatikon Sloydan XII (1997-1998); eyretrnio I-X (1997-1993/94).
- Deniz Kuvvetleri Dergisi 575-576 (1999); ek (575): TCG Oruçreis (F-245)'in Uzakdoğu Seyri (27 Şubat-17 Nisan 1999); Engin Sınıf Mayın Avlama Gemileri; Seyahat Notları (1999); ek (576) Gölcük Depremi.
- Dışişleri Güncesi Nisan-Eylül (1999).
- Divân İlmî Araştırmalar 6 (1999/1).
- Doğu Batı: Düşünce Dergisi 1 (1997); 2-4 (1998); 6-7 (1999).
- Dumbarton Oaks Papers 52 (1998).
- East European Quarterly XXXIII, 1-3 (1999).
- Ege Coğrafya Dergisi 10 (1999).
- Enformasyon Bülteni 61-64 (1999).
- Epigraphica Anatolica 30 (1998).
- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14 (1999).
- Erdem X, 28-30 (1999).
- Ethnology XXXVIII, 2-3 (1999).
- Eurasian File 119-123 (1999).
- Expedition XLI, 2-3 (1999).
- The Florida Anthropologist LII, 1-3 (1999).
- Fornvönnen 1-4 (1998).
- GAP Review 9-11 (1998); 12-13 (1999).

- Geneva XLVII (1999).
- Gerede 1 (1996); 2 (1997); 3 (1998); 4 (1999).
- Germania LXXVII, 1 (1999).
- Gökbayrak VI, 35 (1999).
- Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi=Hacettepe University Journal of Faculty of Letters (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı) XVI, 1 (1999).
- Hadashot Arkheologiyot 109 (1999).
- Hamdard Islamicus XXII, 2 (1999).
- Harvard Journal of Asiatic Studies LIX, 1 (1999).
- Hesperia LXVIII, 2 (1999).
- Hindistan'a Bakış Haziran (1999).
- Historical Research: The Bulletin of the Institute of Historical Research LXXII, 178-179 (1999).
- L'Homme 151-152 (1999).
- Index Islamicus 1-3 (1999).
- International Bibliography of Historical Sciences LXIII (1994).
- International Journal of Anthropology XIII, 3-4 (1998); XIV, 1 (1999).
- International Journal of Middle East Studies XXXI, 3-4 (1999).
- Iran: Jahrbuch of the British Institute of Persian Studies XXXV (1997).
- Der Islam LXXVI, 1 (1999).
- Islamic Law and Society VI, 1-3 (1999).
- Islamic Studies XXXVIII, 2-3 (1999).
- The Israel Museum Journal XVII (1999).
- İLAM Araştırma Dergisi III, 2 (1998).
- İdarecinin Sesi XIII, 74-75 (1999).
- İlgi 97-98 (1999).
- İstoričeski Pregled LIII, 3-4 (1997).
- Jahrbuch (Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz) 49 (1998).
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 113 (1998).

- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, LXVIII (1999).
- Journal of Archaeological Science XXVI, 6-11 (1999).
- Journal of Asian History XXXIII, 1 (1999).
- The Journal of Hellenic Studies CXIX (1999).
- Journal of Islamic Studies X, 2-3 (1999).
- Journal of Near Eastern Studies LVIII, 3-4 (1999).
- Journal of Palestine Studies XXVIII, 3-4 (1999).
- Journal of the American Oriental Society CXIX, 2 (1999).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XLII, 3-4 (1999).
- Journal of the History of Biology XXXII, 1-2 (1999).
- Journal of the Pakistan Historical Society XLVII, 2 (1999).
- Journal of the Royal Asiatic Society IX, 2-3 (1999).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXI (1998).
- Keesing's Record of World Events XLV, 5-10 (1999); subject index XLV (1999).
- Kubbealtı Akademi Mecmuası 3-4 (1999).
- Kulturchronik 2-5 (1999).
- Kurgu (Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi) 16 (1999).
- Letopis 49 (1998).
- Letopis na Makedonskata Akademija 1997.
- Ljetopis Hrvatske Akademije 102 (1998).
- Macedonian Review XXI, 4 (1998); XXII, 1-2 (1999).
- Madriider Mitteilungen XL (1999).
- Manuscripta Orientalia V, 2-3 (1999).
- Medelhavsmuseet. Bulletin XXXI (1999).
- Mélanges de l'Université Saint-Joseph LIV (1995-1996).
- Memoirs of the American Academy in Rome XLI (1996); XLII (1997).
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library) 56 (1998).
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin LVI, 3 (1998-1999); LVI, 4 (1999); LVII, 1-2 (1999); Annual Report (1998-1999).

- Middle East Journal LIII, 3-4 (1999).
- Middle East Studies Association Bulletin XXXIII, 1 (1999).
- Millî Eğitim 140 (1998); 141-142 (1999).
- Millî Eğitim Vakfı Dergisi 46-47 (1999).
- Mimarlık 287-289 (1999).
- Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 142-144 (1999).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, CXII (1997).
- Near Eastern Archaeology LXII, 1 (1999).
- Newsletter (IRCICA) 49 (1999).
- Numen: International Review for the History of Religions XLVI, 3-4 (1999).
- OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) 8 (1997); 9 (1998).
- Orientalia LXVIII, 2-3 (1999).
- Orientalia Suecana XLVII (1998).
- Oriente Moderno XVI (LXXVII), 2-3 (1997); XVII (LXXVIII), 1 (1998).
- Orkun 17-21 (1999).
- Österreichische Osthefte XLI, 1-2 (1999).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LIII, 102, 2-4 (1999).
- Pakistan Historical Society XLVII, 2 (1999).
- Papers of the British School at Rome LXVII (1999).
- Perceptions IV, 2-3 (1999).
- Perla III, 3-4 (11-12) (1998).
- Praktika tes en Athenais Arkhaiologikes Etaireias 151 (1996).
- Prilozi=Contributions XXVII, 2 (1996); XXVIII, 1-2 (1997).
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland CXXVIII, 1-2 (1998).
- Pyrenae 29 (1998).
- Quarterly West 49 (1999-2000).
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie IX, 1-2 (1998); IX, 3-4 (1999).

- Review (Fernand Braudel Center) XXII, 2-3 (1999).
- Rocznik Orientalistyczny LI, 1-2 (1998).
- Ruperto Carola 1-2 (1999).
- Russia and the Moslem World 1-9 (79-87) (1999).
- Sayıştay Dergisi 33 (1999).
- Schweizerische Zeitschrift für Geschichte XLVIII, 2-4 (1998); XLIX, 1-2 (1999).
- Schweizerisches Landesmuseum 107 (1998).
- Science Journal of Arm Academy I, 1 (1999).
- Silahlı Kuvvetler Dergisi 359, 361-362 (1999).
- Society for the Study of the Crusades and the Latin East 19 (1999).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) I, 1-2 (1987); III, 3 (1995); IV, 4 (1996); V, 5 (1998).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Niğde Üniversitesi) 1 (1996).
- Speculum: A Journal of Medieval Studies LXXIV, 3 (1999).
- Stratejik Etütler Bülteni 93 (1999).
- Studi Classici e Orientali XLVI, 1 (1996); XLVI, 2 (1997); XLVI, 3 (1998).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLI, 1 (1999).
- Studia Orientalia 84 (1998); 86 (1999).
- Südost-Forschungen LVIII (1998).
- Südosteuropa Mitteilungen XXXIX, 2-3 (1999).
- Századok CXXXIII, 3-5 (1999).
- Tarih: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi 150-156 (1999).
- Tarih İncelemeleri Dergisi XIV (1999).
- Tarih ve Medeniyet 60-64 (1999); fihrist 1-60 (1994-1999).
- Tarih ve Toplum XXXII, 187-192 (1999).
- Taşpınar 1 (1999).
- Tel Aviv XXVI, 1 (1999).
- T'oung Pao=International Journal of Chinese Studies LXXXV, 4-5 (1999); Index LVI-LXXXIV (1970-1998).
- Toyo Bunko Nenpo 9.

- Toyo Bunko Sho-ho 30 (1998).
The Toyo Gakuho LXXX, 2-4 (1998); LXXXI, 1-2 (1999).
Történelmi Szemle XL, 3-4 (1998); XLI, 1-2 (1999).
The Tōyōshi-Kenkyū LVIII, 1-2 (1999).
Türkolojiya 1-6 (1996).
Türk Dili 571-576 (1999).
Türk Dünyası Araştırmaları 120-123 (1999).
Türk Hukuk 44-49 (1999).
Türk Kültürü 435-438 (1999).
Türk Yurdu XIX, 143-147 (1999); XIX-XX, 148-149 (1999-2000).
Türk Yurdu I (1-2) (1911-1912); II (3-4) (1912-1913).
Türkiyat Araştırmaları Dergisi 3-4 (1997); 5 (1999).
Türkiye Bibliyografyası 1-12 (1997); 1-5 (1998).
Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 63 (1999).
Türkiye Günlüğü 56-57 (1999).
Türkiye Makaleler Bibliyografyası 1-12 (1995); 1-12 (1996); 1-12 (1997); 1-6 (1998).
Ugarit Forschungen XXX (1998).
Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XI, 1 (1996-1997-1998).
Vestnik Drevnej İstorii 1-2 (227-228) (1999).
Vjesnik VII, 2-4 (1998).
Voprosi İstorii 3-10 (1999).
Die Welt des Islams XXXIX, 2-3 (1999).
The Warburg Institute Newsletter 10 (1999).
Yakamoz 18 (1999).
The Yale Review LXXXVII, 3-4 (1999).
Yapı 212-217 (1999).
Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları=The New History of Medicine Studies 4 (1998).
Yeni Türkiye 26-30 (1999).
Yenises 43-44, 46, 48 (1999).

Yörtürk 24-25 (1999).

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG) CXLIX, 1 (1999).

Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie LXXXVIII, 2 (1998); LXXXIX, 1 (1999).

Zeitschrift für Kulturaustausch XLIX, 1-3 (1999).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 126-127 (1999).

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte LVI, 2-3 (1999).

Zion LXIV, 2-3 (1999).

İngilizce Özetler :

OYA SAN: *Certain Observations on Cimmerians and Scythians in Anatolia in the Light of Some Findings* (pp. 1-21)

It's known that the nomadic people such as Cimmerians and Scythians were active among the Iron Ages cultures in Anatolia. Beginning the eight century B.C. their traces can be observe on historical source and some archeological finds in Anatolia. It's their culturel and historical activity that we want to show in this study. Initially, entering the Anatolia Cimmerians cause of important changing on culturel and historical life in settled people. Then, their consecutive were Scythians who have also affected the same activity. They were strong enough to destruct some Anatolian cities and civilizations such as Urartians, Phrygians, Lydians and Ionian cities. We know that the nomads are unsettled people and they have'nt got a settled culture. For that reason, it's not easy to find nomadic art compenents in Anatolia. It's necessary to know writing source about them. Because we learn about their activity and culture from some ancient writers and historians. Due to the lack of archeological data their activity not comprehension completely in Anatolia.

Nomadic art materials that research in this study occurs the findings which are coming from museums and excavations. Results of investigations we can separate the archaeological materials as follows:

Harnesses: Çavuştepe (Fig. 1-2, 12-13); Norşuntepe (Fig. 3-4, 14-15); Sardes (Fig. 5, 9); finds from İstanbul Museum (Fig. 6-8, 10-11);

Plaques with animal depiction: Gordion (Fig. 16); Sardes (Fig. 17)

Arrow heads, Battle Axes, swords: İmirler (Amasya) (Fig. 18, 23); Muş (Fig. 20); Axe from İstanbul Museum (Fig. 19).

YILMAZ SELİM ERDAL: *Anthropological Analyses of Hagios Aberkios Church Skeletal Population* (pp. 23-41)

Hagios Aberkios skeletal population which is dating Late Byzantine period, has been examined morphologically. The population which consists of at least 27 individuals is wholly adult, majority of which is male. Anthropometrical results led us to conclude that, Hagios Aberkios skeletal

population's cranial structure was *mesocrane*, *metriocrane*, *hypsicrane*, *mesene*, *mesorrhine*, *metriometopia* and *brachystaphiline*. The distributions of the cranial indices point to the presence of a heterogeneous genetical structure. In other word, the population consists of robust and gracile Mediterraneans, Alpine and Dinaric races. The most frequently encountered racial group is that of the robust Mediterraneans. The morphological comparison of Hagios Aberkios population with other ancient Anatolian populations, display their similarity with Topaklı, Klazomenai, Boğazköy, Panaztepe and İznik populations. The stature of the Anatolian skeletal populations display a positive secular trend from Neolithic onwards. Moreover, it has been established that the difference in stature between the males and the females is increasing. Thus, it has been concluded that the males are more open to the influences induced by the changes in the environmental conditions, especially those in the nutritional patterns.

HİMMET UMUNÇ: *Some Remarks on the Alexias by Anna Comnenos, the "Decima Musarum"* (pp. 43-49)

As intimated by the title of the biography, the Byzantine emperor Alexios (Comnenos) himself (r. A.D. 1081-1118) is the subject of *Alexias*. Authored by his daughter, Anna (1083-1144), the *Alexias* discloses in full detail the emperor's personality, political strategy and actions. An important source for Byzantine historiography, the *Alexias* has, particularly since the Renaissance, been widely read in the West and published in various editions in the original Greek or in Latin translation. By virtue of her flowing and poetic prose style, vivid description and emotional judgments, Anna Comnenos possesses the capacity to exert a strong impression on her readers. For instance, the Jesuit humanist Pierre Possin in the dedication to his Latin translation published in 1651 identifies Anna Comnenos with the muses of classical mythology and calls her the "Tenth Muse." The *Alexias* also bears great significance for Turkish history. Topics of pertinence touched upon are: the Turkic conquest of Anatolia as far as İznik (Nicæa); the reign of Kılıdj Arslan I (A.D. 1092-1107), ruler of the Seljuqs of Rum; Turkic leaders, such as Chaka (Tzakhas) Beg, Tutush, Abu'l-Kasim and Sulayman Shah; the policy followed by Alexios against the Seljuqs; and the military units of Pecheneg and Kıpçak Turks in the Byzantine army. Yet, in her exposition and judgments, Anna Comnenos is far from being consistent,

sound and reliable-exaggerated, biased and contradictory observations occupy a prominent place in her work. Utilization of the *Alexias* as a source for Turkish history, therefore, requires a critical and cautious stance on the part of the scholar.

ERDOĞAN MERÇİL: *Who Declared Turkish the Official Language in the Era of the Seljuqs of Rum?* (pp. 51-57)

Accompanying recent occasions of the formal observance on 13 May of the adoption of Turkish as the official language of the Republic of Turkey have been misleading statements that award the honor of the designation of Turkish as the official tongue to Qaramanid Mehmed Beg (r. 1261-78). This attribution has occurred both in the printed and broadcast media in connection with the celebration of the "Language Holiday" and appears in textbooks.

This being the case, we should inquire into how this circumstance arose or who formulated this assertion. The present writer holds that this interpretation was first suggested by the late Professor Emeritus Fuad Köprülü. Subsequently, a number of contributors-whether historian or linguist-on the subject of Turkish as the official language of the Republic of Turkey has concurred in this view.

To this end, a review of the Seljuqid primary sources is in order to gain a closer understanding of the actual situation. Neither Aksarayî nor the Persian *Seljuqnâme* of unknown authorship nor the *History* of Shikârî contains any information to this effect. Alone among all the contemporary and later scholars who refer to this event is Ibn Bibî, an eyewitness observer of the Seljuq period. In his work titled "*El-Evamirü'l-Alâ'iyе Fi'l-Umur il-Alâ'iyе*," Ibn Bibî touches on the subject of this decision. But, the name of Qaramanid Mehmed Beg fails to appear in his account. According to Ibn Bibî, the Seljuqid council of state as a body was responsible for the decision that Turkish should be declared the official language. Thus, it seems appropriate that this misapprehension be corrected to reflect the fact that the decision to make Turkish the official language was actually taken by the Seljuqid council of state.

MEHMET ÇAYIRDAÇ: *A Seljuqid Masjid in a Village of Kayseri Province: Yazır Mosque* (pp. 59-61)

A Seljuqid mosque dated to the second half of the thirteenth century is located in Yazır Köyü, one of the chief villages of the province of Kayseri. The Yazır mosque has so far been overlooked by specialists and neglected in the literature. Described in the present article, this mosque, displaying re-used columns and column capitals and possessing an original mihrab niche, can be added to the corpus of Seljuqid-period mosques.

The extant marble inscription tablet reveals that the Yazır mosque was constructed in the years 1269-70 by Fahrâwar, son of Abdürrahman, during the reign (1265-82) of Seljuqid sultan Ghiyath-ad-Din Kay-Khusraw III.

ESİN KAHYA: *One of the Samples of the Influences of Avicenna on the Ottoman Medicine, Shams al-Din Itaqi* (pp. 63-68)

Anatomy was an important subject to solve human health problem. In Islam Avicenna (980-1037) was well known physician and he was also interested in anatomy and gave description on this subject in detail in his famous work, *al-Qanun*.

Avicenna showed extensive influence on the physicians lived in the following the centuries, not only in the eastern countries, but also in the West. His work, *al-Qanun* was translated into different languages including in Latin. Its Latin version was published several times in different countries in Europe.

Avicenna was also very influential in the Ottoman Empire. His work, *al-Qanun* was used extensively as a handbook among the physicians. One of the physicians who showed this influence obviously was Shams al-Din Itaqi in the Ottoman Empire in the seventeenth century. He wrote an illustrated anatomical work, named '*Treatise on Anatomy of Human Body*'.

'*Treatise on Anatomy of Human Body*' was written in Turkish and gave description of the anatomical structures of the whole human body in detail including in several anatomical illustrations of some of the organs in colour. When we study Itaqi's work we can define the resemblance of his anatomical explanations with Avicenna did in his *al-Qanun*, as is seen in the classification of the organs as simple and compound organs.

İtaqî also gave original description of some of the organs in his work. Among them can be mentioned the description of the cranial nerves.

MAHMUT AK: *The Atlas of Bartunlı İbrahim Hamdi* (pp.69-87)

Though a product of the period subsequent to the zenith (16th and 17th cc.) attained by Ottoman geographical works, the *Atlas* of Bartunlı İbrahim Hamdi, the subject of this piece, is shown to exhibit a equally high scholarly standard. For it incorporates not only the knowledge contained in written sources, but it also conveys the author's personal experience and oral communications by his contemporaries.

Portions of the work have previously been introduced by M. Tahir and T.M. Yaman, and it has been appraised as a whole by C. Orhonlu. Nonetheless, the relation borne by the unique copy of the *Atlas* in the Es'ad Efendi collection-in terms of both its formal and technical aspects and the text itself-to the *Cihannümâ* and *Menâzirü'l-avâlim* needs yet to be determined.

İbrahim Hamdi, who was born in the what is now the district of Ulus in the Black Sea province of Bartun, spent his childhood with his father in the Balkans. He received his education in Timișoara, where he resided twenty years; and other members of his family are known to include Selim Dede, Eyyub Efendi and Pirî Ahmed Efendi. Besides Timișoara (until 1716), the writer in various capacities dwelled in numerous locales, such as Transylvania, Belgrade, Tîrnova (1718-9), Chotin and Kilid (1721), Amasra (1727), İstanbul (1733-4), Isaccea (1736), Kartal and Babadaglı (1737). Among his various positions, İbrahim Hamdi participated in the Senta (Yugoslavia) campaign as an armorer (1697); and at Chotin (Ukraine), he first served as a clerk for the armory and later for the provincial financial administration office during the repairs undertaken on the citadel of Chotin (1721) and, finally, became private secretary to Abdi Pasha (d. 1722), the commander of Chotin. As an official, the writer (also active in commerce) was regarded as a man of probity who carried out his duties with due seriousness and a sense of responsibility; in addition, he wrote poetry and was a trained engraver and gilder.

The *Atlas*: As composed, the work originally consisted in two volumes. T.M. Yaman probably had access to the first volume, which was destroyed by a fire in Kastamonu in 1942. The second volume (Es'ad Efendi Kütüphanesi no. 2044) lacks the front matter and certain other portions are also incomplete while the concluding segment is whole. Returning to his birthplace in 1749, the author composed the *Atlas* between 10 January and 26 October 1750 (H. 1 Rebiülevvel and 25 Zilkade 1163); however, the author subsequently reviewed the text and made certain emendations. Those annotations preceded by the word *tasdik* ("verified") and followed by "*minhu* ("from his [hand]") and *sahh* ("authenticated") belong in all probability to the author himself; the latest of which is dated 2 December 1762 (H. 15 Cemaziyelevvel 1176). The second group of addenda is of later date and likely originates with the subsequent owner of the work, who was someone close to Sultan Abdülhamid I (r. 1774-89).

The contents, conforming to the practice of Ottoman geographers, are first devoted to a description of the earth and its movements and aspects. Volume one contained the cities of Anatolia and volume two the cities of Africa, Europe and the Americas. A wealth of personal knowledge is displayed in İbrahim Hamdi's descriptions of the cities of Rumelia, especially, Timișoara and Chotin and environs, the Lipka Tatars of Poland and İstanbul. For places on which he possessed no first-hand information, the author availed himself of the reports of prominent contemporaries like Eyyub Efendi, the pashas Yahya and Kolchak, the physician Djordji, Piri Ahmed Efendi, İbrahim Agha and Arnavud Hodja. Among the many written sources on which the writer based his work, *Cihannümâ* occupies a special place of importance; another source on which he drew was various portions of *Menâzırü'l-avâlim*.

Though in the opinion of T.M. Yaman the *Atlas* is "a supplemented reproduction of the *Cihannümâ*," the value of the eyewitness observations of the author in combination with the knowledge exposed in such works as *Menâzır* serve to bestow an independent character on the *Atlas*. The significance of the work is further enhanced by the care and meticulousness with which the writer employed his sources. To add to those parts already published, the original portions of the *Atlas*, highlighted here, in particular, deserve urgent study.

ÖMER TURAN: *Efforts by the Turkish Population of Bulgaria in the Principality Era toward Social and Political Organization* (pp. 89-100)

Muslims constituted 27% of the population of the Bulgarian principality established in the wake of the Russo-Ottoman war of 1877-8 in Eastern Rumelia. Those who had for centuries been the masters and rulers now were obliged to maintain their existence as a minority group. They were wholly unprepared for their new status.

The present article examines the position of the Turks and/or Muslims during what is here termed the Principality period of Bulgaria between 1878 and 1908. Aspects surveyed comprehend the restrictions imposed on their right to be candidates for office and voting rights and the obstacles confronted in the elections for deputies and local administrators. The discussion goes on to present those who managed to become elected despite the difficulties and to what extent they were able to come into possession of their rights. In conclusion, this piece treats of their efforts to coalesce as a political group in the context of the educational and supporting associations established by themselves and their activities.

NEDİM İPEK: *Prices and Wages in Bafra* (pp. 101-128)

The principal reasons for the uneven distribution of food supplies on a country-wide basis during World War One can be identified as the recruitment of producers to bear arms; the priority awarded to a large proportion of the existing supplies to the armed forces; the inadequacy of the communications network; and the primitiveness of the transport vehicles. The strain of the demand on the already scarce provisions reached the breaking point upon incursions by Greek brigands and an influx of refugees from the east who poured into Samsun and environs as a result of food shortages in the military-administrative district of Canik. While little hardship was experienced within the town of Bafra because of the availability of fruit and vegetables produced regionally, the local residents encountered difficulties in securing the supply of such items as kerosene and flour, which had to be brought in from outside the district. This resulted in a steep increase in the prices of these products.

During the war, oil prices and rent levels in Bafra rose 100%. The price of bread increased from 63 para to 45 kurush (one kurush=40 para). On the

conclusion of the war when the refugees in the town returned to their homes and opportunities increased for the acquisition of non-local products, prices exhibited a perceptible decrease. The succeeding years exhibited a fluctation in the price of bread according to the grain yields: the cost of a kilogram of bread hovered around 16 kurush in the 1930s.

During the First World War, the buying power of the currency was reduced by 85% as a result of the breakdown in economic stability. The cost of living affected the residents of the town of Bafra in differing degrees. For instance, the buying power of the salary of a civil servant decreased 60-80%, while the daily wage of the laborers and tradesmen fell by roughly 50%.

AHMET YAŞAR OCAK: *From the Bâbâ'î Rebellion to the Emergence of the Kızılbaş* (pp. 129-159)

The history of the 'Alawis, like many other similar phenomena in world history, embodies a process whose roots tap the deep recesses of time. This process, in its extended and explicit chronological aspect, is the product of a social structure peculiar to a certain area and one which exhibits a lack of homogeneity due to the change-albeit very slow-it has undergone. For this reason, a thorough analysis capable of facilitating, in a systematic and fully satisfactory manner, comprehension and explication of this history constitutes a daunting task.

The present article represents an attempt to outline a general historical perspective that may assist the reader in understanding the 'Alawi phenomenon as it currently exists in both its historical and actual dimensions. Stress is placed upon the fact that it is an error to view the subject of the 'Alawis as an independent, singular, and unique episode divorced from the history of the Turks and that of Turkey and that of Islam in general and to approach it from this perspective. In other words, apart from similar structuralizations noted as occurring in the historical scheme, the 'Alawis should not be construed as *sui generis*.

Moreover, the writer aims to show that linking the origin of the 'Alawi movement to the struggle for succession that occurred following the death of the Prophet Muhammad can lead to very serious errors in terms of time, space and chronology.

ALBERT de VIDAS: *Modern Greece and the Sephardim of Salonica an Overview* (pp. 161-185)

The first encounter between Greece and the Spanish and Portuguese Jews (the Sephardim) in modern times started in 1821 during the Greek rebellion against the Sultan. From the beginning this encounter would follow a rocky path because of three basic facts; the faithfulness of the Sephardim to the Ottoman Empire, the traditional religious anti-Semitism of the Greek population and the economic rivalry between Jews and Greeks in the Eastern Mediterranean.

Nowhere would the antagonism of the Greek population and government towards the Sephardim be more intense than in the city of Salonica, the Sephardic metropolis which Greece occupied in 1912. With over two-thirds of the population being Sephardi and with Spanish being the everyday language of the population, Salonica, under the liberal rule of the Sultans of the Ottoman Empire had flourished economically and had become the center of the Sephardic Nation within the Empire.

Greek policy would be one of constant antagonism from the time of the occupation until the extermination of the Sephardim by the Germans and their loyal collaborators during the Second World War. Every effort would be made by the Greek government to diminish the influence of the Sephardim in the city and to reduce their presence and economic wellbeing. The 70,000 Sephardim of Salonica at the time of the Greek occupation would see their numbers diminished by emigration. Those who remained would be reduced to a frightened minority in a city that had been theirs for over 400 years.

REFİK DURU : *Interim Report (1997 and 1998) on the Excavation at Bademağacı* (pp. 187-212)

Under the auspices of the Faculty of Literature of İstanbul University and through the permission and funding granted by the General Directorate of Monuments and Museums, the 5th and 6th seasons of excavation work initiated in 1993 at Bademağacı were continued in the summers of 1997 and 1998.

Work on the central portion of Clearing "A", measuring roughly 2,000 square meters in the northern half of the tumulus, exposed settlement layers

5 and 6 dated to the Early Neolithic Age (ENA) (mid-7th millenium B.C.). Due to the smallness of the excavated area, certain characteristics of the pottery of these early periods came to be known, but little information was gained regarding the architecture. Neither the bedrock nor the very earliest ENA settlement levels was reached.

Excavation of the Early Bronze Age (EBA) settlements on the sides of the Bademağacı tumulus was continued in the 1997 and 1998 seasons. Digging was extended to the incompletely excavated rear portions of the structures with megaron floor plans, which had been recovered in EBA structural levels 2 and 3 in excellent condition during previous seasons.

One of the most important results of the 1998 season was the discovery that a stone wall one meter in thickness enclosed EBA settlements 2 and 3. A 13-meter portion of the wall, whose existence was disclosed in the northeastern portions of the tumulus, was uncovered. No extension of the defense wall to other portions in the excavation area was ascertained.

The existence of a stone pavement outside the EBA wall and which had originally covered the slopes of the tumulus came to our attention in the first excavation period. One section of this pavement (glacis) that covered the slope was brought to light and cleaned during the past two excavation seasons. It is quite likely that the stone pavement, a band some 8 meters in width encircled the EBA tumulus settlement.

RODERIC H. DAVISON (TRANSLATED BY DURDU MEHMET BURAK):
***The Church of "Dosografa" in the Treaty of Küçük Kaynarca* (pp. 213-221)**

In his article titled "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca" the Ottoman and Turkish historian, Professor Dr. Roderic H. Davison, determined in the light of the evidence of archival records that an error executed in the inscribing of one letter in the treaty worked against Ottoman interests and that it generated costly repercussions.

Subsequent to the crushing defeat inflicted by Russia on the Ottoman Empire, the Russians by the terms of the Treaty of Küçük Kaynarca (Bulgaria) of 1774 obtained the right to build a church in İstanbul. In addition, the treaty further stated that the church was to be under the protection of the Russian ambassador, who could act as representative of the

church at the Porte. In later years, this formed the basis for the claim put forward by Russia that she had the right of protection not only over the entire Eastern (Greek) Orthodox church, but even the Greek Orthodox community under the rule of the sultan. The issue turns upon the fact that Article 14 of the treaty employs the phrase "the Greek, i.e., *Rum*, ritual"; whereas the Turkish text of the treaty as recorded in the history of Cevdet Pasha refers to a church performing the "Russian," or *Rus*, ritual. In Article 14, the name of the particular church in question was identified as "Dusugrafa," or "Dosografa."

As a name, this spelling, whether *Dosografa* or *Dosografa*, denotes no meaning in any of the three pertinent languages (Turkish, Greek and Russian). None of the preliminary texts mentions a church with this name. Examination by Davison of Article 14 in the Russian text of the Treaty of Küçük Kaynarca indicates that the church was to be for those of the "Greco-Russian faith." Here, the name of the church to be established is spelled, alternately, *Rosograf* or *Rusograf* or *Rusograf*. In any case, the initial letter is clearly an "r" rather than a "d." The Italian translation of the treaty, however, reveals the truth of the situation: Article 14 states that the church was required to be a Russo-Greek church. This allows us to conclude that "*graf*" in the Turkish text should more logically read "*grek*" (Greek). In two separate instances, the clerk of the Porte by pointing the final letter with one dot ("f") instead of two dots ("k") produced "*Rusogref*" rather than "*Rusogrek*." Thus, the church called "*Dosograf*" turns out, actually, to have been the "*Rusogrek*" church. This conforms to the spirit of the Russian and Italian texts of the Treaty of Küçük Kaynarca; but the "Greco-Russian" that appears in the Italian text has been reversed in the Russian text to read "Russo-Greek." The historians Cevdet and Kurat find it curious that the Ottomans somehow accepted the term "*Dosografa*."

M. MEHDİ İLHAN: *The 35th International Congress of Asian and North-African Studies (Budapeşte, 7-12 July 1997)* (pp. 223-230)

J.L. Bacque-Grammont, the president of CIÉPO, made arrangements for the members to attend 35th International Congress of Asian and North African Studies held in Budapest (7-12 July 1977). The papers on Ottoman and Turkish Studies were delivered on Monday, Tuesday, Thursday and Friday. New arrangements were made for the members of CIÉPO to deliver

their papers on Thursday and Friday in a separate hall within the same building. There were papers that attracted my attention in other sections delivered on the same days. These papers were under the sections of Islamic, Arab, Turkic and Hindu Studies. A close study of the program revealed that there were also interesting papers under many other sections such as Mongol, Tibet, Buddhist and Chinese Studies.

There were interesting papers by scholars such as E.A. Zachariado (Notes on the Wives of Emirs in 14th Century Anatolia) and K.R. Hopwood (Material Culture and Ottoman History) that I had already missed. However I enjoyed listening to the papers delivered by the scholars such as D. Kushner, J. Landau, C. Römer, R. Dankoff and Taciser Onuk in various fields of Ottoman History.

I made my own arrangement to travel within Hungary. I could only find time to visit Visegrad. Györ and Estergon. No doubt there were many other places that were worth visiting.

C O N T E N T S

Articles and Studies:	Page
SAN, OYA: Certain Observations on Cimmerians and Scythians in Anatolia in the Light of Some Findings (with 23 figures)	1
ERDAL, YILMAZ SELİM: Anthropological Analyses of Hagios Aberkios Church Skeletal Population (with 8 figures)	23
UMUNÇ, HİMMET: Some Remarks on the <i>Alexias</i> by Anna Comnenos, the "Decima Musarum"	43
MERÇİL, ERDOĞAN: Who Declared Turkish the Official Language in the Era of the Seljuqs of Rum?	51
ÇAYIRDAÇ, MEHMET: A Seljuqid Masjid in a Village of Kayseri Province: Yazır Mosque (with 11 figures)	59
KAHYA, ESİN: One of the Samples of the Influences of Avicenna on the Ottoman Medicine, Shams al-Din İtaqi	63
AK, MAHMUT: The Atlas of Bartınlı İbrahim Hamdi	69
TURAN, ÖMER: Efforts by the Turkish Population of Bulgaria in the Principality Era toward Social and Political Organization	89
İPEK, NEDİM: Prices and Wages in Bafra (1914-1930)	101
OCAK, AHMET YAŞAR: From the Bâbâ'î Rebellion to the Emergence of the Kızılbaş... ..	129
de VIDAS, ALBERT: Modern Greece and the Sephardim of Salonica an Overview	161
DURU, REFİK: Interim Report (1997 and 1998) on the Excavation at Bademağacı (with 41 plates)	187
Translations:	
DAVISON, RODERIC H.: (Translated by Durdu Mehmet Burak): The Church of "Dosografa" in the Treaty of Küçük Kaynarca	213
News:	
İLHAN, M. MEHDİ: The 35 th International Congress of Asian and North-African Studies (Budapeşte, 7-12 July 1997) (with 3 figures)	223
Book Reviews:	
GÖYÜNÇ, NEJAT: Georgios Salakides: <i>Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.</i>	231
KIZILTOPRAK, SÜLEYMAN: Ş h a i H a r - E l : <i>Ortaoğ'u'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı-Memlûk Savaşı; 1485-1491</i>	235
OCAK, AHMET YAŞAR: <i>Alevi Identity: Cultural, Religios and Social Perspectives</i>	237
ŞAKİROĞLU, MAHMUT H.: J o h n C o v e l : <i>Dr. John Covel Voyages en Turquie 1675-1677</i>	239
Necrology:	
YAZICI, NESİMİ: Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın's life and works (with 1 figure)	241
The books and periodicals our library received during the second half of 1999	253
English abstracts	383

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXIV

No. 239

April 2000

ANKARA — TURKISH HISTORICAL SOCIETY PRINTING HOUSE

2000